

**Bosanskohercegovački
slavistički kongres
II**

ZBORNİK RADOVA | **LINGVISTIKA**

B

KNJIGA 1

BOSANSKOHERCEGOVAČKI SLAVISTIČKI KONGRES ZBORNIK RADOVA (KNJIGA 1)

© Slavistički komitet; prvo izdanje, 2019. Sva prava pridržana. Nijedan dio ove publikacije ne smije se umnožavati na bilo koji način ili javno reproducirati bez prethodnog dopuštenja izdavača.

Izdavač

Slavistički komitet, Sarajevo

Filozofski fakultet u Sarajevu, F. Račkog 1, Sarajevo, BiH

tel. (+387) 33 253 170 e-mail info@slavisticikomite.ba

www.slavisticikomite.ba

Redakcija

Senahid Halilović, Mehmed Kardaš, Amela Ljevo-Ovčina, Emira Mešanović-Meša,
Lejla Nakaš, Amela Šehović, Izela Habul-Šabanović

Glavni urednik

Senahid Halilović

Urednici

Mehmed Kardaš

Emira Mešanović-Meša

ISSN 2303-4106

ZBORNIK RADOVA | **LINGVISTIKA**

Bosanskohercegovački slavistički kongres

II

Zbornik radova
(knjiga 1)

Sarajevo, 2019.

B

KNJIGA 1

Objavlivanje ove knjige finansijski je podržalo
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.

Sadržaj

Predgovor	7
I. Savremena slavistička lingvistička istraživanja.	9
Elma Durmišević-Cernica: Pragmalingvistička analiza uzvika smijeha	11
Robert Grošelj: Kako se obnašajo? Glagoli z načinovnim določilom v bosanskom in slovenskem jeziku – kontrastivna vezljivostna študija	19
Enisa Kajtažović: Univerzalnost konceptualne metafore s komponentom sreća u b/h/s i engleskom jeziku.	33
Marina Katnić-Bakaršić: Uloga predstavljanja procesa u kritičkoj stilističkoj interpretaciji različitih tipova diskursa.	43
Emel Mehurić: Metafora u engleskom i hrvatskom jeziku oglašavanja.	53
Vesna Mikolić: O modifikatorima moći ili intenziteta u bosanskom i slovenskom jeziku	63
Paul-Louis Thomas: O upotrebi preteritnih vremena u prevodima Biblije 21. veka na BCHS jezik	73
II. Leksika bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika	89
Hatidže Burnić: Fonološke adaptacije germanizama u bosanskom jeziku	91
Josip Lasić i Magdalena Nigoević: Osobna imena u okupiranome Splitu 1942. godine.	103
Anđelka Lazić: Eksplikacija leksike tradicionalne kulture u rečniku za školsku upotrebu.	113
Amela Ljevo-Ovčina: Tolstojevo filozofsko-religijsko učenje u natuknicama ruskih rječnika	123
Dunja Pavličević-Franić: Prilagodba stranih i pomodnih imena hrvatskome jezičnome sustavu.	139
Гергана Петкова: Мъжки лични имена от <i>Slavia Orthodoxa</i> , образувани от римски когномен.	153
Neda Pintarić i Miroslav Hrdlička: Strane riječi u jeziku poljskih medija	169
Nina Spicijarić Paškvan: Analiza nazivlja za tkanine u hrvatskom jeziku	177
Amela Šehović i Đenita Haverić: Kulturološki uvjetovana tematska polja s riječima perzijskog porijekla u bosanskom jeziku	191
Saška Štumberger: Stalne besedne zveze in frazemi v <i>Bosansko-slovenskem slovarju</i> : Navajanje slovenskih frazemskih ustreznih in pomenov.	205
Vice Šunjić i Ivana Čagalj: O nekim tvorbenim postupcima u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku	217

Amela Šehović: Anglizmi – motivatori u tvorbi glagolskih izvedenica u savremenom bosanskom jeziku	229
III. Normativna pitanja savremenog bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. . .	243
Evelina Grozdanova: O sastavljenom i nesastavljenom pisanju riječi u hrvatskome, srpskome i bugarskome jeziku.	245
Sandra Hadžihalilović: O realizaciji gramatičkih i pravopisnih normi u SMS komunikaciji u ruskom i hrvatskom jeziku.	255
Emira Mešanović-Meša: Adaptacija riječi iz klasičnih jezika u službenoj upotrebi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u Bosni i Hercegovini . . .	263
Slavica Vrsaljko: Pravopisi hrvatskoga jezika na razmeđima dviju država	279
IV. Historija jezika: Jezik spomenika pismenosti	293
Sedina Brkić-Međedović: Orijentalna i slavenska leksika u jeziku usmene lirike u Zbirci Ludvika Kube iz 1893. godine.	295
Kimeta Buševac: Jezik Dnevnika Ahmeda Hamdi Aliefendića iz perioda 1905–1930. godine	315
Enes Dedić i Dženan Dautović: Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku (Žrnovnice, 10. april 1378. – Trstivnica, 17. juni 1378)	327
Jagoda Jurić-Kappel: Hrvatski glagoljaši i Crkva bosanska – “Čto eretiče glagoleši?” Brevijar Vida Omišljanina (1396. god.)	359
Mehmed Kardaš i Sumeja Bičević: Ćirilичne isprave kancelarije bosanskog bana Stjepana II Kotromanića	371
Sébastien Moret: Organska i lingvistička Jugoslavija Aleksandra Belića	383
V. Teme iz dijalektologije	395
Enisa Bajraktarević: Morfološke osobine visočkoga govora s kraja 19. stoljeća . . .	397
Ana Tereza Barišić: Naglasni sustav jezika šokačkih pismica	411
Senahid Halilović: Sto dvadeset godina dijalektologije u Bosni i Hercegovini . . .	423
Jasmina Hrnjica: Govor Gorana kod Konjica	441
Zenaida Karavdić: Slavenski genitiv u bosanskohercegovačkim govorima	455
Sanja Ledić: Dijalektizmi u Andrićevoj <i>Travničkoj hronici</i>	469
Mira Menac-Mihalić i Anita Celinić: Završno <i>l</i> u glagolskom pridjevu radnom u štokavskim govorima u Hrvatskoj	481
VI. Bosanski, hrvatski i srpski jezik u svijetu: Lektorati i status na odsjecima za slavistiku.	497
Vesna Požgaj Hadži i Tatjana Balažić Bulc: Bosanski, hrvatski i srpski jezik na stranim sveučilištima: nekad i danas, a ubuduće?	499
Podaci o autorima	513

Predgovor

Drugi bosanskohercegovački slavistički kongres održan je u Sarajevu od 28. do 30. 5. 2015. godine u organizaciji Slavističkog komiteta, a domaćin je bio Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. U radu Kongresa sudjelovao je veliki broj stručnjaka za slavenske jezike i književnosti.

Kao i na *Prvom bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu*, i tematski okvir ovog kongresa bio je vrlo širok. U oblasti lingvistike izlaganja su obuhvatala savremenu sociolingvističku situaciju u BiH i susjednim zemljama, standardnojezičku normu, strukturu jezika, narodne govore, historiju jezika, međujezička prožimanja i lingvostilističke analize. U oblasti nauke o književnosti izlaganja su se ticala pitanja identiteta, tradicije, granice i graničnosti u bosanskohercegovačkoj književnosti / bosanskohercegovačkim književnostima, odnosno u slavenskim književnostima i kulturama, kao i bosanskohercegovačke književnosti / bosanskohercegovačkih književnosti te drugih slavenskih književnosti u komparatističkom i interkulturalnom kontekstu.

U ovom zborniku donosimo 36 pozitivno ocijenjenih radova u oblasti lingvistike. U drugoj svesci Zbornika bit će predstavljeni radovi u oblasti nauke o književnosti. Radovi se objavljuju u autorskoj verziji; redakcijske izmjene svedene su na tehničko ujednačavanje priloga te na korekturu teksta. Zbornici se objavljuju i u elektronskoj varijanti i kao zasebne knjige. Radovi iz oblasti lingvistike u ovom zborniku svrstani su u pet tematskih cjelina: I. Savremena slavistička lingvistička istraživanja, II. Leksika bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, III. Normativna pitanja savremenog bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, IV. Historija jezika: Jezik spomenika pismenosti i V. Teme iz dijalektologije.

Pored članaka koji su prezentirani kao referati na *Drugom bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu*, uredništvo je odlučilo u okviru ovog zbornika objaviti i rad A. Šehović "Anglicizmi – motivatori u tvorbi glagolskih izvedenica u savremenom bosanskom jeziku", koji je kao referat pod istim naslovom pročitan na Slavističkom kongresu u Beogradu u augustu 2018. godine.

Zahvaljujemo se svim učesnicima Kongresa, autorima referata i članaka, a naročito saradnicima Slavističkog komiteta bez čijeg truda ne bi bilo ovog zbornika.

Urednici

I.

Savremena slavistička
lingvistička istraživanja

Elma Durmišević-Cernica: Pragmalingvistička analiza uzvika smijeha¹

Cilj rada je pragmalingvistička analiza uzvika smijeha na korpusu stripa. Sažet i jezgrovit uzvični izraz – koji dočarava smijeh, praćen gestikulacijom i mimikom govornika, kao nezaobilaznim vrednotama govornog jezika – nudi mnoštvo značenja. Ta značenja ovise o kontekstu, pa tako uzvične pragmemske vrijednosti smijeha mogu značiti očekivanu radost i sreću, ali i razočarenje, iznenađenje, ironiju, tugu, povrijeđenost i sl.

Ključne riječi: pragmalingvistika, pragmemi, uzvici smijeha, strip.

A pragmalinguistic analysis of interjections in laughter

This paper is aimed at presenting a pragmalinguistic analysis of interjections in laughter in the comic books. Concise and terse expressions of interjections that accompany laughter, followed by gestures and mime of the speaker, which are an obligatory value of spoken language, offer a multitude of meanings. Those meanings are context-dependent, thus pragmatical values of interjections in laughter can mean an anticipated joy and happiness, as well as disappointment, surprise, irony, sadness, pain, etc.

Key words: pragmalinguistic, memes, interjections in laughter, comic book.

1. Uvod

Smijeh je predmet istraživanja u naučnim radovima iz književnosti, filozofije, pedagogije, psihologije, sociologije i dr. Kao predmet istraživanja u nauci o jeziku smijeh je pronašao svoje mjesto u širokim okvirima lingvistike, pa se tako može proučavati iz ugla psiholingvistike, sociolingvistike i, konačno, pragmalingvistike. S obzirom na širinu zadataka i ciljeva koje je sebi postavila pragmalingvistika (Pintarić 2002: 41–42), u pragmalingvističkim analizama isprepliću se znanja svih naprijed navedenih naučnih (inter)disciplina, pa će tako pragmalingvistička analiza smijeha podrazumijevati anali-

---

¹ Rad je nastao u okviru opsežnijeg istraživanja o komunikacijskim, tvorbenim i stilističkim aspektima uzvičnih pragmeza. Vidjeti više u Durmišević-Cernica 2014.

zu svih verbalnih, a posebno neverbalnih elemenata, kao i cijelog konteksta u kojem se čuju, iz kojeg dopiru uzvici smijeha.

Smijeh je socijalni fenomen koji pripada isključivo čovjeku (Kolenović-Đapo 2012: 143) te se tako “potvrđuje jedinstvenost ljudske rase” (B. Mašanović – T. Mašanović 2003: 50). Smijeh je reakcija na podražaj koji dolazi iz vanjskog svijeta i predstavlja “tjelesno izražavanje emocija” (Kolenović-Đapo – Đapo 2008: 548). Pored već spomenute činjenice da je smijeh odlika ljudske vrste, značajna karakteristika smijeha jeste da njegovo značenje ovisi o kontekstu² (Kolenović-Đapo 2012: 34). Proučavanju smijeha uvijek se prilazi iz dva (nelingvistička) ugla: prvi – ispitivanje uzroka i okolnosti u kojima smijeh nastaje; drugi – način na koji se pojedinac smije (Kolenović-Đapo 2012: 55). Pragmalin-gvistika još ovome dodaje sva verbalna i neverbalna sredstva koja su u vezi sa smijehom.

2. Ponešto o uzvicima

Daković (2009: 377) je u pravu kada tvrdi da su uzvici leksičke jedinice “na rubu jezičnog sustava”, a to potvrđuju i gramatike u kojima je uzvicima posvećeno od pola do tri stranice teksta (usp. Vuletić 1890: 128; Brabec – Hraste – Živković 1958: 155–156; Stevanović 1964: 398–399; Stevanović 1971: 119; Mrazović – Vukadinović 1990: 444–446; Jahić – Halilović – Palić 2000: 303–304; Barić i dr. 2005: 283–284; Klajn 2005: 171–174; Stanojčić – Popović 2005: 128–129; Silić – Pranjković 2007: 258–261). Svi se navedeni autori slažu s tim da su to nepromjenjive riječi (vrsta riječi), sinsemantične riječi te da čine zatvoren sistem jezičkih jedinica.³ Naglašava se i činjenica da ne mogu zauzimati “poziciju ni samostalnih ni nesamostalnih članova rečeničkog ustrojstva” (Silić – Pranjković 2007: 242). Doduše, Pranjković (1993: 12) tvrdi da uzvici imaju poseban status među vrstama riječi, smatrajući ih “emocionalnim simbolima, govornim znacima” (Ibidem). Gramatičari se dvoume oko klasifikacije uzvika, ali i samog imenovanja tih riječi kojima se izriču lična osjećanja i raspoloženja. Analizirane gramatike većinom su jedinstvene kada je u pitanju imenovanje uzvika kao vrste riječi. U gore spomenutim gramatikama *uzvici* su vrsta nepromjenjivih riječi, a njihova je definicija i podjela veoma raznolika. U *Gramatici hrvatskoga jezika* uočava se da su to riječi kojima se izražava “subjektivna modalnost, tj. odnos govornika prema sadržaju iskaza, i to u pravilu odnos emocionalne naravi” (Silić – Pranjković 2007: 258), koji podrazumijeva: zadovoljstvo ili nezadovoljstvo, prihvaćanje ili odbijanje, oduševljenje ili strah, iznenađenje ili ravnodušnost, olakšavanje ili bol, ljutnju, sumnju, iznenađenje, zabranu i sl. *Gramatika bosanskoga jezika* definira uzvike kao riječi koje obilježavaju emocionalno stanje govornika, glasovni sadržaj zvukova iz prirode, te služe kao podsticajni znaci (Jahić – Halilović – Palić 2000: 303). *Hrvatska gra-*

² U nekim se jezicima ne može izreći glas *h*, pa iako biva zapisan u uzviku, on se ne izgovara. Tako Francuzi zapisuju uzvik smijeha *ha-ah*, ali ga, zapravo, izgovaraju *a-a*. To je ujedno homonim i za plač u francuskom jeziku. Značenje tih uzvika raspoznajemo tek u konkretnoj situaciji (Pintarić 2010: 80).

³ *Hrvatska enciklopedija* upravo naglašava suprotno: uzvici čine otvoren skup i veoma lako se mogu stvarati novi uzvici ili preuzimati iz stranih jezika (engl. *vau, ups, hi, hello*) <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63585>.

matika pod uzvicima podrazumijeva riječi koje “nemaju značenje nego služe kao signali, kvačila u konkretnoj situaciji i za oponašanje zvukova” (Barić i dr. 2005: 283). Stevanović u *Gramatici srpskohrvatskog jezika* kaže da se uzvicima izražavaju “lična osećanja i raspoloženja” (1971: 119).

3. Uzvici smijeha – pragmemi smijeha

Uzvike smijeha posmatrat ćemo kao uzvične pragmemi *emotive* koji nastaju kao posljedica pozitivnog ili negativnog uzbuđivanja organizma vanjskim ili unutrašnjim podsticajima (Pintarić 2002: 23). Smijehom čovjek može izražavati pozitivne i negativne reakcije na komunikacijsku situaciju ili kontekst u kojem se nađe (Pintarić 2010: 77). Najprije se smijeh vidi na licu, u mimici mišića lica i u očima, ali i cijelo tijelo sudjeluje u smijanju: tijelo se uvija, ruke dodiruju trbuh, obraze, bradu, usta, plješće se dlanovima. Smijeh može biti predstavljen i uzvičnim pragmemom u različitim interakcijama govornika. Različiti su i načini prikazivanja smijeha – interpunkcijski i pravopisni znaci: crtice, uzvičnici ili zarezi – izbor je kreatora stripa! Redupliciranje i multipliciranje vokala govori o jačini i količini tog smijeha. Najčešće su duplicirani ili triplicirani (*he, he; ha-ha-ha*).

U određenoj situaciji umjesto prirodnog ispuštanja zvukova pri smijanju govornik (u stvarnoj konkretnoj živoj situaciji) može se poslužiti i glasom, tj. artikuliranim fonemima⁴ koje svaki jezik zapisuje na načine usklađene s fonetskom strukturom svoga jezika. Ovakvi ekspresivni uzvici zovu se *kvalifikatori govora*. To je ona situacija u kojoj govornik želi jezgrovito izreći svoj stav, koji je najčešće negativno obojen. Obično u tim situacijama slijedi ili prethodi eksplicitan iskaz: *Baš je smiješno, ha, ha, ha!* Eventualno: *Poškaklji me da se nasmijem, ha, ha, ha!* No, ponekad se i iz konteksta jasno vidi da se radi o uzviku koji je kvalifikator govora, pa tako u primjeru koji slijedi imamo situaciju u kojoj je uzvik *ha, ha, ha* zapravo ironični komentar (jer ko još traži bombu po džepovima?!) na činjenicu da je bomba nestala:

LAMPOGLAVI: Koji trenutak ranije pokazao sam je gospodinu sekretaru.

GENERAL WAR: Traži bombu? Da mu nije možda u džepu? **Ha, ha, ha!** (*Meta nula, 25*)

U prethodnom primjeru riječ je o vojnom licu generalu Waru, kome položaj, status i uniforma ne dozvoljavaju spontane izljeve emocija. Lice mu je bezizražajno i ovdje se vrlo lahko zaključuje da se on, zapravo, umjesto smijeha – koristi artikuliranim fonemima koji imitiraju smijeh.

Izbor vokala u prikazivanju smijeha zapravo određuje značenje uzvika smijeha, ali uz obavezan kontekst. Tako *hi-hi* može značiti kikotač smijeh, *he-he* podrugljiv, a *ha-ha* gromoglasan smijeh. *Ho-ho* uvijek je aluzija na smijeh Djeda Mraza, te se tako imitira dubok smijeh (Puriš 2007: 84). Međutim, *ho-ho*, osim aluzije na Djeda Mraza, čini nam

⁴Iako se artikuliranim fonemima *ha-ha, he-he, hi-hi* imitira, oponaša stvarni smijeh koji samo liči na *ha-ha, he-he, hi-hi*, ovi uzvici su karakterom zapravo onomatopeje koje podsjećaju na zvuk smijeha.

se da nema raširenu upotrebu ni pragmemsku vrijednost pozitivnih ili negativnih osjećanja. U našem korpusu nismo pronašli nijedan primjer. *Ho-ho* je manje emotiv, ali više *specifikativ* – uzvični pragmem gdje se specifikativnim uzvikom izražava osobina stvari, pojava, ljudi i njihovih iskaza.⁵ Primjećujemo da jedino vokal *u* nema nikakvu ulogu ni funkciju u prikazivanju smijeha.

Uzvični pragmemi postaju ekspresivno izdvojeni i “nadmoćni” u odnosu na ostale elemente koji ih okružuju (iskazi govornika i sl.) zahvaljujući glasovnom simbolizmu, te samom izboru govornika ili autora (npr. stripa) da izgovore ili napišu odgovarajući uzvik ili onomatopeju zanimljive glasovne forme. Kakvu će vrijednost imati određeni glasovi “ovisi o njihovoj artikulaciji, o glasovima koji im prethode i o glasovima koji ih slijede” (Antoš 1974: 45).

Vokali kao glasovi sa slobodnim protokom fonacione struje ostvaruju se kao tonovi bez šumova, te imaju visok stepen eufoničnosti (Puriš 2007: 79). Kada su vokali *a*, *e*, *i* i *o* u pitanju, njihovu ekspresivnost i način na koji utječu na značenje uzvičnog pragme- ma možemo pratiti kroz uzvike koji prikazuju različite vrste i nijanse smijanja. Tako se kompaktnim vokalom *a* “najčešće ostvaruje akustička slika kikota, kao ‘opuštenog, raspojanog’ smijeha” (Puriš 2007: 83), bezbrižnog smijeha koji predstavlja radost, zadovoljstvo i sl.:

PROFESOR OCULTIS: **Ha-ha-ha!** (Ocultis se drži za stomak da “ne pukne od smijeha”. Naglasila E. D.-C.)⁶

BLEK: Ne shvaćam vas, profesore... Kad se samo sjetim što smo sve proživjeli da bismo došli do tog blaga...

BLEK: Samo se vi smijte! Dobro znate koliko je novaca potrebno domoljubima iz Bostona!

PROFESOR OCULTIS: **Ha-ha-ha!** Pući ću od smijeha.

RODDY: Što mu je, Blek? Zašto se tako smije?

PROFESOR OCULTIS: **Ha-ha-ha!** Smiješno mi je pomisliti kakve će face napraviti kada shvate da je ono drago kamenje obično staklo i da je zlato lažno! (Gusari, 91)

Prethodni uzvični pragmem *ha-ha-ha* jeste primjer smijanja vlastitoj šali, odnosno snalažljivosti, pohvala samom sebi – smijeh je iskren, otvoren i opušten. To potvrđuju i ekstralingvistički znakovi – mimika lica i gesta “držanja za stomak” prilikom smijanja.

Profesor Ocultis u ovoj komičnoj situaciji, na zaprepašćenje svojih sugovornika, Bleka i Roddyja, grohotom se smije (mi to ne čujemo, ali pretpostavljamo zahvaljujući neverbalnim elementima – govornim vrednotama) – taj je smijeh još specifičniji kad mu Blek, optužujući ga i prigovarajući, kaže: **Samo se vi smijte!**

Posve suprotno značenje ima uzvik **he, he, he**. To je uzvični pragmem – **emotiv** sa značenjem ‘zluradog i podrugljivog smijeha’. *Rječnik bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 357) to i potvrđuje, dok Puriš (2007: 84) objašnjava kako se visokim i svi-

⁵ O *specifikativima* vidjeti više u Durmišević-Cernica 2014: 63–67.

⁶ Značajna vrijednost stripa u pragmalingvističkim analizama jeste upravo u crtežu jer “crtež već prenosi vizuelnu informaciju, tako da verbalna poruka najčešće služi kao njena dopuna” (Katnić-Bakaršić 2001: 93).

jetlim vokalima *i* i *e* evocira sitan i podrugljiv smijeh. A sami iskaz prije uzvika, odnosno prije uzvičnog pragmemata dovoljno govori o ekspresivnoj obojenosti komunikacije, tako da smijeh koji slijedi samo potvrđuje podrugljivost i ironiju rečenice:

PILOT: Čini se da su potpuno progutali ovu priču, je li tako, generale?

GENERAL WAR: Da, oni su baš jednostavne duše koje ne razlikuju bajku od stvarnosti! **He, he, he!** (*Meta nula*, 6)

ili:

BROJ JEDAN: Dobro, dobro, dragi agente Rock! Budi samo malo strpljiv i uskoro ćeš dobiti svoju porciju humanosti! **He, he, he!** (*Meta nula*, 36)

Sljedeći primjer nam nudi jednu zanimljivu kontekstualnu situaciju, scenu, gdje od generala Wara očekujemo dosljedan vojnički stav, čvrstinu, izražen patriotizam, no umjesto moralne vertikale koju je, očigledno, govornik glumio, sve je vrijeme ispred nas lik koji se zjurado smješka, približava tijelo i lice sugovorniku koji ima moć i stvaramo sliku o njemu kao ulizici i sebičnjaku, a uzvik smijeha karakteriziramo kao sitan, zjurad, podrugljiv, ironičan i pun likovanja:

SEKRETAR: Sve mora ostati u najvećoj tajnosti. Odaberite dvojicu ljudi koji su normalni, ali za kojima, ako nešto pođe naopako, niko neće previše žaliti! Naravno, ukoliko sve pođe dobro, očekujte posebnu nagradu!

GENERAL WAR: Gospodine, meni je veliko zadovoljstvo što mogu služiti domovini... A ako se tu nađe i neka nagradica, nikako je neću odbiti! **He, he, he!** (*Meta nula*, 23)

Sljedeći primjer smijeha predstavljen je uzvičnim pragmemom *he, he*, i to je izvještačeni, neprirodni smijeh koji odaje zabrinutost i strah. Tačno prepoznajemo "kiseli osmijeh", a čelo orošeno znojem nam potvrđuje kako je ovaj uzvik smijeha upućen samom sebi, tj. govornik ga upućuje samom sebi, kao da postavlja pitanje ili se čudi, pragmem nevjerice: *Jesi li normalan? Šta radiš?* Naime, kontekst je taj da su Tom i Jerry zamijenili tijela i sad Tom u Jerryjevom tijelu ide na takmičenje u jedenju sira kojeg baš i nije ljubitelj:

VODITELJ PARADE: Pozdrav, ljudi! Stiže svjetski prvak u proždiranju sira!

JERRY: **He, he!** Bok, društvo! (...) Nije valjda da sve to moram pojesti? (*Tom i Jerry*, 8)

Uzvični pragmem smijeha *hi-hi-hi*, i to multipliciran, pronašli smo samo jednom. U jednoj fantastički nestvarnoj situaciji u cirkusu gdje se Blek bori s neprijateljima, dama se vozi na vrtešci – ringišpilu, i kada slučajno dođe do nje, u skokovima, ona mu želi napraviti mjesto ne bi li joj se on pridružio. Ovo je pravi primjer hihotanja bez ikakvog razloga, osim da se privuče pažnja. Takav smijeh je u *Rječniku bosanskoga jezika* objašnjen kao stidljiv, bojažljiv i prigušen smijeh (Halilović – Palić – Šehović 2010: 359). Najčešće govornik pokrije rukom usta kad se tako smije, te takvom gestom potvrđuje da se radi o bojažljivom i stidljivom smijehu. Međutim, u ovom kontekstu, ovakav način smijanja

možemo tumačiti kao prikrivenu namjeru ili želju dame da joj se Blek pridruži u vožnji jer je privlačan:

DAMA: Oh! Čun je zauzet, lepi mladiću, ali mogu vam napraviti malo mjesta. **Hi-hi-hi!**

BLEK: Ja sam ptica selica!

DAMA: Užas! Moj lepi viseći vrt. (*Grad čarolija*, 40)

U radu smo kroz tri formalna uzvika / pragmema smijeha: *ha, ha; he, he i hi, hi* prikazali cijelu lepezu emocija i raspoloženja koja odlikuju govornika u određenoj situaciji i njegov su odgovor na sve što mu dešava u datom trenutku.

4. Zaključak

Ovaj rad nudi pragmalingvističku analizu uzvika smijeha na odabranim primjerima iz stripa. Značenje smijeha je različito i ovisi o kontekstu te se kreće od značenja sreće, bezbrižnosti, preko ironije, podrugljivosti, straha pa sve do *kvalifikatora govora* koji su samo imitacija smijeha i gdje se govornik, učesnik interakcije, uopće ne smije. Smijeh je najčešće praćen mimikom i gestama koje pojačavaju i ističu značenje smijeha (čuvanje za stomak, ruka preko usta i sl.). Zaključujemo da su najčešći pragmemi smijeha u stripu *ha, ha, ha i he, he, he*, dok je *hi, hi, hi* dosta rijetko, a *ho, ho, ho* je više specifikativ i predstavlja specifičnu osobinu Djeda Mraza, a to je njegov poseban način smijanja.

Izvori

Alan Ford: *Meta nula*, br. 119.

Blek: *Gusari*, br. 6.

Blek: *Grad čarolija*, br. 320.

Tom i Jerry: *Tom kao Jerry – I obrnuto*, br. 3.

Literatura

Antoš, Anica (1974), *Osnove lingvističke stilistike*, Školska knjiga, Zagreb

Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, (2005), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb

Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković (1958), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb

Daković, Sybilla (2009), "Uzvici i njihova obrada u jednojezičnim rječnicima", u: Badurina, Lada, Ivo Pranjković, Josip Silić (ur.), *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, Disput, Zagreb, 377–388.

Durmišević-Cernica, Elma (2014), *Uzvični pragmemi – komunikacijska, tvorbeni i stilistička analiza* (magistarski rad u rukopisu odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 11. 12. 2014)

Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo

Hrvatska enciklopedija (1999–2009), dostupno na: www.enciklopedija.hr (stranica posjećena 20. 12. 2013)

Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica

Katnić-Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo

Klajn, Ivan (2005), *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

Kolenović-Đapo, Jadranka, Nermin Đapo (2008), "Osobine ličnosti i procjena stupnja smijanja u različitim socijalnim situacijama", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka 2008/2009*, br. 3–4, Sarajevo, 547–558, dostupno na: journal.fpn.unsa.ba/index.php/bjss/article/download/126/115 (stranica posjećena 15. 3. 2014)

Kolenović-Đapo, Jadranka (2012), *Psihologija humora. Teorije, metoda i istraživanja*, Svjetlost, Sarajevo

Mašanović, Blažo, Tatjana Mašanović (2003), "Smijeh kao lijek", *Medix*, 50/IX, dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=31434 (stranica posjećena 10. 1. 2018)

Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest, Novi Sad

Pintarić, Neda (2002), *Pragmemi u komunikaciji*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Pintarić, Neda (2010), *Pragmatični svijet osjetilnosti*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti: FF-press, Zagreb

- Pranjković, Ivo (1993), *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Puriš, Bernisa (2007), "Fonostilistička interpretacija 'Grozdaninog kikota' Hamze Hume", *Književni jezik*, 23/1, Sarajevo, 77–96.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Stanojčić, Živojin, Ljubomir Popović (2005), *Gramatika srpskog jezika. Udžbenik za I, II, III, IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Stevanović, Mihajlo (1964), *Savremeni srpskohrvatski jezik*, Naučno delo, Beograd
- Stevanović, Mihajlo (1971), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za gimnazije*, Obod, Cetinje
- Vuletić, Frano (1890), *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole. Nauka o glasovima i oblicima*, reprint (1994), Bosanska riječ, Wuppertal

Robert Grošelj: Kako se obnašajo? Glagoli z načinovnim določilom v bosanskem in slovenskem jeziku – kontrastivna vezljivostna študija

V prispevku je analizirana vezljivost glagolov z načinovnim določilom v bosanskem in slovenskem jeziku. Večravninska vezljivostna analiza je pokazala, da se v pomenski usmerjenosti analiziranih glagolov pojavlja načinovni (lastnostni) udeleženec, medtem ko na strukturni ravni njegove realizacije variirajo. Načinovno prislovno določilo je obvezna določilna realizacija načina (lastnosti) le pri nekaterih glagolih (bosansko *držati se*, *tretirati*; slovensko *imeti se*, *obravnavati*), pri drugih pa predstavlja le eno od možnosti, ki ji konkurirajo različna pridevniška ali samostalniška določila (npr. bosansko *osjećati se strancem*; slovensko *izpasti sproščen*). Iz analize je tudi razvidno, da se glagoli z načinovnim določilom med seboj vezljivostno razlikujejo (po količini in tipu tako udeležencev kot določil), pri čemer je njihovo obnašanje v bosanskem in slovenskem jeziku dokaj primerljivo.

Ključne besede: kontrastivna analiza, vezljivost glagola, načinovno določilo, bosanski jezik, slovenski jezik.

How do they behave? The verbs with the complement of manner in Bosnian and Slovene – a contrastive valency study

The article deals with the valency of verbs governing the complement of manner in Bosnian and Slovene. The multilevel valency analysis has shown that all the analyzed verbs contain the manner (characteristics) participant in their semantic valency, while its complement realizations vary. The (functional) adverbial of manner is the obligatory realization of the manner (characteristic) visible only in some cases (cf. Bosnian verbs *držati se* 'to be in a particular condition' or *tretirati* 'to treat'; Slovene verbs *imeti se* 'to have a good (bad, etc.) time' or *obravnavati* 'to treat'), in others it represents only one of the possible complement realizations, competing with different adjective or noun complements (cf. Bosnian *osjećati se strancem* 'to feel like a stranger' with a noun complement in instrumental case or Slovene *izpasti sproščen* 'to turn out relaxed' with an adjective comple-

ment in nominative case). In addition, the analysis has revealed a different behaviour of such verbs with regard to the number and type of participants and complements; from a contrastive point of view, on the other hand, it can be said that the analyzed Bosnian and Slovene verbs exhibit relatively comparable valency properties.

Key words: contrastive analysis, verb valency, complement of manner, Bosnian, Slovene.

Uvod

Vežljivostna obravnava slovenskih glagolov tipa *obnašati se*, *počutiti se* itn. se kaže kot nepopolna, deloma tudi zaradi problematične obravnave načinovnih določil, ki jih spremljajo (prim. *Obnaša se čudno*). Bolj zaokroženo pomensko predstavitev so doživeli ustrezni bosanski glagoli (tipa *ponašati se* 'obnašati se', *osjećati se* 'počutiti se'), in sicer v prispevku I. Palića *O glagolima koji vežu obavezatne adverbijalne dopune u bosanskome jeziku* (Palić 2011). Ker so bosanski in slovenski glagoli z načinovnim določilom še vedno problemsko zanimivi, se zdi smiselno primerjati vežljivostne značilnosti tovrstnih glagolov v obeh jezikih in nadgraditi njihovo vežljivostno interpretacijo.

Prvi namen prispevka je določiti – na podlagi bosanskih glagolov, ki zahtevajo prislovno določilo načina (prim. Palić 2011: 211–213) – nabor ustreznih slovenskih glagolov, v nadaljevanju pa sopomenske glagole v analiziranih jezikih obravnavati glede na vežljivostne značilnosti (pomenska in strukturna vežljivost), s poudarkom na prislovnem določilu načina, in jih primerjati. Pričujoča kontrastivna analiza naj ne bi le pokazala podobnosti in razlike med vežljivostnimi značilnostmi omenjenih glagolov v obeh jezikih, temveč tudi izpostavila kompleksen status prislovnih določil načina, ki so del njihove vežljivosti.

1. Izbrane obravnave v slovenskem, bosanskem, hrvaškem in srbskem jezikoslovju

Slovenski glagoli tipa *obnašati se*, *ravnati* so v sodobni slovenski vežljivostni teoriji obravnavani predvsem z vidika funkcijskih prislovov (prim. pojem prislovna besedna zveza v Toporišič 2004: 568–574), ki se pojavljajo v njihovi vežljivosti (prim. *Zelo čudno se obnaša zadnje čase. Z njim ravna **pregrobo***). V nekaterih razpravah so slednji opredeljeni kot **obvezna prislovna dopolnila**, ki jih pomenskoskladenjsko zahteva povedkov glagol; posledica njihove obveznosti naj bi pogosto bila pomenskoskladenjsko oslABLJENA raba izhodiščno polnopomenskega glagola, na kar opozarjajo enakovredne različice s povedkovodoločilnim pridevnikom, prim. *Zadnje čase je **zelo čuden**. Z njim je **pregrob***. Z vidika stavčnočlenske analize so ti funkcijski prislovi ob nepolnopomensko rabljenih glagolih opredeljeni kot **obveznodružljiva povedkova določila** (Žele 2007: 371, 378). Na problematičen status opozarjajo interpretacije, da naj bi se ob glagolih tipa *obnašati se*, *vesti se* pojavljala **vežljiva prislovna določila načina** s stavčnočlensko vlogo povedkovega

določila, kar je posledica pomenskega odmika glagolov v pomensko posplošenost oz. oslabiljenost (Žele 2012: 202, 213–214; prim. tudi Žele 2001: 102–103; Žele 2012: 294).¹ Za slovarski vezljivostni opis tovrstnih glagolov prim. tudi Žele (2008).

I. Palić (2011: 211–213) za bosanski jezik navaja vrsto glagolov z **obveznim načinovnim določilom** (*dopuna načina*), ki jih je mogoče uvrstiti v različne pomenske podskupine: (1) oslabiljeno ‘pojavljati se v očeh opazovalca, biti za opazovalca/poslušalca’ (npr. *djelovati, ispasti, zvučati*); (2) ‘imeti stališče, odnos; obnašati se’ (npr. *ophoditi se, ponijeti se*); (3) ‘delovati v skladu s kakšnim kriterijem’ (npr. *postupati, rukovoditi se*); (4) glagoli stanja (npr. *držati se, osjećati se*); (5) razno – skupina brez pomenske invariante (npr. *kotirati, provesti se, završiti*). Stavčnočlensko so tovrstni prislovi (tipa **Dobro ste postupili**) v hrvaškem jezikoslovju opredeljeni kot **prislovna določila načina** (*priložna oznaka načina*); prim. sicer tudi vlogo, ki je lastna imenskemu delu povedka oz. povedkovemu določilu (npr. **Mučno mi je**; prim. Silić in Pranjković 2005: 241–242). V. Ružić (2005: 495–499) sorodne srbske funkcijske prislove stavčnočlensko uvršča med **prislovne predikative** (*priloški predikativi*), ko se pojavljajo ob semikopulativnih glagolih in označujejo specifično stanje nosilca denotirane aktivnosti oz. situacije (prim. *Ceo taj deo izgleda nestvarno. Tvoj otac se dobro drži*), ali **obvezna prislovna določila** (*priloška dopuna*) ob glagolih t. i. zaprte semantike (prim. *ponašati se pristojno, postupati ispravno, provesti se sjajno*).

Ob različni interpretaciji načinovnih določil je treba pri omenjenih glagolih kot problemsko zanimivo izpostaviti še pojavljanje konkurenčnih določilnih možnosti (bosansko *!...! fanatik, koji se osjećao marginalizovanim* /Oslobođenje, 2015/; slovensko *Počutil se je prerojen* /Kres, 2005/), pri čemer ne gre vedno za edina desna določila (prim. bosansko *Tretiraju ga neprimjereno* /Palić, 2011/).

2. Vezljivost

Vezljivost je zmožnost nosilca vezljivosti (predvsem glagolov, tudi pridevnikov, izglagolskih/ izpridevniških samostalnikov; Žele 2001: 15), da veže nase napovedljivo število vezljivostnih položajev (**družljivost** označuje prosta mesta); po T. Herbstu (2009: 53) gre za lastnost leksikalne enote, ki kaže na njen skladijski potencial (prim. še Križaj Ortar 1990; Žele 2001: 13; Faulhaber 2011: 6).

Pomenska usmerjenost (**pomenska vezljivost**) je lastnost nosilca vezljivosti, da s svojim pomenom jezikovno upodablja določeno zunajjezikovno mikrosituacijo; pomenske entitete, ki ustrezajo konkretnim/abstraktnim sestavinam mikrosituacije, predstavljajo **udeleženci** oz. **okoliščine**. Njihovo vsebino pokrivajo bolj ali manj tipizirane **udeleženske** in **okoliščinske vloge** (prim. Páleš 1990: 32–42; Orešnik 1992; Grepl in Karlik

¹ Pri primeru (*po*) **človeško se obnašati** je navedeno, da sodi med nepropozicijske modifikacijske oz. notranjeokoliščinske lastnostne prislove (notranja lastnost glagolskega dejanja), ki s svojim sintagmatskim jedrom tvorijo aktualizirane (besedilne) besedne zveze, ki po govornem dejanju razpadejo (Žele 2012: 297).

1998: 38–41; Lopatková idr. 2008: 18–21; Faulhaber 2011: 11–20).² Pomensko vezljivostno razmerje med udeleženci, ki ga usmerja nosilec vezljivosti (NV), ponazarjajo pomenski vzorci, npr. *nosilec obnašanja – NV – način* (tj. ‘nekdo se obnaša na določen način’; prim. vzorčenje v Žele 2008).

Obvezna skladijska mesta, napovedljiva iz pomenske usmerjenosti glagola, se izrazno uresničujejo kot **določila** s predvidljivimi kategorialnimi, neslovarskimi lastnostmi (**strukturna vezljivost**; prim. Dular 1982: 78; Faulhaber 2011: 4–6, 18); t. i. **dopolnila** so izrazne prvine na prostih skladijskih mestih. Določila (in zapletenejša določilna možnost) v določeni slovnični obliki (oblikoslovne, oblikoskladijske kategorije tipa sklon, odvisnik) so prikazana s pomočjo t. i. strukturnih ali vezljivostnih vzorcev tipa S_N – VF – ADV (realizacija *Gost se obnaša lepo*). Strukturni vzorci torej predstavljajo možne kombinacije določil v okviru posameznega pomena nosilca vezljivosti (Herbst 2009: 56); kot ustrezne predstavitve skladijskega obnašanja nosilcev vezljivosti so uveljavljeni tako v slovanskem jezikoslovju (npr. Daneš idr. 1987; Žele 2001; Ivanová idr. 2013) kot drugod (npr. Herbst 2007: 18–25; Schøsler 2007; Faulhaber 2011: 6–8).

3. Gradivo in korpus

Izhodiščno gradivo za raziskavo predstavljajo izbrani bosanski glagoli, ki naj bi zahtevali obvezno prislovno določilo načina (prim. Palić 2011: 211–213). Slovenske ustreznice so bile izbrane na podlagi *Srbohrvatsko-slovenskega slovarja* J. Jurančiča (Jurančič 1986) in dodatno preverjene s pomočjo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ).

V analizi so upoštevani naslednji bosanski glagoli z načinovnim določilom: *djelovati* ‘delovati’, *doimati se* ‘delovati, zdeti se’, *držati se*₁ ‘držati se’, *držati se*₂ ‘obnašati se (do)’, *ispasti* ‘izpasti’, *izgledati* ‘izgledati’, *izići* ‘končati se’, *kotirati* ‘kotirati’, *odnositi se* ‘obnašati se (do), ravnati (z)’, *ophoditi se*₁ ‘obnašati se’, *ophoditi se*₂ ‘obnašati se (do), ravnati (z)’, *osjećati se* ‘počutiti se’, *ponašati se*₁ in *ponijeti se*₁ ‘obnašati se’, *ponašati se*₂ in *ponijeti se*₂ ‘obnašati se (do), ravnati (z)’, *postaviti se*₁ ‘držati se, nastopiti’, *postaviti se*₂ ‘ravnati (z)’, *postupati*₁ in *postupati*₁ ‘ravnati’, *postupati*₂ in *postupati*₂ ‘ravnati (z)’, *proći* ‘iti skozi’, *provesti se* ‘imeti se’, *tretirati* ‘tretirati’, *vladati se* ‘obnašati se’, *završiti* ‘končati se’, *zazvučati* ‘zazveneti’, *zvučati* ‘zveneti’. Med ustreznimi slovenskimi glagoli pa se pojavljajo *delovati*, *delati*, *držati se*, *imeti se*, *izgledati*, *iziti se*, *izpasti*, *izteči se*, *končati se*, *kotirati*, *obnašati se*₁, *obnašati se*₂ (npr. do koga/česa), *obravnavati*, *počutiti se*, *postopati*₁, *postopati*₂ (npr.

² Nekateri jezikoslovci (npr. Herbst 2007: 25–26; 2009: 62–64; Götz-Votteler 2007: 41–47) imajo udeleženske vloge za preveč posplošujoče vsebinske opise udeležencev in se v skladu s principom t. i. specifičnosti posameznega (*item-specificity principle*) odločajo za jasnejše leksemkospecifične razlage, ki jih lahko spremljajo leksikalne realizacije udeležencev. V razpravi so udeleženske vloge uporabljene zato, ker omogočajo oblikovanje dokaj splošnih pomenskih vzorcev, ki dovoljujejo primerjavo ne samo pomenskih, temveč tudi oblikovnih realizacij udeležencev znotraj pomenja enega glagola in med (podobnimi) pomeni različnih glagolov. Splošnejšo udeležensko vlogo s primerjalno vrednostjo pa lahko spremljajo natančnejši podatki, kot so pomenske oznake in kategorije, natančnejše razlage, tudi konkretne leksikalne realizacije, in sicer predvsem takrat, ko opozarjajo na specifične vezljivostne značilnosti (podobnosti ali razlike).

s kom/čim), *ravnati*₁, *ravnati*₂ (npr. s kom/čim), *razplesti se*, *učinkovati*, *vesti se*₁, *vesti se*₂ (npr. do koga/česa), *zdeti se*, *zazveneti* in *zveneti* (za natančnejšo pomensko razmejitev glagolov prim. 4.2).

Korpus za analizo predstavljajo predvsem besedilni zgledi iz Palićeve študije, s spletnih strani dnevnikov *Oslobođenje* (Os) in *Dnevni avaz* (Da; za bosanski jezik), SSKJ in korpusa *Kres* (za slovenščino).³

4. Vezljivostna analiza

V osrednjem delu razprave sta najprej analizirani pomenska usmerjenost in strukturna vezljivost izbranih bosanskih glagolov, nato pa še njihovih slovenskih ustreznice.

4.1. Bosanski jezik

4.1.1. V svoji **pomenski usmerjenosti** ima večina analiziranih bosanskih glagolov **dva udeleženca** – *prvega udeleženca* (natančnejša opredelitev v nadaljevanju) in *način* (*lastnost*) glagolskega dejanja. Prvi udeleženec je lahko (1) *nosilec*: *držati se*₁, *ophoditi se*₁, *ponašati se*₁, *ponijeti se*₁, *postaviti se*₁, *postupati*₁ in *postupati*₁, *vladati se*; (2) *izhodišče*: *djelovati*, *doimati se*, *izgledati*, *zazvučati*, *zvučati*; (3) *doživljalec*: *osjećati se*, *provesti se*; (4) *prizadeto*: *ispasti*, *izići*, *kotirati*, *proći*, *završiti*.

Drugi glagoli, tj. *držati se*₂, *odnositi se*, *ophoditi se*₂, *ponašati se*₂, *ponijeti se*₂, *postaviti se*₂, *postupati*₂ in *postupati*₂, *tretirati*, pomensko predvidevajo **tri udeležence**: *nosilca*, *prizadeto* in *način* (*lastnost*) glagolskega dejanja.

4.1.2. Bosanski glagoli z dvema udeležencema imajo v svoji **strukturni vezljivosti**, pričakovano, **dve določili**. Prvi udeleženec je skladenjsko realiziran kot S_N , medtem ko ima *način* (*lastnost*) glagolskega dejanja različne realizacije, med katerimi se pojavlja tudi **ADV** (kar ustreza funkcijskemu prislovu, tj. skladenjski prvini s prislovno funkcijo).

V primeru glagolov *držati se*, *izići*, *kotirati*, *ophoditi se*₁, *ponašati se*₁, *ponijeti se*₁, *postaviti se*₁, *postupati*₁ in *postupati*₁, *provesti se*, *vladati se*, *završiti*, *zazvučati se* v gradivu pojavlja vezljivostni vzorec $S_N - VF - ADV$: *.../ držala se korektno* (Os, 2015). – *To neće izići na dobro* (P). – *.../ dionice odlično kotiraju na malezijskoj berzi* (Da, 2013). – *Ophodite se kao da su još živi* (Os, 2015). – *Nismo socijalna institucija .../ ali se ponašamo socijalno odgovorno* (Os, 2013). – *Većina komentatora ponijela se kalkulantski* (Os, 2009). – *Iako je Škotska u Zagreb stigla bez čak 13 igrača .../ hrabro se postavila na Maksimiru* (Os, 2013). – *Policajci su postupali vrlo korektno* (Da, 2014). – *.../ snimka zato otkriva .../ da su okupljeni građani pametno postupili* (Da, 2016). – *Košarkaši Miami*

³ Dopolnilno so bili za bosanski jezik preverjeni še korpus *bsWaC* (preverba alternativnih določilnih možnosti in – pregledno – tudi njihove medsebojne frekvence), *Srbohrvatsko-slovenski slovar* J. Jurančiča, *Wörterbuch zur Verbalvalenz Deutsch-Bosnisch/Kroatisch/Serbisch* M. Djordjevića in U. Engla, za slovenski jezik pa korpus *slWaC* in *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov* A. Žele (brez *izpasti*, *postopati*, *razplesti se*, *zazveneti*, *zveneti*).

loše su se proveli na gostovanju (Os, 2012). – *Vladao se nedolično* (Palić). – *Romatični pokušaj završio je umalo tragično* (Os, 2014). – *I njen odgovor je nekako zazvučao sasvim logično* (Os, 2012).

Pri glagolih *proći* in *zvučati* se pojavljaju vsaj tri različne realizacije udeleženca način (*lastnost*) – poleg možnosti ADV (prim. Palić 2011) je najti tudi redkejše besedilne zglede s pridevniškima realizacijama A_N (ujemalno z določilom S_N) in A_I . Vezljivostni vzorec v tem primeru je $S_N - VF - ADV / A_N / A_I$: *Njihov izlazak nije prošao neprimijećeno* (Da, 2013). *.../ s ovim automobilom nećete proći neprimijećeni* (Os, 2013). *.../ da njegovi zločini prođu nekažnjenim* (blob.blogger.ba, 2006). – *Ideja je u jednom trenutku zvučala toliko ambiciozno .../* (Da, 2013). *Upitan da prokomentariše rezultate glasanja, nije zvučao baš previše srećan* (Os, 2015). *S druge strane, koliko god to zvučalo čudnim .../* (balkans.aljazeera.net, 2012).

Strukturna vezljivost glagolov *djelovati* in *doimati* se je še bolj zapletena, saj se ob določilu ADV, ki ustreza udeležencu način (*lastnost*) glagolskega dejanja, pojavljajo vsaj – gradivo lahko ne izkazuje vseh določilnih možnosti – še (redkejše) realizacije A_N , A_P , S_N (*djelovati*) in A_N , A_P , S_I (*doimati se*). Prim. vzorec $S_N - VF - ADV / A_N / A_I / S_N$ pri *djelovati*: *Bilo mi ga je žao jer je djelovao bolesno* (Da, 2013). *.../ njen prvi album djeluje skoro ukočen* (Os, 2015). *Ova ideja je, u isto vrijeme, djelovala nemogućom* (www.media.ba, 2013). *.../ ugrožava neka alternativa koja djeluje prijatna u vidu dobrog primjera* (Da, 2013). Vzorec $S_N - VF - ADV / A_N / A_I / S_I$ pa zaznamuje glagol *doimati se*: *Mediji su tada zaključili da se doima nestabilno* (Da, 2016). *Slovinci se doimaju nezainteresirani za ono što se događa u njihovom gradu* (Os, 2013). *Naizgled se to pitanje doima lako rješivim* (Os, 2015). *Hermesova pozitivna ambicija, dosjetljivost .../ doimaju se prihvatljivom kombinacijom* (svijetlorijeci.ba, 2013).

Na najbolj kompleksno vezljivostno zgradbo pa kažejo glagoli *ispasti*, *izgledati* in *osjećati se*, ki poleg najpogostejšega določila ADV dopuščajo še štiri realizacije načina (*lastnosti*), in sicer A_N , A_P , S_N in S_I , prim. vzorec $S_N - VF - ADV / A_N / A_I / S_N / S_I$:⁴ *Ipak je na kraju ispalo dobro* (Os, 2013). *.../ misle da će ispasti nesigurni, smiješni, ljubomorni* (Da, 2014). *.../ strah da bismo mogli ispasti smiješnim* (osmccsa.edu.ba, 2013). *Ispala je to na kraju neviđena drama* (Os, 2015). *.../ na kraju ćete vi ispasti lošom osobom* (zena.ba, 2013). – *Brojne žene iz svijeta showbizza izgledaju fantastično* (Da, 2014). *Izgledao je veoma distanciran od svega toga* (Os, 2013). *.../ jer bi takva činjenica izgledala nemogućom* (sveske.ba, 2013). *Ali poslije to sve izgleda katastrofa* (ringeraja.ba, 2013). *Izgledao je tada više čovjekom, nego opasnim represivnim aparatom majčice države* (Os, 2011). – *Ne osjećamo se sigurno* (Da, 2013). *On je rekao da se osjećao ošamućen i konstantno umoran* (Os, 2015). *Jedan desničarski fanatik, koji se osjećao marginalizovanim* (Os, 2015). *On se osjeća pjesnik, ne inženjer* (blogger.ba, 2013). *Nikada i nigdje se nisam osjećao strancem* (Os, 2015).

⁴ Pri glagolu *ispasti* so najredkejša orodniška določila, pri *izgledati* predvsem samostalniška, prim. tudi S_N pri *osjećati se*.

Drugi bosanski glagoli imaju v svoji pomenski usmerjenosti tri udeležence, ki jim ustrezajo **tri določila**: prvega (*nosilec*) realizira določilo S_N , drugega (*prizadeto*) S_A , **prema** S_D , (**na**)**spram** S_G in sS_1 , medtem ko *način* (*lastnost*) dejanja izraža določilo **ADV**.

Vezljivostni vzorec $S_N - VF - S_A - ADV$ je značilen za glagol *tretirati*: *Tretirali su me sasvim normalno kao i sve ostale* (ringeraja.ba, 2013).⁵

Glagol *držati se*₂ realizira načeloma enako pomensko usmerjenost, a z vezljivostnim vzorcem $S_N - VF - \text{prema}S_D - ADV$: *Ljudi koji se drže previše hladno prema osobi koja im se sviđa* (zena.ba, 2013).

Pri glagolu *postaviti se*₂ je *prizadeto* redkeje realizirano tudi kot (**na**)**spram** S_G , prim. $S_N - VF - \text{prema}S_D / (\text{na})\text{spram}S_G - ADV$: *Pitanje je samo kako se postaviti prema svjetu oko sebe* (Os, 2014). *.../ kako da se postavimo spram čovjeka koji griješi u nečemu* (minber.ba, 2013).

Vezljivostni vzorec $S_N - VF - \text{prema}S_D / sS_1 - ADV$ (torej z alternativno realizacijo udeleženca *prizadeto*) pa je, glede na gradivo, značilen za glagole *odnositi se*₂, *ophoditi se*₂, *ponašati se*₂, *ponijeti se*₂, *postupati*₂ in *postupati*₂ (določilo sS_1 je pogostejše pri zadnjih dveh glagolih): *Uvijek su se paušalno odnosili prema Grasu* (Os, 2013). *S djevojkama koje frajeri smatraju samo prijateljicama odnose se kao prema sestri* (krajina.ba, 2013) – *.../ uvijek su se dobro ophodili prema meni* *.../* (Os, 2014). *.../ kako će se s njim ophoditi* (Da, 2017). – *I kada bi izgubio, .../ ponašao se dostojanstveno prema suparniku* (Os, 2014). *Kako da se ponašate sa ličnim asistentima?* (weekend.ba, 2013) – *.../ prema meni su se ponijeli krajnje nekorektno* (Os, 2012). *.../ kako bi se trebao ponijeti s tim zadatkom* (bljesak.ba, 2013). – *.../ da su članovi ove komisije postupali prema njemu korektno* (Os, 2013). *Kome sam se zamjerio da ovako postupaju samnom* (Da, 2013). – *Odlično je postupio sa Sasuolom* (Da, 2017). *Pored toga veoma nekorektno je postupio prema protukandidatu* (minber.ba, 2013).

Za natančnejšo določitev frekvenčnih in pomensko-skladenjskih razmerij med določili bi bila potrebna natančnejša analiza na uravnoteženem korpusu.

4.2. Slovenski jezik

4.2.1. Večina slovenskih glagolov v **pomenski usmerjenosti** predvideva dva udeleženca, *prvega* (z različnimi udeleženskimi vlogami) in *način* (*lastnost*) glagolskega dejanja. Prvi udeleženec je lahko (1) *nosilec*: *držati se*, *obnašati se*₁, *postopati*₁, *ravnati*₁, *vesti se*₁; (2) *izhodišče*: *delovati*, *izgledati*, *učinkovati*, *zdeti se*, *zazveneti* in *zveneti*; (3) *doživljalec*: *imeti se*, *počutiti se*; (4) *prizadeto*: *iziti se*, *izpasti*, *izteči se*, *končati se*, *kotirati*, *razplesti se*.

Preostali slovenski glagoli, prim. *delati*, *obnašati se*₂, *obravnavati*, *postopati*₂, *ravnati*₂, *tretirati* in *vesti se*₂, imajo v svoji pomenski vezljivostni zgradbi *nosilca*, *prizadeto* in *način* (*lastnost*) glagolskega dejanja. Glagolsko dejanje (z neko lastnostjo oz. na neki način) torej nekoga prizadeva.

⁵ Ob *tretirati* se pojavlja tudi določilo S_1 , ki pa kaže na pomen 'imeti za', prim. *.../ odgovorni oni koji su pitanje izbora vlade tretirali vitalnim nacionalnim interesom* (Os, 2014).

4.2.2. Slovenski glagoli z dvema udeležencema imajo na **strukturni** ravni **dve določili**. Prvi udeleženec ima (površinsko) realizacijo S_N , načinu (*lastnosti*) pa ustrezajo različna določila, med katerimi je najpogostejši **ADV**.

Vežljivostni vzorec $S_N - VF - ADV$ zaznamuje glagole *držati se*, *imeti se*, *iziti se*, *izteči se*, *končati se*, *kotirati*, *obnašati se*,¹ *postopati*,¹ *ravnati*,¹ *razplesti se*, *vesti se*,¹ in *zazveneti*: *Držal se je rahlo narejeno* (Kres, 2006). – *Imam se odlično* (Kres, 2010) – *No, stvar se je srečno izšla* (Kres, 2008). – *Etapa se je iztekla sanjsko* (Kres, 2000). – *Poskus pa se je klavirno končal* (Kres, 2003). – *Delnice portugalskega Brazilca odlično kotirajo* (Kres, 2008). – *Vaš partner se obnaša zelo grdo in brez vsakega dostojanstva* (Kres, 2005). – *Cariniki so pravilno postopali* (Kres, 2010). – *Ampak mislim, da ravnaš čisto prav* (Kres, 2004). – *Zgodba se ni nič boljše razpletla niti na hrvaški strani* (Kres, 2002). – *Vsi so se vedli trmasto in uporno* (Kres, 1997). – *Koncert /.../ je zazvenel dokaj prepričljivo* (Kres, 2010).

V primeru glagolov *delovati* in *učinkovati* obstajata najmanj dve določilni realizaciji udeleženca način (*lastnost*) – poleg določila **ADV** obstaja namreč še redkejša A_N (ujemalno s S_N). Prim. izbrane primere, ki ustrezajo vežljivostnima vzorcema $S_N - VF - ADV / A_N$: *Deloval je precej zmedeno, morda celo razburjeno* (Kres, 2005). *Sama v šotoru deluje izgubljena* (Kres, 2005). – *Različni /.../ odtenki listov učinkujejo posebno privlačno* (Kres, 2005). */.../ osrednji prizori, ki ne učinkujejo nesorazmerno izpostavljeni* (pogledi.si, 2014).

Glagoli *izgledati*, *izpasti* in *zveneti* so vežljivostno še zanimivejši, ker poleg že omenjenih določil izkazujejo tudi S_N . Prim. vežljivostne vzorce $S_N - VF - ADV / A_N / S_N$: *Redkokatera kombinacija izgleda tako moderno* (Kres, 2002). *Jazz je prikupen avtomobil, ki izgleda večji, kot je v resnici* (Kres, 2002). */.../ meni ne izgleda pijanec* (Kres, 2007). – *Na koncu pa lahko rečem, da je predstava izpadla prav simpatično* (Kres, 2001). *Med pogovorom se čim večkrat pošali, saj boš tako izpadla bolj sproščena* (Kres, 2009). *Izpadel bom tepček* (Kres, 2006). – *Baje zvenim zelo snobovsko* (Kres, 2004). *Zveniš razočarana* (Kres, 2009). *Vem, vem, zveni kliše* (Kres, 2009).

Zaradi različnih ujemalnostnih možnosti zaznamujejo vežljivostno obnašanje glagola *počutiti se* dodatne spremembe, prim. $S_N - VF - ADV / A_A / A_N / S_A / S_N$: *Po vsej tej hrani se zagotovo ne boste počutili sproščeno in zadovoljno* (Kres, 2008). *Med vožnjo do pisarne se Jack počuti popolnoma izčrpan* (Kres, 2007). *Hans se je počutil poraženega* (Kres, 2008). */.../ vendar se je počutila izdajalko in lažnivko* (Kres, 2008). *Počuti se ženska* (Kres, 2007). Drugo pridevniško ali samostalniško določilo se sklonsko lahko ujema tako z določilom S_N kot s prostim zaimenskim morfemom *se* (v tožilniku).⁶

Glagol *zdeti se* zahteva določilo **ADV** le v primeru stavčne (propozicijske) realizacije (tipa **SENT**, **INF**) prvega udeleženca (*izhodišče*); način ali – natančneje – *značilnost* je sicer (ko gre za nepropozicijskega prvega udeleženca) večinoma realiziran kot A_N . V obeh

⁶ Za opredelitev razmerja med sklonoma (imenovalnikom in tožilnikom) bi bila potrebna posebna raziskava. Precej osnoven pregled (s pomočjo kolokacijskih kandidatov) v uravnoteženem korpusu sodobne pisne slovenščine Kres je pokazal, da so v primeru pridevnikov m. spola ed. neposredno za glagolom tožilniške oblike približno štirikrat pogostejše od imenovalniških.

primerih je možna tudi redkejša določilna realizacija S_N . Prim. vzorce **SENT / INF – VF – ADV / S_N** in **$S_N – VF – A_N / S_N$** : *Dandanes se nam zdi zelo staromodno, če ponudimo kavo s smetano* (Kres, 2004). *Zato se mi zdi nesmiselno nasplošno soditi, kakšen je modni slog Slovenk* (Kres, 2005). *Zdi se mi velik privilegij, da sodelujem v oddaji* (Kres, 2008). – *Tako srečni se zdimo skupaj* (Kres, 2005). *Skušnjava se zdi skoraj že odpad* (Kres, 1999).

Preostali slovenski glagoli imajo v svoji vezljivostni zgradbi **tri določila**: S_N , ki ustreza za nosilcu dejanja, S_A , **do S_G** ali **z S_I** ustrezajo prizadetemu, medtem ko določilo **ADV** ustreza načinu (lastnosti) glagolskega dejanja.

Vezljivostni vzorec **$S_N – VF – S_A – ADV$** je značilen za glagola *obravnavati* in *tretirati*: **Spoštljivo ga obravnavajte** (1997, Kres). – *Tretirala me je kot sobarico* (Kres, 1997).

Glagola *obnašati* se_2 in *vesti* se_2 enako pomensko usmerjenost realizirata na drugačen način, prim. vezljivostni vzorec **$S_N – VF – do S_G – ADV$** : *Samo tako podlo se je obnašal do tebe* (Kres, 2006). – *Do mame se vede zelo zaščitniško* (Kres, 2005). Določilo **do S_G** konkurirata manj pogosti (danes morda izjemni?) določili **proti S_D** in **z S_I** (pri *vesti* se tudi **napram S_D**): *Ne vem, kaj počneš ti, da se proti tebi obnašajo necivilizirano* (Kres, 2010). *./.../ kako naj se vedejo proti sovražnikom* (Kres, 2004). – *./.../ kako naj se obnašam s sinom* (Kres, 2006). *./.../ kolikor bolj neprisiljeno se boste vedli z njo, toliko lepše mnenje bo imela o vas* (Kres, 2008). – *./.../ izvajajnje takšnega dejanja prej pomeni, da se napram drugemu vedemo na način ./.../* (Kres, 2007).

Vzorec **$S_N – VF – z S_I – ADV$** se pojavlja pri glagolih *delati*, *postopati*₂ in *ravnati*₂: *Samo če grdo delajo s tabo, ji naveličano odgovori Jemima* (Kres, 2005). – *Z zaporniki so postopali zelo slabo* (Kres, 2004). – *Z živalmi naj ravnajo previdno* (Kres, 2006). V primeru glagola *ravnati*₂ udeležencu prizadeto izjemoma ustreza določilo **do S_G** : *./.../ spoštljivo ravnajo do vseh živih bitij ./.../* (Kres, 2008).

5. Razprava in sklep

Vsi analizirani glagoli, bosanski in slovenski, izkazujejo v svoji pomenski usmerjenosti udeleženca način (lastnost) glagolskega dejanja. Poleg tega lahko njihova pomenska vezljivost vključuje še (1) nosilca: bosansko *držati* se_1 , *ophoditi* se_1 , *ponašati* se_1 , *ponijeti* se_1 , *postaviti* se_1 , *postupati*₁ in *postupati*₁, *vladati* *se*; slovensko *držati* *se*, *obnašati* se_1 , *postopati*₁, *ravnati*₁, *vesti* se_1 ; (2) izhodišče: bosansko *djelovati*, *doimati* *se*, *izgledati*, *zazvučati*, *zvučati*; slovensko *delovati*, *izgledati*, *učinkovati*, *zdeti* *se*, *zazveneti* in *zveneti*; (3) doživljajca: bosansko *osjećati* *se*, *provesti* *se*; slovensko *imeti* *se*, *počutiti* *se*; (4) prizadeto: bosansko *ispasti*, *izići*, *kotirati*, *proći*, *završiti*; slovensko *iziti* *se*, *izpasti*, *izteči* *se*, *končati* *se*, *kotirati*, *razplesti* *se*. Pri manjši skupini glagolov obstajata ob načinu (lastnosti) glagolskega dejanja dva udeleženca, in sicer nosilec ter prizadeto. Prim. bosansko *držati* se_2 , *odnositi* *se*, *ophoditi* se_2 , *ponašati* se_2 , *ponijeti* se_2 , *postaviti* se_2 , *postupati*₂ in *postupati*₂, *tretirati*; slovensko *delati*, *obnašati* se_2 , *obravnavati*, *postopati*₂, *ravnati*₂, *tretirati* in *vesti* se_2 . Glagoli se med seboj razlikujejo tudi po številu in tipu določil, pri čemer je mogoče

govoriti o dveh osnovnih vezljivostnih skupinah, tj. o glagolih z dvema določiloma ali tremi, kar odraža njihovo pomensko usmerjenost (glej naprej).

V strukturni vezljivosti glagolov prislovno določilo (ADV) ne predstavlja vedno edine obvezne realizacije udeleženca *način* (oz. *lastnost*). Zdi se, da gre za edino realizacijo *načina* (*lastnosti*) zgolj pri nekaterih glagolih, prim. pregled po vezljivostnih vzorcih:⁷ bosansko-slovensko $S_N - VF - ADV$ (bosansko *držati se*₁ 'držati se', *iziči* 'končati se', *kotirati* 'kotirati', *ophoditi se*₁ 'obnašati se', *ponašati se*₁ 'isto', *ponijeti se*₁ 'isto', *postaviti se*₁ 'držati se, nastopiti', *postupati*₁ 'ravnati', *postupati*₁ 'isto', *provesti se* 'imeti se', *vladati se* 'obnašati se', *završiti* 'končati se', *zazvučati* 'zazveneti'; slovensko *držati se*, *imeti se*, *iziti se*, *izteči se*, *končati se*, *kotirati*, *obnašati se*, *postopati*₁, *ravnati*₁, *razplesti se*, *vesti se*₁ in *zazveneti*); $S_N - VF - S_A - ADV$ (bosansko *tretirati* 'tretirati'; slovensko *obravnavati*, *tretirati*), bosansko $S_N - VF - \text{prema}S_D - ADV$ (*držati se*₂ 'obnašati se /do/'), $S_N - VF - \text{prema}S_D / (\text{na})\text{spram}S_G - ADV$ (*postaviti se*₂ 'ravnati /z/'), $S_N - VF - \text{prema}S_D / sS_I - ADV$ (*odnositi se*₂ 'obnašati se /do/', *ophoditi se*₂ 'isto', *ponašati se*₂ 'isto', *ponijeti se*₂ 'isto', *postupati*₂ in *postupati*₂ 'ravnati /z/') ter slovensko $S_N - VF - \text{do}S_G / \text{proti}S_D / zS_I - ADV$ (*obnašati se*₂, *vesti se*₂ – pri slednjem prim. redko *napram* S_D) in $S_N - VF - zS_I - ADV$ (*delati*, *postopati*₂, *ravnati*₂). V medjezikovno razlikovalnih vzorcih se pojavljajo funkcijsko primerljive določilne realizacije, prim. bosansko $\text{prema}S_D$, $(\text{na})\text{spram}S_G$, sS_I in slovensko $\text{proti}S_D$, $\text{do}S_G$ ($\text{napram}S_D$), zS_I .

Drugod je določilo ADV le ena izmed možnih realizacij *načina* oz. *lastnosti*: prim. bosansko $S_N - VF - ADV / A_N / A_I$ (*proći* 'iti skozi', *zvučati* 'zveneti'), $S_N - VF - ADV / A_N / A_I / S_N$ (*djelovati* 'delovati'), $S_N - VF - ADV / A_N / A_I / S_I$ (*doimati se* 'delovati') in $S_N - VF - ADV / A_N / A_I / S_N / S_I$ (*ispasti* 'izpasti', *izgledati* 'izgledati', *osjećati se* 'počutiti se') ter slovensko $S_N - VF - ADV / A_N$ (*delovati*, *učinkovati*), $S_N - VF - ADV / A_N / S_N$ (*izgledati*, *izpasti*, *zveneti*), $S_N - VF - ADV / A_A / A_N / S_A / S_N$ (*počutiti se*); v primeru glagola *zdeti se* je določilo ADV vezano na stavčno oz. kompleksno (propozicijsko) realizacijo prvega udeleženca, prim. vzorce SENT / INF – VF – ADV / S_N in $S_N - VF - A_N / S_N$.

Prislovno določilo (ADV) in pridevniška določila (A_N , A_P , A_A) odražajo dve različni kategoriji *načinovnega* (*lastnostnega*) udeleženca – ADV kaže na okoliščinsko prvino, ki modificira predvsem glagolskega nosilca vezljivosti, medtem ko pridevniška določila predstavljajo lastnost (značilnost), ki se pripisuje prvemu udeležencu (za podobno funkcijsko intepretacijo prim. Morley 2000: 116–118). Pridevniškim določilom se približujejo samostalniška (S_N , S_P , S_A), ki zaznamujejo predmetnost s kakovostno (lastnostno) vlogo.

Glede na vezljivostno analizo lahko – v absolutnem smislu – govorimo zgolj o *načinovnem* (*lastnostnem*) udeležencu v pomenski usmerjenosti analiziranih glagolov, medtem ko na strukturni ravni njegove realizacije variirajo. ADV je pri nekaterih glagolih edino (obvezno) določilo, pri drugih pa predstavlja le eno od določilnih realizacij *načina* (*lastnosti*), s posebnim pomenskim fokusom v primerjavi s pridevniškimi ali samostalniškimi določili, prim. prislov kot *značilnost dejanja* in pridevnik kot *značilnost substance* (k čemur načeloma teži tudi samostalniki v pridevniški vlogi). V primeru slovenskega

⁷ Na tem mestu znova vključujem pomensko opredelitev glagolov, predvsem zaradi razvidnosti medjezikovnega (ne)prekrivanja določilnih realizacij pri posameznih glagolih.

zdeti se pa je določilo **ADV** celo vezano na propozicijsko realizacijo prvega udeleženca. Zaenkrat odprti sta vprašanji, koliko je distribucija različnih določilnih možnosti vezana na njihovo leksikalno zasedenost in kakšna so natančna frekvenčna razmerja med njimi.

Analiza je pokazala načeloma primerljivo obnašanje izbranih bosanskih in slovenskih glagolov, pri čemer je treba izpostaviti eno ključno razliko med jezikoma – brezpredložno orodniško (pridevniško in samostalniško) določilo, ki na štokavskem prostoru nastopa – v stavčnoočlenskem smislu – kot *povedkovo določilo* (Palić 2000: 366–368; Čedić 2008: 176; prim. Silić in Pranjković 2005: 290–291; Ružić 2005: 494–495)⁸ in pomensko primerljiva *prislovno določilo načina* ter *povedkov prilastek* (prim. Palić 2000: 389; Čedić 2008: 190; Silić in Pranjković 2005: 234–235, 292, 308; Antonić 2005: 255–256).

---

⁸ T. i. povedkov (brezpredložni) orodnik se včasih obravnava kot posebnost hrvaškega jezika v razmerju do srbskega (Silić in Pranjković 2005: 234–235). Prim. tudi navedbo I. Antonić (2005: 239–240), da je ta tip orodnika v sodobni srbsčini nadomestil povedkov imenovalnik oz. zveza *kao* + *S_N*.

Krajšave

S_N = samostalniško določilo v imenovalniku (G = rodilnik; D = dajalnik; A = tožilnik; I = orodnik); zS_I = predložnosklonsko samostalniško določilo s predlogom *z* in orodniško obliko (prim. še **pre-ma** S_D , **do** S_G itn.); A_N = pridevniško določilo v imenovalniku; **INF** = nedoločniško določilo; **SENT** = stavčno določilo (odvisnik); **ADV** = prislovno določilo.

Bibliografija

- Antonić, Ivana (2005), "Sintaksa i semantika padeža", v: M. Ivić idr. (ur.) *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*, Institut za srpski jezik, Beogradska knjiga, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 119–300.
- Bajec, Anton idr. (1994), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), SAZU, ZRC SAZU, ISJFR in DZS, Ljubljana
- bsWaC* = Ljubešić, Nikola, Filip Klubička (2016), *Bosnian web corpus bsWaC 1.1*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, <http://hdl.handle.net/11356/1062> (dostop 30. 12. 2017)
- Čedić, Ibrahim (2008), *Osnovi gramatike bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
- Da* = *Dnevni avaz. Najtiražniji in najutjecajniji printani medij u BIH*. <http://avaz.ba> (dostop 30. 12. 2017)
- Daneš, František, Zdeněk Hlavsa idr. (1987), *Větné vzorce v češtině*, Academia, Praha
- Djordjević, Miloje, Ulrich Engel (2009), *Wörterbuch zur Verbalvalenz Deutsch-Bosnisch/Kroatisch/Serbisch*, Iudicium, München
- Dular, Janez (1982), *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja)*, Ljubljana
- Faulhaber, Susen (2011), *Verb Valency Patterns. A Challenge for Semantics-Based Accounts*, De Gruyter Mouton, Berlin, New York
- Götz-Votteler, Katrin (2007), Describing semantic valency, v: T. Herbst idr. (ur.) *Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 37–49.
- Grepl, Miroslav, Petr Karlík (1998), *Skladba češtiny*, Votobia, Olomouc
- Halilović, Senahid, Amra Halilović (2014), *Bosansko-slovenski rječnik. Bosansko-slovenski slovar*, Slavistički komitet, Kulturno-izobraževalni zavod Averroes, Sarajevo, Ljubljana
- Herbst, Thomas (2007), "Valency complements or valency patterns?", v: T. Herbst idr. (ur.) *Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 15–35.
- Herbst, Thomas (2009), "Valency – Item-Specificity and Idiom Principle", v: U. Römer idr. (ur.) *Exploring the Lexis-Grammar Interface*, Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 49–68.
- Ivanová, Martina, Miloslava Sokolová, Miroslava Kyselová (2013), "Teoreticko-metodologické otázky spracovania valencie slovenských slovies", *Slovenská reč*, 78/1–2, 7–31.
- Jurančič, Janko (1986), *Srbohrvatsko-slovenski slovar*, DZS, Ljubljana
- Kres* = *Korpus slovenskega jezika Kres*. http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/corp_info?corpname=kres (dostop 30. 12. 2017)
- Križaj Ortar, Martina (1990), "Vezljivost: iz pomena v izraz", v: T. Pretnar (ur.) *XXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, FF, Ljubljana, 129–140.

- Lopatková, Markéta, Zdeněk Žabokrtský, Václava Kettnerová idr. (2008), *Valenční slovník českých sloves*, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha
- Morley, G. David (2000), *Syntax in functional grammar: an introduction to lexicogrammar in systemic linguistics*, Continuum, London, New York
- Os = *Oslobođenje. Bosanskohercegovačke nezavisne novine*. <https://www.oslobodjenje.ba> (dostop 30. 12. 2017)
- Orešnik, Janez (1992), *Udeleženske vloge v slovenščini*, SAZU, Ljubljana
- Páleš, Emil (1990), "Sémantické roly slovenských slovíes", *Jazykovedný časopis*, 41/1, 30–48.
- Palić, Ismail (2000), "Sintaksa", v: Dž. Jahić, S. Halilović, I. Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe, 327–473.
- Palić, Ismail (2011), "O glagolima koji vežu obavezatne adverbialne dopune u bosanskome jeziku", *Suvremena lingvistika*, 72, 201–217.
- Ružić, Radoslava (2005), "Prosta rečenica kao sintaksička celina", v: M. Ivić idr. (ur.) *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*, Institut za srpski jezik, Beogradska knjiga, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 477–571.
- Schøsler, Lene (2007), "The status of valency patterns", v: T. Herbst idr. (ur.) *Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 51–66.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- slWaC = Erjavec, Tomaž, Nikola Ljubešić, Nataša Logar (2014), The slWaC Corpus of the Slovene Web, *Informatica*, 39, 35–42. http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/corp_info?corpname=slwac (dostop 30. 12. 2017)
- Toporišič, Jože (2004), *Slovenska slovnica*, Obzorja, Maribor
- Žele, Andreja (2001), *Vezljivost v slovenskem jeziku*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana
- Žele, Andreja (2007), "Povedkova lastnostna prislovna dopolnila", *Slavistična revija*, 55/1–2, 369–38.
- Žele, Andreja (2008), *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov (VSSG)*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana
- Žele, Andreja (2012), *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana

Enisa Kajtazović: Univerzalnost konceptualne metafore s komponentom sreća u b/h/s i engleskom jeziku

U radu se istražuje da li u b/h/s jeziku postoje konceptualne metafore i odgovarajući lingvistički izrazi za konceptualizaciju sreće, koji su slični ili jednaki primjerima konceptualizacije sreće u engleskom jeziku. Pretpostavka je da je konceptualizacija apstraktnog pojma 'sreće' u oba jezika slična, te da taj pojam uzrokuje stvaranje konceptualnih metafora koje su više univerzalne, odnosno slično konceptualizirane u mnogim jezicima. Za teorijski okvir se većinski uzimaju istraživanja autora Z. Kövecsesa, G. Lakoffa i M. Johnsona. Početno istraživanje kreće iz engleskoga govornog područja, odnosno engleskih primjera konceptualnih metafora, te se zatim traže odgovarajući primjeri u b/h/s jeziku. Primjeri za b/h/s se pronalaze uz pomoć pretraživača Google čime se za korpus pretražuju svi *online* podaci.

Ključne riječi: konceptualna metafora, univerzalnost konceptualne metafore, lingvistički izrazi, kognitivna lingvistika.

Universality of conceptual metaphor with the component of happiness in B/C/S and English

The research in this paper shows if there are conceptual metaphors in B/C/S and their linguistic expressions to conceptualize happiness, that are similar or equal to the examples of conceptualization of happiness in the English language. It is supposed that the conceptualization of the abstract term of happiness is similar in both languages, and that the term causes creation of metaphors that are more universal, or that are conceptualized more similarly in many languages. The theoretical scope is mostly based on works of Z. Kövecses, G. Lakoff and M. Johnson. The English language and its examples are the starting point for the research, i.e. the English examples of conceptual metaphors, then the appropriate examples are also sought after for the B/C/S language. B/C/S examples are extracted by Google browser that provides all online data of the corpus.

Key words: conceptual metaphor, universality of conceptual metaphors, linguistic expressions, cognitive linguistics.

1. Uvod

Konceptualna metafora se smatra univerzalnom ako postoji u nekom obliku u više jezika. Lakoff i Johnson (2003: 3) pokazali su da je ljudski konceptualni sistem metaforičan i način na koji razmišljamo, sve što spoznajemo svaki dan jeste uz pomoć metafore. Lakoff (1987: 154) kaže da unutar konceptualnog sistema postoje četiri tipa kognitivnih modela, a to su: propozicioni model (propositional), model slikovnog prikaza (image-schematic), metaforički model (metaphoric) i metonimijski model (metonymic). On dalje kaže da jezik karakteriziraju simbolični modeli koji uparuju lingvističke informacije s modelom u konceptualnom sistemu, a koncept je utjelovljen kada su njegov sadržaj ili druge osobine motivirane tjelesnim ili društvenim iskustvom. Prema tim dokazima da je ljudski konceptualni sistem metaforičan, metafore se svakodnevno koriste da bi ljudima približile apstraktne koncepte. Realno je očekivati da će se u različitim kulturama pojaviti metafore u jednakom, tj. univerzalnom obliku, jer se vežu za istu pojavu/pojam. Istraživanje univerzalnosti metafore se smatra jednim od interesantnijih materija. Mnogi autori su postavljali i odgovarali na pitanje zašto se određena konceptualna metafora pojavila u istom obliku u više jezika i kultura koje nisu povezane ili bliske. U ovom radu zadatak je ispitati i pokazati da li je konceptualizacija apstraktnog pojma 'sreće' (ali i stanje bivanja sretnim ili sretnom) u b/h/s jeziku i engleskom jeziku slična, te da li pojam/koncept 'sreća' uzrokuje stvaranje konceptualnih metafora koje su više univerzalne. Pretpostavka je da će apstraktni pojam sreće stvarati konceptualne metafore koje prikazuju konceptualizaciju na sličan ili isti način između b/h/s i engleskog jezika, čime je ostvarena univerzalnost.

2. Konceptualna metafora

Metafora nije vezana samo za poeziju i njeno istraživanje provodilo se u različitim filozofskim, lingvističkim i drugim školama. Zbog takvog stanja razvijaju se dva različita pristupa metafori. Ortony (1993: 2) predstavlja **konstruktivistički** i **nekonstruktivistički** pristup metafori. On kaže da se konstruktivističkim pristupom daje važna uloga metafori i u jeziku i u mislima, ali također pokušava i narušiti razlika između metaforičnog i doslovnog značenja. Za konstruktiviste značenje treba da se izgradi, a ne da bude direktno uočeno. Tim načinom upotreba jezika u prenesenom značenju ne stvara problem, jer metafora traži određenu količinu kreativnosti. Nekonstruktivisti metaforu posmatraju kao nevažnu, izopačenu i da se ponaša kao parazit prema "normalnoj upotrebi"¹ jezika. Također smatraju da je upotrebljiva političarima i pjesnicima, ali ne i naučnicima koji trebaju tačan opis fizičke stvarnosti. Njena važnost i prisutnost u svakodnevnom izražavanju, mislima i radnjama je izuzetno velika.

Razumijevanje jedne konceptualne domene uz pomoć druge konceptualne domene je opis konceptualne metafore koji daje Kövecses (2002: 4). Naprimjer, kada govorimo o životu koristeći izraze za putovanje, o raspravama koristeći izraze za rat, o ljubavi ta-

¹ Autor Ortony izvorno koristi navodne znakove.

kođer koristeći izraze za putovanje, o teorijama koristeći izraze za građevine, o idejama koristeći izraze za hranu, o socijalnoj organizaciji koristeći izraze o biljkama i mnogim drugim. Kraće rečeno, KONCEPTUALNA DOMENA (A) JE KONCEPTUALNA DOMENA (B) gdje se konceptualnom domenom smatra bilo koje koherentno organizirano iskustvo. Na taj način, naprimjer, imamo koherentno organizirano znanje o putovanjima na koja se oslanjamo da razumijemo život. Konceptualna domena iz koje se crpi metaforični izraz, da bismo razumjeli drugu konceptualnu domenu, naziva se **izvorišna domena (source domain)**, dok konceptualna domena koju smo razumjeli naziva se **ciljna domena (target domain)**. Kövecses (Ibid., 5) predstavlja mnoštvo primjera sabranih iz rada *Metaphors We Live* od autora Lakoffa i Johnsona, od kojih su neki ovdje prikazani:

*Odbranio sam svoju tvrdnju.*² – PREPIRANJE JE RAT.
*Morat ćemo ići svako svojim putem.*³ – LJUBAV JE PUTOVANJE.
*Moramo izgraditi novu teoriju.*⁴ – TEORIJE SU GRAĐEVINE.
*To je previše činjenica da ih sve probavim.*⁵ – IDEJE SU HRANA.
*Kompanija brzo raste.*⁶ – SOCIJALNA ORGANIZACIJA JE BILJKA.

Kövecses (2002: 6) zaključuje da metaforički lingvistički izrazi odaju postojanje konceptualne metafore. Također uočava da su ciljne domene više apstraktni pojmovi, dok su izvorišne domene konkretniji fizički koncepti. Prema tome, naša iskustva u fizičkom svijetu služe kao prirodni i logički temelj za razumijevanje domena koje su više apstraktne. Na ovaj način vidi se zašto je proces objašnjavanja apstraktnog pojma konkretnim jednosmjernan. Sasvim je prirodno da pojam koji manje poznajemo/razumijemo objasnimo nečim što je nama iskustvom bolje poznato. Ovu pojavu Kövecses (Ibidem) naziva principom jednosmjernosti (principle of unidirectionality).

3. Vrste konceptualne metafore

Kövecses (2002: 33) kaže da u slučaju **strukturalne metafore** izvorišna domena daje relativno bogatu strukturu znanja za ciljni koncept. Kognitivna funkcija ovih metafora jeste da uz pomoć mapiranja između elemenata a i b govornicima omogućiti da razumiju cilj a uz pomoć strukture izvora b. Primjer objašnjava koncept vremena uz pomoć metafore vrijeme je kretanje. Ova metafora u engleskom jeziku postoji na dva načina: vrijeme koje prolazi je kretanje objekta i vrijeme koje prolazi je kretanje posmatrača naspram stacionarnog objekta/trenutka. Primjeri za metaforu vrijeme je kretanje:

VRIJEME KOJE PROLAZI JE KRETANJE OBJEKTA.
*Doći će vrijeme kada...*⁷

² Vlastiti prijevod (dalje u tekstu – VP). Originalni primjer (dalje u tekstu – O): *I defended my argument.*

³ VP. O: *We'll just have to go our separate ways.*

⁴ VP. O: *We have to construct a new theory.*

⁵ VP. O: *There are too many facts to digest them all.*

⁶ VP. Primjer autora Kövecses (2002: 8). O: *The company is growing fast.*

⁷ VP. O: Kövecses (2002: 33) *The time will come when...*

Vrijeme *prolijeće/leti...*⁸.

VRIJEME KOJE PROLAZI JE KRETANJE POSMATRAČA NASPRAM STACIONARNOG OBJEKTA/TRENTKA.

Dva dana zimovanja smo *produžili* na pet dana.⁹

Teška vremena smo *provodili* razdvojeni.¹⁰

Vrijeme se kreće u prvom slučaju, a posmatrač je statičan. U drugom slučaju posmatrač se kreće prema nekom vremenu. Kövecses (Ibid., 34) kaže da je metafora VRIJEME JE KRETANJE odgovorna za dosta lingvističkih metafora u engleskom jeziku. Kaže da mapiranja objašnjavaju šta određeni izrazi znače, ali također nude opću strukturu, odnosno razumijevanje vremena.

Kövecses (2002: 34) objašnjava da **ontološka metafora** daje manje kognitivnog strukturiranja za ciljni koncept. Njihovim kognitivnim zadatkom smatra samo da daju ontološki status generalnim kategorijama apstraktnih ciljnih koncepata. Time se vidi da naša iskustva zamišljamo kao objekte, supstance i spremnike, ali bez specificiranja koja vrsta objekata, supstanci i spremnika je u pitanju. Kövecses (Ibid., 35) objašnjava da se konceptualiziranje uma kao objekta lakše razumije ako um posmatramo kao 'mašinu', kao u primjeru: *My mind is rusty in the morning*. Ovdje možemo navesti primjer na b/h/s jeziku: *Malo sam zahrđao*, ali i dalje sam dobar!¹¹

Orijentacijska metafora koristi jedan sistem koncepata da predstavi drugi sistem koncepata, i to najviše vezanih za prostornu orijentaciju kao: *gore-dolje*, *unutra-van*, *naprijed-nazad*, *upaljeno-ugašeno*, *duboko-plitko*, *centar-periferija*, kao što otkrivaju Lakoff i Johnson (2003: 14). Kažu da se ove prostorne orijentacije pojavljuju na način na koji ljudska tijela funkcionišu u stvarnom okolišu. Dalje kažu da orijentacijske metafore daju konceptu prostornu orijentaciju kao *HAPPY IS UP*, što stvara na engleskom jeziku izraz kao *'I'm feeling up today'*. U b/h/s jeziku metaforu SREĆA JE GORE možemo predstaviti izrazom *'lebdjeti od sreće'*¹², gdje radnja *lebdjeti* znači biti iznad površine – *gore*.

Kövecses (2002: 35) kaže da kognitivni zadatak orijentacijske metafore jeste da set ciljnih domena učini smislenim (koherentnim) u našem konceptualnom sistemu. Ovu vrstu metafore bi bilo bolje nazvati metafora koherencije (*coherence metaphora*), smatra Kövecses (Ibid., 36), jer bi tada naziv više odgovarao kognitivnoj funkciji koju vrše. Pod pojmom koherencija smatra konceptualizaciju određenog ciljnog koncepta na jedinstven način. Naprimjer, da se 'prema gore' orijentaciji i nasuprot 'prema dolje' orijentaciji poimaju koncepti prikazani u primjerima ispod.

VIŠE JE GORE, MANJE JE DOLJE: *Povisiš li ton, djeca se smire.*¹³ *Snizite ton, molim vas.*¹⁴

⁸ VP. O: Kövecses (2002: 34) *The time is flying by*.

⁹ Vlastiti primjer (dalje u tekstu – vp). O: Kövecses (2002: 34) *His stay in Russia extended over many years*.

¹⁰ vp. O: Kövecses (2002: 34) *He passed the time happily*.

¹¹ Primjer preuzet 14. 5. 2015. godine sa stranice: realmartidbih.com/bale-malo-sam-zahrdao-ali-i-dalje-sam-dobar/.

¹² vp. Primjer s web-stranice nalazi se u dijelu 4. uz konceptualnu metaforu SRETNO/SREĆA JE GORE.

¹³ vp. O: *Speak up, please*.

¹⁴ vp. O: *Keep your voice down, please*.

ZDRAVLJE JE GORE, BOLEST JE DOLJE: Lazarus je *ustao* iz mrtvih.¹⁵ *Pala je* na postelju.¹⁶ SVJESNO JE GORE, NESVJESNO JE DOLJE: Hajde *diži se*, budi se.¹⁷ *Pao je* u komu.¹⁸

KONTROLA JE GORE, NEDOSTATAK KONTROLE JE DOLJE: Ona besprijekorno *vlada* stvarima.¹⁹ On je *pod* mojom kontrolom.²⁰

SRETAN JE GORE, TUŽAN JE DOLJE: Ona opet sva *lebdi* od sreće.²¹ Poslije raskida, *pao je* u depresiju.²²

VRLINA JE GORE, NEDOSTATAK VRLINE JE DOLJE: Dobrim djelima se *uzdižu* ka nečem boljem.²³ To je bilo *nisko* za učiniti.²⁴

RAZUMNO JE GORE, NERAZUMNO JE DOLJE: Zbog te priče *je pao* u mojim očima.²⁵ Mogao se *izdići iznad* problema, ali nije.²⁶

Kövecses (Ibidem) ističe zaključak da orijentacija prema gore ide uz ono što se smatra pozitivnim, a orijentacija prema dolje ide uz ono što se smatra negativnim. U nastavku kaže da vrijednost pozitivnog i negativnog nije ograničena samo na prostornu orijentaciju gore-dolje. Kaže da su različiti prostorni slikovni prikazi dvopolni i dvoznačni. Tako cjelovitost, centar, povezanost, ravnoteža, unutar, cilj i naprijed smatraju se pozitivnim, a suprotnosti necjelovitost, periferija, nepovezanost, neuravnoteženost, van, besciljnost i pozadi smatraju se negativnima. Za primjer daje izraz *half the man*, što se ne smatra pozitivnim, i primjer koji to oslikava *He is half the man he use to be*, gdje je očit primjer cjelovitost vs. necjelovitost. U b/h/s jeziku postoji *pola čovjeka* kao u primjeru: *Njega pola nema.* ili *Nakon bolesti od njega je ostalo samo pola čovjeka.*

Lakoff i Johnson (2003: 17) objašnjavaju da je većina osnovnih koncepata organizirana na osnovu jedne ili više prostornih metafora, te da postoji unutarnja sistematizacija svake prostorne metafore. Lakoff i Johnson (Ibid., 18) u nastavku kažu da postoji opća sistematizacija prostornih metafora koja stvara smisao. Tako BOG JE GORE orijentacija daje orijentaciji GORE značenje općeg dobra, što dokazuju slučajevi kao SREĆA JE GORE, ZDRAVLJE JE GORE, GORE JE KADA SI ŽIV, IMATI VIŠI DRUŠTVENI STATUS JE GORE i IMATI KONTROLU JE GORE. Oni kažu da su prostorne metafore ukorijenjene u fizičkom i kulturnološkom iskustvu.

¹⁵ VP. O: Lazarus *rose* from the dead.

¹⁶ vp. O: He *fell* ill.

¹⁷ vp. O: Wake *up*.

¹⁸ vp. O: He *sank* into a coma.

¹⁹ vp. O: I'm *on top* of the situation.

²⁰ VP. O: He is *under* my control.

²¹ vp. O: I'm feeling *up* today.

²² vp. O: He's really *low* these days.

²³ vp. O: She's an *upstanding* citizen.

²⁴ VP. O: That was a *low-down* thing to do.

²⁵ vp. O: The discussion *fell* to an emotional level.

²⁶ vp. O: He couldn't *rise above* his emotions.

4. Univerzalnost metafore

Kövecses (2002: 163f.) nabraja mnoge metafore s komponentom/konceptom sreća. U ovom radu nema mjesta da uporedimo sve konceptualne metafore koje je ovaj autor predstavio, već ćemo se samo zadržati na onima koje sadrže koncepte koje i autor koristi. Ovdje ćemo navesti koje konceptualne metafore autor predstavlja:

BITI SRETAN JE BITI IZNAD ZEMLJE.
 BITI SRETAN JE BITI U RAJU.
 SREĆA JE GORE.
 SREĆA JE SVJETLO.
 SREĆA JE VITALNOST.
 SREĆA JE TEKUĆINA U SPREMNIKU.
 SREĆA JE ZATOČENA ŽIVOTINJA.
 SREĆA JE PROTIVNIK.
 SREĆA JE ZANESEENOST.
 SRETNA OSOBA JE ŽIVOTINJA (KOJOJ JE DOBRO U ŽIVOTU).
 SREĆA JE FIZIČKI OSJEĆAJ ZADOVOLJSTVA.
 SREĆA JE LUDOST.
 SREĆA JE PRIRODNA SILA.

Kövecses (2002: 163f.) univerzalnost metafore sreće u engleskom jeziku predstavlja uz pomoć koncepata UP, LIGHT i FLUID IN A CONTAINER tako što ih upoređuje, uz pomoć istraživanja kineskog lingviste Ning Yu, s primjerima iz kineskog jezika. Međutim, dao je primjere i za mađarski jezik i time pokazao da se i u mađarskom jeziku događa slična konceptualizacija sreće.

U ovom radu predstaviti ćemo primjere konceptualne metafore autora Kövecsesa (2002: 163–165) na engleskom jeziku kao početne primjere konceptualne metafore s komponentom *sreća*, koje je koristio u dokazivanju univerzalnosti metafore. Bit će prikazani i neki lingvistički primjeri koje autor nudi. Tim primjerima će biti pridruženi primjeri iz b/h/s jezika, te će se vidjeti postoji li sličnost u konceptualizaciji sreće u ovom slučaju s konceptima GORE, SVJETLO i TEKUĆINA U SPREMNIKU.

HAPPY IS UP.
 He is very *high*.²⁷ – spirited/happy
 SRETNO/SREĆA JE GORE.
 Kukuruz *raste* od sreće zbog vremena.²⁸

Pokazalo se da u b/h/s jeziku ima manje slučajeva za konceptualnu metaforu SRETNO/SREĆA JE GORE, odnosno 'prema gore' u smislu uspona. Međutim, moramo istaknuti

²⁷ Ovdje u dijelu 4, u primjerima konceptualizaciji sreće na engleskom jeziku, autor nije koristio kurzivno oblikovanje teksta. Zbog jasnijeg oslikavanja tvrdnji, na ovom mjestu se i na engleskom jeziku kurzivom ističu pojmovi koji učestvuju u prikazivanju konceptualizaciji sreće.

²⁸ Primjer preuzet 21. 5. 2015. godine sa stranice: www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2015&mm=05&dd=21&nav_id=994639.

da su konceptualna metafora BITI SRETAN JE BITI IZNAD ZEMLJE i SREĆA JE GORE vrlo bliske, odnosno, ako predložimo da konceptualna metafore SREĆA JE GORE obuhvata konceptualnu metaforu BITI SRETAN JE BITI IZNAD ZEMLJE, onda se mogu pronaći mnogobrojni primjeri.

...nije mogao da vidi Martu kako *lebd*i od sreće.²⁹

...onaj lepi par koji ne hoda već *leti* od sreće, a sada smo u...³⁰

...jer kad ja otvorim vrata za iziđ iz stana on se tako oduševi, cijeli *prhti* od sreće i...³¹

Ova četiri primjera lingvističkih izraza potvrđuju postojanje konceptualne metafore SREĆA JE GORE na način što se u njima koriste glagoli *rasti*, *lebdjeti*, *letjeti* i *prhtati* da se opišu stanja/radnje koje uzrokuju sreću. Glagoli *lebdjeti* i *letjeti* označavaju stanje u kojem se nalazi iznad tla, odvojen od tla, odnosno gore/iznad uzrokovano srećom, te bi svojim oblikom više pripadali metafori BITI SRETAN JE BITI IZNAD ZEMLJE. Međutim, primjeri s glagolima *rasti* i *prhtati* više se odnose na konceptualnu metaforu SREĆA JE GORE, jer se *rasti* može iz tla ili sa tla, a da se ipak ne bude odvojeno od tla/zemlje. Na sličan način možemo obrazložiti glagol *prhtati*, iako bi on mogao biti predstavnik za obje konceptualne metafore. U smislu da se *prhtati* može i da se ne odvaja od tla (poput radnje mahanja krilima, bez odvajanja od tla), pa tada pripada konceptualnoj metafori SREĆA JE GORE, a ako se *prhtati* poistovjeti s glagolom *letjeti*, onda bi lingvistički izraz pripadao konceptualnoj metafori BITI SRETAN JE BITI IZNAD ZEMLJE.

HAPPINESS IS LIGHT.

They're all in high spirits and with a strong *glow*.

SREĆA JE SVJETLOST.

sijati od sreće³²

Zaljubljena trudnica Nicole Kidman je *sjajila* od sreće.³³

...*tako da su blještali* od sreće i veselja...³⁴

Glagoli *sijati*, *sjajiti* i *blještati* u lingvističim izrazima iznad potvrđuju da i u b/h/s jeziku postoji konceptualna metafora SREĆA JE SVJETLOST.

HAPPINESS IS A FLUID IN A CONTAINER.

His heart *is filled* with happiness.

SREĆA JE TEKUĆINA U SPREMNIKU.

²⁹ Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: zena.blic.rs/romani/romani-redakcije/11/Kolo-srece/po-glavlje23.

³⁰ Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: caskanja.net/threads/rok-trajanja-bracne-srece.7076/.

³¹ Primjer preuzet 14. 5. 2015. godine sa stranice: https://www.google.ba/?gws_rd=cr,ssl&ei=N1xUVALMGMyVsgGw2oGwBA#q=prhti+od+sre%C4%87e.

³² Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search_by_id&id=d15vXxQ%3D.

³³ Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: www.24sata.hr/show/zaljubljena-trudnica-nicole-kidman-je-sjajila-od-srece-46566.

³⁴ Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: blog.dnevnik.hr/budi-dubokouman/2009/02/1625907606/neki-drugi-ivotsusret-novog-uma.html.

...i izgorjelo tijelo, srce bi mi bilo *ispunjeno* srećom i zadovoljstvom.³⁵

...vrt prepun stabala jabuka i naranči, prekrasnih ruža, sav sretan i zadovoljan. U njemu je sve bilo *ispunjeno* srećom, osim jednog stabla koje...³⁶

...a najbolje mesto za vas *ispunjeno* je srećom, mirom i uspehom.³⁷

Kao što možete vidjeti, zbog ozljede sam malo ogorčen, no srce mi je *prepuno* sreće!, rekao je nasmijani papa pred nekoliko...³⁸

Baš tada je *napunila* srećom moje srce, znajući da ću joj opet...³⁹

Partybooy, *nalij* mi čašu sreće i zadovoljstva molim!⁴⁰

Ova konceptualna metafora u b/h/s jeziku stvorila je lingvističke izraze uz pomoć glagola *ispuniti*, *napuniti*, *naliti*, čime se prikazuje sreća kao tekućina u nekom spremniku. Pronađen je primjer s pridjevom prepun, koji također potvrđuje postojanje konceptualne metafore SREĆA JE TEKUĆINA U SPREMNIKU u b/h/s jeziku.

Kövecses (2002: 165) objašnjava da su engleski, kineski i mađarski jezik tipološki u potpunosti nepovezivi i predstavljaju veoma različite kulture svijeta. Postavio je pitanje kako je moguće da tako različiti jezici i kulture metaforički konceptualiziraju sreću na tako sličan način. Autor predstavlja tri odgovora: (1) dogodilo se slučajno, (2) jedan jezik je posudio metafore od drugog, (3) postoji neka univerzalna motivacija za pojavu metafora u kulturama. On najviše važnosti daje trećem odgovoru. Iako je moguće da su se neke metafore pojavile na neki od prva dva načina, ipak smatra da njihova veća ili manja univerzalnost dolazi od univerzalnosti ljudskog tijela.

5. Zaključak

Univerzalnost nekih koncepata, pa stoga i konceptualnih metafora, jeste uzrokovana onim osobinama ljudi ili pojava koje su univerzalne u svijetu, te ih ljudi na sličan način i konceptualiziraju, najčešće neovisno o jeziku i kulturi. Ovu tvrdnju su dokazali mnogi istražujući univerzalnost konceptualnih metafora. Primjerima u dijelu 4. prikazano je da se i u b/h/s jeziku konceptualizacija sreće odvija na sličan način kao i u engleskom jeziku. Ovaj zaključak je nastao zbog toga što su pronađeni primjeri lingvističkih izra-

³⁵ Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: fgulen.com/ba/djela/kur-anska-svjetlost-na-nebu-spoznaje/1607-sura-merjema-maryam/34152-maryam-23.

³⁶ Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: <https://books.google.ba/books?id=wt2nBAAAQBAJ&pg=PA37&lpg=PA37&dq=ispunjeno+srecom&source=bl&ots=Q1EtmRTiWS&sig=-BDXMFruajd4aWK4BA-ZHM&hl=en&sa=X&ei=WwY5VeqLFoyCPY3GgLAD&ved=0CBBwQ6AEwAA#v=onepage&q=ispunjeno%20sre%20srecom&f=false>.

³⁷ Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: https://books.google.ba/books?id=jCkvcS2KiYIC&pg=PA19&lpg=PA19&dq=ispunjeno+srecom&source=bl&ots=PpPZtMP_J5&sig=iJPQtT0UEu8ZfVsAfgJmHN5uWS4&hl=en&sa=X&ei=WwY5VeqLFoyCPY3GgLAD&ved=0CCgQ6AEwAg#v=onepage&q=ispunjeno%20srecom&f=false.

³⁸ Primjer preuzet 23. 4. 2015. godine sa stranice: arhiva.nacional.hr/clanak/62813/papa-nakon-loma-sada-sam-malo-ogorcen-ali-srce-mi-je-puno-srece.

³⁹ Primjer preuzet 14. 5. 2015. godine sa stranice: vatra.ba/onama.php.

⁴⁰ Primjer preuzet 14. 5. 2015. godine sa stranice: www.forum.hr/showthread.php?p=40931337.

za u b/h/s jeziku, a time i konceptualne metafore koje opisuju stanje sreće na sličan ili isti način kao i u engleskom jeziku. Prema tome, može se reći da je konceptualizacija apstraktnog pojma 'sreće' u oba jezika slična, te da taj pojam uzrokuje stvaranje konceptualnih metafora koje su više univerzalne.

Potrebno je spomenuti da su slijedeća ograničenja istraživanja univerzalnosti konceptualne metafore, ta da postoji još mnogo prostora za istraživanje i upotpunjavanje istraživanja o nivou univerzalnosti konceptualnih metafora između b/h/s i engleskog jezika, kako s komponentom sreća tako i sa svim drugim.

Literatura

Lakoff, George (1987), *Women, Fire, And Dangerous Things: What Categories Reveal About The Mind*, Chicago and London, The University of Chicago Press

Lakoff, G., M. Johnson (2003[1980]), *Metaphors We Live By*, Chicago and London, The University of Chicago Press

Kövecses, Zoltán (2002), *Metaphor: A Practical Introduction*, New York, Oxford University Press

Ortony, Andrew (1993), "Metaphor, Language, And Thought.", u: *Metaphor and Thought*, ur. Andrew Ortony, Cambridge, Cambridge University Press

Marina Katnić-Bakaršić: Uloga predstavljanja procesa u kritičkoj stilističkoj interpretaciji različitih tipova diskursa

Suvremena kritička stilistika naglašava važnu ulogu predstavljanja procesa (engl. transitivity) u tekstu i diskursu. Pokazuje se da govornikov/pišćev izbor glagola može imati važne ideološke i stilističke implikacije. Rad istražuje predstavljanje procesa u različitim tipovima diskursa, kako u literarnom diskursu, tako i u neliterarnim tipovima.

Ključne riječi: kritička stilistika, diskursni tipovi, tranzitivnost, predstavljanje procesa, multimodalna stilistika.

The role of representing processes in critical stylistic interpretation of various discourse types

Contemporary critical stylistics emphasizes the important role of transitivity in the text and discourse. It can be argued that a speaker's or writer's choice of a verb can have important stylistic and ideological implications. The paper investigates transitivity and representing processes in general in various discourse types, both literary and non-literary ones.

Key words: critical stylistics, discourse types, transitivity, representing processes, multimodal stylistics.

1.0. Stilistika i kritička diskursna analiza po mnogo čemu dijele sudbinu, a posebno po brojnim, često ostrim kritikama s kojima se suočavaju. Stoga je odmah prepoznatljiva duhovita aluzija na Stanleya Fisha u naslovu teksta M. Toolana "Šta je kritička diskursna analiza i zašto ljudi govore tako strašne stvari o njoj?" (Toolan 1997: 83) jer je Fishev čuveni napad na stilistiku imao gotovo isti naslov, samo je umjesto *kritička diskursna analiza* stajala riječ *stilistika* (Fish 1980: 246). Možemo samo zamisliti koliko otpora iza-

ziva pojava kritičke stilistike (Jeffries 2010), koja povezuje ove dvije discipline i time kao da udvaja sve ono što kritičari ne vole. Međutim, čini mi se da je niz radova unutar same CDA posljednjih godina problematizirao vlastiti pristup i prevazišao neke početne slabosti (v. npr. Chilton 2011; Wodak 2006; Jeffries 2001), dok je stilistika ojačala upravo zahvaljujući potpunijoj teorijskoj utemeljenosti, interdisciplinarnosti i svjesnoj eklektičnosti (Stockwell, Carter 2008; Jeffries 2010). Želim zato ovdje pokazati kako se kritička stilistička analiza može uspješno primijeniti na različite tipove diskursa, uključujući i literarni i svakodnevni (razgovorni), a ne samo na javni, politički ili medijski diskurs. Time se zapravo pokazuje koliko je puno predrasuda shvaćanje prema kojem stilistici ostaje literarni diskurs, dok CDA zanimaju ostali diskursni tipovi, i to samo u segmentu nepravedne i neravnomjerne distribucije moći u društvu. Može se čak reći da je model tranzitivnosti, odnosno predstavljanja procesa, značajna poveznica koja pokazuje da nema suštinske razlike između kritičke stilističke interpretacije fikcionalnih i nefikcionalnih tekstova, odnosno diskursa.

U novije vrijeme Lesley Jeffries (2009) ponudila je set pitanja relevantnih za kritičku diskursnu stilističku interpretaciju. Tu spadaju: imenovanje i opis, predstavljanje radnji/stanja/procesa, izjednačavanje i kontrastiranje, primjeri i nabranje, prioritiziranje, negiranje, hipoteze, impliciranje i pretpostavljanje, predstavljanje mjesta i prostora (okolnosti), predstavljanje govora i mišljenja drugih sudionika u komunikaciji. Ovome se danas često dodaje i proučavanje metafora, što je u skladu sa zbližavanjem CDA i kognitivne lingvistike kao produktivnim modelom u suvremenoj stilistici.

1.1. Od tri metalingvističke jezičke funkcije koje je uveo M. A. K. Halliday, u kontekstu ovoga rada bitna je ideaciona funkcija, koja se odnosi na predstavljanje svijeta putem jezika. U okviru te metafunkcije kritička diskursna analiza i kritička stilistika posebno značajnima za analizu i interpretaciju smatraju predstavljanje socijalnih aktera, zatim predstavljanje procesa i modalnost. Pri tome je za predstavljanje procesa ključni pojam *transitivity* (tranzitivnost), koji znatno nadilazi uobičajeni pojam prelaznosti glagola, a uveo ga je Halliday u sistemskoj funkcionalnoj gramatici (1984). Pod tranzitivnošću se u ovom tumačenju podrazumijevaju tri aspekta:

- a) sam proces,
- b) participanti (sudionici),
- c) okolnosti.¹

Jednostavnije rečeno, tranzitivnost se tumači kao pitanje “ko čini šta kome, i kako”. Paul Simpson poglavlje o tranzitivnosti duhovito počinje epigrafom – citatom Josepha Hellera “Something must have happened to me sometimes” (“Nešto mi se moralo dogoditi nekad”) (Simpson 1993: 85). Važno je naglasiti da upravo analizu tranzitivnosti

¹ U osnovi ovaj model pokazuje dosta sličnosti sa Tesnierovom koncepcijom analize rečenice i izdvajanjem glagola (izražavanja procesa, tj. radnje), aktanata (kod Hallidaya participanata) i okolnosti (circumstance). Znakovito je da je i Tesnierov model poslužio kao baza za aktancijalni model u naratologiji.

suvremeni stilističari izdvajaju kao ključnu za razumijevanje nekih aspekata stila koje druga sredstva ne mogu obuhvatiti (Jeffries, McIntyre 2010: 74).

Hallidayev model tranzitivnosti doživio je niz modifikacija, pa novo, četvrto revidirano izdanje zapravo ima koautora u revidiranju (Halliday, Matthiessen 2013), a u stilistici i CDA autori se pozivaju na njegove različite verzije. Jeffries i McIntyre u *Stilistici* (2010: 46) daju donekle pojednostavljeni model tranzitivnosti, preuzet od Paula Simpsona, gdje se šest Hallidayevih tipova procesa svodi na četiri: *materijalne* (znače namjernu akciju ili intervenciju, nenamjernu ili supervenciju i događaj, kod koga je subjekt obično neživi predmet ili pojam, osim kod metaforizacije), *verbalne, mentalne* (kognitivni procesi, senzorni i reakcijski), te *relacione* (intenzivni procesi, posesivni i okolnosni). Hallidayev model uključuje još procese ponašanja (bihevioralne) i egzistencijalne. Svaki od tipova i podtipova ima specifične participante, njihov određeni broj i posebnu strukturu, pri čemu granice nisu uvijek precizne (posebno kada se radi o metaforičkim značenjima glagola). Pogledajmo nekoliko osnovnih primjera:

1. *Materijalni procesi*
  - a) Namjera: Ministar srezao budžet.
  - b) Supervencija (nenamjerno djelovanje): Ministar naljutio kulturnjake.
  - c) Događaj – najčešće kad je akter neživi: Potrošnja se smanjila.
2. *Verbalizacijski procesi*
Predsjednik je objasnio/rekao da su troškovi srezani.
3. *Mentalni procesi*
  - a) Kognicijski: Premijer je shvatio suštinu problema.
  - b) Reakcijski (ili afektivni): Premijeru se nije svidjela medijska kampanja.
  - c) Percepcijski: Premijer je čuo povike / pročitao napise u novinama.
4. *Relacioni procesi*
  - a) Intenzivni: Premijer je ljut zbog rezanja troškova.
  - b) Posesivni: Premijer ima problema zbog rezanja budžeta.
  - c) Okolnosti (vrijeme i prostor): Proračun je u pet do 12. Sastanak je u 12.

Svaki od ovih tipova i podtipova ima različit broj i uloge participanata (npr. akter, cilj, recipijent, primatelj...), koji mogu biti obavezni ili fakultativni. Prilikom pasivizacije dolazi do niza promjena, od kojih je stilistički potencijalno posebno zanimljivo izostavljanje aktera.

1.2. Ako uporedimo strukturalna lingvistička i stilistička istraživanja prikazivanja procesa sa funkcionalno-sistemske, sada kritičkim stilističkim modelom tranzitivnosti, vidimo da postoji niz sličnosti i pored terminoloških potpunih razlika. I strukturalna stilistika govorila je ili govori o tome kako odabir glagola i određenih formi glagola formira percepciju stvarnosti (upotreba aktiva ili pasiva, ličnih ili bezličnih formi glagola i slično) i donosila je relevantne zaključke. Međutim, postoje dvije bitne razlike: ona se zaustavila na tom mjestu, a kritička stilistika tek tada počinje s interpretacijom i smješta-

njem nekoga teksta u socijalni kontekst. Pored toga, prisjetimo se da je i za strukturalnu stilistiku važno bilo ukazati na ono što je odsutno u tekstu, ali s aspekta strukture toga teksta, dok CDA, odnosno kritička stilistika, to posebno proučava na planu šireg socijalnog konteksta: ono što je izostavljeno iz diskursa uvijek je signifikantno. Već je rečeno da je kod predstavljanja procesa znakovito npr. uklanjanje agensa, tj. sudionika, i upotreba pasiva; u političkom i medijskom diskursu tako se “odgovornosti autoriteta, pojedinaca i vlade mogu sistematski stavljati u pozadinu ili izostavljati” (Machin, Mayr 2012: 104–105), što je veoma pogodno za manipulaciju. U narednom primjeru to izgleda ovako:

(1) Tuzlanski kanton prevaren je i za brzu cestu i za koridor 5c.

(Oslobođenje, 17. 1. 2015, str. 4)

Primjer pokazuje šta se dešava u rečenici ovakvim predstavljanjem: uklanja se agens, glagol koji u datom kontekstu označava materijalni proces dobija formu pasiva, dok je stvarni objekt procesa u poziciji gramatičkog subjekta. Taj gramatički subjekt zapravo je u poziciji ne-moći, a stvarni akter potpuno je sakriven/izostavljen. Time se implicira da je riječ o radnji bez aktera, kao da je riječ o nekakvoj prirodnoj sili koja je neizbježna i koja nema stvarnog subjekta. Politički diskurs obiluje takvim primjerima jer su, kao što sam pokazala, izrazito pogodni za manipulaciju.

Već iz ovoga je očigledno da tranzitivnost “pokazuje kako govornici enkodiraju u jeziku svoju mentalnu sliku stvarnosti i kako objašnjavaju svoje iskustvo svijeta oko sebe” (Simpson 1993: 88). Zbog toga je ona povezana i sa tačkom gledišta (*ko govori?*), pa i sa fokalizacijom (*ko gleda?*), na što svako na svoj način ukazuju Fowler (1996) i Jeffries (2001). Govorniku su na raspolaganju različiti jezični izbori, a odabir određene opcije po pravilu nije ni ideološki ni stilski nevin. Čini mi se da je još važnije to što iskazi putem tranzitivnosti pozicioniraju recipijenta, čitatelja ili slušatelja, određujući njegovu poziciju i način na koji bi trebao razumjeti tekst. Dakle, kritička stilistika treba promatrati govornikovu tačku gledišta u vezi sa tranzitivnošću, ali i to kakvu ideološku poziciju određeni tekst nameće recipijentima.

Jeffries (2001: 364) ne bez autoironije kaže da su predstavnici CDA, u koje svrstava i sebe, kao teorijsko polazište uzeli Hallidayev koncept, vjerujući da je dopušteno upotrijebiti “*relativno objektivne*” (kurziv moj – M. K. B.) tehnike lingvističke analize kako bi se kritizirali tekstovi koji doprinose opresiji na razne načine. Ova svijest o *relativnoj* objektivnosti lingvističke analize za mene je ključni iskorak što ga je napravila CDA, i koji danas bitno utječe na niz disciplina, uključujući svakako kritičku stilistiku. Polazi se od pretpostavke da je jezik “jedan od faktora u konstrukciji socijalnih vrijednosti” (Jeffries 2001: 364), te da “izbor određenih lingvističkih oblika uvijek ima značenja, od kojih neka mogu biti ideološka” (Machin, Mayr 2012: 104).

2.0. Kao što je već rečeno, dugo su protivnici CDA smatrali da je ona pogodna samo za proučavanje političkog, medijskog i javnog diskursa, ali upravo primjena modela tranzitivnosti svjedoči da se svi diskursni tipovi mogu uspješno interpretirati na ovaj način, uključujući i književnoumjetnički funkcionalni stil. Jedan od najznačajnijih pionirskih

radova koji proučavaju tranzitivnost kao relevantnu za stil fikcionalnih tekstova svako je tekst D. Burton posvećen prozi Sylvie Plath *The Bell Jar – Stakleno zvono* (Burton 1996: 224–240). Iako je kasnija kritička stilistika bitno usavršila ovaj model, taj je rad relevantan u razvoju primjene tranzitivnosti na literarne tekstove i zato što je označio i važnu tačku u začecima feminističke stilistike.

Kao primjer za primjenu tranzitivnosti može poslužiti pjesma Marine Cvetajevе *Pokušaj ljubomore*, gdje su bezlične rečenice zastupljene u anaforičkim konstrukcijama u formi pitanja što se ponavljaju kao lajtmotiv:

- (2) Как живётся вам с другою,-
 Проще ведь?
 (...)
 Как живётся вам с *простою*
 Женщиною?
 (...)
 Как живётся вам – хлопчется –
 Ежится?

Svaka strofa sadrži bar jednu varijaciju na ovu osnovnu temu, što u slobodnom prijevodu, koji ne čuva sve nijanse originala, glasi približno ovako: *Kako vam ide s drugom? / Kako vam ide sa običnom ženom? ... Kako vam ide s robom pijačnom? (...) Kako vam ide sa zemnom ženom, bez šestih čula?* Naime, u bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku nema opozicije bezlične i lične upotrebe glagola *živjeti* – *Как живётся?* – *Как живёте?*, koja u ruskom jeziku snažno signalizira različitu tačku gledišta, različitu poziciju participanta kao aktera ili pasivnog objekta. Glagol *живётся* u ovom kontekstu može se tumačiti kao mentalni proces, sa značenjem afektivnosti (= Kako ste?), a participant u takvim rečenicama određuje se kao “onaj ko osjeća (*senser*)”. Gomilanje takvih bezličnih rečenica, kod kojih je prvi participant realiziran kao objekt, postaje snažno stilogeno sredstvo kojim se izražava ideja lirskog subjekta da je svijet podijeljen na dvije vrste žena, gotovo na dva pola ženskosti – jedne su te koje su obične, “pijačna roba”, jednostavne, svakodnevne, dok su druge, mnogo rjeđe, bliske Lilit, “gospodarice na prijestolu”; ovim drugima njima pripada lirski subjekt. Muški subjekt – lirsko *vi* – obezličen je ulaskom u trivijalni svijet prvog tipa žena, pokazuje se nedostojnim aktivnog ženskog (pa i svoga, muškoga) načela. Budući da lične zamjenice često čine osovину lirske pjesme, ovdje je ta osovina *vi* – *ona* – (*ja*), pri čemu je ovo *ja* implicitno prisutno u svakom stihu tačkom gledišta, a tek uzgred i eksplicitno.

2.1. Ovakav potencijal obezličenja ili pasivizacije vidi se i u narednom primjeru s istim glagolom iz medijskog diskursa:

- (3) Евросоюз, как в нём живётся “бедным родственникам”?
 Eurosavez, kako u njemu ide “siromašnim rođacima”?

(<http://azbyka.ru/news/evrosoyuz-kak-v-nyom-zhivyotsya>)

Naravno, lična konstrukcija umanjila bi ironičan prizvuk i donekle kolokvijalnu markiranost rečenice. Što je još važnije, “siromašni rođaci” imali bi poziciju prvog aktera, te bi se mnogo manje osjetila njihova pasivna uloga objekta, obezličjenje, drugim riječima, mnogo manje bi se vidjela jasna ideološka poruka ovoga naslova: u EU postoje aktivni, važni članovi, ali i “siromašni rođaci”, često svedeni na ulogu pasivnih promatrača.

2.2. Predstavljanje verbalnih procesa u govoru drugoga (bahtinovski rečeno, u “tuđem govoru”) također je zanimljivo zbog semantičko-stilističkih konotacija. Ovo je važno zato što se ponekad biraju glagoli koji hiperbolizirano – pozitivno ili negativno – predstavljaju radnju; oni često i vrednuju tu radnju, čime su također pogodni za manipulaciju. U svakodnevnom govoru bilježe se ovakvi primjeri:

(4) Direktor/dekan je rekao/naredio/zamolio da ti to uradiš.

Čuje se čak i “XY je vrištao/zaprijetio da to što prije moraš uraditi”. Svaki od izbora nosi jasne konotacije o odnosima između participanata; pri tome treba imati u vidu da govornik koji prenosi tuđi govor može manipulirati participantima, poput Jaga iz Othella, tog najvećeg manipulatora pored dr. Housea, upravo odabirom glagola i eventualnim modalnim elementom.

2.3. Naredni primjer dolazi iz medijskog i političkog diskursa. Riječ je o novinskoj vijesti kao jednom od najutjecajnijih suvremenih tipova teksta, koji bi idealno trebao uravnoteženo prikazati različite perspektive i tumačenja događaja (White 2000: 379). Međutim, ovdje se vidi da je i sam naslov i veći dio teksta posvećen jednoj tački gledišta, dok tek na kraju teksta nalazimo i drugu tačku gledišta:

(5) PUTIN PRIJETI NATO-U NUKLEARNIM NAPADOM

Ruski predsjednik Vladimir Putin **navodno planira da** pod prijetnjom nuklearnim oružjem *protjera* NATO-snage sa ruskih granica.

(...)

U međuvremenu, u vezi sa medijskim izvještajima oglasila se i Moskva. “Rusija nikada nije prijetila da će upotrijebiti nuklearno oružje u vezi sa Krimom i zemljama Baltika”, rekao je jučer portparol Kremlja Dmitrij Peskov.

(Oslobođenje, 3. 4. 2015, str. 26)

Glagol *prijetiti* spada u verbalizacijske procese bliske materijalnim jer se prijeti konkretnom akcijom – nuklearnim napadom. Dalje nalazimo da on “planira protjerati”, što je kombinacija mentalnog i materijalnog procesa. Stvara se dojam da je prijetnja veoma ozbiljna i da je to istina. Kao što je već rečeno, u kritičkoj diskursnoj stilistici kao jedan od ključnih elemenata kojima se realizira ideaciona funkcija pored prikazivanja aktera i procesa dolazi modalnost. Tek pri kraju teksta doznajemo da se u vezi s ovim “oglasila i Moskva” (verbalni proces uz metonimijsku zamjenu Moskve i Rusije, te njene vlade ili predsjednika), i tek tada se upoznajemo i sa ruskom tačkom gledišta. Primjer

pokazuje i važnost modalnosti jer upravo ona razotkriva ideološku poziciju autora teksta, odnosno onu koja se želi nametnuti recipijentima. Naime, odjednom se pojavljuje riječ “navodno”, koja modalnošću bitno ublažava značenje glagola i pokazuje da prijetnja nije sigurna niti provjerena. Novinski tekst tako formira sudove čitatelja pomoću nekoliko sredstava, i to pomoću isticanja i pozicioniranja na bitna mjesta (naslov, početak teksta) onih stavova koji se žele nametnuti recipijentima, zatim putem predstavljanja procesa i, konačno, putem modalnosti.

2.4. Posebno je zanimljivo to što se tranzitivnost može prikazati i vizualno (na fotografiji, reklamama, političkom plakatu...) (Machin, Mayr 2012: 131). Pri tome se može postaviti niz pitanja: šta u vizualnom diskursu rade ljudi, posebno oni koji su u dominantnoj ili u subordiniranoj poziciji u društvu (žene, imigranti, etnički ili rasni Drugi itd.); koji su to verbalni procesi kojima se može opisati ono što rade; kako su predstavljene okolnosti (vidi li se gdje i kada se nešto dešava)? Možemo na primjer uočiti da su imigranti i izbjeglice na fotografijama često prikazani tako što samo *gledaju* u objektiv kamere, što je mentalni proces percepcije, a gotovo da nema materijalnih procesa, koji bi prikazali njihovu ulogu kao aktera. U reklamama i na političkom plakatu često su vrijeme i mjesto prikazani apstraktno, što je svojevrsni signal da je na djelu ideologija. Takvo prikazivanje s jedne strane prikazuje idealiziranu, vanvremensku sliku koja se dešava svuda i uvijek i nigdje i nikad, čime zapravo relativizira sve procese. S pravom se ovom dodaje i tačka gledišta – u kakvoj poziciji smo mi koji gledamo?

3.0. Prikazujući ulogu predstavljanja procesa u kritičkoj stilističkoj analizi različitih tipova diskursa pomoću Hallidayevog modela tranzitivnosti, željela sam pokazati da je ovaj model, iako je nastao prije tri decenije i doživio niz modifikacija, još veoma aktuelan. Vjerujem da je upravo taj model i danas ona lingvistička baza koja i CDA i kritičkoj stilistici može dati terminološku preciznost i znanstvenu vjerodostojnost. Iako su granice među tipovima procesa ponekad neprecizne, to ne umanjuje potencijal ovakvoga pristupa, koji u osnovi podrazumijeva odabir, baš kao i stilistika. Pri tome se pokazuje da odabir nikad nije sasvim ideološki nevin, te tako naši stilski izbori često imaju određena ideološka značenja. Kao što nismo uvijek svjesni ni vlastite ideološke pozicije ni pozicije drugih jer ih primamo kao uobičajene, “zdravorazumske”, tako često nismo ni svjesni ovih izbora u sferi tranzitivnosti, koji su i izbori što ih diskurs nameće, ali to ne umanjuje činjenicu da oni postoje i da djeluju ideološki (Jeffries 2009: 50).

Analizirajući ovdje primjere iz različitih tipova diskursa, pokazala sam da model tranzitivnosti funkcionira u svakom od njih i relevantan je za proučavanje. Naravno, samim tim nisam mogla pružiti cjelovitu kritičku stilističku interpretaciju primjera, ali sam ukazala na neka ključna mjesta u njima. Poput Lesley Jeffries, vjerujem da je legitimno odabrati jedan karakterističan element teksta, ovdje na planu predstavljanja procesa, pod uvjetom da imamo uvid u sve ostale elemente toga teksta (ovdje procese) (Jeffries 2001: 366).

Kritička stilistička interpretacija, posebno multimodalna, može pružiti objektivnije i relevantnije odgovore o tekstu ili diskursu ukoliko uzima u obzir cijeli niz elemenata koji su dio ideacione funkcije jezika, a prije svega osnovna tri: kako su predstavljeni socijalni akteri, kako su predstavljeni procesi, a u njima i participanti i okolnosti, te kako je izražena modalnost. U svijetu u kojem dominiraju nejednaki odnosi moći kritička stilistika može djelovati i proaktivno, pri čemu je važno kombinirati znanstvenu objektivnost (ma koliko relativnu, ali maksimalno moguću u datom trenutku) s angažiranom subjektivnom pozicijom stilističara ne bježeći od teorijskog eklekticizma.

Literatura

- Burton, Deirdre (1996), "Through Glass Darkly", u: Weber, J. J. (ed.) *The Stylistics Reader. From Roman Jakobson to the Present*, Arnold, London, New York, Sydney, Auckland, 224–240.
- Fish, Stanley (1980), "What Is Stylistics and Why Are They Saying Such Terrible Things About Her?", u: *Is There A Text In This Class? The Authority of Interpretive Communities*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 68–96.
- Fowler, Roger (1996), *Linguistic Criticism*, Second edition, Oxford University Press, Oxford
- Halliday, M. A. K., Christian Matthiessen (eds.) (2013), *Halliday's Introduction to Functional Grammar*, 4-th revised edition, Routledge, London
- Jeffries, Lesley (2001), "Star Wars – The Reality", u: Biermann, Ina, Annette Combrick (ur.) *PALA XIX. Poetics, Linguistics and History: Discourses of War and Conflict*, Proceedings of PALA XIX, Potchestroom University, South Africa, 364–388.
- Jeffries, Lesley (2009), *Critical Stylistics: the Power of English*, Palgrave Macmillan, Basingstoke
- Jeffries, Lesley, Daniel McIntyre (2010), *Stylistics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Machin, David, Andrea Mayr (2012), *How To Do Critical Discourse Analysis*, Sage, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC
- Simpson, Paul (1993), *Language, Ideology and Point of View*, Routledge: Taylor & Francis Group, London, New York
- Stockwell, Peter, Ronald Carter (2008), "Stylistics: Retrospect and Prospect", u: Carter, R., Stockwell, P. (ur.) *The Language and Literature Reader*, Routledge: Taylor and Francis Group, London, New York, 291–302.
- Toolan, Michael (1997), "What is critical discourse analysis and why are people saying such terrible things about it?", *Language and Literature*, 6 (2), Sage, 83–103.

Emel Mehurić: Metafora u engleskom i hrvatskom jeziku oglašavanja

U prošlosti je uloga retoričkih figura bila najviše cijenjena u književnosti. Danas je figurativna upotreba jezika u sve većoj mjeri prisutna u funkcionalnim stilovima s dominantnom persuzivnom svrhom, poput političkog, reklamnog i publicističkog. U radu se razmatraju implikacije upotrebe figurativnog, neprozirnog diskursa u jeziku oglašavanja, ističući neke od nalaza detaljnog istraživanja koje smo proveli nad obimnim korpusom na engleskom jeziku 2009. godine, istovremeno se osvrćući i na primjere izdvojene iz manjeg korpusa na hrvatskom jeziku, analiziranog u sklopu istraživanja 2014. godine. S obzirom na masovnu upotrebu retoričkih figura u štampi, brojni američki stručnjaci posvetili su obimna istraživanja upravo rasvjetljavanju načina na koji prisustvo određenih retoričkih figura može biti jedan od faktora efektivnosti propagandne poruke. U radu se ističe saznanje do kojeg smo došli putem istraživanja engleskog jezika oglašavanja, a koje se temelji na pretpostavci da figurativnost reklamne poruke može biti jedan od faktora koji doprinosi njenoj dopadljivosti i boljoj pamtljivosti.

Premda težište gore navedenog istraživanja čine različite retoričke figure (personifikacija, metafora, aliteracija, te figure koje se zasnivaju na igri riječima), ovdje izdvajamo samo primjere metafore, te nastojimo u teorijskom smislu što bolje razumjeti koji aspekti metaforičnih konstrukcija doprinose činjenici da je metafora jedna od najčešće korištenih u jeziku reklama, ali i istovremeno i jednom od najlakše pamćenih kod primalaca reklamne poruke.

I dok su u anglosaksonskoj reklamnoj industriji oglašivači sve svjesniji prednosti upotrebe figurativnog, stilski markiranog diskursa u oglašavanju i nastoje je iskoristiti, s druge strane, literatura posvećena izučavanju figurativnosti u jeziku oglašavanja u okviru zapadne podgrupe južnoslavenskih jezika čini se oskudnom. U tom smislu, ovim radom se, također, i u bosanskom/hrvatskom/srpskom govornom području nastoji istaći značaj upotrebe neprozirnog, stilski markiranog diskursa, naročito retoričkih figura, u jeziku oglašavanja i potrebu da se ovaj aspekt jezika u reklamama u našem podneblju sistematičnije istraži, s obzirom na neiscrpane retoričke mogućnosti koje pruža upotreba figurativnih jezičkih konstrukcija u verbalnoj komponenti reklama.

Ključne riječi: retoričke figure, jezik oglašavanja, metafora, prozirni/neprozirni diskurs, stilski markiranost, stilski neutralnost, figurativnost.

Metaphor in English and Croatian advertising language

In the past, the role of rhetorical figures was mainly appreciated in literature. Nowadays, the figurative use of language has increasingly been occurring in prevalingly persuasive types of discourse, such as political, advertising and publicist discourses. The paper considers the implications of using figurative, transparent discourse in advertising language, presenting some of the findings of a comprehensive research of the extensive English linguistic corpus in 2009, and also looking at some examples taken from a small-scale Croatian corpus studied within the same research in 2014. Taking into consideration the mass use of rhetoric figures in the press, numerous American experts have dedicated substantial research exactly to comprehending the manner in which presence of specific rhetorical figures can play a decisive role in advertising message effectiveness. The paper highlights the findings resulting from the research of the English advertising language centering on the assumption that figurativeness and stylistic markedness of an advert can be one of the factors contributing to its liking and recall. Although the research centers around several figures of rhetoric (personification, metaphor, alliteration and pun), we are focusing here only on instances of metaphor, and theoretically trying to comprehend what aspects of metaphorical constructions add to the fact that metaphor is one of the most frequently used figures in advertising language, as well as one of the figures most easily recalled by the advert message recipients.

Whereas in the Anglo-Saxon advertising industry advertisers have been progressively more aware of the benefits of using figurative, stylistically marked discourse in advertising and keen on taking advantage of that, on the other hand, there is a lack of literature researching figures of rhetoric in advertising in the Western subgroup of South Eastern languages. In view of the above, this paper also aims at drawing attention to the significance of using non-transparent, i.e. stylistically marked discourse, specifically rhetorical figures, in the advertising language of the Bosnian/Croatian/Serbian speaking area, as well as the need to research this aspect of the advertising language further and in a more systematic manner, bearing in mind the infinite rhetoric possibilities opened up by using figurative linguistic constructions in the advertising discourse.

Key words: rhetoric figures, advertising language, metaphor, transparent/non-transparent discourse, stylistic markedness, stylistic neutrality, figurativeness.

1. Obilježja i ciljevi reklame

Reklamu ne karakterizira samo raznovrsnost medija koje koristi nego i prisustvo svih komunikacijskih kodova, jezičkih funkcija, te širok spektar strategija uvjeravanja, što je možda čini jednim od najbogatijih funkcionalnih stilova. S obzirom na činjenicu da je danas potkovana saznanjima iz različitih disciplina, reklama neprestano sazrijeva u sve sofisticiraniji funkcionalni stil. Kada je riječ o reklamama u štampanim medijima, evoluirala-

la je od eksplicitne i obimne verbalne poruke do današnje često isključivo slikovne, koja sve češće zahtijeva figurativno tumačenje.

Primarni cilj reklamne poruke je uvjeravanje primaoca da promijeni stav, stil života ili navike i, u krajnjoj liniji, održi ekonomski sistem, te stoga nije iznenađujuće što je ona oblast gdje se persuazivna sredstva retorike obilno koriste. Bez sumnje, mnogi oglašivači su svjesni da figurativni, odnosno stilski markirani diskurs danas predstavlja korisnu tehniku u nastojanju da se proizvede tekst koji će svojom stilskom posebnošću privući pažnju primalaca poruke. Zapravo, oglašivači se ovdje pouzdaju u učinak začudnosti, tj. oneobičavanja – izraza koji potiče još od ruskih formalista. Naime, kada je riječ o percepciji reklame kod recipijenata kojima se upućuje reklamna poruka, ona vrlo lahko postaje automatizirana, uobičajena. Stoga, retoričke figure mogu igrati vrlo značajnu ulogu u deautomatizaciji iste, tj. figurativnost ujedno znači i skretanje pažnje na sebe, tako da korištenje takvog diskursa u jeziku reklama osigurava veću zapaženost, za razliku od stilski neutralnog diskursa. Jacques Durand je s pravom primijetio da “najoriginalnije ideje i najsmjelije reklame predstavljaju transpozicije retoričkih figura koje su poznate i imaju nazive već više od 2000 godina”.¹ Jedna od najefektivnijih i u jeziku reklama najčešće prisutnih stilskih figura je upravo metafora.

2. Upotreba figurativnog jezika u reklamnoj poruci

Kada je riječ o učestalosti upotrebe figurativnih iskaza u okviru reklamnog stila, istraživanja američkih časopisa pokazala su da je prisustvo retoričkih figura u reklamama ne samo uobičajeno nego i da postoji veza između upotrebe figurativnog diskursa u reklamnoj poruci i njene pamtljivosti te dopadljivosti kod primalaca poruke. Naime, Edward F. McQuarrie i David Glen Mick su na osnovu jednog od istraživanja utvrdili da recipijenti reklame sa retoričkim figurama smatraju domišljatijim u odnosu na nefigurativne iskaze.² Drugo njihovo istraživanje pokazalo je da se recipijenti bolje prisjećaju reklama sa retoričkim figurama te ih smatraju dopadljivijim u odnosu na nefigurativne.³ Nadalje, Barbara J. Phillips ukazala je na prednost korištenja “indirektnih” iskaza u odnosu na “direktne”, budući da, prema njenom istraživanju, recipijenti donose pozitivnije zaključke o reklamiranoj robnoj marki kada se koriste indirektni, tj. figurativni iskazi.⁴ Također, Frank R. Kardes je ustanovio da se recipijenti bolje sjećaju reklama kod kojih su

¹ Durand, Jacques, “Rhetoric and the Advertising Image”, prevod originalnog teksta “Rhétorique et image publicitaire” na engleski, *Australian Journal of Cultural Studies*, Centre for Research in Culture and Communication, Murdoch University, Perth, Australija, Vol. 1, n° 2, 1983.

² McQuarrie, Edward F. i Mick, David Glen, 1996, “Figures of Rhetoric in Advertising Language”, *Journal of Consumer Research: An Interdisciplinary Quarterly*, University of Chicago Press, str. 424–438.

³ McQuarrie, Edward F. i Mick, David Glen, 2003, “Visual and Verbal Rhetorical Figures under Directed Processing versus Incidental Exposure to Advertising”, *Journal of Consumer Research: An Interdisciplinary Quarterly*, University of Chicago Press, str. 579–587.

⁴ Phillips, Barbara J., 2005, “Indirect Persuasion in Advertising: How Consumers Process Metaphors Presented in Pictures and Words”, *Journal of Advertising*.

oni navođeni na donošenje implicitnih zaključaka, za razliku od onih koje predstavljaju eksplicitne tvrdnje.⁵

Naše istraživanje engleskog jezika oglašavanja potvrdilo je rezultate gore navedenih ispitivanja u istoj oblasti, budući da je ustanovljeno da reklame u kojima su prisutne retoričke figure imaju prednost nad nefigurativnim reklamama u smislu utjecaja na formiranje pozitivnog stava prema reklami i prisjećanja na reklamu kod recipijenata. Osim navedenih nalaza, primijetili smo i izrazitu tendenciju ka usložnjavanju jezičkog izraza, koja podrazumijeva semantičku slojevitost, odsustvo eksplicitnog zaključka i odabir što jezgrovitijeg načina izražavanja poruke, tj. ekonomiziranje s količinom reklamnog teksta te težnju ka implicitnosti iskaza. Također, primjetan je i inferiorni položaj prirodnojezičke komponente reklame, a sve u očiglednom nastojanju emitenta da izbjegne iznošenje izravnih tvrdnji zbog rizika da se recipijenti neće složiti s porukom.

Rezultati istraživanja nad korpusom reklama u engleskom jeziku jasno ukazuju na postojanje veze između odabira specifičnih jezičkih struktura u reklamnom tekstu i stavova recipijenata reklamne poruke, odnosno mogućnost da upotreba retoričkih figura utječe na efektivnost reklame u smislu pamtljivosti i dopadljivosti verbalne poruke. U pogledu pamtljivosti reklame zapravo prednjače reklame u kojima se koristi metafora, iza kojih slijede one s aliteracijom i igrom riječima, zatim personifikacija. Upečatljiv nalaz predstavlja gotovo upola niži procent pamtljivosti nefigurativnih reklama u odnosu na figurativne. Jedan od razloga superiornosti takvih jezičkih konstrukcija, u odnosu na stilski neutralne, neprozirne, krije se u oneobičenosti ekspresije. Oneobičen iskaz često zahtijeva veći trud u dekodiranju poruke. Prema McQuarrieju i Micku, ukoliko se u obradu reklamne poruke uloži veći trud, stvaraju se kognitivne staze ka poruci pa je i pamtljivost poruke veća.⁶

3. Osvrt na teorije o metafori

O ulozi i prirodi metafore govorio je još Aristotel, koji ju je opisao kao “upotrebu nekog tuđeg imena prenošenjem sa roda na vrstu ili sa vrste na rod ili sa vrste na vrstu, ili analogijom, odnosno proporcijom”.⁷ Međutim, savremene teorije o metafori pomjeraju granice kod definiranja ove retoričke figure, ne zadržavajući se samo na konceptu poređenja. Jedna od njih je teorija interakcije filozofa Maxa Blacka, od kojeg potječu mnoga

⁵ Kardes, Frank R., 1988, “Spontaneous Inference Processes in Advertising: The Effects of Conclusion Omission and Involvement on Persuasion”, *Journal of Consumer Research*, str. 225–233.

⁶ McQuarrie, Edward F. i Mick, David Glen, 2003, “Visual and Verbal Rhetorical Figures under Directed Processing versus Incidental Exposure to Advertising”, *Journal of Consumer Research: An Interdisciplinary Quarterly*, University of Chicago Press, vol. 29 (4), str. 579–587.

⁷ “Metaphor is the application of an alien name by transference either from genus to species, or from species to genus, or from species to species, or by analogy, that is, proportion.” (V. P.) Aristotle, *Poetics*, datum pristupa: 9. 12. 2010, <http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.mb.txt>.

značajna razmatranja u oblasti metafore, a koji tvrdi da je bolje reći da “metafora stvara sličnost” nego da “formulira neku sličnost koja već postoji”.⁸

Nadalje, lingvist George Lakoff tvrdi da je “metafora u osnovi konceptualne, a ne lingvističke prirode”,⁹ tj. da “lokus metafore uopće nije u jeziku nego u načinu na koji konceptualiziramo jednu mentalnu domenu u smislu druge”¹⁰ (Lakoff 1993). Također, prema Lakoffu, metafora je dio svakodnevnog jezika i ima vrlo značajnu ulogu u našoj kogniciji s obzirom na to da zahvaljujući njoj “razumijemo apstraktne koncepte i prolazimo kroz apstraktno razumijevanje” i “naš metaforski sistem je od ključnog značaja za razumijevanje iskustva, te za način na koji djelujemo na osnovu tog razumijevanja”.¹¹ Osim toga, značajan termin u Lakoffovoj teoriji o metafori je i tzv. “mapiranje” (engl. *mapping*) koje koristi u matematičkom smislu. Imajući u vidu to da engleski izraz *mapping* u matematici podrazumijeva “odnos između dva skupa, pri čemu se jedan element drugog skupa pripisuje svakom elementu prvog skupa”,¹² onda je razumljiva Lakoffova tvrdnja da metafore predstavljaju mapiranja s jedne konceptualne domene na drugu, pri čemu je “svako mapiranje fiksna skup ontoloških poklapanja između elemenata u izvornoj domeni i elemenata u ciljnoj domeni”, te “kada se aktiviraju ta fiksna poklapanja, mapiranja mogu projicirati obrasce zaključivanja izvorne domene na obrasce zaključivanja ciljne domene”.¹³ Lakoffovo mapiranje može se shvatiti i u smislu aristotelskog prenosa, transfera određenih elemenata iz jednog elementa metafore (odnosno domene) u drugi.

Na zanimljivo razmišljanje u pogledu metafore nailazimo i kod Gillesa Fauconniera i Marka Turnera,¹⁴ koji zagovaraju tzv. teoriju miješanja ili stapanja (engl. *blending*), prema kojoj se ne radi o jednosmjernom mapiranju sadržaja iz jedne domene u drugu, nego o recipročnom odnosu između dvije domene u jednu sasvim novu. Zapravo, prema njima, od dvije domene, koje nazivaju unosima (engl. *input*), nastaje poseban prostor, spoj (engl. *blend*), koji sadrži obilježja obje domene.

Sperber i Wilson dijele zanimljivo razmišljanje priznajući to da što smo bliže metafori, recipijentu je prepuštena veća sloboda interpretacije, odnosno “vjerovatnije je da

⁸ (...) “the metaphor creates the similarity”; “it formulates some similarity antecedently existing” (V. P.) Black, Max, “More about metaphor”, u: Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, str. 35.

⁹ “Metaphor is fundamentally conceptual, not linguistic, in nature” (V. P.) Lakoff, George, “The Contemporary Theory of Metaphor”, u: Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, *ibid.*, str. 244–245.

¹⁰ (...) “the locus of metaphor is not in language at all, but in the way we conceptualize one mental domain in terms of another” (V. P.) Lakoff, George, “The Contemporary Theory of Metaphor”, *ibid.*, str. 203.

¹¹ “Metaphor is the main mechanism through which we comprehend abstract concepts and perform abstract reasoning.” “Our metaphor system is central to our understanding of experience and to the way we act on that understanding.” (V. P.) Lakoff, George, “The Contemporary Theory of Metaphor”, *ibid.*, str. 244–246.

¹² (...) “a relation between two sets in which one element of the second set is assigned to each element of the first set” (V. P.) <http://dictionary.reference.com>.

¹³ “Each mapping is a fixed set of ontological correspondences between entities in a source domain and entities in a target domain.” “When those fixed correspondences are activated, mappings can project source domain inference patterns onto target domain inference patterns.” (V. P.) Lakoff, George, “The Contemporary Theory of Metaphor”, *ibid.*, str. 245.

¹⁴ Fauconnier, Gilles i Turner, Mark, “Blending as a Central Process of Grammar”, u: Adele Goldberg (ed.), *Conceptual Structure, Discourse, and Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, str. 113–129.

će se relevantnost postići putem niza slabih implikatura – tj. poetskih efekata”.¹⁵ Naime, metafora na implicitan način ističe vezu između dva pojma ili koncepta, a neeksplisitivnost i sugestivnost je ono čemu autori reklama svjesno pribjegavaju kako bi postigli željeni stav kod recipijenta. Mapiranjem semantičkog sadržaja iz određene domene u neku drugu oni imaju priliku da, po svom izboru, projiciraju obrasce zaključivanja kakve požele na recipijente reklamne poruke, ili u smislu teorije Maxa Blacka, putem metafore koju koriste u reklamnom tekstu oni će “stvoriti sličnost”, formirati ideju o nekom proizvodu ili usluzi do koje će recipijent poruke doći suočavajući se s mnoštvom implikatura, s obzirom na semantičku slojevitost upotrijebljenog tropa. U isto vrijeme, oglašivač će izbjeći neslaganje s propagandnom porukom s obzirom na to da recipijent zaključivanje vrši potpuno samostalno. Konačno, figurativnost reklame osigurava posebno estetsko iskustvo, tj. recipijent je nakon kognitivne obrade reklama s retoričkim figurama nagrađen zadovoljstvom zbog uspješnog dekodiranja poruke te se bolje sjeća i prema njoj ima pozitivan stav.

4. Primjeri upotrebe metafore u engleskom i hrvatskom jeziku oglašavanja

Vrste retoričkih figura u reklamama iz časopisa u korpusu našeg istraživanja brojne su i raznovrsne.¹⁶ Ovdje ćemo izdvojiti samo mali broj njih, fokusirajući se na primjere metafore. Kada je riječ o jeziku oglašavanja, upotreba metafore nije karakteristična samo za jednu vrstu djelatnosti, robe ili usluga. Naprotiv, možemo je primijetiti u reklamama za proizvode poput pića, te higijensku i kozmetičku robu, ali i u reklamama za usluge iz oblasti obrazovanja, bankarstva, turizma itd. Neki od primjera izdvojeni su ispod (iz korpusa na engleskom primjeri od 1 do 4, a iz korpusa na hrvatskom jeziku od 5 do 8):

- 1) *Squeezing the best out of the British summer. (Film, oktobar 2009)*
- 2) *I have learned the importance of teamwork to reach such heights. Knowledge and experience are my parachute. I know I will land on my feet. (The Economist, 19. 12. 2009–1. 1. 2010)*
- 3) *Respect, integrity. Independence. The only currencies that matter. (The Economist, 26. 9–2. 10. 2009)*
- 4) *The emeralds of the equator. (The Economist, 12–18. 9. 2009)*
- 5) *Istražite zagrebačku županiju. Zagrebova najljepša ogrlica. (tipTravel, listopad – studeni 2014)*
- 6) *Zagorje. Bajka na dlanu. (tipTravel, listopad – studeni 2014)*
- 7) *Okusite zlatnu Hrvatsku. (tipTravel, prosinac 2014. – siječanj 2015)*
- 8) *Zavirite u Šibenik. (tipTravel, travanj – svibanj 2014)*

¹⁵ Sperber, Dan i Wilson, Deirdre, “A Deflationary Account of Metaphors”, u: Raymond W. Gibbs Jr., (ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, str. 103.

¹⁶ U sklopu istraživanja provedenog nad obimnim korpusom reklama na engleskom jeziku izdvojene su retoričke figure iz izdanja 17 vrsta časopisa i novina u periodu od jula 2009. do decembra 2009. One su podvrgnute lingvističkoj analizi te su bile uključene u upitnik proveden nad izvornim govornicima engleskog jezika. Jezički korpus na hrvatskom jeziku sastojao se od reklama izdvojenih iz izdanja turističkog časopisa *tipTravel* iz perioda juli – august 2013. – decembar 2014. – januar 2015.

U jeziku reklama metafore su ponekad neobične, inovativne, originalne kreacije, a katkad reklama počne nekom konvencionalnom metaforom, ali završi iznenađenjem. Međutim, češće je riječ o šabloniziranim, konvencionaliziranim i mrtvim metaforama, a takvi primjeri su brojni (iz korpusa na engleskom primjeri od 9 do 13, a iz korpusa na hrvatskom jeziku od 14 do 15):

- 9) *The Heart of Hawai'i*. (*National Geographic Traveler*, septembar 2009)
- 10) *Capture the Spirit of Havana*. (*Cigar Aficionado*, august 2009)
- 11) *The Spirit of Little Havana*. (*Cigar Aficionado*, august 2009)
- 12) *An eye on the world*. (*American Cinematographer*, juli 2009)
- 13) *Perfect marriage between Tradition and Modernity*. (*Cigar Aficionado*, august 2009)
- 14) *Srednja Dalmacija. Srce Jadrana*. (*tipTravel*, studeni – prosinac 2013)
- 15) *Opatija. Kraljica Jadrana*. (*tipTravel*, lipanj – srpanj 2014)

5. Zaključak

Reklama je danas prisutna u svakom aspektu društvenog, kulturnog i ekonomskog sistema. Predisponirana je svojom persuzivnom svrhom, koja ujedno diktira i njene stilske karakteristike. Njena stilska markiranost često počiva upravo na retoričkim figurama. S obzirom na činjenicu da retoričke figure predstavljaju jezički fenomen koji se realizira odstupanjem od jezičke norme u svrhu oneobičavanja, deautomatiziranja jezičkog izražavanja, tj. skretanja pažnje na samog sebe, mnogi oglašivači vjeruju kako korištenje figurativnog diskursa može doprinijeti privlačenju pažnje recipijenta reklamne poruke. I premda često sadrži isprazna, klišeirana retorička rješenja, reklamni funkcionalni stil ponekad biva bogatim muzejem gdje retoričke figure, ukoliko su neuobičajene i dovitljive ili potpuno originalne, predstavljaju izvanredne stilske kreacije koje kao takve zaustavljaju i intrigiraju recipijenta. Imajući u vidu to da su retoričke figure obilježje markiranog diskursa (diskursa s konotacijom), one su predvorje ka dvorani implikatura. Kada se vrata otključaju, semantičke granice blijede: recipijent se suočava s nizom interpretacijskih mogućnosti. Eksplicitno objašnjenje nije primjenljivo, a razuman izbor recipijenta je istražiti mogućnosti višestrukog, nekategoričnog, samostalnog zaključivanja. Samostalno zaključivanje podrazumijeva neposrednu uključenost u kognitivnu obradu poruke, a zahtjevniji proces kognitivne obrade i dekodiranja poruke dovodi do estetskog iskustva koje na koncu omogućava i eventualni pozitivan stav ka poruci kao i pamćenje reklamne poruke.

Premda nerijetko neoriginalna, mrtva i klišeirana u štampi, metafora se, kako je i prethodno spomenuto, kod oglašivača pokazala jednom od omiljenih oblika markirane ekspresije, ali i kao najčešće zapamćena figura kod ispitanika na osnovu ankete provedene u sklopu našeg istraživanja u oblasti engleskog jezika oglašavanja. Kao i drugi tropi, metafora, ukoliko je originalna, može biti jedan od načina da se postigne stilska markiranost reklame, da se mnoštvo automatiziranih propagandnih poruka koje neprimjetno prolaze kraj recipijenta oneobiče, te zbog svoje implicitnosti i zahtjevnosti kod dekodiranja bolje zapamte, te eventualno odraze na razmišljanje, stav i izbor primaoca poruke.

Literatura

- Aristotle, *Poetics*, prev. na engleski jezik S. H. Butcher, <http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.mb.txt>.
- Aristotle, *Rhetoric*, prev. na engleski jezik W. R. Roberts, <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/aristotl/Aristotle-Rhetoric.pdf>
- Black, Max (1962), "Metaphor", u: *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*, Cornell University Press, 25–47.
- Black, Max (1993), "More about metaphor", u: *Metaphor and Thought* (ur.) Andrew Ortony, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 19–41.
- Durand, Jacques (1983), "Rhetoric and the Advertising Image", originalni tekst "Rhétorique et image publicitaire" na engleski preveo Theo van Leeuwen, *Australian Journal of Cultural Studies*, svezak 1, broj 2, Murdoch University, Perth, Australija, 29–61. <http://jacques.durand.pagesperso-orange.fr/Site/anglais/texte%20%20ang.htm>
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (1996), "Blending as a Central Process of Grammar", u: Adele Goldberg (ur.) *Conceptual Structure, Discourse, and Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 113–129. <http://markturner.org/centralprocess.WWW/centralprocess.html>
- Kardes, Frank R. (1988), "Spontaneous Inference Processes in Advertising: The Effects of Conclusion Omission and Involvement on Persuasion", *Journal of Consumer Research*, svezak 15, broj 2, 225–233. <http://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/49044/spontaneousinfer-00kard.pdf?sequence=1>
- Lakoff, George (1993), "The Contemporary Theory of Metaphor", u: Andrew Ortony (ur.) *Metaphor and Thought*, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 202–251.
- Lakoff, George (2008), "The Neural Theory of Metaphor", u: Raymond W. Gibbs Jr. (ur.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 17–38.
- Lakoff, George, Mark Johnson (2002), "Why Cognitive Linguistics Requires Embodied Realism", *Cognitive linguistics*, Walter de Gruyter, svezak 13, broj 3, 245–263. <ftp://124.42.15.59/ck/2010-12/165/041/210/090/Why%20cognitive%20linguistics%20requires%20embodied%20realism.pdf>
- Leigh, James H. (1994), "The Use of Figures of Speech in Print Ad Headlines", *Journal of Advertising*, svezak 23, broj 2, 17–33. <http://www.allbusiness.com/professional-scientific/advertising-related-services/450257-1.html>
- McQuarrie, Edward F. (1989), "Advertising Resonance: A Semiological Perspective", *Interpretive Consumer Research*, 97–114. <http://www.acrwebsite.org/volumes/display.asp?id=12179>
- McQuarrie, Edward F., David G. Mick (1992), "On Resonance: A Critical Pluralistic Inquiry into Advertising Rhetoric", *Journal of Consumer Research*, svezak 19, broj 3, 180–197. http://gates.comm.virginia.edu/dgm9t/Papers/McQuarrie_and_Mick_1992_On_Resonance.pdf
- McQuarrie, Edward F., David G. Mick (1993), "Reflections on Classical Rhetoric and the Incidence of Figures of Speech in Contemporary Magazine Advertisements", *Advances in Consumer Research*, svezak 20, broj 1, 309–313. http://5361invention.pbworks.com/f/Evans_6.pdf
- McQuarrie, Edward F., David G. Mick (1996), "Figures of Rhetoric in Advertising Language", *Journal of Consumer Research: An Interdisciplinary Quarterly*, svezak 22, broj 4, University of Chicago Press, 424–438. <http://lsb.scu.edu/~emcquarrie/rhetjcr.htm>

- McQuarrie, Edward F., David G. Mick (1999), "Visual Rhetoric in Advertising: Text-Interpretive, Experimental, and Reader-Response Analyses", *Journal of Consumer Research*, svezak 26, broj 1, 37–53. <http://www.grossolatos.com/blog/wp-content/uploads/2011/05/visual-rhetoric-advertising-2.pdf>
- McQuarrie, Edward F., David G. Mick (2003), "Visual and Verbal Rhetorical Figures under Directed Processing versus Incidental Exposure to Advertising", *Journal of Consumer Research: An Interdisciplinary Quarterly*, svezak 29, mart, University of Chicago Press, 579–587. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=342340
- McQuarrie, Edward F., David G. Mick (2006), "Verbal Rhetoric versus Message Repetition Under Heavy Processing Load and Incidental Exposure to Advertising", svezak 28, broj 2. <http://gates.comm.virginia.edu/dgm9t/Papers/McQuarrie-Mick%20Ad%20Rhetoric%20Incidental%20Exposure%20and%20Ad%20Repetition.doc>
- Ortony, Andrew (1993), "Metaphor, language, and thought", u: Andrew Ortony (ur.) *Metaphor and Thought*, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 1–18.
- Phillips, Barbara J. (2000), "The Impact of Verbal Anchoring on Consumer Response to Image Ads", *Journal of Advertising*, svezak 29, broj 1, 15–24. <http://www.jstor.org/pss/4189131>
- Phillips, Barbara J. (2005), "Indirect Persuasion in Advertising: How Consumers Process Metaphors Presented in Pictures and Words", *Journal of Advertising*, svezak 34, broj 2, 7–21. <http://www.allbusiness.com/professional-scientific/advertising-related-services/476652-1.html>
- Gibbs, Raymond W. Jr. (1993), "Process and Products in Making Sense of Tropes", u: Andrew Ortony (ur.) *Metaphor and Thought*, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 252–276.
- Rumelhart, David E. (1993), "Some Problems with the Notion of Literal Meanings", u: Andrew Ortony (ur.) *Metaphor and Thought*, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 71–82.
- Searle, John R. (1993), "Metaphor", u: Andrew Ortony (ur.) *Metaphor and Thought*, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 83–111.
- Sperber, Dan, Deirdre Wilson (2008), "A Deflationary Account of Metaphors", u: Raymond W. Gibbs Jr. (ur.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 84–108.
- Stern, Josef (2000), *Metaphor in Context*, Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts
- Wilson, Deirdre, Dan Sperber (2004), "Relevance Theory", u: L. Horn i G. Ward (ur.) *Handbook of Pragmatics*, Blackwell, Oxford, 250–287. http://www.phon.ucl.ac.uk/home/PUB/WPL/02papers/wilson_sperber.pdf

Vesna Mikolič: O modifikatorima moći ili intenziteta u bosanskom i slovenskom jeziku

U referatu se analiziraju pragmatički i semantički aspekti modifikacije moći ili intenziteta nekih slovenskih i bosanskih leksema. Uz nastajanje Bosansko-slovenskoga rječnika autora Senahida Halilovića i Amre Halilović, u izdanju Slavističkog komiteta iz Sarajeva i Kulturno-obrazovnog zavoda Averroes iz Ljubljane (2014), mogli smo doći do spoznaje kako se ilokucijska snaga, povezana sa jezičkim intenzitetom, izražava kroz bosansku i slovensku leksiku.

Govorimo o pristupu interkulturene pragmatike kao modernom pristupu pragmatičko-semantičke kontrastivne analize različitih jezika i kultura. Pri tome se najviše pažnje posvećuje konverzacijskom stilu i ilokucijskoj snazi, koji su nedvosmisleno kulturno determinirani. Poneka jezična sredstva za modifikaciju intenziteta u bosanskom i slovenskom jeziku analizirali smo na osnovu njihovog oblika i značenja i upozorili na faktore od kojih zavisi vrsta modifikacije intenziteta. Jedan od važnih faktora je upravo kultura koja utječe na izbor jezičnih sredstava koja pošiljalac poruke upotrebljava zato da bude što uvjerljiviji: ili izabere riječi sa značenjem nižeg ili višeg intenziteta, odnosno riječi sa dodatnim značenjem, ili značenje ponekih riječi jača ili suprotno slabi. Na osnovu toga koliko su bogate leksičke porodice sa riječima različitog jezičkog intenziteta na nekom društvenom području, možemo istaći relevantnost toga područja za neku kulturu. Tako i rječnička struktura mora predvidjeti kvalifikatore vezane na modifikaciju jezičkog intenziteta. Pri tome tradicionalna struktura tiskanog rječnika i moderna internetska rječnička struktura nude različite mogućnosti.

Ključne riječi: interkulturena pragmatika, semantika, bosanski jezik, slovenski jezik, ilokucijska snaga, modifikacija jezičkog intenziteta.

About some intensity modifiers in the Slovenian and Bosnian language

The article analyzes the pragmatic and semantic aspects of intensity modification of some Slovenian and Bosnian lexemes. When the Bosnian-Slovenian dictionary, published in 2014 by the Slavic Committee from Sarajevo and Cultural-Educational Institute Averroes from Ljubljana, was being made by Senahid Halilović and Amra Halilović, we could observe how illocutionary force, connected to the language intensity, is expressed through Slovenian and Bosnian lexis.

It is about the approach of intercultural pragmatics as a modern approach which deals with the contrastive pragmatic-semantic analysis of different languages and cultures, but which mostly focuses on the conversational style and illocutionary force that are unequivocally culturally determined. We analyzed some linguistic means of intensity modification in Bosnian and Slovenian with regard to their form and meaning, and at the same time highlighted the factors that influence the type of language intensity modification. Culture is one of the important factors, which influences what kind of language tools the speaker uses to convince the addressee more: either by using words with a mitigated or reinforced, i.e. additional meaning, or by intensifying or otherwise mitigating the meaning of some words. The size of the word families with words of different language intensity in certain social areas defines the significance of these areas in a specific culture. Thus, the design of the dictionary should foresee qualifiers related to the language intensity modification. Certainly, the traditional printed dictionary and the modern web dictionary offer various options.

Key words: intercultural pragmatics, semantics, Bosnian language, Slovenian language, illocutionary force, language intensity modification.

1. Uvod

Šta osjećamo kao sočnost, slikovitost jezika? U Sloveniji se često čuje da je bosanski jezik veoma sočan jezik, ali šta to znači, šta je ono što pravi jezik sočnim? Možda je jedan od odgovora i način izražavanja moći ili intenziteta leksemškoga značenja. Na ovome mjestu želimo analizirati pragmatičke i semantičke aspekte modifikacije moći značenja nekih slovenskih i bosanskih leksema i usporediti ih. Isto tako želimo upozoriti kako je bitno da se pragmatički i semantički aspekti modifikacije moći označe u rječničkoj strukturi pojedinih rječničkih odrednica.

Pragmatički i semantički aspekti modifikacije moći ili intenziteta interesantni su u svim tipovima komunikacije, a posebno su važni u naučnoistraživačkom diskurzu i marketinškom ili propagandnom diskurzu. Analizom slovenskih naučnoistraživačkih članaka došli smo do zaključka da se tamo često koriste jezička sredstva kojima naučnik/istraživač jača moć svoje argumentacije (slov. *popolnoma/u potpunosti*, slov. *vsekakor/svakako*, slov. *res/stvarno...*) ili, na drugoj strani, priznaje da je njegova moć spoznaje ograničena i sukladno s tim svoje argumente čini slabijim (slov. *morda/možda*, slov. *v glavnom/uglavnom*, slov. *eden od/jedan od...*) (Mikolič 2005, 2007a). Riječ je zapravo o jednoj od brojnih modifikacija propozicije do koje dolazi u postupku prepričavanja u svim vrstama komunikacije, pa čak i u literarnom diskurzu (Mikolič 2007b, 2007c, 2014).

2. Modifikatori moći i međukulturna pragmatika

Pri modifikaciji jezičke moći ili intenziteta riječ je o povećavanju ili smanjivanju intenziteta, odnosno moći značenja pojedinog leksema ili cijele rečenice, odnosno poruke (Toporišić 2000: 491–533). Modifikacijom moći uspostavljaju se dva odnosa:

- odnos do propozicijskog sadržaja – modifikaciju moći/intenziteta možemo razumjeti kao svojstvo jezika da označava stupanj za koji se odnos govornika do prepričane pojave razlikuje od neutralnoga (Bowers 1963; Livnat, Sovran 2001),
- ujedno se uspostavlja i odnos do naslovnika – prema Brown-Levinsonovoj teoriji uljudnosti ograničavanje moći/intenziteta možemo vidjeti kao mogućnost dozvoljavanja naslovnikove pritužbe (Brown-Levinson 1987).

Riječ je, dakle, o strategijama vrednovanja kad poručitelj uspostavlja odnos sa naslovníkom i propozicijskim sadržajem. Obje uloge su više puta povezane i teško ih je razlikovati. Pri tome se često racionalnim razlozima za modifikaciju dodaju i emocionalni, tako da je pri modifikaciji moći više puta pitanje specifičnoga načina izražavanja emocija, odnosno ta su jezička sredstva često emocionalno obilježena.

U engleskoj lingvistici ta su jezička sredstva već dugo vremena dobro razrađena; nazvali su ih *attitude markers*, *modifiers*, *qualifiers etc.*, a to mogu biti *intensifiers*, *boosters* ako jačaju značenje, ili *mitigators*, *hedges* ako ga slabe (Barker 2002; Rick 2010; Thompson, Alba-Juez 2014; Morzycki 2015). Mi predlažemo termin modifikatori moći ili intenziteta ili izrazi moći/intenziteta, dok za modifikatore moći koji jačaju značenje upotrebljavamo termin jačitelji, a za one koji ga čine slabim šibitelji/slabitelji (Mikolić 2005, 2007a).

Uloga modifikatora moći postaje izrazito razvidna u međukulturnim poređenjima jer je upotreba modifikatora moći kulturno uvjetovana, kao što je i izražavanje emocionalnosti kulturno uvjetovano (Ventola, Mauranen 1996; Costa 2013). Govorimo o pristupu međukulturne pragmatike koji se bavi kontrastivno-pragmatičko-semantičkom analizom, a najviše se pažnje posvećuje kulturno uvjetovanom konverzacijskom stilu i ilokucijskoj snazi. Kultura je, naime, bitan faktor koji utječe na to koja jezička sredstva poručitelj treba da upotrijebi kako bi ubijedio naslovníka: da li da izabere riječi sa slabijim ili jačim, odnosno dodatnim značenjem i da li značenje odabranih riječi jača ili slabi. Prema Wierzycki (1977), utemeljiteljici međukulturne pragmatike, značajno je to koliko su precizno određeni koncepti izraženi riječima, kakva je njihova tvorbeno, frazeološka i kolokacijska sposobnost, koliko opširne porodice riječi poznaju određena područja. Naime, ako su razvijenije tvorbene i značenjske mreže nekog leksema, veće je njegovo značenje u nekoj kulturi.

3. Analiza bosanskih i slovenskih modifikatora moći

Različita jezička sredstva za izražavanje modalnosti i u tom okviru i jezičkog intenziteta proučavali su u slovenskom jeziku Korošec (1998), Smolej (2004), Mikolić (2005, 2007a,

b, c), Žele (2012), Pisanski Peterlin (2015), u bosanskom Palić (2016), u srpskom Zvekić-Dušanović (2011) i drugi. Dok je nastajao Bosansko-slovenski rječnik autora Senahida Halilovića i Amre Halilović (BSR 2014), mogla sam kao redaktorica za slovenski jezik analizirati i gledati kako se ilokucijska snaga povezana sa jezičkim intenzitetom i emocionalnošću izražava kroz bosansku i slovensku leksiku.

3.1. Zamjenica *sav* i partikula *sve*

Kroz rječnik možemo primijetiti opširnu tvorbenu mrežu izrazitih jačitelja *sav*, *sve/ves*, *vse*. *Sav* je opća neodređena zamjenica u ulozu imenica, pridjeva i priloga ili članka, koja izražava i naglašava punu mjeru, količinu čega, a *sve* je partikula s istim značenjem.

Sav i *sve* imaju bogatu frazeologiju; postoje brojni bosanski frazemi sa zamjenicom *sav/ves* koje u slovenskom jeziku ne poznajemo te smo se tako u slovenskom prijevodu morali poslužiti drugim leksemima (u citiranim primjerima iz BSR 2014 označeni boldom):

säv, sveg(a) m. (svä, sve ž., svë, sveg/a/ s.)

- *baviti se svim i svačim ukvarjati se z različnimi stvarmi; biti/naći se ~ u čudu biti zelo začuden, presenečen; biti sve i sva imeti veliko moč, velik vpliv; ne biti ~ svoj biti neuravnovešen; ni za ~ svijet niti za ves svet [nikakor ne]; po svoj prilici; sva je prilika; svi su izgledi* vse tako kaže, zelo verjetno je; *pustiti/staviti na sva zvona* razglasiti, razširiti govornice; ~ *sam se sledio* 1. premrazil sem se, zmrznil sem, ves sem prezebel 2. prestrašil sem se; *sva sila* vse [izraža veliko stopnjo, količino]; *sva sreća na srečo; sve, sve, ali zanat dobro je veliko vedeti, a največ znanja je v praktičnem delu; sve u svemu* skratka; *svim srcem; iz sveg(a) srca; svom dušom; iz sve duše iz vsega srca* [iskreno, zelo rad]; *vikati iz svega glasa/na sav glas/na sva usta* vpiti na ves glas [vpiti zelo glasno]; za *sva vremena* za vedno

svë partikula

- *i ko (šta) ~ ne; i gdje ~ ne; i kako ~ ne... niti prešteti se ne da; i ~ tako in tako naprej, tako je to; ~ jedno te jedno/isto* vedno je vse enako; ~ *se bojim iron.* 1. **sploh se ne bojim tega** 2. **to se ne bo zgodilo pod nobenim pogojem**

Ta zamjenica i partikula imaju i veliku tvorbenu mogućnost, u BSR (2014) brojne su izvedenice sa *sav*, *sve* (označene boldom):

svāčiji, svāgda, svāgdašnjī, svāgdānjī, svāgdje, svūgdje, svākad, svākakav, svākāko1 *prisl.*, svākāko2 *partikula*, svākī, svakīdašnjī, svākīdanjī, svakīdašnjica, svāko, svātko, svākodnēvan, svakōdnevica, svakōdnēvnica, svākōdnēvnī, svākōdnēvno, svākud(a), svūkud(a), svāšta, svāštār, svāštara, svaštārīti, svebōsanskī, svēga, svejēdno1 *prisl.*, svejēdno2 *partikula*, svēmōć, svēmōćan, svēmōgūć, Svēmōgūćī, svenārodni, svēobuhvatan, svēopćī, sveslāvēnskī, svēsrdan, svēsrdno, svēsran,

svèukupan, sveučilište, Svèvišnjī, svèvremen, svèznajūci, svèznalica, svūd (svūda), nadāsve

Od tih ima nekoliko takvih koji se u slovenskom jeziku ne čine sa korijenom iz zamjenice i partikule *ves, vse* ili za njih ne postoji leksemski ekvivalent, zato to značenje izrazimo opisno (označeno boldom). Većina tih bosanskih riječi je ekspresivna, izražavaju emocionalnost, često su pejorativne (BSR 2014):

svākakav, -kva, -kvo *zaim.* 1. vsakršen, različen, raznovrsten: *~kvo cvijeće* vsakršno cvetje 2. *slabš. od katerega lahko marsikaj pričakuješ: čuvaj se ~kvih ljudi* **bodi previden z ljudmi, od katerih lahko pričakuješ marsikaj**

svākākol *prisl.* 1. na svak način, na različne načine: *snalazimo se ~* znajdemo se na različne načine 2. **na različne, navadno grde, načine: ponaša se ~ grdo se vede**

svāštār, -a *m. slabš. kdor se ukvarja z marsičim*

svāštara, -ē ž. *žarg. beležnica, beležka* |manjši zvezek za zapiske|

svaštārīti, -īm *nedov. slabš. ukvarjati se z marsičim*

svèsrdan, -dna, -dno *prid. iskren, iz srca: ~dna pomoć pomoć iz srca*

svèsrdno *prisl. iskreno, iz srca: ~preporučiti iz srca priporočiti*

svèvremen, -a, -o *prid. ki se nanaša na vse čase: ~a glagolska radnja glagolsko dejanje, ki se nanaša na vse čase*

3.2. Prefiksi *na-* i *po-*

Značenje pune mjere, količine čega, odnosno fokus da se govori o punoj mjeri, količini čega, izražavaju na bosanskom i dva prefiksa, to su *na-* i *po-*.

Prefiks *na-* može izražavati svršeni oblik glagola (primjer iz BSR 2014):

nadòjiti (se), -īm *dov.* 1. podojiti 2. namočiti 3. *pren.* napolniti, prežeti, prevzeti: *~ snagom napolniti z moćjo* 4. (se) navzeti se vlage

dòjiti, -īm *nedov.* dojiti, hraniti s svojim mlekom ali mlekom iz vimena: *~ dijete dojiti* otroka, *~ tele* dojiti tele

A može – pored ostalih značenja – izražavati i zadovoljavajuću, veliku, čak preveliku mjeru čega, ali izražava i emocionalni odnos poručitelja. Tako je u BSR (2014) u tim primjerima:

nàbrbljati (se), nabròjati (se), (nabròjiti), načītati se, načūditi se, načūpati, nadávati (se), nàgledati se, nagomīlati (se), nagovòriti (se), nàgrabiti (se), nagūliti (se), nahódati se, nahrániti (se), nahváliti (se), nàhvatati (se), nàigrati se, nàjahati (se), nakòpati (se), nakòsiti (se), nàkrasti (se), nàkuhati (se), nàkupiti (se), nalèžati se, nalijépiti (se), nalijétati (se), nalútati (se), namirisati (se), namlátiti (se), nàmusti (se), nànjušiti (se), nàpjevati se, nàplakati se, napríčati (se), nàpucati (se), naríbatī

(se), **nàsānkati (se)**, (**nàsānjhati**), **nàsītiti (se)**, **nasjèditi se**, (**nasjèdjeti**), **naždèrati (se)**, **naživjeti se**

U Rječniku slovenskog književnog jezika (SSKJ) glagoli sa prefiksom *na-* ne navode se u ovakvom značenju, nego su navedeni samo kao moguće sastavljene riječi sa prefiksom *na-*:

na... predpona 1. v glagolskih sestavljenkah, včasih okrepljena z **na** za izražanje

a) *določene količine kot rezultata dejanja*: **naberačiti**, **nacepiti**, **nakositi**, **nakrasti**, **nakupiti**, **nalupiti**, **namleti**, **napeči**, **nažeti** / **nablebetati**, **načencati**, **natvesti**

b) v zvezi s **se** *zadostne stopnje, prevelike mere, ki se kaže kot čustven odnos osebk do dejanja*: **nahoditi se**, **naigrati se**, **najesti se**, **naježiti se**, **namraziti se**, **namučiti se**, **napiti se**, **naplesati se**, **natrpeti se**

Zanimljivo je i to da se neki od takvih glagola koje Bosansko-slovenski rječnik navodi kao odrednicu na slovenskom jeziku mogu tvoriti, ali se rijetko koriste, šta pokazuje i mali broj njihovog pojavljivanja u korpusu slovenskog jezika Gigafida.

Tako se npr. *naživeti* u ovom značenju pojavljuje samo tri puta, *nagovoriti se* samo jednom, *navohati se* nijednom (Gigafida).

Slično je sa prefiksom *po-*, koji u bosanskom jeziku već zauzima značenje neodređene zamjenice *sav*, u slovenskom jeziku to izražavamo opisno (označeno boldom):

potròvati (se), -rujēm *dov*. 1. **zastрупiti vse**: ~ *miševe zastрупiti vse miši* 2. (se) **zastрупiti se drug za drugim**

pòčistiti (se), -īm *dov*. 1. očistiti |odstraniti umazanijo, prah|: ~ *ulaz* 2. **očistiti (vse)**, **počistiti (vse)**: ~ *sve sobe očistiti vse sobe* 3. *pog. vzeti, pojesti (vse)*: ~ *pun tanjir pojesti poln krožnik* 4. (se) *žarg. zapustiti, ne biti več na določenem mestu*: ~ *iza stola zapustiti mizo* • **najprije počisti/pometi ispred svoga praga/svojih vrata najprej pometi pred svojim pragom** |najprej uredi svoje zadeve in se potem ukvarjaj z drugimi|

pogùbiti, -īm *dov*. 1. **izgubiti vse** |**izgubiti drugoga za drugim**|: ~ *prijatelje izgubiti vse prijatelje* 2. ubiti, usmrtiti |povzročiti smrt, izvršiti smrtno kaznen|: ~ *vješanjem usmrtiti z obešenjem*

3.3. Zamjenica sa prefiksom *i-*

Bosanske zamjenice sa prefiksom *i-* imaju uvijek ojačavajuću ulogu, odnosno modificirano značenje: *igdje, ijedan, ijedanput, ikad, ikakav, ikako, ikamo, iko, ikoji, ikolik, ikoliko, ikud...*

Suprotno tome, slovenski ekvivalenti (*kjerkoli, kdorkoli, kdorkoli...*) mogu imati modificirano značenje ili ne, pa zato korisnika rječnika na to treba upozoriti: ili eksplicitnim modifikatorom ili objašnjenjem (u primjeru iz BSR 2014 označeno boldom):

bos. iko : slov. **sploh** kdo, kdorkoli, kdorkoli drug |**ojačavajuće izražavanje neodređene osobe**|: *bos.* radi više nego *iko slov.* dela već kot kdorkoli drug, *bos.* da li je *iko* zvao *slov.* ali je **sploh** kdo klical?

4. Zaključak

Nema sumnje u to da su zamjenica i partikula *sav, sve*, kao i sastavljene riječi sa prefiksima koje izražavaju to isto značenje, tj. puno, veliku, preveliku mjeru, inherentno označene, ekspresivne, njihovo značenje je dakle intenzificirano naglašavanjem, odnosno emocionalnom nijansom, što znači da se pragmatika susreće sa semantikom.

Pri tome je zanimljivo to što je u navedenim primjerima ovakvih sastavljenih riječi više u bosanskom nego u slovenskom jeziku, gdje se to značenje postiže jačiteljima: slov. *vse/sve*, slov. *sploh/uopšte*, slov. *zelo/vrlo* itd. Lijep primjer za to je i prefiks *i-* kod zamjenica *igdje, iko, ikoji, ičiji...*, gdje se u slovenskom prijevodu modificirano značenje često postiže eksplicitnim modifikatorom ili objašnjenjem.

Naravno, bila bi neophodna i kontrastivna analiza na osnovi pretraživanja po slovenskim odrednicama. Isto tako bi bilo zanimljivo istražiti upotrebu tih sastavljenih riječi i u drugim južnoslavenskim jezicima – hrvatskom, srpskom, crnogorskom, a činjenica je da bosanski jezik poznaje nemalo riječi koje su inherentno već intenzificirane, što mu sigurno i daje tu sočnost koju mogu osjetiti govornici.

Rječnici to obično ne bilježe, rijetko primjećujemo oznaku ekspresivno ili pejorativno, ili opisnim objašnjenjem govorimo o riječima za izražavanje fokusa ili emocionalnog odnosa. U dvojezičkim rječnicima kao što je Bosansko-slovenski rječnik posebno smo naglasili te posebnosti s opisnim objašnjenjem, ali i sa prijevodom koji sadrži i jačitelje značenja.

Za bolju informiranost korisnika rječnika o semantičkom i pragmatičkom značenju riječi imala bi smisla sistematičnost informacija o modifikaciji moći/intenziteta značenja u rječnicima, posebno u dvojezičkim gdje dolazi do različitog izražavanja intenziteta značenja. Savremeno oblikovanje rječnika nudi za to više mogućnosti, koje ćemo ubuduće morati iskoristiti.

Literatura i izvori

- Barker, Chris (2002), "The Dynamics of Vagueness", *Linguistics and Philosophy*, 25, 1–36.
- Bowers, John Waite (1963), "Language intensity, social introversion, and attitude change", *Speech Monographs*, 30, 345–352.
- Brown, Penelope, Stephen C. Levinson (1987), *Politeness: Some Universals in Language Use*, Cambridge University Press, Cambridge
- BSR – Halilović, Senahid, Amra Halilović (2014), *Bosansko-slovenski rječnik*, Slavistički komitet, Sarajevo, Kulturno-obrazovni zavod Averroes, Ljubljana
- Costa, Marcella (2013), "Morfologia valutativa", u: S. Bosco Coletsos, M. Costa (ur.) *Italiano e tedesco: questioni di linguistica contrastiva*, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 157–187.
- Gigafida – *Korpus pisnih besedil Gigafida*, <http://www.gigafida.net/>
- Livnat, Zohar, Tamar Sovran (2001), "Creativity vs. Meaningfulness in Adverbial Derivation", *Folia Linguistica*, 35/3–4, 299–312.
- Korošec, Tomo (1998), *Stilistika slovenskega poročevalstva*, Kmečki glas, Ljubljana
- Mikolič, Vesna (2005), "Izrazi moči argumenta v znanstvenih besedilih", u: M. Jesenšek, J. Čeh, B. Rajh (ur.) *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*, Slavistično društvo, Maribor, 278–291.
- Mikolič, Vesna (2007a), "How to express the power of arguments in academic discourse", u: U. Doleschal, H. Gruber (ur.) *Wissenschaftliches Schreiben abseits des englischen Mainstreams = Academic writing in languages other than English*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 105–125.
- Mikolič, Vesna (2007b), "Izrazi moči argumenta v turističnooglaševalskih besedilih", u: I. Orel (ur.) *Metode in zvrsti. Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 153–161.
- Mikolič, Vesna (2007c), "Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst", *Slavistična revija*, 55/1/2, 341–355.
- Mikolič, Vesna (2014), "Literarna perspektiva Šalamunovega pesniškega diskurza skozi slovensko in tujejezično leksiko", u: A. Žbogar (ur.) *Repcija slovenske književnosti. Obdobja 33*, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 279–287.
- Morzycki, Marcin (2015), *Modification. Key Topics in Semantics and Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Palić, Ismail (2016), "O pojačajnim pridjevima", u: L. Badurina (ur.) *Riječki filološki dani 10, Zbornik radova s Desetoga znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Rijeci od 27. do 29. studenoga 2014*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 249–267.
- Pisanski Peterlin, Agnes (2015), "So prevedena poljudnoznanstvena besedila v slovenščini drugačna od izvornih? Korpusna študija na primeru izražanja epistemske naklonskosti", *Slavistična revija*, 63/1, 29–43.
- Rick, Nouwen (2010), "Two kinds of modified numerals", *Semantics and Pragmatics*, 3, 1–41.
- Smolej, Mojca (2004), "Obvezni in neobvezni členki", *Slavistična revija*, 52/2, 144–55.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Fran, Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, <http://www.fran.si/>

- Thompson, Geoff, Laura Alba-Juez (2014), *Evaluation in Context*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia
- Toporišič, Jože (2004), *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja, Maribor
- Ventola, Elija, Anna Mauranen, ur. (1996), *Academic writing: intercultural and textual issues*, J. Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia
- Wierzbicka, Anna (2003), *Crosscultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*, Mouton de Gruyter, Berlin
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011), *Modalnost. Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad
- Žele, Andreja (2012), "O propozicijskosti prislovov v slovenščini (z vidika slovanskega jezikoslovja)", *Slavia Centralis*, 5/2, 21–36.

Paul-Louis Thomas: O upotrebi preteritnih vremena u prevodima Biblije 21. veka na BCMS jezik

Za mnoge jezike prvi prevodi Biblije su predstavljali početak standardizacije. Biblija se potom redovno iznova prevodi, kako bi tekst pratio jezičke promene i eventualnu restandardizaciju: ti novi prevodi svedoče o evoluciji uzusa, a donekle doprinose i daljem procesu standardizacije. Razmatraćemo upotrebu preteritnih vremena u istim odlomcima iz deset prevoda Evanđelja po Marku, objavljenih početkom 21. veka u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, uključujući popravljene tekstove starijih prevoda, što će nam dati širi uvid u restrukturiranje aspektno-temporalnog sistema BCMS (bosanskog, crnogorskog, hrvatskog, srpskog) jezika.

Ključne reči: aorist, arhaizacija, Biblija, fokalizator, imperfekat, perfekat, pluskvamperfekat, potencijal (frekventativni), prevod, prezent (istorijski), vid (glagolski).

On the use of Past tenses in BCMS translations of the Bible in the 21st Century

For many languages the first translations of the Bible were the beginning of standardization. The Bible was then translated again regularly in order to follow language changes and eventual restandardization: these new translations show the evolution of usage, and to some extent contribute to the further process of standardization. We discuss the use of past tenses in the same passages from ten translations of the Gospel of Mark, published in the early 21st century in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia, including revised editions of former translations, which will give us a broader view of the restructuring aspectual-temporal system in the BCMS (bosnian, croatian, montenegrin, serbian) language.

Key words: aorist, archaization, aspect (verbal), Bible, focalizator, imperfect, perfect tense, pluperfect, potential (frequetative), present (historical), translation.

U mnogim jezicima, i ne samo u Evropi, prvi prevodi Biblije su istovremeno bili i začetak standardizacije jezika. Posle prvih prevoda Biblija se često iznova prevodila, zbog novih

otkrića u biblijskim istraživanjima, a još više radi praćenja jezičkih promena. To se događalo i u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji.

Upotreba preteritnih vremena u BCHS jeziku je evoluirala od 19. veka do danas, u svakodnevnom jeziku i u pisanom književnom jeziku, u pripovedanju kao i u govoru: uočeno je značajno povlačenje imperfekta (s izuzetkom glagola *biti*) i manje uzmicanje aorista i pluskvamperfekta (veće za pluskvamperfekat s pomoćnim glagolom *biti* u imperfektu, nego za isti s pomoćnim glagolom u perfektu).

Razmatraćemo upotrebu preteritnih vremena u desetak prevoda Novog zaveta, objavljenih od početka 21. veka do danas u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, uključujući popravljene (revidirane) tekstove starijih prevoda. Uzeli smo uzorak teksta karakterističan za opoziciju svršenih i nesvršenih glagola: "Hristos na mukama" iz 15. poglavlja Evanđelja po Marku, tačnije stihove 16–20, kojima smo pridružili 20 drugih stihova iz istog poglavlja sa različitim upotrebama preteritnih vremena. U ovim prevodima upoređićemo upotrebu preteritnih vremena u iskazu pripovedanja. Ostavićemo po strani obaveznu upotrebu prezenta uz veznik *da* posle modalnih glagola, u namernim rečenicama itd.

Mislimo da kao referenca može da se uzme prevod Vuka Karadžića, koji je svakako bio značajan za formiranje srpskog standarda, a koji je takođe imao uticaj u hrvatskim prevodima, preko pohrvaćenih verzija Bogoslava Šuleka 1877. i Milana Rešetara 1895,¹ dok prethodni prevodi na hrvatski nisu imali takav uticaj jer su ostali u rukopisu (kao prevod Bartola Kašića iz prve polovine 17. veka) ili njihov jezik nije odgovarao hrvatskom književnom jeziku, kakvim su ga izabrali i formirali ilirci (kao što su prevodi Matije Petra Katančića 1831. i Ivana Matije Škarića 1858–1861.² na ikavici).

Vukov prevod *Novog zavjeta* je izašao 1847, ali je stariji jer je morao da sačeka više od četvrtine veka da bude objavljen. Osim spomenutih pohrvaćenih verzija, doživio je više izdanja sa manjim revizijama; ovde koristimo tekst iz Prosvetinog kritičkog izdanja iz 1974, poštujući njegov pravopis.

Sveto jevanđelije po Marku, glava XV

¹ I odmah u jutru **učiniše** vijeću glavari sveštenički sa starješinama i književnicima, i sav sabor, i svezavši Isusa **odvedoše** ga i **predadoše** Pilatu.

² I **upita** ga Pilat: Jesi li ti car Judejski? A on odgovarajući **reče** mu: Ti kažeš.

³ I **tužahu** ga glavari sveštenički vrlo.

⁴ A Pilat opet **upita** ga govoreći: Zar ništa ne odgovaraš? Gledaj šta svjedoče na tebe.

⁵ Ali Isus više ne **odgovori** ništa tako da **se divljaše** Pilat.

⁶ A o svakom prazniku **puštaše** im po jednoga sužnja koga **iskahu**.

⁷ A **bijaše** jedan zatvoren, po imenu Varava, sa svojijem drugarima koji **su** u buni **učinili** krv.

¹ V. Bratulić 1996: 11.

² V. Vrtić 2007: 453.

⁸ I povikavši narod **stade** iskati što im svagda činjaše.

⁹ A Pilat im **odgovori** govoreći: Hoćete li da vam pustim cara Judejskoga?

¹⁰ Jer znadijaše da su ga iz zavisti predali glavari sveštenički.

¹⁶ A vojnici ga **odvedoše** u sudnicu, i **sazvaše** svu četvu vojnika,

¹⁷ I **obukoše** mu skerletnu kabanicu, i opletavši vijenac od trnja **metnuše** na nj.

¹⁸ I **počeše** mu nazivati Boga govoreći: Pomož' Bog, care Judejski!

¹⁹ I bijahu ga po glavi trskom, i pljuvahu na nj, i padajući na koljena poklanjahu mu se.

²⁰ I kad mu **se narugaše**, **svukoše** s njega skerletnu kabanicu, i **obukoše** ga u njegove haljine i **izvedoše** ga da ga razapnu.

³¹ Tako i glavari sveštenički s književnicima rugahu se govoreći jedan drugome: Drugima **pomože**, a sebi ne može pomoći.

³² Hristos car Izrailjev neka siđe sad s krsta da vidimo, pa ćemo mu vjerovati. I oni što bijahu s njim razapeti rugahu mu se.

⁴⁰ A bijahu i žene koje gledahu iz daleka, među kojima bješe i Marija Magdalena i Marija Jakova maloga i Josije mati, i Solomija,

⁴¹ Koje idahu za njim i kad bješe u Galileji, i služahu mu; i druge mnoge koje bijahu došle s njim u Jerusalem.

⁴² I kad **bi** u več (jer bijaše petak, to jest uoči subote),

⁴³ **Dođe** Josif iz Arimateje, pošten savjetnik, koji i sam carstva Božijega čekaše, i **usudi se** te **uđe** k Pilatu i **zaiska** tijelo Isusovo.

⁴⁴ A Pilat **se začuđi** da je već umro; i doznavši kapetana **zapita** ga: Je li davno umro?

⁴⁵ I doznavši od kapetana, **dade** tijelo Josifu.

⁴⁶ I kupivši platno, i skinuvši ga, **obavi** platnom, i **metnu** ga u grob koji bješe isječen u kamenu, i **navali** kamen na vrata od groba.

⁴⁷ A Marija Magdalena i Marija Josijna gledahu gdje ga metahu.

Masnim (boldiranim) slovima obeležavamo aoriste; homografe,³ odnosno pisane oblike koji u trećem licu jednine mogu biti protumačeni kao aorist ili svršeni prezent, takođe beležimo masnim (boldiranim), ali sa podvučenim slovima. Perfekat obeležavamo kurzivom, podvučen kada je perfektivan, a nepodvučen kada je imperfektivan. Imperfekat podvlačimo talasastom crtom, boldiranim slovima i kurzivom, a pluskvamperfekat označavamo kurzivom i podvlačimo dvostrukom crtom.⁴

³ Kažemo homografi, a ne homonimi, jer je treće lice jednine aorista i perfektivnog prezenta identično u pisanom obliku kada osnove prezenta infinitiva završavaju istim vokalom, ali najčešće se razlikuju mestom (*dōnese / donēsē*) ili kvalitetom akcenta (*ūrādi / ūrādi*).

⁴ Kad je pluskvamperfekat u nesvršenom vidu (nema takvih primera kod Vuka Karadžića u našim odlomcima), podvlačimo dvostruko i pišemo boldom i u kurzivu. Frekventnog potencijala nema kod Karadžića, a kad ga ima u našem korpusu, podvlačimo ga tačkastom crtom, a kad je nesvršenog vida, naznačavamo ga velikim slovima.

Kao što se vidi, Vuk Karadžić suprotstavlja aorist za svršene glagole i imperfekat za nesvršene. Aorist označava hronološki sled, stvara sukcesivnu događajnu potku koja se ponekad izražava glagolskim prilogom prošlim (₄₅ I doznaviši; ₄₆ I kupivši platno, i skinuvši ga).

Perfektivni perfekat, koji se u savremenom BCCHS jeziku najviše koristi za hronološki sled u pripovedanju, ovde je veoma redak. Nalazimo ga u dopunskim rečenicama posle glagola mišljenja ili govora (₁₀ Jer **znadijaše** da su ga iz zavisti predali; ₄₄ A Pilat **se začudi** da je već umro⁵) i u odnosnoj rečenici u funkciji pojašnjavanja i retrospekcije⁶ (₇ koji su u buni učinili krv). Radi se o "slabim pozicijama", u kojima je u drugim slovenskim jezicima (kao u ruskom, poljskom...) perfekat najpre ušao u konkurenciju s aoristom i zatim ga eliminisao. U drugoj odnosnoj rečenici s istom funkcijom Vuk upotrebljava pluskvamperfekat (₄₁ koje bijahu došle).

Imperfekat koristi za opis radnji čiji početak i kraj nisu precizno određeni, kao u stihovima 3, 19, 31–32, 47. Takvi opisni imperfekti kao da usporavaju pripovedanje i donekle ostaju na margini događajne potke. Primećujemo različite nijanse imperfekta:

- za uvođenje novog elementa u pričanju koji nagoveštava veznik *a*: (₇ A bijaše jedan zatvoren; ₄₀ A bijahu i žene),
- za dodatno objašnjenje u uzročnoj rečenici (₁₀ Jer **znadijaše**; ₄₂ jer bijaše petak) ili komentar u odnosnoj rečenici (₄₁ Koje idahu za njim i kad bješe u Galileji, i služahu mu; ₄₃ koji i sam carstva Božijega čekaše; ₄₆ koji bješe isječen u kamenu),
- za redovno ponavljanje u prošlosti (₆ A o svakom prazniku puštaše im po jednoga sužnja koga iskahu; ₈ što im svagda činjaše).

Naš korpus čine srpski prevodi Glasa crkve (2008), Hrišćanskog evangelizacionog centra (2005), Instituta za hebrejski jezik (2010), hrvatski suvremeni prijevod (2006), prevod Novog sv[il]jeta za Srbiju (2008) i Hrvatsku (2011), dva prevoda objavljena u Bosni (2004. i 2013) i recentne revizije srpskog prevoda Dimitrija Stefanovića (2004) i hrvatskog prevoda Ivana Šarića (2006).

1. Prevod Glasa crkve

Istaknuto je u podnaslovu da je tekst Novog zaveta dat "po prevodu Vuka Karadžića i Svetog arhijerejskog sinoda, po ispravkama i prevodima Svetog Vladike Nikolaja". Kad se izabrani odlomci iz Evanđelja po Marku porede sa Vukovim prevodom, konstatuje se potpuno isti raspored preteritnih vremena, s istom opozicijom između svršenih glagola u aoristu i nesvršenih u imperfektu; čak je zadržan starinski oblik imperfekta glagola *znati* (₁₀ Jer **znadaše**). Perfekat se pojavljuje na istim mestima, u odnosnoj i dopunskim rečenicama, a pluskvamperfekat (s pomoćnim glagolom u imperfektu) u istoj odnosnoj rečenici (₄₁ koje behu došle sa njim u Jerusalem).

⁵ Primećujemo da se isti oblik koristi ovde u indirektnom govoru u dopunskoj rečenici, a odmah posle u direktnom govoru: ₄₄ **zapita** ga: I li davno umro?

⁶ Vidi Thomas 2004: 114.

Jedina inovacija u ovom prevodu u odnosu na Vukov (mada samo u jednom slučaju) jeste upotreba frekventativnog potencijala umesto imperfekta: 6 po jednoga sužnja koga BI IŠKALI. Ali, kao i neke promene u leksici (6 *oslobađaše* umesto *puštaše*; 32 *vredahu* ga umesto *rugahu* mu *se*; 47 gde ga *polagahu* umesto gdje ga *metahu*) i u sintaksi (40 A *behu* tu i žene gledajući izdaleka, umesto A *bijahu* i žene koje *gledahu* iz daleka), ta promena je ustvari preuzeta od ranijeg prevoda komisije Svetog arhijerejskog sinoda (1. izdanje 1984, za kojim je sledilo više izdanja), koji je ostao veoma veran Vukovom prevodu, što inače pokazuje trijumf Vukovog prevoda u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, koja ga je toliko osporavala kada se njegov prevod pojavio; prestiž Vukovog prevoda je takav da se komisija Sinoda opredelila za jekavski izgovor čak u Srbiji. Prema tome, najveća inovacija izdanja Glasa crkve je upotreba ekavice. Ali, zbog privrženosti Vukovom modelu, ovaj prevod iz 2008. veoma odstupa od savremenog jezika u korist arhaičnosti u upotrebi preteritnih vremena.

2. Revidirano izdanje prevoda Dimitrija Stefanovića

Da vidimo prvo u čemu se Stefanovićev prevod iz 1934. (u ekavici) razlikovao od Vukovog.

U odabranom odlomku Stefanović je upotrebljavao aoriste kao Vuk, ali je zato manje koristio imperfekat. Kod njega nije bilo imperfekta ni za objašnjenje u uzročnim rečenicama (10 Jer je *video*; 42 zato što je *bio* dan spremanja), ni za komentare u odnosnim rečenicama (41 koje *su* ga još u Galileji *pratili* i *služile* mu; 43 ugledan savetnik, koji je i sam *čekao* carstva Božjeg), kao ni u posledičnoj rečenici (5 tako da *se* Pilat *čudio*), niti za ponovljene radnje (6 A o svakom prazniku pashe *puštao* im je po jednog sužnja koga *su* *iskali*; 8 kao što im je svagda *činio*). Imperfekat je upotrebljavao za opise (stihovi 3, 19, 31–32, 47) i za uvođenje novih elemenata (7 A *beše* neki Varava; 40 A *gledahu* i žene izdaleka, među kojima *beše* i Marija Magdalena). Trudio se da izbegne nagomilavanje imperfekata koristeći glagolski prilog sadašnji: 31 Tako i prvosveštenici s književnicima *rugahu se* govoreći jedan drugome.

Pošto je kod Stefanovića imperfekat ređi, dolazilo je do efekta fokalizacije na opisane radnje, izvesnog usporavanja i “zaustavljanja slike”⁷

Imao je samo jedan pluskvamperfekat s pomoćnim glagolom u perfektu (41 mnoge druge koje *su* s njim *došle bile* u Jerusalim), dok je kod Vuka isti bio u imperfektu.

Zahvaljujući manjoj upotrebi imperfekta, više u skladu sa književnim jezikom svoga vremena, Stefanovićev prevod i danas deluje manje arhaično nego prevodi Svetog arhijerejskog sinoda i Glasa crkve.

⁷ Nije neki glagolski oblik fokalizator sam po sebi, već se njegovom ređom upotrebom u tekstu postiže efekat fokalizacije. Kako se nesvršeni vid usredsređuje na samu radnju, a svršeni na završnu granicu radnje, do takvog efekta dolazi upotrebom ređeg oblika nesvršenog vida (imperfekta).

Revizija Stefanovićeveg prevoda (koju potpisuju Tadej Vojnović, Dimitrije Popadić i Branko Bjelajac), relativno verna originalu u leksici i sintaksi,⁸ veoma odstupa od njega u upotrebi preteritnih vremena. Autori revizije su skoro sve opisne imperfekte zamenili nesvršenim perfektom: ³ A prvosveštenici *su* ga jako *optuživali*; ¹⁹ I *tukli su* ga trskom po glavi i *pljuvali* na njega, i, padajući na kolena, *klanjali mu se*; ³¹ Tako *su se rugali* i prvosveštenici i pismoznanci, ³² Pa i ona dva s njim razapeta *su mu se rugala*; ⁴⁰ Izdaleka *su to gledale* i žene, među kojima *je bila* i Marija Magdalena; ⁴⁷ A Marija Magdalena i Marija Josijina *su gledale*.

Samo su dvaput sačuvali imperfekat glagola *biti*: ⁷ A *beše* neki Varava u okovima; ⁴⁶ u grob koji *beše* usečen u kamenu.

Aoriste su češće zadržali, ali i njih su ponekad zamenili perfektom (svršenim), kombinujući u istoj rečenici aoriste i imperfekte za niz sukcesivnih radnji, kad je Stefanović imao samo aoriste:

²⁰ I kad *su* mu *se narugali*, *svukli su* s njega crvenu kabanicu i *obukli* ga u njegovu odelo pa ga *izvedoše* da ga razapnu; ⁴³ *došao je* Josif iz Arimateje [...], *usudi se* i *uđe* k Pilatu i *zatraži* Isusovo telo.

Pluskvamperfekat u eksplikativnoj odnosnoj rečenici zamenili su perfektom, kao u običnom sadašnjem uzusu: ⁴¹ mnoge druge koje *su* s njim *došle* u Jerusalim.

Za ponavljanje radnje su u jednom slučaju pribegli frekventativnom potencijalu, a ne imperfektivnom perfektu kao kod Stefanovića: ⁶ A o svakom prazniku Pashe *puštao im je* po jednog zatvorenika koga *bi zatražili*.

Autori revizije su očigledno želeli da podese tekst savremenom književnom jeziku, pre svega eliminisanjem imperfekta, ali su time izgubili efekte fokalizacije koje je Stefanović postigao.

3. Prevod Hrišćanskog evangelizacionog centra

Bjelajac ističe da je namera Centra bila “da na srpskom omogući prevod Svetoga pisma koji bi bio zasnovan na najsavremenijim arheološkim otkrićima, najboljem mogućem originalnom izvorniku, a koji bi bio na modernom jeziku, lak za čitanje, precizan i koji bi značio današnjem čitaocu isto ono što je biblijski tekst značio biblijskom savremeniku” (Bjelajac 2003: 138). U našem odlomku ovaj prevod iz 2005. redovno koristi aorist za svršene glagole, kao kod Vuka, osim u direktnom govoru (³¹ Druge *je spasao*, a sebe ne može da spase!) i u vremenskim rečenicama posle veznika *kad*: ²⁰ Kad *su prestali* da mu se rugaju; ⁴² Kad *je palo* veče; ⁴⁵ Kad *je* od kapetana *saznao*. Gde je sam Vuk imao svršeni perfekat, postoji i ovde: u dopunskim rečenicama (¹⁰ da *su* Isusa prvosveštenici *predali* iz zavisti; ⁴⁴ Pilat *se začudi* da *je* Isus već *umro*, [...]) i *upita* ga da li *je umro* odavno) i u odnosnoj rečenici u funkciji objašnjenja (⁷ sa pobunjenicima koji *su počinili* ubistvo). U drugoj takvoj odnosnoj rečenici u kojoj su Vuk i Stefanović koristili pluskvamperfekat,

⁸ Interesantno je da autori revizije zamenjuju konstrukciju sa faznim glagolom + infinitiv “više srpskom” konstrukcijom sa veznikom *da* + prezent: ¹⁸ i *počeše* da ga pozdravljaju, umesto ¹⁸ i *stadoše* ga pozdravljati.

ovaj prevod ima svršeni perfekat kao u revidiranom Stefanovićevom tekstu: ⁴¹ i još mnoge druge žene koje *su* s njim *došle* u Jerusalem.

Upotreba preteritnih vremena je inače dosta slična revidiranom Stefanovićevom prevodu, osim što u dva slučaja daje prednost aoristu u glavnim rečenicama: ²⁰ Kad *su prestali* da mu se rugaju, *skinuše* purpurni plašt s njega i *obukoše* ga u njegovu odeću, pa ga *izvedoše* napolje da ga raspnu; ⁴³ *dođe* Josif iz Arimateje [...] pa smelo *uđe* k Pilatu i *zatraži* Isusovo telo. Važnija razlika je da u ovom prevodu nema nijednog imperfekta, pa ni za glagol *biti*, čiji se imperfekat koristi u savremenom negovanom književnom jeziku: ⁷ Tada *je* u okovima [...] *bio* i čovek po imenu Varava; ³² oni koji *su* s njim *bili* raspeti; ⁴⁰ Među njima *su bile* Marija Magdalina, Marija majka Jakova mlađeg i Josije, i Saloma; ⁴¹ kad *je bio* u Galileji; ⁴² pošto *je bio* Dan pripreme; ⁴⁶ grob koji *je bio* usečen u steni.

Kao i za glagol *biti*, umesto imperfekta redovno se koristi nesvršeni perfekat:

- u opisima, pa i za centralnu epizodu Ruganja Hristu, u čemu bi imperfekat proizveo efekat fokalizacije: ¹⁹ Potom *su ga udarali* trskom po glavi, *pljuvali* ga i *klanjali* mu se padajući na kolena; ³¹ Slično *su mu se rugali* i prvosveštenici i, zajedno s učiteljima zakona, jedan drugom *govorili*; ³² *A vredali su* ga i oni koji *su* s njim *bili* raspeti; ⁴⁷ *A Marija Magdalina i Marija Josina majka gledale su* gde je položen.
- za uvođenje novog elementa: ⁴⁰ *A to su izdaleka posmatrale* i neke žene.
- za objašnjenje: ¹⁰ *Znao je*, naime; ⁴² pošto *je bio* Dan pripreme.
- za komentar u odnosnoj rečenici: ⁴¹ – koje *su išle* za Isusom [...] i *služile* mu –
- za ponavljanje u prošlosti: ⁶ *A Pilat je* u vreme praznika *oslobađao* zatvorenika; ⁸ ono što im *je on o prazniku* obično *činio*.

U ovom poslednjem slučaju prevod pribegava i potencijalu, kao u revidiranom Stefanovićevom prevodu i u prevodu Glasa crkve: ⁶ zatvorenika kojeg *bi* mu *zatražili*.

Primećujemo da se ovaj prevod uglavnom zadovoljava održavanjem aorista, a namenom imperfekta nesvršenim perfektom. Ostavlja utisak negovanog, ali prilično nerelevantnog književnog jezika bez efekata fokalizacije, kakav bi proizvela naizmenična upotreba aorista i svršenog perfekta, kao i imperfekta i nesvršenog perfekta.

Skrećemo pažnju da razlike u upotrebi vremena od jednog prevoda do drugog mogu proisteći od nijansi u tumačenju originalnog teksta, odnosno od tačke gledišta, kao u sledećim primerima iz prevoda a. hrišćanskog evangelizacionog centra i b. revidiranog Stefanovićevog prevoda:

- a. ³ a prvosveštenici **počeše** za mnogo toga da ga optužuju.
- b. ³ A prvosveštenici *su* ga jako *optuživali*.
- a. ⁵ Ali Isus više ništa ne **odgovori**, pa **se** Pilat veoma **začudi**.
- b. ⁵ Ali Isus ne **odgovori** više ništa, tako da *se* Pilat *čudio*.

U primerima a. akcenat je na početnu fazu radnje (perfektivni aorist), a u primerima b. na samu radnju u toku (imperfektivni perfekat).

4. Prevod Instituta za hebrejski jezik

Ako ostavimo na stranu isti primer potencijala za ponavljanje u prošlosti (6 Na svaki praznik *puštao* im *je* jednog zatvorenika, koga בִּי תְּרַאֲזִי לְךָ), u ovom prevodu svi su glagoli, svršeni i nesvršeni, u perfektu; nema ni pluskvamperfekta, ni aorista, ni imperfekta, tako da se ovaj najrecentniji prevod (2010) više približava govornom jeziku.

5. Prevod Novog sveta i prijevod Novog svijeta

Radi se o prevodima na srpski, odnosno hrvatski, a oba su označena kao “prevod izdanja Svetog pisma / Biblije *New World Translation of the Holy Scriptures* objavljenog 1984.” Oba su štampana u Japanu (srpski 2008, a hrvatski 2011), a njih besplatno dele Jehovini svjedoci. Ne iznenađuje, dakle, da se tekstovi razlikuju samo u meri u kojoj se razlikuju srpski i hrvatski: leksika, sintaksičke konstrukcije sa veznikom *da* + prezent, odnosno infinitivom i slično. Zanimljivije je da su veoma slični prevodu Instituta za hebrejski jezik, od kojeg se razlikuju uglavnom po nekoj leksemi ili sintagmi. Upotreba preteritnih vremena je sasvim identična u srpskoj i hrvatskoj varijanti, sa svim glagolima u perfektu, uz isti izuzetak u potencijalu:

6 Na svaki praznik *puštao* im *je* jednog zatvorenika, koga בִּי תְּרַאֲזִי לְךָ.

6 A na svaki blagdan *puštao* im *je* jednog zatvorenika, kojega בִּי תְּרַאֲזִי לְךָ.

Postoji razlika u prevodu 47. stiha:

47 Marija Magdalena i Marija, Josifova majka, *videle su* gde *su* ga *položili*.

47 A Marija Magdalena i Marija, majka Josipova, *promatrale su* kamo ga polažu.

Ovde srpski prevod daje prednost rezultatu (s perfektom svršenog vida), dok hrvatski stavlja akcenat na sam proces radnje (s prezentom nesvršenog vida). Grčki izvori omogućuju oba tumačenja, tako da se prevodioci opredeljuju za jedno ili drugo rešenje, nezavisno da li je prevod na srpski, hrvatski ili bosanski, a mogu da koriste druge oblike (aorist, imperfekat ili trpni glagolski pridev: gde ga **metnuše**, gde ga **polagahu** gde je položen, gdje *je bio* položen).

6. Suvremeni prevod Svetskog biblijskog prevodilačkog centra – Biblijskog društva u Republici Hrvatskoj

Urednik ovog prevoda je Mladen Jovanović, a lektorisala ga je Nives Opačić, autorica mnogobrojnih članaka i knjiga o normi i uzusu savremenog hrvatskog jezika.

Ovaj prevod se znatno razlikuje od prethodnih, pa i od prevoda “Novog svijeta” u leksici i konstrukciji rečenica, ali se, kao i tri poslednja razmatrana prevoda, ograničava na perfekat, kako za imperfektivne, tako i za perfektivne glagole. U datom odlomku nema čak ni frekventativnog potencijala, već svršeni perfekat za označavanje radnje koja

prethodi glavnoj radnji: ₆ U vrijeme Pashe, Pilat je obično puštao na slobodu jednoga zatvorenika kojega je narod *izabrao*.

Razlike sa prevodom "Novog svijeta" pojavljuju se samo u slučajevima kada se razlikuju tačke gledišta na neku radnju, što dovodi do upotrebe jednog ili drugog glagolskog vida, npr. u sledećim primerima (a. prevod Svetskog biblijskog prevodilačkog centra, b. prevod "Novog svijeta"):

- a. ₃ A vodeći *su* svećenici *iznijeli* protiv Isusa mnoge optužbe.
- b. ₃ I glavari svećenički *optuživali su* ga za mnogo toga.
- a. ₅ Ali Isus *nije* ništa *odgovarao* pa je Pilat *bio* začuđen.
- b. ₅ Ali Isus više ništa *nije odgovorio*, tako da se Pilat *čudio*.

7. Revidirano izdanje prevoda Ivana Evandelističara Šarića

Ivan Šarić, nadbiskup vrhbosanski, objavio je 1941–1942. u Sarajevu novi prevod Biblije u tri sveska: I. Stari zavjet. Povijesne knjige; II. Stari zavjet. Poučne knjige i proročke knjige; III. Novi zavjet.

U Šarićevom prevodu izabranog odlomka prevladava aorist za perfektivne glagole, a perfekt za imperfektivne, npr. u stihovima o "Hristu na mukama":

- ₁₆ I vojnici ga *odvedoše* u nutarnost dvora, u sudnicu, i *sazvaše* cijelu četvu.
- ₁₇ *Ogrnuše* mu skerletnu kabanicu, *opletoše* vijenac od trnja i *metnuše* ga na njega.
- ₁₉ Pritom *su* ga *udarali* trskom po glavi, *pljuvali* na nj, *pregibali* svoje koljeno i *klanjali* mu se.

Nema nijednog imperfekta, ni za opise, ni za ponovljene radnje, čak ni za glagol *biti*, koji je takođe u perfektu: ₄₂ *Već je bila* večer, usto priprava; ₄₆ *grob, koji je bio* isječen u stijenu.

Za redovno ponavljanje u prošlosti koristi se nesvršeni perfekt (₆ O blagdanu *običavao im je* pustiti jednoga sužnja, kojega *su smjeli* izmoliti sebi), ali i frekventativni potencijal: ₈ ono, što *BI* mu *ĐAVAO* svagda.

Perfektivni perfekt se pojavljuje u "slaboj poziciji" dopunske rečenice posle glagola govora: ₄₄ Pilat *se začudi*, da je već *umro*. Zato *dozva* satnika i *zapita*, da li je *umro*. Ima ga još jednom, u glavnoj rečenici (umesto odnosne kod većine drugih prevodilaca) sa funkcijom objašnjenja: ₇ Oni *su* u buni *počinili* umorstvo.

Međutim, za ovu funkciju pojašnjavanja i retrospekcije Šarić radije upotrebljava pluskvamperfekat s pomoćnim glagolom *biti* u perfektu, kako u glavnim rečenicama (₁₀ On *je bio* dobro *zapazio*, da...), tako u odnosnim (₄₁ I još mnoge druge *bile su* tu, koje *su bile* s njim *uzašle* u Jeruzalem.). Perfektivni pluskvamperfekat koristi takođe u vremenskim zavisnim rečenicama (₂₀ Pošto *su* mu *se bili* tako *narugali*, *svukoše* mu skerletnu kabanicu) i u dopunskim posle glagola mišljenja (₁₀ On *je bio* dobro *zapazio*, da *su* ga glavari svećenički *bili predali iz zavisti*). Upotrebljava ga čak u imperfektivnom vidu, što je dosta retka pojava u savremenom jeziku, opet za dodatno objašnjenje: ₄₁ One *su* ga *bile pratile* već u Galileji i *posluživale* ga.

Učestalija upotreba pluskvamperfekta je osobina koja najviše razlikuje Šarićev prevod od prethodnih (i kasnijih) prevoda.

Godine 2006. pojavilo se popravljeno izdanje Šarićevog prevoda. Prema našem odlomku vidi se da su autori revizije težili da podese tekst sadašnjoj normi i uzusu hrvatskog jezika, u leksici (3 protiv njega, 4 protiv tebe, umesto 3 proti njemu, 4 proti tebi, 20 da ga razapnu, 32 razapeti, umesto 20 da ga propnu, 32 propeti), morfologiji (5 tako da se Pilat čudio, umesto 5 tako da se je čudio Pilat, dakle bez pomoćnog glagola u 3. licu jednine povratnog glagola), sintaksi (44 **zapita**, je li **umro**, umesto 44 **zapita**, da li je **umro**), redu reči. Atributi dolaze ispred imenica, tamo gde ih Šarić stavljao iza imenica: 3,10 svećenički glavari, 9 židovskoga kralja, 32 Izraelov kralj, 43 Isusovo tijelo, 47 Josipova mati, umesto 3,10 glavari svećenički, 9 kralja židovskoga, 32 kralj Izraelov, 43 tijelo Isusovo, 47 mati Josipova.

Kad je u pitanju revizija preteritnih vremena, primećujemo da je za ponavljanje radnje jedan nesvršeni perfekat zamenjen frekventativnim potencijalom (6 O blagdanu običavao im je pustiti jednoga sužnja kojega bi zahtevali, umesto 6 O blagdanu običavao im je pustiti jednoga sužnja, kojega su smjeli izmoliti sebi). Inače, revizija se tiče samo oblika pluskvamperfekta, koji su svi zamenjeni perfektom (osim u jednom slučaju u odnosnoj rečenici: 41 I još su mnoge druge bile tamo, koje su s njim bile uzašle u Jeruzalem.⁹):

- u nezavisnim eksplikativnim rečenicama: 10 On je dobro zapazio da...; 41 One su ga pratile već u Galileji i posluživale ga,
- u zavisnim rečenicama, odnosno dopunskim (10 On je dobro zapazio da su ga svećenički glavari predali iz zavisti) i temporalnim (20 Pošto su mu se tako narugali, svukoše mu skrletnu kabanicu).

Autori revizije su uklonili pluskvamperfekat gde je on neuobičajen ili se uopšte ne upotrebljava u današnjem hrvatskom književnom jeziku.

8. Prevod Rubena Kneževića

Ovaj prevod Novog zaveta je prvi put objavilo 2001. u Rijeci Biblijsko društvo pri Međunarodnom centru za život, a na temelju ovog teksta je 2002. priređen prevod na bosanskom jeziku, u jezičko-stilskoj lekturi Senahida Halilovića. Koristimo 5. izdanje, koje je objavio Dom štampe u Zenici 2004.

Imperfektivni glagoli su uglavnom u perfektu, bilo da su u pitanju:

- opisi (s eventualnim ponavljanjem radnje): 3 A glavari su ga svećenički za mnogo toga optuživali; 19 I udarali su ga trskom po glavi, pljuvali na njega i klanjali mu se prigrabujući koljena; 31 Slično su, izrugujući se, govorili među sobom glavari svećenički zajedno s pismoznancima; 47 A Marija Magdalena i Marija Josipova promatrale su gdje ga polažu.
- ili objašnjenja i komentari: 10 Jer je znao; 41 One su ga slijedile dok još bijaše u Galileji i posluživale mu.

⁹ Promenjen je red reči u odnosu na Šarićev prevod: 41 I još mnoge druge bile su tu, koje su bile s njim uzašle u Jeruzalem.

Međutim, kako se vidi iz poslednjeg primera, glagol *biti* je redovno u imperfektu, što donekle odgovara stanju sadašnjeg jezika književnosti, u kojem se imperfekat najviše čuva i upotrebljava za glagol *biti*. Nalazi se u opisima, objašnjenjima i komentarima za uvođenje novog elementa – u glavnim, odnosnim, uzročnim i vremenskim zavisnim rečenicama:

⁷ Jedan koji se zvao Baraba **bijaše** zatvoren; ³² *Vrijedali su* ga i oni koji s njime **bijahu** raspeti; ⁴⁰ **Bijahu** tu i neke žene koje *su* to *promatrale* izdaleka; ⁴² budući da **bijaše** Priprava, dan uoči subote; ⁴⁶ u grobnicu, koja **bijaše** izdubljena u stijeni.

Za redovno ponavljanje radnje prevodilac koristi nesvršeni perfekat (8 to što im je *običavao* činiti) ili frekventativni potencijal: ⁶ O Blagdanu **ᐆᐆ** im **ᐆᐆᐆᐆᐆᐆ** jednoga sužnja koga **ᐆᐆ ᐆᐆᐆᐆᐆᐆ**.

Najviše privlači pažnju jedan slučaj imperfektivnog pluskvamperfekta, čiji je pomoćni glagol *biti* u imperfektu: ⁴³ Josip iz Arimateje, ugledan vijećnik, koji i sâm **bijaše iščekivao** kraljevstvo Božije. Zbog retkosti takvog oblika (pluskvamperfekat, još za nesvršeni glagol, uz to s pomoćnim glagolom u imperfektu, dok bi mogao biti jednostavni perfekat), stvara se jak efekat fokalizacije na lik i vrline Josipa iz Arimateje.

Perfektivni glagoli su uglavnom u aoristu za hronološki sled radnji (uz jedan slučaj korišćenja, kao kod Vuka, glagolskog priloga prošlog): ¹ Odmah ujutro glavari svećenički [...] **održaše** vijećanje, pa svezavši Isusa, **odvedoše** ga i **predadoše** Pilatu; ⁴³ Josip iz Arimateje [...], **dođe**, **odvaži se**, te **uđe** k Pilatu i **zaiska** Isusovo tijelo; ⁴⁶ A on **kupi** platno, **skinu** tijelo i **povi** ga u platno te **položi** u grobnicu [...]. I **dokotrlja** kamen na grobna vrata.

Međutim, u prevodu se više puta koristi istorijski prezent, za razliku od drugih prevoda iz našeg korpusa.¹⁰ Nalazi se na kraju triju stihova, da označi poslednju radnju u nizu radnji, inače izraženih u aoristu, i to u centralnom pasusu o “Hristu na mukama”, što doprinosi da još više privuče pažnju čitaoca:

¹⁶ Vojnici ga **uvedoše** u dvor upraviteljev, to jest u pretorij, i **sazovu** cijelu četu.

¹⁷ **Zaogrnuše** ga potom grimizom te **spletoše** trnov vijenac i **stave** mu ga na glavu.

²⁰ Kad mu **se narugaše**, **svukoše** mu grimiz i **odjenuše** mu njegove haljine. I **izvedu** ga da ga razapnu.

Svršeni perfekat se pojavljuje u “slabim pozicijama”, u dopunskim, odnosnim i vremenskim zavisnim rečenicama: ⁴⁴ Pilat **se začudi** da *je* već **umro** te dozvavši kapetana, **upita** ga *je* li odavno **umro**; ⁷ zajedno s ostalim pobunjenicima, koji *su* u pobuni **počinili**

¹⁰ Istorijski prezent se pojavljuje u nekim ranijim hrvatskim prevodima, npr. koriste ga Ljudevit Rupčić, Bonaventura Duda i Jerko Fućak. U istim odlomcima Evanđelja po Marku Duda i Fućak kombinuju aorist i prezent u uzastopnim stihovima do te mere da se za izvesne homografnе oblike ne može znati da li se radi o aoristu ili o prezentu:

⁴⁴ Pilat **se začudi** da *je* već **umro** pa **dozva** satnika i **upita** ga *je* li odavno **umro**.

⁴⁵ Kad **sazna** od satnika, **darova** Josipu tijelo.

⁴⁶ Josip **kupi** platno, **skine** tijelo i **zavije** ga u platno te **položi** u grob, koji **bijaše** izduben iz stijene. I **dokotrlja** kamen na grobna vrata.

umorstvo; ⁴² A kad *se* večer već *spustila*. U jednoj takvoj poziciji (neočekivano?) nailazi-mo na pluskvamperfekat: ¹⁰ Jer *je znao* da *su* ga glavari svećenički *bili predali* iz zavisti.

U našem korpusu Kneževićev prevod je, dakle, najbogatiji i najraznovrsniji u upotrebi preteritnih vremena: u kratkom odlomku postoje za imperfektivne glagole perfekat, imperfekat (za glagol *biti*), frekventativni potencijal, pluskvamperfekat (i glagolski prilog sadašnji), a za perfektivne aorist, prezent, perfekat, pluskvamperfekat (i glagolski prilog prošli).

9. Prevod u jezičkoj redakciji Senahida Halilovića i Ismaila Palića

Za ovaj bosanski prevod Biblije, objavljen u Sarajevu 2013, naznačeno je da je prevod Starog zaveta zasnovan na hebrejskom i aramejskom tekstu *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, a prevod Novog zaveta na grčkom tekstu *United Bible Societies' Greek Text*. Prevodioci su James Dannenberg i Edib Kafadar, a jezički redaktori Senahid Halilović i Ismail Palić.

Kao u Kneževićevom prevodu, naši odlomci se zasnivaju na opoziciji između aorista za perfektivne glagole i perfekta za imperfektivne glagole, koja se lepo vidi u stihovima o "Hristu na mukama":

¹⁶ Vojnici ga **odvedoše** u dvorište palače – to jest pretorija – i **sazvaše** čitavu kohortu.

¹⁷ **Ogrnuše** ga grimiznim ogrtačem, i pošto **ispletoše** krunu od trnja, **staviše** mu je na glavu;

¹⁸ i **počeše** mu klicati: "Živio, kralju Jevreja!"

¹⁹ Neprestano *su* ga *tukli* štapom po glavi i *pljuvali* ga te *padali* na koljena i *naklanjali se* pred njim.

²⁰ Pošto mu **se narugaše**, **skinuše** s njega grimizni ogrtač i **obukoše** mu njegove haljine. Onda ga **izvedoše** da ga razapnu.

Odstupanja od te osnovne opozicije su u manjem broju nego kod Kneževića; broj upotrebljenih preteritnih vremena je takođe manji: nema istorijskog prezenta, niti imperfektivnog pluskvamperfekta.

Samo se jednom sreće imperfekat, i to glagola *biti*: ⁷ Čovjek po imenu Baraba **bijaše** zatvoren.

Za redovno ponavljanje koristi se, naravno, frekventativni kondicional, pored imperfektivnog perfekta: ⁶ Za blagdan im *je* on *puštao* jednog zatvorenika koga **BI** oni **TRAŽIJE**; ⁴¹ Kad *je* Isus *bio* u Galileji, one **BI** ga **SLIJEDILE** i **SLUŽILE** mu.

Svršeni perfekat se "klasično" pojavljuje u istim "slabim pozicijama", tj. u dopunskim rečenicama posle glagola ili glagolske sintagme mišljenja ili govora (¹⁰ Jer on *je bio* svjestan da *su* ga glavni svećenici *predali* iz zavisti; ⁴⁴ Pilat **se zapita je** li on dotad već *umro*), u zavisnoj temporalnoj (⁴² Kad *se* već *smračilo*) i u odnosnoj rečenici (⁴¹ i mnogo je drugih žena koje *su* s njim *izišle* u Jerusalem). Prema tome, veoma privlači pažnju, u drugoj odnosnoj rečenici, upotreba pluskvamperfekta, utoliko više što mu je pomoćni glagol u imperfektu: ⁷ zatvoren s pobunjenicima koji *bijahu počinili* ubistvo u buni. Kako

ovom pluskvamperfektu prethodi jedinstveni glagol teksta u imperfektu (v. gore), stiče se jaka fokalizacija na lik Barabe, kome će narod dati prednost u odnosu na Krista.

Zaključak

Razlike između pregledanih prevoda mogu proisteći iz upotrebe različitih izdanja grčkih originala, kao i zbog raznih prevoda na više jezika koje su prevodioci konsultovali. Pored toga, recentni prevodi uzimaju u obzir nova arheološka otkrića i novootkrivene rukopise. U tim prevodima postoje značajne stilističke razlike, među kojima upotreba preteritnih vremena igra važnu ulogu. Zapažanja koja smo izneli o toj upotrebi ne tiču se celokupnih prevoda Novog zaveta, ali ipak pružaju uvid u korišćenje preteritnih vremena.

- Veoma arhaično deluju prevodi u kojima su sistematski suprotstavljeni imperfekat (za nesvršene glagole) i aorist (za svršene), dok perfekat ostaje u drugom planu (u podređenim rečenicama). To je slučaj prevoda Glasa crkve: kao i prevod Svetog arhijerejskog sinoda, on se povodi za Vukom, koji nastavlja da bude referentan za prevode pravoslavne crkve.
- Prevodi u kojima preovlađuje aorist kao osnovni perfektivni preteritni oblik (uz upotrebu perfekta u “slabim pozicijama”, u zavisnim rečenicama), a perfekat za imperfektivne glagole, više se povode današnjim uzusom negovanog književnog jezika. Među tim prevodima neki pribegavaju imperfektu, ali samo za glagol *biti* (revidiran Stefanovićev prevod i oba bosanska prevoda našeg korpusa), drugi nemaju ni jedan imperfekat (prevod Hrišćanskog evangelizacionog centra i revidiran Šarićev prevod). Ovi prevodi (kao i prevod Glasa crkve) mogu imati poneki pluskvamperfekat, češće s pomoćnim glagolom u perfektu (ali i u imperfektu). Samo jedan (Kneževićev prevod) koristi istorijski prezent.
- Prevodi koji nemaju ni imperfekat, ni aorist, ni pluskvamperfekat zadovoljavaju se aspektnom opozicijom oblika perfekta: takvi su prevod Instituta za hebrejski jezik, oba prevoda (srpska i hrvatska) Jehovinih svedoka (sva tri veoma slična) i savremeni hrvatski prevod Svetskog biblijskog prevodilačkog centra. Ovi prevodi teže da se približavaju sadašnjem govornom jeziku.

Primećujemo da se u svim prevodima našeg korpusa, osim u poslednjem spomenutom prevodu, sreće barem jedan frekventativni potencijal.

Razlike u upotrebi preteritnih vremena između ovih prevoda, nastalih u poslednjem deceniju, odražavaju stilski izbor prevodilaca, a ne razlike između bosanskog, hrvatskog i srpskog standarda, koji i dalje imaju isti aspektno-temporalni sistem. Na dijahronijskom planu svuda se vidi tendencija ka nestajanju imperfekta (osim za glagol *biti*), povlačenje, ali ipak u izvesnoj meri i čuvanje aorista i pluskvamperfekta.

Literatura

Korišćeni prevodi Biblije po hronološkom redosledu

1847. Karadžić, Vuk (1974), *Novi zavjet Gospoda Našega Isusa Hrista*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga 10, Prosveta, Beograd
1877. Karadžić, Vuk, *Sveto pismo. Novi zavjet Gospoda Našega Isukrsta* [pohrvatio Bogoslav Šulek], Izdanje britanskoga i inostranoga biblijskoga društva, Beč
1895. Karadžić, Vuk, Đura Daničić, *Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta* [pohrvatio Milan Rešetar], Britansko i inozemno biblijsko društvo, Budimpešta
1934. Stefanović, Dimitrije, *Novi zavet*, Britansko i inostrano biblijsko društvo, Beograd
1942. Šarić, Ivan Evandelist, *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, svezak III – Novi zavjet*, Akademija Regina Apostolorum, Sarajevo
1961. Rupčić, Ljudevit, *Novi zavjet*, Prof. zbor Franjevačke teologije, Sarajevo
1973. Duda, Bonaventura, Jerko Fućak, *Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
2004. Knežević, Ruben, *Sveto pismo. Novi zavjet* [jezičko-stilska lektura: Senahid Halilović], 5. izdanje, Dom štampe, Zenica
2004. Stefanović, Dimitrije, *Novi zavet* [revizija: Tadej Vojnović, Dimitrije Popadić, Branko Bjelajac], Biblijska liga, Beograd
2005. *Novi zavet – Savremeni srpski prevod*, Hrišćanski evangelizacioni centar, Bački Petrovac
2006. *Novi zavjet – Suvremeni prijevod* [urednik: Mladen Jovanović – lektura hrvatskoga prijevoda: Nives Opačić], Svjetski biblijski prevodilački centar – Biblijsko društvo u Republici Hrvatskoj, Zagreb
2006. Šarić, Ivan Evandelist, *Biblija. Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, 1. popravljeno izdanje, Hrvatsko biblijsko društvo, Zagreb / Vrhbosanska nadbiskupija, Sarajevo / Verbum, Split
2008. *Sveto pismo. Novi zavet* [po prevodu Vuka Karadžića i Svetog arhijerejskog sinoda, po ispravkama i prevodima Svetog Vladike Nikolaja], Glas crkve, Valjevo
2008. *Sveto pismo – Prevod Novi svet* [Prevod engleskog izdanja Svetog pisma *New World Translation of the Holy Scriptures* objavljenog 1984. Preveli i izdali Jehovini svedoci], Hrišćanska verska zajednica, Beograd
2010. *Sveto pismo ili Biblija Starog i Novog zaveta – Novi savremeni prevod* [prevod pripremio Institut za hebrejski jezik], Metafizika, Beograd
2011. *Biblija – Prijevod Novi svijet* [prijevod engleskog izdanja Biblije *New World Translation of the Holy Scriptures* objavljenog 1984], Zagreb
2013. Dannenberg, James, Edib Kafadar, (2013), *Biblija* [jezička redakcija: Senahid Halilović i Ismail Palić], TDP, Sarajevo

Ostala literatura

- Bjelajac, Branko (2003), *Sveto pismo u Srba*, 2. prošireno i dopunjeno izdanje, Alfa i Omega, Beograd
- Bratulić, Josip (1996), *Biblija u Hrvata*, Sysprint, Zagreb

- Thomas, Paul-Louis (2000), "O upotrebi aorista u savremenom srpskom jeziku", *Južnoslovenski filolog*, LVI/3–4, Beograd, 1201–1213.
- Thomas, Paul-Louis (2004), "Pluskvamperfekat – živa gramatička kategorija savremenog srpskog jezika?", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 33/1, Beograd, 111–122.
- Thomas, Paul-Louis (2013), "Prevodi Biblije i formiranje srpskog standardnog jezika: slučaj preteritalnih vremena", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 42/1, Beograd, 23–33.
- Thomas, Paul-Louis (2016), "Ekspresivnost pri upotrebi preteritnih vremena", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 45/1, Beograd, 203–213.
- Thomas, Paul-Louis (2017), "Preteritna vremena u prevodima Biblije na tlu Bosne i Hercegovine", *Zbornik radova Njegoševi dani*, 6, Univerzitet Crne Gore, Nikšić
- Vrtić, Ivana (2007), "O jeziku Škarićeva prijevoda *Svetoga pisma*", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33, Zagreb, 449–468.

II.
Leksika bosanskog,
hrvatskog i srpskog jezika

Hatidže Burnić: Fonološke adaptacije germanizama u bosanskom jeziku

U radu će biti prikazani rezultati istraživanja germanizama u jeziku najčitanijih novina na bosanskom govornom prostoru Bosanske krajine. To su dnevne novine “Dnevni avaz” i sedmične lokalne novine “Krajina”, “Moja Sana” i “Reprezent” (objavljene u razdoblju između 2008. i 2016. godine). Istraživanje je provedeno na 6.730 ekscerpiranih germanizama. Posuđivanje stranih riječi u bosanski jezik može se analizirati sa različitih aspekata. Riječ koja se posuđuje postaje model koji u jeziku primaoca dobiva svoju repliku. Replika se mora prilagoditi jezičkom sistemu u koji ulazi. Ona se prilagođava na različitim jezičkim razinama. Ovaj rad će prikazati prilagođavanje germanizama na fonološkoj razini.

Ključne riječi: germanizmi, fonološka adaptacija, primarna i sekundarna.

Phonological adaptations of Germanisms in the Bosnian Language

This paper will present the results of the research of Germanisms used in the language of the most widely read newspapers in the Bosnian-speaking region of Bosnian Krajina. These are the daily newspaper “Dnevni Avaz” and the weekly local newspapers “Krajina”, “Moja Sana” and “Reprezent” (published in the period 2008–2016). The study was conducted on 6,730 extracted Germanisms. The process of loaning foreign words into the Bosnian language can be analyzed from different aspects. The word that is loaned becomes a model which gets replicated in the language of the recipient. The replica must be adapted to the linguistic system to which it is introduced. It adapts to different language levels. This paper will show the adjustment of Germanisms on the phonological level.

Keywords: Germanisms, phonological adaptation, primary and secondary.

1. Uvod

Rezultat svake situacije u kojoj se dva jezika nađu u kontaktu najčešće je posuđivanje leksičkih elemenata koji se nazivaju pozajmljenicama, posuđenicama, tuđicama ili stranim riječima. Pored velikog broja orijentalnih, latinskih, grčkih i drugih stranih riječi i izraza, značajno mjesto u bosanskome jeziku zauzimaju posuđenice iz njemačkog jezika.

One se u lingvističkoj literaturi nazivaju “germanizmi”. Da bismo mogli odrediti status germanizama u bosanskom jeziku, potrebno je provesti analizu, klasifikaciju i podjelu germanizama. Stoga ćemo u našem istraživanju koristiti teoriju kao i prateću terminologiju datu u djelu Rudolf Filipovića: *Teorija jezika u kontaktu* (1986).¹ Na osnovu tog koncepta ćemo prikazati svoje istraživanje i analizu fonološke adaptacije germanizama provedeno na 6.730 ekscerpiranih germanizama (455 natuknica).

2. Germanizmi na fonološkoj razini

Kod usvajanja germanizama dolazi do zamjene fonema njemačkog jezika fonemima bosanskog jezika koji imaju iste, dijelom iste ili sasvim različite artikulacijske osobine. Taj proces Rudolf Filipović u *Teoriji jezika u kontaktu* (1985) označava terminom *transfonemizacija*.²

“Transfonemizacija je zamjena fonoloških elemenata jezika davaoca elementima jezika primaoca, a javlja se u toku formiranja fonološkog oblika posuđenice u jeziku primaocu. Kako se elementi jezika davaoca mogu u jeziku primaocu zamjenjivati na više načina, to se i u formiranju fonološkog oblika posuđenice javljaju razne mogućnosti, a ponekad i nekoliko varijanata jedne iste posuđenice.

Dva su osnovna načina transfonemiziranja elemenata modela jezika davaoca u toku adaptacije u repliku u jeziku primaocu: a) direktnim zamjenjivanjem i b) preko jezika posrednika. U oba slučaja postoje dva moguća puta: usmeni i pismeni.

Sva ta četiri načina adaptacije modela u jeziku primaocu (direktni usmeni, direktni pismeni, preko posrednika usmeni, preko posrednika pismeni) mogu utjecati na tok adaptacije posuđenice i na način njezine integracije u sistem jezika primaoca.”³

2.1. Vrste fonološke adaptacije prema Filipoviću

Na temelju komparacije fonema u jeziku davatelju i primatelju, Filipović određuje tri osnovne skupine, koje određuju i tipove adaptacije. On razlikuje tri tipa transfonemizacija. Oni se temelje na podjeli fonema jezika davaoca u tri moguće skupine, s obzirom na foneme jezika primaoca: potpuna, kompromisna i slobodna transfonemizacija.

I. Potpuna transfonemizacija (*model = replika*)

Ovaj tip podrazumijeva proces kroz koji prolaze fonemi koji su podudarni u oba jezika (tj. samoglasnici se ne razlikuju po otvoru i mjestu artikulacije, a suglasnici po mjestu i načinu artikulacije), npr. svi fonemi germanizma *glatt* > *glat*. Njemački samoglasnik /a/ i suglasnici /g/, /l/ i /t/ su potpuno identični bosanskom samoglasniku /a/ i suglasnicima

¹ Filipović, Rudolf (1986) *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb.

² Filipović je, oslanjajući se na utemeljene termine Weinricha i Haugena, uveo termin *transfonemizacija*.

³ Filipović, Rudolf (1986) *Teorija jezika u kontaktu*, Školska knjiga, str. 69.

/g/, /l/ i /t/, što rezultira da njemačka riječ *glatt* prilikom adaptacije u bosanski jezik prolazi potpunu transfonemizaciju [g l a t > g l a t].⁴

II. Kompromisna transfonemizacija (*model ≈ replika*)

Pod ovim tipom se podrazumijeva proces kroz koji prolazi skupina fonema koji su međusobno slični, ali se razlikuju po nekim svojstvima (suglasnici se podudaraju po mjestu, ali ne i po načinu artikulacije, a samoglasnici po mjestu, ali ne i po otvoru artikulacije). Na primjeru germanizma *Guss* > *gus* samoglasnik /ʊ/, za razliku od suglasnika /g/ i /s/ koji su potpuno identični u oba jezika, je zamijenjen sličnim samoglasnikom /u/ [g ʊ s > g u s].

III. Slobodna transfonemizacija (*model ≠ replika*)

Proces ovog tipa transfonemizacije prolaze fonemi jezika davatelja za koje ne postoje ekvivalenti u jeziku primatelju. Npr., za njemački fonem /ɐ/ u primjeru *Maler* > *maler* nema identičnog niti sličnog bosanskog fonema koji bi se prilikom adaptacije germanizma preuzeo, te dolazi do usvajanja potpuno različitog fonema /r/ [m a : l ɐ > m a l e r].

Poredeći fonološke sisteme njemačkog i bosanskog jezika, konstatira se sličnost i razlike među fonemima tih jezika. Neki su fonemi identični te se može smatrati da su po svojim osnovnim svojstvima jednaki, drugi su svojim opisom slični ali ne i jednaki, a neki su potpuno različiti.

Prema tome, jedna riječ, odnosno model, dok se oblikuje i adaptira u bosanski jezik i sistem, prelazi jednu od tri tipa adaptacije, tako da ona skupina fonema koja je u oba sistema identična iskazuje potpunu transfonemizaciju, dok se druga skupina djelomično prilagođava onim u bosanskom jezičkom sistemu jer se fonemi zamjenjuju najbližim odgovarajućim ekvivalentima.

Poteškoće se pojavljuju kod fonema treće skupine jer se moraju zamijeniti nekim od postojećih domaćih fonema prema različitim načelima, tj. fonemi se zamjenjuju potpuno bez ikakvih ograničenja.

Da bi se odredilo kojem tipu transfonemizacije pripadaju germanizmi našeg korpusa, potrebno je poznavati fonološke sisteme i fonološke razlike oba jezika.

2.2. Usporedba fonoloških sistema

Da bi se na osnovu skupljenog korpusa ilustrirala sva tri tipa transfonemizacije germanizama, potrebno je usporediti foneme bosanskog i njemačkog jezika. Fonološki sistem ta dva jezika se znatno razlikuje. Bitno je istaknuti slijedeće važne razlike:

Samoglasnici: Razlike u izgovoru samoglasničkih fonema postoje kod bosanskog prednjeg /je/ odnosno /ije/ koji u njemačkom ne postoji, te kod njemačkih zaobljenih samoglasnika /y:/, /Y/, /ø/, /œ/, neutralnog vokala /ə/, i vokaliziranog neslogotvornog fona /ɐ/, koji su nepoznati u bosanskom jezičkom sistemu.

⁴ Fonološka transkripcija njemačkih riječi preuzeta je iz *Duden Aussprachewörterbuch* (2005), a transkripcija adaptiranih germanizama u bosanskom jeziku preuzeta je iz *Rječnika germanizama* Memić Nenada koji je sastavni dio istraživačkog rada *Entlehnungen aus dem österreichischen Deutsch in der Stadtsprache von Sarajevo* (2006).

Suglasnici: Kod suglasnika ima veći broj razlika zbog postojanja većeg broja glasova u njemačkom jeziku kojih nema u bosanskom jeziku, kao što su, naprimjer, /x/, /ç/ alofoni fonema /h/, laringal /h/, uvular /R/, dok su njemačkom strani bosanski palatali /č, č, ž, đ, dž, nj, lj/ i alveolar /ʃ/.

Njemački afrikati su glasovi sa spornim fonološkim statusom. Većina fonologa se slaže da se u slučaju /tʃ/ radi o suglasničkoj skupini /t+/ʃ/, dok im se mišljenja razilaze oko statusa /pf/ i /ts/. Zbog sličnosti /ts/ i /tʃ/ s bosanskim fonemom /c/ i /č/, samo se u slučaju /pf/ može govoriti o potpuno stranom fonemu.

Dvoglasni: Tri njemačka dvoglasa /ai/, /au/, /oy/ izazivaju također nesuglasice, kao i afrikate, jer ih neki fonolozi smatraju bifonemima, tj. kombinacijom naglašenih fonema /a/, /ɔ/ i kratkih /ɪ/ ili /y/. Oni nemaju ekvivalente u bosanskom glasovnom sistemu i prema tome ih mijenja odgovarajuća skupina fonema bosanskog jezičkog sistema.⁵

2.3. Transfonemizacija samoglasnika

2.3.1. Potpuna transfonemizacija (model = replika)

Kod usvajanja germanizama sa fonemima koji su identični fonemima bosanskog jezika i imaju iste artikulacijske osobine ne dolazi do promjena, tako da se pri adaptaciji odvija proces potpune transfonemizacije. Stoga se njemački vokali *a, e, i, o, u* potpuno isto izgovaraju u adaptiranim posuđenicama, kao što je vidljivo iz slijedeće tabele.

Tabela 4: Potpuna transfonemizacija samoglasnika

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/a/	>	/a/ ⁶	Fassung, Packet, Tapete, Rucksack, Fach, Farbe, Feldmarschall, Flasche, Glanz, glatt, Halle, Krach, Mark, Packung, Schalter, Schank	fasung, paket, tapeta, ruksak, fah, farba, feldmaršal, flaša, glanc, glat, hala, krah, marka, pakung, šalter, šank
/a:/	>	/a/	Waage, Rahmen, Kragen, Lade	vaga, ram, kragna, ladica
/e:/	>	/e/	Kegel, Zehner, Feder, Tapete	kegla, cener, feder, tapeta
/ɪ/	>	/i/	Zimmer, Dichtung, Filz, Blitz, Gicht, Schminke, Spitze, Kipfel, Messing	ćimer, dihtung, filc, blic, giht, šminka, špica, kifla, mesing
/i/	>	/i/	Ziegel, Briesel, Ziel	cigla, brizla, cilj
/o:/	>	/o/	Bohrer, Rohr, Fussnote	borer, rora, fusnota
/u:/	>	/u/	Fuge, Spur; Zug, Fussnote, Kugel	fuga, spura, cug, fusnota, kugla

⁵ Dragičević, Dragica et al. (2005), *Hrvatski jezik u dodiru sa europskim jezicima*, Zagreb, str. 90–91.

⁶ Fonemi njemačkog jezika (fonemi modela) i odgovarajući fonemi bosanskog jezika (fonemi replika) će se klasificirati i označavati kao uređeni parovi odnosno dijafonski parovi, npr. /a/ > /a/, prema uzoru na Velimira Piškorca. On u svojoj knjizi *Germanizmi u govoru đurđevačke Podravine* pod pojmom “dijafonski par” podrazumijeva uređeni par što ga čine fon modela i odgovarajući fon replike, pri čemu je pojam fona širi od onoga u tradicionalnoj fonetici. U glasovnom smislu on može odgovarati jednome glasu, realizaciji jednoga fonema, ili pak nizu glasova, realizaciji više fonema.

2.3.2. Kompromisna transfonemizacija (*model ≈ replika*)

Kod usvajanja germanizama sa fonemima koji su slični fonemima bosanskog jezika dolazi do promjene fonema. Kompromisna transfonemizacija njemačkih fonema /ɛ/, /ɛ:/, /ɔ/, /o:/ i /ʊ/, dakle njihovo zamjenjivanje fonemima bosanskog jezika /e/, /o/ i /u/ s kojima se samo djelimično podudaraju u osobinama, uzrokovana je potrebom da se izbjegne artikulacijska osobina nepoznata fonemima bosanskog jezika.

Tabela 5: *Kompromisna transfonemizacija samoglasnika*

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/ɛ/	>	/e/	Teppich, Fleck, Zeche, Messing Decke, Esszeug, Feldmarschall, Felge, Geller, Herz, Becher	tepih, fleka, ceh, mesing, deka, escajg, feldmaršal, felga, geler, herc, pehar
/ɛ:/	>	/e/	Geländer, Träger	gelender, treger
/ɔ/	>	/o/	Koffer	kofer
/ʊ/	>	/u/	Bruch, Bund, Muster, Rucksack, Druck, Futter, Guss, Kupplerei, Butter	bruh, bunt, mustra, ruksak, druk, futer, gus, kupleraj, puter

2.3.3. Slobodna transfonemizacija (*model ≠ replika*)

Kod usvajanja germanizama sa fonemima koji su potpuno različiti fonemima bosanskog jezika dolazi do slobodne transfonemizacije. Dakle, njemački fonemi /ɛ/, /ɛ:/, /ɔ/, /o:/ i /ʊ/ se zamjenjuju najbližim fonemima bosanskog jezika. To su u ovom slučaju: /o/, /r/, /a/, /e/, /i/, /u/ ili ./.

Tabela 6: *Slobodna transfonemizacija samoglasnika*

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/a:/	>	/o/	Maler, Lager	moler, logor
/a/	>	/o/	Krapfen	krofna
/ɐ/	>	/r/	Maler, Lager, Koffer, Muster, Zehner, Zwanziger, Zimmer, Feder, Freier, Futter, Geländer, Geller, Becher, Rohr, Spur, Träger, Schalter, Butter	moler, logor, kofer, mustra, cener, cvanciger, cimer, feder, frajer, futer, gelender, geler, pehar, ror, špura, treger, šalter, puter
/ɛ/	>	/a/	Fuge	fuga
/ɛ:/	>	/a/	der Hering	haringa
/ɔ/	>	/e/	Geländer	gelender

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/ə/	>	/a/	Decke, Waage, Tapete, Farbe, Felge, Flasche, Fuge, Fussnote, Halle, Haube, Klappe, Leiste, Röhre, Schminke, Waage, Düse	deka, vaga, tapeta, farba, felga, flaša, fuga, fusnota, hala, hauba, klapa, lajsta, rora, šminka, vaga, dizna
/ə/	>	./.	Zeche, Fülle, Wäsche, Speise, Bovel,	ceh_, fil_, veš_, špajz_, bofl_
/y:/	>	/i/	Bühne, füllen, Düse, dünsten	bina, filovati, dizna, dinstati
/y:/	>	/e/	Bügel	pegla
/o:/	>	/u/	Grob	grub
/ø/	>	/e/	Möbel, Knödel, Röhre	mebl, knedla, rerna
/œ/	>	/e/	Röntgen	rendgen

2.4. Transfonemizacija suglasnika

2.4.1. Potpuna transfonemizacija (model = replika)

Tabela 7: Potpuna transfonemizacija suglasnika

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/b/	>	/b/	Besteck, Bühne, Blitz, Bohrer, braun, Brenner, Briesel, Bruch, Bund, Brusthalter, Farbe, reiben, Möbel, bleichen	beštek, bina, blic, borer, braon, brener, brizle, bruh, bunt, bushalter, farbe, ribati, mebl, blajhati
/d/	>	/d/	dünsten, Druck, Feder, Geländer, Knödel, Düse	dinstati, druk, feder, gelender, knedla, dizna
/f/	>	/f/	Fach, Farbe, Fassung, Feder, Felge, Filz, Flasche, Freier, Futter, Koffer, Reif	fah, farba, fasung, feder, felga, filc, flaša, frajer, futer, kofer, rajf
/g/	>	/g/	Geländer, Ziegel, Felge, Fuge, Geller, Gicht, Glanz, glatt, Guss, Waage, Röntgen, Träger	gelender, cigla, felga, fuga, geler, giht, glanc, glat, gus, vaga, rendgen, treger
/k/	>	/k/	Rucksack, Decke, Druck, Fleck, Klappe, Knödel, Kragen, Kugel, Mark, Packung, Schminke, Kipfel, Koffer, Schank	ruksak, deka, druk, fleka, klapa, knedla, kragna, kugla, marka, pakung, šminka, kifla, kofer, šank
/l/	>	/l/	Felge, Filz, Flasche, glatt, Klappe, Leiste, Leitmotiv, Lager, Kipfel, Möbel, Schleim, bleichen, Schalter	felga, filc, flaša, glat, klapa, lajsna, lajtmotiv, logor, kifla, mebl, šlajm, blajhati, šalter

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/m/	>	/m/	Zimmer, Feldmarschall, Kramp, Mark, Messing, Rahmen, Schminke, Muster, Möbel, Schleim	cimer, feldmaršal, kramp, marka, mesing, ram, šminka, mustra, mebl, šlajm
/n/	>	/n/	Zehner, Zwanziger, Glanz, Kragen, Röntgen, Niet,	cener, cvanciger, glanc, kragna, rentgen, nitna
/p/	>	/p/	Klappe, Kramp, Packung, Spur, Teppich, Tapete	klapa, kramp, pakung, špura, tepih, tapeta
/s/	>	/s/	Esszeug, Guss, Messing, Muster, Hauster,	escajg, gus, mesing, mustra, haustor,
/ʃ/	>	/š/	Feldmarschall, Flasche, Schminke, Spur, Schleim, Schalter, Wäsche, Schank, Speise	feldmaršal, flaša, šminka, špura, šlajm, šalter, veš, šank, špajz
/t/	>	/t/	Dichtung, Futter, Gicht, glatt, Leitmotiv, Muster, Teppich, Tapete, Hauster, Träger, Schalter, Butter	dihtung, futer, giht, glat, lajtmotiv, mustra, tepih, tapeta, haustor, treger, šalter, puter
/v/	>	/v/	zwei, Zwanziger, Wäsche	cvaj, cvanciger, veš
/z/	>	/z/	Düse, Speise, sicher	dizna, špajz, zihér

/b/, /d/, /f/, /g/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /s/, /ʃ/, /t/, /v/, /z/ > /b/, /d/, /f/, /g/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /s/, /š/, /t/, /v/, /z/

2.4.2. Kompromisna transfonemizacija (model ≈ replika)

Tabela 8: Kompromisna transfonemizacija suglasnika

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/ç/	>	/h/	Zeche, Dichtung, Gicht, Becher, Teppich, bleichen	ceh, dihtung, giht, pehar, tepih, blajhati
/x/	>	/h/	Fach, Krach	fah, krah
/h/	>	/h/	Halle, Haube, Herz, Hauster	hala, hauba, herc, haustor
/r/	>	/r/	Rucksack, Druck, Farbe, Freier, Herz, Kramp, Mark, Rahmen, Reif, Träger, Butter, Herz	ruksak, druk, farba, frajer, herc, kramp, marka, ram, rajf, treger, puter, herc
/ts/	>	/c/	Zeche, Zehner, Zwanziger, Ziegel, Ziel, Zimmer, zwei, Esszeug, Filz, Glanz, Herz, Schlitz, Herz	ceh, cener, cvanciger, cigla, cilj, cimer, cvaj, escajg, filc, glanc, herc, šlic, herc

2.4.3. Slobodna transfonemizacija (model ≠ replika)

Tabela 9: Slobodna transfonemizacija suglasnika

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/b/	>	/p/	Bügel, Becher, Butter, Blech, Scherbe	pegla, pehar, puter, pleh, šerpa
/l/	>	/lj/	Ziel	cilj
/ŋ/	>	/ŋg/	Stange, Zwickzange, Dichtung, Fassung, Messing, Packung	štanga, cvikcanga, dihtung, fasung, mesing, pakung
/pf/	>	/f/	Krapfen, Kipfel, Pflaster	krofna, kifla, flaster
/t/	>	/d/	Röntgen	rendgen
/z/	>	/s/	Rucksack, Seil, Sitz, Suppe	ruksak, sajla, sic, supa

2.5. Transfonemizacija dvoglasi

2.5.1. Potpuna transfonemizacija (model = replika)

Tabela 10: Potpuna transfonemizacija dvoglasi

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/au/	>	/au/	Haube, Hauster, Auspuff, Schaubühne,	hauba, haustor, auspuh, šaubina

2.5.2. Kompromisna transfonemizacija (model ≈ replika)

Tabela 11: Kompromisna transfonemizacija dvoglasi

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/ai/	>	/aj/	zwei, Freier, Kuppel, Leiste, Leitmotiv, rostfrei, bleichen, Schleim, Reif, Speise, Schneider	cvaj, frajer, kupleraj, lajsna, lajtmotiv, rosfraj, blajhati, šlajm, rajf, špajz, šnajder

2.5.3. Slobodna transfonemizacija (model ≠ replika)

Tabela 12: Slobodna transfonemizacija dvoglasi

NJEM. FONEM		BOS. FONEM	MODEL	REPLIKA
/ɔy/	>	/aj/	Esszeug, Schneider, Staffel	escajg, šnajder, štafelaj
/ai/	>	/i/	Reiben	ribati
/ai/	>	/o/	Leiter	lotre

3. Rezultati analize transfonemizacije

Radi boljeg pregleda, odvojeno su analizirani samoglasnici, zatim suglasnici, te dvoglasni. Kao što je u uvodu rada pretpostavljeno, skoro svi modeli su tokom adaptacije prošli promjenom. Skoro svi modeli prolaze kroz dva ili tri tipa transfonemizacije. U našem korpusu je ostao samo jedan germanizam čiji svi fonemi pripadaju nultoj transfonemizaciji, a to je slučaj kod primjera *glat* < *glatt*.

Prema tome, zaključak je da prosječno samo 1% germanizama ostaje identičan izvornom izgovoru, a 99% mijenja barem djelomično svoj izgovor.

S obzirom na veliku sličnost suglasnika u fonološkom sistemu njemačkog i bosanskog jezika, većina suglasnika jednog modela je prolazila nultu transfonemizaciju, a kod istih modela je kod samoglasnika došlo do djelomične i slobodne transfonemizacije. Naprimjer, kod modela *Klappe* su sva tri suglasnika /k/, /l/, /p/ i jedan samoglasnik /a/ prošla kroz nultu transfonemizaciju i njihov izgovor je identičan u bosanskom jeziku, a za njemački fonem /ə/ ne postoji ekvivalent u bosanskom fonološkom sistemu i uzima se njemu najbliži fonem, a to je /e/, koji se potpuno razlikuje u izgovoru. Prema tome, do najvećih promjena dolazilo je u vokalskoj strukturi, bilo da se djelomično ili potpuno razlikuju fonemi replike od fonema modela.

Do kakvih promjena i na koji način je došlo, demonstrirat će se na dva načina: prikazom uređenih parova i prikazom rezultata do kojih se došlo pojedinačno u svakom tipu transfonemizacije.

3.1. Prikaz uređenih fonoloških parova

Nulta transfonemizacija

Vokali								Dvoglasni	
NJEM.	/a/	/a:/	/e:/	/u/	/i/	/o:/	/u:/	NJEM.	/au/
BOS.	/a/	/a/	/e/	/i/	/i/	/o/	/u/	BOS.	/au/

Konsonanti

NJEM.	/b/	/d/	/f/	/g/	/k/	/l/	/m/	/n/	/p/	/s/	/ʃ/	/t/	/v/	/z/
BOS.	/b/	/d/	/f/	/g/	/k/	/l/	/m/	/n/	/p/	/s/	/š/	/t/	/v/	/z/

Kompromisna transfonemizacija

Vokali						Dvoglasni	
NJEM.	/ε/	/ε:/	/ɔ/	/o:/	/ɔ/	NJEM.	/ai/
BOS.	/e/	/e/	/o/	/o/	/u/	BOS.	/aj/

Konsonanti

NJEM.	/ç/	/x/	/h/	/r/	/ts/
BOS.	/h/	/h/	/h/	/r/	/c/

Slobodna transfonemizacija

Vokali

NJEM.	/a:/	/a/	/ɐ/	/ɛ/	/ɛ:/	/ə/	/ə/	/ə/	/y:/	/y:/	/o:/	/ø/	/œ/
BOS.	/o/	/o/	/r/	/a/	/a/	/e/	/a/	./	/i/	/e/	/u/	/e/	/e/

Konsonanti

NJEM.	/b/	/l/	/ŋ/	/pf/	/t/	/z/
BOS.	/p/	/lj/	/ŋg/	/f/	/d/	/s/

Dvoglasni

NJEM.	/ɔy/	/aj/
BOS.	/ai/	/i/

3.2. Rezultati klasifikacije na tri tipa transfonemizacije

Nultu transfonemizaciju su prošli njemački fonemi koji svojim opisom sasvim ili gotovo sasvim odgovaraju bosanskim fonemima. Među ostalim tipovima transfonemizacije nulta je zastupljena sa najvećim brojem fonema, i to sa 7 samoglasničkih (a, a:, e:, ɪ, i, o:, u:), kao i jednim dvoglasom (au) i 14 suglasničkih (b, d, f, g, k, l, m, n, p, s, ʃ, t, v, z) njemačkih fonema, koji se zamjenjuju odgovarajućim bosanskim fonemima.

Kompromisnu transfonemizaciju prošli su njemački fonemi kojima bosanski fonemi samo djelomično odgovaraju svojim opisom. To su 5 samoglasničkih (/ɛ/, /ɛ:/, /ə/, /o:/, /ø/), jedan dvoglas (/ai/) i 5 suglasničkih (/ç/, /x/, /h/, /r/, /ts/) fonema; oni nalaze svoju zamjenu u razmjerno sličnim bosanskim fonemima. To su samoglasnici (/e/, /o/, /u/), dvoglas (/aj/) i suglasnici (/h/, /r/, /c/).

Slobodnu transfonemizaciju prošli su njemački fonemi koji nemaju čak ni djelomični ekvivalent u bosanskom jeziku. Fonemi modela se potpuno razlikuju od fonema replike. Prema tome su njemački samoglasnici (/a:/, /a/, /ɐ/, /ɛ/, /ɛ:/, /ə/, /y:/, /o:/, /ø/, /œ/) zamijenjeni bosanskim samoglasnicima (/o/, /a/, /e/, /i/, /u/, /e/) i suglasnikom r. Dvoglas /ɔy/ je zamijenjen sa /ai/, a /aj/ je prešao u /i/ i u /o/. Suglasnici (/b/, /l/, /ŋ/, /pf/, /t/, /z/) su zamijenjeni sa (/p/, /lj/, /ŋg/, /f/, /d/, /s/).

4. Zaključak

Promatramo li govorni prostor Bosanske krajine, koji geografski nije direktno vezan uz zemlje njemačkog govornog područja, kao i činjenicu da su orijentalni jezici i kulture iz religijskih razloga ostavile jači trag na ljude i jezik tog kraja, možemo zaključiti da su njemačke riječi u analiziranim tekstovima štampe zastupljene u relativno velikom broju, te da nema ni jedne oblasti u istraženim novinama gdje njemačke posuđenice nisu upotrijebljene.

Istraživanjem procesa adaptacije germanizama na fonološkoj razini utvrdili smo da do najvećih promjena dolazi u vokalskoj strukturi. Razlog tome je velika sličnost suglasnika u fonološkom sistemu njemačkog i bosanskog jezika. Većina suglasnika jednog modela je prolazila nultu transfonemizaciju, a kod istih modela je kod samoglasnika

došlo do djelomične ili slobodne transfonemizacije. Naprimjer: kod modela *Klappe* su sva tri suglasnika /k/, /l/, /p/ i jedan samoglasnik /a/ prošli kroz nultu transfonemizaciju i njihov izgovor je identičan s izgovorom u bosanskom jeziku, a za njemački fonem /ə/ ne postoji ekvivalent u bosanskom fonološkom sistemu i uzima se njemu najbliži fonem /e/, koji se potpuno razlikuje u izgovoru. Kao što je u radu pretpostavljeno, skoro kod svih modela je tokom adaptacije došlo do promjene, te svi modeli prolaze kroz dva ili tri tipa transfonemizacije. Najveće promjene su primijećene na modelima koji sadrže: samoglasnike (/a:/, /a/, /ɐ/, /ɛ/, /ɛ:/, /ə/, /y:/, /o:/, /ø/, /œ/) koji su izmijenjeni sa samoglasnicima (/o/, /a/, /e/, /i/, /u/, /e/) i sa suglasnikom (r), modeli koji sadrže dvoglas (/oy/) zamijenjen je sa (/ai/), modeli sa (a /aj/) preuzimaju (/i/ i u /o/) i modeli u kojima su suglasnici (/b/, /l/, /ŋ/, /pf/, /t/, /z/) zamijenjeni su sa (/p/, /lj/, /ŋg/, /f/, /d/, /s/).⁷

U prikupljanju korpusa pronađen je jedan broj njemačkih riječi koje su promijenile svoj fonološki i morfološki sastav izraza gotovo do neprepoznatljivosti, kao npr. *bajbuk* (bei Wache), *birtija* (Wirtshaus), *bofl* (Bovel), *kifla* (Kipfel), *pegla* (Bügeleisen), *ofinger* (Aufhänger) itd. Komparirajući značenja tih riječi, došli smo do interesantnog rezultata da su sve njemačke riječi, koje do neprepoznatljivosti promijene svoj fonološki a zatim svoj morfološki oblik, mijenjaju i svoje semantičko polje, te tako stvaraju jedno novo značenje koje nisu imale pri ulasku u bosanski jezički sistem.⁸

⁷ Detaljni rezultati su zbog obimnosti prikazani uz analizu germanizama na fonološkoj razini.

⁸ Ovi rezultati temelje na utvrđenom značenju riječi iz korpusa, a dodatno su provjereni u reprezentativnim rječnicima (Čedić, Anić, Klaić), a značenje njemačkih riječi je provjereno u njemačkim rječnicima (Wahrig, Duden).

Literatura

- Anić, Vladimir-Goldstein, Ivo (1999), *Rječnik stranih riječi*, Novi liber, Zagreb
- Čedić, Ibrahim et al. (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
- Drosdowski, Günther (1989), *Deutsches Universalwörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim
- Filipović, Rudolf (1986), *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb
- Isaković, Alija (1993), *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Svjetlost, Sarajevo
- Klaić, Bratoljub (1974), *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb
- Memić, Nedžad (2006), *Entlehnungen aus dem österreichischen Deutsch in der Stadtsprache von Sarajevo*, Peter Lang, Frankfurt am Main
- Peco, Asim (1986), "Germanizmi u Vukovu Srpskom rječniku iz 1852", *Filologija*, 14, JAZU, Zagreb, 271–282.
- Schneeweis, Edmund (1960), *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Walter de Gruyter, Berlin
- Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb
- Striedter-Temps, Hildegard (1958), *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- Tošović, Branko (2009), *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*, LIT-Verlag, Wien

Josip Lasić i Magdalena Nigoević: Osobna imena u okupiranome Splitu 1942. godine

Osobna su imena svjedoci kulture i često su nepogrešiv odraz vremena i prostora u kojemu se javljaju, mijenjaju i nestaju iz uporabe. Funkcioniraju (i društveno i jezično) kao etikete i njima se pojedinac identificira u odnosu na ostale jedinke. Sustav je osobnih imena fleksibilan i dinamično se mijenja u vremenu, odnosno u različitim društveno-povijesnim okolnostima. Dobar je primjer takve fleksibilnosti promjena u određenoj vremenu korpus osobnih imena zabilježen u gradu Splitu u vrijeme talijanske okupacije 1942. godine. U repertoaru je splitskih osobnih imena iz toga razdoblja, uz primjetnu lokalnu tradiciju u imenima, svetačke kultove i tradiciju nasljeđivanja osobnoga imena, izražen snažan utjecaj političke ideologije jer su brojna osobna imena prilagođena talijanskome jeziku. Stoga je osnovni cilj ovoga rada kroz sinkronijski presjek (socioonomastički i kronomastički) propitati motivaciju (pre)imenovanja osobnih imena Splita u razdoblju specifičnih društveno-povijesnih prilika 1942. godine.

Ključne riječi: grad Split, talijanizacija, osobna imena, motivacija (pre)imenovanja, socioonomastički aspekt, kronomastički aspekt.

Personal names in the occupied city of Split in 1942

Personal names witness the culture and they represent an unmistakable reflection of the time and space in which they exist, change or disappear from use. They function as labels (both socially and linguistically) and such labels help the individual to identify himself in relation to other individuals. The system of personal names is flexible and it changes dynamically in time or in different social and historical circumstances. A good example of such flexibility of change in a particular period of time is clearly recorded on the corpus of personal names in the city of Split during the Italian occupation in 1942. The observed repertoire of personal names from that period, in addition to a noticeable impact of the local tradition in giving personal names and the tradition of sacred cults and the inheritance of personal names, shows a strong influence of the political ideology as almost all personal names were adapted to the Italian language. For this reason, the main goal of this paper is to examine, through a synchronous cross-section (socio-

onomastic and chrono-onomastic), the motivation for (re)naming the personal names of Split in the period of specific social and historical circumstances in 1942.

Key words: the city of Split, italianization, personal names, motivation, (re)naming, socio-onomastic aspect, chrono-onomastic aspect.

1. Uvod

Potpisivanje Rimskih ugovora 18. svibnja 1941. godine između tadašnje NDH i Kraljevine Italije ostalo je upamćeno po razgraničavanju dviju država. Prema spornim je ugovorima, što su ih u *Palazzo Venezia* u Rimu potpisali predsjednici vlada dviju država Ante Pavelić i Benito Mussolini, Kraljevini Italiji pripala gotovo čitava Dalmacija.¹ Nakon te, kako Ljubo Drndić bilježi u svojim memoarima, “sramotne prodaje fašističkoj Italiji etničkoga i povijesnoga područja hrvatskoga naroda” uslijedit će kroz drugu polovicu 1941. i prvu polovicu 1942. godine sustavno talijaniziranje područja Dalmacije. Ubrzo se za područje grada Splita donosi naredba o talijanskome kao službenome jeziku, za branjuje se rad tadašnjih društava i njihovo djelovanje na hrvatskome jeziku, a novouspostavljena vlast dovodi iz Italije stotine svojih činovnika, službenika, učitelja i profesora koji govore samo talijanski jezik (usp. Drndić 1978: 15–17).

Talijanizaciju² splitskoga (time i većega dijela dalmatinskoga) prostora ilustrira tiskani telefonski imenik *Elenco Ufficiale*³ koji se u izvornome obliku danas čuva u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici. Novouspostavljena je Općina Split krajem siječnja 1942. godine naredila tiskanje imenika s abecednim popisom (uglavnom) talijaniziranih osobnih imena i prezimena uz popise hodonima (imena ulica i trgova). Obuhvaćen je prostor tadašnje provincije Spalato i njezine neposredne okolice, a popisana su osobna imena, prezimena i adrese stanovanja onih građana koji su u to vrijeme posjedovali telefon. Kroničar toga vremena Antun Kisić bilježi da je “na čelu grada kada su nasilno preimenovala osobna imena, prezimena i imena ulica bio povjerenik senator Antonio Tacconi

¹ Ugovorno se Pavelić u korist Italije odrekao područja Zadra, Šibenika, Splita, zatim otoka Raba, Krka, Visa, Lastova, Korčule, Mljeta te Boke Kotorske, dijelova Hrvatskoga primorja i Gorskoga kotara (usp. TV kalendar HRT-a od 18. svibnja 2016. godine, dostupno na <<https://www.youtube.com/watch?v=ton6rBwiUYy>>, pristup 28. lipnja 2016.).

² Povjesničarka Zdravka Jelaska Marijan donosi zanimljive statističke podatke koji se odnose na Talijane u Splitu (odnosno na osobe koje su se izjasnile da im je talijanski jezik govorni jezik): 1910. je 9,7 % stanovnika Splita smatralo talijanski govornim jezikom, a 1921. je 5,1 % stanovnika Splita koji se izjašnjavaju da im je talijanski glavni govorni jezik. Razlozi smanjenja govornika talijanskoga jezika mnogobrojni su (primjerice promjene koje su se počele događati u Hrvatskoj, uvođenje hrvatskoga jezika u škole, povlačenje nekih talijanskih tvrtki iz Dalmacije, iseljavanje nakon sklapanja Rapallskog ugovora 1920. i dr.), a broj je govornika (korisnika) talijanskoga jezika od 1921. do 1941. godine u stalnome padu (usp. Jelaska Marijan 2009: 54–62).

³ Tiskan je na dvadeset i šest (26) stranica, a izvorno, puno ime je na talijanskome jeziku *Elenco Ufficiale* (degli abbonati al telefono delle provincie di Spalato e Cattaro e dei territori annessi alla provincia di Zara) (aggiornato al 31. marzo 1942.) (Azienda di stato per i servizi telefonici) u hrvatskome prijevodu [Službeni popis (telefonski pretplatnici provincija Splita i Kotora te područja pripojenih pokrajini Zadar) (ažurirano 31. ožujka 1942.) (Sadrži pravilnik i cijene, abecedni i numerički popis pretplatnika)].

i to je vrijeme kada Split polako, ali sigurno postaje *città italianissima*". Nova su imena, a kako dalje navodi Kisić, "bila u najmanju ruku čudna pa ni najkulturniji članovi *Gabinetto di lettura* ne bi mogli pretpostaviti tko je sve bio "počasćen" talijaniziranjem do tada uglavnom hrvatskih osobnih imena" (v. Kuzmić i sur. 2010: 197).⁴

2. Predmet i metodologija rada

Ime je jezična činjenica, ali proces njegovoga stvaranja izvan je okvira jezika pa se funkcija imenovanja razlikuje od funkcije imena. Svrha je imenovanja proizvodnja imena (v. Vodanović 2006; Barac Grum 2000; Peti 1999, Šivic Dular 1998). Da bi se odgovorilo na pitanje na koji je način izvršen proces (pre)imenovanja u gradu Splitu za vrijeme talijanske okupacije i koja je bila njegova svrha, za potrebe ovoga rada (is)korišten je imenik *Elenco Ufficiale* (1942). Iz njega je, kao predmet istraživanja, ekscerpiran i izrađen korpus od sto sedamdeset i osam (178) osobnih imena. Cilj je kroz analizu korpusa tih osobnih imena prikazati motivaciju (pre)imenovanja, a koja je dovela do niza jezičnih promjena. Ekscerpirana se osobna imena, uz prikaz motivacije, promatraju s dvaju aspekata – socioonomastičkoga i krononomastičkoga. Socioonomastički aspekt uključuje promatrana osobna imena u odnosu na društvene slojeve, a to su povlašteni Splitski koji posjeduju telefon u ožujku 1942. godine. Krononomastički aspekt pak uključuje učestalost promatranih osobnih imena u okviru konkretnoga vremenskoga razdoblja, a to su popisani Splitski u imeniku *Elenco Ufficiale* u razdoblju prisilne provedbe talijanizacije 1941. i 1942. godine (usp. Caffarelli 2008).

Nakon izrade korpusa pristupilo se izdvajanju i primjerenom metodom opisivanju motivacije kroz raščlambu motivacijskih postupaka⁵ koji se iščitavaju prema tomu kakvo je opsega bila provedena talijanizacija, a kako slijedi:

- (a) potpuno provedena talijanizacija osobnih imena (PPT);
- (b) djelomično provedena talijanizacija osobnih imena (DPT);
- (c) bez provedene talijanizacije osobnih imena (BPT).

3. Analiza motivacijskih postupaka u (pre)imenovanju osobnoga imena

Osobno je ime zakonom propisana kategorija, nenasljedno je i individualno (usp. Frančić 2006: 77). Hrvatski je sustav osobnih imena donekle fleksibilan jer je u dijakronij-

⁴ Prema podacima koji svjedoče o političkome ozračju Splita 1942. godine (v. *Antifašistički Split: ratna kronika 1941.–1945.*), a iz osam sačuvanih dokumenata: (a) *Izveštaj Vrhovnog oružanog zapovjedništva NDH* (od 11. rujna 1942.); (b) *Izveštaj Prefektura Split* (od 29. listopada 1942.); (c) *Izveštaj karabinjera Split* (od 6. studenoga 1942.); (d) *Izveštaj Prefektura Split* (od 6. i 7. studenoga 1942.); (e) *Izveštaj Kvestura Split* (od 13. prosinca 1942.); (f) *Izveštaj Prefektura Split* (od 19. prosinca 1942.); (g) *Izveštaj karabinjera Split* (od 21. prosinca 1942.); (h) iz rukopisa Antuna Kisića *Ljetopis grada Splita* (1942: 260).

⁵ U nastavku se rada motivacijski postupci navode pokratama: (1) PPT (potpuno provedena talijanizacija); (2) DPT (djelomično provedena talijanizacija); (3) BPT (bez provedene talijanizacije).

skoj i sinkronijskoj perspektivi zabilježeno da se ono nerijetko mijenja u vremenu i u različitim društveno-povijesnim okolnostima. Repertoar se osobnih imena neprestano obogaćuje novim formama, pomodnim oblicima, nerijetko neka osobna imena nestaju iz uporabe, a druga se, pak, nakon određenoga vremena revitaliziraju i vraćaju u uporabu. Iz osobnih je imena ekscerpiranih iz imenika *Elenco Ufficiale* (1942) vidljiva karakteristika njihove podložnosti promjenama, a koje je uzrokovala talijanska okupacija (i kasnije talijanizacija) splitskoga područja. Promatramo stoga u nastavku motivaciju pri provedbi talijanizacije na splitskim osobnim imenima kroz potpuno provedenu, djelomično provedenu i manjim dijelom bez provedene talijanizacije.

3.1. *Potpuno provedena talijanizacija (PPT)*

Na ekscerpiranim je primjerima na trideset i sedam (37) osobnih imena u potpunosti provedena talijanizacija. Radi se, naime, o osobnim imenima koja su svojstvena talijanskome jeziku i hrvatski ih jezik ne prepoznaje u svojem korpusu osobnih imena (usp. Šimunović 2006). Ostaje mogućnost da su nositelji osobnih imena ove motivacijske skupine bili doseljeni Talijani za vrijeme okupacije. Redom su to sljedeća osobna imena koja bilježi imenik, a koja ne pronalazimo u hrvatskome korpusu osobnih imena, čime se potvrđuje skupina s potpuno provedenom talijanizacijom u motivaciji (pre)imenovanja:

Aleardo, Amato, Annetto, Armatore, Aurello, Biaglo, Calo, Chiara, Cielia, Clorindo, Emerico, Ermenegildo, Felice, Ferruccio, Fortuna, Fortunato, Germano, Ghemo, Giandomenico, Giordano, Giovanni, Giuliano, Gioachino, Giovenale, Guglielmo, Isola, Michelangelo, Natale, Navale, Neves, Remiglia, Renzo, Saulle, Ugo, Ulisse, Umberto, Urbano.

3.2. *Djelomično provedena talijanizacija (DPT)*

Do dolaska Talijana Splitsani su uglavnom koristili isti obrazac pri nadijevanju imena potomcima. Najčešće je na odabir imena utjecala lokalna tradicija (Duje, Mate, Tonći, Toni i dr.), imena su se nadijevala prema svetcima (Ante, Ivan, Luka, Marko i dr.) ili se ime, a što je bilo najčešće, tradicionalno nadijevalo obiteljskim nasljeđivanjem od starijih predaka (uglavnom prema djedu). Međutim, razdoblje talijanske uprave u Splitu donosi jedan novi koncept jer je velik broj do tada izrazito hrvatskih imena talijaniziran. Na promatranome korpusu uočava se da su mnoga imena s hrvatskoga izravno prevedena na talijanski jezik (Ante tako postaje Antonio, Ivan postaje Giovanni, Nedjeljko je Domenico i sl.) ili su poprimala u novim okolnostima talijanski grafijski izričaj (primjerice Branizlavo ili Herveoje). Uglavnom, tako djelomično provedena talijanizacija dovela je do novih oblika osobnih imena koja će se dobrim dijelom zadržati i nakon odlaska Talijana. Ova skupina, a kao najbrojnija u promatranome korpusu, izravno ocrtava teško vrijeme nametnutoga talijanskoga jezika vidljivoga kroz promjene osobnoga imena. Unatoč tomu, ta je talijanizacija bila djelomična jer se iz imena i dalje mogu iščitati hr-

vatski oblici. U Splitu 1942. godine imamo brojna osobna imena djelomično prilagođena talijanskome jeziku, a koja jasno oslikavaju ideologiju promatranoga vremena. Donosimo njih devedeset i osam (98) zabilježenih u imeniku iz čijih je sadržaja jasan izravan talijanski utjecaj:

Agostino > Augustin, Alberto > Albert, Alfredo > Alfred, Andre > Andro, Andrea > Andrija, Angelino > Anđel (Anđelo), Anna > Ana, Antonietta > Antonjeta, Antonio > Antun (Ante, Antonijo), Arturo > Artur, Bernardo > Bernard, Branislavo (Branizlavo) > Branislav, Camillo > Kamil, Carla > Karla, Carlo > Karlo, Carmen > Karmen, Caterina > Katarina, Celestino > Celestin, Cirillo (Cirilo) > Ćiril, Clotilde > Klotilda, Cosmo > Kuzma, Crescimiro > Krešimir, Cristo > Kristo, Cristoforo > Kristofer, Danielle > Danijel (Daniel), Doimo > Dujam (Duje), Domenica > Dominika (Nediljka, Nedjeljka), Domenico > Dominik (Nediljko, Nedjeljko), Edoardo > Eduard (Edo), Elena > Helena, Emilio > Emil, Enrico > Henrik, Ermano > Herman, Eugenio > Eugen, Fabiano > Fabijan (Fabjan), Federico > Ferdinand (Ferdo), Filippo > Filip, Francesco > Frano (Frane), Gabrielle > Gabrijel, Giacomo > Jakov, Giannino > Ivano (Ivanko), Giorgio > Ivo, Giovanni > Ivan, Girolamo (Giolomo) > Jerolim, Giuseppe > Josip, Giustina > Justina, Gregorio > Grgur, Guido > Gvido, Hervoje > Hrvoje, Ifigenia > Ifigenija, Ignazio > Ignacije, Lazzaro > Lazar, Leandro > Aleksandar, Liliana > Ljiljana, Lodovico > Ljudevit, Lorenzo > Lovre, Luca > Luka, Ludmila > Ljudmila⁶, Ljubomiro > Ljubomir, Marco > Marko, Margherita > Margarita (Margareta, Margita), Maria > Marija, Mariana > Marijana, Mariano > Marijan, Marietta > Marijeta, Martino > Martin, Matteo > Matej, Michele > Mihael, Nevenco > Nevenko, Nicolo > Nikola, Oscar > Oskar, Ottone > Oton, Paolo > Pavao (Pavle, Pavo, Pave), Pasquale > Paško, Pietro > Petar (Pero, Perica), Prospero > Prosper (Prošper), Radolfo (Rodolfo) > Rudolf, Radoslavo > Radoslav, Raffaele > Rafael, Riccardo > Rikard, Rocco > Roko, Salvatore > Salvador, Santo > Sveto, Silvestro > Silvestar (Silvije), Simeone > Šimun (Šime), Spiridone > Spiridon (Špiro), Stefano (Stevano) > Stjepan (Stipan, Stipe), Tomaso > Toma, Tomislavo > Tomislav, Urosio > Uroš⁷, Vincenzo (Vincenzo) > Vicko (Vice), Vittorio > Viktor (Vito), Vladimiro > Vladimir, Xenia > Ksenija, Zarko > Žarko, Zdrauko (Zdravco) > Zdravko, Zvonimiro > Zvonimir.

3.3. Bez provedene talijanizacije (BPT)

U ovoj je skupini razvidno da se isti oblik osobnoga imena bilježi u talijanskome i hrvatskome jeziku. Izdvajaju se u ovoj skupini neka osobna imena karakteristična za južnoslavenski prostor (primjerice Husnija, Seid, Milivoj, Miloš, Miljenko i dr.), a koja ne pronalazimo u repertoaru talijanskih osobnih imena. Ova skupina potvrđuje otpor u motivaciji (pre)imenovanja prema talijanskim jezičnim modelima. Donosimo četrdeset i tri (43) primjera zabilježenih osobnih imena Splita u kojima nije provedena talijanizacija:

⁶ Dio je općeslavenskoga korpusa osobnih imena.

⁷ Dio je južnoslavenskoga korpusa osobnih imena.

Aurelio, Bonaventura, Boris, Bruno, Domina, Dora, Egidio, Emerik, Emil, Ena, Enzo, Geo, Husnija, Ino, Izidora, Jolanda, Karlo, Kasper, Luigi, Luisa, Madeleine, Marino, Mario, Milena, Milivoj, Miloš, Miljenko, Nikola, Olga, Oskar, Pave, Seid, Sergio, Silvio, Slaven, Slavko, Sloven, Stanko, Tino, Vera, Vito, Vojdrag, Žarko.

4. Zaključak

Unatoč političkim nastojanjima za provedbom stopostotne talijanizacije splitskoga područja, ta ideja nije u potpunosti ostvarena. Sačuvani *Elenco Ufficiale* pokazatelj je da je na planu talijanizacije osobnih imena taj proces djelomično uspješno proveden. Od korpusa kojega čini sto sedamdeset i osam (178) osobnih imena njih je trideset i sedam (37), odnosno 21 %, potpuno talijanizirano. Djelomična je talijanizacija provedena na najvećemu broju osobnih imena te se ona bilježi u motivaciji (pre)imenovanja u devedeset i osam (98) osobnih imena, odnosno u postotku od 55 %. Na primjerima četrdeset i tri (43) osobna imena (24 %) talijanizacija nije provedena. Tablični prikaz (v. Tablica 1) donosi opis motivacije (pre)imenovanja splitskih osobnih imena:

Tablica 1. <i>Motivacija provedbe talijanizacije</i>			
provedba talijanizacije		Σ	%
osobna imena	PPT	37	21 %
	DPT	98	55 %
	BPT	43	24 %
ukupno		178	100 %

Razdoblje nasilne talijanizacije trajalo je kratko jer je već 8. rujna 1943. godine objavljena kapitulacija Kraljevine Italije. Pavelić po kapitulaciji razvrgava Rimske ugovore potpisane u svibnju 1941. godine i uz Hitlerovu suglasnost proglašava pripajanje dijelova jadranske obale u sastav NDH. Tim pripajanjem prestaje važiti uredba o uvođenju talijanskoga jezika i velik se broj preimenovanih splitskih osobnih imena u drugoj polovici 1943. godine ponovno "vraća" svojemu izvornome, hrvatskome jezičnome obliku.

Malo je radova koji se bave pitanjem jezika u vrijeme okupacije splitskoga prostora pa je u novim istraživanjima potrebno opisati i dati semantički i sociolingvistički okvir koji, uvjereni smo, upućuje na to, a nakon provedene analize motivacije (pre)imenovanja, da je talijanizacija osobnoga imena nerijetko bila pitanje prestiža i klasni determinator unutar uglednijih građanskih slojeva (primjerice sudaca, odvjetnika, liječnika i sl.), a ne samo, u potpunosti i gotovo uvijek nasilna metoda.

5. Literatura

- Barac Grum, Vida (1990), "Mogućnosti preobrazbe vlastitoga imena", *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 16 (1), 15–20.
- Caffarelli, Enzo (2008), "Il repertorio dei cognomi italiani. Appunti di statistica onomastica", *RION*, XIV, 1, 9–68.
- Drndić, Ljubo (1978), *Oružje i sloboda Istre 1941.–1943.*, Školska knjiga – Glas Istre, Zagreb – Pula
- Elenco Ufficiale* (degli abbonati al telefono delle provincie di Spalato e Cattaro e dei territori annessi alla provincia di Zara) (aggiornato al 31. marzo 1942.) (1942), Azienda di stato per i servizi telefonici
- Frančić, Anđela (2006), "Što je osobno ime?", *Folia onomastica Croatica*, (15), 71–80.
- Jelaska Marijan, Zdravka (2009), *Grad i ljudi – Split 1918–1941*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
- Jelaska Marijan, Zdravka (2013), "Utjecaj državne vlasti na formiranje i djelovanje lokalne vlasti u Splitu 1918–1941", *Časopis za suvremenu povijest*, 45(1), 35–63.
- Kuzmanić, Mario Nepo (2008), *Splićani – obitelji i prezimena*, Magistra, Split
- Kuzmić, Marin i sur. (2010), *Antifašistički Split – ratna kronika 1941.–1945.*, Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, Split
- Peti, Mirko (1999), "O tzv. sadržaju imena", *Folia onomastica Croatica*, (8), 97–122.
- Šimunović, Petar (2006), *Hrvatska prezimena*, (treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
- Šivic Dular, Alenka (1998), "Lingvistička definicija vlastite imenice (na osnovi imeničkih veza u nominativu)", *Folia onomastica Croatica*, (7), 281–293.
- Vodanović, Barbara (2006), "Imenovanje", *Folia onomastica Croatica*, (15), 217–240.

6. Dodatak: popis ekscerpiranih osobnih imena zabilježenih u Splitu 1942. godine

U nastavku donosimo popis ekscerpiranih osobnih imena (u zagradi je iza pojedinoga osobnoga imena broj pojavnica u izvoru *Elenco Ufficiale*). Temeljem ovoga popisa proveden je opis motivacije u procesu (pre)imenovanja koje se odvijalo za vrijeme talijanske okupacije splitskoga područja tijekom 1941. i 1942. godine:

Agostino	Antonietta (2)	Branislavo (2)
Alberto (2)	Antonio (55)	Branizlavo
Aleardo	Armatore	Bruno (5)
Alfredo (4)	Arturo	Calo
Amato (7)	Aurelio	Camillo
Andre	Aurello	Carla
Andrea (13)	Bernardo	Carlo (4)
Angelino	Biaglo	Carmen
Anna (2)	Bonaventura	Caterina
Annetto	Boris (2)	Celestino

Chiara	Giandomenico	Marietta
Cielia	Giannino	Marino (14)
Cirillo	Gioachino	Mario (7)
Cirilo	Giordano (3)	Martino (2)
Clorindo	Giorgio (17)	Matteo (15)
Clotilde	Giovanni (54)	Michelangelo
Cosma (2)	Giovanno (2)	Michele (9)
Crescimiro (2)	Giovenale	Milena
Cristo	Girolamo (4)	Milivoj (3)
Cristoforo (4)	Girolomo (3)	Miloš
Danielle (3)	Giuliano	Miljenko (5)
Doimo (8)	Giuseppe (47)	Natale (2)
Domenica	Giustina	Navale (2)
Domenico (8)	Gregorio (2)	Nevenco
Domina	Guglielmo	Neves
Dora	Guido (2)	Nicolo (16)
Edoardo (3)	Hervoje	Nikola
Egidio	Husnija	Olga
Elena (2)	Ifigenia	Oscar (4)
Emérico (8)	Ignazio (3)	Oskar
Emerik	Ino	Ottone
Emil	Isola	Paolo (8)
Emilio (8)	Izidora	Pasquale (6)
Ena	Jolanda	Pave
Enrico (3)	Karlo	Pietro (23)
Enzo	Kašper	Prospero
Ermano	Lazzaro	Radolfo
Ermenegildo	Leandro	Radoslavo
Eugenio (2)	Liliana	Raffaele (2)
Fabiano (3)	Lodovico	Remiglia
Federico (3)	Lorenzo (5)	Renzo
Felice	Luca (6)	Riccardo (3)
Ferruccio	Ludmila	Rocco (2)
Filippo	Luigi (11)	Rodolfo (3)
Fortuna	Luisa	Salvatore
Fortunato (4)	Ljubomiro	Santo
Francesco (15)	Madeleine	Saulle (2)
Gabrielle	Marco (13)	Seid
Geo	Margherita	Sergio
Germano	Maria (4)	Silvestro (2)
Ghemo	Mariana	Silvio (2)
Giacomo (14)	Mariano (2)	Simeone (3)

Slaven (2)	Ugo (2)	Vladimiro (10)
Slavko	Ulisse	Vojdrag
Sloven	Umberto	Xenia
Spiridone (8)	Urbano	Zarko
Stanko	Urosio (2)	Zdrauko
Stefano (17)	Vera	Zdravco
Stevano	Vicenzo (3)	Zvonimiro (5)
Tino	Vincenzo (10)	Žarko
Tomaso (3)	Vito (3)	
Tomislavo	Vittorio (2)	

Andelka Lazić: Eksplikacija leksike tradicionalne kulture u rečniku za školsku upotrebu

U čitankama za srednju školu prevladuje stariji tip teksta. Jezik pisaca XIX veka razlikuje se glasovnim, morfološkim i sintaksičkim osobinama od savremenog jeziku. Razlike u semantici arhaične leksike uslovljene su ekstralingvističkim faktorima, vremenom i prostorom, a pritom su neka značenja u umetničkom tekstu poetska. Leksika je deo jezičkog sistema najpodložnijeg promenama, jer se u njoj najneposrednije i najbrže odražava kultura naroda. Zadatak ovoga rada je razmatranje optimalnog leksikografskog predstavljanja arhaičnih leksema prisutnih u tekstovima čitanki za srednju školu. Značaj recepcije leksike starijih pisaca od strane učenika nalaže potrebu sačinjavanja posebnih, specijalnih rečnika čitanki prilagođenih učenicima. Podaci o semantici leksike tradicionalne kulture prikupljeni su interdisciplinarnim putem; semantika korpusa leksike ekscerpirane iz čitanki proverena je na terenu i u literaturi XIX veka. Cilj ovog rada je prezentacija leksikografskog postupka čiji produkt je rečnik leksike tradicionalne kulture ostvaren kombinovanjem nekoliko pristupa semantici leksike, u prvom redu lingvokulturološkog, iz ugla pisca ovih redova.

Ključne reči: kultura u jeziku, leksikografsko predstavljanje, specijalni rečnici, semantika leksike, lingvokulturološki pristup.

The explication of the lexis of traditional culture in the dictionary for school use

In the textbooks for secondary schools, the older types of texts are predominant. The language of the writers from the 19th century differs from the modern language in the phonetic, morphological and syntactic characteristics. The differences in the semantics of archaic lexis are conditioned by extralinguistic factors, time and space, and what is more, some of the meanings in the belletristic text are poetic. The lexis is the part of the language system which is most prone to changes, because it is in the lexis that the culture of a nation is reflected most directly and quickly. The task of this paper is to examine the optimal lexicographic representation of archaic lexemes present in the texts of the textbooks for secondary schools. The importance of the reception of the older writers' lexis by students imposes the need to design particular, specialized dictionaries for the textbooks adapted for students. The data about the semantics of the lexis of traditional culture are collected in an interdisciplinary way; the semantics of the corpus of lexis

excerpted from the textbooks has been tested in the field and in the 19th century literature. The aim of this study is to present the lexicographic procedure, the product of which is a dictionary of the lexis of traditional culture achieved by combining several approaches to the semantics of lexis, mostly linguocultural, from the viewpoint of the writer of these lines.

Key words: culture in language, lexicographic representation, special dictionaries, semantics of the lexis, linguocultural approach.

Leksikografski postupak u obradi leksičkog korpusa

Cilj ovoga rada je da pokuša da u vidu egzegetskog rečnika predstavi odnos kulture i jezika u tekstovima Laze Lazarevića, mačvanskog pisca iz 19. veka, koji su zastupljeni u našim čitankama. Ovakav rečnik ima pedagoški zadatak: da omogući profesorima, učenicima i svim ostalim čitaocima razumevanje tekstova iz 19. veka, što bi olakšalo njihovu recepciju.

Provera korpusa vršena je u relevantnoj literaturi, koja je navedena na kraju ovog rada (podaci o rečnicima, monografije o književnom delu Laze Lazarevića, kritike, monografije o govoru Mačve, leksici Mačve, o realizmu i realistima, o jeziku realista, o književnom jeziku XIX veka, o istorijskim prilikama i kulturi 19. veka i sl.).

Poreklo mnogobrojnih definicija leksema ne pripada pomenutim izvorima. Ovde su prisutna odstupanja od značenja navedenog u referentnom Rečniku Matice srpske. Za lekseme čija se značenja razlikuju ili ne navode u navedenim rečnicima, definicije imaju objašnjenje pribavljeno na terenu, za njihovo definisanje tražena je pomoć starijih stanovnika Mačve.

Skraćenice izvora nisu date, jer se radi o samo tri teksta, pa se navođenjem strane na kojoj se nalazi citat može lako zaključiti o kojoj je pripoveci reč.

Ovaj rad sledi u nauci 20. veka naglašeno interesovanje za fenomen kulture u jeziku. Sapir je uveo u nauku termin etnolingvistika govoreći o značaju tipa kulture za jezik.¹ Termin i danas podrazumeva vezu između kulture i jezika; kultura u jeziku predmet je naučnih istraživanja interdisciplinarnog tipa, a antropološki usmerenog (Nedeljkov 2006: 291) šta utiče na konkretne različite kulturne oblike, kakav je odnos kulture prema individualnoj psihologiji, može li se utvrditi opšta teorija o kulturi. Leksika otkriva tip kulture, etnolingvistika proučava odnos jezika i kulture etnosa. Iako se za etnolingvistiku u Srbiji zna od devedesetih godina prošlog veka, ne može se govoriti o srpskoj etnolingvističkoj školi niti o primeni ove metode. Pošto je jezik jedan od najvažnijih elemenata kulture, nastojaćemo da u formi rečnika predstavimo korelaciju između leksike i

¹ U ovom radu pojam kultura razume se kao u nauci prihvaćeno antropološko shvatanje kulture kao načina života (Bugarski 2005: 13).

kulture² vodeći računa o tome da značenje u kontekstu navedenom u rečniku bude tako predstavljeno u definiciji da na osnovu informacija u rečniku steknemo uvid u kulturu nosilaca jednog srpskog govora. Takođe se jezik dela predstavlja kao odraz prostora, vremena i kulture u kojoj je nastalo (Nedeljkov 2009: 75).

Rečnik sadrži 2.180 leksema (1.622 prostih leksema, 188 složenih leksema i 366 izraza) u kojima je definisana specifična semantika. Smatramo da način obrade složenih leksema u RMS nema odgovarajući tretman (složene lekseme u RMS navode se kao izrazi, izrazi se daju u okviru gnezda). Za leksiku ekscerpiranu iz pripovedaka Laze K. Lazarevića (*Sve će to narod pozlatiti* u čitanci za osmi razred osnovne škole, *Prvi put s ocem na jutrenje* i *Vetar* iz aktuelnih čitanki za prvi i drugi razred srednje škole) pogodan je metodološki pristup baziran na teorijskoj obradi. Tako se u ovom radu “pod terminom složena leksema podrazumeva (se) leksička jedinica koja se sastoji od više reči bez obzira na tip obrazovanja” (Nedeljkov 2002: 244).

S obzirom na to da su navedeni tekstovi nastali u 19. veku i da pripadaju određenom tipu kulture, tako da je u njima prisutna leksika čije je značenje daleko većini savremenika, a pogotovo našim učenicima, reči su ekscerpirane po kriterijumu markiranosti, tako što se različitost kulturnog identiteta, bazirana na različitoj tradicionalnoj kulturi zastupljenoj na prostoru srpskog jezika, otkrivala u okviru mačvanskog tipa kulture. Predstavljanje kulturnog identiteta u rečniku manifestovalo se tako što se pod istim pojmom semantička sadržina leksema opštepoznatih na srpskom jezičkom prostoru i u kulturnom modelu Mačve – razlikovala. U rečnik su uvrštene reči koje vode poreklo iz drugih jezika, zastarele reči (arhaizmi i istorizmi) iz perspektive današnjeg učenika i reči mačvanskog govornog područja (regionalizmi). U rečnik nisu ušle reči koje su i danas prisutne u savremenom srpskom jeziku, izuzetak su samo retki granični primeri, koji su zbog sve ređe upotrebe manje poznati mlađoj generaciji.

Utvrđivanje odrednica

Da bi se postigla ujednačenost u radu, rečnik tradicionalne kulture iz Mačve radiće se po principima prilagođenim konkretnim potrebama, koji se razlikuju od onih u RMS. Određivanje odredničke reči sledi uputstva iz RMS, kada god je to moguće. Odredničku reč predstavlja oblik koji se smatra kanonskim i on predstavlja celu paradigmu.

Pri obradi svake lekseme poštovani su sledeći kriterijumi:

Prvo je navedena leksema u svom osnovnom obliku, bez akcenta, jer se akcenat književnog jezika ne mora podudarati sa piščevim akcentom, regionalnim i starim više od sto godina; tekst nije akcentovan, a današnji akcenat u Mačvi nije dovoljno ispitano.

Dublet (lekseme različitog oblika, a istog korena i značenja) obrađivani su na sledeći način: obe lekseme imaju svoju odrednicu, ali su oblici koji ne pripadaju standardnom

² Kultura se u jeziku ispoljava na različitim lingvističkim nivoima, a jedan od njih je leksika. Uslovljenost leksike kulturom treba da dođe do izražaja u rečniku, naročito kada na prostoru jednog jezika ima više tipova kulture, kao što je to slučaj u srpskom jeziku (Nedeljkov 2006: 293).

srpskom jeziku upućivani na oblike koji pripadaju standardnom jeziku. Definicije su navođene samo kod ovih drugih, objašnjena je stilaska vrednost lekseme *bosiok*, primeri su davani za oba oblika. Npr. **bosiok** m. *pesnički izraz za bosiljak* – Onda mati uze suhu kitu bosioka, što je stajala za ikonom... (72), a kod *bosiljak* stoji: **bosiljak**, -ljka m. *jednogodišnja zeljasta biljka prijatnog mirisa koja se upotrebljava pri verskim obredima* – Onda mati uze suhu kitu bosioka, što je stajala za ikonom, i staklence s bogojavljenkom vodi-com, što je visilo pod ikonom, pokvasi onom vodom bosiljak, pa, nešto šapućući, prekrsti njime sobu (72).

Kod polusloženice u kojoj jedna reč određuje drugu obrađena su posebno oba dela, npr. **abonos** im. u atributskoj službi ponaša se kao prid. nepr. *kao prvi deo u polusloženicama označava da je abonosno ono što znači drugi njen deo* – U rukama mu abonos-čibuk. (66). U rečniku je samo jedna polusloženica *abonos-čibuk*.

Kvalifikovanje reči kvalifikatorima tipa: dijalekt., nar., pokr., ist., zast., i sl. biće izostavljeno iz najmanje dva razloga: a) da se rečnik namenjen učenicima ne bi usložnjavao, njegova prednost je u jednostavnosti, vizuelnoj i sadržajnoj privlačnosti; b) teško da bi se kvalifikovanje leksema moglo oslanjati na RMS, jer u RMS velik broj leksema ili nema odgovarajuću kvalifikaciju (npr. leksema **harbija** – *šipka kojom se pri punjenju nabija puška*, u RMS ima kvalifikator *zast.*, a tu bi trebalo da stoji *ist.*) ili nije kvalifikovan (leksema **silaj** – *širok pojas od kože koji sprema ima više pregradaka za noževe, malo oružje i sitne predmete za dnevnu upotrebu* ima samo kvalifikator *tur.*, a trebalo bi i *ist.*). Pošto nemamo dijalekatski rečnik Mačve, određenu leksiku nećemo moći s pouzdanjem označiti kao dijalekatsku. Isto tako nije lako utvrditi koje sve lekseme označiti kao zastarele, jer nisu bile zastarele u vreme na koje se priče odnose, i s obzirom na to da je reč o pripovetkama koje su nastale krajem devetnaestog veka, dakle u periodu za koji bi se moglo reći da je na granici istorijskog i savremenog standarda. Ovaj rečnik vodi računa o zastarelosti leksike samo iz perspektive korisnika, učenika.

Spojeve reči, kao npr. *lutrijska obveznica*, *očni živac*, trebalo bi obraditi kao višechlane lekseme koje treba da imaju svoju odrednicu u rečniku. Ovi spojevi, istina, imaju reč koja je nosilac značenja: **obveznica**, **živac** i sl. – one zadržavaju svoje osnovno značenje, a navedeni spojevi predstavljaju njihove hiponime sa terminologiziranim značenjem. Samo je određeni **živac** – *očni*, a nas samo taj interesuje, jer o njemu govori pisac.³

Prioritet ovoga rada nije utvrđivanje samostalnosti ili nesamostalnosti leksičkih spojeva, onih koji mogu biti upotrebljeni samo u određenom kontekstu, izvan koga oni ne mogu da stoje i da čuvaju značenje koje u njemu imaju. Na primer, *božja volja*, *božji svetac* može se upotrebiti samo u određenom kontekstu, a upravo konkretnim kontekstom se bavi ovaj rad. Reklo bi se da su ovakvi spojevi nastali ekspresivnim prenošenjem značenja, *božji svetac* – crkveni praznik u pravoslavnom kalendaru; sveca odlikuju oso-

³ U RMS su reči iz ovih spojeva obrađene zasebno. Primer zbog ekonomičnosti nije navođen na oba mesta, nego se iz jedne odrednice (pridev) upućuje na isti primer naveden u drugoj odrednici (imenica) (npr. *bogojavljenki*, -a, -o koji se odnosi na praznik Bogojavljenje (prim. v. kod vodica). Odstupajući od pravila važećeg u RMS, izbeći ćemo upućivanje, koje se i tako ne uklapa u koncepciju rečnika, jer komplikuje predstavljanje jezičkih elemenata u rečniku čija je prevashodna svrha da opiše vanjezički svet.

bine mira i nečinjenja zla, a kad se tome doda pridev *božji*, dobije se značenje koje sadrži epitete *tvorca sveta i života*, Boga, tvorca, onoga koji sve može i od čije volje zavisi sreća porodice i sl. Ako bi se svaki član ovih spojeva obrađivao kao posebna leksema, ne bi bila data značenja koja oni samo u konkretnom spoju imaju u kontekstima.

I višečlane lekseme, reči koje označavaju unikatnu izvanjezičku realiju,⁴ dobile su posebne odrednice, kakve bi imale i u drugim rečnicima, npr. spoj *slonova kost* ne predstavlja vrstu nečega, neki hiponim, nije u pitanju kost, nego slonove kljove; ovakav spoj može se koristiti samostalno, jer čuva svoje značenje.

Trpni i radni pridev navode se kao posebna odrednica, jer je takav postupak u funkciji razgraničavanja značenja lekseme u književnom tekstu u odnosu na vanjezički kontekst i zbog preglednije obrade u rečniku za potrebe nastave. Tako će obrađeni kao pridevi biti: trpni pridevi koji imaju funkciju atributa (npr: **razlupan**, -a, -o *polomljen, razbijen na komade* – Sve ličaše na razlupanu skupocenu porculansku vazu (196)) i trpni pridevi koji su u funkciji apozitiva, ukoliko se nađu u tekstu, takođe trpni pridev u leksičkom jezgru predikata, statičan (npr. **zatvoren**, -a, -o 1. *koji je sklopljen* – Oči joj zatvorene, lice kao u nekog teškog bolesnika... (76); 2. *koji ne radi* – A što je, more, vaš dućan zatvoren? (74). Trpni pridevi u pasivu obrađivaće se na isti način, kao pridevi, a ne kao glagoli, jer nije cilj da se rečniku dodaju glagoli koji u tekstu ne postoje.

Lazarevićeve pripovetke napisane su ekavicom (samo je pripovetka *Školska ikona* napisana ijekavicom). U pripoveci *Vetar* javlja se ijekavski oblik *dijete* i izgovara ga majka u obraćanju sinu (**dijete** s. *uzrečica, u obraćanju (uvek ijek.)* – Boga ti, dijete, ta ti si svetski čovek! (160). Imenica **dete** u obraćanju u Mačvi je uvek u ijekavskom obliku. U analiziranim tekstovima nisam pronašla ovu imenicu u ekavskom liku, tako da je imenica **dijete** obrađena isto kao i druge imenice. Ovakav postupak ima opravdanja i zbog toga što je njena upotreba uzualna, sistemska.

Gramatička obrada – označavanje vrsta reči

Kod **imenica** oznaka roda nalazi se iza lekseme u nominativu. Ukoliko imenica ima supletivni oblik, on je dat u zagradi iza oznake roda, npr. **čovek** m. (supl. mn. ljudi). Istovremeno, supletivni oblik, ukoliko postoji u tekstu, ima svoju odrednicu sa definicijom i primerom. Genitiv jednine imenica unosi se samo ako je izmenjen glasovnom promenom, pri čemu se uz višesložne reči daje samo onaj deo koji je drugačiji nego u nominativu; oblik genitiva počće od poslednjeg neizmenjenog suglasnika ili samoglasnika (otac, oca, junak, -aka).

Kod zbirnih i glagolskih imenica (npr. **zapatkivanje** s. gl. im. od *zapatkivati, učestalo ponavljanje pitanja* – Ne trpi nikakva zapatkivanja, odmah se ispreči: – Gledaj svoja posla!... (69)) vodi se računa o tome da li u rečniku postoji odrednica imenice od koje je

⁴ Semantički termin u sklopu klasifikacije značenja u opoziciji je sa konotacijom. "Denotativno značenje" podrazumeva odnos između JEZIČKE JEDINICE (naročito LEKSIČKE JEDINICE) i nejezičkih entiteta na koje se ona odnosi, te je ekvivalentno REFERENCIJALNOM ZNAČENJU (Kristal 1985: 43).

izvedena zbirna imenica, ili odrednica glagola od koga je izvedena glagolska imenica, ukoliko ne postoji, daje se definicija te imenice iza gramatičke definicije.

Vlastita imena i geografski pojmovi, nazivi etničkih grupa, kao i pridevi izvedeni od njih navode se u rečniku, jer je u tumačenju književnog teksta bitno razumeti njihovo značenje: npr. nadimak **Zelembać**, pored primarnog, razvio je sekundarno apelativno značenje – *nadimak za čoveka koji poseduje osobine zelembaća: prevrtljivost, nepredvidivost, hitrina*. **Turčin** i Čivut ne ne označavaju pripadnike tih etničkih grupa, već imaju preneseno značenje koje je motivisano osobinama pripadnika tih grupa – **Turčin** se ne izjašnjava, on čuti i zato je njegovo ponašanje zagonetno, a postupci neočekivani, jednom rečju – on je osoba kojoj se ne može verovati. Čivut je lihvar i škrtica za koga sirotinja predstavlja jevtinu radnu snagu. Ovakva semantika je razumljiva ako se uzme u obzir činjenica da su Srbi nekoliko vekova bila pod turskom vlašću, a da su Jevreji bili mnogobrojni u našim gradovima posle odlaska Turaka i da su se bavili poslovima koji su im donosili velike prihode, bez obzira na to što su u moralnom smislu ponekad, u najmanju ruku, to bili poslovi sumnjive prirode.

Kod **zamenica**, ukoliko su lične, navodi se nominativ. Lične zamenice za treće lice obrađene su zajedno: **on, ona, ono** (mn. oni, one, ona; ž. r. lok. javlja se i njojzi, lič. zam. trećeg lica). Kod pridevskih zamenica takođe se navodi samo nominativ jednine. Npr: **onaj, ona, ono**, pokazna zam. (u im. službi) *umesto imena koje se izbegava, koje se ne želi spomenuti* – ...vidim na licu moje matere o n a j ozbiljni izraz koji se na njoj vidi samo kad govori o mojoj ženidbi (163). Za prisvojne pridevske zamenice, odnosno-upitne, neodređene, odrične i opšte zamenice dat je oblik muškog roda jednine i nastavci ženskog i srednjeg roda, kao i kod prideva. Npr.: **moj**, -a, -e prisv. zam. prvog lica jed.; *poneki, pokoji*; prid. zam. – Hteo sam i da joj bacim koji “značajan pogled”, ali ili mi to nije išlo od ruke... (162).

Kod **prideva** navodi se nominativ muškog roda i nastavci za ženski i srednji rod (**astrahanski**, -a, -o *koji je od skupocenog jagnječeg krzna sa crnosajnom i kovrdžastom vunom* – Nakrivio jednu astrahansku šubaru, preko prsiju zlatan lanac s prsta debeo... (68). Ukoliko se u građi nađu komparativ ili superlativ nekog prideva, on se navodi kao zasebna odrednica, jer su korisnici rečnika izvorni govornici jezika, pa je bolje ne dati odredničku reč u osnovnom obliku zbog lakšeg traganja za obaveštenjem i zbog ponekad neobičnih primera kao što je slučaj glagola tipa: **najvoleti**, -lim nesvr. *najviše voleti* – Toga Proku je najvoleo od svijju momaka (67). Odrednička reč se ne uzima u osnovnom obliku, nego u onom koji je prisutan u tekstu čitanke, ili najslbličiji upravo njemu.

Odrednice **glagola** date su u infinitivu, a iza infinitiva je nastavak prvog lica jednine prezenta, ili potpun oblik, kada je prezentska osnova različita od infinitivne. Posle prezentskog nastavka data je oznaka glagolskog vida. Kod glagola koji imaju i refleksivni oblik, nerefleksivni oblik je naveden prvi, a refleksivni je na drugom mestu, npr. **osećati**, -am nesvr. 1. a. *dobijati utisak preko čula, primati u svest* – Osećao sam neki životan miris u salonu (161), b. *postajati svestan nečega, primećivati, opažati* – ...tek sam, velim, odškrinuo vrata, a neki zatvarač, koji osećam da je unutra, u meni, htede ih protiv moje

volje i silom zalupiti i ostaviti me napolju (160); **osećati se biti u izvesnom zdravstvenom stanju** – Reče: Da se oseća bolje (162).

Brojevi se navode samo ukoliko nose neku specifičnu informaciju o kulturi koja se rečnikom predstavlja, tako da je iza broja navedeno kojoj vrsti on pripada. Kružne gramatičke definicije koje se oslanjaju jedna na drugu, kao što su definisani brojevi u RMS, ne daju se ni za osnovne, ni za redne brojeve.

Iza **priloga** stoji oznaka **pril.**, iza uzvika **uzv.**, iza rečce **rečca**, dok predloge i veznike u ovakvom rečniku nije potrebno obrađivati. Oni mogu biti zanimljivi samo u analizi i to u delu gde se razmatra morfologija nekih starijih oblika reči.

Izrazi

U rečnicima pisaca izrazi su obrađeni na osnovu RSANU, RMS i *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Josipa Matešića. U obradi izraza, kao i u mnogim drugim segmentima, uglavnom je primenjen isti postupak kao u našim velikim opisnim rečnicima (RMS i RSANU).

U ovom rečniku princip je drugačiji: izrazi su dati azbučnim redom, kao i sve druge jezičke jedinice da bi im se, imajući u vidu korisnike rečnika, posvetila istovetna, i čak, ne malo važna, vizuelna pažnja kao i ostalim leksičkim odrednicama, jer su oni temeljni nosioci kulturnog koda. Svaki izraz naveden je kao novo značenje pod posebnom odrednicom. U slučaju da je zabeleženo više varijanti jednog izraza, one su objedinjene istom definicijom. Ukoliko bi se značenje izraza davalo samo uz onu leksemu koja je nosilac značenja, što je uobičajeno u našoj leksikografskoj praksi, smatramo da bi ovakav raspored jezičkih jedinica u rečniku unosi zabunu kod korisnika, koji će rečnik rado koristiti samo ako im je pristupačan. Predstavljanje izraza na tradicionalni način obrade leksičkih jedinica, tj. vezivanje leksičkog značenja uz leksemu koja je nosilac značenja, predstavljalo bi otežavajući faktor korisnicima rečnika i zbog toga što takvih reči može biti više. Značenje je navedeno kao kod jednočlanih i složenih leksema na mestu koje izrazu po azbučnom redosledu pripada. Na ovaj način će se izbeći upućivanje na reč kod koje je data definicija tog izraza (čest postupak kod imenica i glagola u RMS), što predstavlja jedan od temeljnih principa ovog rečnika. Da je u pitanju izraz, zna se po tome što je u odrednici, iza navedenog izraza, stavljena skraćunica **izr.**, što smatramo da neće opteretiti tekst rečnika, ali će zato termin *izraz*, na ovaj način, postati deo učeničkog rečnika. Zahvaljujući ovakvom preglednom predstavljanju izraza u rečniku, učenik će lako zapaziti da idiomatski izrazi uvek imaju figurativna značenja.

U rečniku leksike tradicionalne kulture, u sukcesivnom, linearnom rasporedu, po azbučnom redu, status odrednice i zasebnu obradu imaće osnovne i izvedene reči, višočlane lekseme i izrazi.

Ostale napomene o izradi jezičkog dela odrednice

1. Ukoliko leksema vodi poreklo iz drugog jezika, ne navodi se iz kojeg je jezika preuzeta, no tim se problemom bavi analiza.

2. Pošto je reč o književnom tekstu, u rečniku je obeleženo kad leksema imaju figurativno značenje, skraćenicom fig. odmah iza odredničke reči i gramatičkih napomena. Npr.: **duvati**, -am nesvr. fig. 1. *strujati (o vazduhu) gde je strujanje sudbonosni predznak* – Toga dana bilo je toplo, ali je duvao jak vetar (116, 1). Dakle, ta devojka imala je crne oči, velike, tako da je od njih duvao neki vetar... (103, 9). Kad leksema ima figurativno značenje, a u građi nije zabeležena ta reč s osnovnim značenjem, nije davana definicija osnovnog značenja.

3. Sledi definicija značenja koje reč ima u Lazarevićevim primerima; gde god je to moguće, dato je kontekstualno značenje leksema u delu Laze K. Lazarevića, onako kako smo ga mi razumeli.

4. Na kraju je data potvrda, primer u kome se reč javlja kod Lazarevića (rečenica ili deo rečenice koji omogućuje razumevanje kontekstualnog značenja), naša definicija leksema izvedena iz konteksta i broj na kraju teksta, koji predstavlja broj stranice u *Čitanci* na kojoj se nalazi citat.⁵

5. Ukoliko kontekst nije dovoljan za izvođenje definicije, podatak nalazimo na terenu Mačve, u moja dva rada o mačvanskom govoru, koja su takođe nastala radom na terenu, i u literaturi 19. veka. U slučaju reči turskog porekla (a možda i nekih drugih čija nam je semantika daleka i ne znamo je ni iz piščevog konteksta ni sa terena), koje su izašle iz upotrebe, ili su se upotrebljavale u književnosti a ne u narodnom govoru pa nisu poznate informatorima, podatak o značenju reči doslovno prenosimo iz rečnika, uz potvrdu koji je rečnik u pitanju. O prisustvu leksema iz Lazarevićevih pripovedaka u velikim opisnim rečnicima i načinu njihove obrade bilo je reči u analizi.

Određivanje značenja leksičke jedinice u enciklopedijskoj definiciji

U ovom rečniku korišćena su dva načina definisanja: opisni i enciklopedijski, i to najčešće kombinovano. Prvo je davana opisna definicija. Vodilo se računa o tome da se objasni lokalno (piščevo) značenje reči s naglaskom na njenoj upotrebnoj vrednosti, pa su se zato izbegavale sinonimske definicije, a funkcionalne su korišćene retko (npr. **apotekarski**, -a, -o *koji se odnosi na apoteku*). Uostalom, definicije opštepoznatih leksema, koje bi bile kraće, često sinonimske, nije bilo potrebno navoditi čitaocima kojima je semantika ovih reči poznata. Pokazalo se da ovakav rečnik ne može da se radi rutinski.

Rečnik za školsku upotrebu kombinovaće jezički i enciklopedijski aspekt, jer treba da informiše o kulturi starije epohe tako da će se baviti nepoznatim denotatima. Pošto

⁵ Broj strane navodi se prema podacima iz čitanki i knjige Lazarević, K. Laza (1961), *Izabrana dela*, II izdanje, Narodna knjiga, Beograd, u onim delovima koje ne obuhvataju odlomci u čitankama (*Sve će to narod pozlatiti i Vetar*).

su u pitanju specijalne terminologije, tradicionalne, nepoznate mladim generacijama, zbog vanjezičkog konteksta, vremenski udaljenog načina života, ukazala se potreba za enciklopedijskom definicijom, koja se bavi denotatima leksičkih jedinica i daje podatke o vanjezičkom svetu. U ovakvim rečnicima svrsishodna je ostenzivna definicija, slika denotata kao dodatna građa. Slike i skice sasvim nepoznatih realija doprinose funkcionalnosti rečnika. Za formiranje enciklopedijskih definicija uzor će biti enciklopedijski rečnik *Slovenska mitologija* (2001), jer su u njegovoj izradi učestvovali tvorac etnolingvistike N. I. Tolstoj, zatim Lj. Radenković i A. Loma, koji su pisci retkih etnolingvističkih radova u našoj sredini. Radi preglednosti, u rečniku se neće koristiti glose, etikete i sl., kako preporučuju pisci *Slovenske mitologije*. Etnolingvistički pristup podrazumeva interdisciplinarna istraživanja koja daju bogatija i pouzdanija rešenja nego kada se rešenja traže samo u okviru jedne discipline.

Možemo zaključiti da se oseća potreba za pristupačnim školskim rečnicima kako bi učenici i mlađi profesori razumeli starije tekstove kojima vrve savremene čitanke. Imajući u vidu korelaciju između jezika i kulture (načina života nekad i sad), leksičko značenje najprikladnije je izvoditi iz konteksta i živog narodnog govora sela, s očuvanjem jezičkom tradicijom, neizmenjenom standardnim jezikom, koji se upotrebljava u školi.

Da bi se način života na nekom prostoru u nekom vremenu mogao razumeti, što je uslov recepcije starijeg teksta, bitno je precizirati semantiku leksike datog teksta, jer, prema Sapiru: "Vrata svake kulture otvaraju se ključem njenog jezika." Tvorcima školskih rečnika mogu biti korisna iskustva etnolingvistike i lingvokulturologije. Enciklopedijske definicije obezbeđuju jasnost, a navođenje odrednica azbučnim/abecednim redom, bez obzira imamo li posla s leksemom, složenom leksemom ili izrazom, pojednostaviće upotrebu školskog rečnika.

Izvori

Aleksić, Vuk (2005), *Čitanka za 8. razred osnovne škole*, Osamnaesto izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

Lazić, Anđelka (2000), *Jela i pića u Mačvi*, autorsko izdanje, Novi Sad

Lazić, Anđelka (2008), *Građa za rečnik govora Mačve*, Kulturni centar, Šabac

(Ukoliko ni jedna od definicija ne daje kontekstualno značenje u primeru iz teksta Laze K. Lazarevića, podatak se traži u *Rečniku srpskohrvatskoga jezika* Matice srpske, jer je to jedini obimniji završeni rečnik srpskog jezika. Ređe su definicije leksema turskog porekla preuzete iz *Rečnika turcizama* Abdulaha Škaljića. Onomastički *Rečnik ličnih imena kod Srba* Milice Grković u retkim slučajevima poslужio je za definisanje onomastičkog leksičkog sloja.)

Literatura

Bugarski, Ranko (2005), *Lingvistika o čoveku*, Čigoja štampa, Biblioteka XX vek, Beograd

Bugarski, Ranko (2005a), *Jezik i kultura*, Čigoja štampa, Biblioteka XX vek, Beograd

Bugarski, Ranko (2005b), *Jezik u primeni*, Čigoja štampa, Biblioteka XX vek, Beograd

Bugarski, Ranko (2006), "Kultura i jezik", u: *Susret kultura*, Zbornik radova sa Četvrtog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 31–37.

Kristal, Dejvid (1988), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Preveli: Ivan Klajn i Boris Hlebec, Beograd

Lazarević, K. Laza (1961), *Izabrana dela*, II izdanje, Narodna knjiga, Beograd

Lazić, Anđelka (2000), *Jela i pića u Mačvi*, autorsko izdanje, NB PRINT, Novi Sad

Lazić, Anđelka (2008), *Građa za rečnik govora Mačve*, Kulturni centar, Šabac

Lazić, Anđelka (2013), *Mačvanska imena u prvim krštenicama Miloševa vremena*, Kulturni centar, Šabac

Nedeljkov, Ljiljana (2006), "Modeli kulture – problem jezičke eksplikacije", u: *Susret kultura*, Zbornik radova sa Četvrtog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 537–545.

Nedeljkov, Ljiljana (2006), "Eksplikacija kulturne dimenzije leksike u rečniku", Zbornik radova, Filozofski fakultet, Niš, 291–300.

Nedeljkov, Ljiljana, Petrovački, Ljiljana (2009), "Lingvokulturološki pristup leksici u nastavi narodne književnosti", *Riječ, časopis za slavensku filologiju*, HFDR, Rijeka, 75–85.

Nikolić, Ljiljana, Milić, Bosiljka (2004), *Čitanka sa književnoteorijskim pojmovima za I razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

Nikolić, Ljiljana, Milić, Bosiljka (2004), *Čitanka sa književnoteorijskim pojmovima za II razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I, II (1971–1976), MS, MH, 1967, III, IV, V, VI, Novi Sad, Zagreb

Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, 1–16, (1959–2009), Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd

Škaljić, Abdulah (1965), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo

Amela Ljevo-Ovčina: Tolstojevo filozofsko-religijsko učenje u natuknicama ruskih rječnika

Članak razmatra osnovne postulate Tolstojevog filozofsko-religijskog učenja u traktatu *U šta vjerujem?*, uz referiranje i na druga Tolstojeva djela ove tematike i kako se to učenje odražava na broj i definiranje rječničkih natuknica u rječnicima ruskog jezika. Rad tematizira i pitanje kako savremena ruska leksikografija razgraničava slične pojmove vezane za Tolstojevu filozofiju koji su sadržani u natuknicama i kako ih kvalificira. Pored toga, rad ukazuje na potrebu ponovnog čitanja Tolstojevih djela.

Ključne riječi: Tolstoj, filozofsko-religijsko učenje, rječnici ruskog jezika, *neprotivljenje zlu nasiljem*.

Tolstoy's philosophical and religious teaching explained in Russian dictionaries

This paper considers basic ideas of Tolstoy's teaching presented in his work *What do I believe in?* with references to his other writings on similar topic. Reading great novelist here becomes a chance to follow words in Russian dictionaries which have links to Tolstoy's influence. Also, speaking from this perspective on Tolstoy's religious beliefs expressed in nonfictional form, gives new motivation to read his unique art.

Key words: Tolstoy, philosophical and religious teachings, dictionaries of Russian language, evil.

1. Uvod

U radu su analizirane natuknice koje se odnose na Tolstoja i njegovo filozofsko-religijsko učenje. Poseban akcenat stavljen je na razmatranje leksičkih jedinica *tolstojevstvo* i *tolstojevština*, koja ima izrazito negativnu kvalifikaciju a u ruskim rječnicima¹ se natuknice *tolstojevstvo* i *tolstojevština* često navode kao sinonimi.

¹ Materijal za ovu analizu predstavljaju rječnici: *Большой толково-фразеологический словарь Михельсона, Большой толковый словарь, Большой словарь русских поговорок, Толковый словарь Ожегова, Толковый словарь русского языка Ожегова и Шведовой, Толковый словарь Ефремовой, Толковый словарь Ушакова, Толковый словарь языка Совдепии, Словарь синонимов русского языка, Словарь русских синонимов, Словарь синонимов, Тришин, 2013, Словарь крылатых слов и выражений, Практический справочник*

U postsovjetsko vrijeme tema individualnog odnosa prema religiji prilično je aktualna a o religiji i danas jedan broj pojedinaca razmišlja kao Tolstoj prije stotinu godina. Individualni pogled na duhovnost u odnosu na velike religije i težnja ka duhovnoj nezavisnosti ličnosti postoji nezavisno o kojoj religiji i snazi države je riječ i bez obzira na to koliko je ova tema zastupljena u javnosti. Tolstoj je zagovarao pravo hrišćanina da se usmjeri samo na jevanđelja² i da u njima prepozna suštinu hrišćanstva.

Iako su Tolstojevi savremenici bili oduševljeni njegovom stvaralačkom snagom i intelektom, daleko od toga da su u vrijeme kada su pisana Tolstojeva filozofsko-religijska djela bila i čitana u onolikoj mjeri kako se to zamišlja danas. Relativno mali broj ljudi u tadašnjoj Rusiji bio je pismen i općenito zainteresiran za duhovna pitanja. Međutim, Tolstoj je do danas jedan od najčitanijih i najobjavljivanijih pisaca i u Rusiji i u svijetu. O njemu su pisale novine i časopisi različitih političkih i ideoloških usmjerenja.

U traktatu *U šta vjerujem*³ Tolstoj iznosi svoje vjerske i filozofske stavove stečene u nekoliko godina iz perspektive onoga ko je povjerovao u Hrista smatrajući da su ovakvim razmišljanjima zaokupljeni i drugi koji traže Boga. Ovaj traktat govori da je Tolstoj iskreno vjerovao da je njegovo učenje zapravo ispravno shvaćeno Hristovo učenje

3. E. Александрова, 2011, *Семантический словарь, Толковый переводоведческий словарь, Лингвистический энциклопедический словарь, Философский энциклопедический словарь* (1983), *Философская Энциклопедия. – Советская энциклопедия, 1960–1970, Атеистический словарь, Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*, Серов, 2003, *Энциклопедический словарь*, 2009. Većinu navedenih rječnika koristila sam u elektronskoj formi a podatke o stranicama na kojima su rječnici dostupni navela sam u literaturi.

²“Tek oko polovine II vijeka relacije o Hristovoj djelatnosti bile su nazvane evanđeljima. Ova riječ koja potiče iz grčkog jezika – ‘euaggelion’ i latinskog ‘evangelium’ prvo je značila nagradu davanu onome ko je donio neku dobru vijest, s vremenom se ipak preobrazila u pojam same dobre vijesti” (Kosidowski 1982: 78–79).

³ O štampanju traktata *U šta vjerujem?* (В чём моя вера?)

Tolstoj je planirao štampati traktat u časopisu *Ruska misao* na molbu izdavača V. M. Lavrova i urednika S. Jur'jeva. Rukopis je u septembru 1883. poslao u časopis s planom da se objavi bez cenzure. Bilo je očekivano da cenzura neće odobriti članak i da će ga uništiti, ali da će nekoliko primjeraka biti skriveno, a na osnovu njih će se raditi kopije, tako da će Tolstojev rad na taj način biti nadaleko raširen. Zaista se veći broj primjeraka knjige koju je zabranila cenzura proširio po zemlji, o čemu je svjedočio sam Feokistov ali i Juzefovič, koji je tada bio član Glavne uprave za pitanja štampe. Na kraju je kao posebno izdanje štampano samo 50 primjeraka po 25 rubalja za primjerak u nadi da će dobiti dopuštenje cenzure za objavljivanje. Svjetovna cenzura je predala knjigu duhovnoj cenzuri i arhimandrit Amfilohij, predsjednik Komiteta za cenzuru, rekao je, prema svjedočenju S. A. Tolstoj, da u ovoj knjizi ima toliko velikih istina da je nemoguće ne priznati ih i da on sa svoje strane ne vidi razloge da je ne odobri, ali da će je Pobjedonoscev svojom bestaktičnošću i pedanterijom opet zabraniti.

Tolstoj 19. februara piše da je njegova knjiga izašla i da je zabranjena, ali nije spaljena nego je odvezena u Peterburg, gdje oni koji su je zabranili uzimaju primjerke i čitaju je, što je smatrao pozitivnim. Uostalom, kao i *Ispovijed* i religijsko-filozofska djela iz 1880-ih, traktat je umnožavan u rukopisima.

Prvi put je *U šta vjerujem?* objavljena (1885) u Parizu pod naslovom *Ma religion*, a u njemačkom i engleskom prijevodu – u knjizi pod zajedničkim naslovom *Hristovo hrišćanstvo*. U Rusiji je objavljen samo dio desete glave *U čemu je sreća?* u časopisu *Rusko bogatstvo* (1886, № 1), ali je knjiga obilato citirana u ruskoj štampi, posebno u crkvenim izdanjima s ciljem opovrgavanja “tolstojevskog” lažnog učenja.

U cijelosti se *U šta vjerujem?* pojavila u Ženevi 1886, zatim u Berlinu 1902. dok je u Rusiji objavljena u časopisu *Svjetski glasnik* (1906, № 2) i u posebnim izdanjima *Svjetskog glasnika* i *Posrednika* (Tolstoj, “Historija pisanja i štampanja”, 1884, I).

o neprotivljenju zlu nasiljem. Tolstojevo učenje o nenasilju izazvalo je veliki društveni interes a kritikovala ga je kako Crkva⁴, tako i predstavnici različitih društvenih tokova.

2. O traktatu

Ovaj filozofsko-religijski traktat je posljednji, četvrti dio velikog Tolstojevog djela koji čine: *Ispovijed*, *Proučavanje dogmatske teologije*, *Spoj i prijevod četiri Jevanđelja*. Pisac iznosi suštinu jevanđeljskih zapovijedi argumentirajući je prijevodom jevanđelja s grčkog⁵. Cilj Tolstojevog traktata je pokazati otkrivanje istinske duhovne suštine hrišćanskog učenja s fokusom na Hristovu *Propovijed na gori*, koju ovaj pisac smatra suštinom *Jevanđelja*. Sam Tolstoj *U šta vjerujem?* smatra najznačajnijim traktatom, pa i jednim od svojih važnijih djela uopće a posebno važnim Tolstoj je smatrao zaključak, tj. dvije posljednje glave knjige.

Tolstoj i prije pisanja ovog traktata uviđa pojavu koja se odnosi na one koji se smatraju hrišćanima (katolicima, protestantima i pravoslavcima) a koji nemaju odgovornost

⁴Tolstojev odnos prema pravoslavlju nije bio jednoobrazan. Iako su tokom više decenija njegove ideje u mnogim pogledima bile daleko od pravoslavlja, formalno je pripadao pravoslavlju. Odstupanja od pravoslavnog učenja u tom periodu bila su inače karakteristična za ruske plemiće. Od 50-ih do 70-ih povremeno nastoji u potpunosti prihvatiti pravoslavlje i vratiti se Crkvi, zapravo u pravoslavlju pronaći potvrdu svojih pogleda i ideja. Krajem 70-ih, početkom 80-ih XIX vijeka, u posljednjih trideset godina života Tolstoj stvara vlastitu duhovnost. Negativan je njegov odnos i prema ostalim tradicionalnim konfesijama. Taj period se obično naziva prijelomnim u piščevom svjetonazoru. Nakon završetka *Ane Karenjine* kratko se približava Crkvi, ali ne nalazeći u njoj potvrdu vlastitih uvjerenja, brzo i odlučno se razilazi s njom. Sinod 1901. konstatira ekskomunikaciju Tolstoja iz Crkve. To se dešava na fonu tadašnjih duhovnih procesa u Rusiji, ali je prije svega riječ o njegovom privatnom traganju za duhovnošću. Smatra se da je posljednje Tolstojevo putovanje 1910. u jedan od duhovnih pravoslavnih centara – Optinu Pustinju, poslije odlaska iz Jasne Poljane, bilo i njegovo posljednje približavanje Crkvi. Pouzdano se ne može tvrditi da joj se htio vratiti. Prema sjećanjima monaha iz Optine, Tolstoj na kraju nije zakoračio u keliju starca Josifa, ostao je ispred njenih vrata.

⁵Prijevod Biblije u ruskoj kulturi

Staroslavenski prijevod Biblije odredili su razvoj ruske kulture, prvenstveno razvoj ruskog jezika. Petrovsko-Jelisavetska Biblija iz 1751. ili Crkvenoslavenska Biblija smatra se prvom nacionalnom Biblijom Rusije. Biblijski tekstovi bili su baza za razvoj tvorbenih modela, semantičke strukture slavenskih riječi, prenesenih značenja, ustaljenih izraza i bili su također osnova rječničkih natuknica u rječnicima. Jezička strana ranijih i savremenih prijevoda Biblije u značajnoj mjeri zavisi od jezika drevnohebrejskog i starogrčkog originala, u skladu s tim, Starog i Novog Zavjeta. To se prije svega odnosi na leksiku i semantiku zatim na sintaksu, a u određenom obimu i na morfologiju.

Ruska crkvenoslavenska Biblija ima u svojoj osnovi grčki tekst Biblije (Septuagintu), ali na ovu osnovu se dodaju mnogobrojni utjecaji latinske Biblije (Vulgate). Dovoljno je reći da cijele knjige crkvenoslavenske Biblije – 3. knjiga Ezre – nema u grčkoj Bibliji i da nije poznata nijednom grčkom Svetom Ocu nakon nikejskog perioda (donikejski grčki tekstovi ga ponekad citiraju, npr. Kliment Aleksandrijski). U našu crkvenoslavensku Bibliju 3. knjiga Ezre nije preuzeta iz Septuaginte, nego iz Vulgate (Переводы Библии: история и современность, 2013).

Ruski prijevod Biblije, aktuelan i u današnje vrijeme, jeste tzv. Sinodalni prijevod, poznat u mnogobrojnim reizdanjima, a na neophodnost ruskog prijevoda Biblije ukazuje imperator Aleksandar I krajem 1815. Sinodu Pravoslavne crkve kako bi je Rusi mogli čitati na svom jeziku. Na početku je, 1819, bilo izdato Četverojevanđelje a u cijelosti Novi zavjet je objavljen 1821. Na početku njegovog izlaženja paralelno je štampan slijeva slavenski a s desne strane ruski tekst (v. Tihomirov 2007: 111–146).

za vlastiti život kao ni svijest o vlastitoj individualnosti i koji odgovore na osnovna pitanja o životu prepuštaju vjerskim institucijama (v. više u: Tolstoj 1884: 122–123).

3. Razvoj Tolstojevog svjetonazora⁶

Još u Kazanju, tokom studija prava, Tolstoj analizira *Naredbu Jelizavete II*, zanima ga Montesquieu i njegov *Duh zakonā* i posebno Rousseau, čije su ideje i utjecale na formiranje njegovog svjetonazora. Nije mali utjecaj Kantovih i Schopenhauerovih ideja na Tolstoja. Konflikt između razuma i osjećanja, individue i društva, prirode i civilizacije, ličnog Ja i društvenog okruženja u kojem se ono nalazi vidljivo je kroz cjelokupno Tolstojevo stvaralaštvo. U osnovi njegovog moralno-religijskog učenja zapravo je konflikt.

U suštini, moralno-religijski preokret u Tolstojevom svjetonazoru⁷ razvijao se dugo u duhovnoj atmosferi Rusije krajem XIX v. koju su karakterizirale suprotnosti: vlastodršci i proletarijat, obrazovana manjina i nepismen narod.

⁶ U skraćenom obliku građu o Tolstojevoj *filozofiji neprotivljenja* sakupio je i sistematizirao piščev sekretar V. F. Bulgakov u radu *Hrišćanska etika* (sistematični opisi svjetonazora L. N. Tolstoja), koju je pregledao i odobrio sam Tolstoj. Specijalna glava *Neprotivljenje zlu nasiljem* sastoji se od osnovnih postulata učenja, koje je mislilac formulirao u različitim djelima.

⁷ Kritike Tolstojevog svjetonazora

Skoro donedavno pitanja razvoja Tolstojevog svjetonazora u naučnoj literaturi uglavnom su posmatrana tendenciozno. Za vrijeme sovjetskog perioda Tolstojevo učenje o nenasilju ocjenjivano je uglavnom jednostrano i subjektivno s društvenoklasnih pozicija, dok su šira, slobodnija tumačenja oštro kritikovana. Možda je Tolstojeva naglašena uvjerenost u ispravnost vlastitih stavova u odnosu na one koje je zastupala Crkva i izazivala odbojnost prema njemu i njegovim stavovima. Zanimarivane su i različite etape u razvoju Tolstojevog svjetonazora, tj. utjecaj zapadne i istočne filozofije. U svakom slučaju, da bi se analizirale ove teme, treba čitati samog Tolstoja. Teško da se može stvoriti potpuna slika o Tolstojevom traganju za duhovnošću a da se ne pročita njegov *Spoj i prijevod četiri jevandolja*.

Osim pojedinih filozofskih djela o ovoj tematici, većina se njome ne bavi svestrano. Upravo površne ocjene piščevih ideja, kao i suština Tolstojevog učenja o nenasilju, nisu dovoljno osvijetljeni, čime se stvaralo iskrivljeno mišljenje o ovom učenju kao apstraktnom, kao o nečemu što ne može imati uporište u stvarnom životu. Tako je osnovna teza Ilijina o *moralu bježanja* kod Tolstoja nalazila pristalice među ideološki orijentiranim interpretatorima njegovog stvaralaštva, što je dovodilo do jednostrane ocjene njegovog učenja i njegovog nekorektnog predstavljanja čitaocima.

Bogat i raznovrstan opus piščevog djela izazivao je različite kritike tokom decenija njegovog stvaranja. Svojevremeno je o njemu napisano hiljade kritičkih članaka i recenzija, ali kao što kaže Byčkov, velika većina je s pravom već zaboravljena (1952). O Tolstoju su pisali mnogi, od predstavnika revolucionarno-demokratske kritike N. G. Černyševskog i D. I. Pisareva, zatim D. Merežkovski, N. Njekrasov, M. Gorki, M. Saltykov-Ščedrin, V. Veresajev, N. Mihajlovski i drugi. Od "neruskih" kritika poznate su one Romena Rollana i Thomasa Manna, koji rusku književnost vidi kao *svetu stvar*.

Merežkovski piše da je njegova knjiga posvećena borbi dvaju načela u ruskoj književnosti, suprotstavljenosti dviju istina – Božanske i Čovječanske (1995). Poredeći dva velika pisca, Merežkovski izvore njihovog stvaralaštva vidi u A. S. Puškinu. Reklo bi se pojednostavljeno, Merežkovski nasljednikom zemaljskog načela ljudske istine u ruskoj književnosti smatra Lava Tolstoja, a nosiocem duhovnog načela, Božije istine – Fjodora Dostojevskog. Možda tu tezu o Dostojevskom može potvrditi upravo njegova misao: "Čovek koji sudi drugim ljudima treba zato da zna da on nije sudija krajnji, nego da je i on grešnik, da su terazije i mera sveta u njegovim rukama apsurd, ako se i on sam, držeći u rukama tu meru i terazije, ne priklanja pred zakonom još neodgonetnute tajne, i ne pribegava jedinom izlazu – Milosrđu i Ljubavi" (1934: 115). L. V. Vojtlovski u

Kako je sam tvrdio, Tolstoj je s pedeset godina povjerovao u Hristovo učenje a trideset pet godina smatrao se nihilistom, u smislu odsustva svake vjere. Kaže: “ne želim tumačiti Hristovo učenje, nego bih želio samo jedno: spriječiti da ga se tumači” (1884: 1). Tumačenjem se otvara nesaglediv prostor mogućih različitih preobrazbi jednostavne Hristove poruke, jer je između riječi *Svetog pisma* i čitaoca uvijek bila ličnost prevodioca ili prepisivača.

Tostoja su određena mjesta u *Jevanđeljima* navodila na to da posumnja u tačnost prijevoda i zato je odlučio da ih uporedi s grčkim originalom. Pokazalo se da postoje nepodudaranja, pa je Tolstoj odlučio ponovo prevesti sva četiri *Jevanđelja* Novog zavjeta.

Srž Hristove poruke za Tolstoja je upravo u *Propovijedi na gori*, kojoj se vraćao zanesen “stihovima o okretanju obraza, davanju haljine, mirenju sa svima, ljubavi prema neprijatelju...” To ključno mjesto za ovog Rusa bilo je u Jevanđelju koje mnogi smatraju najuzvišenijim – Jevanđelju po Mateju i u njegovom određenju ljubavi prema Bogu i prema bližnjemu, u petoj glavi, u trideset devetom stihu, gdje se nasuprot starozavjetnom *oko za oko* sada upućuje na neopiranje zlu. Ta naredba, nimalo laka da se provodi, nije se Tolstoju više činila sakrivena iza relativizirajućih tumačenja. Rečeno je tako kako je preneseno i po tim je riječima neophodno živjeti bez uvjetovanja određenim kontekstima i bez ograda. Jevanđelje je Tolstoju postalo prava vijest čija je ljepota i aktuelnost neprolazna. Hrist se, prema Tolstoju, ne zalaže za patnju radi patnje već daje praktičnu i jednostavnu uputu kojom će se čovjek spasiti svake osvete i surevnjivosti, nasilja i država, sudova i zakletvi, ratova i mučenja. Tolstoju je naredba o neopiranjju zlu pa time i bježanju od svakog suda, države, rata, institucije u čijoj srži leži nasilje suština prema kojoj bi trebalo živjeti. Onako kako se jevanđeljska poruka teško provodi i među milionima koji je deklarativno prihvataju, tako se navodno ni među Rusima Tolstojevog doba nije moglo naći više od stotinjak ili malo više istomišljenika odnosa prema zlu.

Tolstoj je “tražio (...) ‘otkriveno’ carstvo Božije, bogočovječansko jedinstvo vječnog i privremenog” (Zenkovski 2002: 318). Pišući traktat, Tolstoj usputno i skromno poziva i na svoje godine rada na shvatanju Hristovih riječi i zabludu nastalu koliko prijevodima⁸,

---

svojim odlomcima istorije ruske književnosti 19. i 20. v. piše: “Dostojevski je pravi antitolstoj i Tolstoj je pravi antidostojevski” (citirano prema Dragiša Vasić 1990: 224).

Ivan Iljin, pisac, filozof i publicist 1925. u svojoj knjizi *O protivljenju zlu silom* pripisuje Tolstoju veliku odgovornost zbog utjecaja njegovih ideja neprotivljenja zlu nasiljem na druge. Smatrao je da je Tolstoj, prije negoli će poučavati druge, morao odlično sam razjasniti ovo pitanje i posjedovati istinsko duhovno iskustvo u doživljaju i preživljavanju zla, ljubavi, dobra i slobode, kao i moralnosti i religioznosti. Zatim zamjera Tolstoju da njegova “ljubav” čini čovjeka pasivnim i bezvoljnim, slabi duh i da je besciljna sama po sebi. Gorki je tvrdio da Tolstojeva umjetnička djela u korijenu negiraju njegovu religijsku filozofiju (1951: 296). Kako smatra Ejhenbaum, “Zaista *Uskrnuće* prikazuje carsku Rusiju s tako snažnim negodovanjem, da roman izgleda kao satira i nikako nije spojiv s idejom *neprotivljenja*” (2009) (prev. A. Lj. O.).

Pored ostalih, napisan je i niz kritičkih osvrtu na Tolstojev jezik. Tako D. Merežkovski u radu *Lav Tolstoj i Dostojevski bilježi kršenje gramatičkih pravila u Ratu i miru*, koje “ne bi napravio čak gimnazijalac trećeg razreda” (1995: 86). Tendencija negativnih kritika i zamjerki na račun jezika u Tolstojevim djelima smiruje se nakon objavljivanja knjige *O Tolstojevom jeziku* V. V. Vinogradova (1939).

⁸Iako je Tolstoj često naglašavao da ne želi tumačiti Jevanđelje i da bi čak zabranio takvo tumačenje, u svom prijevodu on ide puno dalje od slobodne parafraze, on sam radi intervencije u tekstu rukovodeći se vlastitim stavovima. I. M. Ivakin, koji je pomagao Tolstoju u prevođenju, pisao je da je Tolstoj na samom početku pre-

toliko i nedostatkom uvjerenja kod nekih vjernika da su Hrsitove riječi provodive i vrijedne žrtava i patnji. Pisac se tako poredi s onim razbojnikom a Hristovim sapatnikom na krstu koji je povjerovao i spasio se. Rus je, tvrdi, povjerovavši u Hristove riječi u njihovoj jasnoći pobjegao od očaja i straha ka sreći i spokoju. Tolstoj je tako pročitao *Jevanđelja* i pozivao druge da žive po njima bez straha i računa i da se čovjek i svijet mogu mijenjati nabolje. Tolstoj ne zagovara bijeg od života, nego njegovo najviše religijsko shvaćanje života po zakonima razuma i ljubavi. Vjeru u ljubav ne vidi samo kao najvišu vrijednost postojanja nego i kao faktor praktične promjene svijeta prema njegovoj harmoničnosti. Tolstojevo učenje o nenasilju je i jednostavno i složeno kao i samo ljudsko postojanje.

4. Tolstoj, tolstojevstvo, tolstojevština

Kao što je već rečeno, sam Tolstoj je smatrao da teško da je bila i stotina ljudi koji su dijelili njegove religijske poglede (Tolstoj 1991: 2). Tolstoj je kao religijski mislilac bio bespošteno proganjan. Neposredno nakon Oktobarske revolucije povećava se broj pristalica njegovih religijsko-filozofska djela, ali ubrzo se to učenje počinje interpretirati kao pogrešno. Djela ovog pisca se sklanjaju od potencijalnih čitalaca. Piscu su prijetili smrću a jednom prilikom poštom je dobio omču da se ubije sam. U različitim periodima proganjeni su Tolstojevi najbliži pomoćnici i istomišljenici. Zapljenjivani su i spaljivani odštampani ti-raži knjiga a za njihovo izdavanje i distribuiranje prijetila je zatvorska kazna.

Kada je ojačala otvoreno ateistička vlast, tolstojevce su počeli ubijati. "Tolstojevština se u potpunosti razobličava, kao ona sila protiv koje je usmjeren naš proleterski ateizam. Tolstojevština pruža uporište kulačkoj ideologiji, pomaže kulacima⁹ da se bore protiv boljševika pod krinkom licemjernog moralnog učenja o neprotivljenju zlu. (...) Tolstoj i tolstojevština spadaju u one pojave protiv kojih se radne mase moraju boriti. Tolstoj nije postavio sebi drugi zadatak nego razjašnjavanje glavnog pitanja koje je njega interesiralo – pitanja o bogu... proletarijat mora iskorijeniti i nadvladati štetni utjecaj tolstojevštine" (Ateist, 1928, u: Tolstoj 1991: 2–3).

Najvažnija Tolstojeva djela koja se odnose na religiju i moral nisu bila objavljena u vrijeme njihovog nastajanja a također ni djela Tolstojevih istomišljenika koji su pisali o njemu i njegovom učenju. Tako se dogodilo i sa knjigom *Kod Tolstoja. Zapisi iz Jasne Poljane* D. P. Makovickog. Makovicki je živio u Jasnoj Poljani od 1904. do 1910. i bio u pratnji pisca na njegovom posljednjem putovanju. Pojednostavljanje i iskrivljanje smisla Tolstojevog života i rada bio je cilj predstavnika i carske i ateističke vlasti. Važno je istaći da je sam Tolstoj odbijao predvoditi tolstojevce. Tvrdio je da nikakvog tolstojevstva

---

vođenja imao određeno stajalište a da naučna filološka tačka gledišta, ako mu i nije bila potpuno strana, onda je u svakom slučaju bila u drugom, čak u trećem planu (Tom 69).

Bez obzira na ovu konstataciju, čitati Tolstojev prijevod *Jevanđelja* je poučno, jer paralelno sadrži original i prijevod Sinoda, ali je i zanimljivo jer ne ostavlja ravnodušnim čitaoca, ni vjernika ni onog koji to nije. Tjera ga, ako ništa, da se zamisli o mogućim subjektivnim interpretacijama u prijevodima Tolstojevih prethodnika.

⁹ Кулак – bogati seljak u carskoj Rusiji.

i njegovog učenja nije bilo i nema ga i da postoji jedno vječno, sveopće, istinsko učenje za njega, za nas, posebno jasno izraženo u jevanđeljima (1897).

Nedovoljno razumijevanje Tolstojevog učenja o *neprotivljenju zlu nasiljem* zadržano je u društvu i do danas. Najglasnije kritike i njegovo osuđivanje dolazi od onih koji uopće ne poznaju ovo učenje, zatim od onih koji o njemu saznaju posredno od stručnjaka koji ga tendenciozno i pogrešno tumače, kao i od onih koji ne prihvataju ni samo Hristovo shvaćanje Boga.

5. Tolstoj i jezičke jedinice povezane s njegovim imenom

Tolstojev izraz *neprotivljenje zlu nasiljem* je parafrazirani dio jevanđeljskog teksta *Propovijedi na gori*: “ne opirite se zlu...” (Matej V: 39). Dakle, ne upotrebljavati nasilje ni protiv koga i ni u kojem slučaju. Opirući se na ovu hrišćansku zapovijed neprotivljenja, Tolstoj i stvara svoju filozofiju nastojeći tu zapovijed osavremeniti. Zlo kao nasilje, smatra pisac, ima dvostruku prirodu: s jedne strane, ono je apsolutno i još zato što je kao manifestacija nasilja realnost svakodnevnog života (ova teza se može postaviti i suprotno: ako ne bi bilo zla, onda ne bilo ni nasilja), ali ono je istovremeno subjektivno ispoljavanje ljudske svojevoljnosti koja poprima neodređeni karakter. Tolstojevo učenje zasniva se na duhovnom prosvjetljenju čovjeka i pozivanju na savjest svakog pojedinca, uključujući i one koji čine nasilje. Pisac polazi od toga da bi se promjene u društvu trebale postizati ne revolucijama i slično nego duhovnim promjenama pojedinaca, to jeste religijom i moralom.

To je jedna od najvažnijih postavki filozofsko-religijskog učenja L. Tolstoja iz 1880-ih godina. Izraz *neprotivljenje zlu nasiljem* obično se upotrebljava kada se opisuje neko neodlučan i bojažljiv, neko ko je slab da bi se zauzeo za samog sebe. U rječnicima ruskog jezika zastupljen je niz natuknica vezanih za stvaralaštvo pa i za pojavu ovog velikog pisca: *толстовство, толстовщина, толстовец, толстовка, непротивление, непротивленец, непротивленка*.

neprotivljenje zlu nasiljem (непротивление злу насиллем)

Izraz *neprotivljenje zlu nasiljem* u *Enciklopedijskom rječniku krilatica i izraza*, pa i u većini drugih rječnika, *Velikom objasnidbeno-frazeološkom rječniku* i *Rječniku krilatica i izraza* definiran je informativno, uz navođenje jevanđeljskog porijekla izraza i ukazivanje na Tolstojevo učenje, kao i ironičan kontekst njegove upotrebe (kada je riječ o suviše mekom čovjeku (непротивленцу)). U *Ateističkom rječniku* navodi se da to učenje čini socijalno-moralnu jezgru različitih sitnoburžoaskih ideologija koje su odraz čovjekovog ugnjetavanja. Zanimljivo je da izraz *neprotivljenje zlu nasiljem*, prema *Rječniku sinonima* V. N. Trišina (2013), ima dva sinonima: *krotkost* (кротость) i *pokornost* (покорность).

Pored frazeoloških rječnika u kojima je zastupljena natuknica u vidu izraza *neprotivljenje zlu nasiljem*, kao što se vidi u prethodnom odlomku, interesantno je da je u većini analiziranih ruskih rječnika zastupljena jednočlana natuknica *neprotivljenje* (непротивление), koja se u najvećem broju primjera definira i vezuje za izraz *neprotiv-*

ljenje zlu nasiljem. Pri tome najbrojnija su vezivanja za učenje L. Tolstoja, dok se u pojedinim rječnicima navodi njegovo jevanđeljsko porijeklo. Međutim, ova riječ i natuknica upravo je zahvaljujući Tolstoju zastupljena u rječnicima ruskog jezika.

neprotivljenje (непротивление)

Natuknica *neprotivljenje* (непротивление) u *Velikom objasnidbenim rječniku, Objasnidbenim rječniku Jefremove* i *Rječniku mnogih izraza* objašnjava se jednoobrazno kao odbijanje nasilnog suprotstavljanja zlu, nadvladavanje zla pokornošću, prema filozofsko-religijskom učenju L. Tolstoja. Dok u prethodno navedenim rječnicima objašnjenja nemaju napomene o stilskoj pripadnosti, *Objasnidbeni rječnik Ušakova* i *Veliki rječnik ruskih izreka* nude napomenu *knjiž.* (книжн.). *Rječnik ruskih sinonima* fiksira sljedeće sinonime natuknici *neprotivljenje*: всепрощение, толстовщина, непротивленчество, непротивленство, толстовство.

koji se ne protivi (непротивленец)

Ova natuknica se u analiziranim rječnicima definira kao sljedbenik L. Tolstoja u *neprotivljenju zlu*. Zanimljivo je da *Enciklopedijski rječnik, Objasnidbeni rječnik Ožegova* i *Savremeni objasnidbeni rječnik ruskog jezika Jefremove* u objašnjenju sadrže napomenu *razg.* (разг.), dok *Objasnidbeni rječnik Ušakova* navodi napomenu *knjiž.* (книжн.). U rječnicima je fiksiran sinonim ovoj riječi *tolstojevac* (толстовец). Također i imenica ženskog roda *neprotivlenka* – prema *Rječniku sinonima* ima jedan sinonim: *толстовка*.

tolstojevac (толстовец)

Natuknica se objašnjava jednoobrazno u rječnicima kao sljedbenik *tolstojevstva* (толстовства) uz navođenje sinonima *neprotivlenec*.

tolstojevka (толстовка)

Navodi se kao posebna natuknica u rječnicima, a nude se dva značenja: 1. široka, dugačka košulja s naborima i s pojansom, nazvana po poznatoj Tolstojevoj košulji. 2. imenica ž. roda prema *tolstojevac*. Za razliku od drugih rječnika, *Objasnidbeni rječnik Jefremove* u objašnjenju značenja koje se odnosi na košulju navodi napomenu *razg.* Na internetu je dostupan veliki broj reklama za prodaju *tolstojevki*. Tako se na više portala nude moderne ženske haljine *tolstojevke* – dugačke, kratke, uz savjete u kojim odjevnim kombinacijama ih je najbolje nositi. U prethodnom primjeru *tolstojevka* mogla bi postati dio općeupotrebne leksike ruskog jezika.

tolstojevstvo (толстовство)

Slično kao u *Filozofskom enciklopedijskom rječniku* (1983), natuknica *tolstojevstvo* opisana je i u *Sovjetskoj enciklopediji 1960–1970*, uz kvalifikaciju *religijsko-utopijski* pravac nastao na osnovu Tolstojevog učenja.

Natuknica *толстовство* u *Novoj filozofskoj enciklopediji* (2001) definirana je bez kvalifikacije *utopijski* pravac. Kao polazno ishodište Tolstojevog svjetonazora navodi se

u *Novoj filozofskoj enciklopediji* smisao života koji daje Isus Hrist, a čije je cjelokupno učenje metafizika i etika ljubavi. Od Hristovih pet konkretnih zapovijedi, glavnom od njih Tolstoj smatra petu, koja nalaže apsolutnu zabranu nasilja. Iako su na Tolstoja utjecale različite filozofije (brahmanizam, budizam, daoizam, konfučijanizam, judaizam, islam), učenja filozofa moralista, prema ovoj enciklopediji, sama ideja da interpretira hrišćanstvo kao učenje o neprotivljenju zlu javila se kod njega samostalno (djelimično u razgovorima sa seljacima, uključujući sektaša V. K. Sjutaeva). Nakon što je objavio svoja religijsko-filozofska djela, saznao je za američkog abolicionistu Williama Garrisona (1805–1879), koji je osnovao časopis “Non-resistant”, a postao mu je poznat i njegov sunarodnjak Adin Balloy (1803–1890). Širom svijeta pojavljuje se niz istomišljenika, pristalica neprotivljenja zlu nasiljem, među kojima i M. Gandi.

Dok se u *Semantičkom rječniku*, *Objasnidbenom rječniku Ožegova* i *Rječniku Švedove tolstojevstvo* objašnjava bez kvalifikacije kao društveni pravac u Rusiji nastao krajem 19. i početkom 20. vijeka pod utjecajem Tolstojevih stavova i koji je razvijao njegove ideje o promjeni društva putem vjerskog i moralnog usavršavanja čovjeka itd., Jefremova u *Savremenom objasnidbenom rječniku ruskog jezika* u objašnjenju navodi i kvalifikaciju *utopijski*, tj. religijsko-utopijski društveni pravac.

Objasnidbeni rječnik Uškova, uz natuknicu *tolstojevstvo* (толстовство) navodi uporedo i *tolstojevština* (толстовщина), objašnjavajući ih religijsko-etičkim učenjem pisca L. N. Tolstoja, zasnovanom na negativnom odnosu prema civilizaciji i na hrišćanskim idejama neprotivljenja zlu nasiljem.

Nedovoljno poznavanje Tolstojevih djela, prvenstveno traktata, pa i dnevnika, dovelo je do nejasnog tumačenja njegovih stavova kao što je naglašavanje negativnih karakteristika “sljedbenika” Tolstojevog učenja, tj. tolstojevaca, stvaranje slike o piscu kao o naivnom utopijskom misliocu i moralizatoru koji je spreman zamijeniti pravoslavlje nekim nejasnim učenjem i stvaranjem vlastite sekte. Za njega je vjera temelj za život i svladavanja zla svijeta bez naglašene težnje ka onostranim nagradama.

6. Tolstojevstvo (толстовство) – sinonimi

Elektronski Rječnik sinonima kao sinonime natuknici *tolstojevstvo* (толстовство) navodi sljedeće imenice¹⁰: *толстовщина*, *непротивленчество*, *непротивленство*, *непротивление*, *всепрощение*. U *Rječniku sinonima* (2013) dostupan je podatak o pet sinonima natuknice *tolstojevština*, od kojih svaka ima konkretan broj sinonima, naveden u zagradama: *всепрощение* (10), *непротивление* (6), *непротивленство* (4), *непротивленчество* (8), *толстовство* (5).

Sufiks *-щин-(a)*, prema Jefremovoj, predstavlja tvorbenu jedinicu koja tvori imenice ženskog roda koje označavaju običnu ili društvenu pojavu, idejni ili politički pokret, koje odlikuje osobina koja se imenuje pridjevima, sa sintagmom koja strukturno tvori

¹⁰ Bliski po smislu su riječi i izrazi: *агапэ*, *беззлобность*, *всепрощенчество*, *кроткость*, *кротость*, *незлобие* (<https://isynonyms.com/synonym>).

naziv od pridjeva u funkciji atributa, kao i od imena ili prezimena historijskih ličnosti i književnih likova¹¹ (2000).

Natuknica *tolstojevština* fiksirana je u rječnicima uglavnom uz znak jednakosti sa riječju *tolstojevstvo*. U *Velikom objasnidbenom rječniku* natuknica *tolstojevština* sadrži napomenu: *pogrdno = tolstojevstvo*, kao i u *Rječniku mnogih izraza* i u *Enciklopedijskom rječniku*, dok je u *Savremenom objasnidbenom rječniku ruskog jezika Jefremove* navedena s napomenom *razg*. U *Objasnidbenom rječniku Sovpedije* navodi se da je *tolstojevština* isto što i *tolstojevstvo* i objašnjava se Lenjinovom definicijom da se radi o ideologiji azijskog uređenja, ne nudeći nikakvu napomenu.

U predgovoru *Ruskog semantičkog rječnika. Objasnidbenog rječnika sistematiziranog po vrstama riječi i značenja*, pod uredništvom Švedove (2003), navodi se da “apstraktne imenice predstavljaju veoma složen objekat za rječnički opis: ovdje je često prisutna labavost granica između posebnih jedinica sistema” [2, c. XXI]¹².

Kao što primjećuje B. Tafra, “nema općeprihvaćenih kriterija za određivanje istosti značenja pa slijedom toga nema ni čvrstih kriterija ni za određivanje bliskosti značenja” (2005: 267–268). Sinonimima u knjizi *Od riječi do rječnika* Tafra smatra “leksičke jedinice koje referiraju na isti referent. Sinonimijski se odnosi promatraju samo u okviru istoga idioma i istoga vremenskoga odsječka. U tim okvirima sinonimi su zamjenljivi u istom kontekstu jer je zamjenljivost/nezamjenljivost u istom kontekstu jedno od glavnih obilježja i sinonimije i drugih međuleksemskih odnosa” (2005: 269). Slično Tafri, sinonime određuju brojni lingvisti, pa tako i Alefirenko, koji smatra da se identičnost denotativne komponente značenja sinonima izražava u tome što oni verbaliziraju isti referent, koji se odražava u našoj svijesti u vidu denotata, tj. predstava o predmetu (1999: 37). Na osnovu stepena sinonimičnosti (istovjetnosti i bliskosti značenja i sposobnosti njihove međusobne zamjene i sposobnosti neutraliziranja njihovih suprotnih semantičkih karakteristika), *Lingvistički enciklopedijski rječnik* sinonime dijeli na *prave* ili *apsolutne* i *djelimične* ili *relativne*. U odnosu na funkciju koju vrše, ovaj rječnik sinonime dijeli na *semantičke* (ideografske), koje nijansiraju različite strane označenog objekta koje ukazuju na različit stepen manifestiranja osobine i radnje, kao i na druge semantičke karakteristike riječi te na *stilističke sinonime*, koji daju različite kvalifikativne karakteristike određenog objekta. Prema *Lingvističko enciklopedijskom rječniku, semantičko-stilistički sinonimi* spajaju obje ove funkcije.

Stilistički sinonimi su: 1. sinonimi koji se razlikuju samo prema stilističkim karakteristikama 2. sinonimi koji se podudaraju po značenju, ali se razlikuju prema pripadnosti različitim stilovima, nivoom upotrebe, ekspresivnom obojenošću i sl., v. u: *Objasnidbenoprevodilački rječnik*. Kako smatra Menac, “na stilističkoj razini, ako je teoretski mnogo toga i riješeno, u primjeni poneka pitanja ostaju otvorena, pa se i stilističkim kvalifikacijama često pristupa subjektivnije nego drugim elementima leksikografske obrade” (1998: 261–262). O problematičnosti kvalificiranja općenito piše i ruska lingvi-

¹¹ (аракчѳевщина, банáльщина, достоѳвщина, интеллигѳнщина, литерáтурщина, манíловщина, нелегáльщина, облѳмовщина, подѳнщина, попѳвщина, сдѳльщина, театрáльщина и т. п.)

¹² Prevela A. Lj. O.

stica Voljf: “Kod kvalificiranja subjekt iskazuje kvalifikaciju kako na osnovu vlastitih emocija tako i uključujući društvene stereotipe (...)” (2009: 203). U strukturi riječi koja ima neutralno značenje i riječi sa kvalifikativnim značenjem postoje suštinske razlike, ove druge se odlikuju usložnjenom semantikom, tj. prisustvom konotativnih sema, budući da osim označavanja određenog pojma, kvalifikativna jedinica istovremeno prenosi i odnos govornika prema tom pojmu. Autori rječnika trebali bi nastojati pružiti odgovarajuću informaciju o denotativnom i konotativnom aspektu ekspresivnog značenja. U leksikografskoj tradiciji poznata su dva načina definiranja i fiksacije konotativnog značenja u rječnicima. Jedan je objašnjenje a drugi je stilistička napomena. Još uvijek leksikografi nisu ujednačili kriterij navođenja stilističkih napomena. Različito stilističko karakteriziranje riječi ne omogućuje objektivnost korištenja rječnika u različite svrhe.

Kako piše P. Žmigrodzki, pitanje opisa značenja u općem rječniku jedan je od najvažnijih izazova koji stoje pred leksikografom zbog različitih razloga. Prije svega to je najvažniji element leksikografskog opisa, s tačke gledišta korisnika najvažniji, što potvrđuju i nedavna istraživanja (Žmigrodzki, Ulitzka, Nowak 2005), a ponekad jedini koji ih interesira. To se odnosi kako na tzv. obične korisnike, tako i na one s užom specijalizacijom, uključujući lingviste (2018: 39). Udio leksikografa nije beznačajan u mogućem stvaranju stavova o različitim pojavama i društvenim tokovima, kako savremenim, tako i onim aktuelnim prije stotinjak i više godina. Pokazalo se i na drugim primjerima da “međuleksemski odnosi, pa i sinonimijski, nisu jednom za svagda uspostavljeni, oni su vrlo dinamični i često se s vremenom mijenjaju” (Tafra 2005: 269).

Analiza pokazuje da u definiranjima natuknica nema jednoobraznosti u navođenju napomena, kolebanja su vidljiva od ukazivanja na pripadnost stilu, npr. razgovornom, i određenu obojenost, kao što je pogrdno. Dakle, osnove za utvrđivanje sličnosti i razlika između sinonima nisu potpuno jasne. Kad je riječ o lingvostilističkom obilježavanju, u ruskim jednojezičkim rječnicima i rječnicima sinonima mogla bi se drugačije prezentirati rječnička natuknica, odnosno, proširiti objašnjenje o negativnoj obojenosti imenice *tolstojevština* (толстовщина), kao i kontekst njene upotrebe. Tako bi se na osnovu gore navedenih definicija sinonima *tolstojevstvo* i *tolstojevština* u ruskim rječnicima i dalje mogli fiksirati kao semantičko-stilistički sinonimi, međutim, postoje snažni argumenti da u budućim ruskim rječnicima ne bi trebao stajati znak jednakosti između imenica *tolstojevstvo* i *tolstojevština* i da bi se one trebale navoditi odvojeno, kao posebne natuknice uz odgovarajuće primjere upotrebe svake od njih.

Leksikografija bi stalno trebala preispitivati značenje definicija oslanjajući se na leksikologiju, ali i tražeći nova rješenja i imajući u vidu kontekst u kojem bi natuknica u rječniku mogla biti i upotrijebljena. Tako bi, kako piše V. Gorjanc, “uz tradicionalne leksikografske sadržaje savremena leksikografija morala u svoje polje rada sistematično da uključi niz kritičkih pristupa. Naime, to bi joj obezbedilo da stalno preispituje svoj rad i povezanost sa sredinom. U tom pravcu idu rasprave iz oblasti kritičke leksikografije, koje bi trebalo tesnije povezati i sa drugim kritičkim pristupima u lingvistici” (2017: 152).

7. Zaključak

Jezičke jedinice u ruskom jeziku i rječnicima vezane za Tolstojevo ime govore o njegovoj snazi u ovoj kulturi. Analizom rječnika nije jednostavno utvrditi radi li se o određenoj ideološkoj poziciji autora ili o inerciji prenošenja objašnjenja uz natuknice još iz sovjetskog perioda. Na osnovu analiziranih natuknica i njihovih objašnjenja teško da bi se mogao izvesti zaključak da je to uvjetovano određenim moralnim vrijednostima u ruskom društvu. Dakle, ni savremena leksikografija u potpunosti ne razgraničava slične pojmove koji sadrže različite kvalifikacije, tako ni one ideološke. To se može dijelom povezati i s određivanjem samog pojma kad su u pitanju apstraktne imenice koje imaju složen sadržaj i više varijanti interpretiranja, o čemu je bilo riječi u radu.

Analizirani primjeri pokazuju da bi trebalo preispitati i korigirati leksikografski opis natuknica *tolstojevstvo*, *tolstojevština* (s obzirom na kvalifikativnu komponentu koju sadrži) kao i imenica *neprotivljenje* i sličnih fiksiranih u ruskim rječnicima kao njihovim sinonimima. Drugo, u nekim rječnicima korišten je kriterij šire funkcionalno-stilske pripadnosti: *razgovorno*, a u drugim uže emotivne obojenosti: *pogrdno*.

Tolstojeva filozofija nenasilja nije samo uvjerenost u univerzalnost principa nenasilja nego i razrađivanje načina njegove stvarne primjene u životu. Pisac nije bio samo teoretičar i propovjednik nenasilja, nego i borac za njegovo utvrđivanje. U tome su njegove zasluge velike, jer se ta strana njegovog stvaranja ticala kako svakodnevnih, životnih okolnosti, tako i onih koje se odnose na društvo, odnosno na crkvu i državu. Možda je vraćanje ovim Tolstojevim temama mogućnost da se ukaže na ulogu velikog mislioca, o čijem se pisanju o ovoj tematici kod nas danas ne zna dovoljno. Razmatranje Tolstojevog svjetonazora moglo bi značiti i podsjećanje pojedinca na odgovornost za vlastiti život. Čudeći se žestini koju je izazivalo njegovo ispovijedanje vjere, pisac je imao potrebu da objasni smisao svog pisanja, da istakne da on iznosi *svoju* vjeru i da priznaje da je svaka vjera dobra ako je iskrena i ujedinjuje ljude u djelotvornoj ljubavi. On govori samo ono u šta vjeruje i čemu ne vjeruje i zašto ne vjeruje (Pisma 1845–1886: 579–580). Najjasniji odgovor na sve sumnje u Tolstojevu religioznost i na pitanje kako imati izraženu individualnost poput Tolstojeve i smatrati se hrišćaninom, pisac je dao u jednoj rečenici: “Vjerujem u Hristovo učenje, i u tome je suština moje vjere” (Tolstoj 1884: XII).

Literatura

- Алефиренко, Н. Ф. (1999), *Спорные проблемы семантики*, Перемена, Волгоград
- Асмус, В. Ф. (1969), *Мировоззрение Толстого*, Избр. филос. труды, т. 1., Москва
- Dostojevski, F. M. (1934), *Literarni napisi* (s ruskog preveli Ljudmila Mihailović, Miloš Đurić), ur. Isidora Sekulić, Narodna prosveta, Beograd
- Горький, М. и А. Чехов (1951), *Переписка, статьи и высказывания*, Гослитиздат, Москва
- Gojanc, V. (2017), *Nije rečnik za seljaka* (prev. Majda Moličnik), Čigoja štampa, Beograd
- Эйхенбаум, Б. М. (2009), *Работы о Льве Толстом*, Факультет филологии и искусств СПбГУ, СПб
- Ивакин, И. М. Из “Воспоминаний о Ясной Поляне. 1880–1885.” (<http://tolstoy-lit.ru/tolstoy/vospominaniya/v-vospominaniyah-sovremennikov/ivakin-o-yasnoj-polyane-1880-1885.htm>)
- Ильин, И. *О сопротивлении злу силою* (<https://www.litmir.me/br/?b=114559&p=1>)
- Kosidowski, Z. (1982), *Priče evanđelista* (prev. Zofia Maliszewska), Svjetlost, Sarajevo
- Mann, T. (2018), *Razmatranja nepolitičnog čovjeka*, DISPUT, Zagreb
- Menac, A. (1998), “Pitanja stilističke kvalifikacije u općim i frazeološkim rječnicima”, *Filologija*, 30–31, 261–266.
- Мережковский, Д. С. (1995), *Л. Толстой и Достоевский. Вечные спутники*, Республика, Москва
- Novi zavjet* (1990), s grčkog izvornika preveli Bonaventura Duda i Jerko Fućak, XI. izdanje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
- Ожегов С. И. и Шведова Н. Ю. (2008), *Толковый словарь русского языка*. М.: ООО “ИТИ Технологии”, Москва
- Переводы Библии: история и современность (2013), <http://www.patriarchia.ru/db/text/3394042.html>, (pristupljeno 10. 4. 2016)
- Православие и современность. Электронная библиотека (2002), Олеся Николаева *Православие и свобода*, сборник статей в двух частях, Московское Подворье Свято-Троицкой Сергиевой Лавры (<https://www.eparhia-saratov.ru/Content/Books/204/freedom.pdf>), (pristupljeno 11. 3. 2017)
- Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / под общ. ред. Н. Ю. Шведовой; РАН; Ин-т рус. яз. – Москва, Азбуковник, 2003. – Т. 3.
- Сборник статей Л. Н. Толстой в русской критике, издание второе, дополненное, вступительная статья и примечания С. П. Бычкова, Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1952. (<http://tolstoy-lit.ru/tolstoy/kritika-o-tolstom/bychkov-tolstoj-v-ocenke-russkoj-kritiki.htm>), (pristupljeno 5. 9. 2017)
- Tafra, V. (2005), *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb
- Тихомиров, Б. А. (2007), *Начало истории русского перевода Библии и Российское библейское общество*, Опубликовано: Христианское чтение. № 28.
- Толстой Л. Н. Дневники. 1897 г. (https://rvb.ru/tolstoy/01text/vol_22/1483.htm), (pristupljeno 7. 6. 2017)
- Толстой, Л. Н. *Дневник / Полное собрание сочинений: в 90 т.* Т. 62
- Толстой, Л. Н. *Собрание сочинений в 20 томах. Том 17. Письма.* 1845–1886 гг.

- Толстой, Л. Н. *Соединение и перевод четырех Евангелий*, Толстовский листок № 6, Голос Толстого (от составителя), <http://iknigi.net/avtor-lev-tolstoy/67794-soedinenie-i-perevod-chetyreh-evangelij-lev-tolstoy.html> (pristupljeno 17. 1. 2017), <http://tolstoy-lit.ru/tolstoy/bio/makovickij-yasnopolyanskije-zapiski/zajdenshnur-yasnopolyanskije-zapiski.htm> (pristupljeno 2. 8. 2016)
- Vasić, D. (1990), *Utisci iz Rusije*, Prosveta, Beograd
- Вилюман, В. Г. (1989), *Английская синонимика: Введение в теорию синонимии и методику изучения синонимов*, Высшая школа, Москва
- Виноградов, В. В. (1939), *О языке Толстого (50–60-е годы)*, Литературное наследство, Москва
- Вольф, Е. М. (2009), *Функциональная семантика оценки*, Изд. 4-е. (Лингвистическое наследие XX века), "ЛИБРОКОМ", Москва
- Zenjkovski, V. V. (2002), *Istorija ruske filozofije*, Službeni list – CID, Beograd – Podgorica
- Zgusta, L. (1991), *Priručnik leksikografije*, Preveo Danko Šipka, Svjetlost, Sarajevo
- Żmigrodzki, P. (2018), *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

Izvori

- Толстой, Л. Н. *В чем моя вера?* Полное собрание сочинений Red. Владимир Григорьевич Чертков. Т. 23, <http://tolstoy.ru/online/online-publicism/v-chem-moya-vera/> (pristupljeno 12. 1. 2017)

Elektronski rječnici i enciklopedije

- Атеистический словарь, <http://religion.niv.ru/doc/dictionary/atheistic/index.htm> (pristupljeno 5. 3. 2016)
- Большой толковый словарь, <http://gramota.ru/slovari/dic> (pristupljeno 10. 4. 2016)
- Большой словарь русских поговорок, <http://rus-yaz.niv.ru/doc/russian-sayings-alf/fc/slovar-192.htm> (pristupljeno 12. 11. 2016)
- https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_synonims/ (pristupljeno 4. 7. 2016)
- Лингвистический энциклопедический словарь, <https://les.academic.ru/1029> (pristupljeno 1. 12. 2016)
- Семантический словарь под общей ред. Н. Ю. Шведовой, <http://www.slovari.ru/default.aspx> (pristupljeno 20. 12. 2016)
- Словарь синонимов ASIS. В.Н. Тришин. 2013, <http://rus-yaz.niv.ru/doc/synonyms-trishin/index-65.htm> (pristupljeno 1. 12. 2016)
- Словарь синонимов русского языка. Практический справочник, <http://rus-yaz.niv.ru/doc/synonyms-aleksandrova/fc/slovar-198.htm> (pristupljeno 31. 11. 2016)
- Словарь крылатых слов и выражений, <https://rus-wingwords-dict.slovaronline.com/> (pristupljeno 6. 10. 2017)
- Толковый переводоведческий словарь, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lingvistic/1604/> (pristupljeno 31. 11. 2016)

- Толковый словарь Ефремовой. Т. Ф. Ефремова (2000), *Современный толковый словарь русского языка Ефремовой*, <https://dic.academic.ru/contents.nsf/efremova/> (pristupljeno 31. 10. 2017)
- Толково-фразеологический словарь Михельсона, <https://rus-michelson-tolk-dict.slovaronline.com/> (pristupljeno 8. 9. 2017)
- Толковый словарь Ожегова, <https://dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova/> (pristupljeno 7. 7. 2017)
- Толковый словарь русского языка Ожегова и Шведовой, <http://dazor.narod.ru/tolkovii-slovar/ozhegova/tolkovii-slovar-ozhegova> (pristupljeno 6. 9. 2017)
- Толковый словарь Ушакова, <https://dic.academic.ru/contents.nsf/ushakov/> (pristupljeno 15. 10. 2017)
- Толковый словарь языка Совдепи, <http://rus-yaz.niv.ru/doc/dictionary/sovdepiya/index.htm> (pristupljeno 10. 7. 2017)
- А. А. Гусейнов, *Новая философская энциклопедия*: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина. 2001, (pristupljeno 7. 6. 2017)
- Новая философская энциклопедия*. В четырех томах. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. М., Мысль, 2010, т. I, А-Д, (pristupljeno 7. 6. 2017)
- Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. 1983. (pristupljeno 6. 9. 2017)
- Философская Энциклопедия. В 5-х т. – М.: Советская энциклопедия. Под редакцией Ф. В. Константинова. 1960–1970), https://enc_philosophy.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4885/ (pristupljeno 3. 3. 2017)
- Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений – Серов В. В. <https://azbyka.ru/fiction/enciklopedicheskij-slovar-krylatyx-slov-i-vyrazhenij-serov/> (pristupljeno 5. 6. 2017)
- Энциклопедический словарь (2009), <http://niv.ru/doc/dictionary/encyclopedic/index.htm> (pristupljeno 2. 6. 2017)

Dunja Pavličević-Franić: Prilagodba stranih i pomodnih imena hrvatskome jezičnome sustavu

Najčešća su hrvatska imena kršćanskoga, narodnoga i slavenskoga podrijetla, ali zbog globalizacije, ideologije, utjecaja medija, te želje za originalnošću i posebnošću, u onomastičkoj građi jezikoslovne kroatistike sve su brojnije i antroponomastičke tuđice.

Metodom notiranja popisana su strana i pomodna imena na uzorku od 320 osnovnoškolskih učenika. Glavni cilj bio je utvrditi koja i kakva strana i pomodna imena najčešće nose hrvatski učenici, ustanoviti leksička i gramatička obilježja te sklonidbena i ortografska pravila njihova pisanja, kao i način prilagodbe takvih imena hrvatskome jezičnome sustavu. Podatci su analizirani s obzirom na varijable: dob ispitanika, mjesto stanovanja, obrazovanje roditelja. Polazne hipoteze odnosile su se na očekivanja da će broj stranih i pomodnih imena iz godine u godinu rasti, da će u urbanoj sredini pomodno ime biti češće nego u seoskoj, te da će većina učenika pri promjeni morfoloških oblika takvih imena odstupati od standardnojezične norme. Kako su osobna imena najčešće imenice ili poimeničeni pridjevi, pri obradi podataka najprije je provedena kategorijalna analiza korpusa, a zatim je korišten Kruskal Wallisov test radi utvrđivanja statistički značajne razlike u pojedinim varijablama.

Istraživanjem je utvrđeno da više od polovice ispitanika nosi strano ili pomodno ime, iako je potvrđeno da antroponomastičke tuđice zbog svoje neprilagođenosti hrvatskome jezičnome sustavu predstavljaju gramatički i pravopisni problem. U usmenoj i pisanoj komunikaciji stvaraju poteškoće i ne postaju dijelom aktivnoga rječnika osnovnoškolskih učenika. No, takva su imena službena i zakonita pa ih standardnojezična norma, bez obzira na njihovu nepravilnost, ne može obilježiti kao pogrešna.

Rezultati istraživanja mogu poslužiti kao poticaj za iznalaženje načina prilagodbe tuđica i pomodnica hrvatskome jezičnome sustavu, kako bi ih učenici mogli uspješno rabiti u svakodnevnoj komunikaciji bez straha od pogreške.

Ključne riječi: antroponomastičke tuđice, strana i pomodna imena, sklonidba imenica u hrvatskome jeziku.

Adaptation of foreign and fashionable names to the Croatian linguistic system

The most popular personal names in Croatia are of either Christian, or of common national or Slavic origin, but because of globalization, ideology, media influence, desire for

originality and uniqueness, the number of anthroponymic loanwords is increasing in the onomastic database of the Croatian linguistics.

Foreign and fashionable personal names have been recorded using the note-making method and on a sample of 320 primary school students. The main goal was to identify which and what kind of foreign and fashionable names are given to Croatian pupils most frequently, what lexical and grammatical characteristics these names possess, according to which declension and orthographic rules they are used in written language and how they are adapted to the Croatian linguistic system. The data were analyzed using three variables: the participant's age, place of residence and parents' education. According to the initial hypotheses, we expected that the number of foreign and fashionable names would keep increasing, that they would be more common in urban than in rural areas and that most of the students would not be able to keep the morphological changes of these names within the standard language norms. Since given names are usually nouns or nominalized adjectives, a category-based analysis of the corpus was conducted while data processing and the Kruskal-Wallis test was used, which enabled us to identify the statistically significant difference between the variables.

The research has shown that more than a half of the participants carry a foreign or a fashionable name, although the research has also confirmed that the anthroponymic loanwords, due to their maladjustment to the Croatian linguistic system, present a grammatical and orthographic problem to students. In oral and written communication, such names tend to cause difficulties so they do not become part of the active vocabulary of primary school students. On the other hand, such names are official and legal, so the standard Croatian language cannot mark them as incorrect, despite their irregularity.

The results of this research could serve as an incentive to adapt foreign and fashionable names to the Croatian linguistic system, so that students could use them correctly in everyday communication without the fear of making a mistake.

Key words: anthroponymic loanwords, foreign and fashionable names, declension of nouns in the Croatian language.

1. Uvod

Komunikacijski se proces odraslih govornika razlikuje od priopćajnoga jezičnoga procesa u dječjoj dobi. Osobito je ta razlika vidljiva pri usvajanju leksemškoga sustava. Naime, razvoj rječnika u ranojezičnome razdoblju (mlađi razredi osnovne škole) znatno otežavaju tuđice čija nepravilna uporaba stvara poteškoće u usmenome i pisanome izražavanju učenika (Pavličević-Franić 2011). Greške su većinom posljedica nerazumijevanja značenja i nepoznavanja načina prilagodbe tuđica hrvatskome jezičnome sustavu, a očituju se ponajprije na morfološkoj razini i ortografskoj razini, odnosno kao odstupanja od sklonidbenih i pravopisnih pravila hrvatskoga jezika.

Kao dio leksikologije, onomastika proučava vlastita imena, odnosno značenje i povijest antroponima i toponima. Tema je ovoga rada samo jedan segment onomastike, tj. antroponomastičke tuđice koje se odnose na strana i pomodna imena te način njihove prilagodbe hrvatskome jezičnome sustavu. Provedeno istraživanje ukazuje na velik korpus onomastičke građe sa sve brojnijim osobnim imenima stranoga podrijetla. Jezikoslovna kroatistika povezuje pojavu takvih tuđica s izvanjezičnim razlozima. Budući da je onomastika grana jezikoslovlja koja je podložna promjenama i antroponomastičke su promjene očekivane. U skladu s navedenim, dosad najčešća hrvatska imena kršćanskoga i narodnoga podrijetla zamjenjuje sloj stranih i pomodnih imena. Pod utjecajem medija i globalizacije, razvojem moderne tehnologije ili pak radi želje za originalnošću, trend nadijevanja stranih imena djeci polako nadmašuje hrvatska imena.

Istraživanjem koje je opisano u ovome radu željelo se ispitati koja i kakva imena najčešće nose hrvatski učenici, na koji način sklanjaju strana i pomodna imena svojih vršnjaka te koliko pritom odstupaju od standardnojezične norme. Uz to, istraživanjem se utvrdilo je li broj stranih imena u porastu, postoje li razlike u imenima koja nose učenici u različitim sredinama (grad – selo) te utječe li obrazovanje roditelja na “znanje” učenika o vlastitome imenu i njegovim gramatičkim i pravopisnim promjenama u komunikaciji. Potvrđena je činjenica da zbog svoje neprilagođenosti hrvatskome jezičnome sustavu strana i pomodna imena predstavljaju gramatički i pravopisni problem te ne postaju dijelom aktivnoga rječnika osnovnoškolskih učenika. No, budući da su takva imena službena i zakonita, standardnojezična norma ih, bez obzira na njihovu nepravilnost, ne može obilježiti kao pogrešna.

2. Teorijski okvir istraživanja

Kao što se razlikuju jezici, tako se razlikuju i imena u pojedinim jezicima. Onomastičke su teme, stoga, proučavali mnogi jezikoslovci (Silić 1992; Peti 1999; Marasović–Alujević 2005; Bjelanović 2007; Šimunović 2009; Frančić 2015). U vlastita imena koja se odnose na pojedinačnu osobu, pojavu ili područje, kao individualizirajuće oznake, gramatičari ubrajaju: osobna imena, nadimke ljudi i životinja, proizvode ljudske kulture i tehnike te oznake mjesta (Samardžija 1998: 61). Različiti su i običaji nadijevanja te pravila pisanja imena. U hrvatskoj se morfologiji imena ubrajaju u imenice, ali se pravopisno razlikuju od općih imenica jer se pišu velikim početnim slovom (Hrvatski pravopis, 2013: 22).

Osobna imena najstariji su sloj hrvatske antroponimije. U zapisima o hrvatskim kraljevima i kneževima nalaze se samo njihova imena – Tomislav, Zvonimir, Branimir, Zdeslav). Uvriježeno je da Hrvati prvo pišu ime pa potom prezime. Tako je i u većini indoeuropskih jezika. Ljudi su u početku imali samo imena. Kako se pučanstvo povećavalo, javlja se potreba za razlikovanjem ljudi istih imena pa se pojavljuju nadimci, a tek u 16. stoljeću počinju se rabiti i prezimena.

Hrvatska su imena najčešće kršćanskoga podrijetla. Najvećim dijelom to su novo-zavjetna imena, ali su česta i imena svetaca (Ivan, Josip, Petar, Marija, Eva, Ana). Ova su

imena ujedno i internacionalna. Drugi sloj čine hrvatska narodna imena, primjerice Hrvoje, Antun, Zdravka, Vica. Opsežan sloj su i imena slavenskoga podrijetla (Vesna, Lada, Ladislav). Dio hrvatskih imena nastao je prevođenjem stranih imena (Krunoslav je prijevod imena Stefan, grč. *stephanos* = vijenac, kruna) ili je rezultat jezičnih i kulturnih utjecaja drugih naroda, npr. Karlo, Ksenija, Oleg, Sven (Samardžija 1998: 67). Najmlađi sloj hrvatske antroponimije čine strana i pomodna imena, odnosno antroponomastičke tuđice.

Nadijevanje osobnih imena u Republici Hrvatskoj regulirano je Zakonom o osobnom imenu ("Narodne novine", br. 51/73 i 47/90). Ime se koristi za označavanje i razlikovanje osoba, a sastoji se od prvoga ili vlastitoga imena i drugog ili obiteljskog imena odnosno prezimena (čl. 2). Zakon je donesen 1992. godine te uređuje postupak određivanja osobnoga imena kojim se hrvatski državljani imaju pravo i dužnost služiti (čl. 1). Zakon daje roditeljima punu slobodu izbora imena za svoju djecu. Dakle, njihova je odgovornost velika, no katkad toj zadaći nisu dorasli.

2.1. Ime i apelativ

Činjenica da vlastito ime *nije* apelativ¹ odlučujuća je za razumijevanje svih jezičnih razina imena, pa tako i značenjske. Imena na sebi svojstven način svjedoče o jeziku, materijalnoj i duhovnoj kulturi svojih nadjevatelja, o prožimanju s kulturama s kojima su oni dolazili u doticaj. Imenom točno identificiramo imenovani objekt i diferenciramo ga od istovrsnih objekata u izvanjezičnoj zbilji. Imena su poseban podsustav jezičnog sustava. Nominativni imenski lik pripada leksičkoj, a ne gramatičkoj razini, stoga ime treba učiti kao i svaku drugu riječ (Frančić 2015). Granice između imena i apelativa nisu čvrste, čak i kad su imena nastala onimizacijom apelativa (zanimanje *kovač* → prezime *Kovač*, voće *jagoda* → osobno ime *Jagoda*) ili apelativizacijom imena (prezime *Ampère* → mjerna jedinica *amper*).

U ne tako davnoj prošlosti imenima se nije priznavao poseban status u odnosu na ostali apelativni leksik, tj. nije se vodilo računa o tome da ime nije apelativ. Zbog takvog stava prema imenima, nije bilo posebna pristupa njihovoj standardizaciji. Imajući na umu specifičnosti, danas onomastičari poštuju oblik vlastitoga imena ne podvrgavajući ga standardnojezičnim "ispravicima". U imenima je jedino, za razliku od apelativa, dokinut odnos jednina – množina. Utvrđeno je da vlastita imena nemaju množinu jer imaju jediničnu referenciju, a nemaju ni semantičku strukturu apelativa pa stoga nisu brojiva (Peti 1999). Osim, dakako, u slučajevima *pluraliae tantum* ili apelativizacije. Greške u apelativima nisu greške u imenima (Silić 1992) pa se, načelno, ime koje ima službeni status ne smatra otklonom od standardnojezične norme. No, iako valja poštovati osnovni imenski lik te njegov grafijski i fonološki ustroj, ne stoji tvrdnja da je svako ime samo po sebi pravilno (Silić 1992). Bez obzira na poseban status, specifičnost i samosvojnost osobnoga imena zahtijeva od pravopisaca, gramatičara i jezičnih savjetničara da upozoravaju na odstupanja od općevažne norme. Osobno ime nije izdvojena izvanjezična činjenica

¹ Apelativ (lat. *appellatio* – naziv), internacionalizam za opću imenicu.

koja bi bila potpuno neovisna o normi, ono nije izvan svih normativnih zahtjeva. Ulaškom u sintagmatske odnose ime postaje jezičnom činjenicom te bi u određenoj mjeri ipak trebalo podlijegati zakonitostima jezičnoga standarda, npr. određenim sklonidbenim i tvorbenim uzorcima (Barić i sur. 2005). Dakle, pravopisna, fonološka, morfološka i tvorbeno pravila koja beziznimno vrijede za apelativni leksik u standardnome jeziku, u imenima nisu *a priori* zadana, ali ih nikako ne bismo smjeli u potpunosti zanemarivati.

2.2. Značenje imena

Kao što ime nije apelativ, tako ni značenje imena nije jednako značenju apelativa na kojem se ono temelji. Iz imenskoga lika *Vesela* i *Mirna* ne iščitava se uvijek apelativno značenje vesele i mirne osobe, a *Bogoslav* ne mora imenovati čovjeka koji slavi Boga. Imenom se imenuje, a apelativom označava. Ime nije u potpunosti asemantično, ali je lišeno značenja u onom smislu u kojem govorimo o značenju u apelativu (Francić, Hudaček i Mihaljević 2005). U novije se vrijeme pokušava semantički prostor imena suziti na njegovu imensku funkciju s oblikom pojedinačnosti kao tipičnim, a također se sužava gramatički izraz na nominativni lik u funkciji predikatnoga imena i u funkciji subjekta. Svakom obliku imena izvan tih parametara negira se status imena tvrdeći da je riječ o pojmovima (nastalim frazeologizacijom, metonimizacijom, atribucijom, u padežnim i prijedložnim izrazima) koji imaju formu imena te je stvar običaja što ih zadržavamo kao imena u svijesti, a i kao tradiciju pisma, pravopisa (Peti 1999).

Specifičnost imena i njihova različitost od apelativnog leksika očituje se i u definicijama imena kao leksikografskih jedinica. Dok uz apelativ uvijek stoji opisna definicija, određenje imena svodi se samo na pripadnost pojedinoj antroponimijskoj kategoriji. Dakako, značenje i podrijetlo imena najbolje je obrađeno u onomastičkim rječnicima (npr. *Rječnik osobnih imena Mate Šimundića*, 1988) u kojima su imena jedina leksikografska građa, a onomastičari se uglavnom slažu oko pitanja je li imenima mjesto u rječnicima općeg tipa, ističući važnost uključivanja imenskih leksema u opći leksički fond hrvatskoga jezika. Unutrašnja, etimološka značenja imena s vremenom su blijedjela i nestajala. Imenski se repertoar mijenjao i bogatio, te osobno ime postaje jezični znak koji se ističe osnovnom onomastičkom službom imenovanja. Zbog tih svojstava osobno ime lako prelazi iz jezika u jezik i, za razliku od općih imenica, lako je podložno raznovrsnim preinakama, koje za obavljanje njegove onomastičke funkcije najčešće nemaju gotovo nikakva značenja (Šimunović 2009).

2.3. Strana i pomodna osobna imena

Poput leksičkih tuđica i antroponomastičke bi se tuđice trebale prilagoditi hrvatskome jezičnome sustavu. Velik dio stranih osobnih imena dobro se grafijski, pravopisno, fonološki, morfološki i tvorbeno prilagodio standardnojezičnoj normi (Kristijan, Mihael, Violeta, Monika...). No, pojedine pomodnice i tuđice i nadalje predstavljaju problem u usmenome i pisanome izražavanju, osobito u komunikaciji učenika mlađih razreda

osnovne škole. Primjerice, ženska imena poput Michaelle, Kim, Sybille, Carmen, Monique, Fanny... ili muška imena poput Sky, Kai, Dylan Miles, teško su uklopljiva u hrvatski jezični sustav pa većina odstupa od sklonidbenih pravila hrvatskoga jezika i zadržava isti lik u svim padežima.

Svaki jezični standard uključuje mnoštvo jezičnih podsustava. Vlastita imena čine takav jedan podsustav s temeljnom funkcijom identifikacije. Ime je rjeđe određeno jezičnim, a više socijalnim, teritorijalnim, dijalektalnim, političkim i drugim izvanjezičnim razlozima. Strana imena mogu u hrvatski jezik dolaziti iz jezika koji se služe latiničkim, iz jezika koji se služe ćiriličkim i iz jezika koji se služe kakvim drugim pismom. Tada se uglavnom transliteriraju u latiničko pismo, ali zadržavaju izvoran način bilježenja (Charles, Fjodor, Yao Ming). Prilagođena strana muška imena kojima osnova završava na suglasnik te u nominativu imaju nulti nastavak dekliniraju se kao i hrvatska imena a-deklinacije (Charles/Charlesa, Max/Maxa), a također i kada završavaju na samoglasnike -o i -e (Francesko/Franceska, Giuseppe/Giuseppa). Sklonidba prilagođenih stranih ženskih imena odvija se prema e-deklinaciji (Christina/Christine, Gina/Gine).

U današnje vrijeme sve je manje tradicijskih, narodnih ili kršćanskih imena. Pomodnost je oduvijek bila prisutna i pri nadijevanju imena i pri prilagodbi prezimena. U razdobljima kada je izbor imena slobodan, kao danas, u imenski fond prodiru mnoga pomodna imena. Raste broj imenskih osnova, ali i imenskih sufikasa. Prva je pojava kreativnija u tvorbenom smislu i donosi u jezik nove imenske tvorbenne modele dok druga unosi bogatiju motiviku. Prva je izrazito jezična kategorija vezana tvorbenim mogućnostima na jezični razvitak (u određenom vremenu) i proširenost te tvorbenne pojave (na određenom prostoru). Druga s bogatijom motivikom i novim imenskim repertoarom posve je izvanjezična kategorija – ne ovisi ni o prostoru, ni o vremenu. Prva je odraz jezične zbilje dok je druga ogledalo društvenih prilika. Ona je pomodna i u jezik unosi mnoga strana imena (Šimunović 2009). Naime, kako se modni i pomodni utjecaji šire na različita područja ljudske djelatnosti, tako je moda utjecajnija nego ikada prije i pri nadijevanju osobnih imena. Mladi se roditelji pri odabiru imena za svoje dijete često odlučuju za osobno ime po ugledu na strane junake iz filma, televizije, sporta, estrade, politike, već prema sklonostima i radi želje za posebnosti (Esmeralda, Mercedes, Lejdi, Selavi, Kenny, Tarzan, Ronaldo). Strana imena preuzimaju izravno i žele ih sačuvati u imenu svojega djeteta u izvornom liku, u izgovoru i grafiji, ne osvrćući se na mogućnosti/nemogućnosti vlastitoga jezika da ta imena primi i prilagodi svojim pravilima. Razlozi za to su višestruki, najčešće vrlo banalni i pogoduju shvaćanju jednog dijela roditelja i mladeži koji vjeruju da je sve strano bolje. Takvim se imenima želi izraziti društveni prestiž ili izbjeći domaći “demodirani” imenski korpus. Pritom se, nažalost, rijetko uzima u obzir jezična praksa i komunikacijski razlozi koji zahtijevaju što prikladniji oblik imena koji bi se uklopio u hrvatski onomastički fond. Budući da se većina antroponomastičkih tuđica neznatno prilagođava hrvatskome jezičnome sustavu (nema sklonidbe, nema tvorbe posvojnih pridjeva niti hipokoristika), strana i pomodna osobna imena često ostaju u domeni govora, a ne u domeni jezika. Stoga se u svakodnevnoj komunikaciji, osobito u ranojezičnome razdoblju, javlja težnja da se strana i pomodna imena morfološki pri-

lagode strukturi hrvatskih ženskih imena e-deklinacije. Kod takvih imena, djeca većinom dodaju imenskoj osnovi nastavke -a, -ka, -ica, nesvjesno si na taj način olakšavajući uporabu sklonidbenih oblika (npr. Brižit + -a /Brižite/ Brižiti; Nives + -ka /Niveski/ s Niveskom; Kim + -ica /kod Kimice).

3. Istraživanje

3.1. Ciljevi i uzorak istraživanja

Cilj istraživanja bio je ispitati koja i kakva imena nose današnje generacije osnovnoškolaca te na koji način osnovnoškolci u praksi rabe strana i pomodna osobna imena svojih suučenika. U skladu s ciljem istraživanja postavljeni su sljedeći problemi:

- a) Istražiti čestotnost imenskih slojeva u imenima učenika mlađih razreda osnovne škole.
- b) Ispitati koliko učenici odstupaju od standardnojezične norme pri uporabi stranih i pomodnih imena u svakodnevnoj komunikaciji.
- c) Utvrditi raste li broj pomodnih imena.
- d) Ispitati utječe li socijalni status roditelja na “znanje” o pravilnoj uporabi stranih i pomodnih imena.
- e) Ispitati postoje li razlike u nadijevanju imena s obzirom na mjesto stanovanja (urbana i ruralna sredina).

Istraživanje je provedeno u tri osnovne škole: OŠ *Stjepan Radić* u selu Božjakovina (N = 46), OŠ *Mladost* u Novom Zagrebu (N = 49) i OŠ *Bukovac* u centru grada Zagreba (N = 54). Za prvi dio istraživanja odabrani su učenici prvoga (N = 74) i četvrtoga (N = 75) razreda kako bi se vidjelo raste li broj pomodnih imena. U drugome dijelu istraživanja sudjelovali su učenici trećega i četvrtoga razreda koji su ispunjavali test načinjen posebno za potrebe ovoga istraživanja na temelju popisanih imena. U trećemu razredu bilo je osamdeset i tri (N = 83), a u četvrtome razredu osamdeset i osam ispitanika (N = 88). Uzorak ispitanika u prvome dijelu istraživanja bio je sto četrdeset i devet (N = 149), a u drugome dijelu sto sedamdeset i jedan (N = 171). U istraživanju su sudjelovali i učenici koji nastavu prate po individualiziranome programu (N = 75). Ukupno je uzorak činilo tristo dvadeset učenika (N = 320) triju osnovnih škola, od toga 42,29 % dječaka i 57,71 % djevojčica. U OŠ *Mladost* i OŠ *Bukovac* anketiran je jedan treći i jedan četvrti razred, dok su u OŠ *Stjepan Radić* sudjelovala po dva treća i dva četvrti razreda, kako bi broj ispitanika u gradskim školama bio približno jednak broju učenika u seoskoj školi.²

3.2. Hipoteze istraživanja

U skladu s ciljevima i problemima istraživanja, postavljene su sljedeće hipoteze:

H1 – Očekuje se da većina učenika nosi strano ili pomodno ime.

² Istraživanje u školama provela je studentica Ivana Kesedžić.

H2 – Očekuje se da ispitanici pri sklonidbi stranih i pomodnih imena odstupaju od standardnojezične norme.

H3 – Očekuje se da broj stranih i pomodnih imena iz godine u godinu raste.

H4 – Očekuje se da u urbanoj sredini više djece nosi strano ili pomodno ime nego u ruralnoj.

H5 – Očekuje se da će djeca obrazovanijih roditelja imati bolje rezultate na testu prilagodbe stranih i pomodnih imena hrvatskome jezičnome sustavu.

3.3. *Instrumenti istraživanja*

U prvome dijelu istraživanja metodom notiranja zapisana su sva imena učenika prvih četiriju razreda iz triju osnovnih škola. U drugome dijelu proveden je test koji je oblikovan za potrebe ovoga istraživanja na temelju prikupljenih imena. Zadatak je bio dopuniti 20 rečenica u kojima se tražila uporaba stranoga imena u odgovarajućem morfološkom obliku te u skladu s pravopisnim pravilima hrvatskoga jezika. U drugome dijelu istraživanja sudjelovali su samo učenici 2., 3. i 4. razreda, ponajprije zbog nedostatne ortografske i leksičke kompetencije prvoškolaca.

Na dobivenome imenskome korpusu provedena je kategorijalna analiza učeničkih osobnih imena koja su razvrstana prema čestotnosti i podrijetlu slojeva (kršćanska, narodna, slavenska, strana i pomodna imena). U drugome dijelu istraživanja, uz kategorijalnu analizu, korištene su i metode neparametrijske statistike jer se željelo utvrditi korelaciju između učeničke uspješnosti na testu i obrazovanja roditelja odnosno njihova društvenoga i ekonomskoga statusa. Kako su podatci u pojedinim varijablama odstupali od normalne raspodjele, Kruskal Wallisovim testom utvrđena je statistička značajnost razlika i iskazani su srednji rangovi u varijablama s obzirom na zanimanje oca i zanimanje majke.

3.4. *Rezultati istraživanja*

Rezultati istraživanja podijeljeni su u četiri dijela. U prvome je prikazana kategorijalna analiza prikupljenih imena, a u drugome su odstupanja ispitanika od standardnojezične norme u deklinaciji stranih i pomodnih imena. Treći dio prikazuje usporedbu rezultata s obzirom na varijable dob i mjesto stanovanja ispitanika, a u četvrtom su obrađeni rezultati s obzirom na varijablu zanimanje roditelja.

3.4.1. *Kategorijalna analiza imena*

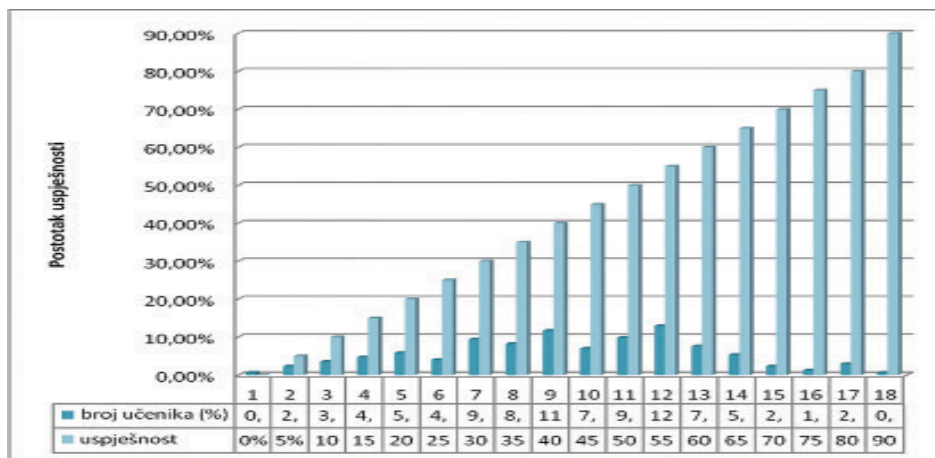
Kategorijalna analiza imena učenika mlađih razreda osnovne škole pokazuje sljedeće rezultate: 4,63 % ispitanika nosi ime koje pripada slavenskom sloju, 9,68 % ispitanika ima hrvatsko narodno ime, 32,45 % nosi kršćansko ime, a 1,32 % ispitanika nosi ime koje pripada islamskome sloju. Najveći broj ostalih učenika nosi ili pomodno ime (39,03 %) ili ime iz sloja posuđenica (12,89 %). Dakle, više od polovice ukupnoga broja ispitanika ima strano ili pomodno ime. Dobiveni rezultati potvrđuju prvu hipotezu (H1) u kojoj je pretpostavljeno da će većina hrvatskih učenika nositi strano ili pomodno ime (Tablica 1).

Tablica 1. *Primjeri imena s obzirom na sloj*

Slavenska imena	Narodna imena	Posuđena imena	Kršćanska imena	Islamska imena	Pomodna imena
Maša	Domagoj	Ines	Marko	Belma	Zitta
Ivor	Jelena	Michael	David	Asja	Kim
Ladislav	Petar Krešimir	Teuta	Magdalena	Lejla	Dylan Miles
Tamara	Mislav	Enrik	Luka	Edin	Tamia
Leda	Tomislav	Franko	Eva		Eman
Vesna	Borna	Ingrid	Jona		Fanny
Vanja	Mirta	Antigona	Marija		Ruta Glorija

3.4.2. Odstupanja od standardnojezične norme

U drugom dijelu istraživanja ispitanici drugih, trećih i četvrtih razreda rješavali su test koji se sastojao od 20 rečenica u koje je trebalo uklopiti odgovarajući oblik osobnoga stranoga imena. Nakon analize utvrđeno je da niti jedan ispitanik nije u potpunosti riješio test. Samo jedan učenik imao je 90 % točnih odgovora, petero učenika riješilo je točno 80 % testa, a dvoje 75 %. Najveći broj ispitanika, njih 22, riješilo je test s 55 % točnošću. Kao što je već spomenuto, u istraživanju su sudjelovali i učenici koji nastavu prate po individualiziranom programu. Njihovi su rezultati bili najlošiji, u rasponu od 0 %, do maksimalno 15 % točnih odgovora. Na rezultat je zasigurno utjecala činjenica da im je trebalo znatno više vremena za čitanje rečenica i pisanje odgovora. Test su najbolje riješili učenici Osnovne škole *Bukovac* u Zagrebu. U skladu s rezultatima, može se potvrditi druga hipoteza (H2) u kojoj je pretpostavljeno da će ispitanici pri uporabi stranih i pomodnih imena odstupati od standardnojezične norme (Grafikon 1).

Grafikon 1. *Uspjeh ostvaren na testu*

Veliki broj ispitanika imao je djelomično točne odgovore. Neka su imena pravilno deklinirali, ali su pogrešno napisali (Donatella – Donatela, Monique-Monik/a/), druga su pogrešno deklinirali (Nicole – Nicoleova), a točno napisali (Tablica 2). Jedan dio učenika nije poštivao zadani redoslijed imena u zagradama. Npr. u rečenici: *Idućega jutra _____ starija sestra _____ budi _____ i javlja mu da ga traži _____ otac. (Edin, Alma, Edin, Ines)*. Nekoliko je ispitanika na prazne crte, umjesto imena u zagradi, upisivalo zamjenice koje su gramatički bile točne i odgovarale su kontekstu, ali to nije bila zadaća. Za pojedina imena ispitanici su mislili da su muškoga roda (Dagmar, Ingeborg).

Tablica 2. *Odstupanja*

Nicole	Edin	Kim	Fanny	Tamia	Michael	Ines
Nicolinina	Edova	od Kim	Fannyjeva	Tamia	Michajelov	Ineskin
Nikolinina	od Edina	od Kime	Smješna	Tamii	Mihellov	Ineskicin
Nicoleva	Edijeva	Kimicin	Fanikina	Tamiji	Michelin	njezin
Nicolina	Edina	od Kimi	Fanina	Tamiae	od Michella	od Ines

3.4.3. *Usporedba rezultata s obzirom na dob učenika i mjesto stanovanja*

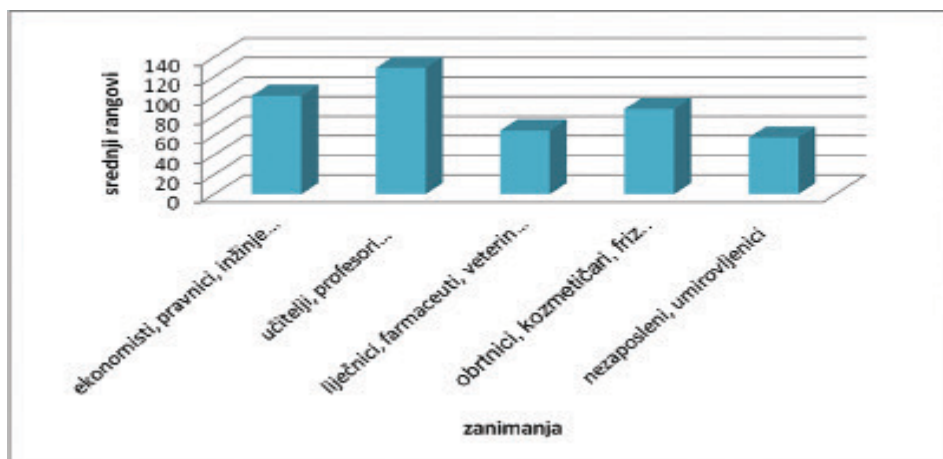
Uspoređujući imena učenika u prvome i četvrtome razredu, primjećuje se da 44,74 % učenika prvoga razreda nosi strano ili pomodno ime, a 45,33 % učenika četvrtoga razreda nosi takvo ime. Može se zaključiti da broj pomodnih imena ne raste značajno jer je postotak u prvome razredu zanemarivo manji. Time se opovrgava treća hipoteza (H3) koja pretpostavlja da će broj stranih i pomodnih imena iz godine u godinu rasti. Možda bi rezultati bili drukčiji da je uzet veći vremenski razmak, odnosno da je veća generacijska razlika.

Komparativna analiza imena učenika u zagrebačkim osnovnim školama s imenima učenika iz seoske škole u Božjakovini pokazuje da čak 72,36 % učenika zagrebačkih škola nosi strano ili pomodno ime, dok je broj u ruralnoj sredini znatno manji (27,65 %). Rezultati potvrđuju četvrtu hipotezu (H4) koja pretpostavlja da će u gradu veći broj djece nositi strano ili pomodno ime.

3.4.4. *Analiza rezultata s obzirom na zanimanje roditelja*

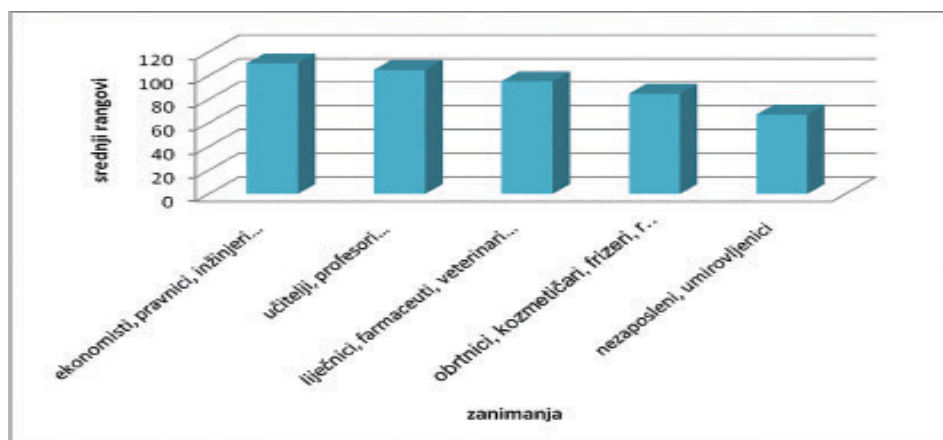
Korelacija između učeničke uspješnosti na testu i obrazovanosti roditelja odnosno njihova društvenoga i ekonomskoga statusa bila je predmetom pete hipoteze. Rezultati su dobiveni Kruskal Wallisovim testom kojim je utvrđena statistički značajna razlika ($p < 0,01$, $df = 2$) u varijablama s obzirom na zanimanje oca i majke. Na Grafikonu br. 2 prikazani su srednji rangovi u odnosu na zanimanja oca. Najbolje su rezultate ostvarili ispitanici visokoobrazovanih očeva, a najlošije ispitanici čiji su očevi nezaposleni.

Grafikon 2. Rezultati s obzirom na zanimanje oca

S obzirom na zanimanje majke također se pokazala statistički značajna razlika (Grafikon 3). Srednji rangovi u odnosu na zanimanja majke pokazuju da su najbolje rezultate ostvarili ispitanici čije su majke visokoobrazovane, a najlošije ispitanici čije su majke nezaposlene ili umirovljenice.

Grafikon 3. Rezultati s obzirom na zanimanje majke

Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti da je peta hipoteza (H5) djelomično potvrđena jer samo u nekim varijablama djeca obrazovanih roditelja postižu statistički značajno bolje rezultate.

4. Zaključak

Onomastika je posebna grana jezikoslovlja koja se bavi proučavanjem osobnih imena i nadimaka, odnosno proučava značenje i povijest imena ljudi i imena mjesta. Tema su ovoga rada bile antroponomastičke tuđice, odnosno strana i pomodna imena hrvatskih osnovnoškolskih učenika. Takva su osobna imena prikupljena, opisana i kategorijalno podijeljena. Na temelju dobivena korpusa oblikovan je test za provjeru sklonidbenih oblika pomodnica i tuđica te istražene mogućnosti prilagodbe takvih imena hrvatskome jezičnome sustavu. Test je bio namijenjen učenicima drugoga, trećega i četvrtoga razreda osnovne škole.

Pomodna ili strana imena većinom su nastala pod utjecajem izvanjezičnih razloga, ponajprije društvenih događanja, ideologija, globalizacije, medija. Sve ih je više u onomastičkoj građi jezikoslovne kroatistike. Velika čestotnost stranih i pomodnih imena te njihovo svakodnevno pritjecanje u 'pomodni popis' osobnih imena u neskladu je s morfološkim i tvorbenim pravilima hrvatskoga sklonidbenoga sustava. Strana su imena većinom teško prilagodljiva višestrukim sklonidbenim promjenama koje ustroj hrvatskoga jezika omogućuje pri uporabi vlastitih imenica. Očita je razlika između komunikacijske funkcionalnosti i standardnojezične normativnosti (Pavličević-Franić 2007). Takva imena učenicima stvaraju teškoće pri uporabi i postaju gramatički i pravopisni problem. Budući da se iz pomodnih razloga hrvatskoj djeci često daju imena u oblicima koji nisu u skladu s provođenjem hrvatskih gramatičkih i pravopisnih pravila, ne možemo ih smatrati dijelom uobičajenoga rječnika, a s druge strane, hrvatski pravopis ne može ustvrditi da su pogrešna ako su službena i zakonita.

Na temelju istraživanja provedenog u trima osnovnim školama, došlo se do zanimljivih rezultata i zaključaka. Većina hipoteza je potvrđena. Analizirajući imena učenika 1. i 4. razreda potvrđena je prva hipoteza da čak 45,03 % učenika nosi strano ili pomodno ime. Ispitanici u deklinaciji stranih i pomodnih imena, očekivano, odstupaju od norme. Nijedan učenik nije test riješio u potpunosti. Uspoređujući imena učenika prvoga i četvrtoga razreda primijećeno je da broj stranih i pomodnih imena ne raste značajno. Pretpostavlja se da bi rezultati bili drukčiji da je u obzir uzet veći vremenski razmak. Pritom 82,36 % ispitanih učenika zagrebačkih škola nosi strano ili pomodno ime, dok u manjem gradu strano ili pomodno ime nosi samo 17,65 % učenika, čime je potvrđena četvrta hipoteza. Peta hipoteza djelomično je potvrđena jer su samo u nekim varijablama djeca obrazovanijih roditelja postigla značajno bolje rezultate. Pretpostavlja se da su dobiveni rezultati u skladu s činjenicom da su strana i pomodna imena djeci mlađe dobi još uvijek nepoznata i nerazumljiva pa i njihova usvojenost odnosno prilagodbenost normama hrvatskoga standardnoga jezika još uvijek nije u potpunosti savladana.

Čuvanje ustaljenih normi koje dobro funkcioniraju zadatak je svakoga standardnoga jezika. No, osim jezičnih preduvjeta, za očuvanost sustava osobnih imena važan je i utjecaj izvanjezičnih čimbenika, osobito društvenoga okruženja i svijesti roditelja. Davatelje imena valjalo bi uputiti na bogat i neiscrpan izbor hrvatskome jeziku prikladnih imena. Takva bi imena već danas bila pravo osvježanje u poprilično pomodnome imen-

skome fondu hrvatskih osnovnoškolaca. Trebalo bi, dakle, slobodu u izboru imena koju daje Zakon o osobnom imenu usmjeriti na novu sadržajnu kvalitetu jer pomodnost koja se očituje u oblicima osobnih imena očito je loš *omen* i za nadjevatelje imena i za hrvatski jezik.

Literatura

- Barić, E. i sur. (2005), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- Bjelanović, Ž. (2007), *Onomastičke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Frančić, A. (2015), "Ime i standardnojezična norma", u: Suvala, A. i Pandžić, J. (ur.) *Nestandardni hrvatski jezik prema standardnom hrvatskom jeziku*, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb
- Frančić, A.; Hudaček, L.; Mihaljević, M. (2005), *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Marasović-Alujević, M. (2005), "Onomastika u sociolingvističkim istraživanjima", u: Granić, J. (ur.) *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Split
- Jozić, Ž. i sur. (2013), *Hrvatski pravopis*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, <http://www.zakon.hr/z/43/Zakon-o-osobnom-imenu> (preuzeto, 20. 7. 2016.)
- Pavličević-Franić, D. (2011), *Jezikopisnice, rasprave o usvajanju, učenju i poučavanju hrvatskoga jezika u ranojezičnome diskursu*, Alfa, Zagreb
- Pavličević-Franić, D. (2007), "Standardnojezična normativnost i/ili komunikacijska funkcionalnost u procesu usvajanja hrvatskoga jezika", u: Češi, M. i Barbaroša-Šikić, M. (ur.) *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika – suvremeni pristupi poučavanju u osnovnim i srednjim školama*, Naklada Slap, Zagreb – Jastrebarsko, 34–50.
- Peti, M. (1999), "O sadržaju imena", *Folia onomastica Croatica*, 8, 97–122.
- Silić, J. (1992), "Status idionima u jeziku", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, sv. 27, 115–122.
- Samardžija, M. (1998), *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Šimundić, M. (1988), *Rječnik osobnih imena*, Matica hrvatska, Zagreb
- Šimunović, P. (2009), *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb

Гергана Петкова: Мъжки лични имена от *Slavia Orthodoxa*, образувани от римски КОГНОМЕН

Обект на настоящето изследване са 28 римски когномена и техните еквиваленти в езиците от *Slavia Orthodoxa*, които се използват като официални паспортни имена. Разглежданите антропоними разпределяме в няколко групи с оглед на изходна дума и според използвания модел на деривация от латинския антропоним. Целта е да се проследи изконното значение на изследваните римски когномени, което с течение на времето е избледняло.

Допълнителна класификация на базата на екстралингвистичната информация относно канонизацията на имената не е направена, защото всички ексцерпитани антропоними представляват имена на светци, канонизирани и от Православната, и от Католическата църква.

Ключови думи: римски когномен, *Slavia Orthodoxa*.

Male personal names in *Slavia Orthodoxa*, derived from a Roman cognomen

The research focuses on 28 Roman cognomens and their equivalents, used in the languages of *Slavia Orthodoxa* as official passport names. The researched anthroponyms are divided into several groups according to the type of the basic word from which a given personal name is coined as a part of speech, and according to the derivation method used. The main aim is to clarify the initial meaning of the Roman cognomen whenever possible.

No additional extralinguistic classification about the canonization of the researched anthroponyms is done, because all of the examples represent the saints' names, canonized by both the Orthodox and the Catholic church.

Key words: Roman cognomen, *Slavia Orthodoxa*.

В периода от основаването на града до Средновековието се наблюдават различни практики при именуването на гражданите в Древен Рим. Като класическа се възприема тази от тях, използвана от римския елит по време на Републиката и началните години на Империята. Това се дължи на факта, че най-голям брой писмени паметници, съдържащи информацията относно именната система, могат да бъдат отнесени към този период.

Мъжките имена при римляните съдържат минимум два компонента¹ – лично име (*praenomen*) и родово име (*nomen* (Джонсън 1903, 1932; Фьодорова 1982: 85)/ *nomen gentile* (Джонсън 1903, 1932; Фелекан 2010: 65)/ *nomen gentilicium* (Джонсън 1903, 1932)). Възможно е гражданинът да притежава и прякор, който да е родов (*cognomen*)² или личен (*agnomen*) (Фелекан 2010: 65; Фьодорова 1982: 85). Знатните римляни често добавят и информация за това чий син са (например, *M. Porcilius Regulus, filius M. Procilii Nocetae* (Марк Порцилий Регул, син на Марк Порцилий Ночета)) (Фелекан 2010: 70).

Това представлява тричленната именна система³ (наречена *tria nomina* или *трите имена*) в Древен Рим. Първоначално тя е била валидна само за патрициевите родове. Предполага се, че системата функционира от 5 в. пр. н. е., но официално се среща в документи от 2 в. пр. н. е. и се запазва в този вид до управлението на Сула (*Sulla*), т. е. до началото на Републиката (Фелекан 2010: 66). Тя е уникалана, среща се само при племената, обитаващи Италийския полуостров, и коренно се различава от практиките на именуване при народите от другите части на Европа и дори на Средиземноморието, при които е типична употребата на комбинация от монотематично и дитематично лично име.

Третият основен елемент от името на римския гражданин, *когноменът* (*cognomen* < *con-* - с, заедно с + (*g*)*nomen* – име), възниква като индивидуален прякор, който обаче с течение на времето започва да се унаследява и скоро се превръща в родов прякор (Фьодорова 1982: 88), т. е. постепенно започва да се използва

¹ Това е валидно от епохата на Републиката. Най-ранните легенди за Рим, отнасящи се до т. нар. царски период или времето на царете, ни дават информация, че първоначално се използва едно-единствено име (например, *Ромул (Romulus)*, *Рем (Remus)*, *Фаустул (Faustulus)*), а с течение на времето с нарастването на населението редом с тях се появяват и двучленни имена (например, *Нума Помпилий (Numa Pompilius)*, *Анк Марций (Ancus Martius)*, *Тул Хостилий (Tullus Hostilius)*) (Джонсън 1903, 1932; Смит 1875: 800). Вероятно по правило се използват единичните имена, а двучленните възникват постепенно, изведени от традиционната комбинация, засвидетелствана в надписите, на единично име с името на главата на семейството в родителен падеж (например, *Marcus Marci, Caecilia Metelli*) (Джонсън 1903, 1932).

² Когноменът се използва за всички членове на дадена фамилия – от най-главния, наричан *pater familiae*, до робите. Първоначално изпълнява ролята на индивидуален прякор, но по време на императорския период загубва индивидуализация си характер и започва да се унаследява и да се предава от поколение на поколение. От него може да се получи информация за родствените връзки, родината, етническият произход или местобитанието на притежателя му (Фелекан 2010: 65).

³ Употребата на трите имена едновременно е много рядка. Среща се само при много официално общуване или при изписването на имената на римския гражданин в надписи. Обикновено при нормална форма на общуване се използва преноменът в комбинация с родовото име или когномена (http://www.vroma.org/~bmcmanus/roman_names.html).

за членовете на отделните семейства в рамките на един род (Джонсън 1903, 1932). И тъй като възниква сравнително късно, значението на почти всички когномени може да се проследи и изведе. Когномен не е задължителен елемент. В някои плебейски родове (например, в *Мариевия* (*gens Maria*), *Антониевия* (*gens Antonia*), *Октавиевия* (*gens Octavia*), *Серториевия* (*gens Sertoria*)) отсъства (защото при тях не се наблюдава разделяне на фамилии). В когномените често се съдържа и екстралингвистична информация за произхода на даден род (например, *Фуфиевият род* (*gens Fufia*) се преселва в Рим от кампанския град *Cales* и затова неговите представители носят когномена *Calenus*) или за паметно събитие, свързано по някакъв начин с представителите му (в плебейския *Муциев род* (*gens Mutia*) се появява когномена *Сцевола* (*Scaevola*, букв. *леворък*) заради известната героична постъпка на *Гай Муций* (*Gaius Mutius*), който изгаря дясната си ръка при срещата си с вражеския цар *Порсена* (*Porsenna*)) (Фьодорова 1982: 88).

Когномени възникват и на базата на асоциация с физически белези (*Celsus* (букв. *висок*), *Crassus* (букв. *дебел*), *Macer* (букв. *мършав*), *Nasica* (букв. *остронос*), *Paullus* (букв. *мъничък*), *Rufus* (букв. *риж*), *Strabo* (букв. *късокрак*)), отличителни черти на характера (*Severus* (букв. *жесток*), *Probus* (букв. *честен*)) (Смит 1875: 801; Фьодорова 1982: 88) или показват произхода на този, който носи прякора, *Gallus* (букв. *гал, представител на племето на галите*), *Sabinus* (букв. *сабинянин, представител на племето на сабините*) (Джонсън 1903, 1932).

След възникването на християнството и разпространението на новата религия в Европа една огромна част от древните римски имена са канонизирани и така постепенно започват да навлизат в чужди антропонимни системи.

Обект на настоящето изследване са 28 римски когномена и техните еквиваленти в езиците от *Slavia Orthodoxa*, които се използват като официални паспортни имена.

Разглежданите антропоними разпределяме в няколко групи с оглед на изходна дума и според използвания модел на деривация от латинския антропоним. Целта е да се проследи изконното значение на изследваните римски когномени, което с течение на времето е избледняло. Възможна е и замяна с т. нар. “народна етимология” под въздействие на направени асоциации с лексеми, които са характерни за езика, в чиято именна система римският антропоним е навлязал. Важно е да се подчертае, че тази класификация е направена въз основа на правилата, валидни за латинската граматика.

Допълнителна класификация на базата на екстралингвистичната информация относно канонизацията на имената не е направена, защото всички ексцерпитани антропоними представляват имена на светци, канонизирани и от Православната, и от Католическата църква.

I. Класификация според изходна дума

1. От съществително име:

A. От съществително собствено име:

Aemilianus (< РПИ *Aemilius* > **BG:** Емилиан; **SRB:** Емилијан; **RUS:** Емилиан; **UKR:** Омелян; **BLR:** Еміліян); Fabianus (< РПИ *Fabius* > **BG:** Фабиан; **SRB:** Фабијан; **RUS:** Фабиан; **UKR:** Фабіан; **BLR:** Фабіян); Iulianus/Julianus (< РПИ *Iuleus/ Iulius/ Julius* > **BG:** Юлиан; **SRB:** Јулијан; **RUS:** Юлиан; **UKR:** Юліан; **BLR:** Юльян); Iustinianus/Justinianus (< РК *Iustinus/ Justinus* > **BG:** Юстиниян; **SRB:** Јустинијан; **RUS:** Юстиниан; **UKR:** Юстиніан; **BLR:** Юстыніян); Paulinus/ Paullinus (< РП *Paulus* > **BG:** Павлин; **SRB:** Павлина; **RUS:** Павлин; **UKR:** Павлин; **BLR:** Паўлін); Valerianus (< РПИ *Valerius* > **BG:** Валериан; **SRB:** Валеријан; **RUS:** Валериан; **UKR:** Валеріан; **BLR:** Валяр'ян);

B. От съществително нарицателно име:

Victor (< лат. *victor, oris, m – победител* > **BG:** Виктор; **SRB:** Виктор; **RUS:** Виктор; **UKR:** Віктор; **BLR:** Віктар).

2. От прилагателно име:

Adrianus/ Hadrianus (< лат. *Hadrianus, 3/ Hadrianus, i, m – родом от Адрия⁴/ жител на Адрия; адриатически; родом от Адриатическо море* > **BG:** Адриан; **SRB:** Адријан/ Хадријан; **RUS:** Адриан; **UKR:** Адріан; **BLR:** Адрыян); Cond ratus/ Quadratus (< лат. *quadratus, 3 – четириъгълен; съразмерен* > **BG:** Кодрат/ Кондрат; **SRB:** Кодрат; **RUS:** Квадрат/ Кодрат; **UKR:** Квадрат/ Кіндрат; **BLR:** Кандрат); Faustus (< лат. *faustus, 3 – благоприятен, късметлийски, щастлив* > **BG:** Фауст; **SRB:** Фауст; **RUS:** Фауст; **UKR:** Фавст; **BLR:** Фаўст); Felix (< лат. *felix, icis – щастлив; късметлийски, успешен* > **BG:** Феликс; **SRB:** Феликс; **RUS:** Феликс; **UKR:** Фелікс; **BLR:** Фелікс); Ianuarius/ Januarius (< лат. *Ianuarius, 3 – принадлежащ на Янус, отнасящ се до Янус* > **BG:** Януар; **SRB:** Јануарије; **RUS:** Януарий; **UKR:** Януарій; **BLR:** Януарый); Laurentius (< лат. *Laurentius, 3 – от/ родом от Лаврент, лаврентийски / laurentius, 3 – овенчан с лавров венец* > **BG:** Лавренти; **SRB:** Лаврентије; **RUS:** Лаврентий; **UKR:** Лаврентій; **BLR:** Лаўрын); Longinus (< лат. *longus, 3 – дълъг* > **BG:** Лонгин; **SRB:** Лонгин; **RUS:** Лонгин; **UKR:** Логвин; **BLR:** Лонгін); Lucanus (< лат. *Lucanus, 3 – от областта Лукания* > **BG:** Лукан; **SRB:** Лукан; **RUS:** Лукан; **UKR:** Лукань; **BLR:** Лукан); Maximus (< лат. *maximus, 3 – най-голям; най-велик* > **BG:** Максим/ Максимус; **SRB:** Максим; **RUS:** Максим; **UKR:** Максим; **BLR:** Максім); Paullus/ Paulus (< лат. *paullus, 3/ paulus, 3 – малък; скромнен* > **BG:** Павел; **SRB:** Павле; **RUS:** Павел; **UKR:** Павло; **BLR:** Павел); Severus (< лат. *severus, 3 – суров, строг, сериозен* > **BG:** Север; **SRB:** Север; **RUS:** Север; **UKR:** Север/ Севір; **BLR:** Сявір); Urbanus (< лат. *urbanus, 3 – градски* > **SRB:** Урбан; **RUS:** Урбан/ Урван; **UKR:** Урбан/ Урван; **BLR:** Урбан); Vitalis (< лат. *vitalis,*

⁴ Адрия (Hadria) е град в северна Италия; от този топоним е изведен хидронима Адриатическо море (10, 11, 12, 17, 21, 22, 25, 26, 34, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47).

e – *жизнен, изпълнен с живот* > **BG**: Витали; **SRB**: Виталије; **RUS**: Виталий; **UKR**: Вітал/ Віталій; **BLR**: Віталь).

3. От вербоид:

Donatus (< лат. *donatus*, 3 – даден, подарен (мин. страд. прич. от гл. *dono*, 1 – подарявам, давам, дарявам) > **BG**: Донат; **SRB**: Донат; **RUS**: Донат; **UKR**: Донат; **BLR**: Данат).

4. Повече от една изходна дума:

Albinus (< съществително собствено име/ прилагателно име < РК *Albus*/ лат. *albinus*, 3 – който е бял (< *albus*, 3 – бял) > **BG**: Албин; **SRB**: Албин; **RUS**: Альбин; **UKR**: Альбін; **BLR**: Альбін); Florianus (< съществително собствено име/ прилагателно име < РК *Florus*/ лат. *florianus*, 3 – цветущ; разкошен > **BG**: Флориан; **SRB**: Флориан/ Флоријан; **RUS**: Флориан; **UKR**: Флоріан; **BLR**: Фларыян); Florus (< съществително нарицателно име/ глагол/ прилагателно име < лат. *flos, oris, m* – цвете / *floreo*, 3 – цъфтя, процъфтявам / *florus*, 3 – цъфтящ, велоколен, блестящ > **BG**: Флор; **SRB**: Флора; **RUS**: Флор; **UKR**: Флор; **BLR**: Флор); Germanus (< съществително нарицателно/ прилагателно име < лат. *germanus, i, m/ germanus*, 3 – брат, близък/ роден, братски, близък, едноутробен; правилен, истински / лат. *Germanus, i, m* – германец, жител на областта Германия > **BG**: Герман; **SRB**: Герман; **RUS**: Герман; **UKR**: Герман; **BLR**: Герман); Iustinus/ Justinus (< прилагателно име/ съществително собствено име < лат. *iustus*, 3 – заслужен, справедлив; предан; благ; пристоеен / мъжкото лично име *Iustus* > **BG**: Юстин; **SRB**: Јустин; **RUS**: Юстин; **UKR**: Юстин; **BLR**: Юстын); Valens (< вербоид/ глагол < лат. *valens, entis* – силен, здрав (сег. деят. прич. от гл. *valeo*, 2 – силен съм, здрав съм) / *valeo*, 2 – силен съм, здрав съм > **BG**: Валент; **SRB**: Валентије; **RUS**: Валент; **UKR**: Валентій; **BLR**: Валенці); Valentinus (< вербоид/ съществително нарицателно име < лат. *valens, entis* – силен, енергичен, здрав / *valentia, ae, f* – сила, могъщество, мощ / *valentinus*, 3 – който е здрав > **BG**: Валентин; **SRB**: Валентин; **RUS**: Валентин; **UKR**: Валентин; **BLR**: Валянтын).

Най-многобройна от разглеждани групи е тази, съдържаща имена, образувани от прилагателно име, следвана от тази на антропонимите с нееднозначна етимология и тези, които са изведени от съществително собствено име. Най-непродуктивни се оказват съществителните нарицателни имена и вербоидите. Този резултат е логичен, защото римските когномени първоначално са използвани като прякори, свързани с физически белег, произход или с черта от характера на човека. По-късно леко изменят употребата се и започват да се използват, за да посочват членовете на дадена фамилия в рамките на даден род.

Съществуват два модела за образуване на лични имена от римски когномен – директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име или от неговата основа.

II. Класификация според модел на образуване

1. Мъжки лични имена от *Slavia Orthodoxa*, изведени от формата за Nom. sg. на изходния римски когномен:

Felix > **BG:** Феликс; **SRB:** Феликс; **RUS:** Феликс; **UKR:** Фелікс; **BLR:** Фелікс; Januarius/Januarius > **SRB:** Јануарије; **RUS:** Януарий; **UKR:** Януарій; **BLR:** Януарый; Laurentius > **SRB:** Лаврентије; **RUS:** Лаврентий; **UKR:** Лаврентій; Victor > **BG:** Виктор; **SRB:** Виктор; **RUS:** Виктор; **UKR:** Віктор; **BLR:** Віктар.

2. Мъжки лични имена от *Slavia Orthodoxa*, изведени от основата на изходния римски когномен:

Adrianus/ Hadrianus > **BG:** Адриан; **SRB:** Адријан/ Хадријан; **RUS:** Адриан; **UKR:** Адриан; **BLR:** Адрыян; Aemilianus > **BG:** Емилиан; **SRB:** Емилијан; **RUS:** Емилиан; **UKR:** Омелян; **BLR:** Еміліян; Albinus > **BG:** Албин; **SRB:** Албин; **RUS:** Альбин; **UKR:** Альбін; **BLR:** Альбін; Condratus/ Quadratus > **BG:** Кодрат/ Кондрат; **SRB:** Кодрат; **RUS:** Квадрат/ Кодрат; **UKR:** Квадрат/ Кіндрат; **BLR:** Кандрат; Donatus > **BG:** Донат; **SRB:** Донат; **RUS:** Донат; **UKR:** Донат; **BLR:** Данат; Fabianus > **BG:** Фабиан; **SRB:** Фабијан; **RUS:** Фабиан; **UKR:** Фабиан; **BLR:** Фабијан; Faustus > **BG:** Фауст; **SRB:** Фауст; **RUS:** Фауст; **UKR:** Фавст; **BLR:** Фаўст; Florianus > **BG:** Флориан; **SRB:** Флориан/ Флоријан; **RUS:** Флориан; **UKR:** Флоріан; **BLR:** Фларыян; Florus > **BG:** Флор; **SRB:** Флора; **RUS:** Флор; **UKR:** Флор; **BLR:** Флор; Germanus > **BG:** Герман; **SRB:** Герман; **RUS:** Герман; **UKR:** Герман; **BLR:** Герман; Januarius/ Januarius > **BG:** Януар; Iulianus/ Julianus > **BG:** Юлиан; **SRB:** Јулијан; **RUS:** Юлиан; **UKR:** Юліан; **BLR:** Юляян; Iustinianus/ Justinianus > **BG:** Юстиниан; **SRB:** Јустинијан; **RUS:** Юстиниан; **UKR:** Юстиніан; **BLR:** Юстыніян; Iustinus/ Justinus > **BG:** Юстин; **SRB:** Јустин; **RUS:** Юстин; **UKR:** Юстин; **BLR:** Юстын; Laurentius > **BG:** Лавренти; **BLR:** Лаўрын; Longinus > **BG:** Лонгин; **SRB:** Лонгин; **RUS:** Лонгин; **UKR:** Логвин; **BLR:** Лонгін; Lucanus > **BG:** Лукан; **SRB:** Лукан; **RUS:** Лукан; **UKR:** Лукань; **BLR:** Лукан; Maximus > **BG:** Максим/ Максимус; **SRB:** Максим; **RUS:** Максим; **UKR:** Максим; **BLR:** Максім; Paulinus/ Paullinus > **BG:** Павлин; **SRB:** Павлина; **RUS:** Павлин; **UKR:** Павлин; **BLR:** Паўлін; Paullus/ Paulus > **BG:** Павел; **SRB:** Павле; **RUS:** Павел; **UKR:** Павло; **BLR:** Павел; Severus > **BG:** Север; **SRB:** Север; **RUS:** Север; **UKR:** Север/ Севір; **BLR:** Сявір; Urbanus > **SRB:** Урбан; **RUS:** Урбан/ Урван; **UKR:** Урбан/ Урван; **BLR:** Урбан; Valens > **BG:** Валент; **SRB:** Валентије; **RUS:** Валент; **UKR:** Валентій; **BLR:** Валениј; Valentinus > **BG:** Валентин; **SRB:** Валентин; **RUS:** Валентин; **UKR:** Валентин; **BLR:** Валянтын; Valerianus > **BG:** Валериан; **SRB:** Валеријан; **RUS:** Валериан; **UKR:** Валеріан; **BLR:** Валяр'ян; Vitalis > **BG:** Витали; **SRB:** Виталије; **RUS:** Виталий; **UKR:** Вітал/ Віталій; **BLR:** Віталь.

Очевидно е, че в конкретния случай по-продуктивен от двата модела се оказва вторият.

От изложеното по-горе можем да направим следните изводи:

1. Най-многобройна от разглеждани групи е тази, съдържаща имена, образувани от прилагателно име, следвана от тази на антропонимите с нееднозначна етимология и тези, които са изведени от съществително собствено име. Най-непродуктивни се оказват съществителните нарицателни имена и вербоидите;
2. От съществуващите два модела за образуване на мъжко лично име от римски когномен по-продуктивен е вторият, което се дължи на факта, че латинските антропоними не са навлизали директно от римската антропонимната система в именните системи на езиците от *Slavia Orthodoxa*, а чрез посредничеството на трети език или като резултат от приемането на християнството за официална религия.

Литература

- Бірыла, М. В. (1966), *Беларуская антрапанімія*, т. 1 (Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны пабацьку, прозаішчы), Навука і тэхніка, Мінска (= БИ1)
- Бірыла, М. В. (1982), *Беларуская антрапанімія*, т. 3 (Структура ўласных мужчынскіх імён), Навука і тэхніка, Мінска (= БИ2)
- Bosanac, M. (1984), *Prosvjetin imenoslov*, Prosvjeta, Zagreb (= Б)
- Грковић, М. (1966), *Речник личних имена код Срба*, “Вук Караџић”, Београд (= Г)
- Дворецкий, И. Х. (1976), *Латинско – русский словарь*, “Русский язык”, Москва (= ДВ)
- Johnson, H. W. (1932), *The Private Life of the Romans*, Scott, Foresman and Company, http://www.forumromanum.org/life/johnson_2.html (19. 09. 2011)
- Дојчиновић, Б. (2010), *Књига имена (водич за будуће родитеље и кумове)*, Креативни центар, Београд (= Д)
- Илчев, Ст. (1959), *Речник на личните и фамилните имена у българите*, Издателство на БАН, София (= И)
- Keber, J. (2008), *Leksikon imen. Onomastični kompendij*, Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana (= KE)
- Ковачев, Н. П. (1987), *Честотно-тълковен речник на личните имена у българите*, “Д-р Петър Берон”, София (= КОВ)
- Ковачев, Н. (1995), *Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*, “Пик”, Велико Търново (= КО)
- Кол, П., Ранчић, А. (2011), *Именар – лексикон српских имена*, Јован, Београд (= КР)
- Никонов, В. А. (1988), *Ищем имя*, “Советская Россия”, Москва (= Н)
- Петровский, Н. А. (1955), *Словарь русских личных имен*, “Советская энциклопедия”, Москва (= П)
- Скрипник, Л. Г., Дзятковская, Н. П. (1986), *Власні імена людей (словник-довідник)*, “Наукова думка”, Київ (= СД)
- Smith, W. (1875), *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, London, 800–803.
- Суперанская, А. В. (1988), *Словарь русских личных имён*, Издательство АСТ, Москва (= С)
- Трійняк, І. І. (2005), *Словник українських імен*, Видавництво “Довіра”, Київ (= Т)
- Felecan, O. (2010), “A Diachronic Excursion into the Anthroponymy of Eastern Romania”, *Philologia Jassyensia*, An. VI, Nr. 1 (11), 57–80.
- Фьодорова, Е. В. (1982), *Введение в латинскую эпиграфику*, Изд-во Моск. ун-та, Москва, 85–101.
- Šimundić, M. (1988), *Rječnik osobnih imena*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb (= Ш)
- Шипка, М., Клајн, Ив. (2011), *Име моје и твоје*, ИК Прометеј, Нови Сад (= ШК)
- Беларускі іменьнік* (www.dzietki.org) (18. 01. 2012) (= БИМ)
- Oxford Latin Dictionary* (1968), Oxford University Press, London (= О)
- www.behindthename.com (24. 07. 2013) (= БЕ)
- <http://kurufin.narod.ru/> (24. 07. 2013) (= К)
- <http://www.novaroma.org> (20. 04. 2011)

Индекс на мъжките лични имена от Slavia Orthodoxa, образувани от римски когномен:⁵

ADRIANUS/ HADRIANUS – римски когномен, изведен от лат. *Nadrianus*, *3/ Nadrianus*, *i*, *t* – родом от Адрия⁶/ жител на Адрия (Б, Д, К, КЕ, КО, КОВ, КР, Н, С, СД, Т, Ш); *адриатически*; родом от Адриатическо море (К, О, С, Т, Ш). Име на четириима римокатолически папи (КЕ) и на католически (И, К, КЕ, Т) и православен светец (И, К, С, Т);

BG: Адриан (И, К, КО, КОВ);

SRB: Адријан (Б, БЕ, Г, Д, К, КР)/ Хадријан (Б);

RUS: Адриан (БЕ, ДВ, К, КЕ, Н, П, С);

UKR: Адриан (К, СД, Т);

BLR: Адрыян (К).

AEMILIANUS – римски когномен, изведен от римското родово име *Aemilius* и е със значение *Емилиев*, *принадлежащ на/ собственост на Емилиј*; *потомък/ наследник/ син на Емилиј* (БЕ, И, Д, К, КЕ, КР, КО, КОВ, О, П, СД, Т). Име на католически (БИ2, И, К, КЕ, КОВ, Т) и православен светец (БИ2, И, К, КО, КОВ, Т);

BG: Емилиан (И, К, КО, КОВ);

SRB: Емилијан (Б, Г, Д, К, КР);

RUS: Емилиан (Г, К, С);

UKR: Омелян (БИ1, К, СД, Т);

BLR: Еміліян (К).

ALBINUS – римски когномен, използван в *Цейониевия (gens Caeconia)* и *Постумиевия род (gens Postumia)* (К), изведен от римския когномен *Albus* (К, Ш) или от лат. *albinus*, *3* – *който е бял* (К, КЕ, Т, Ш) (< *albus*, *3* – *бял* (Б, КЕ, С)). Име на католически (БЕ, К, КЕ, Т) и православен светец (С);

BG: Албин (И, КО);

SRB: Албин (Б, Г);

RUS: Альбин (К, С);

UKR: Альбін (СД, Т);

BLR: Альбін (БИМ, К).

CONDRATUS/ QUADRATUS – римски когномен, използван в *Азиниевия (gens Asininia)*, *Ниниевия (gens Ninia)* и *Умидиевия род (gens Umidia)* (К), изведен от лат. *quadratus*, *3* – *четириъгълен* (Б, БЕ, И, К, КО, П, С, СД, Т, Ш); *сразмерен* (К). Име на католически (Г, И, К, Т) и православен светец (БИ2, Г, И, К, КО, С, Т);

BG: Кодрат (И)/ Кондрат (КО);

⁵ В индекса са използвани абривиатури, чиито съответствия са посочени в *Литература*.

⁶ Адрия (Nadria) е град в северна Италия; от този топоним е изведен хидронима Адриатическо море (Б, Д, К, КЕ, КО, КР, Н, С, СД, Т, Ш).

SRB: Кодрат (Б, Г);
RUS: Квадрат (С)/ Кодрат (П);
UKR: Квадрат (Т)/ Кіндрат (БИ1, К, СД, Т);
BLR: Кандрат (БИ1, К).

DONATUS – римски когномен, изведен от лат. *donatus*, 3 – *даден, подарен* (мин. страд. прич. от гл. *допо*, 1 – *подарявам, давам, дарявам*) (Б, БЕ, И, К, КЕ, С, СД, Т, Ш). Име на католически (БЕ, И, К, КЕ, Т) и православен светец (БЕ, И, К, Т);

SRB: Донат (Б);
RUS: Донат (К, П, С);
UKR: Донат (К, СД, Т);
BLR: Данат (К).

FABIANUS – римски когномен, изведено от римското родово име *Fabius* (Б, БЕ, К, КЕ, КО, О, С, Т, Ш) и е със значение *Фабиев, принадлежащ/ собственост на Фабий; потомък/ наследник/ син на Фабий* (Б, О, П, С, Т, Ш). Име на римокатолически папа (БЕ) и на католически (БЕ, БИ1, К, КЕ, Т) и православен светец (БИ1, С, Т);

BG: Фабиан (КО);
SRB: Фабијан (Б);
RUS: Фабиан (К, КЕ, С);
UKR: Фабіан (Т);
BLR: Фабіян (БИМ, К).

FAUSTUS – Архаичен преномен, възроден от *Сула (Sulla/ Sylla)* (К), използван и като римски когномен (БЕ, К, П) в *Корнелиевия род (gens Cornelia)* (С), изведен от лат. *faustus*, 3 – *благоприятен, късметлийски, щастлив* (Б, БЕ, К, П, С, Т). Име на католически (БЕ, К, Т) и православен светец (БЕ, К, С, Т);

BG: Фауст (И);
SRB: Фауст (Б);
RUS: Фауст (К, П, С);
UKR: Фавст (Т);
BLR: Фаўст (БИМ, К).

FELIX – римски когномен, изведен от лат. *felix, icis* – *щастлив; късметлийски, успешен* (Б, БЕ, К, КЕ, КО, Н, П, С, СД, Т, Ш). Първоначално името се използва като епитет на *Марс (Mars)* (С). Името е използвано и като агномен за генерал *Сула (Sulla/ Sylla)* (I в. пр. н. е.) (С). Име на на четирима римокатолически папи (БЕ) и на католически (БЕ, БИ2, КЕ, КО, Н, Т) и православен светец (БИ2, К, КО, Н, Т);

BG: Феликс (И, К, КО, КОВ);
SRB: Феликс (Б);
RUS: Феликс (БЕ, БИ2, К, Н, П, С);
UKR: Фелікс (К, СД, Т);

BLR: Фелікс (БИ2, К).

FLORIANUS – римски когномен, изведен от римския когномен *Florus* (Б, БЕ, К, КЕ, КО, КОВ, СД, Ш) и е със значение *Флоров, принадлежащ/ собственост на Флор; потомък/ наследник/ син на Флор* (Ш) или от лат. *florianus*, 3 – *цветуш; разошен* (С, Т). Име на католически (БЕ, БИ1, БИ2, К, КО, Т) и православен светец (БИ1, БИ2, С, Т);

BG: Флориан (И, КО, КОВ);

SRB: Флориан (Б, КО)/ Флоријан (Б);

RUS: Флориан (БИ1, К, П, С);

UKR: Флоріан (К, СД, Т);

BLR: Фларыян (БИ2, К).

FLORUS – римски когномен, използван в *Аквилиевия род (gena Aquilia)* (К), изведен от лат. *flos, oris, t* – *цвете* (Б, И, К, С, СД, Т), от *floreo*, 3 – *цъфтя, процъфтявам* (Н) или от *flogus*, 3 – *цъфтящ, велоколен, блестящ* (И, К, КЕ, Ш). Име на католически (БИ2, Г, И, К, Н, Т) и православен светец (БИ2, Г, И, К, Н, С, Т);

BG: Флор (И);

SRB: Флора (Б, Г);

RUS: Флор (БИ1, ДВ, К, Н, П, С);

UKR: Флор (БИ1, К, СД, Т);

BLR: Флор (БИ1, К).

GERMANUS – римски когномен, изведен от лат. *germanus, i, m/ germanus*, 3 – *брат* (БЕ, К, КО), *близнак* (И, КОВ)/ *роден, братски, близък, едноутробен* (Д, КО, С, СД, Т, Ш); *правилен, истински* (Ш) или от лат. *Germanus, i, m* – *германец, жител на областта Германия* (Б, Н, Т). Име на католически (БЕ, БИ1, БИ2, И, К, КО, КОВ, КР, Н, Т) и православен светец (БЕ, БИ1, БИ2, И, К, КО, КОВ, КР, Н, Т);

BG: Герман (И, К, КО, КОВ);

SRB: Герман (Б, Г, Д, К);

RUS: Герман (БЕ, БИ1, БИ2, К, Н, С, П);

UKR: Герман (БИ1, К, СД, Т);

BLR: Герман (БИ1, БИ2, К).

IANUARIUS/ JANUARIUS – римски когномен, изведен от лат. *Ianuarius*, 3 – *принадлежащ на Янус, отнасящ се до Янус* (К, С, СД, Т, П, Ш). Първоначално името се използва като епитет на *Марс (Mars)* (С). Име на католически (БЕ, И, К, Т) и православен светец (БЕ, И, К, С, Т);

BG: Януар (И, КО);

SRB: Јануарије (ШК);

RUS: Януарий (К, С, П);

UKR: Януарій (К, СД, Т);

BLR: Януарый (К).

IULIANUS/ JULIANUS – римски когномен, изведен от римското родово име *Iuleus/ Iulius/ Julius* (БЕ, Д, К, КЕ, С, СД, Т, О, Ш) и е със значение *Юлиев, принадлежащ/ собственост на Юлий; потомък/ наследник/ син на Юлий* (КЕ, О, С, Т, Ш). Първоначално името се използва като епитет на *Марс (Mars)* (С). Име на католически (БЕ, БИ2, Г, Д, И, К, КЕ, КО, Т) и православен светец (БЕ, БИ2, Г, Д, И, К, КО, Т);

BG: Юлиан (БЕ, И, К, КО, КОВ);

SRB: Јулијан (Б, Г, Д, К);

RUS: Юлиан (БЕ, ДВ, К, П, С);

UKR: Юліан (К, СД, Т);

BLR: Юльян (БИ2, К).

IUSTINIANUS/ JUSTINIANUS – римски когномен, изведен от римския когномен *Iustinus/ Justinus* (Б, И, К, КЕ, КО, С, Т, Ш) и е със значение *Юстинов, принадлежащ/ собственост на Юстин; потомък/ наследник/ син на Юстин* (С, Т). Име на католически (С, Т) и православен светец (К, С, Т);

BG: Юстинијан (И, К, КО);

SRB: Јустинијан (Б);

RUS: Юстиниан (К, П, С);

UKR: Юстиніан (Т);

BLR: Юстыніян (К).

IUSTINUS/ JUSTINUS – римски когномен, изведен от лат. *iustus*, 3 – *заслужен, справедлив; предан; блаз; пристоеен* (Б, Д, И, К, КР, СД, П, С, Т, Ш) или от мъжкото лично име *Iustus* и е със значение *Юстов, принадлежащ/ собственост на Юст; потомък/ наследник/ син на Юст*. Първоначално името се използва като епитет на *Марс (Mars)* (С). Име на католически (БИ1, БИ2, Д, К, КЕ, КР, Т) и православен светец (БИ1, БИ2, Д, К, КР, С, Т);

BG: Юстин (И, К, КО);

SRB: Јустин (Б, Г, Д, К, КР);

RUS: Юстин (ДВ, К, П, С);

UKR: Юстин (БИ1, К, СД, Т);

BLR: Юстын (БИ1, БИ2, БИМ, К).

LAURENTIUS – римски когномен, изведен от лат. *Laurentius*, 3 – *от/ родом от Лаврент*⁷ (*Laurentium*), *лаврентийски* (Б, БЕ, И, К, КЕ, КО, П, С, СД, Т, Ш) или от *laurentius*, 3 – *овенчан с лавров венец* (Н). Име на католически (БЕ, БИ1, БИ2, И, К, КЕ, КО, Т, ШК) и православен светец (БЕ, БИ1, БИ2, И, К, КО, С, Т, ШК);

BG: Лавренти (И, КО);

⁷ Град в древна Италия, чието име вероятно е образувано от лат. *laurus, i. f./ us, f. – лавър* (Б, БИ, И, К, КЕ, КО, П, С, СД, Т, Ш).

SRB: Лаврентије (Б, Г, КЕ, ШК);
RUS: Лаврентий (БЕ, БИ1, БИ2, К, Н, П, С);
UKR: Лаврентій (БИ1, К, СД, Т);
BLR: Лаўрын (БИМ, К).

LONGINUS – римски когномен, използван в *Касиевия род (gens Cassia)* (ДВ, К), изведен от лат. *longus*, 3 – дълъг (Б, БЕ, И, К, КО, С, СД, Т, Ш). Име на католически (БЕ, БИ2, И, К, КО, Т) и православен светец (БЕ, БИ2, И, К, КО, С, Т);

BG: Лонгин (И, КО);
SRB: Лонгин (Б, Г);
RUS: Лонгин (БИ1, БИ2, ДВ, К, С, П);
UKR: Логвин (БИ1, К, СД, Т);
BLR: Лонгін (БИ2, БИМ).

LUCANUS – римски когномен, изведен от лат. *Lucanus*, 3 – от областта Лукания (И, О, С). Име на католически (К) и православен светец (К, С);

BG: Лукан (И, КО, КОВ);
SRB: Лукан (Б, Г);
RUS: Лукан (ДВ, К, С);
UKR: Лукань (К, Т);
BLR: Лукан (БИМ).

MAXIMUS – римски когномен, използван във *Фабиевия род (gens Fabia)* (БЕ, ДВ, И, К, П), изведен от лат. *maximus*, 3 – най-голям; най-велик (Б, БЕ, Д, И, К, КО, КОВ, КР, Н, П, С, СД, Т, Ш). Име на католически (БЕ, БИ2, И, К, КЕ, КОВ, Н, Т) и православен светец (БЕ, БИ2, И, К, КО, КОВ, Н, Т);

BG: Максим (БЕ, К, КО, КОВ);
SRB: Максим (Б, Г, Д, К, КР);
RUS: Максим (БЕ, БИ1, БИ2, ДВ, К, Н, П, С);
UKR: Максим (БИ1, К, Т);
BLR: Максім (БИ1, БИ2, К).

PAULINUS/ PAULLINUS – римски когномен, изведен от римския преномен *Paulus* и е със значение *Павлов, принадлежащ/ собственост на Павел; потомък/ наследник/ син на Павел* (БЕ, К, Н, О, П, С, СД, Т). Име на католически (БЕ, БИ2, К, КО, Н) и православен светец (БЕ, БИ2, К, КО, Н, Т);

BG: Павлин (БЕ, К, КО, КОВ);
SRB: Павлина (Б, Г);
RUS: Павлин (БИ1, БИ2, К, П, С);
UKR: Павлин (БИ1, К, СД, Т);
BLR: Паўлін (БИ1, БИ2, К).

PAULLUS/ PAULUS – римски преномен, използван и като римски когномен (БЕ, ДВ, И, К, КР, О, П) в *Емилиевия (gens Aemilia)* (ДВ, К, КР, О) и *Фабиевия род (gens Fabia)*, изведен от лат. *paullus, 3/ paulus, 3 – малък; скромн* (Д, К, КО, КОВ, КР, Н, О, С, СД, Т). Име на шестима римокатолически папи (БЕ, И, ШК) и на католически (БЕ, БИ2, Д, К, КЕ, Т) и православен светец (БЕ, БИ2, Д, К, С, Т);

BG: Павел (БЕ, И, К, КО, КОВ);

SRB: Павле (Б, БЕ, Г, Д, К, КР);

RUS: Павел (БЕ, БИ1, БИ2, К, КЕ, Н, П, С, Т);

UKR: Павло (БЕ, БИ1, К, СД, Т);

BLR: Павел (БИ1, БИ2, К).

SEVERUS – римско родово име, използвано и като римски когномен (ДВ, К, О) в *Клавдиевия (gens Claudia)* и *Септилиевия род (gens Septilia)* (К), изведено от лат. *severus, 3 – суров, строг, сериозен* (БЕ, Д, И, К, КЕ, КО, КОВ, КР, О, П, С, Т, Ш). Име на католически (БЕ, К, КЕ, Т) и православен светец (БЕ, К, С, Т);

BG: Север (И, К, КО);

SRB: Север (Б, Г, Д, КО, КР)⁸;

RUS: Север (ДВ, К, П, С);

UKR: Север (Т)/ Севір (Т);

BLR: Сявір (К).

URBANUS – римски когномен, изведен от лат. *urbanus, 3 – градски* (Б, БЕ, К, КЕ, П, С, Т). Първоначално името се използва като епитет на *Марс (Mars)* (С). Име на осем римокатолически папи (БЕ, ШК) и на католически (К, КЕ, Т) и православен светец (К, С, Т);

SRB: Урбан (Б, ШК);

RUS: Урбан (К, П, С)/ Урван (К, П, С);

UKR: Урбан (Т)/ Урван (Т);

BLR: Урбан (К).

VALENS – римски когномен, изведен от лат. *valens, entis – силен, здрав* (сег. деят. прич. от гл. *valeo, 2 – силен съм, здрав съм*) (К, КО, П, С, Т, Ш) или от *valeo, 2 – силен съм, здрав съм* (КЕ). Име на католически (К, Т) и православен светец (БИ1, К, С, Т);

BG: Валент (К);

SRB: Валентије (Б, Г, КР);

RUS: Валент (ДВ, К, П, С);

UKR: Валентій (К, СД, Т);

BLR: Валенці (БИМ).

⁸ Възможно е в сръбски името да произлиза от наименованието на една от посоките на света, възприета като лично име (КР).

VALENTINUS – римски когномен, изведен от лат. *valens, entis* – силен, енергичен, здрав (Б, БЕ, Д, И, К, КЕ, КОВ, КР, Т), от *valentia, ae, f* – сила, могъщество, мощ (Н, КЕ) или от *valentinus, 3* – който е здрав (КО, Ш). Име на римокатолически папа (ШК) и на католически (БЕ, БИ1, БИ2, И, К, КЕ, КО, КОВ, Н, Т) и православен светец (БЕ, БИ1, БИ2, И, К, КО, КОВ, Н, Т);

BG: Валентин (БЕ, И, К, КО, КОВ);

SRB: Валентин (Б, Г, Д, К, КР, ШК);

RUS: Валентин (БЕ, БИ1, БИ2, К, КЕ, Н, П, С);

UKR: Валентин (БИ1, К, СД, Т);

BLR: Валянтын (К).

VALERIANUS – римски когномен, изведен от римското родово име *Valerius* и е със значение *Валериев, принадлежащ/ собственост на Валерий; потомък/ наследник/ син на Валерий* (БЕ, И, К, КЕ, КО, КОВ, С, СД, Т). Първоначално името се използва като епитет на *Марс (Mars)* (С). Име на католически (БЕ, БИ2, И, К, КО, КОВ) и православен светец (БЕ, БИ2, И, К, КО, КОВ, Т);

BG: Валериан (И, К, КОВ);

SRB: Валеријан (Б, Г, ШК);

RUS: Валериан (БИ2, ДВ, К, П, С);

UKR: Валеријан (К, СД, Т);

BLR: Валяр'ян (БИ2, К).

VICTOR – римски когномен, изведен от лат. *victor, oris, m* – победител (БЕ, Д, И, К, КЕ, КО, КОВ, КР, Н, С, СД, Т, Ш, ШК). Първоначално името се използва като епитет на *Юпитер (Iupiter/ Iuppiter)* и *Марс (Mars)* (С). Име на трима римокатолически папи (БЕ, И, К, ШК) и на католически (БЕ, БИ2, И, К, КЕ, КОВ, Н, Т) и православен светец (БЕ, БИ2, И, К, КОВ, Н, С, Т, ШК);

BG: Виктор (БЕ, И, К, КО, КОВ);

SRB: Виктор (Б, БЕ, Г, Д, К, КР, ШК);

RUS: Виктор (БЕ, БИ1, БИ2, ДВ, К, Н, П, С);

UKR: Віктор (БЕ, БИ2, К, СД, Т);

BLR: Віктар (БИ1, БИ2, К).

VITALIS – римски когномен, изведен от лат. *vitalis, e* – жизнен, изпълнен с живот (БЕ, И, К, КО, КОВ, Н, С, СД, Т). Име на католически (БЕ, БИ2, И, К, КЕ, Н, Т) и православен светец (БЕ, БИ2, И, К, КО, Н, Т);

BG: Витали (БЕ, КО, КОВ);

SRB: Виталије (Г, К);

RUS: Виталий (БЕ, БИ2, К, Н, П, С);

UKR: Вітал (Т)/ Віталій (К, СД, Т);

BLR: Віталь (БИ2, К).

Neda Pintarić i Miroslav Hrdlička: Strane riječi u jeziku poljskih medija¹

U radu je riječ o tuđicama i posuđenicama u političkom diskursu poljskog jezika. Istražena je funkcija stranih riječi na pragmatičkoj razini te njihov utjecaj na recepciju govornika. Koristeći takve lekseme pošiljalatelj se želi pokazati primateljima u što boljem svjetlu, pridobiti njihovo povjerenje i utjecati na njihove stavove.

Strane riječi promatrali smo kao pragmatičke znakove s određenim političkim semovima koji mu daju novi značenjski sloj. Korpus leksema je sastavljen na temelju poljskih tiskanih medija i izvršena je usporedba s potvrđama koje nalazimo u hrvatskom jeziku. Člankom smo željeli pokazati kako se strane riječi inkorporiraju u tekst te koju aksiološku funkciju ispunjavaju za primatelje.

Ključne riječi: poljski jezik, strane riječi, politički diskurs.

Foreign words in Polish media language

In this study we investigate foreign words and loanwords in the political discourse of the Polish language. We examine the functions of foreign words on the pragmatic level and their influence on the speaker's reception. By using such lexemes, the speaker wants to show himself or herself in the best possible light to the recipients, to gain their trust and to influence their attitudes.

Thus, we examine foreign words as pragmatic signs with specific political semes that provide a new level of meaning to the discourse. The corpus of lexemes was gathered from Polish written media and compared to the examples attested in Croatian. The purpose of this study is to demonstrate the ways in which foreign words are incorporated into text and the axiological function they perform with regards to the recipients.

Key words: Polish, foreign words, political discourse.

¹ Ovaj rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme [2131].

1. Uvod

U radu smo proveli analizu različitih oblika stranih riječi iz časopisa *Polityka* i *Newsweek* na poljskom jeziku u 2014. i 2015. godini. 2015. je bila godina predsjedničke kampanje u Poljskoj pa smo pretpostavili da će političari pošiljatelji i autori tekstova u navedenim časopisima koristiti brojne angлизme kako bi se prikazali primateljima u što boljem intelektualnom svjetlu. Tezu smo postavili na temelju tekstova i iskaza hrvatskih političara i novinara koji obilatno rabe latinizme i angлизme pa smo pretpostavili da će tako biti i s poljskim pošiljateljima. Hrvatske potvrde jednakih ili sličnih stranih riječi u poljskom jeziku usporedili smo s hrvatskima na jezičnim portalima i u rječnicima hrvatskoga jezika. Ograničili smo se na tekstove političkoga sadržaja u spomenutim poljskim časopisima.

U radu smo promatrali dva tipa posuđivanja: izravno i posredno. U izravnim posuđenicama izdvojili smo angлизme, germanizme i galicizme. Posredne posuđenice došle su u poljski jezik preko jezika posrednika, a to su njemački i francuski.

Ekscerpirane posuđenice imale su različite stupnjeve prilagođenosti jeziku *prima-telju* u odnosu na jezik *davatelj*. Promjene posuđenica događale su se u izgovoru, grafiji, fleksiji, rječotvorju i semantici.

2. Leksemi preuzeti iz engleskoga jezika

Poljska posuđenica *establishment* postala je plodan temelj za tvorbu pridjeva, što se vidi iz sljedećega primjera:

Komorowski wydaje się bardzo systemowy i establishmentowy, ale PiS... też się mocno kojarzy z systemem, w dodatku opresyjnym (Polityka 2015., br. 19: str. 11).

U poljskom jeziku leksem *establishment* nije se grafijski prilagodio, dok u hrvatskome nalazimo oblik prilagođen u grafiji prema izgovoru: *establišment*. Provjerili smo grafiju i značenje u Klaićevu Rječniku stranih riječi gdje stoji *hrv. establishment* (Klaić 1978: 392), a Hrvatski jezični portal navodi izgovornu verziju *establišment* (HJP). Značenje se poklapa u oba jezika, tj. radi se o 'društvenom, stručnom ili političkom sloju koji vlada određenim dijelom društvenog života i određuje način ponašanja, djelovanja i pravila po kojima se prihvaćaju vrijednosti' (Anić 2003: 298).

Druga posuđenica u poljskom je *Agencja PR*.

(...) niedługo nie będzie już ważne, która partia kogo popiera, tylko jaka agencja PR robi kandydatowi kampanię (Newsweek 2015., br. 20: str. 18).

U poljskom jeziku postoje dva oblika kratice: jedna je kratica pisana kao u originalnom engleskom jeziku (*PR*), a druga ima razgovorni oblik prema poljskom izgovoru (*pijar*). Obje kratice mogu u poljskome tvoriti grafijski neprilagođen i prilagođen oblik. Na savjetodavnoj web-stranici online rječnika SJP PWN izgovoru je prilagođen pridjev

pijarowski koji se objašnjava ovako: ***Pijarowski*** to *przymiotnik od PR, skrót* od ***public relations*** (<https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/>; 10848). Neprilagođeno grafijsko rješenje pridjeva sastoji se od originalne kratice i poljskoga sufiksa: *PR-owski*. Kratica *PR* objašnjena je kao ‘kratica od *public relations*’, bez dodanoga poljskoga značenja ‘odnosi s javnošću’.

U poljskom jeziku postoji imenica *pijar* koja je lažni prijatelj jer označuje redovnika. Kako redovnici nose crne habite, pojavio se novi frazem *czarny PR* (izgovara se kao *czarny pijar*) koji je dvoznačan (Ibid.). U hrvatskom jeziku također nalazimo neprilagođeni lik s hrvatskim sufiksom, usp. *PR-ovski domjenak*, ali ne postoji frazem ni dvoznačni pridjev.

Treća je analizirana posuđenica iz engleskoga ***mainstream*** koja ima originalni grafijski oblik u oba jezika, ali se deklinira.

Paweł Kukiz nieoczekiwanie kupuje względnie niemałą część wyborców, także z mainstreamu... (Polityka 2015., br. 19: str. 11).

Leksem *mainstream* engleski je pojam kojim se označuje ‘najšire prihvaćen način mišljenja ili djelovanja’ (HJP). U poljskom jeziku ovoj je imenici dodijeljen muški rod, čime postaje deklinabilna. Mogućnost dekliniranja tipična je za prilagođenice, ali ovaj leksem nije grafijski prilagođen, ostaje u originalnom zapisu (SJP PWN). U hrvatskom jeziku također nije grafijski prilagođena, ali upućuje na prilagođeni izgovor: *mèinstrim* (HJP).

Happening je imenica koja u poljskom biva prilagođena prema muškom rodu i odgovarajućom deklinacijom: *brać udział w happeningu* (Markowski 2007: 316).

Zrozumiałe jest zmęczenie publiczności bezalternatywnymi jak dotąd pojedynkami – PO kontra PiS. Jest całkiem prawdopodobne, że sensowna alternatywa, a niewyłącznie alternatywny happening, w końcu się wyłoni (Newsweek 2015., br. 20: str. 3).

Poljski se leksem prilagodio morfološki, ali grafijski ostaje u originalnom obliku. Može tvoriti pridjevni oblik s grafijski nepromijenjenom osnovom i poljskim pridjevnim sufiksom: *happeningowy* (nije zabilježen u rječniku Markowskoga). U hrvatskom jeziku uz izvorni nalazimo i grafijski prilagođen oblik: *happening* i *hepening*. Deklinira se kao imenica muškoga roda i može tvoriti pridjevni prilagođen oblik: *hepeninški* (nije zabilježen u Klaićevu rječniku). Klaić originalno zapisanu imenicu *happening* upućuje na izgovorni oblik *hep(e)ning* te joj pridaje značenja: *slučaj, događaj, zbivanje* i ograničuje ga samo na umjetničko (scensko, likovno, muzičko) djelo kojemu je svrha da zapanji, šokira gledatelja ili slušatelja (Klaić 1978: 531).

Lobbysta je grafijski neprilagođena imenica muškoga roda što se deklinira kao da je ženskoga roda.

Wystarczy posłuchać, co ma do powiedzenia ten lobbysta (...) w sprawie invitro, euro czy wieku emerytalnego (Newsweek 2015., br. 20: str. 2).

U poljskom jeziku leksem nije prilagođen grafijski, nego samo fleksijski i deklinira se u jednini kao imenica ženskoga roda, dok je u množini muškoosobnoga roda (*lobbyści*). Hrvatski jezik ima grafijsku i morfološku prilagođenicu **lobist** koja se deklinira kao imenica muškoga roda, što ju razlikuje od poljskoga oblika. Izdvojeni leksem plodan je u oba jezika jer može tvoriti pridjeve (polj. *lobbysta, lobbystyczny*; hrv. *lobist, lobistički*).

Celebryta, Celebrity, celebri (muškoosobni rod) i **celebrytka** (ženski rod) jedna je od često spominjanih riječi u javnom životu. Poljski lik djelomično je prilagođen grafijski i izgovorom jer obuhvaća poljski fonem *y* nakon *r* (*celebryta*) te postaje imenica ženskoga roda, ali ima i verziju muškoosobnoga roda s netipičnim poljskim pisanjem *i* nakon *r* (jednina *celebrity*, množina *celebri*). Imenica je plodna jer se od nje može stvoriti opća imenica **celebryctwo** kao i pridjev **celebrycki**.

Kolekcja tzw. kandydatów stanowiła wybitne panopticum – trochę oszołomstwa, trochę celebryctwa (...) (Newsweek 2015., br. 20: str. 3).

Celebryckie popisy w konkursach wygibasów.

U hrvatskom jeziku izgovara se prema engleskom, a ponekad ju nalazimo zapisanu fonetski: **selebriti**, što pokazuje potpunu prilagođenost, jedino naglasak ostaje izvoran.

Poljski rječnik Markowskoga bilježi latinski oblik **celebrant**, množina **celebranci** te oblik **celebrans**, množina **celebransi**. Leksem *celebrant* definira kao 'duchowny odprawiający nabożeństwo' (Markowski 2007: 112), slično kao i Klaić u hrvatskome **celebrant** 'svećenik koji obavlja bogoslužni obred' (Klaić 1978: 215). Tako je iz latinskoga preko engleskoga riječ ostavila značenje slavljenja, ali ne misnoga slavljenja Boga, nego je dobila značenje poznate osobe koju ljudi slave zbog njezina umjetničkoga rada ili bogatstva. U hrvatskoj kulturi leksem *celebrant* preuzet iz latinskoga ima danas drugo značenje i drugačiji izgovor, postaje **selebriti**. Također je djelomično prilagođena jer se izgovara kao u engleskom jeziku, nije morfološki sasvim prilagođena jer u jednini nema muškoga i ženskoga roda/spola, a u množini dobiva hrvatski nastavak kao strana imena na *-i* (*selebritiji*).

Poljska riječ dobila je uobičajeni poljski akcent (paroksitonalan, na predzadnjem slogu), a hrvatska čuva mjesto engleskoga naglaska na trećem slogu otkraja.

Goodguys/gudgajs u poljskom jeziku neprilagođenica je iz američkog kulturno-političkoga života koja grafijski ima originalan oblik ili fonetizirani oblik koji je zapisan prema izgovoru. Preuzet je engleski nastavak za množinu, a iz primjera se vidi da je riječ desamentizirana jer bi u prijevodu na hrvatski poljska rečenica *Niezbyt dobry goodguys* (Polityka 2015., br. 19: str. 8) glasila *Ne baš dobri 'goodguys'* umjesto namjeravanoga značenja: *Ne baš dobri dečki*, a ne kao u poljskome: *Ne baš dobri 'dobri dečki'*. U hrvatskom se pojavljuje fonetizirani oblik (*gudgajs*) i prevedenica (*dobri dečki*), što znači da pojam nije desamentiziranoga oblika. Ima oprjeku *badguys* (*bed gajs*), 'loši dečki'.

Partner u oba jezika ima isti oblik kao u engleskome i plodan je jer tvori pridjeve.

Czego posłowie już nie uchwalą: związki partnerskie, suwaki i mandaty poselskie.

U oba jezika riječ *partner* došla je iz engleskoga gdje je između ostaloga značila ‘suradnik; ljubavnik; suprug’ (Klaić 1978: 1014). Ovaj je anglizam potpuno prilagođen u poljskom i hrvatskom jeziku te derivira pridjev u frazemu ‘partnerski odnosi’ – ‘suradništvo’.

Za razliku od dosadašnjih primjera, *partnerstvo* dobiva i novo značenje LGBT zajednice, tj. istospolne zajednice.

3. Posuđenice iz drugih jezika u poljskome

Fechtunek ne postoji u hrvatskome jer smo izmislili riječ *sučeljavanje* koje se odnosi na zadavanje istih pitanja političarima u predizbornoj kampanji. Poljski primjer daje politički kontekst predizbornih sučeljavanja:

(...) *gospodarka odegrala niezwykle istotną rolę w naszych przedwyborczych fechtunkach* (Newsweek 2015., br. 20: str. 20).

Leksem *fechtunek* ima korijen iz njemačke imenice *Fechten* (‘borba, mačevanje’) na koji je dodan njemački sufiks *-ung* koji je još u poljskom predstandardnom razdoblju postao poloniziran kao *-unek* i počeo se dodavati i na poljske korijene (usp. *poczęstunek*, *wizerunek*, *szacunek* i sl.) (Klemensiewicz 2009: 305).

U hrvatskom jeziku ne postoji ovakav njemački germanizirani korijen, nego se rabi termin *sučeljavanje* i u političkom kontekstu nastaje frazem *predizborno sučeljavanje*.

Debata je ista imenica u poljskom i hrvatskom jeziku, ali francuski je bio *jezik davatelj* preko njemačkoga *jezika posrednika* za hrvatsku posuđenicu, dok je u poljski ova riječ ušla neposredno iz njemačkoga.

Czy prezydent niepowinien zainicjować debaty na temat relacji państwo – Kościół? (Newsweek 2015., br. 20: str. 19).
njem. Debbate ← *fr.* débat (HJP).

Lansować je poljski glagol koji ima slavenski sufiks *-ować*, dok je u hrvatskome s njemačkim sufiksom *-irati* (*lansirati*).

(...) *są ludzie których Janusz Palikot wylansował.*

U poljski jezik leksem je ušao iz francuskoga i dobio poljski prefiks *wy-* te opće-slavenski sufiks *-owa-ć*. U hrvatskom političkom diskursu glagol *lansirati* upotrebljava se bez prefiksa, s germanskim sufiksom *-ira-ti*. Riječ je posuđenica iz francuskoga gdje glagol *lancer* znači ‘hitnuti, baciti’ (Klaić 1978: 786). Međutim, u francuski je riječ došla iz latinskoga gdje je imenica *lancea* značila ‘koplje’ (Matasović i dr. 2016: 538). To znači da je *jezik posrednik* bio francuski, a *jezik davatelj* latinski.

Sympatyk je danas poljska riječ koja se na hrvatski prevodi kao *simpatizer* i ‘označuje osobu koja prati rad pokreta sa simpatijom, koji je njegov pristaša ili ‘navijač’” (Klaić 1978: 1227).

*Nazwiska Magdaleny Ogórek nie ma w rejestrze wpłat jej komitetu, choć ujawniono tam wpłatę 13,37 zł od **sympatyka** z Supraśla* (Polityka 2015., br. 19: str. 6).

Jezik davatelj je grčki, a *jezik posrednik* u poljskom i hrvatskom bio je francuski. Grčki oblik *sympátheia* (≈sim- + -patija) ‘sućut, sklonost, privlačna snaga, duhovna srodnost’ (HJP). U poljskom jeziku na grčki korijen dodan je sufiks -yk za imenicu koja označuje čovjeka. Leksem je poloniziran pa ima i ženski rod *sympatyczka*. U hrvatskom jeziku leksem *simpatizer* ima francuski sufiks -iz-er. Leksem je plodan i može stvoriti glagol *simpatizirati*.

Exposé je u poljskome neprilagođen leksem koji je zapisan u originalu te mu je naglasak prema francuskome na posljednjem slogu. Rječnik Markowskoga definira ga kao ‘wypowiedź programowa premiera lub ministra wygłaszana w parlamencie’ (Markowski 2007: 251).

U hrvatskom jeziku Klaić navodi oblik *ekspoze(j)* za koji daje dva značenja: “1. kratak prikaz, izlaganje nekoga dokumenta, djela i sl.; 2. u parlamentarnoj praksi – kratak prikaz pitanja tekuće politike, uglavnom vanjske, koju podnosi odgovorna osoba” (Klaić 1978: 360).

*Każdy miał swoje **exposé**.*

*Z każdym **exposé** mamy ten sam kłopot – wielkie oczekiwania, potem na ogół rozczarowanie i obowiązkowa krytyka ze strony tak polityków, jak i większości komentatorów...* (Polityka 2014., br. 41: str. 10).

U oba jezika riječ je posuđena izravno iz francuskoga. Poljski leksem je indeklinabilan i neplodan. Hrvatski je prilagođen po grafiji i naglasku, morfološki je sklonjiv, ali također nije plodan. Češće se rabi hrvatski prijevod *izlaganje*.

Degrengolada je poljska posuđenica koje nema u hrvatskome.

*Ciężar banałów i frazesów ilustrował upadek i **degrengoladę** naszej polityki* (Newsweek 2015., br. 20: str. 2).

U poljskom jeziku to je posuđenica iz francuskoga koja je izgovorno i morfološki prilagođena kao sklonjiva imenica ženskoga roda. Značenje je ostalo isto kao u francuskom obliku: *dégringolade* je ‘spadek wartości pieniądza’ – ‘pad vrijednosti novca’. Imenica je nastala od glagola *dégringoler* ‘staczać się’ – ‘kotrljati se’. U primjeru koji navodimo leksem ima razgovornu stilsku vrijednost.

Leksem nije zabilježen kod Klaića, a u rječniku Markowskoga *degrengolada* je leksem knjiškoga stila te znači ‘obniżenie się poziomu moralnego lub estetycznego’ – ‘snižavanje moralnoga ili estetskoga nivoa’ (Markowski: 164) ili jednostavno ‘moralna i materijalna propast’ (SJP PWN).

4. Zaključak

Naša početna teza, da političari rabe mnogo stranih riječi kako bi pokazali svoju obrazovanost i umnost, nije se potvrdila prilikom analiziranja poljskih časopisa s političkim temama. Naime, u jeziku analiziranih poljskih medija pronašli smo mali broj djelomično prilagođenih anglizama.

Naša analiza pokazala je da uporaba navedenih stranih riječi ne pridonosi kreiranju pozitivne intelektualne slike autora političara. Razlog može biti u lektoriranju tekstova u navedenim časopisima pa bi trebalo snimati govorne emisije na televiziji kako bi se naša teza s početka potvrdila ili konačno opovrgnula.

Ipak možemo navesti neke od razloga zašto se rabe posuđenice, pogotovo anglizmi u jeziku suvremenih političara.

1. Katkada se koriste jer su kraći;
2. Prenose više semantema u jednom obliku, tj. mogu se rabiti u različitim kontekstima, ovisno o značenjima koje reprezentiraju;
3. Ne zahtijevaju traženje odgovarajuće prevedenice;
4. Zbog dominacije engleskoga jezika u nazivlju posuđenice su bliže mlađoj populaciji.

Nerazumijevanje posuđenica (njihova oblika i značenja) negativno se odražava na njihovu uporabu kod neobrazovanih ljudi. Često se javlja iskrivljen izgovor stranih riječi ili krive uporabe njihova značenja, što dovodi do smiješnih situacija. Kako je engleski jezik posuđivao uglavnom iz latinskoga jezika, a latinski se sve manje uči u školama, mladi ljudi rijetko koriste rječnike stranih riječi iz kojih mogu naučiti značenje posuđenica iz latinskoga ili grčkoga, koji su temelj za stvaranje znanstvenoga nazivlja. No kako se svaki jezik razvija, tako i engleski stvara nove riječi s novim značenjima ili pak starim riječima daje nova značenja.

Ovaj naš članak upućuje na posuđenice s novim kulturološkim značenjima koje su česte u poljskoj i našoj sredini pa pokazuju velike sličnosti i manje razlike. Razlike se sastoje uglavnom na fonološkoj i morfološkoj razini, a sličnosti su u korijenu posuđenica i njegovom značenju.

Literatura

Anić, Vladimir (2003), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb

HJP = Hrvatski jezični portal: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main>

Klaić, Bratoljub (1978), *Rječnik stranih riječi (tuđice i posuđenice)*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb

Klemensiewicz, Zenon (2009), *Historia języka polskiego*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa

Markowski, Andrzej (red) (2007), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa

Matasović, Ranko; Tijmen Pronk; Dubravka Ivšić i Dunja Brozović Rončević (2016), *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, I. sv. A-Nj, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

SJP PWN = Słownik języka polskiego: <https://sjp.pwn.pl/>

Izvori

Newsweek 2015., br. 20

Polityka 2014., br. 41

Polityka 2015., br. 19

Nina Spicijarić Paškvan: Analiza nazivlja za tkanine u hrvatskom jeziku

Tkanina je proizvod dobiven tkanjem od vunenih, pamučnih, svilenih i drugih niti, a može imati modnu, zaštitnu ili neku drugu funkciju u ljudskom životu. Kroz jezičnu je analizu nazivlja za tkanine moguće pratiti tradiciju i kulturu odijevanja kroz povijest te rasprostranjenost pojedinih tkanina u Europi. Cilj je ovoga istraživanja bio sakupiti termine kojima se imenuju tkanine u hrvatskom jeziku te ih leksikološki i etimološki analizirati. Jezičnom će se analizom razmotriti motivacija nastanka pojedinoga naziva te utvrditi jezici davaoci za denominaciju tkanina u hrvatskom jeziku. Osim toga, hrvatsko će se nazivlje pokušati dovesti u vezu s nazivima za tkanine u drugim europskim jezicima.

Ključne riječi: tkanina, posuđenice, hrvatski jezik, etimologija.

Analysis of textile names in the Croatian language

Textiles are the product of weaving of woollen, cotton, silk, and other threads, and may just as well serve their function in fashion, protection or any other field in human life. Throughout a linguistic analysis of various names for fabrics, it is possible to follow up the tradition and culture of clothing through centuries and thus point out the prevalence and diffusion of individual fabrics in Europe. The main goal of this research was to collect all possible terms used to describe certain fabrics in the Croatian language in order to perform a lexicological and etymological analysis. The linguistic analysis will help to find the etymology of the individual terms and thus determine the donor languages used for denomination of fabric terms in Croatian. Apart from this, the Croatian terms for fabrics will be compared to the terms used for textiles in other European languages.

Key words: textile, loanwords, Croatian language, etymology.

1. Uvod

Tkanine odavna imaju vrlo važnu ulogu u svakodnevnom životu čovjeka. Osim što se koriste za šivanje odjeće, važne su i za druge aspekte života, pa se tako koriste za izradu zaštitnoga materijala, sportskih dodataka, izolacije, pomagala i materijala u zdravstvu itd.

Osim naziva tkanine, važno je spomenuti i naziv *tekstil* ili *tekstilije* koje na prvi pogled djeluju kao njegove istoznačnice. Riječi *tekstil*, *tekstilije* potječu od lat. *texere* 'tkati', tj. *textilis* 'tkan' iz čega proizlazi da se riječ *tekstil* izvorno odnosi na tkane proizvode (HJP). No danas se definicija tih dvaju leksema proširila na opći naziv koji obuhvaća vlakna i sve proizvode načinjene od njih bilo kojom prerađivačkom tehnologijom (pređenjem, tkanjem, pletenjem, čipkanjem, iglanjem itd.) (Čunko – Pezelj 2002: 7). U ovome radu će se promatrati nazivlje za tkanine, a ne nazivlje za *tekstil* u širem smislu riječi.

2. Metodologija

Građa je za ovo istraživanje prikupljena iz udžbenika za kolegij "Poznavanje tekstilnih materijala", namijenjenoga studentima Tekstilno-tehnološkoga odjela Tehničkog veleučilišta u Zagrebu (Čunko, Ružica; Pezelj, Emira (2002) *Tekstilni materijali*, Čakovec: Zrinski).

Dakle, tkanina je proizvod dobiven tkanjem od vunениh, pamučnih i drugih niti, a može imati modnu, zaštitnu ili neku drugu funkciju u ljudskom životu. Kroz jezičnu je analizu nazivlja za tkanine moguće pratiti tradiciju i kulturu odijevanja kroz povijest te rasprostranjenost pojedinih tkanina u Europi. Cilj je ovoga istraživanja bio sakupiti termine kojima se imenuju tkanine u hrvatskom jeziku, a koje autorice u svojoj knjizi nabrajaju kao osnovne te ih leksikološki i etimološki analizirati. Vrste tkanina autorice dijele na pamučne, vunene i svilene no ta se podjela u ovome radu neće uzimati u obzir, već će se građa promatrati isključivo kroz jezičnu analizu. Jezičnom će se analizom razmotriti motivacija nastanka pojedinoga naziva te utvrditi jezici davaoci za nazivlje tkanina u hrvatskom jeziku. Osim toga, hrvatsko će se nazivlje pokušati dovesti u vezu s nazivima za tkanine u drugim europskim jezicima.

Ukupno je dobiven popis od 38 leksema koji se odnose na imenovanje tkanina u hrvatskom jeziku. Svaki je leksem iz dobivene građe etimološki i leksikološki obrađen. Pri etimološkoj obradi građe, s jedne se strane u obzir uzimala neposredna etimologija (*etymologia proxima*), dakle posljednji jezik davalac za hrvatsku riječ, ali se zatim analiza proširila i na daljnju etimologiju (*etymologia remota*) kako bi se utvrdilo daljnje podrijetlo riječi te motivacija značenja.

3. Etimološka i leksikološka analiza građe prema motivaciji nastanka leksema

Građa koja broji 38 leksema podijeljena je u 9 skupina prema motivaciji nastanka naziva za pojedinu tkaninu. To su nazivi za tkaninu nastali prema: 1. načinu izrade tkanine ili njezinu izgledu, 2. vrsti materijala, 3. nazivu za odjeću, 4. toponimu, 5. antroponimu, 6. zoonimu, 7. etniku, 8. boji te 9. posvojnomo pridjevu. Leksemi su unutar svake skupine navedeni abecednim redom. U analizi leksema rabljene su sljedeće kratice:

ar. – arapski jezik	polj. – poljski jezik
bjelorus. – bjeloruski jezik	port. – portugalski jezik
bug. – bugarski jezik	prasl. – praslavenski jezik
čš. – češki jezik	reg. – regionalno
dan. – danski jezik	rum. – rumunjski jezik
dem. – deminutiv	rus. – ruski jezik
dijal. – dijalektalno	slvč. – slovački jezik
engl. – engleski jezik	srengl. – srednji engleski jezik
etim. – etimologija	srp. – srpski jezik
fr. – francuski jezik	srv. fr. – srednjovjekovni francuski jezik
gl. – glagol	srv. lat. – srednjovjekovni latinski jezik
gr. – grčki jezik	srvnjem. – srednjevisokonjemački jezik
hr. – hrvatski jezik	st- – staro
ie. – indoeuropski	stsl. – staroslavenski
lat. – latinski jezik	stvnjem. – starovisokonjemački jezika
mađ. – mađarski jezik	suf. – sufiks
mn. – množina	šp. – španjolski jezik
niz. – nizozemski jezik	šv. – švedski jezik
njem. – njemački jezik	tal. – talijanski jezik
part. perf. – particip prošli	tur. – turski jezik
pref. – prefiks	ukr. – ukrajinski jezik
perz. – perzijski jezik	vulg. lat. – vulgarni latinski

3.1. Nazivi za tkaninu nastali prema načinu izrade ili izgledu tkanine (13)

• *Brokat* (< tal. *broccato*)

Teška i sjajna svilena tkanina s reljefnim i živopisnim šarama dobivena tkanjem raznobojnih niti žakardskom tehnikom. Katkad je protkana zlatnim ili srebrnim nitima. Upotrebljava se za proizvodnju odjeće za svečane prigode ili dekoracijskog tekstila.

Iz tal. *broccato* 'reljefna tkanina', part. perf. od gl. *broccare* 'ukrašavati tkaninu zlatnim ili srebrnim nitima na način da se formiraju male grančice ili uvojci' < *brocco* 'grančica' iz lat. *broccu(m)* 'izbočen'. Ovaj se naziv nalazi i u drugim europskim jezicima: čš., slvč. *brokát*, njem. *Brokat*, šp., port. *brocado*, fr. *brocart*, niz. *brokaat*, polj. *brokat*, šv. *brokad* itd. (Brachet 103; Duden; HE; HJP; OED; Soćanac 303; Z 263).

• *Bukle* (< fr. *bouclé*)

Vunena tkanina čvrste pređe s neravnomjerno raspoređenim izbočenjima u obliku čvorića i petljica (satkana od kovrčavog prediva). Upotrebljava se za izradu tople zimske odjeće koja se ne gužva.

Prema fr. *bouclé* 'kovrčav, zatvoren' < gl. *boucler* 'kovrčati' prema lat. *buccula(m)*, dem. od *bucca(m)* 'usta'. Ovaj je naziv za tkaninu prisutan i u drugim europskim jezicima: engl., šv., polj., tal. *bouclé*, čš. *buklé*, njem. *Bouclé*, *Buklee* itd. (Duden; HE; HJP; Šonje 110; Z 255).

- *Buret* (< fr. *bourrette*, *bourre*)

Buret je naziv za pređu te za tkaninu napravljenu od te pređe. Zapravo je riječ o tkanini načinjenoj od otpadaka prirodne svile. Ona nastaje pređenjem kratkih svilenih vlakana, odvojenih s početka i kraja svilene čahure. Bež je boje, nejednake i neravnomjerne debljine, a najčešće se koristi kao materijal za lagane ženske kostime i ljetna muška odijela.

Iz fr. *bourrette*, *bourre* 'vlas, gomila' < lat. *burra* 'gruda vune'. Ovaj je naziv zabilježen i u: njem. *Bourette* (Brachet 99; Dabo-Denegri 202; HE; HJP).

- *Floret* (< njem. *Florett(seide)*)

Tkanina od istoimene pređe slična buretu (usp. *buret*), koja se također dobiva od otpadaka prirodne svile, tj. od kratkih vlakana s početka i kraja odmotavanja svilene niti s čahure.

Iz njem. *Florett(seide)* < fr. *fleuret* < tal. *fioretto* 'otpadci svile' (dem. od *fiore* < lat. *flore(m)*) (Brachet 239; Z 714).

- *Frotir* (< njem. *Frottee*, *Frotté (Frottiergewebe)*)

Mekana pamučna tkanina, obostrano čupava s gustim petljama. Pretežito se izrađuje od pamučne končane pređe, no u novije doba i uz dodatak drugih vlakana. Koristi se za izradu ručnika, ogrtača, pidžama itd.

Iz njem. *Frottee*, *Frotté (Frottiergewebe)* 'frotir' < njem. *frottieren* 'trljati' prema fr. *frotter* 'trljati' < lat. *frictare* (frekventativ od lat. *fricare* 'trljati') (Brachet 251; Divković 433; Duden; Uroić-Hurm 266).

- *Krepdešin* (< fr. *crêpe de Chine*)

Lagana, tanka i prozirna svilena tkanina naborane površine, tkana od krep-pređe u platnenom vezu. Koristi se za izradu ženskih bluza i ljetnih haljina.

Iz fr. *crêpe* < stfr. *crespe* iz lat. *crispu(m)* 'kovrčav, naboran' i *de Chine* 'iz Kine'. Istoga su lat. podrijetla i fr. *crêpe* 'palačinka', hr. *krep-papir*, tal. *crespo* 'naboran' itd. Osim u francuskom, oblik *crêpe de Chine* nalazi se i u tal., engl., njem., zatim port. *Crepe da China* itd. (Duden; HE; OED; Z 479).

- *Krepžoržet* (< fr. *crêpe Georgette*)

Vrlo porozna lagana, svilena tkanina, oštra na opip i zrnaste strukture. Vrlo je slične kvalitete kao i *krepdešin* i također je istkana od krep-pređe.

Iz fr. *crêpe* < stfr. *crespe* iz lat. *crispu(m)* 'kovrčav, naboran, kudrav' i *georgette* 'vrsta tkanine georgette', prema imenu krojačice i modistice Georgette de la Plante koja ju je početkom 20. st. uvela u uporabu (usp. njem. *Crêpe Georgette*, fr., tal. *crêpe Georgette* itd.) (Brachet 162; DC; Divković 261; Duden).

- *Lister* (< njem. *Lüster*)

Fina lagana vunena tkanina sjajne površine. Izrađuje se od končane pređe, najčešće od mohera (vuna od dlake angora koze) i alpake (vuna od alpake). Laganije se tkanine upotrebljavaju za podstave i haljine, a teže za lagana odijela, ogrtače i kostime.

Iz njem. *Lüster* ‘vrsta tkanine; svjetilnjak, luster’ prema fr. *lustre* < tal. *lustro* ‘sjajan, uglačan’ deverbal od *lustrare* ‘laštiti, sjajiti’ < lat. *lustrare* ‘sjajiti, svijetliti, rasvijetliti’ od lat. *lustru(m)* ‘saj’. Usp. i tal. *lustrino*, fr. *lustrine* ‘lister’ (Divković 614; Duden; HE; OED; Z 1028).

- *Pliš* (ili *baršun*) (< fr. *pluche*)

Tkanina s mekim, kratkim i gustim dlačicama na površini. Nastaje posebnom tehnikom tkanja, rezanja i šišanja. Izrađuje se od raznih vrsta vlakana, npr. od pamuka, svile, kemijskih celuloznih i sintetskih vlakana.

Iz fr. *pluche* ‘pliš’, kontrakcija od *peluche* ‘dlakava tkanina’, iz stfr. *peluchier* ‘vući, čupati’ < vulg. lat. **piluccare* ‘skidanje dlaka’ (lat. *pilus* ‘dlaka, vlas’). Ostali oblici u europskim jezicima koji označavaju ‘dlakavu tkaninu’ su: njem *Plüsch*, engl. *plush*, šp., tal. *peluche*, polj. *plusz*, mađ. *plüss* itd. (Brachet 415; Divković 797; Duden; HE; OED; Z 1298).

- *Sukno* (< prasl. **sukǫnǫ*)

Teška tkanina od grebane vunene pređe, obično tkana u platnenom vezu. Sukno je tijekom povijesti bilo osnovna tkanina izrađivana od vune. Ona se kod Slavena zvala *sklavina* (v.), a u Dubrovačkoj Republici *aba* (v).

Iz prasl. pridjeva **sukǫnǫ* od ie. **seuk-* ‘sukati, svijati’ (hr. *sukati* ‘upredati u jednu nit, vrteći oblikovati’). Iste je etimologije i riječ *suknja*. Riječ je prisutna i u bug., rus., bjelorus., ukr. *sukno*, slvč. *súkno* itd. (ERHSJ III 358, 359; Gluhak 594; HE).

- *Taft* (< njem. *Taft*)

Fina svilena tkanina u platnenom vezu zagasitoga sjaja s karakterističnim finim poprečnim ‘rebrastim’ prugama. Proizvodnjom je riječ o najstarijoj svilenoj tkanini s Dalekog istoka (Kina, Japan). Od nje se rade ogrtači, kišobrani, lagane ženske bluže, haljine i kostimi.

Iz njem. *Taft* < tal. *taffetà* (< fr. *taffetas*) < perz. *tāftah* ‘svilena ili pamučna tkanina’, imenička uporaba part. perf. od gl. *tāftan* ‘tkati, uvijati’. Varijante u drugim jezicima su engl. *taffeta*, šp. *tafetán*, čš. *taft*, niz. *taf*, tur. *tafta* itd. (Brachet 518; Duden; HE; OED, Z 1840).

- *Tvid* (< engl. *tweed*)

Vunena tkanina od grebane pređe izrađena u platnenom ili kepernom vezu. Vrlo je cijenjena, a upotrebljavala se za izradu muških sakoa i ogrtača. Izvorno se izrađivala u dolini rijeke Tweed u Škotskoj¹ korištenjem ručno predene pređe od prirodno obojene vune (bež, smeđa i crna), a na isti se način još i danas proizvodi na britanskim otocima Harrisu i Lewisu.

¹ Postoje tumačenja i da je naziv za ovu tkaninu došao prema imenu rijeke Tweed u Škotskoj.

Iz engl. *tweed* ‘vrsta tkanine’, prema škotskom *tweeled (cloth)* ili *tweel* ‘keper’. U drugim europskim jezicima zabilježeno je: čš. *tvíd*, njem. *Tweed*, šp., fr., tal., šv. *tweed* itd. (DCL; Duden; Filipović 269; HE; Z 1950).

- *Velur* (< fr. *velours*)

Riječ je o mekanoj i kvalitetnoj vunenoj tkanini dlakave površine. Vrlo su cijenjeni veluri od devine ili ljamine dlake, te kašmira. Ova je tkanina namijenjena za žensku i mušku zimsku odjeću te kapute.

Iz fr. *velours* ‘baršun’ < stfr. *velour, velous* ‘baršun’ iz staroprovansalskog *velos* < lat. *villosu(m)* ‘čupav, dlakav’ (u sr. lat. ‘baršun’) < *villus* ‘čup dlaka, runje’. Engl., tal. *velour*, njem. *Velours*, čš. *velur* itd. označavaju ‘velur’ (Brachet 545; Divković 1143; Duden; HE; OED, Z 1994).

3.2. Nazivi za tkaninu nastali prema vrsti materijala (7)

- *Baršun* (ili *pliš*) (< mađ. *bársony*)

Drugi naziv za ovu tkaninu je *pliš*. O tkanini usp. pod *Pliš*.

ERHSJ (I: 114) za posuđenicu *baršun* navodi da je riječ o hungarizmu turskoga podrijetla (u vezi s perz. *abrišem, ebrēšem, barēšam* ‘svila’). Hadrovics (135, 136) smatra da je mađarska riječ preuzeta u dvama navratima, najprije prema mađ. *bársun*, a kasnije prema mađ. *bársony* ‘samt, baršun’ (usp. Dürriegl 99). Hrvatska regionalna varijanta za *baršun* je *samt*. Ostali oblici u europskim jezicima za ovu tkaninu su: čš. *samet*, njem. *Samt, Sammet*, engl. *velvet*, šp. *terciopelo*, fr. *velours*, tal. *velluto*, polj. *aksamit*, šv. *sammet*, mađ. *bársony* itd. (Brachet 545; Duden; Z 1993).

- *Cic* (ili *kreton*) (< njem. *Zitz, Zits*)

Čvrsta pamučna tkanina u platnenom vezu. Kruta je na opip, a može biti bijela, tiskana, obojena ili karirana. Koristi se za svakodnevnu odjeću, kuhinjske krpe, posteljinu itd. Drugi naziv za ovu tkaninu je *kreton*, dok za *cic* HJP navodi da je riječ o regionalizmu. EB navodi da su engl. *chintz* i *cretonne* vrlo slične tkanine, ali da postoji razlika u tomu što je *cretonne* bez sjaja. Te tkanine razlikuju i drugi europski jezici: engl., fr., tal., čš. *chintz*, njem. *Chintz*, šp. *chita* itd. (usp. pod *Kreton*)

Leksem *cic* je germanizam iz njem. *Zitz, Zits* ‘pamučno platno’ < niz. *sits, chits* ‘obojena tkanina’, engl. *chintz* (mn. od *chint* < hindi *chint* < sanskrtski *chitra-s* ‘svijetao, jasan’) (EWN; HE; HJP; Kluge 1891: 409; OED).

- *Flanel* (< engl. *flannel*)

Mekana i topla tkanina u platnenom ili kepernom vezu (može biti pamučna, ali i vunena), obostrano je dlakave površine što je postignuto čupavljenjem. Upotrebljava se za zimsku odjeću i posteljinu. Ova je riječ prisutna i u drugim europskim jezicima, npr. čš. *flanel*, polj. *flanela*, njem. *Flanell*, šp. *franela*, tal. *flanella* itd.

Posuđenica je iz engl. *flannel* < *flaunneol*, vjerojatno u vezi sa srengl. *flanen* ‘tkanina za vreće’. OED navodi da je u vezi s velškim *gwlanen* ‘vunena tkanina, vuneno tkanje’ < *gwlan* ‘vuna’ (u prasrodstvu s lat. *lana*) iz keltskog *wlana < ie. **wele-* ‘vuna’, što je vrlo vjerojatno budući da je u Walesu slična tkanina poznata već u 16. st. (ERHSJ I: 521; Filipović 151; OED).

• *Fresko* (< tal. *fresco lana, fresco di lana, frescodilana*)

Prozračna vunena tkanina u kepernom vezu. Tkana je od čvrste, fine, češljane i končane pređe, a koristi se za izradu odjeće za toplije dane.

Iz tal. *fresco lana, fresco di lana, frescodilana* što je složenica od *fresco* ‘svježa, hladna, lagana’ (frank. *frisk*) i *lana* ‘vuna’. Riječ je zabilježena i u njem. *Fresko* (Duden; Z 746).

• *Loden* (< njem. *Loden*)

Gusta i gotovo nepromočiva vunena tkanina. Uglavnom se rabi za izradu lovačkih i sportskih odijela te kapute, a većinom je maslinasto zelene boje. Osim tkanine, ovaj se naziv metonimijski upotrebljava i za karakterističan kaput od te tkanine (*loden, hubertus*) podrijetlom iz Tirola. Drugi je naziv za tu tkaninu u hrvatskom jeziku hungarizam *darovac*.

Iz njem. *Loden* ‘sukno od grube vune’ < stvnjem. *lodo* ‘gruba vunena tkanina’. Ovaj je naziv zabilježen i u dr. europskim jezicima: čš., šp., tal., engl. *loden* itd. (Duden; HE; HJP; OED; Uroić-Hurm 502; Z 1017).

• *Parhend* (< njem. *Barchent*)

Čvrsta pamučna tkanina slična flanelu u platnenom ili kepernom vezu s nježnim dlačicama na naličju, dok je lice glatko. Upotrebljava se za izradu toplijih odjevnih predmeta.

Iz njem. *Barchent* vrsta pamučne tkanine’ < srvnjem. *barchant* < srv. lat. *barchanu(m)* < ar. *barrakān* ‘teška tkanina od devine ili kozje dlake’. Druge varijante u hrvatskom su *parhet, barhend, barhet, barokan*. Osim navedena leksema, za ovu se tkaninu u hrvatskom jeziku upotrebljavaju i germanizmi *parhet, barhend, barhet* te talijanizam *barokan* (< tal. *barracano* < srv. lat. *barchatum* < ar. *barrakān* ‘tkanina od devine ili kozje dlake’), iste daljnje etimologije. Riječi istoga podrijetla zabilježene su u čš. *barchet*, polj. *barchan*, dan., niz. *barchent* itd. (Duden; ERHSJ I: 110; EWN; HE; HJP).

• *Platno* (< prasl. *poltǫnò)

Opći naziv za čvrstu tkaninu glatke površine istkanu od lanenih, pamučnih, kudjeljnih i dr. vlakana u platnenom vezu. Autorice (Čunko-Pezelj 35) navode da unutar te skupine postoje različite vrste platna: *žutica, šifon, cic, batist* itd.

Dolazi iz prasl. *poltǫnò ‘tkanina’, stsl. *platǫno* < ie. **poltǝ-*. Radi se o sveslavenskoj riječi zabilježenoj u rus. *polotnó*, polj. *plótno*, čš., slvč. *plátno*, bug. *platinó*. Istoga podrijetla su i riječi *pelena, plena, pleva* (Derksen 2008: 411, 412; ERHSJ, II, 679; Gluhak 484).

3.3. Nazivi za tkaninu nastali prema nazivu za vrstu odjeće (6)

- *Aba* (< ar. *abā*)

Usp. pod *Sukno*.

Radi se o balkanskom turcizmu arapskoga podrijetla (ar. *abā*). Riječ je zabilježena i u srp., rum., bug. *aba*, mađ. *aba(posztó)* itd. (ERHSJ, I, 2).

- *Gabarden* (< engl. *gabardine*, *gaberdine*)

Kvalitetna i čvrsta, uglavnom jednoboja tkanina izrađena od češljane vunene pređe u kepernom vezu. Od nje se izrađuju radne odore, ogrtači, odijela, suknje, jahaće i skijaške hlače itd.

Iz engl. *gabardine*, *gaberdine* ‘dugi, lepršav komad odjeće’ < šp. *gabardina* ‘kabanica; vrsta materijala’ < srv. franc. *galverdine*. Možda i pod utjecajem šp. *gabán* ‘ogrtač, kabanica’ ukrštenim s šp. *tabardina*, dem. od *tabardo* ‘ogrtač, kabanica’. Riječ je zabilježena i u čš. *gabardén*, njem. *Gabardine*, šp., tal., engl. *gabardine*, polj. *gabardyna* itd. (Duden; Filipović 157; HE; OED; Z 760).

- *Grادل* (< njem. *Gradel*)

Čvrsta tkanina od lana, kudjelje ili pamuka u kepernom vezu, a služi za izradu radnih ogrtača i odijela, pregača ili postelnog rublja. HJP navodi da se radi o regionalizmu.

Grادل je germanizam s područja Južne Njemačke i Austrije – *Gradel* ‘vrsta grubljeg platna, gradl’ nepoznatoga podrijetla (Duden).

- *Krombi* (< engl. *crombie*)

Vunena tkanina dobivena tkanjem specijalnom kombinacijom veza što joj daje rebrastu strukturu. Tkanina je gruba i čupavljena te vrlo nisko šišana, a koristi se za muške kapute.

Iz engl. *crombie*, vjerojatno prema britanskoj modnoj kompaniji “Crombie” osnovanoj 1805. godine i specijaliziranoj za izradu zimskih kaputa.

- *Šap* (< fr. *schappe*)

Tkanina od istoimene pređe slična buretu (usp. *buret*), koja se također dobiva od otpadaka prirodne svile, tj. od kratkih vlakana s početka i kraja odmotavanja svilene niti s čahure.

Riječ je o galicizmu iz fr. *schappe*. Riječ je zabilježena i u čš. *šap*, njem. *Schappeseide*, engl. *schappe*, fr. *schappe (de soie)* itd. (Duden, HJP).

- *Šifon* (< fr. *chiffon*)

Vrsta finog i gusto bijeljenog tkanog platna, uglavnom namijenjenog za izradu donjeg rublja i posteljine. Može biti od pamuka, svile ili sintetičkih vlakana.

Radi se o posuđenici iz fr. *chiffon* ‘krpa, dronjak, tkanina’ što je izvedenica iz *chiffe* ‘krpa, dronjak’ (možda iz ar. *šiff* ‘lagana odjeća’). Riječ je potvrđena u većini europskih

jezika, npr. engl., tal. *chiffon*, njem. *Chiffon*, čš. *šifon* itd. (Brachet 80; Duden; HE; Webster; Z 360).

3.4. Nazivi za tkaninu nastali prema toponimu (6)

• *Atlas* (< tur. *atlas*)

Tkanina izvorno proizvedena od svile, a danas se radi i od drugih umjetnih materijala. Lice tkanine je sjajno, dok joj naličje može biti zagasito ili sjajno. Upotrebljava se za izradu razne ženske odjeće. Atlas je i jedan od triju osnovnih vezova u tkanju.

Naziv za ovaj vez/tkaninu nastao je prema imenu planine *Atlas* na sjeveru Afrike, u grčkoj kozmologiji znanoj kao potpora nebesima. Naime, ona je ime dobila prema Atlasu/Atlantu, u grčkoj mitologiji jednom od Titana kojega je zbog borbe protiv olimpijskih bogova Zeus kaznio nošenjem nebeskoga svoda na glavi.

Iz tur. *atlas* < *aṭlas* < gr. ἄτλας. Moguće je da ime na grčkom znači i 'nositelj nebesa' (< pref. *a-* + *tlenai* 'podnositi', ie. podrijetla) (HE; OED; Šonje 41).

• *Damast* (< njem. *Damast*)

Pamučna tkanina s ornamentalnim i figuralnim uzorcima i nejednakim presijavanjem površine. Najčešće se koristi za izradu postelnog i stolnog rublja. Svileni damast rabi se za izradu svečane ženske odjeće i obrednoga ruha. Ovaj je naziv prisutan u čitavoj Europi (usp. njem. *Damast*, engl. *damask*, šp., tal. *damasco*, fr. *damas*, polj. *adamaszek*, čš. *damašek* itd.).

Od njem. *Damast* < tal. *damasto*, *damasco* prema imenu za sirijski grad Damask (ar. *Dimashq*), gdje je započela proizvodnja te tkanine (Brachet 167; Duden; HE; OED; Z 498).

• *Denim* (< engl. *denim*)

Čvrsta pamučna tkanina izrađena od tvrdo uvijene pređe u kepernom vezu. Većinom je plavo-bijela, a koristi se za odjeću za rad, sport i slobodno vrijeme. Druga imena u hrvatskom su *traper*, *džins*, dok su varijante u dr. europskim jezicima: engl., čš., fr. *denim*, njem. *Denim*, tal. *denim*, *tessuto di jeans*, šp. *denim*, *tela vaquera*, polj. *denim*, *džins* itd.

Naziv potječe iz engl. *denim* < fr. *serge de Nîmes* 'serž iz Nima (grad u južnoj Francuskoj)'. *Serž* je 'komadno obojena tkanina, izrađena u kepernom vezu koja se izvorno proizvodila od vune, a danas se proizvodi i od drugih vlakana' < stfr. *serge* < lat. *serica* 'svilena tkanina') (Brachet 494; Dabo-Denegri 228; HE; OED; Z 518).

• *Kreton* (ili *cic*) (< fr. *cretonne*)

O tkanini usp. pod *Cic*.

Iz fr. *cretonne* 'platno'. Taj je naziv zabilježen i u drugim europskim jezicima, npr. engl., fr., tal. *cretonne*, čš., *kreton*, njem. *Cretonne*, šp. *cretona* itd. Smatra se da je ova tkanina ime dobila po selu Créton u gornjoj Normandiji na sjeveru Francuske gdje se izvorno proizvodila (EB; HE; OED; Z 481).

- *Oksford* (< engl. *Oxford*)

Čvrsta, lagana prugasta ili karirana pamučna tkanina u platnenom vezu, koja se upotrebljava za izradu košulja.

Tkanina je ime dobila prema engleskom gradu Oxfordu (prema *Oxford shirting*, *Oxford cloth*). Varijante u drugim europskim jezicima su: engl., tal., če. šp. *oxford*, njem. *Oxford* itd. (Duden; Z 1246).

- *Saten* (ili *atlas*) (< fr. *satın*)

O tkanini usp. pod *Atlas*.

Od fr. *satın* < šp. *aceituni*, *setuni* < ar. *zaitūnī* < kineski *Tsiatung* (*Zeytūn*) (izvozna kineska luka). Naziv je za tkaninu došao prelaskom značenja iz (*atlas*) *zaytūni*, doslovno saten iz *Tsiatunga*. Po pučkoj etimologiji ime luke je zapravo arapski pridjev *zāitun*, *zāituna* 'maslinasto zelene boje' (> šp. *aceituna* 'maslina'), od *zāit* 'maslina'. Varijante naziva za tu tkaninu u drugim europskim jezicima su: engl., fr., tal. *satın*, če. *satén*, njem. *Satın*, polj. *atlas* itd. OED izvodi fr. *satın* iz lat. *seta* 'svila' (Dabo-Denegri 227; ERHSJ III: 207, 648; OED).

3.5. Nazivi za tkaninu nastali prema antroponimu (2)

- *Batist* (< fr. *batiste*)

Fina i tanka tkanina od pamuka ili lana. Može biti bijeljena, bojena, tiskana ili vezena. Koristi se za izradu ženskih bluzi, donjega rublja, rubaca, rupčića, dječjih haljinica itd. Ovaj se naziv nalazi u većini europskih jezika: engl., fr. *batiste*, če. *batist*, njem. *Batist*, šp., tal. *batista*, polj. *batyst* itd.

Iz fr. *batiste* nastalom prema imenu flandrijskoga tkalca lana iz XIII. st. Jeana Baptiste de Cambraia.

Zanimljivo je spomenuti da je hrvatski naziv za ovu tkaninu i *kambrik*, iako nije naveden u knjizi. Iz engl. *cambric* < *Kamerijk*, flamanski oblik za grad na sjeveru Francuske – Cambrai (< lat. *Camaracum*) odakle je tkalac Jean Baptiste koji ju je prvi proizveo (Duden; HE; OED; Z 214).

- (*Vuneni*) *žoržet* (< fr. *crêpe georgette*)

Vuneni žoržet je lagana vunena tkanina izrađena od češljane krep-pređe i veza pa je karakterizira zrnasta površina. Osim *vunenog žoržeta* postoji *svileni žoržet* i *žoržet od umjetnih vlakana*.

Pomak značenja iz fr. *crêpe georgette* 'vrsta tkanine georgette'. Za etim. usp. *krepžoržet*.

3.6. Nazivi za tkaninu nastali prema zoonimu (1)

- *Cibelin* (< tal. *zibellino*)

Fina i teža tkanina vrlo dlakave površine od grebane vune. Uglavnom se upotrebljava za izradu zimske ženske odjeće (posebno kaputa i ogrtača).

Radi se o posuđenici iz tal. *zibellino* ‘samurovina’ (< fr. *zibeline* iz rus. *sóbol*) vjerojatno zbog sličnosti površine tkanine s krznom samura. Riječ je zabilježena u njem. *Zibeline*, tal. *zibellina* itd. (Duden; ERHSJ I 259; HE; Z 2056).

3.7. Nazivi za tkaninu nastali prema etniku (1)

- *Sklavina* (< srv. lat. *sclavu(m)*)

Usp. *Sukno*.

Prema srv. lat. *sclavu(m)* ‘Slaven’. Istoga je korijena i tal. *schivina* ‘pokrivač za krevet od teške tkanine’ (> hr. dij. *šćavina*) (HE; Z 1633).

3.8. Nazivi za tkaninu nastali prema boji (1)

- *Žutica* (< prasl. *žbłtǫ)

Vrsta platna (usp. *platno*). Čvrsta pamučna tkanina od sirova nebijeljena pamučna prediva. Žučkaste je boje s tamnosmeđim točkicama koje potječu od ostataka pamučnih sjemenki.

Izvedenica (tvorena sa suf. *-ica*) od hrv. pridjeva *žut* < prasl. pridjev *žbłtǫ ‘flavus, galbinus’ < ie. **ghel-* (ERHSJ III: 689; Gluhak 714, 715).

3.9. Nazivi za tkaninu nastali prema posvojnomo pridjevu (1)

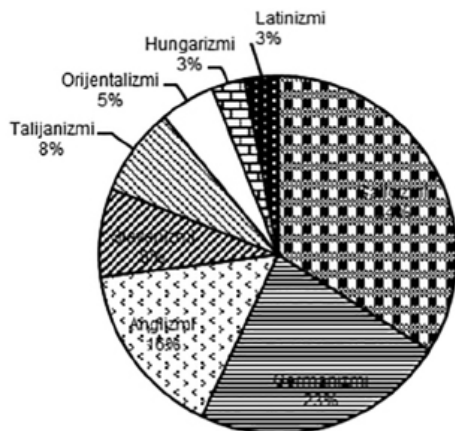
- *Popelin* (fr. *popeline*)

Cijenjena i čvrsta pamučna tkanina. Koristi se za izradu košulja, bluza, zastora i sl. Ovaj je naziv prisutan i u drugim europskim jezicima: engl. *poplin*, češ. *popelín*, šp. *popelina*, *popelín*, fr., tal. *popeline*, njem. *Popeline*, polj. *popelina* itd.

Iz fr. *popeline* ‘tkanina od fine svile i vune’, stfr. *papeline* ‘svilena ili vunena tkanina’ < provansalski *papalino*, ženski rod od *papalin* ‘papin’ iz srv. lat. *papalis* ‘papin’. Odnosi se na Avignon, papinsku rezidenciju tijekom šizme 1309.–1408., koji je bio i središte proizvodnje svile (Duden; OED; Z 1375).

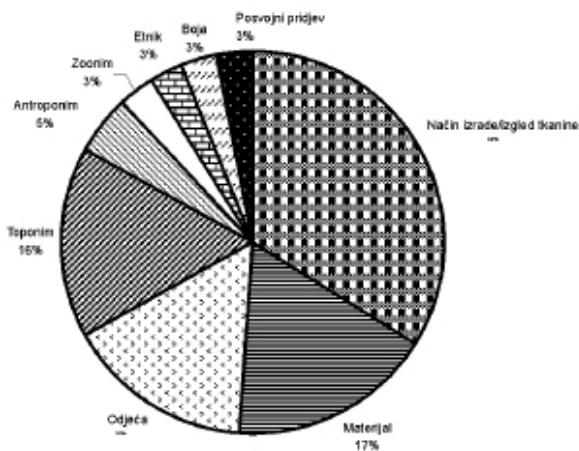
4. Analiza

Ako razmotrimo prvi kriterij uzet u obzir u ovoj analizi – dakle posljednji jezik davalac, on u hrvatskom nazivlju za tekstil (od ukupno 38 leksema) pokazuje najveći broj galicizama (13) koji čine 34 % ukupnih leksema, zatim 9 germanizama (23 %), za kojima slijedi 6 anglicizama (16 %), 3 riječi slavenskoga podrijetla (8 %) i 3 talijanizma (8 %), 2 orijentalizma (5 %), 1 hungarizam (3 %) i 1 latinizam (3 %).

Prema drugom kriteriju promatranom tijekom ove analize – dakle razmatranjem motivacije nastanka pojedine riječi, dobiveni su sljedeći rezultati. Najviše je naziva za tkaninu koji su motivirani načinom izrade ili izgledom tkanine (13), zatim slijede oni nazivi koje je motivirao naziv za materijal (7), potom vrsta odjeće (6) i toponim (6), te antroponom (2). Po jednu motivaciju dao je zoonim, etnik, naziv za boju te posvojni pridjev.

5. Zaključak

Iz ove je analize vidljivo da je francuski jezik najvećim dijelom jezik davalac za nazivlje tkanina u hrvatskom jeziku, što ne čudi budući da je poznato da je upravo francuski jezik mode. Veći je broj posuđenica dao i njemački jezik no to je u vezi s činjenicom da je njemački općenito imao dugotrajan i velik utjecaj na hrvatski jezik. Također, nerijetko, on je bio jezik posrednik za brojne posuđenice u hrvatskom jeziku (npr. njem. *Florett* < fr. *fle-*

uret < tal. *fioretto*; njem. *Frottee* (*Frottiergewabe*) ‘frotir’ < njem. *frottieren* ‘trljati’ prema fr. *frotter* ‘trljati’; njem. *Lüster* ‘vrsta tkanine; svjetiljnjak, luster’, prema fr. *lustrine* i dr.). Osim za francuski jezik, bio je posrednik i za druge jezike u semantičkom polju tkanina. S aspekta bliže etimologije u semantičkom se polju tkanina uglavnom radi o europeizimima, tj. većim dijelom tkanine u različitim jezicima nose nazive istoga podrijetla.

Leksičkom je analizom prikazano da se i motivacija za nastanak nazivlja može svesti na nekoliko skupina, te je očekivano najbrojnija skupina leksema koja je motivirana načinom izrade tkanine, odnosno izgledom tkanine. Ovo je istraživanje prilog lingvistici jezičnih dodira na semantičkom polju tkanina, no tek je početak istraživanja koje bi valjalo provesti kako bi se dobila cjelokupna slika podrijetla i motivacije nazivlja za tkanine u hrvatskom jeziku. Naime, Udžbenik koji je služio za crpljenje građe sadrži tek osnovne tkanine koje bi valjalo popuniti tkaninama koje se nalaze u općim rječnicima hrvatskoga jezika (npr. *muslin*, *žersez*, *baldahin* itd.). Tek bi se onda dobila cjelokupna slika podrijetla leksema koji se odnose na tkanine u hrvatskom jeziku te njihova motivacija.

6. Literatura

- Brachet = Brachet, Auguste (1872), *Dictionnaire étymologique de la langue française* (19. izd.), J. Hetzel, Pariz
- Čunko, Ružica – Pezelj, Emira (2002), *Tekstilni materijali*, Tekstilno-tehnološki fakultet – Zrinski, Zagreb – Čakovec
- Dabo-Denegri = Dabo-Denegri, Ljuba (2007), *Hrvatsko-francuski jezični dodiri*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- DC = *Dictionary.com*, LLC (preuz. 5. 2. 2016., <http://dictionary.reference.com/>)
- DCL = *A Dictionary of the Older Scottish Tongue* (DOST), *The Scottish National Dictionary* (SND) (preuz. 9. 2. 2016., <http://www.dsl.ac.uk/>)
- Derksen, Rick (2008), *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Brill, Leiden – Boston
- Divković = Divković, Mirko (1980), *Latinsko-hrvatski rječnik za škole* (prettisak iz 1900), Naprijed, Zagreb
- Duden = *Duden Online Wörterbuch* (2016), Bibliographisches Institut GmbH (preuz. 9. 2. 2016., <http://www.duden.de/service/impressum>)
- Dürriegl = Dürriegl, Marija-Ana (1988), “Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku”, *Jezik*, 35, 4/ 97–99.
- EB = *Enciclopedia Britannica*, Online edition (preuz. 15. 2. 2016., <http://www.britannica.com>)
- ERHSJ = Skok, Petar (1971–1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb
- EWN = *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* (preuz. 11. 2. 2016., <http://www.etymologiebank.nl/>)
- Filipović, Rudolf (1990), *Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb
- Gluhak, Alemko (1993), *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb
- Hadrovics = Hadrovics, László (1985), *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Böhlau – Verlag, Köln – Wien
- HE = *Hrvatska enciklopedija* (mrežno izdanje), Leksikografski zavod Miroslava Krleža (preuz. 3.2.2016., www.enciklopedija.hr)
- HJP = *Hrvatski jezični portal* (preuz. 3. 2. 2016., <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main>)
- Kluge, Friedrich (1891), *An Etymological Dictionary of the German Language*, Geirge Bell&Sons – Macmillan&Co, London – New York
- OED = *Online Etymology Dictionary* (2001–2016), Douglas Harper (preuz. 9. 2. 2016., <http://www.etymonline.com/index.php>)
- Sočanac, Lelija (2004), *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Šonje = Šonje, Jure i dr. (2000), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga, Zagreb
- Uroić-Hurm = Uroić, Marija – Hurm, Antun (1993), *Njemačko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb
- Webster = Webster’s New World College Dictionary (preuz. 15. 2. 2016., (v.) <http://www.yourdictionary.com/dictionary-definitions/>)
- Z = Zingarelli, Nicola (2000), *Lo Zingarelli*, Zanichelli, Bologna

Amela Šehović i Đenita Haverić: Kulturološki uvjetovana tematska polja s riječima perzijskog porijekla u bosanskom jeziku

U radu se istražuju riječi perzijskog porijekla zastupljene u tematskim poljima koja odražavaju materijalnu i duhovnu kulturu ovih prostora, zbog čega se mnoge od njih mogu posmatrati i kao realije. Također, nastoji se utvrditi kakav je njihov stilistički potencijal u bosanskom jeziku, odnosno da li one pripadaju aktivnom ili pasivnom rječničkom fondu bosanskog jezika. U tom smislu, ukazuje se na njihovu zamjenjivost leksemama slavenskog porijekla, ali i na činjenicu da mnogi od ovih izraza pripadaju bezekvivalentnoj ili teško zamjenjivoj leksici.

Ključne riječi: tematsko polje, riječi perzijskog porijekla, bosanski jezik, realije, kultura.

Culturally conditioned thematic fields with the words of Persian origin in the Bosnian language

The paper analyzes the words of the Persian origin represented in the thematic fields that reflect the material and spiritual culture of these areas, which is why many of them can be seen as realia. Also, it seeks to determine what is their stylistic potential in the Bosnian language, i.e. whether they belong to the active or passive vocabulary of the Bosnian language. In that sense, the paper indicates that they can be substituted by the Slavic origin lexemes, but also the fact that many of these expressions belong to non-equivalent or hardly replaceable lexicon.

Keywords: thematic field, words of Persian origin, Bosnian language, realia, culture.

1. Uvod

Riječi perzijskog porijekla tradicionalno su svrstavane u turcizme budući da su u bosanski jezik ušle posredstvom turskog jezika. Generalno, njihov broj u ukupnom leksičkom fondu bosanskog jezika nije velik,¹ a one koje su se u njemu zadržale do danas uglavnom

¹ Prema nekim podacima, u Škaljićevu *Rječniku turcizama*, do sada najreferentnijem djelu na ovu temu, zabilježeno je nešto preko 600 farsizama (Akopdžanjan 2010: 18) u poređenju s ukupno 8.742 riječi (izraza) za

pripadaju ili njegovom pasivnom sloju ili leksici frekventne upotrebe u svakodnevnoj komunikaciji.

Riječima perzijskog porijekla u ovom radu smatraju se kako osnovne riječi, s korijenom perzijskog porijekla, tako i izvedenice, bez obzira na to da li su one derivirane afiksima orijentalnog porijekla (najčešće turskim) ili domaćeg porijekla.² Iz ovoga su izuzeti deminutivi i augmentativi te prisvojni pridjevi zbog njihove brojnosti i činjenice da bi njihovo navođenje samo opteretilo rad a ne bi puno doprinijelo izvođenju zaključaka o riječima perzijskog porijekla i njihovoj zastupljenosti po tematskim poljima, što je tema ovog rada. Naravno, nije bilo moguće svrstati po tematskim poljima sve riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku, zbog čega je pažnja prvenstveno usmjerena na one koje su kulturološki relevantne.

Ujedno, prati se i stilistički potencijal ovih riječi i njihovo mjesto u rječničkom fondu bosanskog jezika, odnosno da li pripadaju njegovoj aktivnoj ili pasivnoj leksici.

2. Tematska polja s riječima perzijskog porijekla koja svjedoče o kulturi ovih prostora

U analizi koja je provedena u ovom radu polazište je bio rječnik leksike perzijskog porijekla (Haverić – Šehović 2017), a njom su utvrđena sljedeća kulturološki uvjetovana tematska polja³ u kojima se pojavljuju riječi perzijskog porijekla: a) islamski vjerski izrazi i pojmovi, b) zanatska i druga zanimanja, c) cvijeće, voće, povrće i bilje, d) jela, pića, napici i začini, e) narodna nošnja, odjevni predmeti i obuća, f) dodaci odjeći i nakit, g) suđe i pokućstvo, h) muzički instrumenti, pjesme i plesovi, i) društvene igre. Naime, većina izraza iz navedenih tematskih polja predstavlja realije, koje “označavaju specifična obilježja materijalne i duhovne kulture, karakteristična za određeni areal” (Tanović 2009: 68).

Tematsko polje *islamski vjerski izrazi i pojmovi* zauzima važno i istaknuto mjesto u leksici bosanskog jezika, prvenstveno zato što su ovi termini nezamjenjivi, tj. ne postoji zamjena odgovarajućim leksičko-semantičkim ekvivalentom u bosanskom jeziku. Iz tog su razloga ove riječi u širokoj upotrebi i danas, kako u razgovornom tako i u standardnom jeziku. Takve su sljedeće imenice: *abdest* – ‘isl. ritualno pranje dijelova tijela (šaka, usta, nosa, lica, ruku do iza lakta, tjemena, ušiju, vrata i nogu do iza zglavaka) prije obavljanja molitve (namaza) i u drugim prilikama⁴ (RPP: 147), *abdesthana*⁵ – ‘prostoriya

6.878 raznih pojmova (Škaljić 1979: 23). Međutim, u *Rječniku* koji je dat u prilogu knjige *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku* (Haverić – Šehović 2017), a koji jenastao kao rezultat istraživanja leksike perzijskog porijekla, utvrđen je broj od 1.808 osnovnih riječi i izvedenica, od kojih 842 čine osnovne riječi. Na ovu knjigu u nastavku rada referiramo skraćenicom RPP.

² U slučajevima derivacije afiksima, uvijek se naglašava o kojim je afiksima riječ kao i njihova etimologija.

³ Up. podjelu A. Škaljića (1965: 25–26, 1979: 25–26).

⁴ Značenja riječi preuzimana su iz već spomenute knjige *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku* (RPP).

⁵ Sufiks *-hana* je perzijskog porijekla. On se realizira i u imenicama *gasulhana* i *mevlevihana* iz ovog tematskog polja.

u džamijama i starim bosanskim kućama u kojoj se uzima abdest' (RPP: 147), *abdestlija*⁶ – 'ma(h)rama za brisanje lica i ruku nakon uzimanja abdesta' (RPP: 147), *abdestluk*⁷ – 'posebno mjesto u starim bosanskim kućama gdje se uzima abdest' (RPP: 147), *binamaz* – 'isl. musliman koji ne klanja namaze; neklanjač' (RPP: 162), *binamazluk* – 'isl. neredovno obavljanje namaza, nevršenje namaza' (RPP: 162), *čaršaf* – '3. (ob. mn.) isl. bijelo platno u koje se kod muslimana zamotava umrla osoba; kefin, ćefin' (RPP: 168), *din* – '1. razg. *ekspr.* religija, vjera, vjerozakon 2. *isl.* ukupnost islamske religije (vjerozakon, moralni kodeks i dr.); islam' (RPP: 304), *đunah* – 'isl. postupak kojim se krši neki zakon ili propis; grijeh' (RPP: 202), *hodža* – '1. a. *isl.* onaj koji je obrazovan i stručno osposobljen da predvodi vjernike u različitim vjerskim obredima, vodi računa i o odvijanju vjerskog života u džematu; imam, efendija 2. *isl.* predavač islamskog vjeronauka u školi; vjeroučitelj' (RPP: 214), *hódža* – 'isl. predavačica islamskog vjeronauka u školi; vjeroučiteljica, bula' (RPP: 214), *hodžaluk* – 'djelatnost hodže, hodžinsko zvanje, zanimanje' (RPP: 214), *hodžarina*⁸ – 'naknada, plaća za hodžu' (RPP: 214), *namaždžija (namaščija)*⁹ – 'razg. *ekspr.* onaj koji redovno klanja svaki vakat-namaz; klanjač, salatčija' (RPP: 244), *namaz* – 'isl. obredna muslimanska molitva, klanjanje muslimana; obavezno ga je obavljati pet puta na dan u određeno vrijeme (od ranog jutra do kasne večeri); jedna od osnovnih islamskih dužnosti; molitva, salat' (RPP: 244), *pejgamber* – 'isl. 1. Božiji poslanik; vjerovjesnik 2. (Pejgamber) vjerovjesnik Muhammed' (RPP: 256), *softa* – 'isl. onaj koji pohađa medresu, učenik medrese' (RPP: 274), *sufara* – 'početnica iz koje se (ob. u mektebu) uče arapska slova, arapska početnica (RPP: 275), *tenećir (tenešir)* – 'isl. dugački sto na kojem se, kod muslimana, kupaju mejti prije ukopa, dženaze' (RPP: 290) i pridjev *abdestli*¹⁰ – 'koji je pod abdestom' (RPP: 147).

Neki su od ovih vjerskih izraza ekspresivni, poput: *din-dušmanin* – 'zakleti protivnik vjere' (RPP: 304), *dinsuz*¹¹ – '*ekspr.* onaj koji ne drži do dina, vjere; bezvjerac, nevjernik' (RPP: 305).

Također, u ovom tematskom polju zastupljen je i izvjestan broj sufijskih izraza, kao što su: *baba* – 'isl. titula derviškog šejha' (RPP: 153), *derviš* – '1. *isl.* pripadnik posebnog reda (tarikata) koji se temelji na mističkoj spoznaji' (RPP: 187), *dervišluk* – 'derviški život; dervišstvo' (RPP: 187), *destur* – '1. dopuštenje, dozvola 2. (u pril. službi) *nepromj.* a. dopušteno, dozvoljeno (upotrebljavaju šejhovi i derviši tokom obavljanja derviških obreda)' (RPP: 188), *hanikah* – 'tekija s internatom za dervişe' (RPP: 210), *pir* – '1. duhovni vođa derviškog reda' (RPP: 210), *mevlevihana* – 'mevlevijska tekija' (RPP: 237).

Tematsko polje *zanatska i druga zanimanja* najbrojnije je po broju jedinica koje obuhvata, a ujedno je važno i zbog činjenice da je među zanatskim zanimanjima veliki broj teško i/ili nikako zamjenjivih leksema u bosanskom jeziku. Takve su sljedeće imenice:

⁶ Sufiks *-lija* je turskog porijekla.

⁷ Sufiks *-luk* je turskog porijekla. On se realizira i u sljedećim imenicama iz ovog tematskog polja: *binamazluk*, *dervišluk*, *hodžaluk*.

⁸ Sufiks *-arina* je domaćeg porijekla i označava naknadu za ono što je označeno tvorbenom osnovom.

⁹ Preferira se forma *namaždžija* (RPP: 244), čiji je sastavni dio sufiks turskog porijekla *-džija*.

¹⁰ Sufiks *-li* je turskog porijekla.

¹¹ Sufiks *-suz* je turskog porijekla i označava odsustvo onoga što je označeno tvorbenom osnovom.

*aščija*¹² – ‘1. onaj koji drži aščinicu, vlasnik aščinice’ (RPP: 151), *bardagdžija*¹³ (*bardakčija*) – ‘zanatlija koji izrađuje i prodaje bardake i sl. posuđe od gline’ (RPP: 156), *bozadžija* – ‘onaj koji pravi i prodaje bozu’ (RPP: 163), *čadordžija* – ‘onaj koji pravi i prodaje čadore’ (RPP: 165), *čarapar*¹⁴ – ‘onaj koji proizvodi i prodaje čarape’ (RPP: 166), *čorbadžija* – ‘2. onaj koji pravi čorbe; čorbar’ (RPP: 174), *čilimar* – ‘onaj koji izrađuje ili prodaje čilime’ (RPP: 179), *ćulahdžija* (*ćulahčija*) – ‘onaj koji izrađuje ili prodaje ćulahe’ (RPP: 182), *dugmedžija* – ‘onaj koji izrađuje i prodaje dugmad; dugmetar’ (RPP: 191), *kalufar* (*kalupar*) – ‘onaj koji pravi kalufe, kalupe’ (RPP: 308), *kalufdžija* (*kalubdžija*, *kalupčija*) – ‘1. onaj koji kalufi fesove 2. onaj koji drži kalufdžijsku radnju’ (RPP: 308), *luledžija* – ‘onaj koji pravi i prodaje lule, čibuke i nargile’ (RPP: 231), *mutabdžija* (*mutapčija*) – ‘onaj koji izrađuje razne predmete od kostrijeti (pokrovce i sl.)’ (RPP: 241), *papučar* (*papudžija*, *papučija*, *papučlija*) – ‘onaj koji izrađuje i prodaje papuče’ (RPP: 253), *sahtijandžija* – ‘onaj koji izrađuje i prodaje sahtijane’ (RPP: 267), *sirćedžija* – ‘onaj koji proizvodi i prodaje sirće’ (RPP: 274), *taćadžija* – ‘1. onaj koji pravi taće 2. onaj koji pravi kape od kože’ (RPP: 285), *tufegdžija* (*tufekčija*) – ‘onaj koji popravlja puške’ (RPP: 292), *zildžija* – ‘onaj koji izrađuje predmete od bronce (npr. zvona, kantare, čirake, havane i sl.)’ (RPP: 299), uz neka od zanatskih zanimanja koja imaju i sinonime domaćeg porijekla: *aščija* – ‘2. kuhar’ (RPP: 151), *čohadžija* – ‘onaj koji izrađuje i prodaje čohu i predmete od čoh; suknar’ (RPP: 173), uz *čohar*, *čohaš*¹⁵ (VRBJ: 319/1), i sinonim orijentalog porijekla od druge osnove *terzija* (RPP: 290).

Zanimanja sa tvorbenim sufiksom *-džija* u savremenom bosanskom jeziku sve se češće zamjenjuju opisnim konstrukcijama, koje su manje ekonomične, npr. *čadordžija* je ‘onaj koji pravi i prodaje čadore’ (RPP: 165), što svjedoči o njenoj smanjenoj produktivnosti. Uostalom, dovoljno je uporediti par *tramvajdžija* i *vozač tramvaja*, s osnovom neperzijskog porijekla, da bi se potvrdilo ovo zapažanje (up. Šehović 2014: 480).

Formalni su arhaizmi sljedeće imenice: *čardžija* – ‘1. a. *zast.* trgovac’ (RPP: 176), *duvardžija* – ‘*zast.* zidar’ (RPP: 193), *džamdžija* – ‘*zast.* staklar, staklorezac’ (RPP: 194), *dževahirdžija* – ‘*zast.* onaj koji se bavi izradom i prodajom dragoga kamenja; draguljar, juvelir’ (RPP: 196), *havandžija* – ‘*zast.* onaj koji križa, reže duhan, križać duhana’ (RPP: 212), *mumdžija* – ‘*zast.* onaj koji pravi i prodaje svijeće; svjećar’ (RPP: 239), *šećerdžija* – ‘*zast.* onaj koji pravi i prodaje slastice; slastičar, poslastičar’ (RPP: 279), *tenećedžija* – ‘*zast.* limar’ (RPP: 290), *terzija* – ‘*zast.* općenito, krojač’ (RPP: 290), *zeger* – ‘*zast.* zlatar’ (RPP: 299), te bi njihova upotreba u savremenom jeziku bila izrazito obilježena.

¹² Imenice *aščija* i *zehčija* su rijetki primjeri imenica isključivo sa sufiksom *-čija* turskog porijekla (v. Haverić – Šehović 2017: 76).

¹³ Sufiks *-džija* (*-adžija*, *-edžija*) je turskog porijekla, a njegova je alternanta sufiks *-čija*. Kako se njima označavaju *nomina professionis*, oni se realiziraju u brojnim imenicama iz ovog tematskog polja: *bozadžija*, *čadordžija*, *čohadžija*, *čorbadžija*, *čardžija*, *čerhandžija*, *ćulahdžija* (*ćulahčija*), *ćulhandžija* (*ćulhančija*), *dugmedžija*, *duvardžija*, *džamdžija*, *dževahirdžija*, *havandžija*, *kalufdžija* (*kalubdžija*, *kalupčija*), *karavandžija*, *luledžija*, *mumdžija*, *mutabdžija* (*mutapčija*), *peštemaljdžija*, *sahtijandžija*, *sirćedžija*, *šećerdžija*, *taćadžija*, *tenećedžija*, *tufegdžija* (*tufekčija*), *zildžija*.

¹⁴ Sufiks *-ar* domaćeg porijekla realizira se i u leksemama *čohar*, *kalufar* (*kalupar*), *papučar*.

¹⁵ Sufiks *-aš* domaćeg porijekla

Sa druge strane, i formalna i značenjska arhaičnost nekih naziva zanimanja pro- izlazi iz nestanka realija koje su njima bile označene, kao u slučaju sljedećih imenica: *čerhandžija* – ‘zast. onaj koji radi u čerhani’ (RPP: 178), *ćulhandžija* (*ćulhančija*) – ‘ložač u hamamu’ (RPP: 183), *karavandžija* – ‘1. onaj koji u karavani prevozi robu; kiridžija 2. vođa karavana; vodič karavana’ (RPP: 223–224), *peštemaljdžija* – ‘zast. 1. onaj koji izra- đuje ili prodaje peštemalje, havlije i dr. potrepštine za hamam 2. namještenik u hamamu koji kupcima izdaje peštemalje’ (RPP: 260), *zehčija*¹⁶ – ‘zast. onaj koji pravi zehove, obrube, koji obrubljuje’ (RPP: 298).

Druga zanimanja obuhvataju sljedeće jedinice: *baštovan* – ‘onaj koji se bavi uređiva- njem i njegovom bašči; vrtlar, gradinar’ (RPP: 158), *baždar* – ‘2. kontrolor mjera; kantardži- ja’ (RPP: 158–159), *bostandžija*¹⁷ – ‘1. a. onaj koji uzgaja bostan b. onaj koji prodaje bostan 2. jez. knjiž. vrtlar, povrtlar’ (RPP: 163), *čoban* (*čobanin*)¹⁸ – ‘1. onaj koji čuva stoku na paši; pastir 2. onaj koji napasa stoku na nomadski način; nomad, stočar’ (RPP: 172), *dadi- lja* – ‘1. ženska osoba koja je zaposlena u porodici da vodi brigu o djeci; guvernanta’ (RPP: 184), *handžija* – ‘a. onaj koji drži han b. onaj koji služi u hanu’ (RPP: 210), *nišandžija* – ‘2. vojnik artiljerac koji opslužuje neko teže oružje’ (RPP: 247), *pehlivan* – ‘1. akrobatski plesač na žici ili na užetu; akrobat 2. razg. narodni hrvač’ (RPP: 256), *piljar* – ‘1. onaj koji prodaje voće i povrće na pijaci ili u piljari, zelenari; zelenar’ (RPP: 261), *težgar*¹⁹ – ‘1. onaj koji prodaje za težgom, pultom’ (RPP: 291).

Naravno, i u ovoj grupi zabilježeni su neki formalni arhaizmi: bazarđan (*bazerđān*, *bazrdān*) – ‘zast. trgovac, prodavač u bazaru’ (RPP: 158), *baždar* – ‘1. zast. onaj koji na- plaćuje baždarinu; carinik, trošarinac, maltar’ (RPP: 158), *čengija*²⁰ – ‘1. zast. kafanska pjevačica, plesačica’ (RPP: 170), *čerestedžija* – ‘zast. onaj koji trguje čerestom, drvenim građevinskim materijalom’ (RPP: 304), *dagandžija* – ‘zast. službenik koji stavlja dagmu, koji carini robu; carinar, carinik’ (RPP: 184), *derbendžija* – ‘2. zast. vodič kroz besput- na područja, po visokim planinama’ (RPP: 186), *harmandžija* – ‘zast. onaj koji radi na gumnu’ (RPP: 211), *kešiš* – ‘zast. kaluđer, monah’ (RPP: 225), *lagumdžija* (*lagumar*, *la- gumaš*)²¹ – ‘zast. onaj koji postavlja i aktivira mine u rudniku, onaj koji minira; miner’ (RPP: 229), *pasvandžija* – ‘zast. noćni čuvar, stražar’ (RPP: 255), *muhurdar* – ‘1. zast. onaj čiji je posao da čuva muhur, pečat; čuvar pečata, sekretar’ (RPP: 239), *šahindžija* – ‘zast. onaj koji se bavi lovom sa dresiranim sokolima, šahinima’ (RPP: 277), odnosno sokolar, te historizmi: *čardaklija*²² – ‘vojn. hist. stražar, graničar u Vojnoj krajini’ (RPP: 167), *čorbadžija* – ‘1. hist. janjičarski starješina’ (RPP: 174), *derbendžija* – ‘1. hist. stražar,

¹⁶ V. fusnotu 15.

¹⁷ Sufiks -*džija* je turskog porijekla, a realizira se i u sljedećim imenicama iz ovog tematskog polja: *bostandžija*, *čorbadžija*, *čerestedžija*, *dagandžija*, *derbendžija*, *handžija*, *harmandžija*, *lagumdžija*, *nišandžija*, *pasvandžija*, *šahindžija*, *timardžija*.

¹⁸ Sufiks -*in* domaćeg porijekla

¹⁹ Sufiks -*ar* domaćeg porijekla realizira se i u leksemi *lagumar*.

²⁰ Što se tiče -*ija* u ovom i sličnim primjerima (*bendija*, *činija*, *džanečija*, *fagfurija*, *jahnija*, *kevcija*, *rahvanija*, *puštija* itd.), on nije sufiks za derivaciju, nego je nastavak koji služi za prilagodavanje ovih riječi našem deklinacijskom sistemu (više o tome u Klajn 2003: 80, prema Skok 1971).

²¹ Sufiks -*aš* domaćeg porijekla

²² Sufiks -*lija* turskog porijekla

čvar klanca, planinskog tjesnaca (ob. na graničnim prijelazima) (RPP: 186), *lala* – ‘*hist.* 1. dvorjanik na carskom dvoru 2. onaj koji na sultanovu dvoru odgaja djecu; odgajatelj’ (RPP: 229), *muhurdar* – ‘2. *hist.* u doba Osmanskog carstva a. položaj i titula na sultanovu dvoru b. vezirov lični sekretar’ (RPP: 239), *nišandžija* – ‘3. *hist.* u doba Osmanskog carstva, čvar sultanova pečata’ (RPP: 247), *timardžija* – ‘*hist.* posjednik, vlasnik timara’ (RPP: 292).

Zanimljivo je napomenuti da su od zanatskih i ostalih zanimanja često izvedena i prezimena (npr.: Lagumdžija, Mutapčić, Tufekčić itd.), ali i nazivi pojedinih lokaliteta, ulica i sl. (npr. Bardakčije),²³ zbog čega se same imenice ne doživljavaju kao markirane, iako su neke od njih rijetko u upotrebi (npr. *bardagdžija*, *tufegdžija* itd.).

Također, pojedini su nazivi zanimanja vremenom pejorizirani, kao u slučaju imenica *čengija* – ‘2. *pejor.* a. zla, opaka žena b. promiskuitetna žena žena’ (RPP: 170), *dunder* – ‘2. *razg. pejor.* a. samouki građevinar, bez adekvatne zanatske škole, zanata, građevinski svaštar b. *pren.* onaj koji je nevješt u kakvu poslu, koji je nestručan za njegovo obavljanje; laik, neznalica, nestručnjak’ (RPP: 191), *džambas* – ‘2. *pren.* prepredenjak, varalica’ (RPP: 194). Navedena *pejorizacija* (derogacija), odnosno pogoršanje značenja, javlja se u “procesu jezičkog posuđivanja, ali tek u periodu kad djeluje sekundarna adaptacija, tj. kad je replika potpuno integrirana u sustav vokabulara jezika primaoca. To znači da je pejorizacija uvjetovana potpuno slobodnom upotrebom posuđenice u jeziku primaocu i stanovitim sociološkim faktorima. Nije uvijek lako utvrditi faktore koji djeluju na pogoršanje (derogaciju) značenja niti objasniti uvjete i putove tog razvoja” (Filipović 1986: 178).

Tematsko polje *cvijeće*, *voće*, *povrće* i *bilje* još je jedna grupa u kojoj su brojni izrazi nezamjenjivi i/ili teško zamjenjivi. Ovdje se mogu izdvojiti četiri podgrupe: a) cvijeće, b) voće, c) povrće, d) bilje, koje su zasebno analizirane.

a) Cvijeće: *đulbešećerka*²⁴ – ‘1. *bot.* vrsta damašćanske ruže, veoma bogate eteričnim uljem; od njena se cvijeta spravlja slatko i sok, *Rosa damascena trigintipetala*’ (RPP: 201), *ibrišimka* (RPP: 217), *jasmin* (RPP: 221), *jorgovan* (RPP: 307), *lala* (RPP: 229), *sumbul* (*zumbul*) (RPP: 275), *šeboj* (RPP: 279).

b) Voće: *badem* (RPP: 154), *bardaklija*²⁵ (RPP: 157), *bostan* (RPP: 163), *bostanka* (RPP: 163), *čilibar* – ‘2. *agr.* vrsta žutoga stolnoga grožđa’ (RPP: 179), *dud* (RPP: 190), *đulabija* (RPP: 201), *hurma* (RPP: 216), *karamut* (RPP: 223), *kaurka* – ‘2. *agr.* vrsta kruške koja sazrijeva u junu’ (RPP: 224), *limun* (RPP: 230), *nar* (RPP: 245), *narandža* (*naranča*) (RPP: 245), *rezakija* (RPP: 312), *šećerka* (RPP: 279), *šeftelija* – ‘*agr.* i *bot.* biljka iz porodice *Rosaceae*; ima koštunjičav i veoma sladak plod; *Prunus persica*, breskva’, *višnja* (RPP: 296), *zerdelija* (*rezdelija*) (RPP: 299).

c) Povrće: *patlidžan* (RPP: 255) i *spanać* (*špinat*) (RPP: 275).

d) Bilje: *čardaklija* (RPP: 167), *limundžik*²⁶ (RPP: 230), *mazija* – ‘3. *bot.* vrsta zim-zelenog drveta; *Myristica fragrans*, mušklatni oraščić’ (RPP: 234), *pamuk* (RPP: 252), *pi-*

²³ Više o ovoj problematici u Haverić – Šehović 2017: 118–125.

²⁴ Sufiks *-ka* domaćeg porijekla realizira se i u leksemama *bostanka*, *ibrišimka*, *kaurka*, *šećerka*.

²⁵ Sufiks *-lija* turskog porijekla realizira se i u leksemama *čardaklija*.

²⁶ Sufiks *-džik* turskog porijekla

rinač (RPP: 261–262), *sasluk*²⁷ – ‘bot. vrsta tanke trske’ (RPP: 269), *šimšir* (RPP: 282), *šimširika*²⁸ (RPP: 282).

I u ovoj su grupi pojedini nazivi formalno zastarjeli: *armut* – ‘zast. kruška’ (RPP: 151), *bendija* – ‘zast. opojna trava (indijska konoplja ili bunika) ili napitak, koji služi kao sredstvo za omamljivanje, opčaravanje, opčinjavanje’ (RPP: 196), *čemen* – ‘zast. 1. busenje, ledina 2. biljka iz porodice *Apiaceae*; listovi su zeleni i igličastog oblika, a biljka cvjeta malim bijelim ili ružičastim cvjetovima grozdastog oblika; koristi se kao začim i kao lijek; *Cuminum cyminum*, kumin, kim’ (RPP: 169), *dževiz* – ‘zast. bot. vrsta indijskog oraha koji se uvozi sa Istoka, upotrebljava se kao začim i kao lijek; *Myristica*, indijski orah, oraščić’ (RPP: 196), *funduk* – ‘zast. 1. bot. lješnik, *Corylus colurna*’ (RPP: 206), *fustuk* – ‘zast. agr. plod istoimenog drveta iz porodice *Anacardiaceae*; nalazi se u tvrdoj crvenkastoj ljusci koja se otvara kao školjka; jezgro je zelenkastosmeđe boje; koristi se u ishrani; *Pistacia vera*, pistacija, pistač’ (RPP: 206), *indžir* – ‘zast. agr. slatki plod biljke iz porodice *Moraceae*; *Ficus carica*, smokva’ (RPP: 217), *ladem (laden)* – ‘zast. 4. bot. vrsta cvijeta iz porodice *Cistaceae*; tipičan za zapadni mediteranski region; *Cistus ladaniferus*, tamjan’ (RPP: 228), *melekša (menekša, menevša)* – ‘zast. bot. vrsta mirisna cvijeta iz porodice *Violaceae*; *Viola odorata*, ljubičica’ (RPP: 236), *miščija* – ‘zast. agr. vrsta mirišljave kruške crvene boje’ (RPP: 238), *nohut* – ‘zast. bot. i agr. 1. jednogodišnja zeljasta biljka iz porodice *Fabaceae*; upotrebljava se u kulinarstvu (npr. za spravljanje falafela); *Cicer arietinum*, slani grah, slanutak, leblebija’ (RPP: 247), *selvija (sevljija)* – ‘zast. bot. stablo iz porodice *Cupressaceae*; kora stabla je smeđocrvene boje, a krošnja je različitih oblika, većinom uska; *Cupressus sempervirens*, obični čempres’ (RPP: 270), *savza* – ‘zast. 1. povrće’ (RPP: 269), *turundža* – ‘zast. 1. bot. kisela narandža 2. agr. kiseli plod te voćke obložen narandžastom ili crvenkastom korom i kašastim sadržajem izdijeljenim u kriške; pomorandža, portokal’ (RPP: 293), *zerin*²⁹ – ‘zast. v. zelenkada’ (RPP: 299), *zendžefil* – ‘zast. bot. biljka iz porodice *Zingiberaceae*; može imati opor ili snažan, aromatičan, ljut, pikantan i lagano gorak okus; upotrebljava se kao začim i kao narodni lijek; *Zingiber officinale Roscoe*, đumbir, đinđer, ingver, imber’ (RPP: 298), dok su drugi stilski ili regionalno obilježeni: *đul* – ‘jez. knjiž. 1. cvijet iz porodice *Rosaceae*; ima lijep mirisne cvjetove; koristi se u kozmetici, medicini i kulinarstvu; *Rosa*, ruža, ružica’ (RPP: 200), *karpuz* – ‘reg. 1. bot. jednogodišnja biljka iz porodice *Citrullus vulgaris/Citrullus lanatum*; lubenica’ (RPP: 224).

Također, jedan dio ovih riječi upotrebljava se u razgovornom jeziku, kao što su: *menda* – ‘razg. bot. vrsta ukrasnog cvijeta iz porodice *Papaveraceae*; naziv dobio po sličnosti sa naušnicom; *Dicentra spectabilis*, mindušica’ (RPP: 236), *nergić* (RPP: 246), *nesrin* (RPP: 246), *pejgamberčić*³⁰ – ‘razg. vrsta cvijeta iz porodice *Ruscaceae*; ima zvonaste,

²⁷ Sufiks *-luk* turskog porijekla

²⁸ Sufiks *-ika* domaćeg porijekla

²⁹ Vlastito ime Zerina nije zastarjelo.

³⁰ Sufiks *-čić* domaćeg porijekla

bijele mirisne cvjetove koji vise u grozdovima; *Convallaria majalis*, đurđevak, đurđica, pejgamber-čiček' (RPP: 256), *zerzevat*³¹ – 'razg. 1. zelen, povrće' (RPP: 299).

Iz nabrojanih je primjera jasno koliko su ove riječi obogatile leksički fond bosanskog jezika, imajući u vidu da su najčešće nezamjenjive ili su, pak, obilježje pojedinih funkcionalnih stilova.

Tematsko polje *jela, pića, napici i začini* obuhvata sljedeće pojmove: *boza* (RPP: 163), *burek* (RPP: 164), *čorba* (RPP: 173–174), *ćufte* (RPP: 182), *džanećija* (RPP: 195), *đulbešećer* (RPP: 201), *đulbešećerka*³² – '2. kul. vrsta šerbeta' (RPP: 201), *đunlač* – 'kul. 1. vrsta slatkog jela od tankih jufki u koje se zamotava kajmak sa mljevenim bademima ili orasima 2. meton. jufka od koje se pravi ovo jelo' (RPP: 202), *furdenjača*³³ (RPP: 206), *hošaf* (RPP: 215), *hošafluk*³⁴ (RPP: 215), *hurmadžik*³⁵ (*hurmašica*³⁶) (RPP: 216), *jahnija* – 'kul. a. tradicionalno bosansko jelo od junetine ili janjetine izrezane na komadiće koja se prvo uprži sa crvenim lukom, a onda se kuha b. jelo od džigerice, riže i luka' (RPP: 220), *jerišće* (*jerište*) (RPP: 221), *kajgana* (RPP: 222), *keške* – 'kul. kaša od a. kuhane odstupane (oljuštene) pšenice b. ječma i kokošijeg mesa c. riže i kokošijeg ili ovčijeg mesa' (RPP: 225), *limunada*³⁷ (RPP: 230), *maja* (RPP: 222–234), *meza* (*meze*) (RPP: 237), *nišesta* (*nišeste*) (RPP: 247), *pače* (RPP: 250), *pačnjača* – 'kul. pita koja se pravi od mesa i masti skinute sa volovskih nogu (od vola zaklanog za pastrmu)' (RPP: 250), *paluza* (*paluze*) (RPP: 251), *pekmez* (RPP: 257), *pekmezuša*³⁸ – '1. kul. a. vrsta halve koja se pravi s pekmezom b. vrsta pite koja se pravi s pekmezom' (RPP: 257), *pelte* – 'kul. slatko od soka iskuhane dunje' (RPP: 257), *pihtije* (RPP: 261), *pilav* (RPP: 261), *pirinač* (RPP: 261–262), *pirjan* (RPP: 262), *rahvanija* (RPP: 311), *sirće* (RPP: 274), *šećer* (RPP: 279), *šira* (RPP: 282), *širden* (RPP: 283), *škembići*³⁹ (RPP: 283), *tarhana* (RPP: 288), *tava* – '2. meton. naziv za razna jela koja se spravljuju u posudi' sa dugačkom drškom (RPP: 289), *turšija* (RPP: 293), *višnjab* (RPP: 296), *zerde* (RPP: 298), te riječi *peškun* – '2. razg. mali hljeb; hljepčić' (RPP: 260) i *zerzevat*⁴⁰ – 'razg. 2. (ob. mn.) ekspr. posebno ukusno i slasno jelo, birano jelo; đakonija' (RPP: 299), koje se upotrebljavaju u razgovornom jeziku.

Pojedini kulinarski termini čine dio ustaljenih izraza, kao što su: *burek u gužve* (RPP: 164), *fildžan burek* (RPP: 206), *polagani burek* (RPP: 164), *sjeckani burek* (RPP: 164), *suburek* (RPP: 164), *begova čorba* (RPP: 173), *kulak-čorba* (RPP: 173), *škembe-čorba* (RPP: 283), *proljetna jahnija* (RPP: 220), *karavanski pilav* (RPP: 224), *jerišni pilav* (RPP: 261).

Neki se "od ovih pojmova upotrebljavaju i van kulinarstva, npr. u prenesenom značenju u svakodnevnoj komunikaciji: *kajgana* – '2. pren. pejor. ono što nalikuje takvu

³¹ Ar. suf. za mn. -*ât*

³² Sufiks -*ka* domaćeg porijekla

³³ Sufiks -*njača* domaćeg porijekla realizira se i u *pačnjača*.

³⁴ Sufiks -*luk* turskog porijekla

³⁵ Sufiks -*adžik* turskog porijekla

³⁶ Sufiks -*ašica* domaćeg porijekla

³⁷ Sufiks -*ada* domaćeg porijekla

³⁸ Sufiks -*uša* domaćeg porijekla

³⁹ Sufiks -*ić* domaćeg porijekla, ovdje množinska forma imenice.

⁴⁰ Ar. suf. za mn. -*ât*

jelu', *limunada* – '2. *pren. pejor.* umjetničko djelo (film, roman i sl.) bez vrijednosti', *šećer* – '3. *pren. razg.* dragi (draga) 4. *razg.* šećerna bolest; dijabetes 5. (u pridj. službi) *jez. knjiž.* mila, slatka', *pekmez* – '2. *pren. razg. pejor.* a. osoba koja za svaku sitnicu zaplače, plačljiva, cmizdrava osoba (ob. dijete) b. osoba koja se ponaša razmaženo; peka', *pekmez-žuša* – '2. *pren. razg.* plačljiva, cmizdrava osoba; plačljivica, cmizdravica'. Slično je i sa glagolima nastalim od riječi *pekmez*, koji imaju pejorativno značenje, poput: *pekmeziti* – 'razg. *pejor.* biti poput pekmeza (2) a. biti plačljiv; cmizdriti b. biti razmažen'; *pekmeziti se* – 'razg. *pejor.* ponašati se poput pekmeza (2) a. rasplakivati se, kmeziti se b. ponašati se razmaženo'. Neki pojmovi imaju upotrebu u etnološkim kontekstima: *pilav* – '2. *etnol.* svadba, pir (u nekim krajevima pilav je bio glavno jelo na svadbi)'" (Haverić-Šehović 2017: 110).

Formalni su arhaizmi: *červiš* – 'zast. *kul.* rastopljena mast iz mesa; umak, umakac' (RPP: 170), *reclj* (*redžel*) – 'zast. voće koje se ukuhava sa šećerom; džem' (RPP: 266), *šarlagan* – 'zast. susamovo ulje' (RPP: 278), *šećerpara* – 'zast. vrsta slatke pite' (RPP: 280), *tarčin* – '1. *zast.* jedan od najstarijih začina; prijatna mirisa, porijeklom sa Istoka; zbog svojih ljekovitih svojstava upotrebljava se i kao lijek; *Cinnamomum verum*, cimet' (RPP: 288), *zendžefil* (*džendžefil*) – 'zast. *bot.* biljka iz porodice *Zingiberaceae*; može imati opor ili snažan, aromatičan, ljut, pikantan i lagano gorak okus; upotrebljava se kao začini i kao narodni lijek; *Zingiber officinale Roscoe*, đumbir, đinđer, ingver, imber' (RPP: 298).

Tematsko polje *narodna nošnja, odjevni predmeti i obuća* obuhvata sljedeće jedinice: *čador* (RPP: 165), *čarapa* (RPP: 166), *papuča* (RPP: 253), *perzijaner*⁴¹ – 'razg. 2. skupocjena ženska bunda od janječega krzna' (RPP: 259), *puštija* – 'gornji dio kakve obuće (čizama, opanaka, papuča i sl.) na kojem se nalaze šare, koji je išaran' (RPP: 264), *siper* (*siperak*)⁴² (RPP: 274), *šal* (RPP: 278), *šalče* (RPP: 278), *šamija* (RPP: 278).

Za razliku od navedenih jedinica, sljedeće se lekseme isključivo upotrebljavaju u etnološkim kontekstima: *čaprazi* – 'etnol. ukrasni vodoravni gajtani s obje strane prsa, sa velikim dugmadima na čevkenima, libadama i sličnoj gornjoj muškoj odjeći' (RPP: 166), *čaršaf* – '4. *zast.* platnena tkanina za pokrivanje lica koju su nosile muslimanke prilikom izlaska vani; zar' (RPP: 168), *čember* – '2. *etnol.* bijela ma(h)rama kojom muslimanke s feredžom pokrivaju glavu' (RPP: 169), *čiftazeta* – 'etnol. 1. privjesak na paftama ženskoga pojasa sastavljen od lančića na kome vise dva krupna dugmeta poput kuglica od srme 2. par popar dugmadi na svilenom gajtanu koji se upleću u pletenice' (RPP: 171), *ćelepoš* – 'etnol. plitka kapica a. koja se nosi ispod kauka b. pletena od upredenog pamuka' (RPP: 178), *ćemer* – '1. *etnol.* a. uski prošiveni kožni ili platneni pojas u kojem se nosi zlatni ili drugi novac kad se ide na put; opasuje se ispod odijela b. uski ženski ukrasni pojas; ćemer-kušak' (RPP: 178), *ćerkezi* – 'etnol. široki krajevi rukava jedne vrste starinskih košulja, nalikuju krilima jastreba; anterija' (RPP: 178), *ćulah* – 'etnol. kapa od valjane vune, ob. bijela; najčešće je nose Albanci' (RPP: 182), *ćurdija* – 'vrsta gornje kratke i duge haljine koja je postavljena krznom s licem od kadife ili čohe' (RPP: 183), *džamadan* (*džemadan*) – '1. *etnol.* muški zatvoreni prsluk koji se oblači na anteriju ili košulju i preklapa

⁴¹ Vidjeti fusnotu 27.

⁴² Sufiks *-(a)k* domaćeg porijekla

se na prsima, izrađen je od čohe ili kadife, a ukrašen gajtanima, srmom i sl.' (RPP: 194), *džanfezlije*⁴³ – 'etnol. dimije od džanfeza; džanfezli-dimije' (RPP: 195), *džoka* – 'etnol. 1. vrsta muške i ženske nošnje od gruboga sukna, od čohe 2. iznošena, pohabana haljinka kao dio gornje odjeće' (RPP: 197), *ežder* – '1. etnol. dio bronzane orijentalne građanske i seoske nošnje, ženski pojas od ukrasnih metalnih, ob. srebrenih pločica i kopči zmajolikog ili zmijolikog oblika; ežderlije' (RPP: 204), *ežderlije* – 'etnol. ukrašene metalne, ob. srebrene pločice i kopče zmajolikog ili zmijolikog oblika na ženskom pojasu, čakširama ili drugoj odjeći; ežder-kopče' (RPP: 204), *horosan* – '2. etnol. skupocjeni teški pojas u vidu šala kojim se ko opasuje' (RPP: 214), *kaftan* – 'etnol. vrsta dugog širokoga kaputa bez podstave, dio tradicionalne gradske nošnje u muslimanskoj sredini' (RPP: 222), *lalelije* – 'etnol. papuče ukrašene listovima ili cvjetovima lale, tulipana' (RPP: 229), *mintan* – 'etnol. 1. haljetak do pasa od čohe, sukna ili pamučne tkanine, ima duge uske rukave 2. gornja muška haljina koja nema rukava' (RPP: 237–238), *pačaluk*⁴⁴ – 'etnol. 1. donji dio nogavica u čakšira, dimija i sl. 2. vrsta gamašni izrađenih od sukna koje se stavljaju preko nogavica čakšira' (RPP: 250), *pafta* – '2. etnol. a. kopča na tkanom ženskom pojasu izrađena od srebra ili nekog drugog metala b. meton. takav pojas; pafta c. toka na narodnoj nošnji' (RPP: 251), *pamuklija*⁴⁵ – '1. etnol. starinskagornja odjeća iznutra punjena pamukom' (RPP: 252), *perišan* – 'etnol. srebreni nakit u vidu čelenke koji su žene nosile na glavi' (RPP: 259), *pehlić*⁴⁶ – 'etnol. pero na čelenci ili, općenito, na kakvoj grani ženskog nakita' (RPP: 311), *poša* – '2. etnol. starinski šal ili ma(h)rama na kockice koja se a. zamotava oko fesa te se tako napravi saruk b. nosi oko vrata' (RPP: 263), *šalvare* – 'etnol. 1. veoma široke i dugačke hlače čije su nogavice nabrane oko članaka 2. dio tradicionalne odjeće i nošnje muslimanki; dimije' (RPP: 278), *tača* – 'etnol. vrsta male, lahke kape koja se nosi ispod saruka, kauka ili fesa' (RPP: 285), *tadž* – '2. etnol. vrsta derviške kape' (RPP: 285), *tajlasan* – 'etnol. jedan kraj ahmedije (saruka) koji visi pozadi i pada na pleća' (RPP: 286), *tarpoš* – 'etnol. velika ženska kapa koja je ukrašena biserom i dukatima' (RPP: 288), *tulbenta* – 'etnol. vrsta ženske kape' (RPP: 293), *turban* – 'etnol. 1. ma(h)rama ili šal izrađen od tanka platna koji se omota oko glave 2. tanko platno omotano oko fesa ili druge sl. kape; saruk, čalma, ahmedija' (RPP: 293), *zeh* – '1. etnol. a. svileni gajtan ili traka kojom se obrubljuju krajevi narodne nošnje, naročito od čohe b. ukrasni obrub na narodnoj nošnji' (RPP: 298).

Zastarjele su riječi iz podgrupe obuća *čifte* – '2. "duple" cipele koje su u doba Osman-skog carstva nosili otmjeniji i obrazovaniji građani; plitke cipele posebne izrade navlačile su se na duboke cipele' (RPP: 171) i *tahta-papuče* – 'zast. kožne papuče s pojačanim đonom' (RPP: 286).

U ovom tematskom polju nema puno formalnih arhaizama: *čamašir* – 'zast. veš, rublje' (RPP: 166), *pendžeta* – 'potplate za cipele' (RPP: 258).

⁴³ Sufiks *-lija*, a imenica se upotrebljava u množini. Isto vrijedi i za imenice *ežderlije* i *lalelije*.

⁴⁴ Sufiks *-luk* turskog porijekla

⁴⁵ Sufiks *-lija* turskog porijekla

⁴⁶ Sufiks *-ić* domaćeg porijekla

Tematsko polje *nakit i modni dodaci* nije brojno, ali ga je potrebno izdvojiti od pret-hodnog, s kojim dijeli zajedničko obilježja predmeta koji služe za odijevanje i uređivanje. Ovdje su zabilježene sljedeće jedinice: *bazument* (RPP: 158), *čilibar* (RPP: 179), *đerdan* (RPP: 199–200) i *menduša* (*minduša*) (RPP: 236).

Formalni arhaizmi se odnose na nazive za drago kamenje: *čehlibar* (RPP: 177), *dže-vahir* – ‘1. a. dragi kamen; dragulj b. skupocjeni, dragocjeni nakit; dragocjenosti’ (RPP: 196), *jadiđar* – ‘*zast.* 1. a. dragi kamen; dragulj b. skupocjen, dragocjen nakit; dragocje-nosti’ (RPP: 220), *piroze* – ‘*zast.* dragi kamen tirkizne boje; tirkiz’ (RPP: 262).

Navedeni primjeri jasno ukazuju na činjenicu da je velik broj leksema iz ove grupe ograničen na specijalizirane kontekste upotrebe, uglavnom etnološke, gdje nemaju adekvatnu zamjenu budući da se oni uglavnom tiču prošlosti u historiji razvoja jednog naroda.

Tematsko polje *sude i pokućstvo* obuhvata sljedeće jedinice: *atešluk*⁴⁷ – ‘gornji dio mangale na kojem se drži žar i stavlja džezva s pečenom kahvom’ (RPP: 151), *bardak* – ‘1. zemljana posuda za vodu nalik ibriku 2. drvena, zemljana ili bakrena posuda, ob. za vino ili rakiju; kablič, burence’ (RPP: 156–157), *činija* – ‘zdjela od drveta, zemlje, porculana ili dr. materijala’ (RPP: 172), *časa* – ‘1. dublja okrugla zdjela od različitih materijala (bakra, porculana i sl.), bez ručki, iz koje se ob. jedu tečna jela (npr. čorba)’ (RPP: 176–177), *čilim* – ‘debela prostirka, ob. od vune, s ukrasnim šarama u orijentalnom stilu; sag, tepih’ (RPP: 179), *dolaf* – ‘1. ugrađeni ormar s policama koji je pričvršćen uza zid ili uzidan 3. *rij.* sprava za prženje kahve; šiš, pržionik’ (RPP: 190), *durbin* – ‘*fiz.* optička sprava za posmatranje udaljenih predmeta; d(v)ogled, dalekozor’ (RPP: 192), *đevđir* – ‘bakrena posuda za cijedenje; cjedilo, cjediljka’ (RPP: 200), *erende* (*rende*) – ‘1. metalna kuhinjska alatka za struganje krompira, suhog sira ili čega drugog; ribež, ribača 2. strug za struganje daske; strugalo’ (RPP: 203), *fildžan* (*findžan*) – ‘vrsta manje šoljice bez drške, iz koje se pije crna kahva’ (RPP: 206), *halija* – ‘skupocjeni perzijski čilim’ (RPP: 209), *havan* – ‘1. mesingana posuda u kojoj se tucaju razne namirnice (kahva, orasi, bademi, začini: biber i dr.) 2. drveni ili kameni dibek u kojem se tuca pržena kahva, kahva u zrnu 3. sprava za rezanje, križanje duhana’ (RPP: 212), *havanteste* – ‘tucalo havana’ (RPP: 212), *leđen* (*legen*) – ‘veća okrugla plitka posuda u kojoj se pere; lavor’ (RPP: 309), *lender* (*lenger*) – ‘2. a. veliki bakreni sahan sa širokim pervazom b. bakreni ovalni sud u kojem se poslužuje jahnija’ (RPP: 229), *nargila* – ‘istočnjačka naprava za pušenje naročite vrste duhana; rashlađeni duhanski dim prolazi kroz dugu krivudavu cijev uronjenu u staklenu bocu s vodom’ (RPP: 245), *papučluk* – ‘b. drvena polica za odlaganje cipela koja je postavljena na prostoru ispred vrata’ (RPP: 253), *perda* (*perde*) – ‘*rij.* 1. a. zavjesa, zastor (na prozoru, vratima i sl.) b. pregrada, paravan 2. ograda (ob. od drvenih parmaka)’ (RPP: 258), *tava* – ‘1. kuhinjska posuda sa dugom drškom u kojoj se prže jela; tiganj’ (RPP: 289), *terezija* – ‘1. ručna vaga s dva tasa; terazije’ (RPP: 290), *testija* – ‘zemljani sud za vodu nalik bardaku; vrč’ (RPP: 291), *zilija* – ‘vrsta šarenog čilima’ (RPP: 300).

⁴⁷ Sufiks *-luk* turskog porijekla realizira se i u leksemama *džamluk*, *papučluk*.

Formalni su arhaizmi: *ajna* – ‘zast. ogledalo’ (RPP: 149), *čirak* – ‘zast. 1. stalak za svijeće; svijećnjak, mumurluk’ (RPP: 172), *džamluk* – ‘zast. 1. ormar sa staklima; vitrina’ (RPP: 195), *fagfurija* – ‘zast. b. meton. predmet od kineskog porculana’ (RPP: 205), *havruz* – ‘zast. noćna posuda za obavljanje nužde; tuta, nokšir’ (RPP: 212), *keščija* – ‘1. zast. kutlača’ (RPP: 226), *mum* (*muma*) – ‘zast. svijeća’ (RPP: 239), a historizam je *keščija* – ‘2. hist. poluokruglasta posuda sa drškom kojom se crpala voda iz bunara i nalijevala u đugume i ibrike’ (RPP: 226).

Razgovorno su obilježene sljedeće lekseme: *meterizi* – ‘razg. posude za nošenje hrane koje se obično sastoje od nekoliko malih posuda uklopljenih jedna u drugu po veličini’ (RPP: 237), *perzijaner*⁴⁸ – ‘razg. 1. ćilim kakav se izrađuje u Iranu, skupocjen zbog naročitog stila i načina tkanja; perzijski ćilim’ (RPP: 259), *šiša* – ‘razg. 1. staklena boca, flaša; staklenka 2. ukrašena boca, flaša za rakiju’ (RPP: 283).

U etnološkim kontekstima upotrebljavaju se: *đulevden* – ‘etnol. lijepo ukrašena metalna posudica duguljasta oblika u kojoj se drži ružina vodica, đulsija ili kakva druga mirišljava tekućina; prilikom mevluda ili kakva drugog vjerskog obreda, domaćin iz nje prska goste đulsijom’ (RPP: 201), *ibrik* – ‘etnol. bakrena posuda sa uskim grlom, kupastim poklopcem i drškom, koja služi za lijevanje vode; može biti i zlatan ili srebren’ (RPP: 306), *pervazlija*⁴⁹ – ‘etnol. veća tepsija od bakra sa rubom koji se izvija prema vani; u njoj su žene nosile baklave i dr. kolače u pekaru da se peku’ (RPP: 259), *peškun* – ‘1. etnol. bogato izrezbaren okrugli stolić od orahova drveta na kojem se sjedi; može se i stavljati pod sofru’ (RPP: 260), *peštahta* – ‘niski starinski komad namještaja koji služi kao a. stolić za pisanje i čitanje, najviše u starim mektebima b. polica za knjige’ (RPP: 260), *tahtapoš* – ‘etnol. sto skovan od dasaka koji se nalazi iznad stepenica ili u uglu divanhane starih bosanskih kuća; služi za odlaganje posuđa’ (RPP: 286).

Tematsko polje *muzički instrumenti, pjesme i plesovi, uz društvene igre*, posvjedočuje kulturološke utjecaje Istoka na ova područja. To najbolje potvrđuju sljedeće lekseme čiji je korijen iz perzijskog jezika: *bečarac*⁵⁰ (RPP: 159), *beharije*⁵¹ (RPP: 160), *naj* (RPP: 242–243), *saz* (RPP: 269–270), *tambura* (RPP: 287), *zil* (RPP: 299), *zurna* (*zurla*) (RPP: 301), iako i ovdje ima izraza koji su formalno zastarjeli: *čampareta* – ‘zast. muz. udaraljke koje se sastoje od dva para drvenih ili metalnih okruglih pločica nataknutih na prste; kastanjete’ (RPP: 166), *ćemane* – ‘zast. violina’ (RPP: 178), *daulbaz* – ‘zast. muz. vrsta bubnja u obliku čanka ili duboke čase sa razapetom kožom (ob. jarećom) preko otvora; talambas’ (RPP: 184), *talambas* – ‘zast. muz. vrsta bubnja u obliku čanka ili duboke čase sa razapetom kožom (ob. jarećom) preko otvora; daulbaz’ (RPP: 286), *terzijan* – ‘zast. muz. trzalica kojom se kuca, udara po žicama tambure’ (RPP: 290–291), te izraza koji se upotrebljavaju u razgovornom jeziku: *dugmara*⁵² – ‘2. muz. razg. harmonika s krupnim,

⁴⁸ Sufiks *-aner*, koji nije uvršten u popis imeničkih sufiksa ni kod Babića (1986) ni kod Klajna (2003) iako potvrde za njega postoje i u standardu i u supstandardu (*avlijaner, kosaner*).

⁴⁹ Sufiks *-lija* turskog porijekla

⁵⁰ Sufiks *-ac* domaćeg porijekla

⁵¹ Sufiks *-ija* domaćeg porijekla, a imenica se upotrebljava u množini.

⁵² Sufiks *-ara* dodan na pokraćenu osnovu, za razliku od primjera *dugmetara*, gdje se dodaje na punu osnovu.

izraženim dugmetima, tipkama; dugmetara' (RPP: 191), *dugmetara* – '1. muz. razg. harmonika s krupnim, izraženim dugmetima, tipkama; dugmara' (RPP: 191).

Društvene igre i izrazi koji se koriste u njima još u većoj mjeri obiluju primjerima riječi perzijskog porijekla, iako mnoge od njih čine dio razgovornog jezika, uz vrlo čest žargonski prizvuk: *čaru-se* (RPP: 168), *dubara* (RPP: 190), *dubeš* (RPP: 190), *duse* (RPP: 192), *dušeš* (RPP: 192), *džihar* (RPP: 196), *džihari-du* (RPP: 196), *džiharu-jek* (RPP: 197), *džiharu-se* (RPP: 197), *pendži-du* (RPP: 258), *pendžu-jek* (RPP: 258), *pendžu-se* (RPP: 258), *sebaidu* (RPP: 270), *sejek* (RPP: 270), *šeš-beš* (RPP: 281–282), *šeš-džihar* (RPP: 282), *šešu-du* (RPP: 282), *šešu-jek* (RPP: 282), *šešu-se* (RPP: 282). Sve su ovo izrazi u igri tavle i domina. Naravno, ima i onih primjera koji nisu obilježeni kao *šah* (RPP: 277), *barbut* (RPP: 303–304) i *tadž* (RPP: 285).

Na osnovu provedenog istraživanja riječi perzijskog porijekla po kulturološki uvjetovanim tematskim poljima, može se uočiti da su tematska polja s najvećim brojem jedinica sljedeća: zanatska i ostala zanimanja; cvijeće, voće, povrće i bilje; jela, pića, napici i začini; narodna nošnja, odjevni predmeti i obuća; suđe i pokućstvo.

Zaključak

Riječi perzijskog porijekla, za razliku od onoga što se uobičajeno misli, dosta su zastupljene u svakodnevnom životu govornika bosanskog jezika. Njima se u velikom broju označavaju nazivi za zanatska i druga zanimanja, cvijeće, voće, povrće i bilje, jela, pića, napici i začini, dijelovi narodne nošnje, odjevni predmeti i obuća, te suđe i pokućstvo, dok su među njima nešto manje zastupljeni pojmovi iz vjerskog života i običaja muslimana, koji se uglavnom preuzimaju iz arapskog jezika, muzički instrumenti, pjesme i plesovi i izrazi iz dviju društvenih igara – domina i tavle. Sve ovo upućuje na zaključak da je proučavanje riječi perzijskog porijekla potrebno izdvojiti iz proučavanja orijentalizama/turcizama i tretirati ih kao zaseban leksički sloj, koji nam može pružiti dragocjen uvid u jezik i kulturu bosanskohercegovačkog prostora.

Izvori

- Haverić, Đenita; Amela Šehović (2017), *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, Institut za jezik, Sarajevo, 147–313. (skraćena: RPP)
- Jahić, Dževad (2010a), *Rječnik bosanskog jezika (A–Ć)*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo (skraćena: VRBJ/1)

Literatura

- Akopdžanjan, Žana (2010), *Reči persijskog porekla u govoru naroda bivše Jugoslavije*, Društvo srpsko-iranskog prijateljstva, Beograd
- Babić, Stjepan (1986), *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- Filipović, Rudolf (1986), *Teorija jezika u kontaktu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga, Zagreb
- Halilović, Senahid; Ilijas Tanović; Amela Šehović (2009), *Govor grada Sarajeva*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Haverić, Đenita; Amela Šehović (2017), *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, Institut za jezik, Sarajevo
- Klajn, Ivan (2003), *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 2, Sufiksacija i konverzija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska, Beograd – Novi Sad
- Šehović, Amela (2014), “Tvorbena obilježja nomina agentis et professionis u savremenom bosanskom jeziku”, u: S. Mengel (ur.) *Slavische Wortbildung im Vergleich: theoretische und pragmatische Aspekte*, zbornik radova sa petnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista, 478–493, Halle-Wittenberg – Berlin
- Škaljić, Abdulah (1962), Prikaz “Povodom prikaza knjige *Turcizmi* od strane univerzitetskog profesora dr. Šaćira Sikirića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X–XI/1960–1961, 300–303.
- Škaljić, Abdulah (1979), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo
- Tanović, Ilijas (2009), “Oznake materijalne i duhovne kulture u govoru Sarajeva: Lingvokulturološki aspekt”, u: Halilović, Senahid; Ilijas Tanović; Amela Šehović, *Govor grada Sarajeva*, Slavistički komitet, Sarajevo

Saška Štumberger: Stalne besedne zveze in frazemi v *Bosansko-slovenskem slovarju*: Navajanje slovenskih frazemskih ustreznice in pomenov

Prispevek obravnava *Bosansko-slovenski rječnik* avtorjev Senahida Halilovića in Amre Halilović, ki je prvi dvojezični bosansko-slovenski slovar. V uvodu najdemo podatek, da je v slovarju več kot 25.000 pomenov najpogostejših besed ter nekaj tisoč frazeoloških zvez in pregovorov v bosanskem jeziku, ki jim je prevajalka poiskala slovenske ekvivalente. V prispevku bodo predstavljene frazeološke enote v slovarju, ki so v geselskih člankih obravnavane v posebnem razdelku. Frazeološke enote zajemajo frazeologijo v širšem smislu; to pomeni, da zajemajo tudi neidiomatične in neekspresivne stalne besedne zveze. Novost dvojezičnega slovarja je, da so poleg slovenskih frazeoloških ustreznice pogosto navedene tudi pomenske razlage. S stališča uporabnika je to vsekakor koristna rešitev, saj uporabnika poleg zgradbe frazema zelo verjetno zanima tudi njegov pomen, ki bi ga nato moral poiskati v slovenskih slovarjih, npr. v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ). Bosansko-slovenski slovar slovenske ustreznice navaja na več načinov. Najpogosteje je frazemu v bosanskem jeziku dodana frazeološka ustreznica v slovenskem z dodano pomensko razlago, ki je zapisana v pokončnicah, npr. *licem u lice* iz oči v oči |neposredno|; *imati glavu i rep* imeti rep in glavo |biti logičen, dobro sestavljen|; *dignuti ruku na se* (be) položiti roko nase |narediti samomor|. Redkeje je frazemu v bosanskem jeziku dodana frazeološka ustreznica v slovenskem brez pomenske razlage, npr. *čitati s lica* videti, prebrati z obraza. Naslednja možnost je navajanje slovenskih nefrazeoloških pomenskih parafraz, pri čemer je bila upoštevana tudi večpomenskost, ali navajanje enobesednih nefrazeoloških prevodov, npr.: *doći (kome) glave* 1. ubiti koga 2. uničiti koga; *ni u goru ni u vodu* nikamor. V slovarju najdemo tudi primere, ko se je avtorica namesto za navedbo slovenske frazemske ustreznice odločila za enobesedni nefrazeološki prevod, npr. (*kao muha*) *bez glave* zbehan, zmeden, čeprav imamo v SSKJ tudi primer *vedno bolj je brez glave* 'zmeden, raztresen'.

Ključne besede: frazem, dvojezični slovar, bosansko-slovenski slovar, slovenščina, idiom.

Set phrases and phrasemes in the *Bosnian-Slovenian Dictionary*: Providing Slovenian phraseological equivalents and meanings

The article deals with the *Bosnian-Slovenian Dictionary* authored by Senahid Halilović and Amra Halilović, which represents the first bilingual Bosnian-Slovenian dictionary. The introduction provides information that the dictionary contains more than 25,000 meanings of most frequent words and a few thousand phraseological expressions and proverbs in the Bosnian language for which the translator found the Slovenian equivalents.

The article presents phraseological units in the dictionary, which are processed in separate sections of dictionary entries. Phraseological units include phraseology in its broader sense, i.e. they include non-idiomatic and non-expressive set phrases. One novel feature of the bilingual dictionary is that, beside Slovenian phraseological equivalents, it often provides the meaning explanations. From the viewpoint of the user, this is most certainly a useful solution, as users are most probably interested in the meanings of the phraseological equivalents as well, and should look them up in Slovenian dictionaries, e.g. the *Dictionary of Standard Slovenian Language*.

The Bosnian-Slovenian dictionary provides the Slovenian equivalents in several ways. Most often, a phraseme in the Bosnian language is complemented by a phraseological equivalent in Slovenian and its meaning explanation written in vertical lines, e.g. *licem u lice iz oči v oči* |neposredno|; *imati glavu i rep* |imeti rep in glavo| |biti logičen, dobro sestavljen|; *dignuti ruku na se(be)* |položiti roko nase| |narediti samomor|. Less often, a phraseme in the Bosnian language is complemented by a phraseological equivalent in Slovenian without a meaning explanation, e.g. *čitati s lica* |videti, prebrati z obraza|. The next option is providing Slovenian non-phraseological paraphrases, whereby polysemy was taken into consideration, or providing single-word non-phraseological translations, e.g. *doći (kome) glave* 1. ubiti koga 2. uničiti koga; *ni u goru ni u vodu* |nikamor|. The dictionary also contains the examples in which, instead of providing a Slovenian phraseological equivalent, the author decided for a single-word non-phraseological translation, e.g. *(kao muha) bez glave* |zbežan, zmeden|, even though the *Dictionary of Standard Slovenian Language* provides the example *vedno bolj je brez glave* 'zmeden, raztresen'.

Key words: phraseme, bilingual dictionary, Bosnian-Slovenian dictionary, Slovenian, idiom.

1. Uvod

Dvojezični slovarji poleg enobesednih gesel navajajo tudi večbesedne lekseme, ki jih ločimo na frazeološke in terminološke. Pri sestavi dvojezičnih slovarjev in izboru gesel – gesla so v slovenski slovaropisni tradiciji praviloma enobesedna – morajo v konceptu slovarja avtorji najprej doreči, katere večbesedne lekseme bodo vključili v slovar. Pri tem je pomembno določiti delež strokovne leksike v dvojezičnem slovarju. Sledi odločitev

o tem, kako bodo večbesedni leksemi predstavljeni, pri tem pa se avtorji odločajo med natančnostjo predstavitve in omejenostjo prostora.

2. Uporabnik in uporabnost dvojezičnega slovarja

Navajanje večbesednih leksemov je izziv že za enojezično slovaropisje, pri dvojezičnem slovarju pa moramo za večjo uporabnost slovarja upoštevati tudi (omejeno) jezikovno znanje uporabnikov, ki “običajno govorijo en slovarski jezik kot materni oziroma prvi, drugega pa kot tuji jezik. Možno je tudi, da sta oba slovarska jezika za uporabnika tuja jezika, vendar prevladujejo prvi” (Jesenšek 2005: 155).

Pri razmišljanju o navajanju večbesednih leksemov avtorji dvojezičnega slovarja je pomemben vidik uporabnost slovarja. Avtorji se trudijo upoštevati uporabnikove potrebe, ki vzame slovar v roke, ko je “(1) moteno razumevanje besedila v tujem jeziku, (2) moteno razumevanje besedila v tujem jeziku pri prevajanju v materni jezik, (3) moteno tvorjenje besedila v tujem jeziku in (4) moteno tvorjenje besedila pri prevajanju v tuji jezik” (prav tam: 156).

Obravnava frazeologije torej od avtorjev slovarjev pričakuje, da bodo upoštevali “zelo kompleksne razsežnosti frazemskih pomenov (pomenske prenesenosti sestavin, motiviranost frazemskega pomena s pomeni sestavin, ekspresivnost, sporočanjiskositativne pomenske prvine idr.)” (prav tam: 167–168).

Pri dvojezičnem slovarju je predstavitev večbesednih leksemov še nekoliko bolj zapletena, saj “/v/logo, ki jo imajo v enojezičnem slovarju pomenska parafraza in morebitni kontekstualni zgledi rabe, tu načeloma prevzemajo drugojezični prevodni ustrezniki. Ti so zaradi nepopolne simetričnosti frazeoloških sestavov dveh jezikov lahko sistemski, tj. frazeološki ali nesistemski, tj. nefrazeološki (enobesedni ali parafrazni), končno pa ima iztočniški frazem lahko tudi več različnih (sistemskih in nesistemskih) prevodnih ustreznikov v ciljnem jeziku” (Jesenšek 2005: 168).

3. Bosansko-slovenski rječnik/Bosansko-slovenski slovar. Sarajevo: Slavistički komitet; Ljubljana: Kulturno-izobraževalni center Averroes 2014.

Bosansko-slovenski rječnik je prvi dvojezični bosansko-slovenski slovar, kajti “slovarja, ki bi povezoval bosanski in slovenski jezik, doslej ni bilo” (Ipavec 2004). V *Uvodnih pojasnilih* slovarja izvemo, da “je namenjen široki šolski, kulturni in univerzitetni javnosti” (Halilović 2014: VII), nastal pa je po Bosanskem rječniku prof. Senahida Halilovića. O obsegu slovarja je v Uvodu navedena informacija, da je “opisanih več kot 25.000 pomenov najpogostejših besed ter tudi kar nekaj tisoč frazeoloških zvez in pregovorov” (prav tam).

Pri urejanju dvojezičnega slovarja sta Senahid Halilović in Amra Halilović upoštevala “nekatera leksikografska izhodišča” izvirnega slovarja bosanskega jezika, v dvojezičnem slovarju pa predstavila “le tista, ki so najpomembnejša in delno prilagojena za

dvojezični slovar” (*Uvodna pojasnila*, VII). Ker je slovar namenjen tudi univerzitetni javnosti, bi bilo koristno leksikografske informacije še nekoliko dopolniti. Manjkajo namreč informacije o tem, da so v Bosansko-slovenskem slovarju z nadpisano številko pri geslu označeni homonimi, npr. *kosa*¹ ‘las, lasje’, *kosa*² ‘strmina’, *kosa*³ ‘kosa’, pogrešamo razlago uporabljenih kvalifikatorjev, npr. pog., žarg., ekspr.

Za uporabnika je koristna informacija, “da so po zgledu bosanskega slovarja v *Bosansko-slovenskem rječniku* navedena tudi nekatera zemljepisna lastna imena, npr. imena držav kot *Slovenija*, *Australija*, *Austrija*; imena mest kot *Beč*, *Bratislava*, *Mostar*; imena rek kot *Neretva*; imena prebivalcev kot *Australac*, *Australka*, osebna lastna imena kot *Allah*, *Adem*” (Štumberger 2015: 142).

Ženska in moška poimenovanja so obravnavana samostojno, kar je z izjemo *Slovenskega pravopisa* 2001 tudi slovenska slovaropisna praksa. Geslo *abonentkinja* z dvojnično obliko *abonentica* ima prevoda ‘abonentka, naročnica’ in oznako prim. pred moško obliko abonent. Pri večpomenskih geslih, kot je *adolescentka*, sta pri ženskem poimenovanju navedena prevoda ‘adolescentka, mladostnica’, pri moškem pa tudi pomenska razlaga v pokončnicah [kdor je v obdobju med puberteto in zrelostjo] in preneseni pomen ‘nezrela oseba’.

Jezikovne posebnosti so v slovarju označene s kvalifikatorji. Za dvojezični slovar je nenavadno, da so navedene krajšave in njihovi prevodi samo v slovenskem jeziku, saj uporabnik z bosanskim maternim jezikom slovenskih krajšav ob bosanskih geslih verjetno ne bo razumel, zato bi ob ponatisu predlagala prevode krajšav tudi v bosanskem jeziku, koristna pa bi bila tudi dodatna pojasnila tako slovničnih, “npr. dov. za dovršne, nedov. za nedovršne glagole, štev. za števniki, ž., s. in m. za moški, srednji in ženski spol, zaim. za zaimek, predl. za predlog” (Štumberger 2015: 143), kot tudi stilno-plastnih kvalifikatorjev, “npr. pog. za pogovorno, žarg. za žargonsko, in ekspresivne kvalifikatorje, npr. slabš. za slabšalno, ekspr. za ekspresivno, vulg. za vulgarno, evfem. za evfemistično” (prav tam).

V dvojezičnih slovarjih sem doslej pogrešala pomenske razlage v pokončnicah (|), ki so dodane slovenskemu prevodu, npr. “geslo *abdest* ima pomensko razlago |obredno umivanje pri muslimanih, navadno pred molitvijo|, geslo *aceton* pa |brezbarvna, vnetljiva tekočina, ki topi smole in masti, odstranjevalec laka za nohte|” (prav tam). Razlage naj bi bile “bodisi prevod pomenske razlage v *Bosanskom rječniku* bodisi je povzeta po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, ko gre za pomensko povsem prekrivno razlago” (Halilović 2014: VII). Za navedena primera to drži, rešitev pa zelo poveča uporabnost slovarja, saj nam prihrani brskanje po razlagalnem slovarju ali enciklopediji.

3.1. Frazelogija v Bosansko-slovenskem slovarju

Za frazeološko obravnavo je pomembno, da so pomenske razlage v pokončnicah uporabljene tudi pri frazemih. Slovar tako “slovenske frazemske ustreznice ustrezno loči od razlage pomena, npr.: frazem pri geslu *svijet* – • oprostiti se/rastati se s ovim ~om/ od ovog ~a evfem. iti na drugi svet |umreti| (Halilović 2010: 631). Tako zapisan prevod

frazema uporabniku ločeno poda dve informaciji – o slovenski ustreznici in pomenu frazema. To pomeni, da uporabnik dobi celostno informacijo in mu pomena ni treba iskati v enojezičnem slovenskem in/ali bosanskem slovarju. Pri dveh jezikih iz iste jezikovne družine, kot je to v primeru bosanščine in slovenščine, je to dobro premišljena in za uporabnika koristna rešitev” (Štumberger 2015: 144).

Stalne besede zveze najdemo v slovarju zapisane kot zglede pri posameznih geslih in so med seboj ločeni z vejico, frazemi so v frazeološkem gnezdu ločeni s podpičjem. Ustreznici lahko sledijo popolni ali delni sinonimi, lahko pa sledi pomenska razlaga, označena s pokončnicama (|).

Gradivna analiza kaže, da so v primeru, ko se z izvirkom ujemajo vsaj nekatere sestavine stalne besedne zveze ali pa gre za enako skladijsko strukturo, za frazeme in stalne besedne zveze navedena ustrezni frazem ali stalna besedna zveza v slovenščini. Ko prekrivnosti ni ali pa tedaj, ko v slovenščini ni sorodnega frazema ali besedne zveze, je naveden samo opisni prevod.

3.2. Obravnavane stalne besedne zveze in frazemi

Stalne besedne zveze in frazeme v slovarju lahko razdelimo v naslednje skupine:

1. frazemi v ožjem smislu, pri katerih pomena ne moremo v celoti izpeljati iz pomena sestavin: miš • *mokar kao* ~ moker kot miš |zelo moker|; *oko* • *u četiri* ~ *a na štiri oči* |*brez prič, zaupno*|;
2. stavčni frazemi: *svijet* • *otkakoje* ~ *a i vijeka* od vekomaj; ako • ~ *je kratak dan, duga je godina* za vse je čas;
3. pregovori: adet pog. običaj, navada, tradicija: • *bolje da propadne selo nego u selu* ~ običaji se morajo ohranjati;
4. sporočanjski (pragmatični) frazemi: dan • *dobar* ~ dober dan |pozdrav|, akšam • ~ *hajrola/hajrosum!* pog. dober večer |pozdrav pri muslimanah|, večer • *dobra* ~; *dobro večer* dober večer |kot pozdrav|, dobro prisl. • ~ *došao (došli)* dobrodošel (dobrodošli) |pozdravni nagovor ob prihodu gosta|;
5. terminološke zveze: prvi • *P~ maj* prvi maj |praznik dela|; oružje • *hladno* ~ orožje |orožje, ki rani z rezilom ali konico (nož, meč ipd.)|.

Zbrano gradivo torej kaže, da so kot frazemi obravnavane tudi neidiomatične in neekspresivne stalne besedne zveze (terminologija). Razlogi za tako odločitev niso opisani, predvidevam pa, da sta avtorja želela narediti slovar, ki bo prijazen uporabniku. Ker tako kot frazeološke zveze tudi terminološke zveze potrebujejo razlago, sta obe skupini stalnih besednih zvez predstavila enotno.

4. Navajanje slovenskih frazemskih ustreznic in pomenov

V slovarju so frazemi in stalne besedne zveze praviloma označeni s krožcem (•). Če frazeme razvrstimo po slovenskih ustrezninah, lahko ločimo primere, pri katerih imamo

frazeme s pomensko razlago v pokončnicah (4.1.), stalne besedne zveze s terminološko ustreznico in s pomensko razlago v pokončnicah (4.2.), terminološke ustreznice brez razlage (4.3.), nefrazeološke enobesedne ustreznice (4.4.), nefrazeološke parafraze (4.5.) in nefrazeološke pomenske parafraze ali frazemske ustreznice z upoštevanjem večpomenskosti (4.6.).

4.1. Frazeološka ustreznica s pomensko razlago v pokončnicah (I)

Primeri (1):

licem u lice iz oči v oči |neposredno|
imati glavu i rep imeti rep in glavo |biti logičen, dobro sestavljen|
dignuti ruku na se(be) položiti roko nase |narediti samomor|
posljednji/zadnji adut zadnji adut |zadnje upanje, zadnja možnost|
u afektu v afektu |hitro, nebrzdano, nepremišljeno, besno|
Ahilova peta pren. Ahilova peta |slabost, šibkost|
bacati novac metati denar skozi okno |biti zapravljiv|
bacanje prašine u oči metanje peska v oči |prikrivanje resnice|
divlji (nezakonit) brak divji zakon |skupno življenje moškega in ženske brez zakonske zveze|

Navajanje slovenskih ustreznic in pomenskih razlag v dvojezičnih slovarjih je novost in pomemben korak k upoštevanju potreb uporabnika. Ker je definicijska lastnost frazeoloških enot nepredvidljivost pomena, torej idiomatičnost, je za uporabnika informacija o pomenu frazema zelo koristna in mu bo olajšala tako razumevanje kot ustrezno rabo. S takim navajanjem frazemov je uporabniku prihranjeno iskanje po enojezičnih slovarjih, ki bi bila v primeru navedbe samo slovenske ustreznice nujna.

Zgradba geselskih člankov v Bosansko-slovenskem slovarju tako sledi spoznanjem stroke, ki predlaga “dosledno kombinirano navajanje pomenske parafraze in sistemskega frazeološkega ustreznika, torej drugojezičnega frazeološkega sinonima, kadar ta obstaja” (Jesenšek 2005: 169–170).

4.2. Terminološka ustreznica s pomensko razlago v pokončnicah (I)

Primeri (2):

agregatno stanje agregatno stanje |eno od treh stanj snovi|
akcijski film akcijski film |film akcijskega žanra|
angina pectoris angina pectoris |srčna bolezen z napadi hudih bolečin in tesnobe v prsih|
dvostruki agent dvojni agent |agent, ki dela za dve ali več obveščevalnih služb|
agrarna reforma agrarna reforma |razdelitev veleposesti med tiste, ki zemljo obdelujejo|
radna akcija delovna akcija |množično dobrodelno opravljanje javnih del|

Tako kot pri navajanju frazeoloških zvez so tudi pri navajanju stalnih besednih zvez, ki niso idiomatične, v Bosansko-slovenskem slovarju upoštevali uporabnikove potrebe in poleg slovenske ustreznice navedli še pomensko razlago v pokončnicah. Pri stalnih besednih zvezah ne gre za idiomatične zveze, ampak za zveze, ki jih uvrščamo v frazeologijo v širšem smislu, zajemajo pa terminološko leksiko. Za prevodne ustreznice terminoloških stalnih besednih zvez ugotavljam, da je možnost s pomensko razlago v pokončnicah uporabljena takrat, ko je ena od sestavin prevzeta beseda, in sicer tujka, ki bi uporabniku lahko povzročala težave z razumevanjem. Take pomenske razlage najdemo v slovarju tudi pri enobesednih geslih, npr. geslo *afrikat* ima razlago “zliti glas, iz zaporniške in priporniške prvine sestavljen glas (v bosanščini: c od t in s, č od t in š, ć od t in j, dž od d in ž, đ od d in j)” (Halilović 2010: 3).

4.3. Terminološka ustreznica brez pomenske razlage

Primeri (3):

- adresa e-pošte** elektronski naslov
- advokatska komora** odvetniška zbornica
- ambulantna kola/ambulantno vozilo** reševalni avtomobil
- sveta voda** blagoslovljena voda
- lična karta** osebna izkaznica
- službeni akti** javni spisi

V tretjo skupino sem uvrstila zglede, pri katerih je v slovarju za stalno besedno zvezo v bosanščini navedena samo slovenska ustreznica. Ta možnost je uporabljena pri stalnih besednih zvezah, katerih deli po mnenju sestavljavcev ne potrebujejo razlage, ker sestavine niso prevzete oz. so splošno razumljene. Poleg stalnih besednih zvez je tako predstavljena tudi frazeološka zveza *čitati s lica videti, prebrati z obraza* (Halilović 2010: 266).

4.4. Enobesedna ustreznica

Primeri (4):

- ni u goru ni u vodu** nikamor
- oborinska voda** deževnica
- otpadne vode** odpadke |voda iz gospodinjstev, industrijske dejavnosti, pomešana z odpadnimi snovmi|
- izići/iskočiti na nos** presesti
- prije nego što kažeš keks/britva...** žarg. hitro

V četrto skupino sem uvrstila primere, ko je v slovenščini navedena enobesedna ustreznica. Zgradba izvornih frazemov je različna – stavčna in nestavčna, pri tem pa so nestavčne zveze samostalniške ali glagolske. Pri leksemu *otpadne vode* imamo poleg slovenske enobesedne ustreznice še pomensko razlago v pokončnicah. Stalne besedne

zveze *odpadne vode* v Bosansko-slovenskem slovarju ni, čeprav jo navaja Slovar slovenskega knjižnega jezika “iz gospodinjstev, industrijske dejavnosti, pomešana z odpadnimi snovmi”.

4.5. Nefrazeološka parafraza

Primeri (5):

drveni advokat slab odvetnik
veži konja gdje ti aga kaže ubogati je treba nadrejenega
pasti u afekt vznemiriti se
jesti kao gladna ala hitro, požrešno jesti
(čisto) kao u apoteci zelo urejeno, čisto
bacati drvlje i kamenje obsuti koga z očitki in kritikami
ma kakav (razgovor...), kakvi bakrači ne pride v poštev
kad je bal, nek je bal ko zapravljaš, zapravlaj na veliko
do balčaka popolnoma, povsem do konca
na kraju balade na koncu
obrati (zelen) bostan slabo se izteči
bacati novac u bunar na veliko zapravljati
neka prođe kroz vodu naj se samo malo izpere

V tej skupini so zbrani primeri, ko imamo ob bosanskih stavčnih in nestavčnih frazemih nefrazeološke parafraze brez prevoda sestavin frazema. V prevodu tako manjka informacija, da je ‘slab odvetnik’ dobesedno ‘lesen odvetnik’, tudi v tej skupini pa najdemo primere z dodatno pomensko razlago v pokončnicah, npr.: *alajbegova slama* imetje brez lastnika |od vsakogar, nikogaršnje| (Halilović 2010: 6). Kaže, da je avtorice pomenske razlage dodala, ko je menila, da bi uporabniki lahko imeli težave z razumevanjem besedne zveze.

4.6. Nefrazeološka pomenska parafraza ali frazemska ustreznica z upoštevanjem večpomenskosti

Primeri (6):

doći (kome) glave 1. ubiti koga 2. uničiti koga
od Adama i Have 1. od Adama in Eve |od vekomaj | 2. od začetka, preobširno
strah i trepet 1. strah in trepet |velik strah| 2. strah in trepet |kdor, kar povzroča strah in trepet|
strano tijelo 1. tujek |tuje telo, tuja snov, ki pride v organizem| 2. *pren.* tujec |kdor se ni asimiliriral v določenem okolju|
Bog te ubio 1. kot kletvica s temi besedami izražena želja, da bi koga zadelo zlo, nesreča 2. kot mašilo ne počni tega

Pomembna novost slovarja je upoštevanje večpomenskosti, kajti kritike obravnave frazemov pogosto opozarjajo na to, da slovar “med posameznimi pomeni ne razločuje ali pa navaja le enega” (Jesenšek 2005: 169). Večpomenske frazeme lahko razdelimo v več podskupin, in sicer je večpomenskost posledica metafore, npr. *doći (kome) glave, od Adama i Have, strano tijelo*, ali pa metonimije, npr. *strah i trepet*.

5. Pomanjkljivosti

5.1. Manjkajoči slovenski frazemski ustreznik

Primer (7):

(kao muha) bez glave zbehan, zmeden → (kot kura) brez glave

Slovar slovenskega knjižnega jezika: *vedno bolj je brez glave* ‘zmeden, raztresen’

Pri frazemu manjka slovenski frazeološki ustreznik, kajti v Slovarju slovenskega knjižnega jezika imamo frazem *biti brez glave*, v Velikem angleško-slovenskem slovarju Oxford pa najdemo tudi frazem ‘kot kura brez glave’ (Posavec 2013: 138).

5.2. Napačen prevod

Primer (8):

Maslinska gora Oljna gora |gora, kamor je Isa tudi Jezus odšel po zadnji večerji| → Oljska gora

Pri navajanju frazema *Maslinska gora* je v slovenskem prevodu napaka Oljna gora namesto Oljska gora. S stališča slovenskega knjižnega jezika je napačna tudi raba imena *Isa* za *Jezusa*, kajti biblijska imena so v slovenščini poslovenjena. Podomačen zapis se je v slovenščini uveljavil tudi za imena *Koran, Mohamed, Alah, Adam*, zato so tudi zapisi kot “Kuran tudi Koran” s stališča slovenskega knjižnega jezika neustrezni in jih slovarski del Slovenskega pravopisa ne navaja.

5.3. Raba kvalifikatorjev

Primer (9):

prije nego što kažeš keks/britva... žarg. hitro

S kvalifikatorjem žargonsko v slovenščini označujemo “neuradne strokovne termine” (Gjurin 1974: 66), v primeru frazema *prije nego što kažeš keks/britva* pa ne gre za žargon, ampak verjetno pogovorni jezik. Če je pomen termina žargon v bosanskem jeziku drugačen kot v slovenščini, predlagam, da bi bilo to razloženo v uvodnem delu slovarja.

6. Sklep

Obravnava frazeologije v dvojezičnem Bosansko-slovenskem slovarju Senahida Halilovića in Amre Halilović prinaša pomembne novosti: frazeološkim ustrezniciam v slovenskem jeziku so dodane pomenske razlage v pokončnicah (), upoštevana pa je bila tudi večpomenskost.

Novosti so bile uvedene, da bi uporabnikom olajšale delo s slovarjem, kajti slovar je namenjen tudi dvojezičnim uporabnikom v Sloveniji, ki jim je z navajanjem pomen-skih razlag olajšano delo s slovarjem in prihranjeno iskanje informacij po drugih virih. Upam, da bo kmalu narejena raziskava o tem, kako so bile te novosti sprejeti, v primeru pozitivnega odziva pa bi dobre rešitve lahko uporabili tudi pri drugih dvojezičnih slo-varjev.

Literatura

- Bulić, Halid (2014), "Objavljen Bosansko-slovenski rječnik – Bosansko-slovenski slovar", *Lingvazin. Magazin za jezik i književnost*, II/1, 39–40.
- Gjurin, Velemir (1974), "Sleng, žargon, argo", *Slavistična revija*, 22/1, 65–81.
- Halilović, Senahid, Halilović, Amra (2014), *Bosansko-slovenski rječnik/Bosansko-slovenski slovar*, Slavistički komitet – Kulturno-izobraževalni center Averroes, Sarajevo – Ljubljana
- Ipavec, Maksimilijana (2014), "V jeziku se izražajo posebnosti kulture", *Primorske novice*, 17. 10. 2014, <http://www.primorske.si/Novice/Kultura/V-jeziku-se-izrazajo-posebnosti-kulture> (12. 1. 2018)
- Jesenšek, Vida (2005), "Frazeologija v splošnih dvojezičnih slovarjih. Razmislek ob nemško-slovenskih slovarjih avtorjev Debenjak", u: M. Jesenšek (ur.) *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*, Maribor, 154–172.
- Posavec, Urša (2013), *Frazeologija v Velikem angleško-slovenskem slovarju Oxford. Phraseology in Veliki angleško-slovenski slovar Oxford*, Diplomsko delo, Filozofska fakulteta, Ljubljana
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*: www.fran.si (dostop 19. 1. 2018)
- Slovenski pravopis*: www.fran.si (dostop 19. 1. 2018)
- Štumberger, Saška (2015), "Senahid Halilović, Amra Halilović: Bosansko-slovenski rječnik/Bosansko-slovenski slovar. Sarajevo: Slavistički komite; Ljubljana: Kulturno-izobraževalni center Averroes 2014, 784 str.", *Jezik in slovstvo*, 60/2, 141–144.

Vice Šunjić i Ivana Čagalj: O nekim tvorbenim postupcima u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku¹

U radu se analiziraju tvorbeni postupci u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku – derivacija, odnosno imenička sufiksacija kao najučestaliji postupak, te u posljednje vrijeme sve zastupljenije stapanje.

Ključne riječi: tvorba riječi, razgovorni jezik, hrvatski jezik, slovački jezik.

On some word-formation processes in Croatian and Slovak colloquial languages

The paper analyzes the word-formation processes in Croatian and Slovak colloquial languages – primarily derivation, i.e. noun suffixation as the most common process, but also the increasingly frequent blending in more recent time.

Keywords: word formation, colloquial language, Croatian, Slovak.

1. Uvod

Kako bi se uopće moglo govoriti o tvorbenim postupcima u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku, prvo treba pokušati odrediti sam pojam razgovornoga (kolokvijalnoga) jezika, pod kojim se u ovom radu smatra dosta širok (i u horizontalnom i u vertikalnom smislu) jezični sloj na razmeđu standardnoga i supstandardnoga jezika, koji se, oslanjajući se na dijatopijsku i dijastratičku raslojenost, u prvom redu odlikuje neformalnim dijafazijskim obilježjima.

Analizirani korpus hrvatskih i slovačkih kolokvijalnih tvorenica sačinjen je od jedinica ekscerpiranih iz leksikografskih priručnika (Sabljak 2013; Hochel 1993; Oravec 2014; Marković, Klindić, Borković 2016) i mrežnih rječnika (<http://www.zargonaut.com/>; <http://slovník.dovrecka.sk/slangovy-slovník>), kao i primjera potvrđenih u rado-

¹ Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom *Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme* [2131].

vima navedenima u popisu literature, te prikupljenih praćenjem suvremenoga razgovornog diskursa.

2. Tvorbeni postupci u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku

Najproduktivnijim tvorbenim postupkom u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku je (i.) derivacija, posebno imenička sufiksacija, dok su u manjoj mjeri zastupljeni i (ii.) kompozicija (složeno-nesufiksalna i složeno-sufiksalna tvorba, npr. hrv. *brzogriz* “fast food”, *sisobran* “grudnjak”, slov. *rychložerka* “fast food”, *zlatokopka* “žena koja preferira bogate ljubavnike” i dr.), te (iii.) semantička tvorba (metaforičko-metonimijske analogije, npr. hrv. *radari* “uši”, *sjemenište* “testisi”, slov. *antény* “uši”, *adolf* “njemački jezik” i dr.), koja može biti povezana sa sufiksacijom (npr. hrv. *pepeljarke* “naočale s velikom dioprijom, debelim staklom”, *kokotica* “muška ili ženska frizura u stilu Elvise Presleyja”, slov. *ajfelka*, *ajfelovka* “visoka mršava žena”, *cigaretáky* “uske duge hlače” i dr.), te (iv.) importirani postupak blendiranja, odnosno stapanja.

Budući da je u razgovornom jeziku posebno naglašeno načelo jezične ekonomije, nove riječi često nastaju i procesom (v.) univerbizacije, odnosno tvorbe jednorječnih varijanti neutralnih višerječnih izraza, koja može implicirati i trunkaciju povezanu sa sufiksacijom (npr. hrv. *daljinac* < “daljinski upravljač”, *motorka* < “motorna pila”, slov. *akčňák* < *akčný film* “akcijski film”, *výška* < *vysoká škola* “visoka škola, fakultet” i dr.), kao i (vi.) različite oblike trunkacije (npr. trunkacijsko-sufiksalni postupak: hrv. *telka* < *tel(evizor)* + *-ka* “televizor”, *restač* < *rest(oran)* + *-ač* “restoran”, slov. *telka* < *tel(evizor)* + *-ka* “televizor”, *reštika* < *rešt(aurácia)* + *-ika* “restoran”; trukacijsko-transfleksijski (trunkacijsko-konverzijski postupak: slov. *ciga* < *cig(areta)* “cigareta”, *kamo* < *kam(arát)* “priatelj”; trunkacija složenica i polusloženica u kombinaciji sa sufiksacijom: hrv. *rokač* < (*rock*)-*glazba* + *-ač* “glazbeni žanr”, slov. *samoška* < *samo(obsluha)* + *-(š)ka* “samoposlužba”, *hypáč* < *hyp(ermarket)* + *-áč* “supermarket” i dr.),² te (vii.) abrevijacije (npr. hrv. *VCZ* < *visok*, *crn*, *zgodan* “zgodan muškarac”, slov. *JJ* < *engl. yes, yes* “da, da” i dr.), kojom se, u kombinaciji sa sufiksacijom, tvore flektivne imenice (npr. slov. *cépečkár*, *CP-čkár* < *CP* + *-ár*: *cez pole* “došljak, provincijalac uglavnom iz istočne Slovačke koji je u glavni grad Bratislavu dospio preko polja”, *šupka* < *ŠUP* + *-ka*: *Škola umeleckého priemyslu* “Srednja umjetnička škola” i sl.) i dr.³

Kao što je spomenuto, u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku kao najzastupljeniji autohtoni tvorbeni postupak izdvaja se imenička sufiksacija s velikim brojem produktivnih sufiksálnih formanata, dok se, s druge strane, u svjetlu globalizacije, u ma-

² Tipologija trunkacijskih postupaka preuzeta iz Vužňáková 2006: 108–109. Navedena autorica (Ibid. 108) ističe da je trunkacija, koja može zahvatiti derivacijske morfeme, dio osnove ili pak cijelu osnovu složenice, prisutna u gotovo polovici tvoreništa u slovačkom slengu.

³ O nekim rječotvornim modelima u hrvatskom razgovornom jeziku u usporedbi s poljskim v. Pintarić 2010, o tvorbi slovačkih stilski obilježenih riječi, među kojima i slengizama, v. Vužňáková 2006: 101–113, a o rječotvorju u jeziku mladih u Slovačkoj v. Popovičová Sedláčková 2013: 112–117; većina gore navedenih postupaka zabilježena je u navedenim radovima.

njoj mjeri, i to ponajprije pod utjecajem engleskoga jezika, širi i importirani rječotvorni model – tzv. *blendiranje*, odnosno leksička amalgamacija ili fuzija, u Markovićеvoј (2009, 2011, 2016) terminologiji *stapanje*, za koje se u slovačkom jeziku uvriježio sintagmatski izraz *leksičko križanje* (slov. *lexikálne križenie*, Böhmerová 2010). S obzirom na navedeno, analizom će se s jedne strane obuhvatiti najproduktivniji način tvorbe riječi, poglavito imenica, u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku, ali i prikazati recentne rječotvorne tendencije, doduše marginalne i obično svedene na okazionalnu pojavu, ali ipak razmjerno vitalne, posebice u neformalnom diskursu (mladih).

2.1. Imenička sufiksacija

Imenička sufiksacija najplodnijim je postupkom u analiziranim jezicima općenito (Barić et al. 1995: 294; Furdík 2004: 114–115), a neki od dometaka, koji su plodni i u dvama slavenskim standardnim idiomima, u razgovornim tvorenicaма stječu novu produktivnost. Pojavu nove produktivnosti postojećih imeničkih sufikasa i drugih tvorbenih formata, kojima se tvore stilski obilježeni leksemi s ekspresivnom, neformalnom, razgovornom obojenošću, Bugarski (2006: 43) označava pojmom *žargonizacije*. U tom procesu pojedini sufiksi poprimaju posebnu obilježenost te se prepoznaju kao formanti razgovornih tvorenica.

Kontrastivna analiza imeničke sufiksacije u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku obuhvatit će nekolicinu najplodnijih, ali i poneke atraktivne dometke, koji su, ako se izuzme njihova derivacijska uloga u standardnom varijetetu, gotovo reprezentativnim sufiksima kolokvijalnoga diskursa. Odabrani sufiksi, koji nerijetko mogu dati novo značenje već postojećim leksemima, bit će razvrstani prema značenjskim kategorijama.⁴

2.1.1. Imenička sufiksacija u hrvatskom jeziku

Sufiks *-āk* i njegove izvedene alternative *-njāk/-jak* (kod Bugarskog *-ljak*) jedan je od plodnijih standardnojezičnih sufikasa za tvorbu imenica muškoga roda kojima se imenuje nositelj kakve osobine, ali i zatvoreni prostor, dok se radnim imenicama izriče vršenje glagolske radnje, a umanjence imaju hipokoristično značenje (više u Barić et al. 1995: 309; Babić 2002: 112). U opisu imeničke sufiksacije Bugarski (2006: 49) ovom dometku i njegovim alternativama daje posebno poglavlje izdvajajući ga od ostalih formata u procesu žargonizacije. Dijeli ga po značenjskim kategorijama koje se u cijelosti mogu primijeniti na hrvatski razgovorni jezik (usp. primjere u Sabljak 2013), pa tako tvorenice koje sadrže ovaj sufiks označavaju: i.) odjeću, obuću i modne dodatke: *kožnjak* “kožni kaput”, *minjak* “kratka, mini suknja”; ii.) dokumente i sl.: *deviznjak* “devizni račun”; iii.) prijevozna sredstva: *oklopnjak* “oklopni transporter”, *polovnjak* “rabljeni ili polovni automobil”; iv.) hranu, piće i druge materije: *čistak* “čista droga”; v.) dijelove tijela i fiziološka stanja: *mjesečnjak* “menstrualni ciklus”; vi.) građevinske objekte, ustanove i trgovine: *Glazbenjak* “glazbeni zavod u Zagrebu”, *plesnjak* “plesna dvorana; odlazak na

⁴ Podjela hrvatskoga korpusa u semantičke skupine prema Bugarskom (2006).

ples”; vii.) zanimanja: *kulturnjak* “osoba koja se bavi kulturom”, *mirovnjak* “pripadnik mirovnih snaga UN-a”; viii.) toponime: *Cvjetnjak* “Cvjetni trg u Zagrebu”, *Kvaternjak* “Kvaternikov trg u Zagrebu”; ix.) psihofizičke karakteristike: *gabornjak* “ružna osoba, gabor”, *perverznejak* “nastran čovjek”; x.) apstraktne pojmove: *luksuznjak* “nešto luksuzno”, *službenjak* “nešto službeno”.

U standardnom hrvatskom jeziku sufiksom *-aš* tvore se imenice od imeničkih, glagolskih, pridjevnih, brojevnih i priložnih osnova, a najčešći tvorbeni načini u kojim sudjeluje ovaj sufiks su složeno-sufiksalna i prefiksarno-sufiksalna tvorba (Babić 2002: 132). U razgovornom su jeziku za ovaj sufiks karakteristične i dvije značenjske skupine u kojima se najčešće pojavljuje, a koje označavaju: i.) zanimanje, hobi, pripadnost nekoj društvenoj skupini, sportskoj disciplini: *foteljaš* “oportunist, političar karijerist”, *kompjuteraš* “osoba koja izvrsno vlada osobnim računalom”; ii.) ljudska obilježja, najčešće negativna: *cvikeraš* “čovjek s naočalama”, *drogeraš* “narkoman” (Barić et al. 1997: 308).

Sufiks *-er* se u hrvatskom standardnom jeziku javlja kod imenica izvedenih od stranih osnova, najčešće glagolskih, i obično označava vršitelja radnje (Babić 2002: 359). U kolokvijalnim tvorenicama u prvom redu imenuje: i.) pripadnike raznih grupa, najčešće (supkultura) mladih: *panker* “pripadnik supkulturnoga pokreta okupljenoga oko punk glazbe”, *surfer* “daskaš (na valovima); osoba koja mnogo vremena provodi pretražujući Internet”, ii.) ljudske osobine i navike: *cuger* “pijanac”, *luzer* “gubitnik”.

Standardnojezični sufiks *-ka* najčešće se pojavljuje u sufiksnoj tvorbi imenica za žensku osobu koje su motivirane imenicom za mušku osobu (Barić et al. 1997: 310), ali ponekad i umjesto dometka *-ica* kada je izvedenica s potonjim formantom već značenjski zauzeta. U razgovornom jeziku tvorenice derivirane ovim sufiksom imaju širok raspon značenja – od ljudskih osobina do naziva predmeta i sportskih termina, te je nerijetko povezan s univerbizacijom: *generalka* “generalna proba”, *repka* “sportska reprezentacija”.

U standardnom se jeziku sufiks *-ijada* obično pojavljuje u izvedenicama kojima se imenuju različita natjecanja, priredbe, smotre, svečanosti, zbivanja, dogodovštine i sl. (Babić 2002: 102). U kolokvijalnom diskursu ovim se internacionalnim sufiksom izvode imenice koje označavaju kolektivna natjecanja, druženja ili igre, razne izložbe i degustacije: *brucošijada* “druženje studenata prve godine studija”, *norijada* “dan maturanata”, *pršutijada* “izložba i degustiranje pršuta”.

Sufiksom *-ić* u hrvatskom standardnom jeziku tvore se imenice s obilježenim značenjem i to umanjnice i hipokoristici (Barić et al. 1997: 326). U procesu žargonizacije ovaj deminutivno-hipokoristički dometak stječe širok opseg značenja – od imena raznih ustanova, mjesta, automobila, hrane, pića, odjeće, obuće do raznih ljudskih osobina: *flomic* “flomaster”, *minić* “mini suknja”, *homić* “homoseksualac”, *penzić* “penzioner, umirovljenik”.

Sufiks *-uša* nekada je bio plodnim formantom u tvorbi imenica u hrvatskom standardnom jeziku (Babić 2002: 356), međutim, danas je većina tvorenica izvedenih ovim dometkom izrazito stilski obilježena. Do njegove je aktivacije, naime, većinom došlo u kolokvijalnom jeziku, što se vremenski može ograničiti na posljednjih desetak godina, počevši s uporabom riječi *sponzoruša*, koja je i ograničila značenje imenica ženskoga

roda sa sufiksom *-uša* na razgovorni stil i pogrdan prizvuk (Čelić, Lewis 2012: 169). Kolokvijalne tvorenice derivirane ovim dometkom označavaju: i.) jelo i piće: *podriguša* “vrsta jeftine salame koja tjera na podrigivnje, parizer”, *zidaruša* “veliko pivo, Ožujsko ili Karlovačko”; ii.) žensku osobu (pejorativno obilježeno): *frikuša* “otkačena, luckasta djevojka; jako ružna djevojka”, *šalteruša* “žena koja radi na šalteru”; iii.) automobile, stvari, predmete: *forvarduša* “elektronička poruka koja se prosljeđuje na više adresa”, *navlakuša* “zavodnica; lažna vijest, lažni oglas, sadržaj koji se objavljuje ne bi li koga obmanuo; ubojstvo iz zasjede”.

U standardnom se jeziku sufiksom *-onja* izvode imenice od imeničkih, pridjevnih i glagolskih osnova i obično označavaju čovjeka ili životinju, odnosno nositelja kakve osobine (Babić 2002: 294), dok dometak *-ator* označava osobe, aparate i strojeve te se ponajviše, ali ne isključivo izvodi od glagola na *-irati* (Ibid., 313). Tvorenice koje se javljaju u razgovornom jeziku najčešće označavaju mušku osobu: *rogonja* “prevaren suprug”, *škembonja* “debeo čovjek, velikoga trbuha”; *serator* “čovjek koji puno priča, govori gluposti”.

Dometci *-aroš* i *-oš* razmjerno su rijetki u standardnom jeziku, a razgovornim tvorenicama uglavnom pridaju negativno obilježje, odnosno pejorativno značenje, usp. npr. *Dalmoš* “Dalmatinac”, *laktaroš* “karijerist”, *trtaroš*, *prparoš* “kukavica”.

Tvorenice sa sufiksom *-ac* u razgovornom jeziku označavaju popularna mjesta, stvari iz svakodnevnoga života, negativne psihofizičke osobine ljudi: *stiskavac* “ples”, *švicarac* “švicarski franak”, *kilavac* “nespretna osoba”.

Sufiks *-os* novijega je postanja. Budor (1993, prema Žanić 2011) spominje hibride tipa *desperadosi*, u kojima se spajaju “strani sufiksi (neprepoznati kao množinski) i domaći sufiksi pa je ishod toga spajanja pleonastična množina množine ili udvostručena množina”. Sufiks *-os*, naime, označava izvornu španjolsku množinu muškoga roda na koju se dodaje hrvatski množinski nastavak *-i*. Sve u svemu, “u leksikogenezi hrvatskog jezika pojavio se plodan i sugestivan inovacijski postupak koji zahvaća i lekseme koji nisu izvorno hispanizmi”, a jezični osjećaj “općenito prihvaća mogućnost takve množinske tvorbe nastavkom *-osi*” (Ibid.). Sufiks *-os* Bugarski (2006: 125–128) u svojoj monografiji o žargonu navodi u skupini dometaka pod zajedničkim nazivom “omladinski sufiksi”, čime želi naglasiti kako se ta skupina gotovo nikada ne pojavljuje kao derivacijsko sredstvo u standardnom jeziku nego samo u žargonu kao izvorno žargonski formanti. Tvorenice izvedene ovim sufiksom dijeli u pet značenjskih skupina te razlikuje one koje označavaju: i.) humornu neutralizaciju negativne ekspresivnosti osnova koje obilježavaju marginalizirane i društveno sankcionirane skupine: *alkos* “alkoholičar”, *lezbos* “lezbijka”, *narkos* “narkoman”; ii.) ljudske osobine i dijelove tijela: *čelos* “čelavac”, *šmokljös* “šmokljan”, *štrebos* “štreber”; iii.) etnonime, nadimke i srodne riječi: *Jugos* “Jugoslaven”, *komunjaros* “komunist”, *Cibosi* “košarkaši kluba Cibona Zagreb”; iv.) preparate, zanimanja, navike, razdoblja života i slično: *kokos* “kokain”, *heptos* “heptanon”, *labos* “laboratorij”, *kompanjeros* “prijatelj”.

Kako navodi Žanić (2011), povijest korištenja dometka *-injo(s)* u hrvatskom razgovornom jeziku seže još u osamdesete godine prošloga stoljeća kada se u idiomu splitskih

srednjoškolaca i studenta počinje rabiti tvorenicu *pederinjo* u značenju “homoseksualac” s internacionalnim grecizmom *peder* u osnovi. Inače, ovaj proces nastanka novih riječi u hrvatskom razgovornom jeziku Budor (1993, prema Žanić 2011) imenuje “kompleksnim neologijskim hibridnim posudenicama na dvostrukoj razini (morfosintaktičkoj i etimologijskoj) navodeći primjer *purgerinjos* u kojem se udomaćeni germanizam *purger* povezuje sa španjolskim *-iños* odnosno portugalskim *-inhos* deminutivnim nastavkom za muški rod množine te hrvatskim množinskim nastavkom *-i* dali su germansko-iberski izraz, stilistički afektivan i deprecijativan i s dodatnim značenjskim nabojem”, npr. *tovarinjo* “Dalmatinac”, *ustašinjo* “ustaša”, *šamarinjos* “šamar”, *bajbukinjo* “zatvor”. Poseban oblik tvorenicu sa sufiksom *-injo* danas je čest u hrvatskom razgovornom jeziku, a može se objasniti utjecajem jedne značajke iz brazilske kulture. Naime, Žanić (2011) smatra da je pod utjecajem “superlativizacije deminutiva i službene uporabe nadimka (najčešće u nogometnom svijetu) najrazličitijeg porijekla, uključivši deminutivno-hipokoristične oblike osobnih imena, došlo do izvora hrvatske jezične inovacije”. U početku je ova tvorebena inovacija bila ograničena na osobna imena i prezimena, a kasnije se proširila i na druge vrste riječi: *Maminjo* “Zdravko Mamić”, *Modrinjo* “Luka Modrić”, *budalinjo* “budala”, *glupinjo* “glupan”, *salaminjo* “salama”, *paštetinjo* “pašteta”.

2.1.2. Imenička sufiksacija u slovačkom razgovornom jeziku

Kao i u hrvatskom primjeru, i u slovačkom razgovornom jeziku⁵ u derivaciji imenica muškoga roda posebno je produktivan žargonizirani dometak *-ák*, kojim se u prvom redu izvodi širok spektar naziva za pripadnike određenih društvenih skupina, poput primjerice etnonima i sl. izraza (npr. *Blavák* “Bratislavčan”, *Rusák* “Rus” i dr.), naziva za pripadnike pojedinih profesija (npr. *ajtlák* “IT stručnjak”, *eštebák* “agent ŠtB-a” i dr.) i drugih interesnih, supkulturnih i sl. skupina (npr. *depešák* “ljubitelj skupine Depeche Mode”, *Erasmák* “strani student na razmjeni preko programa Erasmus” i dr.), među kojima se ističu i izrazi za pripadnike marginaliziranih grupa, koji nerijetko mogu imati i pejorativno, deprecijativno značenje (npr. *bezďák* “beskućnik”, *feták* “narkoman” i dr.). Osim toga, ovim se dometkom deriviraju i ekspresivni nazivi za osobe s određenim psihofizičkim karakteristikama, raspoloženjima i sl. (npr. *drsnák* “drzak, bezobziran čovjek”, *nervák* “nervozan čovjek” i dr.).

Osim u tvorbi imenica muškoga roda za živo, navedenim se sufiksom izvode i razgovorni nazivi koji se odnose na određene institucije, stambene prostore i sl. (npr. *panelák* “stambena zgrada”, *Šturák* “Studentski dom Ľudovít Štúr u Bratislavi” i dr.) te najrazličitije objekte, od prijevoznih sredstava (npr. *auták* “automobil”, *nočák* “noćni autobus” i dr.), filmova, časopisa, dokumenata i sl. (npr. *animák* “animirani film”, *vodičák* “vozačka dozvola” i dr.) do brojnih izraza za robu široke potrošnje (npr. *čapák* “točeno pivo”, *foťák* “fotoaparát” i dr.).

⁵ O sufiksaciji u jeziku slovačkih adolescenata više u Popovičová Sedláčková 2013: 112–116, odakle su potonji tvorbeni formanti i njihova distribucija po pojedinim značenjskim kategorijama preuzeti.

Uz navedeni dometak, u slovačkom je razgovornom jeziku u tvorbi imenica muškoga roda produktivan i žargonizirani sufiks *-áč/-ač* i to u svim semantičkim kategorijama kao i prethodni formant (npr. *alkáč* “alkoholičar”, *punkáč* “ljubitelj punk glazbe”; *mekáč* “prodavaonica lanca restorana McDonald”, *sekáč* “second hand trgovina”; *hambáč* “hamburger”, *sprcháč* “gel za tuširanje” i dr.), dok se tvorenice za živo usto izvode i žargoniziranim dometkom *-ár* (npr. *esbéeskár*, *SBSkár* “zaštitar”, *sukničkár* “ženskaroš” i dr.) te *-oš* (npr. *bifloš* “štreber”, *kamoš* “prijatelj” i dr.). Nešto su rjeđi i formanti *-ík* (npr. *absík* “diplomant”, *Amík* “Amerikanac” i dr.), *-iš* (npr. *buziš* “homoseksualac”, *chuliš* “huligan” i dr.) te *-as* (npr. *kludas* “opušten čovjek”, *nudás* “dosadan čovjek” i dr.), kao i *-er* (u kombinaciji sa stranim osnovama *bajker* “biciklist”, *cluber* “čovjek koji voli noćne izlaske” i dr.). Prva dva sufiksa usto su razmjerno plodna i u tvorbi imenica muškoga roda koje označuju neživo (npr. nazivi za sportove *fucík* “nogomet”, *voliš* “odbojka”).

I u slovačkom je razgovornom jeziku, jednako kao i u hrvatskom, u sufiksionalnoj tvorbi imenica ženskoga roda najučestaliji žargonizirani derivacijski sufiks *-ka*, kojim se imenuju mjesta, prostori i sl. (npr. *Bratiska* “Bratislava”, *Petržka* “Petržalka”, *posilka* “teretana” i dr.) te različiti predmeti (npr. *bižutka* “bižuterija”, *kontúrka* “olovka za oči ili usne” i dr.), a tvorenice s ovim dometkom mogu biti motivirane i konkretnom robnom markom (npr. *botaska* “tenisice marke Botas”, *fordka* “automobil marke Ford” i dr.). Za tvorbu *pluralia tantum* naziva ženskoga roda za odjeću obično se rabi derivacijski sufiks *-áče/-ače* (npr. *mrkváče* “hlače uskoga kroja”, *zvonáče* “hlače zvonolikoga kroja” i dr.). Dometak *-ina* razmjerno je čestim formantom u derivaciji imenica ženskoga roda u govoru mladih, posebno u imenovanju školskih predmeta, studija i sl. (npr. *anglina* “engleski jezik”, *slovina* “slovački jezik” i dr.), ali ima i šire značenje i uporabu (usp. *desina* “1. deset, 2. pivo od deset stupnjeva”, *chujina* “glupost” i dr.).

Sufiksionalne tvorenice srednjega roda u slovačkom se razgovornom jeziku od domaćih osnova širokoga opsega značenja – od različitih predmeta do institucija, mjesta, odnosno toponima – obično izvode žargoniziranim hipokorističnim dometkom *-ko* (npr. *oblečko* “odjeća”, *pivko* “pivo”, *stretko* “sastanak”, *štipko* “stipendija”, *gymko* “gimnazija”, *Šafko* “Šafárikov trg u Bratislavi” i dr.), a od posuđenih osnova, među kojima i nekih abrevijacija, formantom *-čko* (npr. *dévéděčko* “dvd”, *latečko* “kava latte” i dr.).

2.2. Stapanje u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku

Stapanje se obično definira kao specifičan rječotvorni postupak utemeljen na dokidanju linearnosti i morfološkoga integriteta konstituenata, koji uključuje amalgamaciju nemorfemskih dijelova (najčešće) dviju riječi u novu leksičku jedinicu s modificiranim ili posve novim semantičkim sadržajem i komunikacijskom funkcijom (Böhmerová 2010: 10). Stapanje, u kojem je od posebnoga značenja fonološko-fonetska struktura, implicira i kraćenje barem jedne od sastavnica, pri čemu može doći i do preklapanja glasovnoga i/ili grafijskoga materijala (Gries 2004: 639; Marković 2009: 223–224 i dr.). Zbog univerzalnoga preferiranja binarnih odnosa obično se stapaju segmenti dvaju leksema, dok

se zbog univerzalnoga principa perceptivne istaknutosti prototipno zadržavaju početak prve i dočetak druge sastavnice (Mattiello 2013: 114).

Iako su stopljenice uglavnom efemerne, čini se da ovaj rječotvorni postupak, kao specifičan izraz međujezičnih kontakata, jezične ekonomije, ali i sociolingvističkoga tendenciranja prema neformalnosti, nekonvencionalnosti, leksičkoj kreativnosti i lingvističkoj igri (Böhmerová 2010: 27–28), indicira dinamične tendencije u tvorbi riječi te ima određeni potencijal u uspoređivanim jezicima.

Osim posuđenica, mahom anglicizama, koji su bili svojevrsnim okidačem za analogan postupak u slavenskim jezicima, u posljednjim se desetljećima u hrvatskom i slovačkom jeziku stopljenice najčešće pojavljuju u terminologiji, zatim u književnosti, te ponajviše kao atraktivni marketinški krematonimi i okazionalizami u medijskom diskursu i društvenim mrežama, a ponekad i kao dovitljivi izrazi u razgovornom jeziku (više u Marković 2009, 2011, 2016; Böhmerová 2010; Čagalj, Šunjić 2017 i dr.).

U potonjoj domeni stopljenice obično bivaju duhovitim izrazom jezične kreativnosti i životnoga stila, ponajprije mlađe populacije, pri čemu neke mogu biti motivirane i hibridnošću samoga referenta, usp. npr. hrv. žargonizme pleonastičnoga karaktera *kešovina* (*keš* *x* (*got*)*ovina* “gotovina”), *krebil* (*kre(ten)* *x* (*de*)*bil* “budala”), nazive za automobile *figuar* (*fi(čo)* *x* (*Ja*)*guar* “Zastava 750, Fiat 600”), *spaguar* (*spa(ček)* *x* (*Ja*) *guar* “Citroën 2CV”) ili pak *debilana* (*debil* *x* *pilana* “velika glupost”), *gaboridžin* (*gabor* *x* *Aboridžin* “ružan muškarac ili žena”), *klinceza* (*klin(ka)* *x* (*pr*)*inceza* “djevojčica”), *ljubičanstveno* (*ljubiča(sto)* *x* (*veli*)*čanstveno* “veličanstveno ljubičasto”) te slov. *futbalisko* (*futbal(ové)* *x* (*ihr*)*isko* “nogometno igralište”), *beton* (*be(čerovka)* *x* *ton(ik)* “mješavina pića”), *huboto* (*hubo(vé)* *x* (*riz*)*oto* “rižoto od gljiva”), *nočera* (*no(c)* *x* (*v*)*ečera* “kasna večera”), *tehobik* (*teho(tné ženy)* *x* (*aer*)*obik* “aerobik za trudnice”) i dr.⁶

3. Zaključak

Kontrastivna analiza tvorbenih modela u hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku pokazala je visok stupanj podudarnosti, kako u samim postupcima, tako i u nekim formantima. U obama slavenskim jezicima kao dominantan postupak može se izdvojiti derivacija, odnosno imenička sufiksacija, koja je nerijetko povezana s trunkacijom, tj. skraćivanjima tvorbenih osnova i formanata. Većina uspoređivanih sufikasa produktivna je (ili je to bila) u standardnim varijetetima, ali je prošavši proces žargonizacije zaživjela i u kolokvijalnom diskursu. Uslijed genetsko-tipološke srodnosti dio takvih dometaka zajednički je hrvatskom i slovačkom razgovornom jeziku, kao primjerice hrv. *-ak*, slov. *-ák/-ak*; hrv. *-ka*, slov. *-ka*, a navedeni se sufiksi usto pojavljuju i u gotovo podudarnim semantičkim kategorijama. Tvorenice koje sadrže formalno istovjetne dometke, međutim, u uspoređivanim jezicima ponekad mogu imati različite semantička obilježja, poput primjerice riječi sa sufiksom *-oš* koje su u hrvatskom razgovornom jeziku uglavnom pejorativno, deprecijativno intonirane (usp. *Dalmoš*), dok u slovačkom, uz navede-

⁶ O usporedbi stapanja u hrvatskom i slovačkom jeziku v. više u Čagalj, Šunjić 2017.

nu aksiološku nijansu (usp. *bifloš*), mogu imati i hipokoristično značenje (usp. *sympoš* “simpatičan čovjek”). Potonji slovački primjeri usto pokazuju i korelaciju leksičkoga značenja sa značenjem tvorbene osnove, a manje s tvorbenim formantom. Općenito se može primijetiti da slovački jezični sustav u cijelosti, pa tako i njegov razgovorni sloj, više tendira deminutivnosti i hipokorističnosti, čime je bliži sjevernijim (kajkavskim) hrvatskim varijetetima, u kojima su primjerice učestaliji sufiksi poput *-ić* i *dr.*, nego u južnijim idiomima. Možda se i pojava iz španjolskoga i portugalskoga jezika importiranih kolokvijalnih sufikasa *-os* te *-injo(s)* kojima se nerijetko tvore duhoviti i ironični, ali i izrazi od milja, osim globalnim utjecajem i komercijalnom vrijednošću filmske i nogometne industrije (Žanić 2011), može objasniti i uronjenošću dijela hrvatske jezične zajednice u specifičan južnjački kulturološko-mentalitetski krug.

Slične tendencije mogu se zamijetiti i u znatno rjeđe zastupljenom stapanju, koje je i u hrvatskom i slovačkom jeziku za sada još uvijek uglavnom ograničeno na okazionalnu uporabu u domenama usmjerenima na privlačenje recipijentske pozornosti (književnost, publicistika, mediji, marketing), ali nekolicina navedenih primjera iz razgovornih varijeteta dvaju slavenskih jezika potvrđuje da neke od stopljenica mogu postati i razmjerno proširenim kolokvijalizmima.

Rječnici

Hochel, Braňo (1993), *Slovník slovenského slangu*, HEVI, Bratislava

Marković, Ivan; Klindić, Ivana; Borković, Iva (2016), *Hrvatski rječnik stopljenica*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku, Katedra za stilistiku, Zagreb, <http://stilistika.org/hrvatski-rjecnik-stopljenica> (posjet: 12. 1. 2017.)

Oravec, Peter (2014), *Slovník slangu a hovorovej slovenčiny*, Maxdorf, Praha

Sabljak, Tomislav (2013), *Rječnik hrvatskoga žargona*, Profil, Zagreb

Mrežni rječnici

Slangový slovník: <http://slovník.dovrecka.sk/slangovy-slovník> (posjet 29. 12. 2017.)

Žargonaut – rječnik hrvatskog žargona: <http://www.zargonaut.com/> (posjet 29. 12. 2017.)

Literatura

Babić, Stjepan (2002), *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Nakladni zavod Globus, HAZU, Zagreb

Barić, Eugenija et al. (1995), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb

Böhmerová, Ada (2010), *Blending As Lexical Amalgamation and Its Onomatological and Lexicographical Status in English and in Slovak. Križenie ako lexikálna amalgamácia a jeho onomatologické a lexicografické postavenie v angličtine a v slovenčine*, ŠEVT, Bratislava

Bugarski, Ranko (2006), *Žargon: lingvistička studija*, Biblioteka XX vek, Beograd

Čagalj, Ivana; Šunjić, Vice (2017), "O nekim aspektima leksičkoga stapanja u hrvatskom i slovačkom jeziku", u: Kovačević, Zrinka; Vidović Bolt, Ivana (ur.) *Život mora biti djelo duha. Zbornik posvećen prof. dr. sc. Dubravki Sesar*, Disput, Zagreb, 69–82.

Čelić, Željka; Lewis, Kristian (2012), "Aktivacija sufiksa *-uša* u hrvatskome jeziku", u: Stefanskii, Evgenii E. (ur.) *Kategorizacia deistvitel'nosti v iazyke i kul'ture*, NOU VPO Samarskaiaa gumanitarnaia akademija, Samara, 169–175.

Furdík, Juraj (2004), *Slovenská slovo tvorba (teória, opis, cvičenia)*, Ološtiak, Martin (ur.), Náuka, Prešov

Gries, Stefan Th. (2004), "Shouldn't it be breakfunch? A quantitative analysis of blend structure in English", *Linguistics*, 42 (3), 639–667.

Marković, Ivan (2009), "Tri nehrvatske tvorbe: infiksacija, reduplikacija, fuzija", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, 217–241.

Marković, Ivan (2011), "Hrvatske stopljenice: Novina u slengu, jeziku reklame i novina", u: Karabalić, Vladimir; Aleksa Varga, Melita; Pon, Leonard (ur.) *Diskurs i dijalog: Teorije, metode i primjene*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 223–238.

Marković, Ivan (2016), "Od Oca do Čaće: 150 godina hrvatskih stopljenica", u: Marković, Ivan; Klindić, Ivana; Borković, Iva *Hrvatski rječnik stopljenica*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku, Katedra za stilistiku, Zagreb, 1–26.

- Mattiello, Elisa (2013), *Extra-grammatical Morphology in English: Abbreviations, Blends, Reduplicatives, and Related Phenomena*, Walter de Gruyter, Berlin, Boston
- Pintarić, Neda (2010), "Tvorbeni postupci u poljskom i hrvatskom razgovornom jeziku", *Filologija*, 55, 89–104.
- Popovičová Sedláčková, Zuzana (2013), *Slang v mládežníckom diskurze*, Univerzita Komenského, Bratislava
- Vužňáková, Katarína (2006), *Problémy lexikografického zachytenia slovtvorného systému slovenčiny*, Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, Katedra komunikačnej a literárnej výchovy, Prešov, <http://www.pulib.sk/elpub2/PF/Vuznakova1/index.htm> (posjet 30. 12. 2017.)
- Žanić, Ivo (2011), "'Purgerinjosi', 'tovarinjosi' i 'leginjice' – tvorbene inovacije u hrvatskim vernakularima", <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1756> (posjet 12. 12. 2017.)

Amela Šehović: Anglicizmi – motivatori u tvorbi glagolskih izvedenica u savremenom bosanskom jeziku¹

Engleski jezik je u savremenom svijetu postao *lingua franca*, a u bosanski jezik, kao i u sve ostale jezike svijeta, prenose se ne samo anglicizmi koji označavaju nove pojave i pojmove, nego i oni za čiju su upotrebu razlozi primarno stilističke naravi.

Korpus istraživanja čine kako rječnički izvori tako i internetski (forumi i portali) iz razloga što se upravo u toj vrsti komunikacije najviše javljaju izvedenice s anglicizmom kao motivnom riječju. One nastaju sufiksalmom tvorbom, nakon provedene transfonemizacije, a među njima tvorbenim specifičnostima istakli su se glagoli, zbog čega se oni i analiziraju u radu. Na temelju primjera iz korpusa analiziraju se sufiksi rasprostranjeni u derivaciji glagola s anglicizmom u osnovi: *-ira-*, *-ova-*, *-a-* te manje frekventni *-i-*, *-isa-* i *-nu-*.

Ključne riječi: engleski jezik, dodatni jezik, anglicizmi, motivatori, glagolske izvedenice, sufiksi, bosanski jezik.

Anglicisms – motivators in verbal derivation in the contemporary Bosnian language

Every language is enriched through adoption of foreign lexis, including anglicisms, motivators for derivation of new words in the Bosnian language, especially verbs. Suffixes by which such verbs are derived are: *-ira-*, *-ova-*, *-a-*, and *-isa-*, while suffixes *-i* and *-nu* have been recorded in the jargon, where verbs are frequently derived directly from an English word.

Verbs derived from anglicisms are no different from other verbs in the Bosnian language regarding the general derivational tendencies, but examples have been recorded in the jargon, where they are directly derived from an English word, thus making these verbs marked. Furthermore, prefixation of biaspectual verbs derived from anglicisms where unnecessary contributes to the recognition of the colloquial style in which they occur, while the number of suffixes added to the same root, as well as the development of figurative meaning of some verbs derived from anglicisms, indicates their widespread usage, and, consequently, the necessary increase of frequency of these verbs in lexicographical

¹ Referat pod istim nazivom pročitan je na Slavističkom kongresu u Beogradu u augustu 2018. godine.

sources of the contemporary Bosnian language, especially keeping in mind the evolutionary principle of the standard language, as well as their stylistic and emotional-expressive potential for an average speaker of the Bosnian language.

Key words: English language, other language, anglicisms, suffixes, Bosnian Language.

1. Uvod

Engleski jezik prisutan je u svim oblastima našeg svakodnevnog života, te ne čudi da je njegov utjecaj na druge jezike sve veći, čemu zasigurno doprinosi i njegova otvorenost utjecajima drugih kultura i jezika, tj. njegov kozmopolitizam (Drljača 2006: 67). U takvim okolnostima njegove sveprisutnosti i opće raširenosti engleski je klasični primjer *lingua franca*², što je funkcija koju je u historiji svjetskih jezika imao još samo latinski. U skladu s tim, on gotovo da prestaje biti strani jezik i ustoličuje se kao dodatni jezik (Bugarski 2005: 124) za većinu populacije, naročito mlađe i srednje dobi, među kojima uživa prestiž uočljiv u gotovo isključivo pozitivno intoniranim asocijatima na sintagmu *engleski jezik*.³

Anglicizmima smatramo “englesku riječ, izraz, izreku ili konstrukciju preuzetu u koji drugi jezik” (Simeon 1969: 73), bez obzira na njihovo izvorno porijeklo, što podrazumijeva da je polazište za analizu u ovom radu stanje u savremenom engleskom jeziku. Navedene lekseme najzastupljenije su u određenim oblastima: moda, kozmetika, zdravlje, pop-kultura, informatička i mobilna tehnologija itd. – smatra se da čak “40% novih riječi pripada kategoriji posuđenica iz engleskoga” (Muhvić-Dimanovski 2005: 40), a u pojedinim slučajevima postaje veoma teško utvrditi granicu između općejezičkog i terminološkog (up. Šipka 2004: 104). Osim toga, ove se jedinice vrlo često “ne uključuju u leksički sistem jezika primaoca da bi popunile njegove konceptualne praznine, nego da bi povećale broj njegovih leksičkih sredstava za individualnu emotivno-ekspresivnu i stilsku kreativnost u upotrebi jezika” (Ristić 2006: 150), zbog čega se ne može prihvatiti zaključak da je njihova upotreba potvrda nedovoljnog tvorbenog potencijala domaćeg vokabulara (Klajn 1996: 38–39, 46, prema: Ristić 2006: 14). U načelu, “...motivacija za posuđivanje u osnovi je društvena i ...zavisí od naših predstava o prestižnosti” (Šević 1996: 84).

Korpus za istraživanje čine: a) rječnici: *Rječnik bosanskoga jezika* i *Rječnik sarajevskog žargona*; b) internetski forumi i portali.

Rječnici bosanskog jezika i žargona odabrani su kao korpus na kojem se može ustanoviti status anglicizama u standardnom jeziku ali i njihova prisutnost u žargonu.

² Engleski je tako jezik na kojem se odvija 75% korespondencije u svijetu i na kojem se razmjenjuje više od 80% kompjuterskih informacija (Edwards 1994: 41, prema: Piper 2003: 23).

³ Godine 2009. proveli smo anketu među sarajevskim studentima/icama (ukupno 100 ispitanika/ica) kojom su istraživane njihove asocijacije na sintagmu *engleski jezik*. Anketom smo utvrdili pozitivan odnos ovih informatora/ki prema engleskom jeziku, uz puno rjeđe negativno intonirane asocijate: *kolonizacija*, *dominacija* i sl. (više o ovome u Šehović 2009b: 123, fsn. 4).

U jednojezičkom rječniku bosanskog jezika (RBJ) zabilježene su 363 osnovne riječi porijeklom iz engleskog jezika i 153 izvedenice, od čega 42 glagolske. Imajući u vidu činjenicu da je engleski danas najdominantniji jezik davalac, to i nije velik broj. Međutim, u rječniku nisu navedene brojne riječi koje se upotrebljavaju u svakodnevnoj komunikaciji, što je uvjetovano leksikografskim oprezom u bilježenju neologizama, a i izvedenice od anglicizama nisu uvijek dosljedno navođene, pa je tako, npr., često navođena glagolska izvedenica a ne i pridjevska, priloška i sl., iako su ponekad vrlo rasprostranjene u upotrebi. Sve su to razlozi koji su utjecali na konačan broj anglicizama i njihovih izvedenica u analiziranom rječniku.

U *Rječniku sarajevskog žargona* (RSŽ) zabilježeno je 69 osnovnih riječi porijeklom iz engleskog jezika i 50 izvedenica, dakle 119 riječi. Od ovih riječi, 87 nije zabilježeno u jednojezičkom rječniku bosanskog jezika, a među njima su naročito brojni glagoli – od ukupno 31 glagola u RSŽ, u RBJ nije zabilježeno 26, što upućuje na njihov izrazito žargonski karakter. Naime, u RBJ se poneki žargonski anglicizam neologizam navodi samo ukoliko je već dosta raširen u svakodnevnoj komunikaciji. Sa druge strane, čak se i u RSŽ ne navode neki veoma frekventni anglicizmi.

Uz leksikografske izvore, istraživani su i internetski forumi i portali, budući da u njima vlada veća sloboda u upotrebi jezičkih sredstava. Ovo naročito odlikuje forume, koji omogućuju iznošenje stavova i mišljenja svojih korisnika o raznim pitanjima, a kako je odnos korisnika foruma prema standardnojezičkoj normi ambivalentan, ona je prisutna samo u mjeri u kojoj ne ugrožava jezičku slobodu. Iz tih razloga, upravo u ovom segmentu korpusa pronađene su potvrde za glagolske neologizme koji nisu zabilježeni u rječničkim izvorima, pa čak ni žargonskim, što ih je legitimiralo kao izvor za proučavanje novih jezičkih praksi.

Za značenje riječi iz engleskog jezika konsultirani su rječnici engleskog jezika.

2. Anglicizmi kao tvorbeni osnov za nastanak novih glagola u bosanskom jeziku

Dakle, anglicizmi su motivatori u tvorbi izvedenica koje pripadaju različitim vrstama riječi: glagolima, pridjevima, priložima, imenicama itd. U nemogućnosti da ih sve analiziramo, fokus istraživanja u radu je stavljen na glagole, kako zbog njihove brojnosti tako i zbog njihove dominacije u davanju značenja iskazu u kojem se upotrebljavaju.⁴ Pri tome, glagoli derivirani od anglicizma u osnovi imaju riječ koja se mora prilagoditi strukturi našeg jezika te dolazi do transfonemizacije anglicizma, tj. do “zamjene fonoloških elemenata jezika davaoca elementima jezika primaoca” (Filipović 1986: 69), što podrazumijeva da se strana (engleska) riječ preuzima u njenom osnovnom obliku, nakon čega slijedi prilagođavanje našem izgovoru. Stanojčić – Popović (2008: 184) ovaj proces nazivaju direktnom pozajmicom, odnosno “pozajmicom osnovnog oblika”. U literaturi se konstatira da “nije zabilježen ni jedan glagol koji zadržava izvorni engleski ili mije-

⁴ To je naročito karakteristično za svakodnevnu komunikaciju, u kojoj imenice često postaju zalihosne, što nikada nije slučaj sa glagolima (više o tome u Šehović 2009a: 119).

šani način pisanja” (Mihaljević 1993: 23), ali se mora primijetiti da se u informatičkoj literaturi⁵ i na forumima mogu pronaći i takvi primjeri. Fonološki adaptiran anglicizam služi kao tvorbena osnova za derivaciju glagola odgovarajućim sufiksima i nastavcima, što je drugi korak u adaptaciji ovih vrsta riječi, poznat pod nazivom transmorfemizacija (Filipović 1986: 44), a to je adaptacija riječi prema morfološkom sistemu jezika primaroca – bosanskog, kao u *mejlati* i *mejlovati*⁶. Ovdje je riječ o prvom stepenu morfološke adaptacije glagola, koji se “sastoji u određivanju formanata ako ih jezik primalac ima nekoliko” (Isto: 136).

U analizi građe nametnula su se dva moguća pristupa:

a) analiza glagola deriviranih od anglicizama prema sufiksima koji učestvuju u njihovoj tvorbi;

b) analiza glagola deriviranih od anglicizama prema vrsti riječi koja je motivirala njihovo izvođenje, odnosno prema tome da li je motivator glagol ili imenica. Međutim, iako je u slučaju mnogih anglicizama potpuno jasno da je, u nedostatku odgovarajućeg engleskog glagola, samo imenica mogla motivirati njihovo izvođenje (npr., u slučaju glagola *seksati se*), odnosno da je samo glagol mogao motivirati njihovu derivaciju (npr., u slučaju glagola poput *šopingovati*, nastalih od sadašnjeg glagolskog participa i gerunda), bilo je i mnogo primjera u kojima su podjednako i glagol i imenica mogli motivirati njihovo izvođenje. U skladu s tim, posljednja podgrupa glagola bila bi daleko brojnija u poređenju s prethodne dvije podgrupe glagola motiviranih imenicom ili glagolom iz engleskog jezika.

Iz tog razloga, prvi način analize pokazao se praktičnijim te se, radi sistematičnosti u njihovu proučavanju, u nastavku rada svi glagoli derivirani od anglicizma predstavljaju prema sufiksima koji učestvuju u njihovoj tvorbi. Pri tome, redosljed sufiksa nije abecedni nego je uvjetovan brojnošću primjera u kojima se realiziraju.

Sufiks *-ira-*

Sufiks *-ira-* u bosanskom jeziku učestvuje u tvorbi glagola od imenica (Babić 1986: 448, Jahić – Halilović – Palić 2000: 320, Klajn 2003: 355) i pridjeva (Babić 1986: 454, Klajn 2003: 355), dok od priloga nastaje samo *skrozirati* (Klajn 2003: 355). Tvorbene osnove glagola izvedenih ovim sufiksom mahom su strane,⁷ a što se tiče njegove produktivnosti, neki ga autori svrstavaju u najproduktivniji glagolski sufiks stranog porijekla (Klajn 2003: 352), dok ga drugi posmatraju kao “hibrid sastavljen od njemačkog sufiksa *-ier* (koji je prilagođen u *-ir*) te domaćeg sufiksa *-a*”⁸ (Mikić Čolić 2015: 90). U svakom slu-

⁵ Vidjeti primjere u časopisu *Info*, a za hrvatske informatičke časopise informativan je rad A. Halonje (2008).

⁶ Riječ u osnovi glagolske izvedenice – *mejl*, prema važećoj normi bosanskog jezika, samostalno upotrijebljena, može se pisati i izvorno i adaptirano (Halilović 2017: 139, t. 567).

⁷ Ipak, Babić (1986: 452) navodi i glagole izvedene od domaćih imeničkih osnova: *strukirati*, *živcirati*, što je “zapravo prevedenica od *nervirati*” (Isto), čemu Klajn (2003: 355) pridodaje *lažirati* i *pečatirati*; od pridjevskih osnova: *duplirati*, *ludirati (se)* (Babić 1986: 457), uz *glupirati* (Klajn 2003: 355).

⁸ Ovakvo gledište utjecalo je na izostavljanje sufiksa *-ira-* iz popisa glagolskih sufiksa u Silić – Pranjaković (2005: 150) budući da ga ovi autori smatraju tipičnim isključivo za “posuđene glagole” (Isto: 49).

čaju, to je nesumnjivo najproduktivniji sufiks za izvođenje glagola od anglicizma kao motivne riječi u razgovornom bosanskom jeziku.

Neki od glagola s ovim sufiksom i osnovom iz engleskog jezika koji su zabilježeni u rječničkim izvorima su neutralni: *dizajmirati* (RBJ: 194), *hendikepirati* (RBJ: 358), *intervjuirati* (RBJ: 396), *lobirati* (RBJ: 599), *šokirati* (RBJ: 1300), *taksirati*¹ (RBJ: 1314), *testirati* (RBJ: 1327), *zumirati* (RBJ: 1532, 1. zn.), ali prefiksacijom postaju supstandardno intonirani, poput glagola *izlobirati* u sljedećem primjeru: ...apelirao bih na našeg kantonalnog poslanika da u međuvremenu **izlobira** bar jedan projekat u svom četverogodišnjem mandatu... (inmedia.ba, stanje 20. 3. 2018).

Pojedini glagoli etiketirani su kao:

- a) razgovorni: *bukirati* (RBJ: 99): 10 uzbudljivih filmova zbog kojih ćete odmah **bukirati** godišnji odmor (oslobodjenje.ba, stanje 20. 4. 2018); *imejlirati* (RBJ: 384), koje ima i svoju sinonimnu varijantu *mejlirati*: Ona se ne može profaksati niti **mejlirati** (forum.klix.ba, stanje 8. 8. 2007); *tankirati* (RBJ: 1317), *vagonirati* (RBJ: 1418);
- b) žargonski: *keširati* (RBJ: 499), *kiksirati* (RBJ: 500), *kulirati* (RSŽ: 141): Ako mi-sliš **kulirati**, idi na planinu (forum.klix.ba, stanje 30. 3. 2018); *skenirati* (RBJ: 1201, 3. zn.);
- c) termini: *nokautirati* (sport., RBJ: 773), *skenirati* (1. med., 2. inform., RBJ: 1201), *zumirati* (2. infor., RBJ: 1532).

U svakodnevnoj komunikaciji, štampanim medijima i na internetskim portalima zabilježeni su brojni glagoli koji nisu navedeni u rječničkim izvorima: *blogirati* (: engl. *blog*) – '(na)pisati blog': Hoće moj stranački kolega lani da **blogira**... (inmedia.ba, stanje 20. 3. 2018); *brendirati* (: engl. *to brand something or someone*) – 'stvoriti/stvarati brend/ime od čega, potencijalno i od koga': Mirza Čatibušić: Želim **brendirati** bogatu tradiciju koju ima Narodno pozorište Tuzla (tuzlanski.ba, stanje 8. 2. 2018); *fotošopirati* (: engl. *Photoshop*) – 'u fotošopu (iz)vršiti korekcije na nečijoj fotografiji (obično radi uljepšavanja)': I dok se na društvenim mrežama lako možemo uljepšati, odnosno **fotošopirati**, kad vas uhvati druga kamera nema uljepšavanja... (azra.ba, stanje 15. 1. 2018); *hakirati* (: engl. *hack*) – 'neovlašteno pristupiti/pristupati čemu na kompjuteru': ovdje imate video zapis kako brzo **hakirati**... (sultanovic.net/forum, stanje 1. 1. 2014); *postirati* (: engl. *post*) – 'objaviti/objavljivati post': Ubrzo, Gabi je odlučila **postirati** čitave galerije debeljuca u bikinijima... (body.ba, stanje 26. 5. 2012).

Među glagolima sa sufiksom *-ira-* ističe se grupa onih koji su nastali od engleskih fraznih glagola s partikulom (up. Bugarski 2002: 64): *čekirati se* (: engl. *check in/at*) – '(iz)vršiti registraciju karte i, potencijalno, predati/predavati prtljag na aerodromu', *keširati* (: engl. *cash in/on*) – 'žarg. platiti/plaćati gotovinom' (RBJ: 499), *logirati se* (: engl. *log in/on*) – 'prijaviti se/prijavljivati se⁹ na kompjuterski sistem ili mrežu': tehnički problemi – ne mogu **se** prijaviti/**logirati** (pomoc.olx.ba, stranica posjećena 16. 6. 2018); *stresirati se* (: engl. *stress out*) – 'biti pod stresom, osjećati stres': Pored toga, trudim **se** nervirati i **stresi-**

⁹ Ana Mikić Čolić (2015: 92) ovaj glagol tretira kao perfektivni.

rati sto je manje moguće (forum.klix.ba/seboreicni dermatitis, stanje 7. 2. 2014); *zumirati* (: engl. *zoom in/at*) – “u fotografiji, filmu, televiziji približavati ili udaljavati sliku objekta služeći se objektivom” (RBJ: 1532), zumom.

Upravo ovi glagoli često podliježu prefiksaciji, čiji je rezultat njihova perfektivizacija¹⁰: *ulogirati se* – ‘prijaviti se’: ne možete *se ulogirati?* (vaillant.ba, stranica posjećena 16. 6. 2018) te *iskeširati* – ‘platiti punu cijenu čega kešom (gotovinom)’, a takav je i *iskulirati* (: engl. *cool*) – ‘pokazati hladnokrvno i staloženo ponašanje, ob. u nekoj životno važnoj situaciji’, posljednja dva sa obezvučenim prefiksom: za istekla dokumenta građani moraju *iskeširati* 52 miliona (akta.ba, stanje 18. 5. 2017); sad ti rekoh, ako si spreman podnositi to zahladjenje i praviti se da se to ne desava, kao sto ti kazes *iskulirati* jednostavno, onda ce ici jedno vrijeme (forum.klix.ba, stanje 28. 4. 2010).

Analizom glagola sa sufiksom *-ira-* ustanovljen je izvjestan broj glagola koji su izvedeni direktno od engleske riječi: *bukirati*, *hakirati*, što se provjerava jednostavnim testom – da li su u bosanskom jeziku registrirane riječi iz osnove, odnosno *buk* i *hak*.

Također, uočeni su i glagoli nastali od imenice iz engleskog jezika, što se pouzdano utvrđuje na temelju činjenice da takva imenica u engleskom jeziku nema spram sebe glagol¹¹ u istom obliku. Ona se, pak, u engleskom jeziku pojavljuje u verbalnoj sintagmi u funkciji objekta uz odgovarajući glagol, a tu je funkciju zadržala i u našem jeziku, kako je vidljivo iz sljedećih primjera: *hobirati* (: engl. *to have a hobby*) – ‘baviti se nekim hobi-jem, imati neki hobi’, *selfirati (se)* (: engl. *to make/take a selfie*) – ‘fotografirati sam sebe, praviti selfie’: Prije par dana me jedna poznanica upitala je li dobro stalno *se selfirati?* (najdoktor.ba, stanje 1. 8. 2016).

Dakle, iako su glagolska značenja svih ovih glagola različita, dominira značenje koje se može opisati preoblikom *glagol + bliži objekt*, kao u sljedećim primjerima: *blogirati*, *brendirati*, *hobirati*, *kiksirati*, *(i)mejlirati*, *nokautirati*, *postirati*, *selfirati*, *skenirati*.

Glagoli s ovim sufiksom u standardnom su jeziku najčešće dvovidni (Babić 1986: 451), a takvih glagola općenito i ima najviše među “posuđenim glagolima na *-ira-ti*” (Silić – Pranjković 2005: 49). Upravo se stoga postavlja pitanje zašto uopće dolazi do njihove prefiksacije. Silić – Pranjković (2005: 49) nude odgovor – oni razloge toj pojavi vide u težnji ka komunikacijskoj prozirnosti: prefigurirani glagolski oblik nesumnjivo je svršenog vida. Naravno, među glagolima s ovim sufiksom ima i nesvršenih, u RBJ takvim su označeni: *lobirati* (RBJ: 599), *taksirati*¹ (RBJ: 1314), *zumirati* (RBJ: 1532).

Sufiks *-ova-*

Ovaj je sufiks, za razliku od prethodnog, općeslavenski, ali se i on odlikuje velikom produktivnošću, što potvrđuje i broj glagola izvedenih ovim sufiksom u našem korpusu. No, tvorbene osnove stranog porijekla na koje se dodaje svakako su manje tipične za ovaj sufiks u poređenju sa sufiksom *-ira-*, ali su istovremeno one uobičajenije za njega u poređenju sa sufiksom *-isa-* (v. Klajn 2003: 350).

¹⁰ Promjena koja se tiče sekundarne adaptacije posuđenih glagola (up. Bugarski 2002: 64).

¹¹ U engleskom načelno postoji mogućnost da se od svake imenice načini glagol, ali u slučajevima poput ovih takva upotreba može biti samo supstandardna i po svojim obilježjima izrazito markirana.

Općenito, sufiksom *-ova-* u bosanskom jeziku mogu se izvoditi glagoli od imenica, pridjeva, priloga (Babić 1986: 448, 454, 495, Jahić – Halilović – Palić 2000: 320–321, Klajn 2003: 350–351, Silić – Pranjković 2005: 150) i prijedloga (Babić 1986: 495).

Neki od glagola s ovim sufiksom i osnovom iz engleskog jezika koji su zabilježeni u rječničkim izvorima su neutralni: *boksovati* (RBJ: 81), *dopingovati* (RBJ: 215), *linčovati* (RBJ: 596), *štrajkovati* (RBJ: 1306), dok je *mitingovati* označeno kao pejorativno (RBJ: 658).

Pojedini glagoli etiketirani su kao:

- a) razgovorni: *drilovati* (RBJ: 230), *startovati* (2. razg., RBJ: 1247), *tankovati* (RBJ: 1317);
- b) žargonski: *kiksovati* (RBJ: 500), *startovati* (4. žarg., RBJ: 1247), *tripovati* (RSŽ: 270);
- c) termini: *lobovati* (sport., RBJ: 599), *startovati* (1. i 3. zn. sport., RBJ: 1247), *titlovati* (film., RBJ: 1332).

U svakodnevnoj komunikaciji, štampanim medijima i na internetskim portalima zabilježeni su brojni glagoli koji nisu navedeni u rječničkim izvorima: *apdejtovati* (engl. *update*) – 'instalirati apdejt/inoviranu verziju kompjuterskog programa; (iz)vršiti apdejt; ažurirati, inovirati': "Apdejtovao" brak: Razveo se od misice iz 2013, pa oženio njenu nasljednicu (faktor.ba, stanje 30. 5. 2018); *blogovati* – '(na)pisati blog': Počela je **blogovati** kako bi stvorila nenametljiv prostor za sadržaje koje je htjela podijeliti sa ljudima koji žele da je prate (lolamagazin.com, stanje 28. 8. 2016); *daunlo(u)dovati* (: engl. *download*) – 'preuzeti/preuzimati kopije čega (programa i sl.) s jednog kompjutera na drugi': a jel opasno **daunlodovati** tamo neke lijeve kamere... (forum.klix.ba, stanje 20. 9. 2013); *konektovati se* (: engl. *connect*) – 'priključiti se na internetsku mrežu: wireless signal radi, prikacim se preko mobitela ali ne mogu **se konektovati** na net... (forum.klix.ba, obavljeno: 5. 11. 2012); *kvotovati* (: engl. *quote*) – 'citirati čije riječi (obično na tviteraškom nalogu)': najviše me nerviraju debili koji **kvotuju** kilometarski post da bi odgovorili jednom recenicom (forum.klix.ba, stanje 3. 2. 2009); *lajkovati* (: engl. *like*) – 'dati/davati lajk/like na Facebooku': Ne nasjedajte na prevaru: Fejsbuk stranice koje ne smijete **lajkovati!** (bigportal.ba, stanje 16. 10. 2017); *mejlovati* (: engl. *mail*) – '(po)slati mejlom/(po)slati poruku elektronskom poštom': Samo se porukaju, **mejluju**, čataju, skajpuju, tvituju... (ljepotaizdravlje.ba, stanje 16. 2. 2011); *šerovati* (: engl. *share*) – '(po)dijeliti neki sadržaj u virtuelnom svijetu, na društvenim mrežama': Haris Jusufović: Možete **šerovati** i diviti se 'mojoj hrabrosti', ali i vi treba da progovorite (frontal.ba, stanje 7. 11. 2014); *šopingovati* – 'ići u šoping': Victoria i Brooklyn Beckham **šopingovali** u Parizu (faktor.ba, stanje 10. 3. 2017); *tagovati* (: engl. *tag*) – 'dodati/dodavati etiketu čemu': Sramotna greška: Google aplikacija **tagovala** crnce kao gorile (faktor.ba, stanje 2. 7. 2015).

Među ovim glagolima mogu se uočiti oni koji su izvedeni direktno od engleske riječi: *konektovati se*, *kvotovati*, *šerovati*.

Također, od svih navedenih glagola, u literaturi se izdvaja *šopingovati* kao reprezent cijele grupe primjera tog tipa.¹² Naime, za ove se glagole tvrdi da su nastali u našem

¹² U korpusu je zabilježen i *dopingovati (se)* te *mitingovati*.

jeziku, od engleskih gerunda na *-ing*, koji su posuđeni kao imenice, a od kojih je onda deriviran glagol (up. Bugarski 2002: 63 i Klajn 2003: 351).

Činjenica da se neki glagoli s ovim sufiksom na portalima i u svakodnevnoj komunikaciji već koriste i u prenesenom značenju, poput glagola *apdejtovati* u naslovu teksta s portala, potvrđuje njihovu opću raširenost i, samim tim, potrebu navođenja u jednojezičkim rječnicima bosanskog jezika.

Većina zabilježenih glagola ima dvovidsku vrijednost, a u RBJ nesvršenim su označeni: *boksovati* (RBJ: 81), *drilovati* (RBJ: 230) i *mitingovati* (RBJ: 658).

Sufiks *-a-*

Sufiksom *-a-* u bosanskom jeziku mogu se izvoditi glagoli od imenica, onomatopejskih riječi (Babić 1986: 448–449, 457, Jahić – Halilović – Palić 2000: 320–321, Klajn 2003: 326–327, Silić – Pranjković 2005: 150), brojeva (Jahić – Halilović – Palić 2000: 320, Silić – Pranjković 2005: 150), pridjeva (Babić 1986: 454–455, Jahić – Halilović – Palić 2000: 320, Klajn 2003: 327) i priloga (Babić 1986: 495). Tvorbene osnove glagola izvedenih ovim sufiksom mogu biti i domaće i strane, ali su u zabilježenim primjerima one strane budući da ih čini riječ iz engleskog jezika, koja u tom jeziku može funkcionirati i kao imenica i kao glagol, dok su u bosanskom jeziku najčešće motivirani imenicom.

Ovi su glagoli u rječničkim izvorima rijetko kad neutralni,¹³ te su etiketirani kao:

- a) razgovorni: *drilati* (RBJ: 230), *miksati* (RBJ: 650), *startati* (2. razg., RBJ: 1247);
- b) žargonski: *dilati* (RBJ: 184), *drajvati* (RSŽ: 73), *driblati* (2. žarg., RBJ: 229, RSŽ: 74), *drinkati* (RSŽ: 74), *fajtati se* (RSŽ: 85), *fakati* (RSŽ: 86), *fukati* (1. i 2. zn., RSŽ: 94), *kiksati* (RBJ: 500), *snifati* (RSŽ: 240–241), *startati* (4. žarg., RBJ: 1247);
- c) termini: *driblati* (1. sport., RBJ: 229), *startati* (1. i 3. sport., RBJ: 1247);

a ponekad im se oduzima status preferirane forme u standardnom jeziku, kao u slučaju glagola *štrajkati* (RBJ: 1306), uz koji se navodi v. *štrajkovati*.

Većina navedenih glagola u RBJ je određena kao nesvršena, s izuzetkom *kiksati* i *startati*, koji su dvovidni. Glagoli nesvršenog vida *driblati*, *drinkati*, *fajtati se*, *fakati*, *fukati* (*se*), *snifati* u RSŽ imaju i svoje vidske parnjake: *izdriblati* (118); *nadrinkati se* (168), *udrinkati se* (276); *isfajtati* (113), *pofajtati se* (207); *pofakati* (207); *pofukati* (207); *nasnifati se* (177). Glagol *nadopati se* u RSŽ (167) nema svoj nesvršeni vidski parnjak iako bi se on mogao očekivati.

Upravo u grupi glagola sa sufiksom *-a-* najviše je došla do izražaja razlika između glagola izvedenih od anglicizma u RBJ i RSŽ. Naime, gotovo svi primjeri iz rječnika žargona izvedeni su direktno od engleske riječi, za razliku od primjera s ovim sufiksom u jednojezičkom rječniku bosanskog jezika, koji su mahom izvedeni od anglicizama prisutnih u bosanskom jeziku. Mada je takva praksa uobičajena u opisnim jednojezičkim rječnicima, ona nije jedina moguća, na što upućuje A. Mikić Čolić (2005: 100) govoreći o prisutnosti gotovo svih glagolskih neologizama¹⁴ u savremenim jednojezičkim rječnicima hrvatskog jezika. Navedena činjenica, prema puristički intoniranom mišljenju ove

¹³ U RBJ takvi su glagoli *boksati* (RBJ: 81) i *miksati* (1. i 3. zn., RBJ: 650).

¹⁴ Veliki broj njenih primjera odnosi se na glagole derivirane od anglicizma.

autorice, “dovoljno govori o zamahu novog žargona, koji je posebno popularizacijom društvenih mreža, nezaustavljivo počeo nagrizati i one dijelove jezičnoga sustava koji su se do sada smatrali nedodirljivim” (Isto).

U svakodnevnoj komunikaciji, štampanim medijima i na internetskim portalima zabilježeni su brojni glagoli koji nisu navedeni u rječničkim izvorima: *četati* (: engl. *chat*) – ‘časkati s kim na internetu’: Kada su oni išli u školu, računari nisu postojali, ali danas znaju surfati, “guglati”, “skajpati” i “**četati**” (faktor.ba, stanje 13. 12. 2017); *fejvati* (: engl. *fave*) – ‘dati/davati fejš’: Onur je u jednom tvitu napisao da će zaprositi svoju djevojku ako barem 250 osoba **fejva** (opcija Favorite tweet) taj tvit (klix.ba, stanje 30. 5. 2015); *guglati* (: engl. *google*) – ‘vršiti istraživanje nekog pojma na internetskom pretraživaču Google’: Pet stvari koje nikada ne treba **guglati** (faktor.ba, stanje 15. 1. 2018); *hejtati* (: engl. *hate*) – ‘mrziti’: **hejta** me naveliko, uvijek ima neki razlog (bosanski-forum.ba, stanje 19. 2. 2018); *lajkati* (: engl. *like*) – ‘dati/davati lajk’: Zašto ne biste trebali **lajkati** i pisati ‘amin’ na statue o bolesnoj djeci (faktor.ba, stanje 6. 3. 2017); *mejlati* (: engl. *mail*) – ‘(po)slati mejl(om)/(po)slati poruku elektronskom poštom’: *Ako neko ima moze mi mejlati na ... pozdrav ...* (cafekajak.com, stanje 20. 1. 2006); *skajpati* (: engl. *Skype*) – ‘razgovarati s kim putem Skypea’: Kada su oni išli u školu, računari nisu postojali, ali danas znaju surfati, “guglati”, “**skajpati**” i “četati” (faktor.ba, stanje 13. 12. 2017); *sejvati* (: engl. *save*) – ‘spasiti/spašavati podatke u kompjuteru ili na nekom drugom uređaju za skladištenje podataka’: trazi nesto da budem konektovan na internet da mi moze **sejvati** (forum.sportsport.ba, stanje 4. 10. 2013); *skrolati* (: engl. *scroll*) – ‘pomjeriti/pomjerati tekst ili grafiku sa internetske stranice na kompjuterskom ekranu nagore, nadolje, sa strane ili dijagonalno tako da kompletan tekst ili grafika bude vidljiv’: izgleda dobro, iz prve nadjoh film koji me interesuje, samo ne moze se **skrolati** ili kako se vec kaze (forum.klix.ba, stanje 11. 10. 2015); *tvitati* (: engl. *tweet*) – ‘objaviti/objavljivati tvit’: tako su **tvitali** drugovi... (faktor.ba, stanje 27. 3. 2018).

Među navedenim glagolima *hejtati*, *sejvati* i *skrolati* derivirani su direktno od engleske riječi, a od *guglati* i *skrolati* prefiksom *pro-* izvedeni su njihovi svršeni vidski parnjaci *proguglati*¹⁵ i *proskrolati*, kao u sljedećim primjerima: ...pitaju stvari koje su i sami mogli **proguglati**... (faktor.ba, stanje 18. 3. 2018); ...bez ikakvog problema ćete **proskrolati** dalje i zanemariti tu Facebook patetiku, (faktor.ba, stanje 6. 3. 2017). Sa druge strane, prefiksacijom glagola *lajkati* prefiksom stranog (latinskog) porijekla *dis-* nije promijenjen njegov vid, nego značenje: *dislajkati* izriče odrično značenje, oponirano značenju glagola koji je njegova tvorbeni osnov, kao u primjeru: Ipak, morat ćemo pričekati prije nego ćemo moći mahnitno “**dislajkati**” sve ono što nam se ne sviđa na Fejsu (tuzlanski.ba, stanje 18. 12. 2013).

Značenje nekih od navedenih glagola može se opisati preoblikom *glagol + bliži objekt*, kao u sljedećim primjerima: *fejvati*, *lajkati*, *mejlati*, *sejvati*, *tvitati*.

Očito je da je ovaj sufiks također veoma plodan u tvorbi glagola od anglicizma u bosanskom jeziku, zbog čega zaključak da su “sufiksi *-irati* i *-ovati* prototipski sufiksi

¹⁵ U svakodnevnoj komunikaciji sve češće se upotrebljava glagol *izguglati*.

glagola pozajmljenih iz engleskog jezika” (Bugarski 2002: 73) može biti prihvaćen samo za srpski jezik, nikako za bosanski, a, po svemu sudeći, ni za hrvatski.

Manje frekventni sufiksi u tvorbi glagolskih neologizama od anglicizma

Korpus na kojem je provedeno istraživanje potvrdio je da se u tvorbi nekih glagolskih neologizama od anglicizma pojavljuju sufiksi koji u tvorbenom sistemu bosanskog jezika nisu generalno manje frekventni, nego su manje frekventni u kontekstu tvorbenog pitanja kojim se u radu bavimo. Naime, u žargonu bosanskog jezika na anglicizam se često dodaju sufiksi *-i-* i *-nu-*, koji u ovoj funkciji nisu posebno opisani u radovima koji se bave glagolskim neologizmima (Bugarski 2002, Mikić Čolić 2015),¹⁶ a zabilježen je i jedan standardnojezički primjer sa sufiksom *-isa-*.

U bosanskom jeziku sufiksom *-i-* glagoli se mogu tvoriti od imenica, pridjeva, brojeva, zamjenica (Babić 1986: 449–451, 456, 461, 494, 495, Jahić – Halilović – Palić 2000: 320, Pranjković – Silić 2005: 150), priloga (Babić 1086: 495, Jahić – Halilović – Palić 2000: 321) i prijedloga (Babić 1086: 495).

Primjere iz korpusa isključivo čine glagoli koji se upotrebljavaju u žargonu a izvedeni su direktno od engleske riječi, poput sljedećih: *čipiti se* (: engl. *chip*) (RSŽ: 59), te njegova prefiksalna izvedenica svršenog vida *učipiti se* (RSŽ: 275), *slipiti* (: engl. *sleep*) (RSŽ: 239) i njegova direktna prefiksalna izvedenica svršenog vida *odslipiti* (RSŽ: 187) te inkotativni glagol *zaslipiti* (RSŽ: 299), dok je glagol *naslipiti se* (RSŽ: 176) sativnog značenja. U komunikaciji na društvenim mrežama i portalima dosta je raširen i glagol *fejsbučiti* (: engl. *Facebook*) s izvršenom alternacijom.

Sufiksom *-nu-* glagoli se u bosanskom jeziku mogu tvoriti od glagola¹⁷ (Babić 1986: 454, 459, 475, 476, Jahić – Halilović – Palić 2000: 319, Klajn 2003: 348, Silić – Pranković 2005: 150), pridjeva i imenica (Babić 1986: 448, 454, 457, Klajn 2003: 348) te uzvika (Jahić – Halilović – Palić 2000: 321, Klajn 2003: 348). U korpusu je zabilježen trenutno-svršeni glagol sa značenjem jednokratnosti radnje *kolnuti* (: engl. *call*) – ‘nakratko pozvati telefonom’, dok je kod drugih glagola s ovim sufiksom u prvom planu perfektivnost radnje, na što ukazuju primjeri *kisnuti* (: engl. *kiss*) – ‘poljubiti’ i *kilnuti* (: engl. *kill*) – ‘ubiti’.

Sufiks *-isa-*¹⁸ u bosanskom jeziku upotrebljava se za derivaciju glagola od imenica (Babić 1986: 448¹⁹, Jahić – Halilović – Palić 2000: 320) i, rijetko, glagola²⁰ (Babić 1986: 477). Kada služi kao formant za izvođenje glagola od anglicizma, u bosanskom jeziku

¹⁶ U radu N. Bugarski (2002: 61) referira se na Surdučkog (1978: 328), koji ukazuje na neke manje frekventne formante kod pozajmljenih glagola, a među njima i na *-i-* i *-nu-* (s po jednim primjerom za svaki), pri čemu autor izvodi zaključak da su oni karakteristični za jezik iseljenika, s čim se slaže i navedena autorica. Sa druge strane, u radu A. Mikić Čolić (2015: 89) navode se samo dva glagola izvedena sufiksom *-i-*, a to su *dramiti* i *muktašiti*, čija osnova nije iz engleskog jezika.

¹⁷ Ipak, on tada primarno ima funkciju sufiksa za perfektivizaciju, a ne sufiksa za derivaciju.

¹⁸ Poput sufiksa *-ira-*, ni ovaj odomaćeni sufiks stranog porijekla nije naveden u Silić – Pranjković 2005.

¹⁹ Babić (1986: 454) navodi samo sljedeće glagole izvedene ovim sufiksom: *kalajisati*, *krunisati*, *majmunisati*.

²⁰ *Hvalisati se* prema *hvaliti se*.

nije puno zastupljen,²¹ a to potvrđuje i korpus, u kojem je zabilježen samo jedan glagol sa sufiksom *-isa*, i to *intervjuisati* (RBJ: 396).

Stilistički potencijal glagolskih neologizama deriviranih od anglicizma

Svi glagoli koji se upotrebljavaju u svakodnevnoj komunikaciji i na internetskim portalima i forumima a nisu navedeni u rječničkim izvorima (poput *blogovati/blogirati*, *mejlovati/mejlati*, *tagovati* i sl.) mahom predstavljaju glagolske neologizme koji su se pojavili u posljednjih dvadesetak godina i manje, a značenja im se odnose na pojave tipične za nove vidove komunikacije u virtuelnom svijetu. Upravo iz tih razloga, oni se u svakodnevnoj komunikaciji obično ne mogu zamijeniti domaćim sinonimima ili konstrukcijama, koje za prosječnoga govornika nemaju isti stilistički i emotivno-ekspresivni potencijal.²² Na takav zaključak upućuje i istraživanje među izvornim govornicima bosanskog jezika koje se ticalo njihova odnosa prema anglicizmima (v. Šehović 2009b: 130, fsn. 30). Ukoliko je navedeni stav prosječnih govornika bosanskog jezika bio isključiv još prije deset godina, možemo biti sigurni da proteklo vrijeme nije umanjilo njegovu jačinu, baš naprotiv.

Također, u svakodnevnoj komunikaciji moguće je i prefigurirati dvovidne glagole izvedene od anglicizma, koji u tom slučaju imaju notu stilski snižene markiranosti te gotovo postaju markeri razgovornog stila.

Tvorbena sinonimija glagolskih neologizama deriviranih od anglicizma

U istraživanom korpusu glagola deriviranih od anglicizma primjetna je tendencija upotrebe određenih glagola sa dva ili čak tri sufiksa na istu tvorbenu osnovu. Takav je, npr., glagol *mejlati*, koji se upotrebljava naporedo uz *mejlrati* i *mejlovati*, te *kiksati*, uz koji se koriste i *kiksovati* i *kiksirati*, iako su oni vrlo markirani. Pored njih, sa dva sufiksa u bosanskom jeziku mogu se realizirati sljedeći glagoli: *blogirati/blogovati*, *boksati/boksovati*, *drilati/drilovati*, *intervjuirati/intervjuisati*, *lajkati/lajkovati*, *startati/startovati*, *štrajkati/štrajkovati*, uz blagu prednost koja se daje drugoj formi, te *tankirati/tankovati*.

Iako navedena tendencija nije novost u jeziku, ona je zanimljiva kao pokazatelj opće raširenosti ovih glagola, a posebno je upečatljiva kada se uočava kod glagolskih neologizama izvedenih od anglicizma. Naime, mada su ti glagoli u upotrebi tek relativno kratko vrijeme, oni su očito postali toliko značajni za korisnike bosanskog jezika da iziskuju više različitih sufiksa na istu tvorbenu osnovu. Sa druge strane, iako ovakva upotreba

²¹ U srpskom jeziku njegova zastupljenost u ovoj funkciji je kudikamo veća (up. Bugarski 2002: 73), ali ne tolika da ugrozi dominaciju sufiksa *-ira-* i *-ova-*.

²² Up. suprotstavljene stavove O. Durbabe (2002: 193) i S. Ristić (2006: 176) na tu temu. Naime, govoreći o primjeru *daunlo(u)dovati*, Durbaba navodi da se za njega može naći ekvivalent, dok S. Ristić zauzima načelni stav da "primjeri srpskih ekvivalenata... ipak ne pokrivaju potpuno značenje preuzetih reči iz engleskog jezika...".

više sufiksa nema semantičku vrijednost, ona u pojedinim slučajevima može imati stilističku vrijednost (up. Bugarski 2002: 73).

3. Zaključak

Svaki se jezik bogati prihvatanjem leksike stranog porijekla, u koju spadaju i anglicizmi, motivatori za izvođenje novih riječi u bosanskom jeziku, a među njima naročito za veliki broj glagola. Sufiksi kojima se izvode ovi glagoli su: *-ira-*, *-ova-*, *-a-*, te *-isa-*, dok su u žargonu zabilježeni i glagoli sa sufiksom *-i-* i *-nu-*, gdje se glagoli često izvode direktno od engleske riječi.

Pored toga, u svakodnevnoj komunikaciji neki dvovidni glagoli izvedeni od anglicizma podliježu prefiksaciji, što im daje notu stilski snižene markiranosti. Prefiksacijom se ne mijenja isključivo glagolski vid, ponekad ona mijenja značenje glagola u osnovi, što se naročito odnosi na primjere u kojima se upotrebljavaju prefiksi odričnog značenja.

Također, česta je upotreba jednog anglicizma kao motivatora za izvođenje glagola sa dva, čak i tri različita sufiksa, što može sugerirati na važnost njima označenog pojma, ali i na moguću potrebu uvrštavanja tih riječi u rječnike savremenog bosanskog jezika. Na to već ukazuju i neki glagoli derivirani od anglicizma na portalima i u svakodnevnoj komunikaciji koji se koriste i u prenesenom značenju, što potvrđuje njihovu opću raširenost.

Na temelju svega rečenog, jasno je da se glagoli izvedeni od anglicizma u općim tvorbenim tendencijama ne razlikuju od bilo kojih drugih glagola bosanskog jezika, međutim, postoje i primjeri zabilježeni u žargonu, gdje se oni izvode direktno od engleske riječi, po čemu su ovi glagoli markirani. Nadalje, prefiksacija glagola izvedenih od anglicizma tamo gdje to nije neophodno doprinosi prepoznatljivosti razgovornog stila u kojem se realiziraju, a brojnost sufiksa koji se dodaju na istu tvorbenu osnovu te razvoj prenesenog značenja kod nekih glagola izvedenih od anglicizma ukazuje na njihovu općeraširenost i, posljedično, potrebnu veću prisutnost ovih glagola u leksikografskim izvorima savremenog bosanskog jezika, naročito kada se ima u vidu načelo evolutivnosti standardnog jezika ali i njihov stilistički i emotivno-ekspresivni potencijal za prosječnoga govornika bosanskog jezika.

Izvori

a) Rječnici:

Halilović, Senahid; Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo (skraćena: RBJ)

Halsey, William D. (ed.) (1986), *The Scribner Dictionary*, Scribner Educational Publishers, a Division of Macmillan Publishing Company, Mission Hills

Saračević, Narcis (2003), *Rječnik sarajevskog žargona*, Vrijeme, Zenica (skraćena: RSŽ)

Vasić, Vera; Tvrtko Prčić, Gordana Nejgebauer (2001), *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Zmaj, Novi Sad

Wehmeier, S. (ed.) (1997), *Oxford Wordpower Dictionary*, Oxford University Press, Oxford

b) Časopisi:

Info, broj 129, oktobar/listopad 2008.

Info, broj 166, 2012.

c) Internetski:

<http://www.akta.ba>

<http://www.azra.ba>

<http://www.bigportal.ba>

<http://www.body.ba>

<http://www.bosanski-forum.ba>

<http://www.cafekajak.com>

<http://www.faktor.ba>

<http://www.forum.klix.ba>

<http://www.forum.sportsport.ba>

<http://www.frontal.ba>

<http://www.inmedia.ba>

<http://www.klix.ba>

<http://www.lolamagazin.com>

<http://www.ljepotaizdravlje.ba>

<http://www.najdoktor.ba>

<http://www.pomoc.olx.ba>

<http://www.radiokameleon.ba>

<http://www.sultanovic.net/forum>

<http://www.tuzlanski.ba>

<http://www.vaillant.ba>

Literatura

- Babić, Stjepan (1986), *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus, Zagreb
- Bugarski, Nataša (2002), "Morfološka adaptacija glagola pozajmljenih iz engleskog jezika", *Prilozi proučavanju jezika*, 33, str. 58–77, Novi Sad
- Bugarski, Ranko (2005), *Jezik i kultura*, Čigoja štampa, Beograd
- Drljača, Branka (2006), "Anglizmi u ekonomskome nazivlju hrvatskoga jezika i standardnojezična norma", *Fluminensia*, 18/1, str. 65–85, Rijeka
- Durbaba, Olivera (2002), "Internet provajderi u sajber-spejsu", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 30/1, str. 187–195, Međunarodni slavistički centar, Beograd
- Filipović, Rudolf (1986), *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU i Školska knjiga, Zagreb
- Halilović, Senahid (2017), *Pravopis bosanskoga jezika*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Halonja, Antun (2008), "Nacrt za rječnik hrvatskoga računalnog žargona", *Filologija*, 50, str. 13–37, Razred za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
- Jahić, Dževad; Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Klajn, Ivan (2003), *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo drugi, Sufiksacija i konverzija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska, Beograd – Novi Sad
- Mihaljević, Milica (1993), *Hrvatsko računalno nazivlje: jezična analiza*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Mikić Čolić, Ana (2015), "Tvorba glagolskih neologizama i uklapanje u jezični sustav", *Fluminensia*, god. 27, br. 1, str. 87–103, Rijeka
- Muhvić-Dimanovski, Vesna (2005), *Neologizmi: problemi teorije i primjene*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Piper, Predrag (2003), *Srpski između velikih i malih jezika*, Beogradska knjiga, Beograd
- Ristić, Stana (2006), *Raslojenost leksike srpskog jezika i leksička norma*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd
- Silić, Josip; Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Vol. I–II, Matica hrvatska, Zagreb
- Stanojčić, Živojin; Ljubomir Popović (2008), *Gramatika srpskog jezika*, jedanaesto, prerađeno izdanje, Zavod za udžbenike, Beograd
- Šehović, Amela (2009a), "Leksika razgovornoga bosanskog jezika", *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, str. 111–308, Slavistički komitet, Sarajevo
- Šehović, Amela (2009b), "Mjesto i funkcija anglicizama u savremenom bosanskom jeziku", *Pismo*, 7/1, str. 122–138, Sarajevo
- Šević, Radmila B. (1996), "Srpski i engleski – jezici u kontaktu?", u: Judita Plankoš (ur.) *O leksičkim pozajmljenicama*, Gradska biblioteka Subotica – Institut za srpski jezik SANU, Subotica – Beograd
- Šipka, Danko (2004), "Leksička dinamika devedesetih: brojke i slova", *Južnoslovenski filolog*, LX, str. 99–111, Institut za srpski jezik SANU, Beograd

III.

Normativna pitanja
savremenog bosanskog,
hrvatskog i srpskog jezika

Evelina Grozdanova: O sastavljenom i nesastavljenom pisanju riječi u hrvatskome, srpskome i bugarskome jeziku

Predmet istraživanja rada je sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi u hrvatskome, srpskome i bugarskome jeziku. Glavni je fokus na pisanje imenica, te se opisuje i analizira materijal koji ulazi u pravopisna poglavlja o sastavljenome i nesastavljenome pisanju. Imajući u vidu to da proučavani problem nije u suštini pravopisni, već jezični, što izaziva veće kolebanje kod pisanja, rad ukazuje na osnovne normativne probleme kod određivanja načela i pravila za pisanje imenica i na način na koji se ti problemi rješavaju. Pomoću komparativne metode izlažu se sličnosti i specifičnosti među trima jezicima u normiranju te problematike.

Na temelju provedene analize može se zaključiti kako postoji minimalan broj razlika među pravilima o sastavljenom i nesastavljenom pisanju imenica u pravopisnim priručnicima triju jezika, no u suštini problem se rješava na isti način. Najveća razlika se nalazi u pristupu rješavanju problema.

Rad se temelji na pravopisnim pravilima izloženima u najnovijim pravopisnim priručnicima triju jezika – *Hrvatskom pravopisu* iz 2013., izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, *Pravopisom srpskog jezika (Правонис српског jezika)* iz 2010., izdanju Matice srpske, te *Službenom pravopisnom rječniku bugarskog jezika (Официален правонисен речник на българския език)* iz 2012., izdanju Bugarske akademije znanosti.

Ključne riječi: pravopis, pravopis hrvatskoga jezika, pravopis srpskoga jezika, pravopis bugarskoga jezika, sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi, spojeno i odvojeno pisanje riječi.

On writing words together and separately in Croatian, Serbian and Bulgarian

The paper studies the composed and separated writing of words in the Croatian, Serbian and Bulgarian language. The emphasis is on the writing of nouns, and therefore, the material found within the orthographic chapters on composed and separated writing is described and analyzed. Bearing in mind that the problem is not only orthographic but linguistic, thus causing even more indecisiveness in writing, this paper highlights the basic normative issues in determining the principles and rules of writing nouns in the

examined languages and the way the normativists solve the problem. The research uses comparative methods in exposing the similarities and specificities between the three languages when it comes to setting norms for these issues.

Based on the analysis, it can be concluded that there is a minimal number of differences between the rules for composed and separated writing of nouns in the orthographic manuals of the three languages, but in essence the problem is solved in the same way. The biggest difference lies in the approach to solving the problem.

The paper is based on orthographic rules set forth in the most recent orthographic manuals of the three languages – *Croatian orthography*, 2013, published by the Institute of Croatian Language and Linguistics, *Orthography of the Serbian language*, 2010, published by Matica srpska and the *Official orthographic dictionary of Bulgarian language*, 2012, published by the Bulgarian Academy of Sciences.

Key words: orthography, Croatian orthography, Serbian orthography, Bulgarian orthography, composed and separated writing of words.

1. Uvod

Cilj ovog rada je predstaviti i usporediti načine na koje hrvatska, srpska i bugarska pravopisna norma traže i nude rješenje problema kod definiranja pravila o tome kada se jedna riječ piše sastavljeno, kada nesastavljeno, a kada sa spojnicom. Osnovni fokus je na pisanje imenica. Rad se temelji jedino na pravopisnim pravilima koja su izložena u najnovijim pravopisnim priručnicima triju jezika – *Hrvatskom pravopisu* iz 2013., izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje,¹ *Pravopisom srpskog jezika* (*Правонис српског језика*) iz 2010., izdanju Matice srpske² i *Službenom pravopisnom rječniku bugarskog jezika* (*Официјален правописен речник на бугарскиј език*) iz 2012.,³ izdanju Bugarske akademije znanosti.

Na početku moramo napomenuti činjenicu da u trima jezičnim praksama postoje određene razlike kod razmatranja pravopisne problematike. Dok se u hrvatskoj i u srpskoj praksi osnovna pozornost posvećuje samim pravopisnim principima, a u rječniku se nalaze samo riječi s kojima je povezan kakav pravopisni problem, u bugarskoj se praksi veći naglasak stavlja na rječnik (nije slučajno to što priručnik nosi naziv *Službeni rječnik*), koji nastoji obuhvatiti maksimalan broj leksema, bez obzira na to postoji li kolebanje kod njihova pisanja ili ne. Razmatrani priručnik pretendira na to da je najopsežniji dosad i navodi da se sastoji od 90.000 rječničkih jedinica (Popova 2013: 95–103).

Razlike među analiziranim pravopisima mogu se klasificirati u: razlike u načinu obrade i izlaganja pravila te razlike među pravopisnim pravilima.

¹ U nastavku teksta HP.

² U nastavku teksta SP.

³ U nastavku teksta BP.

Prema riječima Vladka Murdarovog, koji je vodeća figura u sastavljanu pravopisnog rječnika bugarskoga jezika, suvremenog Bugarina najviše muči pisanje složenica. Zbog toga se u rječniku nalazi posebno poglavlje o sastavljenome i nesastavljenome pisanju. Poteškoća se nalazi u tome što proučavani problem nije u suštini pravopisni, već jezični, što izaziva veće kolebanje kod pisanja (Murdarov 2012: 5–6).

U HP-u i SP-u su pravila kojima se određuje razmatrana pravopisna problematika grupirana preglednije, na način na koji se objašnjava pisanje svih vrsta riječi, počevši s imenicama. U BP-u pravila su grupirana ovisno o načinu pisanja riječi.

Sva tri priručnika definiraju postojanje tri načina pisanja riječi – sastavljeno (kao jednorječnice), nesastavljeno – kao dvije riječi (višerječnice) i pisanje sa spojnicom (odnosno crticom u SP-u).

2. Sastavljeno pisanje riječi (Sastavljeno pisanje imenica)

Definicija koju daje HP je kratka i jasna: “Kao jedna riječ pišu se dvije sastavnice koje označuju jedan pojam i imaju jedan naglasak” (HP 2013: 47). SP određuje da se sastavljeno (spojeno) pišu složenice i izvedenice koje odlikuje nesamostalnost jedne ili obje sastavnice, objedinjenost naglasaka i novo značenje koje nastaje objedinjavanjem sastavnica (SP 2010: 75), dok BP određuje sljedeće: “Složenice se mogu pisati sastavljeno ili sa spojnicom” (BP 2012: 51). I nastavlja da je kod pisanja složenica osnovni pravopisni princip sintaktički princip. Prema tom principu kod pisanja riječi bitan je odnos među osnovama od kojih se sastoji složenica. Odnos može biti *ravnopravan* ili *neravnopravan*. Kad je odnos neravnopravan, jedna od osnova je glavna, a druga je podređena i u ovim slučajevima postoje dvije mogućnosti za pisanje riječi – kad se glavna osnova nalazi na prvom mjestu i kad se podređena osnova nalazi pred glavnom. Prema tome se formiraju dva osnovna tipa: glavna osnova – podređena osnova i podređena osnova – glavna osnova. Kod ravnopravnog smisaonog odnosa sve osnove su glavne te postoji samo jedan tip: glavna osnova – glavna osnova. Ta objašnjenja nisu potpuno jasna, a autori kao da su zaboravili uključiti primjere koji bi bolje ilustrirali te tipove riječi. U tekstu se nastavlja da se složenice mogu sastojati od dvije ili više osnova koje imaju točno određeno mjesto i koje su povezane spojnikom *-o-*, *-e-* ili *-и-*, a ponekad završetak prve osnove obavlja ulogu spojnika. Za tu definiciju dani su sljedeći primjeri:

газостанция, кредитополучател, земеразделяне, пътепоказател, петилетка, трагикомедия.

U nekim slučajevima ne postoji spojnik:

азотсъдържащ, петгодишен (obje su riječi pridjevi).

a. Sastavljeno pisanje imenica u HP-u

HP grupira slučajeve u kojima se imenice pišu sastavljeno na sljedeći način:

- nastale slaganjem (*bjelokost, jugoistok, romanopisac, umobolnica*)

- nastale srastanjem (*ampersat, bubamara, čuvarkuća, poslijepodne, vizitkarta, Biograd, Dugopolje*)
- nastale srastanjem i sufiksacijom (*vangogovac, Hongkonžanin, Njujorčanin*)
- nastale slaganjem i sufiksacijom (*crvenokožac, dugoprugaš; Crnogorac, Starograđanin*)
- nastale dodavanjem hrvatskoga ili stranoga prefiksa ili prefiksoida (*doručak, nuzzarada, polubog, suautor; nebrat, nečovjek; autobiograf, eurozona, fotomontaža, skioprema*).

b. Sastavljeno pisanje imenica u SP-u

SP definira sastavljeno pisanje u sljedećim slučajevima:

- kod složenica i izvedenica koje odlikuje nesamostalnost jedne ili objiju sastavnica (*родољуб, пољопривреда, географија*)
- kod objedinjenosti naglaska – izgovor s jednim naglaskom (*Београд, кривоклетство, страховлада*)
- kad se dobije novo značenje koje nastaje objedinjavanjem sastavnica (*бабарога, пробисв(у)ет, југоисток, југозапад*).

Najveći normativni problem zapaža se kad su početne sastavnice stranog podrijetla sa statusom ili formanta ili prefiksoida kao što su *auto, avio, moto, foto, mini, super* itd., a autori ističu da se pribjegavalo pojedinačnom, leksičkom normiranju i navode sve te prefiksoide, ali ne predlažu konkretno rješenje tog problema.

c. Sastavljeno pisanje imenica u BP-u

BP određuje sastavljeno pisanje u sljedećim slučajevima:

- imenice u kojima podređena osnova mogu biti različite vrste riječi (imenice, pridjevi, redni brojevi, zamjenice i prilozi) koje su povezane s glavnom osnovom pomoću spojnika ili završavaju na vokal koji igra ulogu spojnika (*водовъртеж, паркомјасто, първоизточник, самовнушение*)
- imenice koje znače nazive blagdana ili gradova, u kojima je podređena osnova posvojni pridjev od osobnog imena, a povezan je sa glavnom osnovom bez spojnika (*Ивановден, Никулден, Ботевград*)
- imenice čija je podređena osnova glavni broj, povezan sa glavnom osnovom bez spojnika (*двуколка, петдесетгодишнина*)
- imenice (koje se uglavnom sastoje od riječi stranog podrijetla) u kojima je podređena osnova imenica povezana sa glavnom osnovom bez spojnika (*балетмайстор, вакуумпарат, голмайстор, киносалон, яхтклуб, радиопредавател*).

Imenice čiji je prvi dio (ponekad i oba dijela) stranog podrijetla, a nema samostalnu uporabu u jeziku, pišu se sastavljeno (*айскафе, бодибилдинг, джакпот, вебстраница, лайфстайл, ноутбук, саундтрак, сноуборд, феърплей, хотдог, шоурум*).

No, ako se sastavnice ovakvih imenica upotrebljavaju kao samostalne riječi, dopušta se njihovo nesastavljeno pisanje te postoje oblici tipa: *бизнесадминистрация* i *бизнес*

администрация, гейпарад i гей парад, еврозона i евро зона, кафемашина i кафе машина, тенистурнир i тенис турнир.

- imenice u kojima je podređena osnova skraćeni pridjev (pretežno stranog podrijetla), koji je povezan sa glavnom osnovom sa spojnikom ili bez nje-ga (*автопилот, електроуред, мото клуб, профсъюз, телекомуникации, термоизолация*)
- imenice u kojima je prvi dio glagolski oblik u imperativu (*бутниколиба, ланнишаран, препъникамък, развейтрах*)
- imenice koje su nastale od imena književnih junaka, no koriste se kao opće imenice. Tada se cijela nova riječ piše sastavljeno, malim početnim slovom (*байганьо, донжуан, донкихот*)
- riječi koje se sastoje od kratica stranog podrijetla i koje se upotrebljavaju kao opće imenice (*айпод, айфон, диджей, джисем*).

3. Nesastavljeno pisanje riječi (Nesastavljeno pisanje imenica)

a. Nesastavljeno pisanje imenica u HP-u

HP propisuje da se kao dvije riječi pišu:

- dvije imenice koje označuju jedan pojam, imaju dva naglaska i obje se sklanjaju (*брод дизалица, човек звијер, град држава, камен темелјас*)
- nesklonjivi pridjev i imenica (*беж одијело, фер поступак, гала већер, секси одјећа*)
- pokrata i imenica (*DNK analiza, GSM operater, IP адреса, USB меморија, WC školјка*)
- nesklonjive kratice *don* i *fra* i vlastito ime (*don Mihovil, fra Ivan*).

b. Nesastavljeno pisanje imenica u SP-u

SP određuje da se nesastavljeno/odvojeno pišu:

- dvočlani spojevi čiji je prvi član nepromjenjiva riječ, koja se shvata kao pridjev (*фер игра, нето маса, гала ручак, фитнес тренер*)
- spojevi kod kojih je prva riječ simboličko ime, firma i sl. (*Балкан експрес, јафа кекс, тојота аутомобили*)
- spojevi čiji prvi član ima samostalnu uporabu (*вестерн филм, рок опера, допинг тест, интернет страница*).

c. Nesastavljeno pisanje imenica u BP-u

BP propisuje nesastavljeno pisanje kod složenica i sintaktičkih spojeva, bez obzira na smisaoni odnos među riječima – ravnopravni ili neravnopravni, kao i bez obzira na mjesto pojedinih riječi jedne prema drugoj. Nesastavljeno se pišu:

- imenice čija je podređena sastavnica stranog podrijetla, no upotrebljava se u jeziku kao samostalna riječ (*бизнес администрация, гол линија, джаз концерт, имейл съобщение, паркинг място, ски състезание*).

No, kada se podređena sastavnica ne upotrebljava kao samostalna riječ, propisuje se sastavljeno pisanje (*наркотрафикант, редколегија, хидробетон*).

- kombinacije od pokrate i imenice (*ЕКГ данни, МВР център; SIM карта, TV коментар, VIP зона*)⁴
- kombinacije tipa: *водец предаване, завеждащ отделение, командващ флота, младши лейтенант, старши треньор, директор продукция, ръководител движение, художник костюми*
- kombinacije od dviju imenica, od kojih prva može završavati na postpozitivni član: *държава собственик (държавата собственик), концерт рецитал (концертът рецитал), мач ревани (мачът ревани), страна членка (страната членка), художник модернист (художникът модернист)*
- kombinacije od priloga i pridjeva: *бавно прелитащ, зверски убит, изключително надарен, интелектуално наситен*.

4. Pisanje sa spojnicom

a. Pisanje sa spojnicom u HP-u

HP određuje da se sa spojnicom pišu:

- dvije sastavnice od kojih se prva ne sklanja, koje označuju jedan pojam, a svaka ima svoj naglasak (*alfa-zrake, café-bar, čarter-linija, domino-efekt, general-pukovnik, gol-razlika, jazz-glazba, kesten-pire, pop-ikona, rahat-lokum, rang-lista, rock-opera, šoping-centar, top-model, tuš-kabina, vagon-restoran, žar-ptica; Bali-beg, Kublaj-kan, Mehmed-paša, Omer-paša, Smail-aga*)
- dvije sastavnice od kojih je prva kratica, slovo, oznaka ili simbol (A-reprezentacija, B-kategorija, C-vitamin, e-adresa, e-pošta, α-raspad, β-karoten, γ-zrake, pH-vrijednost, Rh-faktor)
- dvije sastavnice od kojih se prva ne sklanja, svaka ima svoj naglasak, a spojnica:
  - zamjenjuje veznik **i**: *dan-noć, džin-tonik, džus-votka, križić-kružić, par-nepar, pismo-glava, propan-butan, radio-televizija, rum-kola, suknja-hlače, svjetlo-sjena, šah-mat*
  - označuje smjer: *istok-sjeveroistok, jug-jugoistok, zapad-sjeverozapad, zemlja-zemlja, zemlja-zrak, zrak-zrak*
- dvije sastavnice od kojih se prva ne sklanja, koje označuju jedan pojam, svaka ima svoj naglasak, a nastale su udvajanjem prve sastavnice ili promjenom sloga (*beri-beri, bugi-vugi, ča-ča-ča, čau-čau, jo-jo, kus-kus, ping-pong*)
- dvije sastavnice kojima se izriče neodređenost ili stupnjevanje, a svaka ima svoj naglasak (*čašica-dvije, dan-dva, godina-dvije, korak-dva, metar-dva, mjesec-dva, riječ-dvije, sat-dva, tisuću-dvije*).

⁴Iako je ćirilica jedino službeno pismo, autori BP-a dopuštaju pisanje latinicom kad je riječ o nekim popularnim pokratama, pretežno s engleskoga jezika.

b. Pisanje sa spojnicom u SP-u

SP propisuje da se sa spojnicom (crticom) pišu sklopovi riječi kod kojih sastavnice zadržavaju izvjestan stupanj značenjske autonomnosti i nepromijenjenost prve od njih. Autori navode da spojnica (crtica) znači da se spoj ne uzima kao prava, cjelovita riječ nego kao dvije lekseme udružene u datoj prilici. Na taj se način pišu:

- tradicionalni orijentalizmi (*алај-барјак, ђул-баишта, шиш-ћевап*)
- tradicionalni slikoviti, pojmovno objedinjeni spojevi (*жар-птица, ремек-дело*)
- riječi kod kojih se prva sastavnica (imenica) osjeća kao zamjena za pridjev (*извор-вода, спорт-клуб, туш-кабина, гол-линија*)
- riječi kod kojih prva sastavnica bliže određuje drugu (*вишња-боја, веш-машина*).

c. Pisanje sa spojnicom u BP-u

BP propisuje da se sa spojnicom pišu:

- imenice u kojima su i glavna i podređena osnova imeničke, pri čemu druga određuje ili konkretizira prvu (*вагон-ресторант, генерал-лейтенант, заместник-председател, кандидат-студент, министър-председател, премиер-министър, член-кореспондент*).

Kod ovakvih imenica u oblicima za množinu mijenja se samo drugi dio (*вагон-ресторанти, кандидат-студенти, министър-председатели*), po

- kad se koristi skraćeni oblik ovakvih imenica, spojnica se piše iza točke (*ас.-режисьор* (od *асистент-режисьор*), *зам.-дир.* ili *зам.-директор* (od *заместник-директор*))
- kad se ispred ovakve imenice dodaje treća osnova, ona se piše nesastavljeno (*заместник министър-председател*)
- kad se ispred ovakve kombinacije dodaje druga imenica, ona se piše nesastavljeno u odnosu na ostali dio (*заместник генерален секретар, заместник главен прокурор, заместник програмен директор*)
- kad je u imenici podređena osnova slovo ili naziv slova, imenica se piše sa spojnicom (*алфа-стабилизатор, гама-лъч, ку-код; α-стабилизатор, у-лъч*)
- kad je u imenici podređena osnova slovo, koje označava kraticu pridjeva, imenica se piše sa spojnicom (*е-подпис, е-фактура, м-бизнес*)
- imenice koje se sastoje od osnova dviju općih imenica ili osobnih imena (*плод-зеленчук, план-програма, покупо-продажба, пренос-превоз, старт-финал, товаро-разтоварач; Ана-Мария, Жан-Жак, Иван-Александър, Иванова-Каранетрова, Австро-Унгарија*).

5. Razlike među pravopisnim pravilima

U većem broju slučajeva sve tri pravopisne norme propisuju slična pravila za pisanje riječi, no postoje i neke razlike. Različita rješenja primjećuju se pretežno kod složenica koje sadrže riječ stranog podrijetla.

BP određuje sastavljeno pisati složenice čije su sastavnice (prva ili obje) stranog podrijetla, a nemaju samostalnu uporabu u jeziku. HP propisuje da se dvije sastavnice – od kojih se prva ne sklanja – koje označuju jedan pojam, a svaka ima svoj naglasak, pišu sa spojnicom, SP navodi da je osnovni kriterij nepromjenjivost prve sastavnice:

BP	HP	SP
хотдог	hot-dog	–
вебстраница	web-stranica	веб-сајт (и интернет страница)
тенистурнир (и тенис турнир)	tenis-klub	–

Ovdje moramo istaknuti to da nije sasvim jasno koristi li se određena tuđica u bugarskome jeziku samostalno ili se ne koristi. Sami autori pravopisa nisu potpuno konkretni, možda ni sigurni, kako se određena riječ mora pisati, pa nude rješenje tog problema koristeći dublete. Npr. *кафе машина*, no i *кафе-бар*; *гол линия*, no i *голлина*, *бизнес среда*, no i *бизнессреда* itd.

Ipak, za neke riječi u BP-u i HP-u vrijede ista pravila, dok SP u nekim slučajevima nudi različito rješenje:

бодибилдинг	bodibilder	боди-билдинг; боди-билдер
-------------	------------	---------------------------

Na različite načine se nude rješenja kad je riječ o najnovijim tuđicama. To je uvjetovano različitim pismima – činjenica je da se na bugarskome jeziku piše jedino ćiriličnim pismom, a hrvatskome jeziku nije poteškoća koristiti izvorni oblik te riječi:

айфон	iPhone	–
джиесем	GSM	–

U SP te riječi nisu razmatrane.

Zanimljivo je spomenuti da u BP-u postoji oblik *есемес*, a u HP-u registriran je glagol *есемесати*, što ukazuje na sličnu logiku kod rješavanja ovog problema.

Razlike se mogu primijetiti i kod pisanja složenica u kojima su i glavna i podređena osnova imeničke, od kojih druga objašnjava ili konkretizira prvu:

заместник-председател	zamjenik predsjednika	заменик председника
-----------------------	-----------------------	---------------------

Za ove slučajeve HP određuje nesastavljeno pisanje kad dvije imenice označuju jedan pojam, imaju dva naglasaka i obje se sklanjaju. Isto rješenje nudi i SP.

6. Zaključak

Na temelju provedene analize može se zaključiti kako postoji minimalan broj razlika među pravilima o sastavljenom i nesastavljenom pisanju imenica u pravopisnim priručnicima hrvatskoga, srpskoga i bugarskoga jezika, no u suštini problem se rješava na isti način. Najveća razlika se nalazi u pristupu rješavanju problema. HP izlaže pravila jasnije, bez dodatnih objašnjenja. SP je bogat primjerima, iako ponekad pravila nisu sasvim jasno određena, BP propisuje golem broj kompliciranih i različitih načela, što izaziva zbrku kod primjene pravila. Često u SP-u i BP-u može doći do zbrke jer se ista riječ u rječniku može naći napisana na način različit od prikazanog u pravopisnim pravilima. Ne smije se zaboraviti da je pravopis priručnik za sve, a često i sami jezikoslovci teško mogu odrediti koja je osnova glavna, a koja podređena, koristi li se samostalno u jeziku određena riječ ili ne. T. Gajdarova (Gajdarova 2013) ističe da postoji velik broj razlika između pravila o sastavljenom i nesastavljenom pisanju riječi i riječi u pravopisnom rječniku. Prema njoj, autorova logika nije jasna u svim aspektima. Gajdarova vidi razlog za to u činjenici da su osnovna pravila o sastavljenom i nesastavljenom pisanju riječi napisana u 40-im i 50-im godinama 20. stoljeća. Isto tako problem je i to što se kroz godine norma često mijenjala i određena riječ se mogla pisati čas sastavljeno, čas nesastavljeno, čas sa spojnicom. Kolebanje i neskladnost izaziva činjenica da osnovni pojmovi nisu definirani. Neke riječi su u pravilima navedene kao primjer za pisanje sa spojnicom, a u rječniku su te iste riječi napisane sastavljeno ili nesastavljeno.

Poznato je da dopuštanjem pravopisnih dubleta u književnoj normi norma postaje kolebljiva i nesigurna.

Završit ćemo rad riječima Ive Pranjkovića kako je razmatrani pravopisni problem jedan od najtežih pravopisnih pitanja i zbog toga se mora raditi na tome da se dâ općenito pravilo koje izgleda vrlo jasno, prihvatljivo i jednostavno.

Literatura

- Bugarski pravopis (2012), (BP), *Официален правописен речник на българския език*, БАН, Институт за български език, Просвета, София
- Gajdarova, Teofana (2013), “Официален правописен речник на българския език – новости и проблеми”, *Пловдивски университет*, бр. 1–2 (426–427), 26 февруари XXXI, 12–13.
- Hrvatski pravopis (2013), (HP), *Hrvatski pravopis*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zrinski d. d., Zagreb, Čakovec
- Mihaljević, Milica, Ermina Ramadanović (2006), “Razradba tvorbenih načina u nazivlju”, *Raspredbe Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 32, 193–211.
- Murdarov, Vladko (2010), “За слятото и ртазделното писане на сложните съществителни имена”, *Български език*, 134–136.
- Murdarov, Vladko (2012), “Проблемите на съвременния правопис”, *Български език*, 5–6.
- Popova, Marija (2013), “Официален речник на българския език (Рецензии и обзори)”, *Български език*, бр. 60, 95–103.
- Pranjković, Ivo (2000), “Sastavljeno i nesastavljeno pisanje”, *Vijenac*, 24. ožujak.
- Srpski pravopis (2010), (SP), *Правопис српског језика*, Матица српска, Будућност, Нови Сад

Sandra Hadžihalilović: O realizaciji gramatičkih i pravopisnih normi u SMS komunikaciji u ruskom i hrvatskom jeziku

U radu će se definirati pravopisna i gramatička problematika zastupljena u mobilnoj komunikaciji,¹ s naglaskom na SMS komunikaciju. S pojavom pametnih telefona i tableta može se reći da su, nasuprot tradicionalnim (pisanim) žanrovima razgovornog jezika, u nastanku novi žanrovi i stilovi. Bez mobilnih telefona i tableta današnji život gotovo je nezamisliv za sve dobne skupine. Njihove funkcije su različite, a jedna od njih je čovjekova potreba za stalnom prisutnosti kako u virtualnom svijetu, tako i u društvenoj zajednici općenito.

Ključne riječi: gramatika, pravopis, SMS komunikacija, ruski jezik, hrvatski jezik.

О реализации грамматических и орфографических правил в СМС коммуникации в русском и хорватском языках

В этой статье мы определим грамматические и орфографические правила, употребляющиеся в мобильной коммуникации, с особым вниманием на СМС коммуникацию. Можно сказать, что с появлением умных телефонов (смартфонов) и планшетов, противоположно традиционным (письменным) жанрам разговорной речи, появляются и рождаются новые жанры и стили. Жизнь без смартфонов и планшетов почти невозможно представить для всех возрастов. Одна из их различных функций – это потребность человека в постоянном присутствии как в виртуальном мире так и в сообществе.

Ключевые слова: грамматика, орфография, СМС коммуникация, русский язык, хорватский язык.

¹ Funkcionalna klasifikacija (rus. *функциональная классификация*) temelji se na proučavanju govornih činova i tipova jezične komunikacije. Dijeli jezike na: prirodne (rus. *естественные*), koji su sredstvo komunikacije (usmene i pismene); umjetne (rus. *искусственные*), tj. one koji ne proizvode oblike prirodnih jezika; grafijske (rus. *графические*) – jezici znanosti i tehnologije (logički, programerski, informacijski) (Hadžihalilović 2015: 123–124).

1. Uvod

S nastankom blogova, foruma i chatova primijetili smo novi način komunikacije među ljudima, koji je rezultirao novim načinom pismenog izražavanja. S vremenom su se razvile različite mobilne aplikacije poput *Facebooka*, *Vibera*, *What's up-a* i drugih, koje omogućuju ljudima stalni kontakt i stalnu komunikaciju jer su, prije svega, besplatne i uvijek dostupne. Telefon, čija je prvotna funkcija bila da se preko njega razgovara, postao je sredstvo pisane komunikacije. Ovaj način komunikacije najzastupljeniji je među mlađom populacijom, osobito srednjoškolskom i fakultetskom, ali i u široj zajednici. Iako prevladava mišljenje da se zapravo radi o nedovoljnoj pismenosti, možemo reći da se s novim tehnološkim postignućima razvio ili se razvija novi žanr, novi stil, ali i novi pravopis. Ako se ne uzmu u obzir određeni čimbenici koje za ovo istraživanje smatramo irelevantnima, svakako postoji određeni stupanj nepismenosti u ovom načinu komuniciranja. Ipak postoje određena "nepisana" pravila koja funkcioniraju u mobilnoj SMS komunikaciji, koja ukazuju na sustavnost kakvu ne susrećemo u gramatikama i pravopisima. U ovom radu osvrnut ćemo se upravo na njih.

Pregledom dosadašnjih istraživanja uočili smo niz radova na temu (pod)stilova i hrvatskoga standardnog jezika. Tu se ističu L. Badurina s radovima iz 2004. *Slojevi javnog diskursa* i 2008. *Jezično raslojavanje i tipovi diskursa*; zatim M. Mihaljević koja je 2002. pisala o *Funkcionalnim stilovima hrvatskoga (standardnog) jezika*; A. Peti Stantić i V. Erdeljac 2004. bavile su se *Tekstom kao podtekstom polifunkcionalnosti standardnoga jezika*, I. Pranjković je 1996. pisao o *Funkcionalnim stilovima i sintaksi*, a D. Stolac 2001. o *Podstilu razgovornoga stila hrvatskoga jezika – govoru mladih*. O jeziku pisane komunikacije pisali su M. T. Albano 2011. u radu *Jezik SMS poruka – novi zajednički jezik* i E. I. Litnevskaja 2011. napisala je monografiju na temu *Pis'mennye formy ruskoj razgovornoj reči (K postanovke problemy)*. S obzirom na to da se radi o nestandardnim oblicima pismenog izražavanja koji su slabije izloženi opisivanju i propisivanju te ih je teže i gotovo nemoguće opisati, jasno je zašto ne postoji više radova na zadanu temu.

Funkcionalni pravci i stilovi kao oblici realizacije standardnoga jezika razvili su se još u okviru Praške lingvističke škole odnosno Praškoga funkcionalizma, koji su osim jezika kao sustava počeli proučavati i njegove uporabne vrijednosti. U slavističkome svijetu, u slavenskim filologijama standardni jezik proučava se kao polifunkcionalan, odnosno dolazi do njegova raslojavanja na (standardno)jezične podsustave. Ti jezični podsustavi su funkcionalni stilovi, različiti jezični ostvaraji objedinjeni pojmom standardnog jezika.

Od svih stilova razgovorni stil najteže je definirati. Dok ga Silić smatra jednim od funkcionalnih stilova standardnog jezika, a Težak socijalnim tipom, Pranjković ga određuje kao konkretni funkcionalni stil (na sintaktičko-leksičkoj razini) kojemu su svojstveni asindetizam i koordinacija, u kojemu rijetko susrećemo tzv. konektore, tj. vezna sredstva (Pranjković 1996: 523). Riječi u pojedinim od tih stilova imaju različitu valentnost, pri čemu se narušava i gramatička valentnost u najužem smislu kao što je npr. odstupanje od rekcijskih pravila. Narušavanju gramatičko-leksičke valentnosti odnosno

preosmišljanju iskaza pogoduju neologizmi. Mihaljević Milica smatra da treba uzeti u obzir to da funkcionalni stilovi mogu pripadati standardnom jeziku, ali i da svaki stil jednim dijelom može biti isključen iz standarda (npr. žargonizmi pripadaju razgovornom stilu, ali ne i standardu; razgovor na dijalektu pripada razgovornom stilu, ali ne i razgovornom funkcionalnom stilu standardnog jezika) (Mihaljević 2002: 326). Ne temelju ove pretpostavke, a u svrhu ovog istraživanja, nameće se pitanje: “Pripada li jezik SMS poruka razgovornom stilu ili razgovornom stilu hrvatskoga standardnog jezika?” Budući da se hrvatski standardni jezik uči, Mihaljević smatra da i pojedine funkcionalne stilove treba učiti da bi oni bili stilovi standardnog jezika. Prema tomu, o pogreškama se može govoriti samo sa stajališta funkcionalnoga stila standardnog jezika. Silić ga naziva “metodološkim kamenom spoticanja” jer se proučava u okviru funkcionalnog stila kao lingvističke i kao sociolingvističke činjenice (Silić 2006: 110). Ove pretpostavke nam ostavljaju prostor za kasnije zaključke.

Razgovorni jezik upotrebljavamo automatski, ne pazeći kako izgovaramo pojedine glasove, naglaske, oblike, sintaktičke veze... (Težak, Babić 1994: 26) – tematski je opći i nespecifičan, a jezično također uopćen, pojednostavljen i lišen dorađenosti (Peti Stantić, Erdeljac 2004: 231).

Naime pisana komunikacija (pisani diskurs) sklona je poprimanju nekih od obilježja usmene komunikacije (obilježja govorenosti). Kao primjer Badurina navodi pisanu komunikaciju koju omogućuju nova tehnološka dostignuća i novi mediji (npr. elektronička pošta, internet, pisane poruke koje prenose u GSM mrežama mobilne telefonije, tj. SMS poruke), odnosno komunikaciju u kojoj se (pisane) replike izmjenjuju jedna za drugom, u kojoj sugovornici ne dijele isti prostor, ali dijele isto vrijeme.

Jedna od odrednica jezika SMS komunikacije jest da je to jezik mladih. Tako talijanski lingvista Valerio Giacalone smatra da “pored toga što je gramatički pogrešan, ne predviđa druga pravila, osim brzine pisanja”. Međutim SMS poruke odavno nisu više privilegija mlađe generacije koja je u početku bila njihov isključivi korisnik, već je to zaista univerzalni jezik koji ne poznaje geografske ni jezične granice. U prvom planu ističe se funkcionalnost, a ne formalnost kao princip kojim se vodimo u modernoj, suvremenoj komunikaciji koja odgovara većini ljudi. Osim što je uporaba engleskog jezika u tolikoj mjeri u uporabi kod mladih, ali i ne samo mladih, da se ne smatra prestižem, jezičnim pomodarstvom ili snobizmom, treba voditi računa o izrazitoj podložnosti regionalnim (uz socijalnu, tu je riječ i o dijalektalnoj raslojenosti) razlikama razgovornog funkcionalnog stila. Globalizacija odnosno internacionalizacija u slavenskim jezicima očituje se na svim razinama (a nas ovdje zanima pravopisna razina), podrazumijeva jezično posuđivanje i hibridizaciju (miješanje domaćih i stranih elemenata).

Krenut ćemo od općih karakteristika SMS komunikacije kao pismenog oblika u dvama slavenskim jezicima i doći do novih spoznaja i teorijskih promišljanja o ovoj jezičnoj pojavi.

2. SMS komunikacija kao pismeni oblik u hrvatskom i ruskom jeziku

2.1. Opće karakteristike

SMS komunikacija za razliku od većine oblika i žanrova internetske komunikacije i pisane razgovorne komunikacije općenito privatnog je karaktera, odnosno spada u osobni diskurs.

SMS poruke mogu biti službene i neslužbene, ovisno o temi pišu se određenim stilom, npr.:

- i. **VAZNO-TELE2** (10:36 – 14. 5. 2015.) Postovani, zahvaljujemo na Vasoj uplati u iznosu od 256,56kn. nadamo se da cete nastaviti koristiti Tele2 mrezu. Vas Tele2
- ii. **ErsteCard** (11:35 – 30. 4. 2015.) Postovani, 10% popusta uz Diners! PON servis vozila Neostar, SRI Harvey Norman i Salmoiraghi&Vigano, CET MagicBaby, PET PittaRosso i svaki dan na Konzum online.
- iii. **WALKMAXX** (13:32 – 27. 4. 2015.) Vama prvima javljamo! WALKMAXX platnene tenisice sada snizene 50%, po cijeni od samo 199kn. nazovite odmah 08002070 ili posjetite nase ducane, kolicine ogranicene
- iv. **13990**: Za povoljnije surfanje preporucujemo aktivaciju roaming paketa EU Surf 50MB za 35 kn s PDV-om (vrijedi 48h) slanjem kljucne rijeci EU50MB na broj 13990 ili EU Surf Tjedan 150MB za 100 kn s PDV-om (vrijedi 7 dana) slanjem kljucne rijeci EUT150MB na broj 13990. Za vise informacija nazovite besplatno +385951000444.
- v. Истекает срок действия скидки 15% по программе «Прогрессивный годовой контракт» (нейтральный стиль)
- vi. СумасшедшиеДниВСтокманн! Теперь 5 дней! Начинаем в среду! (публицистический стиль, рекламный дискурс)

70% korisnika SMS usluge koristi u privatne svrhe i kao takve predstavljaju predmet ovog istraživanja. Zanimljivo je to da, bez obzira na sve individualne razlike (dob, spol, struka i dr.), u SMS porukama možemo uočiti unificiranost, zanimanje za jezik u uporabi, a ne za jezik kao sustav. To ih čini privlačnima za naše istraživanje iz nekoliko razloga:

- posjedovanje mobitela bilo koje vrste, od običnog do pametnog, tableta i sl.; sve osim tekstualnih poruka pisanih sa stolnih računala. Same karakteristike telefona zahtijevaju od korisnika da promijeni jezik: sažetost i neposrednost čine nemogućim upotrebu jezika kakav smo učili u školi (Albano 2011: 805);
- tipkanje poruke s mobitela teže je nego s računala i to, na neki način, usporava proces nastanka teksta;
- ograničenost alfanumeričkim znakovima (u hrvatskom – 160, bez uporabe dijakritičkih znakova: prvi znak s dijakritikom uzima 91 slovno mjesto, a svaki sljedeći po jedno slovno mjesto kod pametnih telefona, a kod običnih mobitela zauzima 3–4 slovna mjesta; u ruskom – 70 (ako se poruke pišu na ćirilici, uključujući razmake), koja rezultira odstupanjem od normi i pravopisa;

- odsutnost audio-vizualnog kontakta.

Korištenje SMS poruka u današnje vrijeme premašilo je granice “normale” pa se već govori o postojanju patološke ovisnosti o tipkanju poruka ili tzv. porukanju. Naziv SMS potječe od engleske kratice *SMS* koja znači “Short Message Service” ili “usluga slanja kratkih tekstualnih poruka”. Prve SMS poruke pojavile su se devedesetih godina (1992.) 20. stoljeća.

2.2. “Stilistika resursa” i stilistika teksta

Leksik SMS poruka ne razlikuje se puno od svakodnevnog leksika, uključujući i različite vrste -izama (dijalektizmi, vulgarizmi, eufemizmi i sl). Jezika SMS poruka odlikuje se i uporabom žargonizama te jezikom mladih kao podstilom razgovornoga stila, odnosno stilom uz koji se najmanje vežu pojmovi gramatičnosti i normiranosti (s onu stranu gramatičkoga, tj. objektivnoga). Kao i svaki stil i on ima vlastite zakonitosti. Morfologija jezika SMS poruka također se razlikuje od standardnog jezika s obzirom na mnoštvo neologizama, posuđenica i kratica (sam naziv *SMS* jedan je od primjera uporabe posuđenica i kratica u jeziku (rus. смска [эс-эм-эс-ка]; hrv. SMS)). SMS komunikacija potiče razvoj specifičnih jezika – izmišljenih jezik koji su proizvod kreativnosti, najčešće mladih ljudi koji komuniciraju putem telefona i čije porijeklo odražava dinamizam vremena u kojem živimo (Ibid.). Česta je uporaba jezične igre, npr.:

- i. “Наичмокнейший тебе чмок”

Sintaksa jezika SMS poruka također je osobita i u većem stupnju razgovornosti od internetskih oblika pisanog razgovornog jezika. Rečenice se odlikuju agramatičnošću (negramatičnošću), odnosno odsutnošću uporabe pravopisnih pravila i interpunkcijskih znakova, ukidanjem razmaka između riječi i dr., npr.:

- ii. ДайСтатьМне

Primjećuje se stalno smjenjivanje velikih i malih slova, upotreba kratica, npr.:

- iii. Ленка, пздр вас всех с НГ! Вечером буду в Мскв.

- iv. Pls dodji po mene;

Zatim upotreba aorista i infinitiva, upotreba brojeva i znakova koji zamjenjuju čitav skup riječi – 4, 2, x i dr. Npr.:

- v. “С днем рождения! Лу4ших прикля4ений и до новых встр4!”

- vi. “Добрый день! Как вы? У нас :-D/” (autor: 72-godišnjakinja)

- vii. “А ниста, 2x cemo” ili “Аха.. имамо 3x петак и суботу и готово.”

- viii. “Pa vidim da si 4x zvala”

Sintaksa u SMS komunikaciji određena je kratkim i nepotpunim rečenicama, npr.:

- ix. “Суши... Здорово! И снег тоже!”

- x. “Солнце! Тепло! Заблудились в подземлье! Катались на гондолах!”

- xi. “Пошлјка primljena! ;)”

Zatim upotrebom posuđenica ili mješavine engleskih znakova, simbola itd., upotrebom emotikona, npr.:

- xii. “ИМХО” od engleske kratice *IMHO* – “in my humble opinion”

- xiii. “П.С.” ili “ПыСы” ili “ЗЫ” od kratice *P.S.* – “Postscriptum”
 xiv. “ЛОЛ” od engleske kratice *LOL* – “Laughing out loud”

2.3. Jezična igra u SMS komunikaciji

Jezična igra u SMS komunikaciji svodi se na grafijsku razinu. Pravopisna izražajna sredstva koja se koriste u hrvatskome i ruskome jeziku su uporaba velikih slova u funkciji naglašavanja kao i ponavljanje istih slova u funkciji duljine, npr.:

- xv. “Все будет ХОРОШО. Слышишь, ВСЕ”
 xvi. “Рубашка очень хорошая! Не проста белая, а БЕЛАЯ”
 xvii. “Tako da def stizem na vlak u 17. PREVRUCE JE, 20 STUPNJEVA!!!”
 xviii. “Hahahahah nisam nicega svjesna cini mi se... upravo param papire i brisem s laptopa sve verzije a original sakrivam od pogleda... TERAPIJA!!!”
 xix. “A pa onda gooooooooooooood luck!”
 xx. “Ajoooooj...pa sto nisi rekla. K vragu...jos mi je bilo cudnjikavo...loool!”
 xxi. “Staraaa, sretan ti rodjendan! Nazovem te poslije! - Hvalaaaa! Puuusaa!”

2.4. (Umjesto zaključka) Pravila SMS komunikacije

Na temelju ovih nepisanih, ali ipak funkcionalnih pravila SMS komunikacije u ruskom i hrvatskom jeziku, vidimo kako anomalije postaju pravila i zaključujemo da:

- odstupanje od pravila i pravopisnih normi je namjerno (ujednačeno pisanje svih riječi malim/velikim slovima, igra riječi, pravopisna izražajna sredstva: naglašavanje velikim slovima, duljina – ponavljanjem istih glasova);
- jezični znak nije jednodimenzionalna semiotička pojava već kombinacija teksta i elemenata drugih znakovnih sustava, na što nam ukazuje uporaba emotikona, kratica, naljepnica i sl., što nas podsjeća na davne dane, odnosno na doba kada se koristilo piktografsko pismo (načelo jednostavnosti);
- s obzirom na to da smo za istraživanje uzeli jezik privatnih SMS poruka i da je kao takav slabije izložen opisivanju i propisivanju (teže ga je i gotovo nemoguće opisati), time se može objasniti ležeran odnos toga stila (sustava ili jezika) spram standardnojezičnih normi, ali i brojni regionalizmi, vulgarizmi, dijalektizmi, neologizmi i sl.² koji se u njemu pojavljuju. S obzirom na govoreni ili pisani plan realizacije jezični izraz mora se modificirati. Kao takav podložan je dodatnom raslojavanju jer i u privatnoj komunikaciji možemo govoriti o politici, ekonomiji, struci i znanosti, umjetnosti, sportu i dr.;
- jezik SMS poruka (kao i jezik ranijih oblika mobilne i internetske komunikacije: blog, chat, forum, FB, Twitter i dr.) pravi je dokaz da se jezik stalno mijenja

² <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1835&naslov=jezicno-raslojavanje-i-tipovi-diskursa> (25. siječnja 2015.)

(to je prirodno njegovo stanje, što je i sam Humboldt objasnio svojim pojmom *energeia*, a Ježić jezičnim mijenama);

- iako ju vežemo za mlade ljude, SMS komunikacija nije dobno ograničena – nje me komuniciraju sve dobne skupine koje imaju mobitel / pametni telefon ili tablet;
- uzimajući u obzir pretapanja i prožimanja stilskih značajki³ u područjima koja se obično određuju kao žanrovi i/ili podstilovi, što se najizraženije vidi u razgovornom stilu, smatramo da jezik SMS komunikacije (zajedno s jezikom komunikacije na FB-u, čavrljanjima – chatovima, blogovima i dr.) zaslužuje vlastiti žanr, a ne mjesto na granici između pisanog i govorenog jezika, budući da ga se više od dva desetljeća definira najčešće kao hibridni oblik komunikacije ili hibridni žanr;
- kao takav, odnosno kao novi žanr zahtijeva novi pravopis i nove norme (koje već postoje u nepisanom obliku, jer ih cijela zajednica koristi kao takve). A i samim pokušajem jezične “discipline” još se više ističu jezične promjene i razni utjecaji.

---

³Ibid. (25. siječnja 2015.)

Literatura

- Albano, M. T. (2011), "Jezik SMS poruka – novi zajednički jezik", u: *1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, 805–810.
- Badurina, L. (2008), *Jezično raslojavanje i tipovi diskursa*, dostupno na: <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1835&naslov=jezicno-raslojavanje-i-tipovi-diskursa> (25. siječnja 2015.)
- Badurina, L. (2004), "Slojevi javnog diskursa", u: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, FF Ljubljana, 151–164.
- Hadžihalilović, S. (2015), *Uvod u studij ruskoga jezika*, Sveučilište u Zadru, Zadar
- Horvat, M., B. Štebih Golub (2010), "Posljedice internacionalizacije u hrvatskome jeziku", u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 36/1, Zagreb, 1–21.
- Litnevskaja, E. I. (2011), *Pis'mennyye formy russkoj razgovornoj reči (K postanovke problemy)*, M.: MAKS-Press, ss. 303.
- Mihaljević, M. (2002), "Funkcionalni stilovi hrvatskoga (standardnog) jezika", u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, Zagreb, 325–343.
- Peti Stantić, A., V. Erdeljac (2004), "Tekst kao podtekst polifunkcionalnosti standardnoga jezika", u: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, FF, Ljubljana, 229–238.
- Pranjaković, I. (1996), "Funkcionalni stilovi i sintaksa", u: *SL*, 41/42, 519–527.
- Stolac, D. (2001), "Podstil razgovornoga stila hrvatskoga jezika – govor mladih", u: *Hrvatski književni jezik: zbornik radova*, Hrvatska samouprava Budimpešte, Budimpešta, 191–199.

Emira Mešanović-Meša: Adaptacija riječi iz klasičnih jezika u službenoj upotrebi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u Bosni i Hercegovini

Riječi iz latinskog i grčkog jezika imaju različitu adaptaciju u našim jezicima uzrokovanu različitim putevima kojima su stizale na naše područje i jezicima koji su poslužili kao posrednici između jezika davaoca i jezika primaoca. U ovom radu posmatramo adaptaciju i upotrebu tih riječi u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku u službenim glasilima u BiH.

Ključne riječi: bosanski jezik, hrvatski jezik, srpski jezik, strane riječi, grčki jezik, latinski jezik, posuđenice, adaptacija, norma.

Adaptation of words from classical languages in the official use in Bosnian, Croatian and Serbian in Bosnia and Herzegovina

The words from Latin and Greek have different adaptations in our languages caused by different ways of their arrival to our region and by the languages that served as intermediaries between the donor language and the recipient language. In this paper, we consider the adaptation and use of these words in Bosnian, Croatian and Serbian in the official gazettes in B&H.

Key words: Bosnian, Croatian, Serbian, foreign words, Greek, Latin, loanwords, adaptation, standard.

1. Uvod

Službena upotreba jezika u Bosni i Hercegovini ostvaruje se, između ostalog, u pripremanju i objavljivanju zakona, statuta, uredbi, rješenja i sličnih spisa. Ovi dokumenti objavljuju se u službenim glasilima na sva tri službena jezika u BiH: na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Svaki dokument ima tri jezičke verzije (verzije na bosanskom i hrvatskom štampane latinicom i verziju na srpskom jeziku na ćirilici), a svaka od njih treba biti usklađena sa svojim jezičkim standardom. Riječi stranoga porijekla različito su prihvaćene u normama ovih triju jezika, te bi u skladu s tim i upotreba ovih riječi

trebala biti svojstvena svakoj verziji i usklađena s normama ovih jezika. U ovom ćemo radu posmatrati adaptaciju riječi latinskoga i grčkoga porijekla u službenoj upotrebi u BiH, u svakoj jezičkoj verziji posebno, upoređujući pritom njihovu upotrebu s normativnim statusom u svakom jeziku. Cilj rada je utvrditi da li je adaptacija riječi iz klasičnih jezika u službenoj upotrebi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika jedna od pojava koja, bez obzira na različite normativne statute u ovim jezicima, čini verzije jednakim ili je pak, poštujući normu svakog jezika, pojava koja čini svaku verziju prepoznatljivom i koja potpuno opravdava zahtjeve službene i zvanične upotrebe jezika u BiH. Izvore za ovo istraživanje čine dokumenti objavljeni u *Službenom glasniku BiH*, *Službenim novinama FBiH* i *Službenom glasniku RS-a*.

2. Upotreba riječi latinskoga i grčkoga porijekla u izvorima istraživanja

Neke riječi iz latinskog i grčkog jezika, najčešće zbog jezika posrednika i različitoga puta kojim su dopirale na naša područja, mogu imati dva lika. Razlika u prihvaćenosti i rasprostranjenosti tih likova bila je poznata i ranije, te se svaki od jezičkih standarda odlučio za određene likove iz mogućih dvostrukosti.

2.1. Pridjevi latinskoga porijekla sa završetkom *-alis* dobili su različitu adaptaciju u evropskim jezicima, npr. *actualis* u francuskom i njemačkom jeziku dobio je likove *actuel* i *aktuell*. Tako se na našem području uz izvorni lik sa završetkom *-alan* javio i lik sa *-elan*.

Za normu bosanskog jezika dublet je *aktuelan/aktualan* (Halilović 1996: 158; Čedić i dr. 2007: 5; Halilović/Palić/Šehović 2010: 11), kao i za normu srpskog jezika (Pešikan/Jerković/Pižurica 2005: 170), a hrvatski jezički standard priznaje samo likove na *-alan* (Babić/Finka/Moguš 2004: 154; Anić/Silić 2001: 224)¹.

B: Unijeti aktuelno vrijeme u vrijeme događaja, ako je relevantno. (Izvor 1b, str. 961)
 Angažirani u Centru za brojanje ne smiju biti kandidati političkih subjekata na kandidatskim listama za aktuelne izbore. (Izvor 2b, str. 226)

H: Unijeti aktuelno vrijeme u vrijeme događaja, ako je relevantno. (Izvor 1h, str. 984)
 Angažirani u Centru za prebrojavanje ne smiju biti kandidati političkih subjekata na kandidatskim listama za aktuelne izbore. (Izvor 2h, str. 238)

S: Unijeti aktuelno vrijeme u vrijeme događaja, ako je relevantno. (Izvor 1s, str. 937)
 Angažovani u Centru za brojanje ne smiju biti kandidati političkih subjekata na kandidatskim listama za aktuelne izbore. (Izvor 2s, str. 214)

¹ Zbog kontakta i utjecaja različitih stranih jezika preko kojih su primane posuđenice hrvatski se razlikuje od srpskoga u likovima *aktualan*, *vizualan*, *manualan* (hrv.) i *aktuelan*, *vizuelan*, *manuelan* (srp.) (Silić 2001: 149–150; Pranjkić 2008: 62).

U izvorima nalazimo pridjev u obliku *aktuelan* u svim jezičkim verzijama, pa i u hrvatskoj iako taj lik nije prihvaćen u normi tog jezika. Lik *aktualan* nalazimo samo u verziji na hrvatskom jeziku.

2.2. U bosanskom standardu grčko ili latinsko *ch* daje *h* u riječima *hemija*, *hirurgija*, *hlor*, *hronika*, *hronologija* (Halilović 1996: 140), *hrom*, *hroničan* (Halilović 1996: 256). Na isti način adaptirane su ove riječi i u srpskom standardu uz objašnjenje da je “*h* umjesto *ch* saglasno grčkom izgovoru, a *k* donosi uticaj zapadnih jezika” (Pešikan/Jerković/Pižurica 2005: 101), te općenitu konstataciju da su razlike u srpskoj i hrvatskoj adaptaciji riječi iz klasičnih jezika vezane za “različite geografske, kulturno-istorijske i vjerske okolnosti”, te da je latinski jezik “jače djelovao na hrvatsko uobličavanje grczizama, dok je srpskom i uopšte istočnijem izrazu bio svojstven neposredniji i tješnji odnos s grčkim jezikom” (Pešikan/Jerković/Pižurica 2005: 100). Za razliku od novogrčkog izgovora prihvaćenog u bosanskom i srpskom srednjoevropski latinski izgovor grčkih riječi prihvaćen je u hrvatskom standardnom jeziku: *kemija*, *kemijski* (Babić/Finka/Moguš 2004: 258; Babić/Moguš 2011: 229), *krom*, *kroničan*, *kronika*, *kronologija* (Babić/Finka/Moguš 2004: 268; Babić/Moguš 2011: 238), *kirurški* (Babić/Finka/Moguš 2004: 259; Babić/Moguš 2011: 229), *klor*, *klorovodoničan* (Babić/Finka/Moguš 2004: 260; Babić/Moguš 2011: 230), *sin-kronizacija* (Babić/Finka/Moguš 2004: 404; Babić/Moguš 2011: 371)².

B: (...) *h* Hemijski potpuno obrađeni proizvodi, kao što je *wet-blue* koža, kromirana koža, kuhane čekinje i slično; (...) (Izvor 3b, str. 6) (...) *b* hirurškog zahvata ili dijagnostičkog ili drugog invanzivnog postupka; (...) (Izvor 4b, str. 108) Sve druge supstance koje se koriste u proizvodnji ili ekstrakciji aktivnih supstanci, ali iz kojih aktivna supstanca ne potiče, kao što su reagensi, mediji za čelijske kulture, fetalni goveđi serum, aditivi, te hromatografski puferi itd. se definišu kao sirovine. (Izvor 5b, str. 191) Upozorenje treba navesti samo kada je lijek namijenjen za hroničnu terapiju, npr. dvije sedmice ili duže. (Izvor 5b, str. 209) Prilikom prve sinhronizacije podataka u općinskim Centrima za registraciju birača, izmjene će biti evidentirane i u Programu za registraciju birača. (Izvor 6b, str. 1924) ...da je sav koštani materijal potpuno smrvljen i odmašćen vrućom vodom i obrađen razrijeđenom hlorovodičnom kiselinom... (Izvor 7b, str. 1050) ..., tkiva se podvrgavaju i ispitivanju jednom od ostalih dijagnostičkih metoda utvrđenih u gore spomenutom Priručniku (imunocitokemija, imuno-blotting). (Izvor 8b, str. 681)

H: (...) *h* Kemijski potpuno obrađeni proizvodi, kao što je *wet-blue* koža, kromirana koža, kuhane čekinje i slično; (...) (Izvor 3h, str. 9) (...) *b* kirurškog zahvata ili dijagnostičkog ili drugog invanzivnog postupka; (...) (Izvor 4h, str. 197) Sve druge supstance

² Detaljnija pojašnjenja o grčkim riječima u južnoslavenskim jezicima nalaze se u radu M. Mamića (1983). Autor u ovim riječima prepoznaje grčki glas *chi*, koji se prenosio u klasični latinski kao *ch* i izgovarao kao aspirirani *k*; adaptacija se kasnije izgubila i ostalo je samo *k*. Iz latinskoga taj izgovor prelazi u zapadnoevropske jezike, a kako su Hrvati i Slovenci vezani i kulturno i vjerski za njih, tako su i primali te grčke riječi preko latinskoga ili zapadnih posrednika, dok su Srbi, Makedonci i Bugari preuzeli te riječi izravno iz grčkoga (Mamić 1983: 3–4). O tome još u (Vratović 2000).

koje se koriste u proizvodnji ili ekstrakciji aktivnih supstanci, ali iz kojih aktivna supstanca ne potječe, kao što su reagensi, mediji za ćelijske kulture, fetalni goveđi serum, aditivi, te hromatografski puferi itd., se definiraju kao sirovine. (Izvor 5h, str. 34) Upozorenje treba navesti samo kada je lijek namijenjen za hroničnu terapiju, npr. dva tjedna ili duže. (Izvor 5h, str. 52) Prigodom prve sinkronizacije podataka u općinskim centrima za registraciju birača, izmjene će biti evidentirane i u Programu za registraciju birača. (Izvor 6h, str. 1933) ...da je sav koštani materijal u cijelosti smrvljen i odmašćen vrelom vodom i obrađen razrijeđenom klorovodičnom kiselinom... (Izvor 7h, str. 1050) ..., tkiva se podvrgavaju i ispitivanju jednom od ostalih dijagnostičkih metoda utvrđenih u gore spomenutom Priručniku (imunocitokemija, immuno-blotting). (Izvor 8h, str. 681)

S: (...) h) Hemijski potpuno obrađeni proizvodi, kao što je wet-blue koža, hromirana koža, kuhane čekinje i slično; (...) (Izvor 3s, str. 4) (...) b) hirurškog zahvata ili dijagnostičkog ili drugog invanzivnog postupka; (...) (Izvor 4s, str. 18) Sve druge supstance koje se koriste u proizvodnji ili ekstrakciji aktivnih supstanci ali iz kojih aktivna supstanca ne potječe kao što su reagensi, mediji za ćelijske kulture, fetalni goveđi serum, aditivi, te hromatografski puferi itd., se definišu kao sirovine. (Izvor 5s, str. 112) Upozorenje treba navesti samo kada je lijek namijenjen za hroničnu terapiju, npr. dvije nedelje³ ili duže. (Izvor 5s, str. 131) Prilikom prve sinhronizacije podataka u opštinskim Centrima za registraciju birača, izmjene će biti evidentirane i u Programu za registraciju birača. (Izvor 6s, str. 1942) ...da je sav koštani materijal potpuno smrvljen i odmašćen vrućom vodom i obrađen razrijeđenom hlorovodičnom kiselinom... (Izvor 7s, str. 1050) ..., tkiva se podvrgavaju i ispitivanju jednom od ostalih dijagnostičkih metoda utvrđenih u gore spomenutom Priručniku (imunocitohemija, immuno-blotting). (Izvor 8s, str. 681)

U izvorima nalazimo likove *hemijski/kemijski*, *hemija/kemija*, *hlorovodoničan/klorovodoničan*, *sinhronizacija/sinkronizacija*, *hirurški/kirurški*, *hromiran/kromiran*, *hroničan/kroničan* i *hromatografski*. Likovi koji imaju *h* mogu se javiti u sve tri jezičke verzije izvora, likovi sa *k* namjesto grčkog ili latinskog *ch* u verzijama na hrvatskom i bosanskom jeziku. Dakle, primjeri *kemija* i *kromiran* iz tekstova na bosanskom jeziku nisu svojstveni normi bosanskog jezika, a na drugoj strani, *hroničan* i *hromatografski* nisu likovi koji zadovoljavaju normativne upute hrvatskog jezika.

2.3. Evropa/Europa i *evropski/europski* likovi su u kojima se posmatra prilagođavanje grčkoga diftonga *eu*. Monoftongizacije diftonga *eu* (i *au*) u grčkom jeziku počele su od 4. stoljeća prije nove ere, u razdoblju tzv. koinē i ustalilo se u novogrčkom: “proces konzonantizacije (labijalizacije) dugoga vokala (*u*), tako da je *eu* pred zvučnim konzonantom dalo *ev*, pred bezzvučnim *ef*” (Vratović 1983: 8). Za naziv kontinenta i druge izvedenice u bosanskom standardu na mjestu grčkoga dvoglasnika *eu* umjesto *u* propisano je *v*: *Evropa* (Halilović 1996: 140), kako je i u srpskom standardu (Pešikan/Jerković/Pižurica

³ Greška iz izvora.

2005: 205), dok za hrvatski standardni jezik nije svojstven novogrčki, već izvorni, starogrčki izgovor (i pisanje) diftonga *eu*: *Europa* (Babić/Finka/Moguš 2004: 221; Babić/Moguš 2011: 192)⁴.

B: *Prati i osigurava reformu zakonodavstva iz domena lokalnih vlasti i njihovo usaglašavanje sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i evropskim međunarodnim standardima.* (Izvor 9b, str. 1116) (...) *v* po zahtjevu ovlaštenih korisnika prikuplja podatke iz (...), informativnih centara iz država članica Europske unije... (Izvor 10b, str. 4) *Američka ili europska gnjiloća pčelinjeg legla* (Izvor 11b, str. 4536)

H: *Prati i osigurava reformu zakonodavstva iz domena lokalnih vlasti i njihovo usaglašavanje s Europskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama i evropskim međunarodnim standardima.* (Izvor 9h, str. 1136) (...) *v* po zahtjevu ovlaštenih rabljenika prikuplja podatke iz (...), informativnih centara iz država članica Europske unije... (Izvor 10h, str. 4) *Američka ili europska gnjiloća pčelinjeg legla* (Izvor 11h, str. 4546)

S: *Prati i obezbjeđuje reformu zakonodavstva iz domena lokalnih vlasti i njihovo usaglašavanje sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i evropskim međunarodnim standardima.* (Izvor 9s, str. 1157) (...) *v* po zahtjevu ovlaštenih korisnika prikuplja podatke iz (...), informativnih centara iz država članica Evropske unije... (Izvor 10s, str. 4) *Američka ili evropska trulež pčelinjeg legla* (Izvor 11s, str. 4556)

U ovom slučaju nema upotrebe istog lika u svim verzijama. Likovi sa *ev-* javljaju se u verzijama na bosanskom i srpskom, likovi sa *eu-* u verzijama na hrvatskom i bosanskom, pri čemu lik *europski* nije usklađen s normom bosanskog jezika. Razloge upotrebe ovog lika u bosanskom možemo tražiti u sljedećem: u bosanskom jeziku koristi se naziv za valutu *euro*, pa se i druge izvedenice upotrebljavaju sa *eu-* namjesto *ev-*. Međutim, nameće se pitanje da li naziv strane valute ima toliko utjecaja na pisanje i izgovaranje svih drugih riječi s istim korijenom u našem jeziku da se mijenja cjelokupna praksa, što bi nužno morala pratiti i norma. A norma je ostala pri prvobitnim stavovima: u standardnom bosanskom jeziku naziv za zvaničnu valutu Evropske unije je *euro*, ali likovi *Europa*, *europski* nisu prihvatljivi (Halilović/Palić/Šehović 2010: 276-277). Sličnih nedoumica ima i u srpskom jeziku, samo je proces obrnutog smjera: da li naziv valute treba uskladiti s izgovorom riječi *Evropa*, pa da valuta glasi *evro* ili etimološka povezanost ne mora biti obavezujuća pri imenovanju valute *euro*? E. Fekete iznosi nekoliko argumenata u korist lika *euro* nasuprot mišljenja P. Ivića, koji smatra da naziv valute treba biti usklađen s izgovorom *Evropa*: etimološka veza može biti zanemarena, jer na novčanicama piše *euro*, a izgovarati i pisati drugačije od onoga kako je napisano u suprotnosti je s principom "čitaj kako je napisano", ne treba smetati *euro* jer se dovodi u vezu s *Europa*, likom svojstvenim hrvatskom jezičkom području, pošto se i u srpskom jeziku prihvata sve više naziva

⁴ Pojavom članka V. Vratovića (1983) *Europa ili Evropa?* vratilo se pisanje i izgovaranje *Europa*, *Euroljanin*, *europski* u hrvatskom jeziku, te su ih i norma i korisnici bespogovorno prihvatili.

s *euro*- i, na kraju, monetarni stručnjaci savjetuju da se u zemljama koje će koristiti ovu valutu što približnije ili na isti način izgovara onako kako piše na novčanicama (Fekete 2008a: 109-111). Dakle, naziv valute i naziv kontinenta (i druge izvedenice) i ne moraju biti ujednačeni. Utjecaj naziva *euro* na pojavu likova u bosanskom jeziku *europski* i sl. sigurno u praksi postoji, ali ne mora biti presudan niti možemo vjerovati da se samo zbog njega javljaju likovi *europski* itd. Prije bismo rekli da je on jedan od faktora koji utječu na pojavu i širenje takvih likova (neposredni i tijesni kontakt s hrvatskim jezikom i njegovim govornicima, te veliki broj publikacija, časopisa, novina koji pristižu s hrvatskoga govornoga područja, utjecaj medija itd. – sve to utječe na pojavu likova s *eu*- u bosanskom jeziku).

2.4. U riječima *Evropa/Europa* i *evropski/europski* prepoznaje se grčki diftong *eu*, dok se diftong *au* razaznaje u riječi *avgust/avgust*. Samoglasnici *a + u* i *e + u* iz grčkoga i latinskoga diftonga najčešće ostaju neizmijenjeni u bosanskom jeziku, pa se piše i izgovara *avgust* (Halilović 1996: 140). U srpskom jeziku standardizirano je *avgust* (Pešikan/Jerković/Pižurica 2005: 169). Ukoliko se koristi ova riječ stranoga porijekla u hrvatskom jeziku, onda je ona u liku *avgust*, no bolja je riječ domaćega porijekla *kolovoz* (Babić/Finka/Moguš 2004: 158).

B: Na osnovu člana 26. stav 2. Pravila Ustavnog suda, odgovori na apelaciju dostavljeni su apelantu 25. avgusta 2006. godine. (Izvor 12b, str. 508) Poziv za ročište i odgovor na tužbu apelantu su dostavljeni 23. avgusta 2007. godine. (Izvor 13b, str. 55)

H: Na temelju članka 26. stavak 2. Pravila Ustavnog suda, odgovori na apelaciju su dostavljeni apelantu 25. kolovoza 2006. godine. (Izvor 12h, str. 498) Poziv za ročište i odgovor na tužbu apelantu su dostavljeni 23. kolovoza 2007. godine. (Izvor 13h, str. 58)

S: Na osnovu člana 26 stav 2 Pravila Ustavnog suda, odgovori na apelaciju dostavljeni su apelantu 25. avgusta 2006. godine. (Izvor 12s, str. 503) Poziv za ročište i odgovor na tužbu apelantu su dostavljeni 23. avgusta 2007. godine. (Izvor 13s, str. 53)

U skladu s normama ovih triju jezika, u verzijama se i koriste likovi *avgust* na bosanskom jeziku, *avgust* na srpskom i *kolovoz* na hrvatskom. Ni ovdje nema upotrebe istog lika u svim verzijama (svaka verzija ima drugačiji lik ili leksemu).

2.5. Još jedan primjer u nizu primjera različitoga prilagođavanja riječi grčkoga porijekla jeste lik *istorija*, koji je putem latinskog jezika dobio glas *h* na početku riječi i lik *istorija*, koji se veže za grčki izgovor u bizantsko doba. Ovdje se radi o refleksu grčkog oštrog haka, koji se u srednjovjekovnom grčkom, u bizantsko doba, neutralizirao s tim hakom, koji nije imao glasovno ostvarenje, pa u izgovoru nisu imali više nikakve vrijednosti, dok se oštri hak u latinskom bilježio običnim *h*; različite vjerske, kulturne i diplomatske veze s ovim jezicima rezultirale su da se na području južnoslavenskih naroda prihvate likovi sa *h* ili bez njega (Mamić 1983: 4).

U *Pravopisu bosanskoga jezika* utvrđeno je da “prema latinskom *h* imamo *h* u: *historija*,...” (Halilović 1996: 140). No, *Pravopis srpskoga jezika* prihvatio je samo lik *istorija* (Pešikan/Jerković/Pižurica 2005: 101).

B: (...) *d* pljenidbu, uništavanje ili namjerno oštećenje ustanova namijenjenih vjerskim, dobrotvornim ili obrazovnim potrebama, nauci i umjetnosti, historijskih spomenika i naučnih i umjetničkih djela; (...) (Izvor 14b, str. 109) Uništavanje kulturnih, historijskih i religijskih spomenika Član 183. (1) Ko kršćci pravila međunarodnog prava za vrijeme rata ili oružanog sukoba uništava kulturne, historijske ili religijske spomenike, (...), kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina. (Izvor 14b, str. 110) 5. Historija BiH, (...) 7. Kulturno-historijski spomenici i druge znamenitosti Federacije BiH, (...) (Izvor 15b, str. 102)

H: (...) *d* pljenidbu, uništavanje ili namjerno oštećenje ustanova namijenjenih vjerskim, dobrotvornim ili obrazovnim potrebama, znanosti i umjetnosti, povijesnih spomenika i znanstvenih i umjetničkih djela; (...) (Izvor 14h, str. 109) Uništavanje kulturnih, povijesnih i vjerskih spomenika Članak 183. (1) Tko kršćci pravila međunarodnog prava za vrijeme rata ili oružanog sukoba uništava kulturne, povijesne ili vjerske spomenike, (...), kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina. (Izvor 14h, str. 109) 5. Povijest BiH, (...) 7. Kulturno-povijesni spomenici i druge znamenitosti Federacije BiH, (...) (Izvor 15h, str. 105)

S: (...) *d* pljenidbu⁵, uništavanje ili namjerno oštećenje ustanova namijenjenih vjerskim, dobrotvornim ili obrazovnim potrebama, nauci i umjetnosti, istorijskih spomenika i naučnih i umjetničkih djela; (...) (Izvor 14s, str. 109) Uništavanje kulturnih, historijskih i religijskih spomenika Član 183. (1) Ko kršćci pravila međunarodnog prava za vrijeme rata ili oružanog sukoba uništava kulturne, historijske ili religijske spomenike, (...), kazniće se kaznom zatvora od jedne do deset godina. (Izvor 14s, str. 109/110) 5. Istorija BiH, (...) 7. Kulturno-istorijski spomenici i druge znamenitosti Federacije BiH, (...) (Izvor 15s, str. 108)

Domaću riječ *povijest* (i druge izvedenice) namjesto strane *historija* nalazimo u verzijama na hrvatskom jeziku. Likovi sa *h* mogu se naći i na bosanskom i srpskom (što nije u skladu s normom srpskog jezika), a lik bez *h* naći će se u verziji na srpskom jeziku.

2.6. Pri preuzimanju latinskih riječi u kojima se *s* nalazi iza sonanata može doći do zamjene *s* u *z*, ali ta promjena može i izostati. U riječi *konsultacija/konzultacija* i drugim izvedenicama ogleda se ova zamjena.

Oba lika jednako su vrijedna u normi bosanskog jezika (Halilović 1996: 298; Halilović/Palić/Šehović 2010: 530), lik *konsultacija* valjan je u srpskom jeziku (Pešikan/Jerković/Pižurica 2005: 101, 228), a ukoliko se koristi ova strana riječ u hrvatskom jeziku, njen je lik *konzultacija* (*Rječnik hrvatskoga jezika* 2000: 485).

⁵ Greška iz izvora.

B: U slučaju spora koja je količina hrane potrebna, upravnik Centra će konsultovati ljekara Centra. (Izvor 16b, str. 5154) Dolazak drugog ljekara u Centar omogućava se uz konsultacije sa lekarom Centra. (Izvor 16b, str. 5155) Osnovne registrovane djelatnosti privrednog subjekta KIT BH su telekomunikacije, pružanje konsultantskih usluga u vezi sa računarskom opremom,... (Izvor 17b, str. 73)

H: U slučaju spora koja je količina hrane potrebna, upravitelj Centra će konzultirati liječnika Centra. (Izvor 16h, str. 5164) Dolazak drugog liječnika u Centar omogućava se uz konzultacije sa liječnikom Centra. (Izvor 16b, str. 5166) Temeljne registrirane djelatnosti gospodarskog subjekta KIT BH su telekomunikacije, pružanje konsultantskih usluga u svezi s računarskom opremom,... (Izvor 17h, str. 74)

S: Dolazak drugog ljekara u Centar omogućava se uz konsultacije sa lekarom Centra. (Izvor 16b, str. 5176) U slučaju spora koja je količina hrane potrebna, upravnik Centra će konsultovati ljekara Centra. (Izvor 16s, str. 5175) Osnovne registrovane djelatnosti privrednog subjekta KIT BH su telekomunikacije, pružanje konsultantskih usluga u vezi sa računarskom opremom,... (Izvor 17s, str. 76)

Likove s neizmijenjenim latinskim s sadrže sve jezičke verzije izvora premda norma hrvatskog ne prihvata ovaj lik; likove sa z imaju samo verzije na hrvatskom jeziku.

2.7. Odnos glasova s i c u riječima stranoga porijekla može se pratiti u primjerima *bilans/bilanca*, *finansijel/financije*, *finansiranje/financiranje* i *finansijski/financijski*.

Bilans, po uzoru na francuski, imaju norme bosanskog (Halilović 1996: 172; Halilović/Palić/Šehović 2010: 66) i srpskog jezika (*bilans/bilansa* – Rečnik srpskoga jezika 2007: 85). *Bilanca*, s glasom c “prema njemačkom obliku die Bilanz” (Barac-Grum i dr. 1971: 38), svojstvena je hrvatskom standardu (Babić/Finka/Moguš 2004: 167). Prema francuskom izgovoru, normirano je *finansije*, *finansijski*, *finansiranje* u bosanskom (Halilović 1996: 232) i srpskom jeziku (*finans*, *finansije*, *finansirati* – Pešikan/Jerković/Pižurica 2005: 313), dok je prema srednjoevropskom izgovoru novolatinskog u hrvatskom jeziku prihvaćeno *financije*, te *financirati*, *financijski* (Babić/Finka/Moguš 2004: 223).

B: Na računu 120 - Hartije od vrijednosti po fer vrijednosti kroz bilans uspjeha, iskazuju se hartije od vrijednosti pribavljene ili reklasificirane u hartije od vrijednosti po fer vrijednosti kroz bilans uspjeha... (Izvor 18b, str. 11) Na računu 918 - Ostale preuzete neopozive obaveze u stranoj valuti, iskazuju se terminski ugovori o kupovini i prodaji koji se ne iskazuju u obrascu bilansa stanja,... (Izvor 18b, str. 24)

H: Na računu 120 - Vrijednosnice po fer vrijednosti kroz bilans uspjeha, iskazuju se vrijednosnice pribavljene ili reklasificirane u vrijednosnice po fer vrijednosti kroz bilans uspjeha... (Izvor 18h, str. 11) Na računu 918 - Ostale preuzete neopozive obaveze u stranoj valuti, iskazuju se terminski ugovori o kupnji i prodaji koji se ne iskazuju u tiskanici bilance stanja,... (Izvor 18h, str. 24)

S: Na računu 120 - Hartije od vrijednosti po fer vrijednosti kroz bilans uspjeha, iskazuju se hartije od vrijednosti pribavljene ili reklasifikovane u hartije od vrijednosti po fer vrijednosti kroz bilans uspjeha... (Izvor 18s, str. 11) Na računu 918 - Ostale

preuzete neopozive obaveze u stranoj valuti, iskazuju se terminski ugovori o kupovini i prodaji koji se ne iskazuju u obrascu bilansa stanja,... (Izvor 18s, str. 24)

B: (...) *f) financiranje Agencije; (...)* (Izvor 19b, str. 51) (...) *e) usvaja Program rada Agencije za razdoblje naredne kalendarske godine, najkasnije do 31. januara tekuće godine, kojim se detaljno uređuju aktivnosti, poslovi i financiranje Agencije; (...)* (Izvor 19b, str. 53)

H: (...) *f) finansiranje Agencije; (...)* (Izvor 19h, str. 54) (...) *e) usvaja Program rada Agencije za razdoblje naredne kalendarske godine, najkasnije do 31. siječnja tekuće godine, kojim se detaljno uređuju aktivnosti, poslovi i financiranje Agencije; (...)* (Izvor 19h, str. 56)

S: (...) *f) finansiranje Agencije; (...)* (Izvor 19s, str. 48) (...) *d) usvaja Program rada Agencije za period naredne kalendarske godine, najkasnije do 31. januara tekuće godine, kojima se detaljno uređuju aktivnosti, poslovi i finansiranje Agencije; (...)* (Izvor 19s, str. 50)

U prvom slučaju, pri upotrebi likova *bilans* i *bilanca*, lik sa *s* koristi se u izvorima na sva tri jezika, a lik *bilanca* u verzijama na hrvatskom jeziku. U drugom slučaju, likovi sa *s* i *c* (*finansiranje/financiranje*) naći će se u verzijama na bosanskom i hrvatskom jeziku, likovi sa *s* u verzijama na srpskom jeziku. Gledajući kao cjelinu, konstatirat ćemo da se likovi sa *s* nalaze u sve tri jezičke verzije izvora, likovi sa *c* ne javljaju se samo u verzijama na srpskom jeziku. Pritom lik *financiranje* nije u saglasnosti s normom bosanskog jezika, a lik *finansiranje* s normom hrvatskog jezika.

2.8. I posljednja pojava u okviru adaptacije riječi iz klasičnih jezika tiče se primjera *demokratija/demokracija*. Norma bosanskog jezika najprije je likove *demokratija/demokracija* tretirala kao dublet (Halilović 1996: 140), da bi se kasnije likovima sa *-ti-* ipak dala prednost (prihvaćeni su i drugi likovi) (Halilović/Palić/Šehović 2010: 169, 170). *Demokratija* svojstvena je srpskom jeziku i zasniva se na grčkom izgovoru, a likovi sa *c* “odraz su kasnolatinskog i njemačkog posredništva” i karakteriziraju hrvatski izraz i standardizaciju (Pešikan/Jerković/Pižurica 2005: 101), te je u *Hrvatskom pravopisu* zabilježen lik *demokracija* (Babić/Finka/Moguš 2004: 167, 196).

B: *...i zbog toga se smatra da je ovaj član od suštinskog značaja za funkcioniranje demokracije. (Izvor 20b, str. 2882) Prati proces uspostavljanja lokalne samouprave i uspostavljanje lokalnih demokratija kao autonomnih i demokratskih oblika organizovanja građana,...* (Izvor 9b, str. 1116)

H: *...i zbog toga se smatra da je ovaj članak od suštinskog značaja za funkcioniranje demokracije. (Izvor 20h, str. 2886) Prati proces uspostave lokalne samouprave i uspostave lokalnih demokracija kao autonomnih i demokratskih oblika organiziranja građana,...* (Izvor 9h, str. 1136)

S: *...i zbog toga se smatra da je ovaj član od suštinskog značaja za funkcionisanje demokratije. (Izvor 20s, str. 2890) Prati proces uspostavljanja lokalne samouprave i*

uspostavljanje lokalnih demokratija kao autonomnih i demokratskih vidova organizovanja građana,... (Izvor 9s, str. 1157)

Lik *demokratija* nalazi se u verzijama na bosanskom i srpskom, lik *demokracija* na hrvatskom i bosanskom, te bilježimo upotrebu lika sa *-ci-* u verziji na bosanskom jeziku, čija norma ipak prednost daje liku sa *-ti-*.

3. Umjesto zaključka

Nakon provedenog istraživanja možemo izdvojiti sljedeće:

- u svim verzijama javlja se određeni broj istih likova (*aktuelan, hroničan, hromografski, konsultacija, bilans, finansiranje*);
- kada se javi jedan lik u svim verzijama, onda on nije usklađen s normom makar jednog jezika, jer se ni u jednom slučaju od svih sagledanih pojava norme sva tri jezika ne podudaraju;
- samo prilikom upotrebe likova sa *au-/av-* bilježimo dosljedno poštivanje sve tri norme (ako se uzimaju u obzir svi primjeri).

Izvori iz službenih glasila predstavljaju službenu upotrebu bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u BiH i kao takvi trebaju biti u potpunosti usklađeni s normama tih jezika. No, nakon ovog istraživanja uočavamo da postoje ne tako rijetke pojave kada se javlja jedna riječ adaptirana iz grčkog ili latinskog u jednom liku za sva tri službena jezika u BiH. Stoga možemo reći da se prilikom upotrebe riječi iz klasičnih jezika u zvaničnoj upotrebi u Bosni i Hercegovini javljaju likovi usklađeni s normama tih jezika, ali se javljaju i oni koji nisu – to su onda jednaki likovi u svim jezičkim verzijama koji na taj način izjednačavaju zvaničnu upotrebu sva tri jezika u BiH. Time se dovodi u pitanje svrsishodnost postupka pripremanja i objavljivanja dokumenata na sva tri službena jezika u BiH.

Izvori

- Izvor 1b – PRAVILNIK O IZVJEŠTAVANJU O DOGAĐAJIMA, SGBiH, Godina X – Broj 12, 21. februara/veljače 2006. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 1h – PRAVILNIK O IZVJEŠTAVANJU O DOGAĐAJIMA, SGBiH, Godina X – Broj 12, 21. februara/veljače 2006. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 1s – PRAVILNIK O IZVJEŠTAVANJU O DOGAĐAJIMA, SGBiH, Godina X – Broj 12, 21. februara 2006. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 2b – PRAVILNIK O ORGANIZACIJI GLAVNOG CENTRA ZA BROJANJE, NAČINU VERIFIKACIJE I BROJANJA GLASAČKIH LISTIČA, SGBiH, Godina XIV – Broj 37, 5. maja/svibnja 2010. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 2h – PRAVILNIK O ORGANIZACIJI GLAVNOG CENTRA ZA PREBROJAVANJE, NAČINU VERIFIKACIJE I PREBROJAVANJA GLASAČKIH LISTIČA, SGBiH, Godina XIV – Broj 37, 5. maja/svibnja 2010. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 2s – PRAVILNIK O ORGANIZACIJI GLAVNOG CENTRA ZA BROJANJE, NAČINU VERIFIKACIJE I BROJANJA GLASAČKIH LISTIČA, SGBiH, Godina XIV – Broj 37, 5. maja 2010. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 3b – ODLUKA O ZABRANI UVOZA ODREĐENIH POŠILJKI RADI SPREČAVANJA UNOSA U BOSNU I HERCEGOVINU BOLESTI SLINAVKE I ŠAPA, SGBiH, Godina XIII – Broj 38, 18. maja/svibnja 2009. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 3h – ODLUKA O ZABRANI UVOZA ODREĐENIH POŠILJKI RADI SPREČAVANJA UNOSA U BOSNU I HERCEGOVINU BOLESTI SLINAVKE I ŠAPA, SGBiH, Godina XIII – Broj 38, 18. maja/svibnja 2009. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 3s – ODLUKA O ZABRANI UVOZA ODREĐENIH POŠILJKI RADI SPREČAVANJA UNOSA U BOSNU I HERCEGOVINU BOLESTI SLINAVKE I ŠAPA, SGBiH, Godina XIII – Broj 38, 18. maja 2009. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 4b – PRAVILNIK O UVJETIMA I NAČINU UTVRĐIVANJA ZDRAVSTVENE SPOSOBNOSTI ZRAKOPLOVNOG OSOBLJA I UVJETIMA KOJE MORA DA ISPUNJAVA ZDRAVSTVENA USTANOVA I OVLAŠTENI LJEKAR ZA OBAVLJANJE LJEKARSKIH PREGLEDA ZRAKOPLOVNOG OSOBLJA, SGBiH, Godina XII – Broj 21, 11. marta/ožujka 2008. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 4h – PRAVILNIK O UVJETIMA I NAČINU UTVRĐIVANJA ZDRAVSTVENE SPOSOBNOSTI ZRAKOPLOVNOG OSOBLJA I UVJETIMA KOJE MORA DA ISPUNJAVA ZDRAVSTVENA USTANOVA I OVLAŠTENI LIJEČNIK ZA OBAVLJANJE LIJEČNIČKIH PREGLEDA ZRAKOPLOVNOG OSOBLJA, SGBiH, Godina XII – Broj 21, 11. marta/ožujka 2008. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 4s – PRAVILNIK O USLOVIMA I NAČINU UTVRĐIVANJA ZDRAVSTVENE SPOSOBNOSTI VAZDUHOPLOVNOG OSOBLJA I USLOVIMA KOJE MORA DA ISPUNJAVA ZDRAVSTVENA USTANOVA I OVLAŠTENI LJEKAR ZA OBAVLJANJE LJEKARSKIH

- PREGLEDA VAZDUHOPLOVNOG OSOBLJA, SGBiH, Godina XII – Broj 21, 11. marta 2008. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 5b – PRAVILNIK O POSTUPKU I NAČINU DAVANJA DOZVOLE ZA STAVLJANJE LIJEKA U PROMET, SGBiH, Godina XIV – Broj 15, 1. ožujka/marta 2010. godine, Izdanje na hrvatskom, srpskom i bosanskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 5h – PRAVILNIK O POSTUPKU I NAČINU DAVANJA DOZVOLE ZA STAVLJANJE LIJEKA U PROMET, SGBiH, Godina XIV – Broj 15, 1. ožujka/marta 2010. godine, Izdanje na hrvatskom, srpskom i bosanskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 5s – PRAVILNIK O POSTUPKU I NAČINU DAVANJA DOZVOLE ZA STAVLJANJE LIJEKA U PROMET, SGBiH, Godina XIV – Broj 15, 1. marta 2010. godine, Izdanje na hrvatskom, srpskom i bosanskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 6b – UPUTSTVO ZA DODJELU NASELJENIH MJESTA BIRAČKIM MJESTIMA I FORMIRANJE BIRAČKIH MJESTA, SGBiH, Godina VIII – Broj 22, 20. maja/svibnja 2004. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 6h – NAPUTAK ZA DODJELU NASELJENIH MJESTA BIRAČKIM MJESTIMA I FORMIRANJE BIRAČKIH MJESTA, SGBiH, Godina VIII – Broj 22, 20. maja/svibnja 2004. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 6s – UPUTSTVO ZA DODJELU NASELJENIH MJESTA BIRAČKIM MJESTIMA I FORMIRANJE BIRAČKIH MJESTA, SGBiH, Godina VIII – Broj 22, 20. maja 2004. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 7b – ODLUKA O ZABRANI UVOZA ODREĐENIH POŠILJKI RADI SPREČAVANJA UNOSA BOVINE SPONGIFORMNE ENCEFALOPATIJE, SGBiH, Godina VII – Broj 43, 29. decembra 2003. godine, Bosanski jezik
- Izvor 7h – ODLUKA O ZABRANI UVOZA ODREĐENIH POŠILJKI RADI SPRJEČAVANJA UNOSA BOVINE SPONGIFORMNE ENCEFALOPATIJE, SGBiH, Godina VII – Broj 43, 29. prosinca 2003. godine, Hrvatski jezik
- Izvor 7s – ODLUKA O ZABRANI UVOZA ODREĐENIH POŠILJKI RADI SPREČAVANJA UNOSA BOVINE SPONGIFORMNE ENCEFALOPATIJE, SGBiH, Godina VII – Broj 43, 29. decembra 2003. godine, Srpski jezik
- Izvor 8b – ODLUKA KOJOM SE UTVRĐUJU MJERE ZA SPREČAVANJE, KONTROLU I ISKORJENJIVANJE TRANSMISIVNIH SPONGIFORMNIH ENCEFALOPATIJA, SGBiH, Godina VII – Broj 31, 21. oktobra 2003. godine, Bosanski jezik
- Izvor 8h – ODLUKA KOJOM SE UTVRĐUJU MJERE ZA SPRJEČAVANJE, KONTROLU I ISKORJENJIVANJE TRANSMISIVNIH SPONGIFORMNIH ENCEFALOPATIJA, SGBiH, Godina VII – Broj 31, 21. listopada 2003. godine, Hrvatski jezik
- Izvor 8s – ODLUKA KOJOM SE UTVRĐUJU MJERE ZA SPREČAVANJE, KONTROLU I ISKORJENJIVANJE TRANSMISIVNIH SPONGIFORMNIH ENCEFALOPATIJA, SGBiH, Godina VII – Broj 31, 21. oktobra 2003. godine, Srpski jezik
- Izvor 9b – POSLOVNIK O RADU DOMA NARODA PARLAMENTA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE, SNFBiH, Godina X – Broj 27, 24. 6. 2003. godine, SARAJEVO, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 9h – POSLOVNIK O RADU DOMA NARODA PARLAMENTA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE, SNFBiH, Godina X – Broj 27, 24. 6. 2003. godine, SARAJEVO, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Hrvatski jezik)

- Izvor 9s – POSLOVNIK O RADU DOMA NARODA PARLAMENTA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE, SNFBiH, Godina X – Broj 27, 24. 6. 2003. godine, SARAJEVO, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 10b – ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O OSIGURANJU OD ODGOVORNOSTI ZA MOTORNA VOZILA I OSTALIM OBAVEZNIH OSIGURANJIMA OD ODGOVORNOSTI, SGRS, 20. februar 2009. godine, BANJA LUKA, Broj 12, God. XVIII., Jezik bošnjačkog naroda
- Izvor 10h – ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O OSIGURANJU OD ODGOVORNOSTI ZA MOTORNA VOZILA I OSTALIM OBVEZATNIM OSIGURANJIMA OD ODGOVORNOSTI, SGRS, 20. veljača 2009. godine, BANJA LUKA, Broj 12, God. XVIII., Jezik hrvatskoga naroda
- Izvor 10s – ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O OSIGURANJU OD ODGOVORNOSTI ZA MOTORNA VOZILA I OSTALIM OBAVEZNIH OSIGURANJIMA OD ODGOVORNOSTI, SGRS, 20. februar 2009. godine, BANJA LUKA, Broj 12, God. XVIII., Jezik srpskog naroda
- Izvor 11b – ODLUKA O MJERAMA KONTROLE ZARAZNIH I PARAZITARNIH BOLESTI ŽIVOTINJA I NJIHOVOM PROVOĐENJU I FINANSIRANJU U 2007. GODINI, SGBiH, Godina XI – Broj 35, 14. maja/svibnja 2007. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 11h – ODLUKA O MJERAMA KONTROLE ZARAZNIH I PARAZITARNIH BOLESTI ŽIVOTINJA I NJIHOVOM PROVOĐENJU I FINANCIRANJU U 2007. GODINI, SGBiH, Godina XI – Broj 35, 14. maja/svibnja 2007. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 11s – ODLUKA O MJERAMA KONTROLE ZARAZNIH I PARAZITARNIH BOLESTI ŽIVOTINJA I NJIHOVOM SPROVOĐENJU I FINANSIRANJU U 2007. GODINI, SGBiH, Godina XI – Broj 35, 14. maja 2007. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 12b – Odluka broj AP 1468/05, SGBiH, Godina XI – Broj 9, 13. veljače/februara 2007. godine, Izdanje na hrvatskom, srpskom i bosanskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 12h – Odluka broj AP 1468/05, SGBiH, Godina XI – Broj 9, 13. veljače/februara 2007. godine, Izdanje na hrvatskom, srpskom i bosanskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 12s – Odluka broj AP 1468/05, SGBiH, Godina XI – Broj 9, 13. februara 2007. godine, Izdanje na hrvatskom, srpskom i bosanskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 13b – Odluka broj AP 335/09, SGBiH, Godina XIV – Broj 103, 14. decembra/prosinca 2010. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 13h – Odluka broj AP 335/09, SGBiH, Godina XIV – Broj 103, 14. decembra/prosinca 2010. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 13s – Odluka broj AP 335/09, SGBiH, Godina XIV – Broj 103, 14. decembra 2010. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 14b – KRIVIČNI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE, SGBiH, Godina VII – Broj 3, 10. februara 2003. godine, Bosanski jezik
- Izvor 14h – KAZNENI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE, SGBiH, Godina VII – Broj 3, 10. veljače 2003. godine, Hrvatski jezik
- Izvor 14s – KRIVIČNI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE, SGBiH, Godina VII – Broj 3, 10. februara 2003. godine, Srpski jezik

- Izvor 15b – PRAVILNIK O STRUČNOM ISPITU ZA TURISTIČKE VODIČE, SNFBiH, Godina XIII – Broj 2, 18. 1. 2006. godine, SARAJEVO, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 15h – PRAVILNIK O STRUČNOM ISPITU ZA TURISTIČKE VODIČE, SNFBiH, Godina XIII – Broj 2, 18. 1. 2006. godine, SARAJEVO, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 15s – PRAVILNIK O STRUČNOM ISPITU ZA TURISTIČKE VODIČE, SNFBiH, Godina XIII – Broj 2, 18. 1. 2006. godine, SARAJEVO, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 16b – PRAVILNIK O STANDARDIMA FUNKCIONISANJA I DRUGIM PITANJIMA ZNAČAJNIMA ZA RAD IMIGRACIJSKOG CENTRA, SGBiH, Godina XI – Broj 41, 4. juna/lipnja 2007. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 16h – PRAVILNIK O STANDARDIMA FUNKCIONIRANJA I DRUGIM PITANJIMA ZNAČAJNIM ZA RAD IMIGRACIJSKOG CENTRA, SGBiH, Godina XI – Broj 41, 4. juna/lipnja 2007. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 16s – PRAVILNIK O STANDARDIMA FUNKCIONISANJA I DRUGIM PITANJIMA ZNAČAJNIM ZA RAD IMIGRACIONOG CENTRA, SGBiH, Godina XI – Broj 41, 4. juna 2007. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 17b – Zaključak broj 01-01-26-016-6-II/09, SGBiH, Godina XIII – Broj 51, 29. juna/lipnja 2009. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 17h – Zaključak broj 01-01-26-016-6-II/09, SGBiH, Godina XIII – Broj 51, 29. juna/lipnja 2009. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 17s – Zaključak broj 01-01-26-016-6-II/09, SGBiH, Godina XIII – Broj 51, 29. juna 2009. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 18b – PRAVILNIK O KONTNOM OKVIRU I SADRŽINI RAČUNA U KONTNOM OKVIRU ZA BANKE I DRUGE FINANSIJSKE ORGANIZACIJE, SGRS, 8. juli 2009. godine, BANJA LUKA, Broj 61, God. XVIII., Jezik bošnjačkog naroda
- Izvor 18h – PRAVILNIK O KONTNOM OKVIRU I SADRŽINI RAČUNA U KONTNOM OKVIRU ZA BANKE I DRUGE FINANSIJSKE ORGANIZACIJE, SGRS, 8. srpanj 2009. godine, BANJA LUKA, Broj 61, God. XVIII., Jezik hrvatskoga naroda
- Izvor 18s – PRAVILNIK O KONTNOM OKVIRU I SADRŽINI RAČUNA U KONTNOM OKVIRU ZA BANKE I DRUGE FINANSIJSKE ORGANIZACIJE, SGRS, 8. jul 2009. godine, BANJA LUKA, Broj 61, God. XVIII., Jezik srpskog naroda
- Izvor 19b – STATUT AGENCIJE ZA RAZVOJ VISOKOG OBRAZOVANJA I OSIGURANJE KVALITETA, SGBiH, Godina XIII – Broj 86, 3. novembra/studenoga 2009. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Bosanski jezik)
- Izvor 19h – STATUT AGENCIJE ZA RAZVOJ VISOKOG OBRAZOVANJA I OSIGURANJE KVALITETE, SGBiH, Godina XIII – Broj 86, 3. novembra/studenoga 2009. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Hrvatski jezik)
- Izvor 19s – STATUT AGENCIJE ZA RAZVOJ VISOKOG OBRAZOVANJA I OBEZBJEĐIVANJE KVALITETA, SGBiH, Godina XIII – Broj 86, 3. novembra 2009. godine, Izdanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku (Srpski jezik)
- Izvor 20b – Odluka broj AP 71/02, SGBiH, Godina VIII – Broj 34, 23. jula/srpnja 2004. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Bosanski jezik)

Izvor 20h – Odluka broj AP 71/02, SGBiH, Godina VIII – Broj 34, 23. jula/srpnja 2004. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Hrvatski jezik)

Izvor 20s – Odluka broj AP 71/02, SGBiH, Godina VIII – Broj 34, 23. jula 2004. godine, Izdanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Srpski jezik)

Literatura

- Anić, Vladimir (2006), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb
- Anić, Vladimir, Josip Silić (2001), *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Školska knjiga, Zagreb
- Babić, Stjepan, Božidar Finka, Milan Moguš (2004), *Hrvatski pravopis* (VIII. izdanje), Školska knjiga, Zagreb
- Babić, Stjepan, Milan Moguš (2011), *Hrvatski pravopis usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika* (2. izdanje), Školska knjiga, Zagreb
- Babić, Stjepan, Sanda Ham, Milan Moguš (2005), *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb
- Barac-Grum, Vida, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Zlatko Vince (1971), *Jezični savjetnik s gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb
- Čedić, Ibrahim, Hadžem Hajdarević, Safet Kadić, Aida Kršo, Naila Valjevac (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
- Fekete, Egon (2008a), *Jezičke doumice (Knjiga prva)*, Beogradska knjiga, Beograd
- Fekete, Egon (2008b), *Jezičke doumice (Knjiga druga)*, Beogradska knjiga, Beograd
- Halilović, Senahid (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo
- Ivić, Pavle, Ivan Klajn, Mitar Pešikan, Branislav Brborić (2011), *Srpski jezički priručnik* (5. izdanje), Beogradska knjiga / Službeni glasnik, Beograd
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Klajn, Ivan (2011), *Rečnik jezičkih nedoumica* (12. izdanje), Prometej, Novi Sad
- Mamić, Mile (1983), "Grčke riječi u južnoslavenskim jezicima", *Jezik*, br. 1, Zagreb, 3–8.
- Nuhodžić, Lejla, Tamara Čapelj, Aleksandra Aginčić, Adnan Bešić (2013), *Priručnik pojmova i izraza najčešće korištenih u jeziku pravnih propisa institucija BiH = Priručnik pojmova i izraza najčešće korištenih u jeziku pravnih propisa institucija BiH*, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Pešikan, Mitar, Jovan Jerković, Mato Pižurica (2005), *Pravopis srpskoga jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Matica srpska, Beograd, Novi Sad
- Pranjković, Ivo (2008), *Sučeljavanja (Polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa)*, Disput, Zagreb
- Silić, Josip (2001), "Hrvatski i srpski jezik", u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, 147–155.
- Šonje, Jure (2000), *Rječnik hrvatskoga jezika*, ur., Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb
- Vratović, Vladimir (1983), "Europa ili Evropa", *Jezik*, god. 31, Zagreb, 8–14.

Vratović, Vladimir (2000), "Početno h ili k u riječima grčkoga podrijetla", *Jezik*, XLVII/5, Zagreb, 194–196.

Vujanović, Milica, Darinka Gortan-Premk, Milorad Dešić, Rajna Dragičević, Miroslav Nikolić, Ljiljana Nogo, Vasa Pavković, Nikola Ramić, Rada Stijović, Milica Tešić, Egon Fekete (2007), *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad

Slavica Vrsaljko: Pravopisi hrvatskoga jezika na razmeđu dviju država

Dvadeseto stoljeće vrijeme je prilagođavanja, dotjerivanja i usavršavanja hrvatskoga književnog jezika, također i aktivnog uključivanja političkih čimbenika u jezičnu politiku. Nakon Drugog svjetskog rata nastavlja se težnja za ujednačavanjem dvaju pravopisa, hrvatskoga i srpskoga jezika, tako da Matica hrvatska 1960. godine objavljuje zajednički pravopis pod naslovom *Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika*, a Matica srpska ekavski i ćirilicom pod naslovom *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*. Međutim, s tim pravopisnim rješenjima jezična javnost nije bila zadovoljna te 1967. godine objavljuju Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika. Potpisnici Deklaracije 1971. godine izrađuju *Hrvatski pravopis* autora Babića, Finke i Moguša (otisnut, ali ne i uvezen), objavljenog poslije u Londonu 1972. godine. Pretisak izdanja navedenog pravopisa objavljen je 1990. godine. Međutim, nakon toga utihnuta pravopisna tradicija budi se krajem 80-ih godina objavljivanjem *Pravopisnog priručnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića.

U radu će se dati usporedna analiza i danas aktualnih pravopisnih rješenja koja se odnose na pisanje stranih riječi, sastavljeno i rastavljeno pisanje itd., i to dvaju pravopisa nastalih na razmeđu dviju država: *Pravopisnog priručnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića iz ¹1986. i ²1987. te ³1990. godine i prvoga službenog pravopisa novonastale hrvatske države tzv. *Londonca*, pravopisa autora Babića, Finke i Moguša 1971., ¹1990., ²1994., ³1995.

Ključne riječi: jezična politika, Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika, Hrvatski pravopis, Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.

The orthographies of the Croatian language at the borders between two countries

The twentieth century is a time of adjustment, grooming and improvement of the standard Croatian language, and also the time of active involvement of political factors in the language policy. After World War II, the pursuit of equalizing the two orthographies of the Croatian and Serbian language continues so that in 1960 a common orthography entitled the *Orthography of Croatian-Serbian Language* was published by Matica hrvatska, and entitled as the *Orthography of Serbian-Croatian Language* by Matica srpska in the

ekavian and cyrillic version. However, the linguistic public was not satisfied with those orthographic solutions, and in 1967 they published the Declaration on the name and position of the Standard Croatian Language. The signatories of the Declaration in 1971 prepared the *Croatian Orthography* of the authors Babić, Finka and Moguš (printed, but not assembled) published later in London in 1972. A reprint of the edition of this orthography was published in 1990. However, after this edition, the muted orthographic tradition was awakened in the late 1980s with the publication of the *Orthography Handbook of the Croatian or Serbian language* by Vladimir Anić and Josip Silić.

This paper will provide a comparative analysis of the current orthographic solutions related to the writing of foreign words, composed and decomposed writing etc., within those two orthographies that occurred on the boundary between the two countries, *Orthography Handbook of Croatian or Serbian language* by Vladimir Anić and Josip Silić in 1986 and the first official orthographic manual of the newly created Croatian state, the so-called Londoner, written by Babić, Finka and Moguš and published in 1971 (1990, 1994, 1995).

Key words: language policy, *Orthography of Croatian-Serbian Language*, Declaration on the name and position of the Standard Croatian Language, *Croatian Orthography*, *Orthography Handbook of Croatian or Serbian language*.

1. Povijesni pregled hrvatske pravopisne tradicije

Tijekom hrvatske jezične povijesti u pisanoj praksi postojale su dvije vrste pravopisa: a) morfonološki pravopis, popularno još nazvan korijenski, b) fonološki pravopis koji se još naziva i fonetski. Fonološki pravopis ima kontinuitet u posljednjih stotinu godina (izuzevši vrijeme od 1941. do 1945.). U hrvatskome jezikoslovlju i kulturnoj javnosti postajali su oduvijek prijepori o tome koji je pravopis bolji i prikladniji hrvatskome jeziku. Također se naglašava da hrvatskome standardnom jeziku ne odgovara “niti skrajnje dosljedan fonološki pravopis (...) niti skrajnje dosljedan morfonološki (korijenski) pravopis” (Katičić prema Bičanić 2012).

Naime, u literaturi se navodi kako se povijest hrvatskoga standardnoga jezika dijeli u šest razdoblja, ona predstandardna i standardna (Brozović 1970). Osvrnemo li se na ona predstandardna, onda se vezuju uz početke hrvatske pismenosti, a daljnja na njezin razvoj i pokušaj ujednačavanja i stabilizacije. Što se tiče početaka hrvatske pismenosti, razlikujemo osamdesetak pravopisnih izdanja te dvadesetak nastalih od početaka hrvatske samostalnosti čime se svjedoči o njezinoj promjenjivosti i nestabilnosti. Prema tome pravopisna norma prati svoj povijesni razvoj od početaka pismenosti. Do 14. st. u osnovi prvog hrvatskog jezika javne uporabe bilo je čakavsko narječje. U 15. i 16. st. hrvatski pravopis postaje sadržajem jezikoslovnih djela, osobito rječnika. U trećem razdoblju (17. i prva polovina 18. st.) dolazi do nastanka prvih naših gramatika, teorijskih i praktičnih pokušaja stvaranja jedinstvenog jezika. Od druge polovine 18. st. do tridesetih godina

19. st. novoštokavština se oblikuje kao jezični standard većine Hrvata. Pojavljuju se nove gramatike i rječnici, a osnivaju se i komisije za uređivanje latinične grafije. Do kraja 19. st. sve je Hrvate u jednom jeziku i u jednoj grafiji ujedinio Ljudevit Gaj izdavanjem *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja* 1830. god. u Budimu, prvo jezikoslovno djelo u vrijeme Hrvatskoga narodnog preporoda, u kojoj iznosi prijedlog reforme ilirske grafije i uvodi dijakritičke znakove prema češkom uzoru. U skladu s Bečkim književnim dogovorom iz 1850. god. određene su osnovne smjernice zamišljenog razvoja zajedničkog jezika Hrvata i Srba. Zaključeno je da je najprikladniji ijekavski govor južnoga tj. hercegovačkoga novoštokavskoga tipa. Sljedbenici se ovog dogovora, na čelu s Ivanom Kukuljuvićem Sakcinskim, okupljaju 1851. god. oko Matice ilirske. Tada nastaje pravopisna zbrka jer je u uporabi nekoliko pravopisa, stoga će 1877. god. odbor stručnjaka izraditi pravopisna pravila kojima se odstupa od većine pravopisnih pojedinosti, ali se nije odlučilo između tzv. etimološkog i fonetskog pravopisa.

Hrvatska iskustva s ozbiljnijim i na nacionalnom području općevažećim normiranjem i kodificiranjem pravopisnoga plana zahvaćaju sad već tri stoljeća. Od 90-ih godina 19. stoljeća¹ hrvatsko je pravopisno normiranje doživljavalo različite preokrete: od jezič-nounitarističkih (i pravopisno unitarističkih) pritisaka, u više navrata, do kratkotrajnog uvođenja morfonološke norme, dijametralno suprotne pretežito fonološkoj Broz-Boranićevoj pravopisnoj tradiciji (Badurina-Matešić 2011: 28).

Prema tome odnos je jezičnih razina i njihovih normi prema pravopisnom planu zacrtan u tradiciji izrade hrvatskih pravopisnih knjiga još od pravopisne studije M. Kušara (*Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*, Dubrovnik 1889. godine). Tom se raspravom, prema vlastitom priznanju, u velike koristovao Ivan Broz u pisanju *Hrvatskoga pravopisa* iz 1982. godine,² a zahvaljujući polustoljetnoj Broz-Boranićevoj pravopisnoj dominaciji, baštinjeni se pristup duboko ukorijenio u metodologiji izrade hrvatskih pravopisnih priručnika (prema Badurina-Matešić 2011: 17).

Stoga potkraj 19. st. hrvatski vukovci Tomo Maretić, Ivan Broz i Franjo Iveković slijedeći Vukove ideje smatraju da osnovica standardnoga jezika trebaju biti novoštokavski govori, pravopis fonološki dok se leksičko blago treba tražiti u narodnoj književnosti. Vođen tim načelom u Zagrebu 1892. god., kako je navedeno, Ivan Broz objavljuje *Hrvatski pravopis*. Razumljivo je kako nisu svi hrvatski jezikoslovci bili pobornici te ideje, primjerice Nikola Andrić objavljujući 1904. god. *Branič jezika hrvatskoga*.

¹ Hrvatski pravopisni priručnici slijedom objavljivanja u 19. stoljeću: Josip Partaš: *Pravopis jezika ilirskoga*. Tiskom braće Županah: Zagreb 1850. (prettisak Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002.); Marčel (Marcel) Kušer: *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*. Naklada piščeva: Dubrovnik 1889.; Ivan Broz: *Hrvatski pravopis*. Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogostovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv. – slav. – dalm. zemaljske vlade: Zagreb ¹1892., ²1893. (prema Badurina 2006: 157).

² Prema Badurina riječ je o "prvoj pravoj hrvatskoj pravopisnoj knjizi iz 1892." (Badurina 1995: 63).

1.1. *Pravopisna norma u 20. stoljeću*

Znakovito je to da su se dvadesetostoljetnim pokušajima da se pravopisna norma promijeni (i to onima motiviranim ponajviše društveno-političkim razlozima) mijenjala samo pojedina pravopisna rješenja i/ili pravopisne koncepcije, a ne i (znatnije) metodologija izrade pravopisnih knjiga (Badurina-Matešić 2011: 17).

Od 1918. do 1941. god. nastavlja se koncepcija Hrvatskih vukovaca, 1921. god. nastaje još jedan pravopisni priručnik, i to Dragutina Boranića pod nazivom *Pravopis hrvatskoga ili srpskog jezika*. Nakon atentata 1928. god. u Narodnoj skupštini, Ministarstvo prosvjete objavljuje *Pravopisno uputstvo za sve osnovne i srednje škole* koje ima za cilj ukloniti razlike među dvama jezicima.

U vrijeme Drugoga svjetskog rata uklanja se unitaristički pristup jeziku te se iz uporabe izbacuju nekadašnji normativni priručnici. Hrvatska se pravopisna tradicija okreće prema pravopisu isključivo hrvatskoga jezika. U skladu s tim F. Cipra, P. Guberina i K. Krstić izrađuju *Hrvatski pravopis* (nastao 1941. godine), zabranjen i neobjavljen do 1998. godine. Godine 1941. osnovan je Hrvatski državni ured za jezik koji izrađuje knjižicu *Koriensko pisanje*, privremeni pravopisni priručnik. Nakon dvije godine F. Cipra i A. B. Klaić objavljuju *Hrvatski pravopis*, načelno korijenski, međutim, on donosi i neke nove riječi koje odstupaju od tih načela pa se još naziva i morfonološkim pravopisom. Dje-lo je bilo nepoznato svojim suvremenicima, stoga će stjecanjem nepovoljnih političkih prilika nepoznatim ostati sve do prije desetak godina kada je prvi put javno spomenuto. Koncepcijski je riječ o pravopisu koji odgovara tradiciji hrvatskoga pravopisanja, a ono je “umjereno fonološko” i “umjereno tvorbeno”.³

Društveno-politička slika toga vremena bila je izrazito kaotična. Uspostavom SFR Jugoslavije uvelike se mijenjao položaj hrvatskoga jezika u okvirima tadašnje državne tvorevine.⁴

I dalje se nastavlja težnja za ujednačavanjem dvaju pravopisa, hrvatskoga i srpskoga jezika, tako da se 1960. godine objavljuje *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, kao hrvatska verzija zajedničkog pravopisa. Odlukom vlasti u bivšoj Jugoslaviji kako supostoji jedinstven jezik oko dva središta, Zagreba i Beograda, s dva jedinstvena izgovora: ijekavskim i ekavskim, da se u nazivu nužno moraju istaknuti oba njegova dijela (i hrvatski i srpski) i oba pisma (latinica i ćirilica), nameće se potreba izrade priručnog rječnika “hrvatskosrpskoga” književnoga jezika, terminoloških rječnika itd. Na temelju tih zajedničkih zaključaka 1960. Matica hrvatska izdaje zajednički pravopis pod naslovom *Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika*, a Matica srpska ekavski i ćirilicom pod naslovom *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*.⁵ Stoga 1960. godine – nakon *Novosadskog dogovora* nametnutog snagom tada vladajuće ideologije i, dakako, neupit-

³ Riječi su Josipa Silića navedene u ocjeni Hrvatskoga pravopisa autora Cipra-Guberina-Krstić (Cipra-Guberina-Krstić prema Matotti 1998).

⁴ O povijesnoj slici Hrvatske toga vremena više u knjizi Radelić, Zdenko *Hrvatska u Jugoslaviji. Od zajedništva do razlaza 1945.–1991.* u izdanju Školske knjige, Hrvatski institut za povijest 2008. godine.

⁵ Iako se hrvatska i srpska pravopisna tradicija dobrim dijelom preklapaju – i jedna su i druga u svojoj osnovi fonološke – one se i razlikuju upravo s obzirom na zastupljenost morfonološkoga. Štoviše, ni izravni pokušaji

nim autoritetom tadašnje državne politike – Hrvati i Srbi dijele pravopisnu sudbinu: kao posljedica se novosadskoga *pregovaranja* pojavila nova – *zajednička* – pravopisna knjiga, objavljena – u skladu s tada službenim, prihvaćenim poimanjem *političke korektnosti* – kao što smo naveli u dvjema “varijantama”, zagrebačkoj/hrvatskoj (latiničkoj) i novosadskoj/srpskoj (ćirilčkoj), spomenuti: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, odnosno *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* (Badurina 2006: 146).

Međutim, s tim pravopisnim rješenjima jezična javnost nije bila zadovoljna te 1967. godine objavljuju Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika koja je u mnogome značila preokret, i ne samo u jezičnoj sferi. Matica je uskoro otkazala novosadski “sporazum”, a otada za Hrvate ne vrijedi ni sam novosadski pravopis. Nametnuta novosadska pravopisna terminologija nestaje iz tiska, primjerice nestaje tačka, a vraća se točka itd. Ostavljajući (zasad) postrance pitanje *novosadske* pravopisne norme, što se – prvo *službeno*, a kasnije (od poznih 60-ih) ponajviše u pomanjkanju odobrene i prihvaćene zamjenske normativne knjige – protegnula do polovice osamdesetih, uz neuspjeli pokušaj *pravopisnog prevrata* iz 1971. godine kada je u klimi probuđena *hrvatskoga proljeća*, a u Broz-Boranićevim pravopisnim korijenima prepoznat hrvatski pravopisni identitet, kada trojica autora⁶ – Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš – deveto izdanje Boranićeva pravopisa uzimaju za predložak novom hrvatskom pravopisnom priručniku (Badurina 2006: 147).

Nadalje, prema Brozovićeve riječima spomenuti hrvatski jezikoslovci Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš htjeli su pomoći u novonastaloj situaciji i ispuniti plebiscitarnu hrvatsku želju da se objavi pravopis koji će vratiti Boranićeve ortografske pravopise, tako je godine 1971. Babić-Finka-Mogušev pravopis bio gotov, pred izlaskom iz tiska, čekalo se samo na odobrenje iz tadašnjega ministarstva. Međutim, vlast ga nije odobrila, pravopis biva povučen iz tiskare, otisnuti primjerci bili su povučeni i uništeni, no pravopis biva prokrijumčaren u inozemstvo i onda tiskan u Londonu popularno nazvan *Londoncem*.⁷ U tadašnjoj pravopisnoj praksi vladala je anarhija: u izdanjima koja su bila pod jačom kontrolom provodio se okljaštreni novosadski pravopis, u školama isto tako, a drugdje je bilo kojekako (Brozović, posjećeno: 23. studenoga 2017. <http://www.matica.hr/vijenac/187/pravopisni-razvoj-nakon-deklaracije-16634/>). U inozemstvu je

ujednačavanja tih dviju pravopisnih normi (hrvatski i srpski pravopisi priređeni prema Pravopisnom uputstvu iz 1929. te novosadski pravopis iz 1960.) nisu te razlike uspjeli trajnije zatrti (Badurina 1995: 59).

⁶ Matica hrvatska je među članovima svoje Jezične komisije odabrala Pravopisnu komisiju. U njoj su bili Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Željko Bujas, Božidar Finka, Ivo Frangeš, Ljudevit Jonke, Radoslav Katičić, Tomislav Ladan, Milan Moguš, Slavko Pavešić. Od nabrojanih jezikoslovaca upravo su Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš izabrani za autore novoga pravopisa te su pristupili izradi njegovih načela. Ustanove kao Društvo književnika Hrvatske, Institut za jezik JAZU, Katedra za suvremeni hrvatski književni jezik Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Komisija za udžbenike Zavoda za stručno obrazovanje SRH prihvatili su načela, a autori su izradili rukopis (Batrnek 2011: 249).

⁷ Uvezeno je svega oko 600 primjeraka s napomenom “SAMO ZA INTERNU UPOTREBU”, ali bez Predgovora, Uvoda, Kratica i Kazala). U takvom ga je obliku, uz izdavačevu Uvodnu riječ, objavila Nova Hrvatska u Londonu (otuda mu popularni naziv “Londonac”), i to u dva izdanja, 1972. i 1984. godine. Bilo je stoga prirodno da se 1990. godine taj pravopis izda u pretisku s dijelovima koji su nedostajali te s Pogovorom, Objašnjenjima, Ispravcima i promjenama (ispravaka i promjena ima čak 340!) (Pranjčević 1997: 59).

slobodno upotrebljavan, a u Hrvatskoj kriomice tako da se ne može sa sigurnošću govoriti o njegovu utjecaju na pravopisnu praksu do devedesetih godina 20. stoljeća.⁸

Prije spomenuta metodologija izrade pravopisnih knjiga s jedne je strane cijenjena kao tradicijska, s druge strane nedostatno propitana, ta je metodologija, prema Badurina-Matešić, naslijeđena i u izdanjima pravopisa S. Babića, B. Finke i M. Moguša. Ipak, polovicom 80-ih godina 20. stoljeća zamjetan metodološki pomak donosi Anić-Silićev pravopisni priručnik – u prvom redu pravopisna se norma lišava onoga nepravopisnoga (Badurina-Matešić 2011: 17).

2. Pravopisi na razmeđima dviju država

Pravopis je u hrvatskoj jezičnoj povijesti imao veliku ulogu pa i burnu prošlost. Sve su vlasti u Hrvatskoj kao i u bivšoj Jugoslaviji nastojale utjecati na hrvatski pravopis i zato je on bio “u središtu jezičnih i političkih zbivanja” (Babić prema Bičanić 2012: 15).

Anić-Silićev *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* objavljen je 1986. (drugo izdanje 1987., treće 1990.). Tim se pravopisom osamdesetih godina pokušava napraviti prividan kompromis, i uz hrvatsku terminologiju trebalo je napraviti novi pravopis koji bi sačuvalao osnovne novosadske odredbe. U njemu nema tačke, provodi se hrvatski rastavljeni futur (koji, uostalom, dopušta i novosadski pravopis), u egzemplifikaciji nema režimskih i ideoloških primjera ni parola bratstva i jedinstva (Brozović, *Vijenac*, 187, <http://www.matica.hr/vijenac/187/pravopisni-razvoj-nakon-deklaracije-16634/>). Neki autori smatraju kako je prvotno izdanje Silićeva pravopisa iz 1986. izrađeno po narudžbi komunističke vlasti kao opreka tzv. *Londoncu*, prognanom Hrvatskom pravopisu Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša iz 1971. Taj pravopisni priručnik izlazi, nešto dotjeran, ponovno 1987., a onda, praktički nepromijenjeno, izlazi 1990. i treće izdanje. To izdanje iz 1990. povlači se godine 1993. iz prodaje zbog neprimjerena naziva jezika.

Drugi pravopis koji će se analizirati u radu bit će Babić-Finka-Mogušev *Hrvatski pravopis* napisan i otisnut 1971. Nekoliko je primjeraka ipak uvezeno, ali bez Predgovora,

⁸ Uz navedene pravopise, tijekom 20. stoljeća, a do početka hrvatske samostalnosti izlaze sljedeća izdanja: Dragutin Boranić (priređio): *Hrvatski pravopis Ivana Broza*. Zagreb ³1904., ⁴1906., ⁵1911., ⁶1915.; Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb ¹1921., ²1923., ³1926., ⁴1928., ⁵1930.; Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb ⁶1934., ⁷1937.; Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1940. (četvrto izdanje!), ⁸1941.; Franjo Cipra – Petar Guberina – Kruno Krstić: *Hrvatski pravopis*. Zagreb 1941. (zabranjen; pretisak ArTresor naklada: Zagreb 1998.); Adolf Bratoljub Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik): *Koriensko pisanje*. Ured za hrvatski jezik: Zagreb ¹1942., ²1942.; Franjo Cipra – Adolf Bratoljub Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik): *Hrvatski pravopis*. Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare: Zagreb 1944. (pretisak *Hrvatski korijenski pravopis*. Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb 1992.); Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb ⁹1947., ¹⁰1951.; *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (izradila Pravopisna komisija). Matica hrvatska – Matica srpska: Zagreb – Novi Sad 1960.; Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb 1971. (zabranjen i uništen; pretisci London 1972. i 1984. te Zagreb 1990.); Vladimir Anić – Josip Silić: *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sveučilišna naklada »Liber« – Školska knjiga: Zagreb ¹1986., ²1987., ³1990.; Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb 1990. (pretisak izdanja iz 1971.); promijenjena izdanja: ²1994., ³1995., ⁴1996.

Uvoda, Kartica, Kazala i s otisnutom napomenom “samo za internu uporabu”. Prema takvom jednom krnjem primjerku u slobodnoj se Hrvatskoj objavljuju dva izdanja toga pravopisa, onoga 1972. te iz 1984. u Londonu (zato je taj pravopis popularno nazvan *Londoncem*). U inozemstvu je slobodno upotrebljavan, a u Hrvatskoj kriomice tako da se ne može sa sigurnošću govoriti o njegovu utjecaju na pravopisnu praksu do devedesetih godina 20. stoljeća. Cjelovito 1. izdanje objavljeno je tek 1990.; otada je objavljeno više izdanja do kraja 20. stoljeća (drugo 1994., treće 1995., četvrto 1996., a prerađeno peto 2000.) (Bičanić 2012: 15).

Metodološki se pravopis Babić-Finka-Moguš nastavlja na hrvatsku i tradicijsku. Međutim, s druge strane Vladimir Anić i Josip Silić nekoliko godina prije stvaranja samostalne države, kao što je već rečeno, 1986., objavljuju *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*.⁹ Nova koncepcija pravopisne knjige potakla je i nova pitanja: pitanja stava prema tradiciji izrade pravopisnih knjiga, ali i ono dotad neprepoznato pitanje o ne samo poželjnoj nego i nužnoj komunikativnosti pravopisne knjige. Tih 80-ih godina na tako nov način osviješten je još jedan problem: problem *receptije* pravopisne knjige, konkretiziran u promišljanjima o tome koliko smo robovi tradicije kad je posrijedi pravopisni priručnik, ali i u pitanjima kome je on uistinu namijenjen te naposljetku kakve su navike korisnika u vezi s njegovom uporabom (Badurina-Matešić 2011: 20). Međutim, nisu svi bili naklonjeni prema tome pravopisu. Naime, prema riječima Stjepana Babića navedeni pravopis ne nosi samo u nazivu srpski, već se to očituje u sadržaju, tako u rječniku *Pravopisnog priručnika hrvatskoga ili srpskog jezika* nalazimo desetak riječi kao *jon, direk, čokanjče, dućanče, parče, jorganče, sanduče, sopče, vozovođa, ljekarka, podstrek, podsticati, snabdjeti, dokačiti, bezbjedan* bez ikakve oznake da to nisu jednako tako hrvatske riječi kao *ponedjeljak, siječanj* i dr., i to još u III. i 1990. godine (Babić 2001). Slične prigovore upućuje i Ivo Pranjković kazavši kako se najveći dio prigovora odnosi na pravopisni rječnik (npr. da u njemu ima previše turcizama, previše zastarjelih i “folklornih” riječi i sl.) (Pranjković 1997).

Dvadeseto je stoljeće na svojevrsan način obilježio *hrvatski pravopisni paradoks*: s jedne je strane očigledna opčinjenost pravopisnim knjigama i zavidna tradicija njihove izrade, tradicija bavljenja pravopisnim problemima, a naspram tome množe se metodološki problemi i u pisanju i, posljedično, u služenju tim knjigama (Badurina 2006: 156).

Uspostavom samostalne Republike Hrvatske nastupile su znatno povoljnije političke i društvene prilike za standardizaciju hrvatskoga jezika jer je hrvatski jezik postao službeni jezik u Republici Hrvatskoj, i to odredbom članka 12. Ustava RH. Krajem 20. stoljeća hrvatski jezik bio je u velikoj mjeri standardiziran, ali su postojale neriješene jezične pojave, posebice na području leksika i pravopisa, koje je trebalo standardizirati. U 21. stoljeću razvojem tehnike, novih tehnologija i medija u hrvatskom jeziku pojavile

⁹ Slijedila su još izdanja 1987., te 1990. Taj je naziv uklonjen te je 2001. godine objavljen pod nazivom *Pravopis hrvatskoga jezika*. To, četvrto izdanje, u javnosti izaziva golemu buku, naime u javnim glasilima izlazi na stotine članaka.

su se riječi, posebice iz engleskoga jezika, koje je trebalo prilagoditi gramatički i pravopisno¹⁰ (Bičanić 2012: 14).

Međutim, u radu ćemo se ograničiti na analizu nekih pravopisnih rješenja danih u *Pravopisnome priručniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića iz 1986. (drugo izdanje 1987., treće 1990.). Naime, taj je pravopis regulirao pravopisnu normu do devedesetih godina, kako smo već nekoliko puta naglasili, a poslije se upotrebljavao u praksi usporedno s *Hrvatskim pravopisom*. Sredinom devedesetih povučen je iz službene distribucije i prodaje (Bičanić 2012).

2.1. Usporedna analiza pravopisa nastalih na razmeđima dviju država

Tradicija hrvatskoga pravopisanja teče od spomenutoga *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza iz 1892. pa do istoimena pravopisa Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša iz 1971. godine, tzv. *Londonca*, i sve do Anić-Silićeva *Pravopisnog priručnika* iz 1986. Time naravno ne završava povijest hrvatskoga pravopisa, nego počinje u okvirima slobodne hrvatske države. Na spomenutim pravopisima temelji se i istraživanje ovoga rada. Stoga će se u tablicama dati pregled pravopisnih rješenja danih u Anić, V., Silić, J. *Pravopisnom priručniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ¹1986., ²1987. i ³1990., te Babić, S., Finka, B., Moguš, M. *Hrvatskome pravopisu* iz 1971.¹, 1990., ²1994., ³1995.

U uvodu *Pravopisnog priručnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1986., Anić, V., Silić, J., među ostalim navodi se kako je zadaća navedenoga priručnika: “da u skladu s načelima zajedničkog pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika, opiše stanje pravopisa u okviru književnojezičnoga izraza kakav je u upotrebi u SR Hrvatskoj. Stoga se on ima shvatiti kao jedan od izvedbenih pravopisa toga zajedničkog pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika (...)” (Anić-Silić 1986: 7). Nadalje, u predgovorima drugoga i trećega izdanja ne uvode se bitne razlike, osim u trećem kada su autori ponukani razgovorima sa stručnjacima pojedinih struka te kritičkim napisima o “Pravopisnom priručniku”, posebno u dijelovima koji se odnose na sastavljeno, odnosno rastavljeno pisanje riječi i transkripcije.

U predgovoru *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971., autora Babić, S., Finka, B., Moguš, M., među ostalima se navodi kako dotadašnji: “Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika iz 1960. nije mogao zadovoljiti svojim pravopisnim odredbama, jer neke od njih nisu bile u skladu s hrvatskom pravopisnom tradicijom i praksom, a još je manje mogao svojim rječnikom, jer u njemu nije bilo nikakvih oznaka po kojima bi se znalo što ide u hrvatski književni jezik, a što ne” (Babić-Finka-Moguš 1971). Naime, stoljetna hrvatska književna tradicija i snažan jezični osjećaj nisu dopuštali da se u praksi prihvate sve pravopisne dvostrukosti toga priručnika jer je time nastao nesklad između pravopisne norme i pravopisne i jezične prakse. Kao što je već prije navedeno, nakon što su prihvaćena opća i

¹⁰ U posljednjem desetljeću 20. stoljeća pravopisnu normu u Hrvatskoj regulirala su dva pravopisa, oba nastala u prethodnom razdoblju za bivše države Jugoslavije: *Hrvatski pravopis* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša te *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića. Tako su devedesetih godina u Hrvatskoj supostojala dva pravopisa u javnoj uporabi i pisanoj praksi, koji su se razlikovali u koncepciji te u pojedinim pravopisnim odredbama (prema Bičanić 2012: 15).

pojedinačna načela poslana Društvu književnika Hrvatske, Institutu za jezik JAZU, Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Komisiji za udžbenike Zavoda za stručno obrazovanje SRH na razmatranje i odobrenje, autori su izradili rukopis. Također smo istaknuli kako je kao osnovica izrade rukopisa poslužilo IX. izdanje Boranićeva pravopisa. Međutim, autori također daju mogućnost prihvaćanja dobro obrazloženih prijedloga stručnjaka koje će smatrati dogovorno prihvaćenom promjenom te ih unijeti u buduća izdanja (Babić-Finka-Moguš 1971).

Autori pretiske dvaju londonskih izdanja i pretisak ne mogu, zbog posebnih okolnosti, smatrati normalnim izdanjima kakva bi bila da je *Hrvatski pravopis* izlazio u sređenim prilikama. Stoga se izdanje iz 1994. uzima kao drugo izdanje kojim se nastojalo ispuniti važan zahtjev vezan uz stabilnost pravopisne norme te izbjegavati sve ono što bi moglo pokolebati ili zbunjivati kulturnu sredinu i time smanjivati razinu pismenosti. Stoga su autori u izdanju iz 1994. unijeli kako u pisanju dvoglasnika *je* nema promjena, on se piše s *ije*, ali kad na njegovu mjestu iza stalne suglasničke skupine u kojoj je posljednji glas *r* dolazi kratki slog, tada se po dosadašnjem pravilu na tom mjestu pisao samo glas *e*, npr. *strijela* › *strelica*; *vrijedan* › *vredniji* i sl. Nadalje, kod sastavljenog i rastavljenoga pisanja nastojalo se ukloniti pretjerivanje u sastavljenom pisanju, prije svega u pisanju prijedloga i imenica. Nekim su poglavljima izmijenili naziv pa je tako naslov *Tuđice* promijenjen u *Pisanje riječi iz drugih jezika*, razlog tomu što to poglavlje ne obuhvaća svu širinu koju je imalo u dosadašnjim pravopisima. Neka su poglavlja izostavljena kao *Promjena l u o* i *Zamjenjivanje k, g, h sa c, z, s* jer to prema autorima ni u širem značenju pravopisa nije pravopisna problematika. Osim toga nastojalo se usavršiti pravopisno nazivlje i uskladiti ga s najnovijim znanstvenim spoznajama i ostalim hrvatskim jezičnim priručnicima, primjerice naziv *crtica* ostavili za značenje 'linija', a u pravopisu zamijenili sa *crtica*, dosadašnji naziv *crtica* sa *spojnica*, *kosa crta* sa *kosa crtica*, *dvotočka* sa *dvotočje* itd. (Babić-Finka-Moguš 1995).

Tablica 1.

	Anić, V., Silić, J., <i>Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> , ¹ 1986., ² 1987. i ³ 1990.	Babić, S., Finka, B., Moguš, M., <i>Hrvatski pravopis</i> , 1971., 1990., ² 1994., ³ 1995.
Suglasnički fonemi u međusobnim kombinacijama	suca (sud + ca), suče (sud + će), oca (ot + ca), oče (ot + će), burmundžija (burmut + džija)	oca, očev mj. otca otčev (prema <i>otac</i>) suca, sučev mj. sudca, sudčev (prema <i>sudac</i>) goveče mj. govedče (prema <i>govedo</i>) dobici mj. dobitci (prema <i>dobitak</i>) reci mj. redci (prema <i>redak</i>)
	odsad (od + sad – izg. [otsad]), odšetati (od + šetati – izg. [otšetati]), gradski (grad + ski – izg. [gracki])	<i>brodski, gradski, ljudski, hrvatski</i>

	Anić, V., Silić, J., <i>Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> , ¹ 1986., ² 1987. i ³ 1990.	Babić, S., Finka, B., Moguš, M., <i>Hrvatski pravopis</i> , 1971., 1990., ² 1994., ³ 1995.
Pisanje pokrivenoga r sa e ili je	bregovi (prema brjegovi od brijeg), sprečavati (prema sprječavati od spriječiti), vremena (prema vremena od vrijeme), vredniji (prema vrjedniji od vrijedan), crepić (prema crjepić od crijep) itd.	<i>vrijeme – vremena – vremenit, ždrijebe – ždrebeta – ždrebence, vrijedan – vredniji – vrednota, brijeg – brežuljak – bregovit...</i> <i>odrješenje, odrješit, odrješito, odrješitost, odrješivati, odrješljiv, odrješnica...</i>
Pisanje niječnice ne uz nenaglašene oblike prezenta glagola htjeti	<i>neću, nećeš, neće, nećemo, nećete, neće</i>	<i>Neću, nećeš, nećemo, nećete, neće²</i> <i>Neću, nećeš, nećemo, nećete, neće...</i> <i>uz neću, nećeš, nećemo, nećete, neće</i>
Pisanje pridjeva izvedenih od stranih imena	bekeščapski – Bekeščabljanin, kembrički –Kembriđžanin, čismijski – Čismijac, dablinski – Dablinac, edinburški – Edinburžanin, Freiburg: frajburški – Frajburžanin...	<i>Bochumski</i> (prema Bochum), <i>habsburški</i> (prema Habsburg), <i>kielski</i> (prema Kiel), <i>leipziški</i> (prema Leipzig), <i>münchenski</i> (prema Munchen), <i>newyorški</i> (prema New York), <i>rostočki</i> (prema Rostock), <i>stockholmski</i> (prema Stockholm)

Kod pisanja suglasničkih fonema u međusobnim kombinacijama u Anić, V., Silić, J. *Pravopisnom priručniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ¹1986., ²1987. i ³1990., ispadaju: fonemi **d** i **t** ispred fonema **c**, **č**, (**dž**) na granici korijena i sufiksa: **suca** (sud + ca), **suče** (sud + će), **oca** (ot + ca), **oče** (ot + će), **burmundžija** (burmut + džija) (116)¹¹.

S druge strane, u Babić, S., Finka, B., Moguš, M. *Hrvatskome pravopisu* 1971., 1990., ²1994., ³1995., navodi se: “Zbog slivenog izgovora gube se *d* i *t* ispred *c*, *č*, *ć* te se piše: oca, očev mj. otca, otčev (prema *otac*), suca, sučev mj. sudca,¹² sudčev (prema *sudac*), goveče mj. govedče (prema *govedo*), dobici mj. dobitci (prema *dobitak*), reci mj. redci (prema *redak*). (48) ²1994., ³1995: 63.

Kod ispadanja glasova, primjerice u Anić, V., Silić, J. *Pravopisni priručnik srpskoga jezika*, ¹1986., ²1987. i ³1990.: fonem **d** s fonemom **s** i **š** očituju se u pismu kao **ds** i **dš**, a u izgovoru kao **ts** i **tš** (na granici prefiksa i korijena), odnosno **cč** (na granici korijena i sufiksa): **odsad** (od + sad – izg. [otsad]), odšetati (od + šetati – izg. [otšetati]), gradski (grad + ski – izg. [gracki]) (117).

Babić, S., Finka, B., Moguš, M. *Hrvatski pravopis*, 1971., 1990. te ²1994., ³1995., navodi se da bi se u skladu s pravopisnom tradicijom sačuvao osnovni oblik, valja pisati *d* i *t*, primjerice u tvorenicama *brodski, gradski, ljudski, hrvatski*¹³ (49) (21994., 31995: 63).

¹¹ U zagradama se navodi broj stranice na kojoj se nalazi navedeno pravilo u pojedinačnim izdanjima.

¹² U pravopisu Ivana Broza navodi se kako se “može pisati, kako kad zatreba, ili *mladca, mladče...* ili *mlatca, mlatče*” (prema Badurina 1995: 63).

¹³ Zanimljivo je da se na isti način navode primjeri u *Pravopisu hrvatskosrpskoga književnoga jezika* Matice hrvatske – Matice srpske: “Ako se *d* nađe ispred *s* ili *š*, ono u pismu ostaje neizmijenjeno ma u kome se polo-

U pisanju pokrivenoga *r* sa *e* ili *je* Anić, V., Silić, J. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ¹1986., ²1987. i ³1990., navodi kako: "Alternanta **e** zamjenjuje alternantu **je** u slogovima gdje se sreće skup **suglasničkih fonema + r + je: bregovi** (prema brjegovi od brijeg), **sprečavati** (prema sprječavati od spriječiti), **vremena** (prema vrijeme od vrijeme), **vredniji** (prema vrijedniji od vrijedan), **crepić** (prema crjepić od crijep) itd. To se ne događa kada suglasnički fonem pripada prefiksu, a ostali dio (**r + je**) korijenu: **razrjeđivati** (prema raz + rijediti)" (106).

Babić, S., Finka, B., Moguš, M. *Hrvatski pravopis*, 1971., 1990., navodi kako: "Ako se osnovno ije krati, tada daje samo kratko je, a samo e iza stalne suglasničke skupine u kojoj je posljednji suglasnik r: (...) vrijeme – vremena – vremenit, ždrijebe – ždrebeta – ždrebence, vrijedan – vredniji – vrednota, brijeg – brežuljak – bregovit... Ako suglasnička skupina nije stalna, kao što jest u vrijeme, ždrijebe, brijeg, trijezan... nego nastaje sastavom složenica, tada *j* ostaje kao da suglasničke skupine i nema: odrješenje, odrješit, odrješito, odrješitost, odrješivati, odrješljiv, odrješnica... (36)¹⁴ U izdanjima iz ²1994., ³1995. stoji ždrijebe – ždrebeta – ždrebence; vrijedan – vrijedniji – vrijednota; brijeg – brežuljak – bregovit, dakle ako na mjestu dvoglasnika dolazi kratak slog, tada se on smjenjuje s kratkim je. Pri tome se glasovi *l, n* smjenjuju sa *lj, nj* (45).

U pisanju niječnice *ne* uz nenaglašene oblike prezenta glagola htjeti u Anić, V., Silić, J. *Pravopisnom priručniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ¹1986., ²1987. i ³1990., jedino se nenaglašeni (enklitički) oblici prezenta glagola htjeti pišu zajedno s riječju **ne: neću, nećeš, neće, nećemo, nećete, neće** (85).

Kod Babić, S., Finka, B., Moguš, M. u *Hrvatskome pravopisu*, 1971., 1990.: "Niječna se čestica piše rastavljeno od glagola: *ne znam, ne čita, ne pjevaj, ne bih, ne iskopasmo, ne čudahu se*. Sastavljeno se piše samo: (...) **neću, nećeš, nećemo, nećete, neće...** (89) U izdanju iz 1971. i pretisku iz 1990. navodi se kako se niječna čestica piše sastavljeno u oblicima kao **neću, nećeš...** dok u izdanju iz 1994. stoji kako se niječna čestica *ne* piše rastavljeno od glagola pa se tako može pisati i *ne ću, ne će, ne ćete, ne će* uz **neću, nećeš, nećemo, nećete, neće**.

U pisanju pridjeva izvedenih od stranih imena Anić, V., Silić, J. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ¹1986., ²1987. i ³1990., navodi kako se pridjevi i imena stanovnika napravljeni od stranih imena naseljenih mjesta pišu transkribirano (pridjevi malim, a imena velikim početnim slovom): **bekeščapski – Bekeščabljanin, kembrički – Kembridžanin, čismijski – Čismijac, dablinski – Dablinac, edinburški – Edinburžanin, Freiburg: frajburški – Frajburžanin...**

žaju u riječi nalazilo: *predstava, odstupiti, predsjednik, potpredsjednik, gradski, ljudski, vojvodstvo, ljudstvo, sredstvo, vodstvo, odšetati, kadšto, odštapmati*" (prema Badurina 1995: 63).

¹⁴ U ocjeni *Hrvatskoga pravopisa* autora Cipra-Guberina-Krstić Josip Silić, među ostalima, navodi kako usporedivši rješenja dana u navedenom pravopisu s rješenjima Stjepana Babić, Božidara Finke i Milana Moguša možemo zaključiti da se ona bitno ne razlikuju. (Jedina je veća razlika između Cipra-Guberina-Krstićevih i Babić-Finka-Moguševih rješenja što Cipra, Guberina i Krstić ostaju na tradiciji pisanja (morfo)fonemske distribucije **Srje: brjegovi > bregovi**, a Babić, Finka i Moguš dopuštaju i **brjegovi i bregovi**. Stoga Silić na Guberina-Cipra-Krstićev pravopis gleda kao na čimbenika koji (p)održavaju tradiciju hrvatskoga pravopisanja.

U Babić, S., Finka, B., Moguš, M. *Hrvatskome pravopisu*, 1971., 1990., pridjevi na *-ski* od stranih vlastitih imena pišu se izvorno. Prema pravilima o glasovnim promjenama može im se pod utjecajem glasa *s* iz nastavka *-ski* mijenjati krajnji suglasnik. Pri tome dolazi do istih glasovnih promjena kao i u tvorbi pridjeva na *-ski* od hrvatskih vlastitih imena i drugih riječi, primjerice *bochumski* (prema Bochum), *habsburški* (prema Habsburg), *kielski* (prema Kiel), *leipziški* (prema Leipzig), *münchenski* (prema München), *newyorški* (prema New York), *rostočki* (prema Rostock), *stockholmski* (prema Stockholm) (76, ²1994., ³1995: 72).

U pregledu su navedene različitosti iako su one na relaciji (Babić-Finka-Moguš i Anić-Silić) neznatne i razlikuju se u premalom opsegu da bi se mogle smatrati značajno suprotstavljenima (Marcelić 2001). Polemike su uvijek vođene uglavnom oko navedenih pravopisnih problema, primjerice problemi pisanja refleksa jata iza pokrivenog *r*, odvojeno ili rastavljeno pisanje negacije skraćenog oblika *htjeti* i ispadanje glasova *d* i *t* ispred *c*, uz naravno pisanje pridjeva izvedenih od stranih imena.

Neovisno o tome jesu li razlike neznatne ili ne, autori navedenih pravopisa “drže” svoju stranu. Naime, Babić navodi kako: “Svima mora biti razumljivo nastojanje da hrvatski književni jezik sačuva što više osobina, a ako su donedavno bile rashvaćene, da im se dade ono mjesto koje bi imale da do tog rashvaćivanja nije bilo, a to znači i da vrati svoje jekavske likove koji pripadaju njegovoj naravi i nekadašnjoj njegovoj praksi, a i današnjem govoru” (Babić prema Marcelić 2001). K tome u prilog ide činjenica kako je Brozova norma putem kasnijih Boranićevih prerada njegova *Pravopisa*, pa slijedom toga i Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971., čuvena *Londonca*, bila poprilično ustaljena. Međutim, znatniju je izmjenu u korist fonološkoga unijelo V. izdanje Boranićeva *Pravopisa* iz 1930. (Badurina 1995: 66).

3. Zaključak

Nakon osamostaljenja bilo je pretpostaviti kako će hrvatski jezik, a onda i njegov pravopis krenuti samostalnim putovima vlastita razvoja. Međutim, velik broj izdanja različitih autora nastalih do danas svjedoče o neujednačenosti i nedosljednosti mnogobrojnih pravopisnih pravila.

Što se tiče uočenih različitosti, one se očituju u pisanju suglasničkih fonema u međusobnim kombinacijama, dok se u Anić-Silićevu pravopisu gubi suglasnik *t* u *oca*, u Babić-Finka-Moguševu navodi se *otca*. Zanimljive se činjenice kriju kod pisanja pokrivenog *r s e* ili *je jer* se očituju razlike među izdanjima istih autora pa tako u izdanju Babić-Finka-Moguš iz 1970. odnosno 1990. navodi se *vrednota*, a u izdanjima iz 1994. te 1995. *vrjednota*. Slično se događa u pisanju niječnice *ne* uz nenaglašene oblike prezenta glagola *htjeti*, naime u izdanjima Anić-Silićeva pravopisa navodi se sastavljeno pisanje, dok se pokazuju različitosti među izdanjima istih autora pa tako u izdanju iz 1970. Babić-Finka-Moguš navodi se sastavljeno pisanje, a u izdanjima iz 1994. i 1995. uz rastavljeno *ne ću* piše se sastavljeno *neću, nećeš*. Te se na kraju različitosti među pravopisima očituju u

pisanju pridjeva izvedenih od stranih vlastitih imena, navodi se kako se pridjevi i imena stanovnika napravljeni od stranih imena naseljenih mjesta pišu transkribirano (pridjevi malim, a imena velikim početnim slovom) u Anić-Silićevu pravopisu, dok Babić-Finka-Moguš navode da se pridjevi na *-ski* od stranih vlastitih imena pišu izvorno.

Turbulentnost oko mnogobrojnih jezičnih pitanja nastavlja se i dalje. Sva spomenuta izdanja objavljivanja su s neznatnim izmjenama, ali i s mnogobrojnim reakcijama javnosti. Najviše prašine dizalo se oko uvođenja dvostrukosti, “može ovako i onako”, tako da, kako navodi Babić u petom izdanju svoga pravopisa, ovaj pravopis uklanja ono što je bilo “(...) plod jugoslavenskoga utjecaja i srpskog nametanja” (Babić 2008: 62).

Lada Badurina i Ivo Pranjković u konačnici ističu kako već i letimičan pogled na strukturu pojedinih pravopisnih knjiga, bar dijelom vidljivo i iz navedenih naslova poglavlja u tim knjigama, jasno govori o tome da je struktura Anić-Silićeva pravopisa, o čemu je bilo riječ u radu, umnogome drugačija od svih prethodnih pravopisnih knjiga, uključujući dakako i novosadski pravopis. S druge je strane vidljivo da npr. Babić-Finka-Moguševu pravopisu gotovo da i nema ničega čega ne bi bilo u novosadskom pravopisu, i kada je riječ o građi koja je pravopisom obuhvaćena, i kada je riječ o nazivlju, i kada je riječ o metodologiji izrade pravopisa (Badurina-Pranjković-Silić 2009: 313). Zaključit ćemo kako se teret “novosadštine” na Anić-Silićev pravopis svaljuje uglavnom samo zbog triju besmislenih ispolitiziranih stvari, tj. zbog dvojbi tipa *neću/ne ću*, *opreka/oprjeka* i *podaci/podatci*.

Literatura

- Anić, V., J. Silić (¹1986), (²1987), (³1990), *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*
- Babić, S., B. Finka, M. Mogaš (1971), (1990), (²1994), (³1995), *Hrvatski pravopis*
- Babić, S. (2008), "Hrvatski pravopis – vrući kesten u ministarskim rukama", *Jezik*, vol. 55 (2), 54–64.
- Babić, S. (2001), "Silić nema petlje za stručne rasprave", *Večernji list*, 27. 2. 2001.
- Badurina, L. (2006), "Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću", u: Samardžija, M., Pranjković, I. (ur.) *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Matica hrvatska Zagreb
- Badurina, L. (1995), "Pravopis hrvatski – pravopis srpski", *Fluminensia*, 7, br. 2.
- Badurina, L. (2001), "Hrvatski pravopis na pragu novog tisućljeća", *Fluminensia*, 13, br. 1–2, 119–166.
- Badurina, L. (2011), "Jezik i pravopis: teorijsko-metodološki pristup pravopisnom normiranju", *Croatica Slavica Iadertina*, 7/1, 17–31.
- Badurina, L., I. Pranjković, J. Silić (2009), *Jezični varijeteti i nacionalni identitet*, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini, Disput, Zagreb
- Batrnek, J. (2011), "Četiri desetljeća londonca", *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, vol. 5, no. 5, 249–250.
- Bičanić, A. (2012), "Pravopisna norma i standardizacija hrvatskoga jezika devedesetih godina 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća", *Zbornik radova s Bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa I*, knj. I, Slavistički komitet, Sarajevo
- Brozović, D. (1970), *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb
- Cipra, Franjo, P. Guberina, K. Krstić (1998), *Hrvatski pravopis*, priredio Marotti, Bojan, ARTRESOR naklada, Zagreb
- Marcelić, S. (2001), "Pravopis u diskrepanciji", *Diskrepancija*, sv. II, br. 3, 711.
- Pranjković, I. (1997), *Jezikoslovna sporenja*, Konzor, Zagreb

Mrežni izvori

- Brozović, D., "Prvo lice jednine", dostupno na: <http://www.matica.hr/vijenac/187/pravopisni-razvoj-nakon-deklaracije-16634/> (pristupljeno: 17. studenoga 2017.)
- Brozović, D., "Pravopisni razvoj nakon deklaracije", *Vijenac*, 187, dostupno na: <http://www.matica.hr/vijenac/187/pravopisni-razvoj-nakon-deklaracije-16634/> (pristupljeno: 20. prosinca 2017.)
- Anić, V., J. Silić: *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dostupno na: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/anic-ndash-silic-pravopisni-prirucnik-hrvatskoga-ili-srpskoga-jezika/59/z> (pristupljeno: 4. prosinca 2017.)
- Tolić, B., "Jozić zaslužuje ostracizam", dostupno na: <http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/s/oli-benjamin/14972-b-tolic-pravopisne-diverzije.html> (pristupljeno: 8. listopada 2017.)

IV.

Historija jezika:
Jezik spomenika pismenosti

Sedina Brkić-Međedović: Orientalna i slavenska leksika u jeziku usmene lirike u Zbirci Ludvika Kube iz 1893. godine

Zbirka *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine* (dalje u tekstu: Zbirka) predstavlja najobimniju i najznačajniju zbirku lirskih narodnih pjesama koje je na terenu Bosne i Hercegovine 1893. godine zabilježio češki muzikolog Ludvik Kuba. Tu zbirku, na leksičko-semantičkom nivou, čini osobenom njezin slavensko-orijentalni leksički sloj. Taj leksički sloj ugrađuje se u jezički izraz usmene lirike u Zbirci Ludvika Kube, snaži ga, poetski, stilski i estetski, te tako postaje nekom vrstom njezinoga jezičkog manira. U radu¹ se razmatra upotrebna vrijednost orijentalizama u jeziku spomenute zbirke. Orientalizmi se klasificiraju prema metodi pripadnosti jezičkim tipovima narodne lirske pjesme. Analiziraju se načini funkcioniranja orijentalne i slavenske, ali i balkanske predslavenske leksike, te izvode mogući zaključci.

Ključne riječi: orijentalizam, slavenski i balkanski predslavenski leksički sloj, jezik usmene lirike, dijalektizam, lokalizam, poetizam.

Oriental and Slavic lexicon in the language of oral lyrics in the Ludvik Kuba's Collection from 1893

The songs and chants collection from Bosnia and Herzegovina (hereinafter as the *Collection*) represents the most extensive and most significant collection of folk lyric songs, which was recorded on the ground of Bosnia and Herzegovina in 1893 by the Czech musicologist Ludvik Kuba. Based on the lexical and semantic level, this collection is made distinctive by its Slavic-oriental lexical layer. That lexical layer is incorporated into the linguistic expression of the oral lyrics in the Ludvik Kuba's collection, it strengthens it in a poetic, stylistic and aesthetic way, and thus becomes a kind of a linguistic manner. The paper discusses the use value of orientalisms in the language of the mentioned collection. Orientalisms are classified according to the method of linguistic affiliation types of folk

¹ O ovoj temi govori se i u doktorskoj disertaciji *Jezički izraz usmene lirike u zbirci Ludvika Kube iz 1893. godine* (Brkić-Međedović 2015: 276), rađenoj pod mentorstvom prof. dr. Dževada Jahića i odbranjenoj 7. 3. 2016. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

lyric songs. The ways of functioning of the Oriental and Slavic lexicon, but also of the Balkan Pre-Slavenic one, are analyzed and possible conclusions are drawn.

Keywords: orientalism, Slavic and Balkan Pre-Slavenic lexical layer, oral lyric language, dialectism, localism, poetism.

1.1. Poznato je da je velika frekvencija orijentalizama² u jeziku lirske poezije rezultat međujezičkih kontakata.³ Zna se i kako su orijentalizmi stizali u jezik naše narodne poezije, kako lirske, tako i epske.⁴

1.1.1. Dževad Jahić (1991: 86) se u svom tekstu *Turcizmi u narodnoj epici i lirici* prvi sa lingvističkog stanovišta okrenuo problemu funkcioniranja orijentalizama u jeziku narodne poezije, kako epske, tako i lirske. Umjetničko stvaralaštvo pokazuje, prema Jahićevim riječima, “da ovaj sloj leksike funkcionira kao njegova bitna odlika, da se ugrađuje i u kolektivni i u individualni stvaralački izraz, i to na osebujuć način, koji snaži i sam taj izraz u cjelini”.

Na osnovu jezičke analize uzoraka bošnjačkih lirskih pjesama Jahić utvrđuje kvantitativne razrede u koje smješta turcizme prema stepenu frekventnosti. Najviši stepen frekventnosti u jeziku lirske poezije, kako tvrdi Jahić, imaju orijentalizmi vezani za odjevne predmete, obuću, nakit i sl.

1.1.2. Ova naučna tvrdnja za nas ima veliki značaj. Nas ovdje interesuju orijentalizmi u jeziku Zbirke, odnosno interesuje nas njihova upotrebna vrijednost.

1.1.3. Orientalizmi koji označavaju odjevne predmete javljaju se:

a) u pjesmama zapadnobosanskoga tipa⁵: oko grada zeleni se trava,/ u toj travi mlado momča spava,/ u čurčiću i u *al-fesiću*,/ u ruci mu grana jorgovana (93/503 Banja Luka⁶); na glavi mu, majko, *fesić medžidija*,/ na plećima, majko, *fermen* i *koparan*,/ na prsima, majko, lanac od dukata (15/358 Ključ); da ti kupim *šalvarice*,/ da ti dreš, da ja gledam (445/257 Livno);

b) u pjesmama istočnobosanskoga tipa: ako umrem, jedina u majke,/ obuci me po današnjoj modi;/ b'jeli *fistan*, suknu štikovanu;/ obuci mi bijele *čarape*,/ na *čarape* zlatali papuče,/ raspleti mi ruse pletenice (26/360 Doboj); none prala Milka materina,/ gdje oprala tudi i zaspala,/ uzgrnula uz ruke rukave,/ a uz noge gaće *čiftijane* (923/529 Zenica); na njemu je *mor-dolama*/ do crne zemlje (379/120 Zenica); *samurlije* obukoše,/ *mur-*

² U jeziku narodne poezije zastupljen je izrazito veliki broj orijentalizama. O njihovoj frekventnosti i načinu funkcioniranja u jeziku narodne poezije Bošnjaka vidi u: Jahić 1991: 46, 47, 86–91.

³ O orijentalizmima kao rezultatu međujezičkih kontakata vidi u: Vajzović 1999: 11.

⁴ V. Jahić 1991: 86.

⁵ Pripadnost jezičkim tipovima narodne lirske pjesme (sevdalinke) određena je prema: Jahić 1999: 81.

⁶ Oznake tipa 93/503 označavaju u ovom radu broj pjesme i/ broj stranice na kojoj je pjesma zabilježena u Zbirci.

čakšire poskidaše,/ *poturlije* obukoše,/ *jemenije* pokidaše,/ *kajšijske* pritegoše,/ i odoše niz to polje ravno (175/113 Zenica); svekru babu *ćurak od samura*,/ jer mi nije ništa učinio (59/365 Sarajevo); što ću mati s čirije,/ išću momci *dimije* (637/304 Trnovo); zatužio junak, što se ženi,/ *prostrite* mi zelenu *dolamu*,/ spustite me u zelenu travu,/ a djevojku vratite materi (831/603 Žepče); po košulji *terli diba* do zemlje,/ i po dibi *hazna-kolan* tkanica,/ po tkanici rusa kosa panula,/ u kosama bazuventa do zemlje (629/554 Visoko); ne brini se pašić sa divana,/ ne brini se mome, već sobome,/ i s Ajkunom, dragom sekom svojom,/ u koje je *kavad* do koljena (667/308 Fojnica);

c) u pjesmama hercegovačkoga tipa: skidoše him *ahmedije*,/ ustakoše medžidije,/ skidoše him *anterije*,/ obukoše *havranije*,/ skidoše him *jemenije*,/ obukoše kundurice (397/123 Jeleč); kad te vidim u *đecermi*,/ k'o kadiju u mehćemi (334/634 Jeleč); neće Hana brez đerdana,/ neće Hana brez *dimija*,/ neće Hana brez *kolana*,/ neće Hana brez *fesića* (858/519 Jeleč); na glavi joj *fesić medžidija*,/ na *fesiću* hiljadu dukata (333/634 Jeleč); na nogam joj od hakika nalune,/ po nalunam *mor-dimije* panule,/ po *dimijam burundžukli košulja* (948/532 Jeleč); momak mami djevojku/ na crvenu jabuku,/ izmami je na čardak,/ izdi, dušo *al-kavad*,/ izmami je na čardak,/ izdera joj *al-kavad* (165/111 Čajniče); a ja podoh, draga, okraj, nje da prođem,/ zakuči se, draga, kovča od *čakšira*,/ za njezine, draga, *turali dimije* (235/251 Čajniče); dođi mi, dođi, dragane,/ pod moju ružu rumenu,/ gdje no ti vezem *čevrmu*,/ daću ti dragi bajramu (562/412 Čajniče); on je ljubi kraj desnog solufa,/ draga Mehu kraj *ćebebi-fesića* (116/507 Čajniče); poletila stara majka,/ gologlava, bosonoga,/ u mestvama bez papuča,/ u *feredži* bez *jašmaka* (250/406 Čajniče); kad te vidim u *jeleku*,/ baš k'o sa mnom u jataku (341/635 Čajniče); a djevojko, majmunčiću,/ u bijelu *belučiću*,/ ko ti skroji bijel *beluk*,/ nit' je bijel, nit' je mavi (343/636 Stolac); a moj dragi po gori se šeće,/ ne ponese jadnoj meni/ ništa od haljina,/ samo jednu *bugar kabanicu* (738/588 Stolac); što ne nosiš ti gospodske haljine,/ k'o što nosi Čumuriću Hamzaga,/ mrku *čohu*, dva svilena gajtana (76/501 Stolac); nikad ti ga majka preboljeti neću,/ vidiš *haspe*, majko, oko bila vrata (258/408 Stolac); ti si, djevojko, *čalma* pamuka,/ a ja sam junak, s mora trgovac (708/583 Foča); nemam *tura* u *čakšira* (326/633 Foča); kad su Mejri *duvak* udarili,/ odmah Mejra *duvak* poznavala:/ ovo *duvak* ko u moje majke,/ moje majke Isajbegovice (900/524 Ljubuški); kiša šiba, mi se naljevamo,/ ja ću s tobom pod jedan *gunj* (158/110 Blagaj); alaj, imam obrvice – s mora pijavice,/ alaj, imam kose – turu *ibrišima*,/ alaj, imam dojke – dva b'jela goluba,/ alaj, imam zube – dva niza bisera (253/407 Višegrad); češlja svoje ruse pletenice,/ pa oblači *burundžuk košulju*,/ i oblači *džamfezli dimije*,/ i oblači mavi *ječermicu*,/ i paše se pasom *trabolozom* (98/504 Bileća); lijep Meho pokraj vode sjedaše,/ svoju drugu na kriocu držaše,/ pa je ljubi pokraj desnog solufa,/ ona njega pokraj desnog *saruka* (315/632 Rogatica); opaso se *trabolozom*/ od sto dukata (61/365 Konjic).

Orijentalizmi – nazivi za odjevne predmete najfrekventniji su, kako vidimo, u pjesmama hercegovačkoga tipa. Ukupno ih je 36. U pjesmama istočnobosanskoga tipa zastupljeno je 16 orijentalizama, a u pjesmama zapadnoga tipa 8.⁷

⁷ U navedenim primjerima daje se frekventnost orijentalizama u jeziku lirske poezije prema onome što oni označavaju, a ne prema učestalosti njihovoga pojedinačnoga pojavljivanja. Dakle, nijedan orijentalizam u

1.1.4. Upotreba ovih orijentalizama u jeziku lirske poezije pokazuje koliko je lirski pjevač, odnosno kazivač, u lirskoj pjesmi zaokupljen motivom čovjekove ljepote,⁸ i to one fizičke. Ovim orijentalizmima se ističe sve ono što ukrašava žensko biće, odnosno njegovu spoljašnost. Lirski pjevač je posezao za orijentalizmima ovakvoga tipa zbog njihove stilske obojenosti. Oni su u jeziku lirske poezije stilski markirani toliko da su u potpunosti uspjeli odslikati sveukupnost onoga što odražava, kako žensku, tako i mušku ljepotu opisanu u lirskoj poeziji.

1.1.5. U jeziku usmene lirike nisu lišene estetske komponente čak ni riječi za koje očekujemo da su stilski neutralne, riječi koje su u naš jezik ušle zato što nemamo vlastitu riječ za označavanje onoga što se njima imenuje.⁹ Tako npr. orijentalizam *čarapa*, koji se ustalio u našem jeziku, u jeziku lirske poezije ima estetsku funkciju, jer ističe modu određenog vremena: ako umrem, jedina u majke,/ obuci me po današnjoj modi:/ b'jeli fistan, suknju štikovanu;/ obuci mi *bijele čarape*,/ na *čarape* zlatali papuče,/ raspleti mi ruse pletenice (26/360 Doboj).

Riječ je, dakle, o vrsti leksike koja je u jeziku usmene lirike nezamjenjiva. Svaka od upotrijebljenih leksema/orijentalizama ima nešto što je samo njeno. Njihovo osnovno obilježje je estetsko. Funkcija im je da istaknu sve ono što odražava i ukrašava vanjsku ljepotu čovjeka.

1.1.6. Orientalizmi – nazivi za obuću javljaju se u sljedećim pjesmama:

a) u pjesmi zapadnoga tipa: braći dajem čohu nerezanu,/ braća daju, otac je nedaje;/ ocu dajem *postole jemenije* (593/548 Travnik);

b) u pjesmi istočnobosanskoga tipa: nosi ona od sedefa *nanule*,/ po *nanulam tel-aleli terluke* (629/554 Visoko) i

c) u pjesmama hercegovačkoga tipa: za pojasom čift-pušaka/ srmom liveni,/ a na nogam *kajšarije*/ svilom šivene (539/408 Višegrad); skidoše him *jemenije*,/ obukoše *kundurice* (397/123 Jeleč); poletila stara majka,/ gologlava, bosonoga,/ u *mestvama* bez papuča,/ u feredži bez jašmaka (250/406 Čajniče).

Iako su orijentalizmi – nazivi za obuću zastupljeni u svim pjesmama, njihov broj nije velik. Ukupno ih je 5.

1.1.7. Broj orijentalizama – naziva za nakit (ukrasi, ukrasni predmeti) u jeziku Zbirke je veći. Oni se javljaju:

---

navedenim primjerima nije brojan dva puta. Primjere ćemo navoditi abecednim redom tako da oni koji pripadaju pjesmama istih čaršija slijede jedan za drugim.

⁸ I Jahić ističe da "lirskog kazivača izuzetno interesuje estetska strana čovjekove spoljašnosti, posebno ženskog bića" i da "taj interes nalazi svoj najpuniji izraz u slikanju svega onog što odražava i ukrašava tu spoljašnost" (Jahić 1991: 89).

⁹ Za neke orijentalizme, među kojima je i orijentalizam *čarapa*, Vajzović ističe: "za određeni broj ovih orijentalizama ne postoji (adekvatna) sinonimska zamjena", pa "ni savremena norma im se ne protivi" (Vajzović 1999: 45).

a) u pjesmi zapadnoga tipa: kad su bile mor mor na igrištu,/ sve *đerđane* mor poskidale (409/124 Livno);

b) u pjesmama istočnobosanskoga tipa: nosil' Mara što i dosad nosila,/ nosil' ona od *sedefa* nanule,/ .../po košulji terli diba do zemlje,/ i po dibi hazna-kolan tkanica,/ po tkanici rusa kosa panula,/ u kosama *bazuventa* do zemlje (629/554 Visoko); pošetala kraljica gospoja,/ pošetala na Vrbas na vodu,/ uz nju idu četiri robinje,/ dvije nose skute i rukave,/ a dvi nose kite i *gajtane* (803/598 Fojnica); svaki sebi *toke* skova,/ i te *toke* do tri oke,/ i alale Peljagiće (510/404 Fojnica); stani, brate, da pripašem *pafte*,/ dok ispustim dragoga na vrata (352/637 Maglaj);

c) u pjesmama hercegovačkoga tipa: šta se sjaje na sr'jed Sarajeva?/ Al' je *alem*, al' je dragi kamen 835/634 Foča); tamnica mu, tamnica mu,/ moja njedra bila,/ *belenzuke*, *belenzuke*,/ moje b'jele ruke,/ bukagije, bukagije,/ gaće i dimije (154/109 Foča); kad mi draga s milom sekom zaspala,/ u ruci joj od *biljura* maštrafa,/ iz maštrafe tri cvijeta zaljeva (418/126 Foča); sastala se Drina i Morava,/ Drina valja drvlje i kamene;/ a Morava lagju od *merđžana* (428/127 Foča); ja ću ti *džidže* potrgati/ ja ću ti lišće obljubiti (388/121 Goražda); nosi li sad, ko što no je nosila,/ nosi l' i sad od *hakika* nanule,/ po nanulam burundžukli košulju,/ po košulji terli dibu do zemlje (649/306 Višegrad); a četvrti, draga,/ a četvrti, mila,/ iz uha *minduše* (176/113 Trebinje); *srma* trepti, zlato progovara:/ Je li kako neudana Mare?/ A je, Ivo, kako carovanje (520/405 Mostar).

Svega ih je 15. Svi ovi primjeri pokazuju da je u jeziku usmene lirike zastupljeno ukupno 80 riječi orijentalnoga porijekla koje se odnose na odjevne predmete, obuću i nakit.

Ovakvu grupu leksema/orijentalizama Jahić svrstava po stepenu frekventnosti u *prvi kvantitativni razred* (Jahić 1991: 90). Tu se ubrajaju i orijentalizmi koji imenuju cvijeće, voće, povrće, orijentalizmi vezani za emotivna stanja, orijentalizmi vezani za vjerski život, te orijentalizmi sa značenjem raznih vrsta platna i veza, orijentalizmi sa značenjem vrsta jela i pića i orijentalizmi vezani za titule, staleže, zanimanja.

1.1.8. Potvrde za orijentalizme koji imenuju cvijeće nalazimo:

a) u pjesmama zapadnoga tipa: kad puhnuše sabazorski vjetrovi,/ razviše se po *đul bašči đulovi* (236/252 Travnik); ja kako ću doći,/ *đul-sokakom* proći (7/356 Dolac); u toj travi mlado momče spava,/ u čurčiću i al-fesiću;/ u ruci mu grana *jorgovana* (93/503 Banja Luka); sve po gori gorsko cvijeće,/ za najviše *mor-ljubice* (382/120 Banja Luka);

b) u pjesmama istočnobosanskoga tipa: zaljeva do tri cv'jeta/ rumena,/ *al baber* i *al kadmer*,/ i *al ružu* rumenu (655/307 Žepče); vidio sam lijepu djevojku,/ za glavom joj od bisera *lale* (5/356 Dobo); sad se Mara svatovima nada,/ od *šemboja* napravila lada,/ od *šemboja* i od amber boja,/ od *latife* i male *kadife* (879/521 Dobo);

c) u pjesmama hercegovačkoga tipa: iz maštrafe tri cvijeta zaljeva,/ *mavi sumbul* i *alkatmer* i *ruža* (418/126 Foča); čudan bi mu ićram učinila,/ pod njega bi *karanfil* sterala (58/365 Foča); s kraja na kraj *đul-beharom* procvala,/ a na sr'jedi senajlija jabuka (44/363 Čapljina); ako ti nikne *mavleta*,/ išti me, dragi, u brata (840/515 Nevesinje); niko ne zna, što tri borje *sumbul* govore,/ potle jena mlada Fata, mlada u majke (192/245 Jeleč).

1.1.9. Ukupno ih je 12. Orijeentalizmi koji imenuju voće zastupljeni su samo u pjesmama hercegovačkoga tipa, i to:

- a na sr'jedi *senajlija* jabuka,/ a pod njome od sedefa šćemlija (44/363 Čapljina) i
- ja pošetah šefteli-sokakom,/ kad djevojke beru *šeftelije* (252/406 Jeleč).

1.2. U jeziku spomenutih pjesama izrazito su brojni i orijentalizmi vezani za emotivna stanja.¹⁰ Oni se u našem jezičkom korpusu javljaju:

a) u pjesmama zapadnoga tipa: legla malo da odspava,/ dolazi joj *ašikdžija* (789/595 Ključ); *sarhoš* pije, petica se vije,/ pozdrav pade na *behar* na voće,/ da Bog dadne svakom slatko voće (140/106 Jajce); moj šećeru, dođi na večeru,/ ja sam *dertli*,/ večerat ne mogu (691/581 Dolac); dođi, *dilbere*, do večer na *pendžer* (7/356 Dolac); lijepe su, al su vragometne,/ od vraštva su *gerze* prodavale (532/407 Lipa); *nujan* ago *nujna* konja voda/ ispred dvora setre sultanije (456/258 Lipa); znaš li, dragi, kad smo *jordanili*,/ jordaneci, jordan granu vezli,/ .../ostala ti udovica majka/ pa otišla za prvog *sevdaha* (434/255 Stari Majdan);

b) u pjesmama istočnobosanskoga tipa: more li biti riba bez vode,/ riba brez vode, ptica brez gore,/ šehar Saraj'vo brez pašaluka,/ i Banjaluka brez vezirluka,/ i ja djevojka brez *ašikluka* (119/508 Zenica); ja ga nisam srcom *sevdisala*,/ *sevdisala* ni *begenisala* (601/549 Zenica); o gorice jedne ti smo sreće,/ a vodice jedna ti smo *bahta*,/ nit se sječe tanana jelika,/ nit se toči lađana vodica (834/514 Žepče); je si l' meni mjesto ostavila,/ pol *dušeka* i pola *jorgana*,/ *brus jastuke* tvoja desna ruka (311/631 Žepče); oselio Latine Bore,/ preko Duvna Splitu bijelome,/ u Duvnu mu osta *jauklia* (9/357 Žepče); od *jerdama* ne puši duhana/ od ponosa ni fesa ne nosa,/ od zateza ni u kolo nej'de (108/506 Žepče); a moj dragi, prođi me se dvora,/ sve sam s tebe b'jena i *karana* (230/251 Žepče); *kujundžija*/ *eglendžija*,/ neću, ne valja (105/505 Dobo); *kaharli* sam, večerala nisam,/ da je šećer, ne bi večerala,/ da je otrov bi se otrovala (48/363 Dobo); pod njim leži mlado momče/ i s njim djevojče,/ bez *dušeka*, bez *jorgana*/ i bez *jastuka* (726/586 Trnovo); ja zagledah sebi drago,/ ni sa šta ga ne zagledah,/ već s njegova *nazli-hoda*,/ *nazli-hoda* i pogleda (73/500 Visoko);

c) u pjesmama hercegovačkoga tipa: no uzdišem ja *diko*,/ za prvijem *ašikom* (262/408 Pljevlja); cura mlada, pa je plaši brada,/ eto staro muke i *belaja*,/ kad ja legnem s njome u krevetu,/ škripa stoji po prozorju mome (190/244 Pljevlja); gdje si bio sarhošu,/ gdje si bio *jangine*,/ gdje si bio, što nisi vidio (244/407 Pljevlja); od *sevdaha* goreg jada ne ima/ a žalosti od *ašikovanja* (64/499 Stolac); tuda mi dragi prolazi,/ i svoju *diku* provodi (29/360 Stolac); kad te čujem po *hajatu*,/ poznajem te po *bahatu* (334/634 Jeleč); iz kuće me išćerala,/ do ponoći sam *durala*,/ od ponoći u komšije (844/516 Jeleč); id' otale jadan *lafedžija*,/ *lafe* mećeš, uzeti me ne ćeš (529/407 Jeleč); kad smo bili na sred *bašče*/ poljubismo se

¹⁰ Brojnost ovakvih orijentalizama u narodnoj lirskoj poeziji potvrđena je i kod Jahića (1991: 90). On ističe da "ljubavni osjećaji u iskazu narodnoga pjesnika svoje utočište najčešće nalaze u mirisnim baštama tajnih strepnji i čekanja, tamo gdje, poput ruža, skriveno tihuju osjećanja tradicionalne žene" (Jahić, isto). Zato ćemo u grupu orijentalizama vezanih za različita emotivna stanja svrstati sve orijentalizme koji su vezani baš za takav ambijent, u čijoj, kako kaže Jahić, "tišini cvijeća, zelenila, vode i sunca ljubav nalazi svoj mir, svoje odahnuće" (Jahić, isto). Ovdje ćemo ubrajati i orijentalizme kojima se iskazuju druga psihička stanja, kao što su bol i tuga (izazvani ljubavnim jadima).

(42/362 Blagaj); gradite mi, majko, šikli saraje,/ sterite mi, majko, mehke *jastuke* (67/499 Blagaj); po Mostaru povaljana trava/ sve *bečare* zaboljela glava (3/355 Gacko); alaj sam se narumenisala,/ tri sam momka ja *bejenisala* (33/361 Foča); a ja momak, mlad *bekrija*,/ iz čaše ću vino piti,/ moraš ljuba moja biti (94/503 Foča); svu noć ja zaspat ne mogoh,/ od svoga *derta* golema (500/265 Foča); o Ilija, *belajlija*,/ što ti ljuba tiho šeće (267/409 Kalinovik); stade plakat, draga, na *čeknu sokaku*,/ ja joj rekoh, draga, i dva i tri puta,/ ne plač, ne plač, draga, ne daj srcu jada (235/251 Čajniče); kad ja sjednem, da večeru večeram,/ čini mi se ta večera *čemerna* (23/359 Čajniče); kad ja pođem u *has-bašču*,/ u *has-bašču* da hodam (293/414 Čajniče); visok *ikbal* imaš/ na *čardak* da sjediš (367/118 Čajniče); *gonđe* Meho pokraj sofe sjedaše,/ svoju dragu na kriocu držaše (116/507 Čajniče); kad te vidim u fesiću,/ čini mi se poletiću;/ kad te vidim u jeleku,/ baš k'o sa mnom u *jataku* (341/635 Čajniče); kučko, kujo, *delija* djevojko,/ gdje nauči piti i pjevati (62/366 Nevesinje); otidite, fatajte djevojku,/ dovedite k meni u *divanu* (468/260 Ljubinje); kad se *jangin* iz *mejhane* pomoli,/ pred njim draga *džamličak* mu otvori (606/550 Glamoč); tad rekoše,/ u *džerdek* svedoše (900/525 Ljubuški); ko ti dade zlatne ključe/ od *harema* mog (263/408 Višegrad); ne ću poći za tvog sina,/ jer ja volim *jabandžiju* (913/527 Bileća); teško meni do Boga miloga,/ kad se junak prevariti,/ a od one *mahnite* djevojke (144/107 Bileća); što me ne dade tolko daleko,/ tolko daleko u Sarajevo,/ u Sarajevo za Sarajliju,/ za Sarajliju, za *jalandžiju* (546/409 Konjic); a jutros mi utekla djevojka,/ sa *jaltaka*, sa bijelih ruku (8/356 Konjic).

Vidljivo je da u jeziku Zbirke orijentalizmi koji imenuju cvijeće i voće, kao i orijentalizmi koji su vezani za emotivna stanja, pokazuju manji stepen frekventnosti od orijentalizama koji označavaju odjevne predmete, obuću i nakit. Ukupno ih je 70.

Navedeni orijentalizmi imaju funkciju naglašavanja osjećaja sevdaha i svega onoga što je u tijesnoj vezi s njim. Njima se iskazuju emocije i različita emotivna stanja zaljubljenih.

Orijentalizmom *ašikdžija* se npr. najpotpunije uspijeva iskazati udvaračka osobina momka, mladoga, zaljubljenoga, miljenika svoje dragane, ljubavnika, udvarača, zavodnika. Kad bismo ovaj orijentalizam (ili bilo koji drugi orijentalizam iz navedenoga skupa riječi) zamijenili domaćom riječju, izgubilo bi se njegovo poetsko obilježje, orijentalno obilježje, kojim se naglašavaju udvaračke osobine muške osobe i pojačava osjećaj sevdaha koji je dominirajući u lirskoj poeziji.

Interesantno je to da se u jeziku Zbirke i orijentalizmom *jorgan* naglašavaju sevdahlijska osjećanja. Njime se u jeziku Kubine poezije ne označava samo posteljni pokrivač, nego i ambijent u kome se razmjenjuju ljubavna osjećanja: pod njim spava ajduk Veljko,/ s ljepom djevojkom;/ dušek jim je djetelina,/ trava zelena,/ *jorgan* im je vita grana,/ slatka badema, ... (383/120 Krupa) ili Ale spava očiju ne sklapa,/ brez *jastuka*, brez dušeka, majko,/ već on spava na crnoj zemljici;/ dušek mu je djetelina trava zelena,/ *jorgan* mu je vedro nebo sjajnim zvjezdama,/ *jastuk* mu je b'jele ruke jedno drugom (497/265 Petrovac).

Svaki od navedenih orijentalizama, dakle, na sebi svojstven način, naglašava sevdahlijski osjećaj, prisutan u ovoj vrsti narodne poezije.

1.2.1. U prvi kvantitativni razred idu i orijentalizmi vezani za vjerski život. Evo tih orijentalizama zastupljenih u Zbirci:

a) u pjesmama zapadnoga tipa: *akšam geldī*, mrak na zemlju pade,/ u mom dvoru kaplje vode nema (45/363 Krupa); u Turčina nikad sveca ne'ima,/ dva *bajrama* u godini dana;/ i ne znadu kad im *bajram* dođe,/ već gledaju po nebu mjeseca (257/408 Travnik); beg Alibeg ićindiju *klanja*,/ siv mu soko na *serdžadu* pada (623/553 Travnik); ne bojim se cara ni vezira,/ ni *džemata* do carevih vrata,/ ni *muftije*, koji *fetvu* daje,/ ni kadije, koji rasuđuje (129/104 Bihać); i ti majko u *dženetu* bila,/ šećerli ti kavu dodavala (310/631 Petrovac); najstariji carski ferman piše,/ najmlađiji u *mejtev* djecu uči,/ a srednji vrana konja jaše,/ .../ne znam, majko, kako u svatove,/ sutra će mi d'jete *hatmu* činit (544/409 Petrovac); oj Mostaru, širok ti si,/ u tebi su svi ćatibi/ i pred njima *efendija* (483/262 Livno); u tom kolu draga moja,/ u ruci joj *hamajlija* (772/593 Gučja Gora); kad Milići seku udavaše,/ trista ovna *kurban* učiniše,/ da jim seka zdravo goru pride (306/630 Gučja Gora);

b) u pjesmama istočnobosanskoga tipa: ne večera jedini u majke,/ već on uzme turški *avdes* na se (292/413 Tešanj); eno Turci u *džamiji*,/ pusti me draga, da idem (89/502 Tešanj); kiša pada s večer do *sabaha*,/ a kroz kišu magla probijala (755/590 Kreševo); aga paša, *selam* dostum/ serbiljersum (469/260 Zenica); ne vraća se mrtvi s *tenešira*,/ ni djevojka sa vjenčanja majki (339/635 Žepče);

c) u pjesmama hercegovačkoga tipa: kad je bilo po *akšamu*,/ ne mogu joj noge dići (256/407 Blagaj); već su Turci Biograd uzeli,/ a na njemu *ezan* izučili (660/307 Stolac); Sarajlije, zlatne pamazlije,/ Stambolije, *hodže* i *hadžije* (575/546 Jeleč); kad te vidim u đećermi,/ k'o *kadiju* u mehćemi (334/634 Jeleč); kad je bilo oko *ićindije*,/ eto Ani ostarjelog babe (98/504 Bileća); ako čuješ, draga,/ da sam poginuo;/ tri orgije progji/ na moj *mezar* dođi;/ na *mezaru*, draga,/ četiri nišana (176/113 Trebinje); prvi *nišan*, draga,/ sahat iz njedara,/ drugi *nišan*, draga,/ vezena mahrama,/ što si mi je draga,/ u majke navezala (176/113 Trebinje); sestra bratu uz rukave veze,/ uz rukave visoke *munare* (559/411 Ljubuški); gonđe Meho pokraj *sofe* sjedaše,/ svoju dragu na kriocu držaše (116/507 Čajniče).

Ukupno ih je 28. I među njima ima onih koji nisu lišeni emocionalne ili ekspresivne komponente. Tako npr. orijentalizam *akšam* nema samo religijsko značenje¹¹ (značenje namaza koji se obavlja po zalasku sunca) ili značenje mraka,¹² zalaska sunca, nego i značenje vremena ašikovanja, razmjenjivanja ljubavnih osjećanja: *akšam geldī*, mrak na zemlju pade,/ u mom dvoru kaplje vode nema,/ a ja uzeh vidre pozlačene,/ pa ja odoh na bunar na vodu;/ al' na vodi Simo momče mlado;/ ište Simo da jednom poljubi (45/363 Krupa); kad sam bio milu dvoru,/ ne more mi u dvor uljeć;/ ja izvalih direčinu,/ mladu momu uvalio;/ kad je bilo po *akšamu*,/ ne mogu joj noge dići (256/407 Blagaj); ako hoćeš rad ljubavi, dođi na večer,/ jer na večer svaka draga s dragim uzdiše (135/105 Žepče) i kara *akšam* a ja dragoj pod pendžer (418/126 Foča).

Isto je i sa orijentalizmom *hodža*, koji nema samo značenje vjerskog učitelja,¹³ već i ašika: koga hoću, ne mogu ga vidjeti,/ koga neću, onog mi nameću;/ budi *hodža* doći ću ti učiti (172/112 Višegrad).

¹¹ Religijsko značenje leksema *akšam* vidi u: Jahić 1999: 89.

¹² O ovome značenju leksema *akšam* vidi u: Jahić, isto.

¹³ V. Jahić 1999: 259.

Ostali orijentalizmi, religijski obojeni, u jeziku usmene lirike imaju opći karakter, jer su dio općekomunikativnih sredstava slavenskoga područja. Značenje im je u svim pjesmama religijsko.

Ovakvi orijentalizmi izvan jezika lirske pjesme, u govornoj riječi Bošnjaka, imaju veliki značaj i stilski su markirani svojim vezivanjem za islamski vjerski ambijent.

1.2.2. Potvrde za orijentalizme sa značenjem raznih vrsta platna, koji se također ubrajaju u *prvi kvantitativni razred*, su:

a) u pjesmama zapadnoga tipa: na *astalu* gori sv'jeća,/ nek je Jeli muka veća (138/106 Ključ); dva joj oka – dva hladna bunara,/ bile ruke – dva tura *pamuka* (330/634 Petrovac);

b) u pjesmi istočnobosanskoga tipa: šile su ga tri *terzije*,/ tri *terzije* tri nedjelje,/ među sobom na *čaršafu* (510/404 Fojnica);

c) u pjesmama hercegovačkoga tipa: češlja svoje ruse pletenice,/ pa oblači *burundžuk* košulju,/ .../eno j' došla *diba* i *kadifa*,/ pa izberi, šta je tebi drago (98/504 Bileća); ti si, djevojko, *čalma* pamuka,/ a jasm junak, s mora trgovac (708/583 Foča); što ne nosiš ti gospodske haljine,/ k'o što nosi Čumuriću Hamzaga,/ mrku *čohu*, dva svilena gajtana (76/501 Stolac); tri duvaka gora raznijela,/ tri *čatije* kiša saplakala (680/310 Stolac); vidiš *haspe*, majko, oko bila vrata,/ nek me nose majko, momci neženjeni (258/408 Stolac); zaovica vodu grije,/ hodžinica *čefin* šije (643/305 Trebinje); spremi zlatu *haru* nederatu,/ što joj jesam junak sakrojio (537/408 Nevesinje); zelen *kumaš* prodadoše,/ zlatne ključe sakovaše (672/309 Goražde); ti ponesi *zarove*/ da zastremo džamove (166/111 Pljevlja).

1.2.3. Svega ih je 14. Manje je orijentalizama sa značenjem vrsta jela i pića. Orientalizmi koji označavaju jela javljaju se:

a) u pjesmi zapadnoga jezičkoga tipa: ja je varim *pirmić-pilaf* da jede,/ ona jede *pirmić-pilaf* a plače (246/406 Jajce);

b) u pjesmi istočnobosanskoga jezičkoga tipa: ah moj dragi, moje sitno *jerište*,/ nešto mi te moje srce ne ište (77/501 Žepče) i

c) u pjesmama hercegovačkoga jezičkoga tipa: donosi joj svakake ponude,/ s mora smokve, sa čaršije *halve*,/ iz Stambola šećerove glave,/ žute tunje u među varene,/ *gura-bije* na suncu pečene,/ *baklaveta*, na njemu janjeta,/ i *bureka* na burmu savita (25/359 Ljubuški); moja mu pleća pogača,/ moje mu grlo *jahnija* (437/255 Kalinovik); ti meni *jemek* napravi,/ tamam cura za mene (687/311 Pljevlja); Čajničani table i fildžani,/ Goraždani dinje i *karpuze*,/ a Fočani noži okovani,/ Jelečani sivi sokolovi,/ Zagorjani krave i volovi (575/546 Jeleč); kupiću ti *nobet* šećer, da jedeš,/ što će meni *nobet* šećer, da jedem,/ da se topim k'o i šećer za tobom (312/631 Nevesinje).

1.2.4. U svim pjesmama nalazimo i po jedan orijentalizam sa značenjem pića, i to:

a) u pjesmi zapadnoga tipa: tri djevojke pekle *rešidiju*,/ Mara peče a Hana poteče (904/526 Ključ);

b) u pjesmi istočnobosanskoga tipa: i sva gospoda *šerbet* piju brez mene,/ a ja znam, gdje ga piju brez mene (121/508 Trnovo) i

c) u pjesmi hercegovačkoga tipa: l'jepo ti je poljem pogledati,/ gdjeno bećar pije *amberiju* (716/585 Pljevlja).

1.2.5. Ukupno ih je 13. S istim stepenom frekventnosti u jeziku Zbirke javljaju se i orijentalizmi vezani za titule, staleže, zanimanja:

a) u pjesmama zapadnoga tipa: već su došli od cara fermari,/ da se dižu age s agaluka,/ i *spahije* sa svog spahiluka (750/589 Bihać); prođi me se sestro *sultanija*,/ sama mi se puška odapela,/ te ubila u vojski vojnika (456/258 Lipa);

b) u pjesmama istočnobosanskoga tipa: i ja jesam isprošena mlada,/ za Bećira careva *vezira*,/ koji daje *agam agaluke*,/ i nekijem *pašam pašaluke* (667/308 Fojnica); zeleni se pod Tuzlom meraja,/ tud mi sjedi Ivo *begćehaja* (906/526 Kreševo); more li biti riba bez vode,/ riba brez vode, ptica brez gore,/ šehar Saraj'vo brez pašaluka,/ i Banjaluka brez *vezirluka*,/ i ja djevojka brez ašikluka (119/508 Zenica);

c) u pjesmama hercegovačkoga tipa: Asan *aga* na gradu sjegjaše,/ v'jernu ljubiu na krilu držaše (40/362 Stolac); *jerli-beže* nevesinjska balijo,/ što si se ti vas u zlato salio (76/501 Stolac); vino pije Mujo i Alija,/ u mehani na sred Sarajeva,/ tud naljeze ženjen Osman *beže* (8/356 Konjic); u kadije crna brada,/ prepast ću se ja,/ pa me daje *kajmekamu*,/ neću joj ga ja;/ *kajmekame* sudi, sudi,/ i mene budi (720/585 Foča); otud ide, jelo, car *sultan*,/ u ruci mu, jelo, strjelica (81/501 Pljevlja); tebe će živa fatati,/ vodiće tebe pred pašu,/ pred pašu i pred *vezira* (36/361 Višegrad).

Ovi orijentalizmi dočaravaju vrijeme Osmanskoga carstva na Balkanu i imaju vremensku specifičnost.¹⁴

Orijentalizmi koji su svrstani u *prvi kvantitativni razred* pokazuju, dakle, stepene frekvencije koji opravdavaju Jahićevu tvrdnju da su u jeziku lirske poezije najbrojniji orijentalizmi koji se odnose na odjevne predmete, obuću, nakit, zatim orijentalizmi nazivi za cvijeće, voće, povrće, orijentalizmi vezani za osjećaj sevdaha, za vjerski život, te orijentalizmi sa značenjem raznih vrsta platna i veza, vrsta jela i pića i orijentalizmi vezani za titule, staleže, zanimanja (Jahić 1991: 90).

1.2.6. U *drugi kvantitativni razred* ubrajaju se orijentalizmi koji pripadaju sljedećim tematskim grupama:

a) ulice, mahale, gradovi:

– u pjesmama zapadnoga tipa: pošetala šumareva Mara,/ kroz *bezistan* kroz novu čaršiju (227/250 Jajce); bolji sam ti šećer ostavila,/ bolji šećer, komša u *mahale* (571/545 Jajce); o moj care, kako ću ti doći,/ kad ne mogu kroz *sokaka* proći (839/515 Stari Majdan);

– u pjesmama istočnobosanskoga tipa: kolika je oko grada *jaliija*,/ još je viša mojeg dragog avlija (862/519 Sarajevo); more li biti riba bez vode,/ riba brez vode, ptica brez gore,/ *šehar* Saraj'vo brez pašaluka,/ i Banjaluka brez *vezirluka*,/ i ja djevojka brez ašikluka (119/508 Zenica);

¹⁴ Ovakve orijentalizme Hanka Vajzović označava kao historizme (Vajzović 1999: 47).

- u pjesmama hercegovačkoga tipa: ja isprosih mladu momu,/ ja isprosih i preprosih,/ pa ja odoh u *čaršiju* (256/407 Blagaj); pa pođosmo, draga, jedno kraj drugoga,/ stade plakat, draga, na *čeknu-sokaku*,/ ja joj rekoh, draga, i dva i tri puta,/ ne plač, ne plač, draga, ne daj srcu jada (235/251 Čajniče); ja sam sebi zagledala,/ u *kasabi* prama sebi (389/122 Goražda);
- b) vojska i vojni izrazi:
- u pjesmama zapadnoga tipa: Što će ti *ćorda* u ruci?! Ti ćeš mene posići (380/120 Jezero); ne ću stara ni mlada,/ već kozara *diplara*,/ koji nosi strilicu,/ da napravi diplicu (168/111 Petrovac);
  - u pjesmama istočnobosanskoga tipa: Omerice, poturice,/ *fišek* ti je odgovor,/ sablja ti je razgovor (131/104 Zenica); iz Stambula ferman dođe/ da se pišu mladi Travničani,/ Travničani, jadni *janjičari* (175/113 Zenica);
  - u pjesmama hercegovačkoga tipa: ona znade, šta tri borje sumbul govore,/ paša išče tri tabora novog *askera* (192/245 Jeleč); dosta sam te za *kalpakom* nosio,/ nijesam ti ni gondeta slomio (90/503 Jeleč); hajde, beže, konacima,/ pa ti uzmi tri *buljuka*,/ pa ti uzmi tri Arnauta (157/110 Pljevlja); ne mogu svijem ljuba biti,/ sem jednom Osman bajraktaru,/ koji more Savu preplivati,/ pod *pusatom* i pod saltanetom,/ pod pazuhom curu prenijeti (716/585 Pljevlja); Himzi beže, carski sine,/ ti pokupi svu *redifu*,/ svu *redifu* i miliju,/ vodi vojsku sad na Raču,/ .../kad je bila druga klasa,/ na *eškiju* udario,/ na Drinu ih natjerao,/ mnogom glavu osjekao,/ .../otpaši mi brutku sablju,/ britku sablju *demišćiju* (291/413 Stolac); hajduk Veljko kroz *ordiju* šeće,/ pa doziva Čarapića Vasu (515/404 Stolac); osta Ahmed samac u mehani,/ i uz njega četiri jarana;/ svi *hajduci* zorom pobjegoše (226/250 Čapljina); svaki nosi po polugi,/ *harambaša* kućno šljeme (256/407 Blagaj); turski ti *kavazi* dođoše,/ Dumitra doma ne bješe (179/113 Blagaj); povadite *jatagana*, nože,/ usjecite šimširli nosilja (537/408 Nevesinje); na nožu je srce izvadio,/ na *kamzama* bile džigarice (350/637 Prozor); ne pravi kule šarene/ od tri sta turskih *mazgala* (36/361 Višegrad); tebe zove Sali paša,/ da ti ideš sad na Raču,/ sad na Raču rastajanje,/ i provedi dva *tabora*,/ dva *tabora* Arnauta (46/363 Višegrad); oženjen me ružno nosi,/ vazdan nosi za *silahom*,/ a na veće mene baca (953/533 Čapljina);
- c) suđe i pokućstvo:
- u pjesmama istočnobosanskoga tipa: al kod kuće vatra gori,/ a na vatri *kazan* stoji (644/305 Zenica); donese joj *sahan* grožđa da jede,/ bona hasta ni gledati ne more (344/636 Visoko); što ću mati s pendžera,/ izgorje mi *tendžera* (637/304 Trnovo); o *tepsijo*, zlato moje,/ ko će tebe pozlatiti (820/601 Maglaj) i
  - u pjesmama hercegovačkoga tipa: uzeh *đugum* i maštrafu,/ pođoh na vodu (42/362 Blagaj); Savka nosi kesu i duhana,/ za njom Joka tabak i *fildžana* (794/596 Nevesinje); u ruci joj *oklagija*,/ a u drugoj zlatan *ibrik* (250/406 Čajniče); u tom vrelu od biljura *maštrafa*,/ u *maštrafi* jedna gruda snijega (150/108 Pljevlja); Čajničani *table* i fildžani,/ Goraždani dinje i karpuze (575/546 Jeleč); siđi s konja, lijepa djevojko,/ na poklon ti od zlata *sinija* (954/534 Bileća);

d) zanati i zanatski alat:

- u pjesmama zapadnoga tipa: u Mostaru dva nova dućana,/ tuj mi side do dva *bazerdžana* (2/355 Bugojno); ne smjem, Ato, na put stati,/ ja *hamalu* ufatiti (268/409 Petrovac); svirajte nam trinajst *tamburaša*,/ pratite nas do novog salaša (410/125 Livno); ne ću bog me beg Alibeg/ *terzibašin* sin (791/596 Jezero);
- u pjesmama istočnobosanskoga tipa: Boga mole biogradske *kalfe*,/ da im odu majstori u crkvu,/ da obljube *kalfe* majstorice,/ a šegrti šćeri majstorove (926/529 Žepče); da me daje za *terziju*,/ neću joj ga ja,/ .../da me daje *kujundžiji*,/ neću joj ga ja,/ .../da me daje *kundurđiji*,/ neću joj ga ja,/ .../pa me daje *mehandžiji*,/ hoću joj ga ja (105/505 Doboj); moja seka isprošena davno,/ za Omera, careva *berbera* (667/308 Fojnica);
- u pjesmama hercegovačkoga tipa: za koga je, moja mila majko;/ za onoga *dućanliju* Muju (632/554 Prozor); u *gajdaša* gajde ječe,/ a u naske čaše zveče (836/514 Rogatica); Savka nosi kesu i duhana,/ za njom Joka *tabak* i fildžana (794/596 Nevesinje); daću mlada ruho na *telala*,/ pa ću kupit sebi gospodara (211/247 Mostar);

e) boje:

- u pjesmi istočnobosanskoga tipa: sad se Mara svatovima nada,/ od šemboja napravila hlada,/ od šemboja i od *amber* boja (879/521 Doboj);
- u pjesmama hercegovačkoga tipa: što no su ga seje prodavale/ za bjelilo i za rumenilo,/ za karanfil i za *kara boju* (915/528 Nevesinje); prvi đerdan žutije dukata,/ drugi đerdan *mavenog* sejlana (333/634 Jeleč);

f) rodbinski nazivi:

- u pjesmi zapadnoga tipa: moj je *babo* tvojmu babu/ žut dukat dao (791/596 Jezero);
- u pjesmama istočnobosanskoga tipa: *daidže* su joj kosu ožalile,/ *dainice* biserom okitile,/ pa ju među gradu na kapiju (229/250 Zenica); Niko je meni moj rođak,/ a tebi sluga i *djever* (372/118 Zenica); gospodsko sam sakupila ruho,/ *svekrvici* svilenu košulju,/ guja joj se na srdašce svila,/ .../svekru babu ćurak od samura,/ jer mi nije ništa učinio (59/365 Sarajevo);
- u pjesmama hercegovačkoga tipa: ja se najmih u *daidže*/ ja se najmih u *amidže*/ da mu čuvam sto ovaca/ reče mene ženiti (256/407 Blagaj); dao mi ga *babo* tvoj,/ do godine punac moj (54/364 Nevesinje); uranila djevojka,/ kraj *zaove* stanula,/ sa srca je uzdahla,/ grozne suze proljeva (262/408 Pljevlja);

g) životinje:

- u pjesmama hercegovačkoga tipa: viš bunara ruža cvate,/ ja je ne berem;/ a u ruži *bulbul* pjeva,/ ja ga ne slušam (103/505 Mostar); polećela *kumra*,/ na vodicu *kumre*,/ b'jelo lice *kumre* (71/500 Stolac).

1.2.7. U drugom kvantitativnom razredu, kako vidimo, primjeri ipak ukazuju na veći stepen frekventnosti orijentalizama vezanih za vojsku i vojne izraze (ukupno ih je 21) u odnosu na orijentalizme vezane za ulice, mahale, gradove (8). Orientalizmi vezani za zanat i zanatski alat (14) također su frekventniji od orijentalizama koji označavaju suđe i pokućstvo (11) i orijentalizmi koji se odnose na rodbinske nazive (8) brojniji su od onih koji označavaju boje (3).

1.2.8. Orijentalizmi koji se, prema Jahićevoj klasifikaciji, svrstavaju u *treći kvantitativni razred* pokazuju sljedeće rezultate:

- a) orijentalizmi vezani za pravno-administrativne pojmove javljaju se:
- u pjesmi zapadnoga jezičkoga tipa: oj Mostaru, širok ti si,/ u tebi su svi *ćatibi* (483/262 Livno);
  - u pjesmi istočnobosanskoga jezičkoga tipa: govorio mladi *ćehaja*:/ poturči se mladi Stojane,/ daću tebi bjele dvore (709/584 Zenica);
  - u pjesmama hercegovačkoga jezičkoga tipa: *divan* čini Sali paša,/ dozva svoje Borozane (46/363 Višegrad); sve sirote po *hizmetu* dala/ a Aliju na pašluk dala (825/602 Višegrad); doneste mi *divit* i *kalema*,/ jer a nije knjige brez *jazijel*/ i *kulkumu* crna *murećefa*,/ da napišem mojim roditeljim (765/692 Čapljina); pa uzimlje od zlata ključeve,/ pa otvara *haznu* nebrojenu (144/107 Bileća); kad te vidim u đećermi,/ k'o kadiju u *mehćemi* (334/634 Jeleč);
- b) orijentalizmi koji se odnose na konje i konjsku opremu javljaju se:
- u pjesmama zapadnoga tipa: il' je tebi dodijalo/ zlatna uzda *rešmalije* (196/245 Banja Luka); i on popi sto dukata,/ sve za jedan dan,/ i svog *ata* zlatna rata (678/310 Banja Luka); *sindžir* puče, konj uteče (268/409 Petrovac);
  - u pjesmi istočnobosanskoga tipa: ja ne gledam tamne noći mraka,/ ni svom *đogi* mutne vode gaza,/ već ja idem pod pendžere dragoj (289/413 Zenica);
  - u pjesmama hercegovačkoga tipa: da ne jašim dobra konja,/ *demir-alata* (49/363 Foča); eno mati torbe na *čilašu* (58/365 Foča); ja uzjaha dobra konja *alata*,/ pa ja odoh svojoj dragoj na vrata (90/503 Jeleč); dobra *ata* zlatna *rahta*./ *demir đogata* (248/406 Stolac); ja dovedoh dobra *dora*,/ koji nosi tri tovara (256/407 Blagaj); ta čangija *šibaliija*./ zlatna uzda biserlija (217/248 Rogatica);
- c) orijentalizmi vezani za muziku javljaju se:
- u pjesmi zapadnoga tipa: uze Stipo sedefli *šargiju*./ sitno kuca, glasovito piva (2/355 Bugojno) i
  - u pjesmama hercegovačkoga tipa: ah *terzijane*./ moj vel'ki zijane,/ šarkijice, moja dangubice (194/245 Rogatica); u gajdaša *gajde* ječe,/ a u naske čaše zveče (836/514 Rogatica); da ponesu *defe* i *tambure*./ muziku Kadragić Ahmeda (226/250 Čapljina) i donesi *tamburu*./ i sićahne *ćemane* (891/523 Trebinje).

Ovi rezultati opravdavaju Jahićevo svrstavanje orijentalizama prema stepenu frekventnosti u *trećem kvantitativnom razredu*. I u našim primjerima su, kako vidimo, najbrojniji orijentalizmi koji se odnose na administrativno-pravne pojmove (11), zatim oni koji se odnose na konje i konjsku opremu (10) te na muziku (6).

1.2.9. Ukoliko posmatramo frekventnost orijentalizama u samim vrhovima *kvantitativnih razreda*, uočit ćemo da je Jahić u lirskom stvaralaštvu s pravom imenovao tri kvantitativna razreda u koje je smjestio lirski orijentalni leksički fond.

1.3. Potrebno je istaknuti i to da funkcioniranje slavenskog, ali i balkanskoga predslavenskog leksičkog sloja u jeziku Zbirke nimalo ne zaostaje za orijentalnim leksičkim slojem.

1.4. Slavske i balkanske predslavske riječi imaju specifičnu poetsku i stilsku vrijednost, jer se njima iskazuje ne samo pjevačeva vezanost za rodno tle i kontinuitet življenja njegovog naroda na balkanskom jezičkom području, nego i ljubav prema svemu onome što osjeća svojim. Tako se npr. leksemom *otklen* u spomenutom jeziku naglašava ljepota domaćega, lokalnog mjesta: *otklen* li si, iz kojeg li grada,/ ni si l' bogda iz mog zavičaja? (160/110 Žepče).

1.4.1. U nekim pjesmama se javljaju oblici *okle* (Mehmeda svoja majka karala:/ *Okle* tebi te tolike jabuke? (191/244 Jeleč)), *oklen* (ljubo moja, ženiću se na te;/ *žen' se*, ago, *oklen* tebi drago (336/634 Lipa)) i *oklene* (pobratimu *oklene* djevojka:/ posestrimo, vodi me za ruku (501/266 Petrovac)).¹⁵

Ovim lokalizmima naglašava se poetski karakter jezičkog izraza usmene lirike u Zbirci.

1.4.2. Leksemi ovakvoga tipa, koji su odlika lirske narodne poezije, u nauci su nazvani *dijalektizmi* (Jahić 1991: 71).

Dževad Jahić u svojoj knjizi *Jezik bosanskih Muslimana* ističe da dijalektizmi lirske pjesmi "daju poseban folklorni jezički pečat međudijalekatskoga karaktera". Jahić dalje tvrdi da takve dijalekatske crte u lirske poeziji "postaju neka vrsta jezičkog manira i potvrda njene autentičnosti i vezanosti za konkretni bosanski ambijent" (Jahić 1991: 71).

U jeziku Zbirke nailazimo i na sljedeće dijalektizme:

a) leksički dijalektizmi: kolko Jana *plaho* dihutaše,/ sve s' naranče behar opadaše (529/407 Jeleč); alaj dane gubim, jer nikog ne ljubim/ al od *jako* ne ću više tako (208/247 Bihać); mila mati, mila mati/ *nuto* mene jada,/ dragi mene gleda/ a majka me ne da (154/109 Foča); ne ljubim nikog već tebe,/ *odsela* neću ni tebe (29/360 Stolac);

b) dijalektizmi u funkciji povećanja broja slogova u stihu: sve od mraka do bijela danka,/ *doklen* njega ne probudi majka (600/549 Žepče); car vezira kroz biser doziva:/ Oj vezire, *jera* mi ne dojdeš? (839/515 Stari Majdan); hajd *otalen*, bulbul tico,/ tu se ne pjeva,/ ovdje nema moga dragog/ da te poslušā (103/505 Mostar); progovara Alibega djeva:/ Hajd *otolen* beže, Osmanbeže (668/661 Ljubuški); pod tom gorom do tri konja/ *penjaju* (469/260 Zenica); tužna Jelko ne mogu ti/ doći, neka znaš,/ *svukud* straža naokolo,/ paze zamak moj (259/408 Nevesinje);

c) dijalektizmi u funkciji smanjenja broja slogova u stihu: ja ne znadem *oklen* Dunav teče,/ Dunav teče sa banatske strane (555/411 Stolac); hajd *otale*, gonđe Savo,/ hajd raspredi b'jele dvore,/ ne ću luda mlada biti tvoja (188/244 Gacko); *otlen* ode lijepa djevojka,/ ona kaže Zmaju žestokome,/ čuješ li me, mili gospodare,/ šta mi vele pašine delije (811/600 Čapljina); Bog ubio moju majku i tvoju,/ koja nam je *vako* ime nadila (79/501 Kreševo); hajde *vamo*, Mujo mlad,/ ti ne id' u Buđim grad (166/111 Pljevlja).

1.4.3. Posebno karakteristični su i leksemi:

- u pjesmama zapadnoga tipa: imam *dragče* na daleku,/ za njeg i neznam (574/545 Banja Luka); raslo *jelenče* maleno,/ k'o u polju cv'jeće šareno (358/638 Banja

¹⁵ Ovakve oblike riječi Jahić svrstava u dijalektizme u funkciji smanjenja broja slogova u stihu (Jahić 1991: 73).

Luka); oko grada zeleni se trava,/ u toj travi mlado *momče* spava (93/503 Banja Luka); ja imadoh jedno *plavče*,/ baš kao jelenče (522/406 Banja Luka); mlado *pastirče* umilno/ zašto si se snuždilo (241/407 Krupa);

- u pjesmama istočnobosanskoga tipa: on se sage, da ljubi djevojku,/ al povika *dizdarče* sa grada (730/586 Žepče); gospodsko sam sakupila ruho,/ svekrvici svilenu košulju,/ guja joj se na *srdašce* svila (59/365 Sarajevo);
- u pjesmama hercegovačkoga tipa: čije li je ono *curče*,/ što kroz prozor guče (669/309 Foča); daću tebi lice i *grlovce*/ a ti ljubi a drugu ne žudi (252/406 Jeleč); na njem mi rasla *jelika*,/ kolka je tanka, visoka (624/553 Jeleč); pa je ljubi s desnu stranu solufa,/ ona njega pokraj mrkog fesića,/ kad mu Fata na *krilašcu* zaplaka (69/500 Ljubuški); desnom rukom čašu dodavaše,/ a lijevom *lišce* zaklonjaše,/ kako kome čašu dodavaše,/ svaki joj se *lišca* dofaćaše (716/585 Pljevlja) čudan je *lovak* lovio/ desno je krilo slomio (205/246 Rogatica); čuješ djevojka, čuješ ljepoto,/ tvoje je lice žarko *sunašce* (156/109 Čajniče); zvoni *zvonce*, čoban tjera ovce (161/110 Mostar).

Ovakvi leksemi svojstveni su lirskom jezičkom izrazu i čine sastavni dio tzv. specifične leksike koja je, kaže Lejla Nakaš (2005: 161), “izrastala iz težnje za ispunjenjem metričkih obrazaca”. Oni, naglašava Nakaš (2005: 161), imaju “ozračje kakvo se podrazumijeva pod pojmom poetizam” i pripadaju, prema klasifikaciji koju nalazimo kod spomenute autorice, klasi deminutiva i hipokoristika.

Primjeri iz pjesama 93/503, 161/110, 669/309 i 716/585 pokazuju da u jeziku Zbirke među leksemima koji pripadaju klasi deminutiva i hipokoristika ima i onih koje nisu uvjetovali metrički, nego ritamski razlozi: *curče*, *lišce*, *plavče*, *zvonce*. Njima se naglašava poetski, lirski karakter jezičkog izraza u Zbirci i postiže eufonija.

1.4.4. Ovom tipu leksike pripadaju i leksemi:

- u pjesmi zapadnoga tipa: tud se dala tanka staza/ tanka *tanana* (383/120 Krupa);
- u pjesmama istočnobosanskoga tipa: kupi, majko, svu moju rodbinu,/ Bugarska je zemlja *plahovita* (449/257 Maglaj); obuci mi bijele čarape,/ na čarape *zlatali* papuče (26/360 Doboje);
- u pjesmama hercegovačkoga tipa: druga ti dragi mahana/ u svom si licu *bleđahan*,/ treća ti dragi mahana/ svome si dori *lagahan*,/ ako sam u pasu *tana-han*,/ za to sam soja gospodskog,/ ako sam u lišcu *bleđahan*,/ svojoj sam dragoj *miljahan*,/ ako sam dori *lagahan*,/ za to sam soja gospodskog (29/360 Stolac); kolika je ta *mirisli* Cernica/ još je viš mojoj dragoj avlija (69/500 Ljubuški); a po stjenam *šarovite* guje/ to su moje vjerenice ljube (765/592 Čapljina); moje srce *žalovito*,/ vrlo misli za tobom (21/359 Trebinje).

Oni, prema klasifikaciji koju nalazimo kod Lejle Nakaš (2005: 161), pripadaju “klasi pridjeva” koji su izvedeni “takvim sufiksima koji omogućuju jedan slog više”. Isto vrijedi i za prilog *glasovito* u stihovima: odvela mi konja i sokola/ odnela mi džuzdan iz njedara/ pa poviknuh tanko *glasovito* (519/405 Mostar).

1.4.5. U jeziku Zbirke rijetki su primjeri atributskih složenica tvorenih kao kombinacije pridjeva s imenicom: bosa Rosa rosu pregazila,/ *bosonoga* paši dolazila (114/507 D. Vakuć); jer kake su današnje djevojke,/ kada vide golo *golobrado*:/ eno mati torbe na čilašu (58/365 Foča); jedni vele, da si *samdošlica*,/ drugi vele, da si roda huda (731/587 Žepče).

Ovaj leksički sloj u jeziku usmene lirike, kako vidimo, uglavnom ima istu funkciju kao i orijentalni leksički sloj (poetska funkcija). Zato je u jeziku usmene lirike moguće govoriti jedino o slavensko-orijentalnom leksičkom fondu, a ne o slavenskom i orijentalnom leksičkom fondu kao zasebnim leksičkim cjelinama u jeziku lirske poezije. Lirska poezija zbog toga, u odnosu na druga književnoumjetnička ostvarenja, predstavlja leksički fenomen.

1.4.6. U dvjema pjesmama se npr. naporedo upotrebljavaju riječi orijentalnoga i riječi slavenskoga porijekla, s istim ili približno istim semantičkim vrijednostima: dojdi, *dilbere*, do večer na pendžer!/ Ja kako ću doći,/ *đu*-sokakom proći?/ Viđeće me ljudi,/ pak će reći hudi:/ Čije j' ovo *momče*,/ što sokakom prođe? (7/356 Dolac) (*dilber*, tur. ljepotan, lijep momak/*momče*, slavenska riječ); puhni vjetre, puhni te mi razbi *derte*,/ puhni hlade, puhni te mi razbi *jade* (941/531 Čajniče) (*dert*, tur. briga, jad/*jad*, slavenska riječ).

Ovakav stilski postupak ima za cilj:

a) izbjegavanje leksičkoga ponavljanja kod spominjanja pojmova istih ili približno istih semantičkih vrijednosti kako bi se uljepšao stil kazivanja i

b) nastojanje da se ponavljanjem različitih leksičkih jedinica, u kojima su sadržane (približno) iste semantičke vrijednosti, određeno značenje precizira i dopuni kako bi kod slušaoca ili pjevača, pa i čitaoca, u krajnjoj liniji, proizveo što ekspresivniji doživljaj.

Izbor orijentalnog, slavenskog ili npr. romanskog oblika katkad je uvjetovan i metričkom stiha: po *groš* momci, po *solad* djevojke,/ a ja nemam *pare* ni *dinara* (599/549 Trebinje).

1.5. Orijentalizmi zajedno sa slavenskim riječima jeziku usmene lirike daju poseban pečat i tako je čine neponovljivom jezičkom tvorevinom. Njihova poetičnost, koja je ovdje posebno istaknuta, pokazuje koliko je zapravo taj jezik ujednačen na leksičko-semantičkom planu.

1.6. Slavensko-orijentalni leksički sloj, dakle, ugrađuje se u jezički izraz usmene lirike i u samoj Zbirci, snaži ga, poetski, stilski i estetski, te tako postaje nekom vrstom njenoga jezičkog manira.

Ovakvi zaključci opravdavaju naučnu tvrdnju da se “u govorima bh. čaršija, pogotovu bosanskih, javljaju i neke jezičke crte kakve su npr. velika frekvencija turcizama, ili dosljedna upotreba konsonanta *h*, osobine po kojima su ti govori jedinstveni i koje čine specifičnu govornu fizionomiju formiranu u okolnostima međujezičkih kontakata” (Jahić 1999: 81).

1.7. Dževad Jahić (1999: 88) u svom tekstu *Visok stepen ujednačavanja sevdalinki na leksičkom planu* ističe da se “ujednačavanje na leksičko-semantičkom planu u sevdalinki

ne uočava samo na nivou turcizama”. Jahić dalje piše: “Ovdje se radi o neutralizaciji, odnosno stvaranju jednog šireg prepoznatljivog leksičkog kolorita ove lirske pjesme, koji predstavlja neku vrstu njenog jezičkog manira i uzusa. A on se ogleda na tri najuočljivija nivoa: 1. na nivou turcizama, 2. na nivou ostalih arhaizama i 3. na frazeološkom nivou.”

1.7.1. Pogledajmo da li će i ova naučna tvrdnja naći svoje opravdanje u našem radu.

Ukazujemo na frazeme zastupljene u Zbirci:

- u pjesmama zapadnoga tipa: jes mi, sine, i srce umrlo/ to izusti, *dušicu ispusti* (306/630 Gučja Gora); *išču moju glavu* za njegovu,/ imaš sestro do tri sina svojaja,/ podaj jednog, otkupi bratu glavu (544/409 Petrovac); evo vira skuditi te ne će,/ van da *ode moja moja glava s mene* (895/524 Petrovac) otkide joj Arfo, struku ispod vrata,/ *napravi* joj Arfo, *kvara od naramka* (86/502 Banja Luka); nek’ dušmanim’ *srce puca*,/ k’o zemlja od sunca (841/516 G. Vakuf); men’ je majka drugom braću dala,/ preko mora za duždeva sina,/ za onoga Duždević Ristana,/ *kome teče na oluke blago* (487/263 Ključ);
- u pjesmama istočnobosanskoga tipa: *po mom srcu ljute rane pale*,/ kako pale, tako i ostale (443/256 Žepče); neka tebi sahat kuca,/ neka tvoje *srce puca*,/ gdje ti draga dragog ljubi (654/306 Žepče); ko će vino, tebe piti,/ kad ja moram *krv proliti* (557/411 Trnovo) i
- u pjesmama hercegovačkoga tipa: u sav glas bi uskliknuo jasno,/ *prhnuo bi nebu pod oblake* (864/519 Konjic); bono momče progovara:/ pokrij lice, *puknuće mi srce* (835/514 Čajniče); za dvadeset i dva dana/ *na mom srcu osta rana* (376/119 Višegrad); ona rodi devet djevojaka,/ i deset *u nosi pod pojasom* (447/257 Kalinovik); prevari se, ujede ga guja/ pa *pogleda nebu pod oblake* (402/123 Nevesinje); kad to vidi dućanlija Salko,/ *i sebe je s glavom rastavio* (898/524 Prozor); poljubim je s desnu stranu solufa,/ ona mene s ljevu stranu kraj srca,/ *ostade mi živa rana* kraj srca (90/503 Jeleč).

1.7.2. Frazem *napraviti djevojci kvara od naramka*, koji je identificiran u pjesmi 86/502 Banja Luka, nije zabilježen u postojećim frazeološkim rječnicima¹⁶ niti u općim rječnicima¹⁷ i ima značenje: *obeščastiti djevojku*.

1.7.3. Frazem *teče kome blago na oluke*, koji je identificiran u pjesmi 487/263 Ključ, također nije zabilježen u postojećim rječnicima i ima značenje: *biti bogat*.

1.7.4. Značenja ostalih frazema iz navedenih primjera moguće je utvrditi na osnovu frazeološke građe koja je data u *Rječniku* Josipa Matešića. Navest ćemo samo neka od njih:

¹⁶ U radu smo koristili frazeološke rječnike: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1982, i A. Menac, Ž. Fink-Arsovski, R. Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb, 2003.

¹⁷ U radu smo koristili opće rječnike: Dževad Jahić, *Školski rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo, 1999; Dževad Jahić, *Rječnik bosanskog jezika* (tom I, tom II), Sarajevo, 2010; Ibrahim Čedić, Hadžem Hajdarević, Safet Kadić, Aida Kršo, Naila Valjevac, *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo, 2007.

a) *iskati čiju glavu*, kod Matešića: **tražiti čiju glavu** – tražiti život drugoga, zahtijevati čiju smrt (Matešić 1982: 151);

b) *prhnuti nebu pod oblake*, kod Matešića: **dizati se nebu pod oblake** – letjeti vrlo visoko (Matešić 1982: 372);

c) *rastaviti sebe s glavom*, kod Matešića: **rastaviti koga glavom** – ubiti/usmrtniti koga (Matešić 1982: 148);

d) *dušmanima srce puca*, kod Matešića: **puca komu srce** – osjetiti duševnu bol, biti vrlo žalostan/nesretan/očajan (Matešić 1982: 634) i

e) *puknuće kome srce*, kod Matešića: **pukne (prepukne) komu srce** – osjetiti tešku tugu/žalost (Matešić 1982: 634).

1.7.5. Ovi primjeri pokazuju da frazemi nisu izrazito frekventni u jeziku Zbirke. Podaci koje smo dobili o njihovoj zastupljenosti u jeziku lirske poezije na osnovu naše jezičke građe nisu dovoljni za potvrđivanje naučne tvrdnje o ujednačavanju jezika lirske poezije na nivou frazeologizama, kao ni za njeno odbacivanje. Zato bi u budućim lingvističkim istraživanjima trebalo nastaviti s analizama frazema u lirskim pjesmama iz drugih zbirki kako bi se sa sigurnošću mogla utvrditi ili odbaciti spomenuta naučna tvrdnja, iznesena u knjizi *Bošnjački narod i njegov jezik* (Jahić 1999: 88).

1.8. Posmatranje orijentalizama prema stepenu frekventnosti i prema načinu funkcioniranja u jeziku usmene lirike pokazalo je da orijentalni sloj leksike u jeziku usmene lirike ima prije svega izrazitu poetsku funkciju, a potom funkcionira i kao rezultat međujezičkih kontakata. Ni domaći leksički sloj u pogledu funkcioniranja ne zaostaje za orijentalnim. On u jeziku usmene lirike ima istu funkciju kao i orijentalni i zato je u jeziku te lirike moguće govoriti jedino o slavensko-orijentalnom leksičkom sloju, a ne o slavenskom i orijentalnom leksičkom sloju kao zasebnim leksičkim cjelinama u jeziku lirske poezije.

U leksičkom sistemu jezika usmene lirike se, pored orijentalizama, javljaju i riječi njemačkoga, francuskoga i italijanskoga porijekla. Iako su malobrojne (Brkić-Međedović 2015: 292), one se u jeziku usmene lirike, kao i orijentalizmi i lokalizmi, javljaju kao stilskoizražajna sredstva lirskoga kazivača, pjevača. Ovako isprepleten leksički sloj učinio je lirsku narodnu poeziju neponovljivom književnojezičkom tvorevinom.

Izvor

Kuba, Ludvik (1893), *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, Zemaljski muzej, Sarajevo

Literatura

Čedić, Ibrahim; Hajdarević, Hadžem; Kadić, Safet; Kršo, Aida; Valjevac, Naila (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo

Jahić, Dževad (1991), *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo

Jahić, Dževad (1999), *Bošnjački narod i njegov jezik*, Biblioteka Linguos, Sarajevo

Jahić, Dževad (1999), *Školski rječnik bosanskog jezika*, Biblioteka Linguos, Sarajevo

Jahić, Dževad (2010), *Rječnik bosanskog jezika* (tom I, tom II), Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo

Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb

Nakaš, Lejla (2005), "Jezik usmenog stvaralaštva Bošnjaka", u: Svein Monnesland (ur.) *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo

Vajzović, Hanka (1999), *Orijentalizmi u književnom djelu*, Institut za jezik, Sarajevo

Kimeta Buševac: Jezik Dnevnika Ahmeda Hamdi Aliefendića iz perioda 1905–1930. godine

Tema ovog rada jeste jezik Dnevnika Ahmeda Hamdi Aliefendića iz perioda 1905–1930. godine. Dnevnik je svojevrsno svjedočanstvo o postojanosti jednoga naroda i njegovog jezika, koji je determiniran prostorom na kojem bivstvuje i vremenom u kojem živi. Narodni stvaralački duh uobličjen je jezičkim izrazom koji predstavlja onu sponu koja svjedoči o dinamičnom kretanju i razvoju bosanskog jezika. U radu će se analizirati neke jezične osobitosti Dnevnika, najinteresantnija grafijska, fonetska, morfološka te sintaksička obilježja. Leksika će potvrditi tezu o bosanskim, turskim, arapskim, germanskim ili elementima iz drugih jezika, njihovu šarolikost. Rad će analizirati i pisma koja su korištena u Dnevniku. Posebno je interesantna upotreba bosančice i arebice, pa će se uraditi transliteracija. Ukazat ćemo i na stilska obilježja koja su evidentna (kur'anski stil, datiranje događaja po hidžretskim godinama, upotreba fraza, sentencija i sl.). Analiza će također pokazati da Dnevnik sadržajno nudi dosta informacija o historijskim dešavanjima u Janji i Bosni i Hercegovini uopće, zatim informacije o ljudima i uslovima života ljudi tog doba, te o jeziku i njegovim karakteristikama.

Ključne riječi: dnevnik, jezik, bosančica, arebica, leksika.

The language in the Ahmed Hamdi Aliefendić's Diary from the period 1905–1930

The topic of this paper is the language of the Diary of Ahmed Hamdi Aliefendić from the period 1905–1930. The Diary represents some kind of testimony to the persistence of a nation and its language, which has been determined by the area in which the nation exists and the time in which it lives. The creative spirit of the folk has been shaped by the language expression that represents that kind of connection which gives evidence about the dynamic development and progress of the Bosnian language. In the paper, there will be an analysis of some language peculiarities of the Diary, the most interesting orthographical, phonetical, morphological and syntactical characteristics. The lexis will confirm the thesis about Bosnian, Turkish, Arabic, German or other languages' elements and their diversity. The paper will also analyze writings which are used in the Diary. The usage of the Bosnian Cyrillic script and "arebica" is particularly interesting, so it will be transliterated. We will point out the stylistic features that are evident (Kur'an

style, dating events by “hidžret years”, usage of phrases, sentences etc.). The analysis will also show that the Diary contains a lot of information about historical events in Janja and Bosnia and Herzegovina generally, as well as information about people and their living conditions throughout that period and about the language and its characteristics.

Key words: diary, language, Bosnian Cyrillic, “arebica”, lexis.

1. Uvod

Ahmed Hamdi Aliefendić je Janjarac, rođen 26. aprila 1881. godine (1299. po hidžretu). Po-
hađao je medresu i mekteb pri Džedid džamiji u Janji. Obrazovao se, kako i sam piše, “gle-
dajući čitabe i ‘Behar’ i čitajući knjige, novine i romane”. U mektebu je podučavao djecu,
učestvovao je i u društvenom životu Janje te su u Dnevniku česti komentari na zbivanja o
kojima govori. Bio je slabog zdravlja i često je pobolijevao. Umro je 30. marta 1930. godine.

Dnevnik, original, danas čuva njegov unuk Ahmet Aliefendić, sin petog djeteta Ka-
sima. Dnevnik se kao naslijeđe prenosi na muške potomke porodice Ahmeda Hamdi
Aliefendića. Pisan je od 1905. do 1930. godine, kada Ahmed Hamdi Aliefendić umire, a
posljednju zabilješku u Dnevniku pravi Alija Aliefendić, brat Ahmeda Hamdi Aliefendića.
Dnevnik je pisan u bilježnicu, računsku trgovačku knjigu dugovanja i potraživanja – tefter
(defter, m. grč.), tvrdo koričenje formata 14,5 x 29,5 cm. Na koricama i unutrašnjoj strani
teftera stoji latinični natpis *Dnevnik 1900.*, ali odmah ispod tog natpisa je bosanični natpis
te oznaka za svezak i godina početka pisanja označena rimskim i arapskim brojevima.

Ovaj Dnevnik je svojevrsno svjedočanstvo o postojanosti jednoga naroda i njego-
vog jezika, koji je determiniran prostorom na kojem bivstvuje i vremenom u kojem živi.
Narodni stvaralački duh uobličen je jezičkim izrazom koji predstavlja onu sponu koja
svjedoči o dinamičnom kretanju i razvoju bosanskog jezika.

Zahvaljujući prodiranju drugih naroda na bosansko podneblje, u Bosni se, pored
bosanskog, kroz historiju koristilo nekoliko jezika i pisalo nekoliko pisama. Od srednjeg
vijeka, preko osmanskog perioda, austrougarskog perioda, jugoslovenskog i današnjeg
savremenog doba bosanska kultura baštini jednu široku lepezu različitosti, čiji je za-
jednički sadržilac pridjev *bosanski*, koji u sebi nosi oznake kulturnog identiteta, a ako
govorimo o identitetu jednog naroda, njegov neizostavni sadržilac predstavlja jezik toga
naroda. Baš iz tih razloga Dnevnik Ahmeda Hamdi Aliefendića privlači pažnju i ovdje
navodimo samo ono najinteresantnije iz tog dokumenta.

2. Osnovne karakteristike Dnevnika

Analiza je pokazala da Dnevnik sadržajno nudi dosta informacija o porodici Ahmeda
Aliefendića, njegovim prijateljima i komšijama te o historijskim dešavanjima u Janji, Bo-
sni i Hercegovini uopće, i to krajem 19. i početkom 20. st., zatim informacije o ljudima i
uslovima života ljudi tog doba.

Dnevnik Ahmed Hamdi Aliefendić počinje pisati 31. decembra 1904. godine, što saznajemo iz predgovora koji je dat na četiri označene stranice. U predgovoru navodi da se ono što ima reći odnosi na vrijeme od 1881. do 1905. godine. Potom ističe da dnevnik počinje pisati u “podpunom zdravlju i priličnom zadovoljstvu, a u kakvom ću ga halu završiti to samo Svemogući Allah znade”.

Potom Ahmed Aliefendić daje informacije o svom rođenju te rođenju braće i sestara, smrti, školovanju, tj. o dešavanjima do 1905. godine.

Već u predgovoru uočavamo da je Aliefendić osoba koja je prilično pismena za vrijeme u kojem je živio. On i sam navodi da je u “nauci dobro napredovao i odličan bio”.

Nakon predgovora, na ponovo od 1 numerisanim stranama, sa početkom od prvog januara 1905. godine, slijedi hronološko zapisivanje određenih informacija koje ja autor smatrao bitnima.

Za mjesec januar 1905. godine autor izdvaja četiri dana (1, 2, 6. i 20. januar). Bilježi i zemljotres, *zelzeli* (6. januara 1905). Aliefendić tokom 1905. u Dnevnik uglavnom upisuje ona dešavanja koja su primijećena okom čovjeka koji živi u bosanskoj sredini na granici sa Srbijom. On bilježi vremenske promjene (studen, kiša, vjetar, zemljotres, suša i sl.), također i kulturna dešavanja (priredbe, proslave, obilježavanja vjerskih praznika i sl.). Kao bitan događaj navodi i prolazak automobila kroz Janju, dolazak hadžija iz *Mek-jeimukjerreme*.

Aliefendića zanimaju i cijene, on brine o troškovima koji su zadesili mještane, prati školovanje djece u školi i mektebu, sa “viđenijim” ljudima razgovara “o napretku Islama i pjesništvu it.d.”. Njega pogađa ne samo lična nesreća, nego i nesreća njegovih komšija i prijatelja:

“Dogjem kući, dijete, Zuhra leži a kod nje Alija sjedi više ni kog nejma. A u Dahmaginoj avliji se čuje plač i figanj iz sedam grla to jes tako tugaljivo i strašno da poletjela suza i iz drveta i iz kamena. (...) Eh kako bi mi onda moje djete bilo na hateru spram njihove žalosti.”

U Dnevniku Aliefendić ne iznosi samo hronologiju dešavanja, nego lijepim bosanskim jezikom priča i opisuje događaje. Iz Dnevnika saznajemo o izgradnji novog mekteba (26. 8. 1905), o pomračenju Sunca (30. 8. 1905), kopanju bunara (2. 9. 1905). Aliefendić redovno čita *Behar* i u Bijeljini uvezuje izdanja, objašnjava koliko je imao roda žita, kukuruza i kako vrijeme utječe na posao i raspoloženje čovjeka.

Od početka rada novog mekteba Aliefendić bilježi i hatme koje su učene te navodi imena onih koji su “hatmu činili”, kao i broj prisutne djece (*170 djece na hatmi Zejda hanume, Dahmage Hadži Rešića kćerke*, 27. 10. 1905). Pribilježeno je i da je Drina plavila Janju više puta (1896, 1903. te 1905. godine). Svi vjerski praznici od 1905. su zabilježeni jer je to posebno vrijeme kada “...dani i noći bijahoše vrlo živahni i veseli”. Uz dokumentovano iznošenje dešavanja Aliefendić ubacuje i interesantne priče, kao što je priča o Srbijancu koji se uplašio “turske vojske, trempeta i topova”. Takođe on govori koji je njegov “povod za naukom”.

Na stranama 34–37. u dijelu “Šta se je dogodilo 1907–1908. godina” Aliefendić piše o “promjenama za našu milu domovinu, dragu nam Bosnu i Hercegovinu”. On poput historičara analitičara govori o dešavanjima u našoj zemlji, o smjeni turske i austrougarske vlasti te zainteresiranosti Srbije i Crne Gore za naše teritorije. On 16. februara 1909. godine bilježi da je u Janji proradio i poštanski i telefonski ured: “Do Bjeline se na telefon javlja a odanle se brzozav nastavlja sa teligrafom.” Od vlasti je zabranjeno na svadbama pucati “jerbo je prilika ratu”.

Osamnaestog februara 1909. godine “[u] Carigradu je svrgnut veliki vezir sadrazam Ćamil paša a to je zato kako novine glase što je prigovario sa austrijskim konzolom Pallavicinijem za nareggivanje iz megju Turske i Austrije za odštetu Bosne i Hercegovine i bio je je gotovo teslimio za 54 000.000. kruna...”. Historijska dešavanja utječu i na dešavanja u Janji i Ahmed Aliefendić iz “svog ugla” piše i o tome.

U Dnevniku je zabilježena i pjesma koju mu iz Sarajeva telegramom šalje brat Alija povodom rođenja sina Kasima. Aliefendić ne govori samo o lijepim dešavanjima u svojoj porodici, nego navodi i sve tužne trenutke svog života, bolesti, smrti i sl. On je pisao i o bolesti goveda – *štaliji* koja je vladala cijelom Posavinom.

Od strane 54. Aliefendić piše o događajima od septembra 1909. do 1912. godine. U ovim dijelovima Dnevnika piše o svome bratu Aliji – njegovom odlasku u Sarajevo, boravku u medresi, učenju i zaslugama koje je uživao kao jedan od najboljih đaka. Također piše o svom boravku u Sarajevu kada je posjetio brata, obilascima grada, posjetama šerijatskoj školi, uredništvu *Gajreta* i *Muallima*, muzeju, džamijama i drugim znamenitostima. Piše i o susretu sa pjesnikom Šemsudinom Sarajlićem te o poznanstvu sa drugim uglednim osobama. Po završetku medrese (juli 1911) Alija se vraća u Janju.

O situaciji u Kotarskom vakufskom povjerenstvu u Bijeljini te službama na koje su raspoređivani školovani Ahmed piše s pozicije brata Alijinog – prema kome je učinjena nepravda jer nije kao najbolji đak dobio mjesto koje zaslužuje. Potom Aliefendić piše o dešavanjima u Janji i o sukobu u mektebu. O izborima u Janji, provedenim kada je u Bosni i Hercegovini proglašena *vakufsko-mear(i)fska* autonomija (koncem 1912), Aliefendić piše detaljno.

I 1913. godinu on počinje sa “neugodnom vjesti”. Ponovo govori o zategnutim odnosima među članovima džematskog medžlisa te tužbi svoga brata Alije. Tu spominje i naredbu o vakcinisanju (*pelcovanju*) jer su “u inozemstvu zavladaile neke crne ospice i mnogo se od njih mre”. Četvrtog marta 1913. godine zabilježio je Ahmed Aliefendić da je “prije podne prošao Austrijski Ejroplan otkud od Save duž uz Drinu. Otisao je granicom do Kozluka pa se je vratio na trag nakon jednog sahata. (...) bio se je izdigao visoko, pa je izgledao poput orla. Ali je imao veliku tutnjavu poput Automobila. Da nije bilo hlupe, nebi nitko znao da je Ejroplan (...)”.

U opisu 1913. godine govori o krizi koja je zavladaila “ušljed balkanskog rata”, o strahu od kolere, o padu Skadra Crnogorcima u šake te o mobilizaciji i dolasku vojske u Janju.

Ahmed priča o koleri koja je u Janji evidentirana polovinom augusta 1913. godine. Prva žrtva je bio Jovo Cvjetinović iz Brzave. Takvo stanje je trajalo do konca septembra 1913. godine. Nakon ovih zabilješki Ahmed Aliefendić upisuje podatke o rođenju djece.

Hamdi 25. 10. 1917. bilježi da je na talijanskom bojištu poginuo njegov dost Husejn Gruhonjić. Pribilježio je i smrt majke (28. 06. 1918). Dalje Aliefendić zapisuje datume rođenja i smrti svoje djece i oca. Zabilježio je da je 4. novembra 1918. godine iz Janje izašla austrijska vojska, a 5. novembra je “unišla srpska komita”.

Pred kraj Dnevnika Ahmed Aliefendić piše o Arifu Tamburiji, pehlivanu. Događaj o kojem govori zbiva se 1, 2. i 3. novembra 1929. godine, kada je u Janji boravio Tamburija sa svojim pomoćnicima. Tu su i fotografije pehlivana. Na posljednjim stranicama Dnevnika Ahmed je pribilježio: “Tarihi rođenja moga i moje djece.”

Dnevnik završava Alija Aliefendić, brat Ahmedov, 1. aprila 1930. godine. Ahmed Hamdi Aliefendić umro je 31. marta 1930. godine.

3. Jezične osobitosti

U Dnevniku je zabilježen i znatan broj imena, uglavnom muslimanskih, i to imena ljudi koji su u to vrijeme živjeli u Janji, a spominju se i imena onih koji nisu živjeli u Janji, ali su bili u vezi sa događajima o kojima piše Aliefendić. Uz imena su veoma često pisane i titule “mula” i “efendija”. Dakle, zanimljiva za izučavanje može biti i antroponimijska građa iz Dnevnika.

Aliefendić spominje i naselja, mahale i dijelove zemljišta.

Događaji, a naročito vjerski praznici te rođenja ili smrti su datirani po hidžretskim godinama:

Rodio sam se 1299. po hidžretu, (1881. 26. aprila). (str. 1)

...umre 22. aprila 1900. g. (23. zilhižeta 1317. g.). (str. 2)

Rodila mi se hći Zuhra 24 januara 1901. (1319. 5 ševvala) po hidžretu. (str. 3)

Na 6. aprila 1903. (9. Muhar. 1321. rodi mi se kći Zumra. (str. 4)

Danas na 14 Redžebi-serifa 1323. počesmo učiti djecu u mektebu. (str. 16)

...na 9. Muharrema 1321. po hidžretu. (str. 112)

Čitamo i narodne nazive:

Iza toga do Aligjuna nije se ništa trefilo. (str. 98)

Oh! ja kakva je danas studen pa baš na blagovjest, ama baš nekad se ovariše pa bude ko što kaže narodna poslovice “Blagovjest – pripovjest”. (str. 3)

Danas je dan odviše lijep i vruć baš kao da je o petrovu – gotovo tako vruće. (str. 4)

Nejma ljeta bez gjurgeva dana. (str. 5)

Za dane u sedmici koristi nazive: *ponegjelnik, utornik, negjelju, neđelju...*

U radu su analizirane neke jezične osobitosti Dnevnika, najinteresantnija grafijska, fonetska, morfološka te sintaksička obilježja.

Jezik Dnevnika odlikuju i neke tipično bosanske crte. One se s pravom mogu smatrati i osobinama bosanskoga književnog jezika zato što pripadaju književnome funkcionalnom stilu. U izrazu Ahmeda Aliefendića prisutni su dijalektizmi uže rasprostranjenosti, ali i dosta različitih općih dijalektizama, koji se mogu smatrati književnim odlikama našega jezika zasnovanog na bošnjačkom govornom naslijeđu, naročito naslijeđu bosanskih čaršija, centara bošnjačke kulture i nosilaca jezičkog kontinuiteta.

Tako u Dnevniku uočavam:

- različita gubljenja suglasnika: *šenica, tudi, pone, to jes, trefi, janje...*
- različite suglasničke asimilacije i disimilacije: *odavle, potlje, nekije, igda...*
- glas *h* redovno se javlja u riječima slavenskog i neslavenskog porijekla, svuda gdje mu je po etimologiji mjesto. Sačuvan je u sve tri pozicije. Dakle, možemo reći da je suglasnik *h* i kod Aliefendića dobro očuvan glas u bilo kojoj poziciji, uz prisustvo njegovih alofonskih vrijednosti.
- primijećeno je da kod Aliefendića ne dolazi do redukcije glasa *h* u finalnoj poziciji 1. l. jd. aorista. Naime, on slovo *h* redovno koristi (“Baš danas uhvatih vremena pa odoh na trku, ...ido^h u Karjaševića bašču... kada čuh tu riječ... Šućur Allahu kada dočekah...”).
- konsonantska sekvenca *-hv* sačuvana je u riječi *kahva* (“Tu je bilo limunade i kahve zadovoljno.” str. 26), što je svakako karakteristika muslimanskih govora.
- sekvencu *-hv* kod Aliefendića imamo i u primjerima: “...a ja se uhvatih za drugo breme...” (str. 18); “Hva(la) im kad su tako gostoljubivi.” (str. 92), dok do njene supstitucije konsonantom *f* dolazi u primjerima: “Ali fala Bogu...” (str. 18); “...bosanski srbi to prifatiše...” (str. 34); “...nije smio nitko zafacati vode...” (str. 100) te u još nekim primjerima (*potrefila*).
- dosljedna upotreba sonanta *j* u svim položajima: *nejma, mejhana, jerbo, fijaker...*
- prijelaz *že > re: more bit* (ali i *može bit*).
- sonant *r* u prijedlogu: *bez > brez*.
- česta je upotreba zamjenica u likovima *tko, netko, svatko*, ali i *ko, neko, svako*.
- pored ijekavizama: *nijesam, sijelo, lijepo...* susrećemo i ikavizme: *sidio, nigdi...* te ekavizme *nigde, predlog...*
- kad je riječ o dijalektizmima, u Dnevniku je prisutna regresivna asimilacija u samoglasničkoj grupi *-ao* (*pošo, došo, mogo, uteko*), zatim redukcija finalnog vokala *-i* u infinitivu (*da mu je posakrivat glasove*).
- zamjenica *vas* (sav): *u negjelju vas dan padala...*
- glagolski oblici: *ovariše* (pogoditi), *naljegla vojska* (naišla vojska)...
- pokazna zamjenica: *to*, ali i *eto, oto...*
- mjesni prilog *tu: tudi, tude, tudije*.
- prilozi: *doli, obdan, plaho, ovud, ozgor...*

Kad je riječ o glasovnim promjenama i njihovom bilježenju, zatim morfološkim i sintaksičkim specifičnostima, naročito se izdvaja sljedeće:

- prisutni su primjeri staroga, novoga i novijeg jotovanja: (*d-j > gj*) *megju, igjoh, rogjen, neđelja*, (*t-j > ć*) *dopušćenje, poleće, odpuščani...*

- u primjeru *izselio* nije izvršena glasovna promjena jednačenje po mjestu i načinu tvorbe, pa nije došlo ni do stapanja suglasnika, a primijećeno da ni u primjerima *isčupati* i *cisćenje* nije izvršena promjena.
- međutim, nalazimo i primjere *prestolonašljednik*, *posljedica*, gdje je došlo do promjene, što se može objasniti kao osobitost narodnoga govora.
- u primjerima *nehćedne*, *nehće* (ali i *nešće*), *bahču* (ali i *bašču*), *hći*, *hćerka* (ali i *šći/kći*, *šćerka*) uočavamo da je grupa *hc* ovim jednačenjem prešla u grupu *šč*.
- jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe nije vršeno (osim u nekim riječima): *obkoljen*, *podpunom*, *odputovao*, *uobće*, *redcima*, *obćini* (ali i *općinski* namet), *odpušćani* (ali i *otpuštana*)...
- palatalizacija: *reče* (*rek-e*), *stiže* (*stig-e*), *Bože* (*Bog-e*)...
- uprošćavanje suglasničke grupe *dn* (*dn > n*): *iza podne* > *pred pone* (koriste se oba primjera), *dopone su se tebrić name slale*...
- stara akcentuacija: silazni akcenti (*jako*, *sam*, *donjem*, *faliti*, *grada*).
- promjena imenica m. r. po obrascu imenica ž. r. na -a: *Mujo*, *Muje*, *Muji*...
- glagoli: prisutni aorist, imperfekt, prezent, futur...
- sintagmatsko-sintaksička adaptiranost orijentalizama u bosanski jezik: *halal biti*, *dovu činiti*, *teslim učiniti*, *tobe doći*...

Aliefendić je u svom djelu upotrijebio veoma mnogo narodnih riječi. Međutim, pored narodnih riječi u Dnevniku se pojavljuju izrazi i fraze, a može se reći da ovi izrazi predstavljaju dijalekatski dekor razgovorne prirode, dakle stilski su obilježeni:

- *Nikad se ne treba u narod pouzdati, da bi ga narod zaštitio od kakvog zulumčara. To su vrbovi klini, oni samo znadu sažaljivati.* (str. 76)
- *Čovjek snuje, a Bog odregjuje.* (str. 21)
- *Nije sve zlato štogod se sja, a tako opet, nije sve sreća što se srećom pričinja.*

Dakle, stilaska obilježja u Dnevniku su evidentna, a osim upotrebe fraza i sentencija, tu je i kur'anski stil koji se prepoznaje kao odlika Aliefendićeva stila. On piše:

- *Allah najbolje zna.*
- *...to sami Svemogućí Allah znade.*
- *Na to Allahu sućur činim Da Bogda da mi hairli i Amelisalih i alim bude.* (str. 24)
- *Da Bog dade da bude na ponos i diku cijeloj našoj domovini Amin!!!* (str. 79)
- *Da nam Allah u sevab upiše.* (str. 15)
- *Blago onom kome je Allah na pomoći, i ko se oslanja (tevećul čini) na Allaha.*
- *Hvala Svemoćnom Allahu na njegovim nimetima.* (str. 32)
- *Da ga Allah dženetí firdevsom obraduje.* (str. 12)
- *Bože dragi ka li će opet mirno i slobodno doba zastupiti!*
- *Da Allah dade našim dobrotvorima i u umoru bereketa a na onom ljevšem svijetu, dzenetul firdes...*

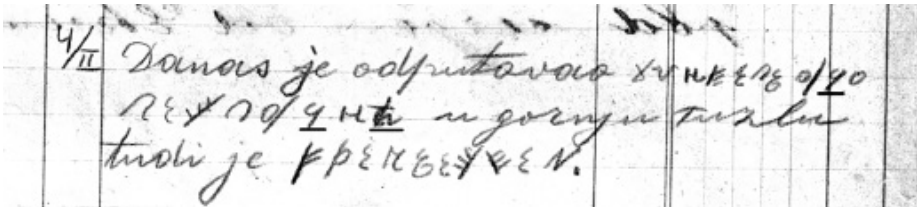
Šarolikost i bogatstvo jezika Dnevnika očituje se i u leksičkoj raznovrsnosti. Uočen je veliki broj riječi iz drugih jezika koje su se već od davnina u našem jeziku "nastanile". One svakako pokazuju koliki je utjecaj dijalekatske baze i narodnih govora na jezički izraz svakog čovjeka. Navest ćemo samo neke:

hasulat (ukusno), *hošgjediju* (dobrodošlica), *šerić* (kolega), *šerbe* (limunada), *ahbab* (prijatelj), *sejriti* (gledati), *vakat* (vrijeme), *zijaretima* (posjeta), *tahmina* (procjena), *zemherija* (period najhladnijih zimskih dana), *trempe* (bubanj), *asker* (vojnici), *bihuzurluk* (uznemirenost), *sikter* (napolje!), *halhale* (narukvice), *jilduz* (zvijezda), *tahme* (sumnja), *alamat* (prilika), *livataluk* (napadati), *hanikah* (derviška škola), *sibjan mekteb* (muslimanska vjerska osnovna škola), *tahte* (daska) itd.

S obzirom na historijske prilike kroz koje je Bosna i Hercegovina prolazila te sam razvitak bosanskoga jezika i njegovih dijalekata, leksika bosanskoga jezika jeste autentičan formirani splet. On se na bosanskom tlu razvijao u originalnom vidu, kakvoga na drugim slavenskim prostorima nigdje nema. To svakako traži da se naučno preciznije definira model pristupa rječničkoj građi bosanskoga jezika, kako bi se ta građa što naučnije i što cjelovitije prezentirala.

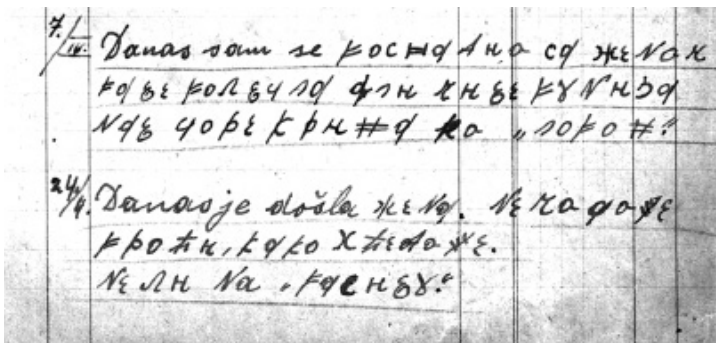
4. Pisma

U radu su analizirana i pisma koja su korištena u Dnevniku. Posebno je interesantna upotreba bosančice i arebice te je urađena i transliteracija bosaničnog teksta. Dijelovi teksta napisani bosančicom doista su interesantni zbog određenih grafijskih rješenja (grafeme *g* i *ć*).

Transliteracija bosaničnog teksta sa strane 1:

4/II Danas je odputovao učitelj Ago | Bešlagić u Gornju Tuzlu | tuda je premješten.

Transliteracija bosaničnog teksta sa strane 3:

7./IV. Danas sam se *posvadio sa ženom* | *pa je pobj(e)gla ali mi je punica* | *naj gore kriva ko "lopov"*.

24./IV. Danas je došla žena. Ne mogoše | *proći, kako hćedoše*. Ne bi na "pasiju".

I arebica pokazuje prilagodbu fonološkom sistemu bosanskoga jezika, što se primjećuje ako poredimo tekst napisan 1905. i onaj napisan 1912. god. Na mjestima gdje se pojavljuje arebica dat je i latinični zapis.

1905
10/11
اوله اوجيني كون رمضان
شريفه جمعه كونه صباح وقتنه بر ساعت
ورون ايكى دقيقه ده طوخوردى
وانظا اسم (ابراهيم) بابام اكم قويم
الله ور سيني خيرا وعمر صالح
اوله اوجيني كون

10/11
Danas na 10. o. m. u petak u
sabah u 1 sahat i 13 minuta
nagjemi se sin (rodi se),
da to Allah u sutur cinim
Da Bogota da mi hajirli i tneli
salih i alim bude. 1905.
10/11 Abuevra.

9/12
انا ۹ محرم
او بونو عودنيا زارواى زيو
ته خيرى اى سره سات. اى رابونه على صالح
عالم عابد ز الله قويم صاحبى. آمين

9/12
Na 9. decembra u
pauzjelovik u veceri 1912
nagjemo se u mag brata
Alije sin! In Golio je ime
Mustafa. Da Bog bude do
bude na poudo taj i dika
cijeloj nasoj dimgovini
Amir!!!

Arebiche bilješke

Latinične bilješke

Sadržajno, Dnevnik Ahmeda Hamdi Aliefendića pruža dosta materijala za podrob-
nija istraživanja (npr. *optativ* koji u našem jeziku nije dovoljno izučen). Također i leksičko
bogatstvo Dnevnika te antroponimijska građa nude mogućnost detaljnijih proučavanja.

Izvor

Aliefendić, Ahmed Hamdi, *Dnevnik*, rukopisna zaostavština.

Literatura

- Babić, Stjepan (1967), *Jezik*, Panorama, Zagreb
- Grupa autora (1994), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Štab Vrhovne komande oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Grupa autora (2005), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo
- Hadžagić, Amira (1999), “Duži oblici dativa i lokativa”, *Didaktički putokaz: Časopis za bosansku nastavnu praksu*, broj 17, Zenica, 67–69.
- Hadžagić, Amira (1999), “Duži oblici genitiva”, *Bosanski jezik: Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika*, broj 3, Tuzla, 86–92.
- Halilović, Senahid (1991), *Bosanski jezik*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo
- Halilović, Senahid (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo
- Isaković, Alija (1992), *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Svjetlost, Sarajevo
- Jahić, Dževad (1991), *Jezik bosanskih muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo
- Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Kasumović, Ahmet, Butković, Redžo (1997), *Leksikon bosanskoga jezika*, Prava riječ, Tuzla
- Klaić, Bratoljub (2002), *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
- Skok, Petar (1973), *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- Škaljić, Abdulah (1979), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo
- Vujaklija, Milan (1961), *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd
- Vuletić, Frane (1890), *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*, Zemaljska štamparija, Sarajevo

Enes Dedić i Dženan Dautović: Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku* (Žrnovnice, 10. april 1378. – Trstivnica, 17. juni 1378)

Krunidba bosanskog bana Tvrtka I Kotromanića za kralja “Srbijem, Bosne i Primorja” iz 1377. godine jedan je od najznačajnijih događaja u srednjovjekovnoj historiji Bosne. Ovim se činom bosanska država izdigla u rang kraljevstva, a njena vladajuća porodica Kotromanića uvrstila se u uski krug najplemenitijih dinastija srednjovjekovne Evrope. Savremeni izvori ovog događaja, nažalost, veoma su rijetki i škrti. Većina informacija vezanih za pogled samog kralja Tvrtka na događaj krunisanja nalazi se u povelji izdatoj knezu, vlasteli i građanima grada Dubrovnika 10. aprila 1378. godine, koju su ponovo potvrdile 17. juna iste godine kraljica i kraljica majka. Vezano za njen sadržaj, paleografske i diplomatske karakteristike, ova povelja predstavlja pravu prekretnicu u razvoju bosanske kraljevske kancelarije. I pored nabrojanih činjenica, ona još uvijek nije dobila svoju diplomatsku analizu, niti je prevedena na moderni bosanski jezik, što je rezultiralo potpuno različitim tumačenjem njenog sadržaja. Ovim prilogom autori žele da ponude prvi kompletan prijevod, kao i potpunu analizu diplomatskih, topografskih, prosopografskih i konceptualnih detalja. Također, bit će ponuđena obrada šireg konteksta vremena u kojem je povelja nastala, kako bismo mogli bolje razumjeti njen značaja za proučavanje čina Tvrtkovog krunisanja iz 1377. godine.

Ključne riječi: kraljevska povelja, kralj Tvrtko I, srednjovjekovna Bosna, diplomatska analiza, Dubrovnik.

The Royal Charter of the king Tvrtko I Kotromanić to Dubrovnik (Žrnovnice, April 10, 1378 – Trstivnica, June 17, 1378)

The coronation of the Bosnian ban Tvrtko I Kotromanić as the King of “the Serbs, Bosnia and Pomorje” in 1377 was one of the most significant events of the Bosnian medieval history. With this act, the Bosnian state elevated in the rank of kingdoms and its ruling

* Rad je nastao u okviru kolokvija Staroslavenskog jezika na Doktorskom studiju iz historije srednjovjekovne Bosne, na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Ovim prilikom autori žele da izraze veliku zahvalnost prof. dr. Lejli Nakaš, koja je pratila nastanak ovog rada od njegovih početaka i bez čije velikodušne pomoći i savjeta ne bi bio moguć njegov nastanak.

dynasty, the Kotromanić family, entered the narrow circle of the noblest dynasties of the Medieval Europe. Unfortunately, contemporary sources about this event are scarce and very rare. Most of the information related to the point of view of the king Tvrtko himself to the coronation event can be found inside the charter issued to the prince, gentry and citizens of the city of Dubrovnik on 10th April 1378 in Žrnovnice, and confirmed again by the queen and the mother queen on 17th June of the same year. With regard to its content and its paleographical and diplomatic features, this charter represents a real milestone in the development of the Bosnian royal office. Despite the above mentioned facts, this charter has neither received its diplomatic analysis yet, nor has it been translated into the modern Bosnian language, which has resulted with a completely different interpretation of its contents. With this contribution, the authors would like to offer the first complete translation of this charter, along with a complete analysis of its diplomatic, topographic, prosopographic and conceptual details. Additionally, we will provide an overview of the broader historical context of the time at which the charter was created, so that we could better understand its significance for studying the act of Tvrtko's coronation in 1377.

Key words: royal charter, king Tvrtko I, medieval Bosnia, diplomatic analysis, Dubrovnik.

1. Historijski kontekst

Prilike u Bosni za vrijeme krunisanja

Tvrtko, stariji sin Vladislava, brata bosanskog bana Stjepana II i Jelene, plemkinje iz ugledne velikaške porodice Šubića, polovinom 1353. godine, uslijed naprasne smrti strica, sasvim nenadano je postao vladar Bosanske Banovine. Početne godine Tvrtkove vladavine bile su sve, samo ne lagane i ugodne. Uslijed ispunjenja uvjeta vezanih za miraz Stjepanove kćerke Elizabete za ugarskog kralja Ludovika I Velikog (1342–1382) morao se 1357. godine odreći veoma vrijednog dijela svoje banovine – zapadnog Huma. Godinu poslije bio je upleten u aferu vezanu za špijuniranje bosanskog biskupa u Đakovu Petra, da bi 1363. godine kralj Ludovik pokrenuo žestoku ofanzivu s ciljem osvajanja Bosne, kojoj je papa Urban V dao karakter križarskog pohoda. Tek što se oslobodio ove vanjske prijetnje, Tvrtko se morao suočiti s unutrašnjim nemirima koje su predvodili njegov mlađi brat Vuk i dio nezadovoljne vlastele. U sređivanju odnosa između braće veliku ulogu imao je ugarski kralj, koji je nedavno ratovao sa Bosnom, te ponovo i avinjonski papa Urban V. Nakon konsolidacije i unutrašnjih prilika, te stabilizacije vlasti, počinje period strelovitog uzleta Tvrtkove moći. Ta stabilizacija bila je vidljiva u ekonomskom napretku banovine, koji se očitovao pojačanom eksploatacijom rudnika i razvojem trgovine te pametnim odabirom saveznika u sprovođenju vanjske politike. Širenje bosanskog teritorija u Tvrtkovo vrijeme odvijalo se na tri fronte: prema istoku preko Drine, na uštrb teritorija Nikole Altomanovića; ka jugu na područje Zete, na uštrb teritorije Balšića, dok će, nakon krunisanja, iskoristivši građanski rat u Ugarskoj kraljevini nakon smrti Lu-

dovika I, Tvrtko proširiti granice i prema Zapadu, prisilivši sve dalmatinske komune između Dubrovnika i Zadra da priznaju njegovu vrhovnu vlast. Dodatni ugled svojoj ličnosti Tvrtko je obezbijedio brakom sa Dorotejom, bugarskom princezom iz carske porodice Stracimirovića. Upravo u takvom trenutku, bližeći se vrhuncu svoje moći, Tvrtko se odlučio na sudbonosni potez: godine 1377. na osnovu rodbinskih veza sa vladarima iz kraljevske kuće Nemanjića, odlučio je da se kruniše za kralja Srbijem, Bosne i Primorja, pri čemu je izvršio *translatio regni*, tj. prenos kraljevskog digniteta iz Srbije u Bosnu.¹

Prilike u okolnim državama

Da je Tvrtkovo krunisanje bilo dobro promišljen i isplaniran plan, svjedoči i situacija u okolnim državama, koja je bila jako povoljna. Bez ikakve sumnje, Tvrtko je u tom trenutku bio na vrhuncu svoje moći, kojoj je malo ko u susjedstvu mogao parirati. Srbija je već nakon smrti cara Dušana i za vladavine njegovog sina Uroša (1355–1371) ušla u ozbiljne unutrašnje probleme. Od 1357. godine sabor nije sazivan da bi raspravljao o državnim poslovima,² nego gotovo jedino radi izbora patrijarha.³ Vlastela je počela da javno odbacuje vladarev autoritet, u čemu su prednjačili gospodari najzapadnijih područja veliki knez Vojislav Vojinović i njegov nasljednik župan Nikola Altomanović, dok su naslovi kralja i despota dodijeljeni braći Mrnjavčević. Godina 1371. bila je od ogromnog značaja za razvoj budućih događaja. Najprije, 26. septembra u Bitki na Marici kod Černomena izginuli su Mrnjavčevići, što predstavlja jedan od krucijalnih datuma u procesu osmanskog osvajanja Balkanskog poluostrva, a zatim početkom decembra iste godine umro je i car Uroš, sa kojim je nestao posljednji direktni izdanak dinastije Nemanjića.⁴ Prve Tvrtkove aspiracije prema Srbiji ispoljavaju se već početkom 70-ih godina XIV stoljeća, kada je u suradnji sa najmoćnijim srpskim velikašom knezom Lazarem Hrebeljanovićem napao i osvojio zemlje već spomenutog Nikole Altomanovića.⁵ Ovom pobjedom Tvrtko je bosanskoj državi pripojio gornje Podrinje, dio Polimlja sa manastirom Mileševom i Gacko.⁶ U kasnijim sukobima sa Đurđem Balšićem, koji je iskoristio pad Altomanovića i zauzeo njegove južne teritorije, Tvrtko je osvojio Trebinje, Konavle i Dračevicu, te tako značajno proširio istočne granice svoje države.⁷ Nije nam ništa poznato o eventualnom opiranju Tvrtkovom krunisanju krunom Nemanjića u Srbiji. Srpska patrijaršija je uglavnom ignorirala taj događaj i kao vladara Srba priznavala kneza Lazara. No, bez obzira na tu podršku i njegovu moć na terenu, Lazar je sa naslijeđem Nemanjića mogao biti povezan samo ženidbenim vezama, koje su ipak bile na znatno nižoj osnovi od Tvrtkovih

¹ Historiografska literatura o banu/kralju Tvrtku nije bogata koliko bi se moglo očekivati. Većina radova je posvećena kontroverzama oko detalja njegove krunidbe, dok nije bilo ozbiljnog monografskog pristupa njegovoj vladavini još od 90 godina stare knjige V. Ćorovića: Ђоровић 1925a; Ђирковић 1964a: 137–140; Lovrenović 2012c: 329–368. Nedavno je objavljen i Zbornik radova posvećen Tvrtkovoј povelji izdanoј 11. 8. 1366. u Podprozoru, koji sadrži nekoliko zanimljivih radova o ovom vladaru: Brković 2016: 881.

² Grafenauer-Perović-Šidak 1953: 446.

³ Ђирковић 1997: 338.

⁴ Михаљчић 1981: 599–601.

⁵ Динић 1932: 1–46.

⁶ Ђирковић 1964a: 135.

⁷ Исто.

rodbinskih veza. Najvjerojatnije se desio određeni dogovor između dva moćna vladara, koji su podijelili teritorije i slave, te su ostali u dobrim odnosima do samog kraja.⁸

Dubrovčani, iako uvijek zainteresirani za poslove u unutrašnjosti Balkana, sa kojom su imali najtješnje poslovne konekcije, nisu se mnogo uzbuđivali oko uzdizanja Bosne u rang kraljevstva. Istina, u historiografiji postoji stajalište da su oni “novo stanje prihvatili tek naredne 1378. godine, a da su Svetodimitarski dohodak za 1377. isplatili Đurđu Balšiću”.⁹ Međutim, ako znamo da su oni taj porez vezivali za posjedovanje Trebinja, Konavala i Dračevica,¹⁰ koje će Tvrtko upravo te 1377. godine oduzeti od Balšića, situacija postaje jasnija. Mnogo je interesantnija situacija u Ugarskoj kraljevini, stalnom pretendentu na bosanski suverenitet i teritoriju. Ugarska reakcija na krunidbu s pravom je ocijenjena kao ‘neutralna’, no ni do sada nisu definirani razlozi za tu neutralnost. Ponuđeno je mišljenje da je veliku ulogu imala ugarska kraljica Elizabeta, inače kćerka bosanskog bana Stjepana II Kotromanića, koja je “štitila interese kuće Kotromanića (...) To je ono izrazito feudalno shvaćanje politike, u kojem su porodični momenti bili jači od nacionalnih”,¹¹ međutim, s tim stavovima se nikako ne možemo složiti.¹² Mnogo više smisla ima traženje razloga u već poodmakloj dobi ugarskog kralja Ludovika (živio 1326–1382, vladar od 1342), njegovoj zabrinutosti za održanje dinastije uslijed nedostatka muškog nasljednika, sukobima sa vlastelom i gradovima u Poljskoj, te težnjom za napuljskom krunom.¹³ Uostalom, da se ugarski kraljevi nisu pomirili sa situacijom, govori događaji iz 1387. i 1389. kada se tadašnji kralj Sigismund obraća Tvrtku kao banu a ne kralju.¹⁴

Papa, kao neosporni autoritet, također je 1377. bio zabavljen vlastitim problemima. Naime, upravo početkom 1377. godine papa Grgur XI okončao je ‘avinjonsko ropstvo’ papinstva i Svetu stolicu ponovo vratio u Rim, tačnije u Vatikan, koji je od tada centar Rimske kurije,¹⁵ da bi već početkom naredne godine započela tzv. Velika zapadna shizma (1378–1417), tako da ni on nije bio u prilici da se bavi bosanskim događajima.¹⁶ Papinstvo će tek poslije sabora u Konstanci 1415. godine početi da priznaje stanje na terenu i da bosanske vladare, odnosno samu Bosnu, nazivaju kraljevima i kraljevinom.¹⁷ Najveća morska sila tog vremena – Venecija, koja je u stalnom sukobu sa Ludovikom, izgleda

⁸ O ovoj problematici pogledati više u: Гирковић 1964b: 349.

⁹ Динић 1932a: 36; Динић 1932b: 139–140; Базлер 1975/76: 53.

¹⁰ Динић 1935: 203–257.

¹¹ Базлер 1975/76: 53.

¹² Sasvim je logično pretpostaviti da je Elizabeti godilo što se porodica iz koje je ona potekla izdigla u kraljevsku čast, međutim, dvojbena je zaključiti kako je iz tog razloga ona činila bilo šta na uštrb Ugarske. Udajom za kralja Ludovika interesi nove porodice su Elizabeti postali prioritetni u odnosu na njeno porijeklo, a taj se princip jasno vidio u njenim kasnijim politički potezima. Dautović 2014: 150.

¹³ Engel 2001: 157–172.

¹⁴ Lovrenović 2006: 41, 48.

¹⁵ Ullman 2005: 190.

¹⁶ Базлер 1975/76: 54.

¹⁷ Prvi slučaj da se u papinskim dokumentima neki od bosanski vladara naziva kraljem nalazimo u pismu Martina V od 6. aprila 1428. godine, kada je odobrio brak kralja Tvrtka II sa Dorotejom Gorjanskom (Tautu 1980: 1104; Thalloczy 1914: 142–143). Bosna kao kraljevstvo spomenuta je nešto ranije, u pismu istog pape od 20. maja 1423. u kojem se govori o uslovima života i rada franjevačkog reda u Bosni (Tautu 1980: 655–656).

je sa zadovoljstvom popratila ovaj Tvrtkov čin, jer naredne godine Dubrovčani, zabrinuti približavanjem njihovih glavnih suparnika sa neposrednim susjedom u zaleđu, pišu “de liga que dicitur fit a Venezia cum domino rege Rassie”.¹⁸

Pred krunisanje Tvrtka polovicom 14. stoljeća ‘regalna’ slika Zapadne i Centralne Evrope bila je sljedeća (ovdje su izuzete zemlje koje pripadaju pravoslavnom kršćanstvu): Postojalo je jedno carstvo – Sveto Rimsko – *Sacrum Romanum Imperium*, te 15 kraljevstava. Od njih, petorica vladara su bili direktni potomci francuske vladajuće kuće Kapeta, dok je još 7 imalo direktnu mušku liniju nasljeđivanja od neke visoke plemićke kuće iz Francuske. Samo trojica kraljeva – Danski, Švedski i Poljski – bili nefranačkog porijekla. Ovakva slika pokazuje glavne razloge širenja principa dvorske viteške kulture koja je nastala u francuskoj pokrajini Burgundiji, te koja će diktirati društvene odnose na kompletnom području utjecaja latinskog kršćanstva.¹⁹

Osnovni cilj ovog kratkog sagledavanja historijskog konteksta prije i u vrijeme same Tvrtkove krunidbe bio je da ponudimo čitaocu djelić atmosfere i prilika u vrijeme ovog najznačajnijeg događaja bosanske srednjovjekovne historije. Opširnije sagledavanje tog konteksta propteretilo bi rad i zaglušilo njegovu glavnu tematiku: analizu povelje iz 1378. Svi koje interesuju brojni detalji i teorije o vremenu krunisanja i samom činu pronaći će detalje u literaturi navedenoj u napomenama.

2. Ranija izdanja, unutrašnje i vanjske karakteristike povelje

Original Tvrtkove povelje Dubrovčanima trenutno se nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku, gdje se čuva u seriji *Diplomata et acta*, br. 120, bečki ćir. br. 1024. Tekst povelje objavljivan je više puta bez detaljnijih kritičkih osvrtu u zbirka Pavla Karano Tvrtkovića, Franca Miklošića, Stojana Novakovića, Aleksandra Solovjeva, Ljubomira Stojanovića, Milke Brkovića, Amire Turbić-Hadžagić te u rječniku Lejle Nakaš.²⁰ Dio teksta povelje objavio je i Baltazar Bogišić.²¹ Bitno je naglasiti kako je sačuvan i prijepis ove povelje u *Codex Ragusinus*, koji je publicirao Lj. Stojanović u svojoj zbirci.²²

Pergament na kojem je načinjena povelja kvalitetne je italijanske izrade, unutrašnja strana je sjajnobijela, spoljašnja svijetložuta. Svečanom karakteru povelje odgovaraju njene dimenzije, širina iznosi 43,5 cm, visina 51,6 centimetara, te još 2,6–3,3 cm plike na sredini i desno, dok je lijevi dio plike otkinut. Za povelju je uzeta jedna cijela kožica

¹⁸ Šunjić 1996: 60. Opširnija rasprava o odjeku Tvrtkovog krunisanja među suvremenicima može se pronaći u: Ђирковић 1964b: 355–362.

¹⁹ Bartlett 1993: 41–42.

²⁰ Карано Твртковић 1840: 80–84; Miklosich 1858: 186–190; Новаковић 1912: 193–196; Соловјев 1926: 172–175; Стојановић 1929: 75–82; Brković 2011: 49–51; Turbić-Hadžagić 2011: 40–45; Nakaš 2011: 42–44; Јечменица 2015: 115–142.

²¹ Bogišić 1872: 75.

²² Стојановић 1929: 75–83. Оčито је ријеч о модернијем пријепису, у којем се налазе знатне разлике у односу на пovelју коју анализирамо у овом раду.

te je ova povelja do vremena svog nastanka najveći dokument koji je izdala bosanska vladarska kancelarija.

Debljina pergamenta iznosi u lijevom gornjem uglu 0,18 mm; sredinom gore 0,15; u desnom gornjem uglu 0,24–0,32 mm; u lijevom donjem uglu 0,17; sredinom dolje 0,14; u desnom donjem uglu 0,17–0,30 mm. Uprkos tome što je pergament neobično tanak, on je tvrd, te puca kada se povelja otvara ili slaže. Pisar je veoma brižljivo podesio pergament za pisanje, uredno je poslije pisanja izbrisao sve crte te se ne bi ni znalo da je pergament liniran da na rubovima nisu ostali ubodi od igle. Ubodi počinju 4,4 cm ispod gornjeg ruba, a ima ih sa svake strane 41, koliko i redaka. Redovi zapremaju 38 cm visine, odstojanje im je 0,9 cm. Osim ovih izbrisanih linija ispod teksta se nalaze 2 vodoravne linije, povučene tvrdim stilom 3,3 cm jedna ispod druge. Između njih se nalazi potpis, ali slova potpisa idu još 5 mm iznad gornje linije. Pisar je izbrisao i okomite linije za koje je napravio ubode na gornjem i donjem rubu 4,9 cm i od lijevog i od desnog kraja pergamenta. Tekst na lijevoj strani ostavlja 4,9 cm praznog prostora, dok na desnoj strani često prelazi preko te crte. Pismo ove povelje je diplomatska minuskula okomitog tipa, trupovi slova su visoki 1,5–2 mm, produženja u gornji prostor iznose prosječno 3–4 mm, u donji 5–6 mm, ali ima slučajeva da produženja iznose i do 8 mm. Povelja je okićena povećanim slovima ispisanim cinoberom. Tvrtko I Kotromanić kao kralj od ove povelje koristi crvenu boju za svečani potpis pod tekstom. Povelja je pisana iz dva puta, što se uočava na osnovu mastila, dok je glavni dio teksta pisan crnim mastilom. Dodatak o naknadnoj zakletvi obiju kraljica pisan je smeđim mastilom. U svrhu pričvršćivanja pečata prorezana su kroz pliku i pergament 4 okomita proreza. Vrpca je sastavljena od crvenih svilenih vlakana složenih u niti. Oba njezina kraka provučena su sa poledine kroz oba gornja proreza na lice, tu se ukrštavaju i prolaze kroz donje proreze opet na poledinu, ispod donjih proreza su odrezane. Postojanje vrpce donekle sugerira i postojanje pečata, no nije sačuvan niti jedan njegov dio. Povelja je neobično složena, paralelno po širini na 6 pregiba po 7–9 cm visokih, a poput harmonike složenih, na što je presavijeno sa lijeve strane 15 cm i sa desne 11 cm unutra. Na srednjem spoljašnjem polju je neko kasnije napisao “Privilegio del Re Tuercho antiquo confermation de tuti privilegi et scritture de tuuti li soi precessori 1378”, te drugi zapis “№4 del Pac. II. Steffano Tuertco conferma le ordonanze dei suoi predecessori 1378 giun 17”. Tu je navedena i bečka signatura “№ 12 an. 1378”.²³

3. Tekst

**Бл(а)гочѣстивно и достоѣпно похвалити истин(ь)ною вѣрою и желаноксл(ов)о при-
нести къ своѣмъ благодѣтелю вл(ади)цѣ Х(рист)оу имже всачьскаѣ сътвореныѣ²⁴ и
ѡблжениѣ²⁵ быше на хвалословие божьствъ[1]наго смотрениѣ. Ёже ми(лос)р(ь)дова w**

²³ Čremošnik 1950: 119–122.

²⁴ Kod Stojanovića: сътворенѣна

²⁵ Kod Stojanovića: ѡблжѣна

родѣ чловѣчьсѣцьмь²⁶ кгоже сътвори въ прѣч(ис)тыѣ вбразѣ своѣго б(о)ж(ь)ства и дасть кмѣ вблать и раздѣмъ тако бити кмѣ всѣми земльними кѣстѣви и раздѣмѣ[2]ти и творити сѣдѣ и правдѣ по срѣде землѣ. **Т**акож(д)ѣ же и мене свокмѣ свокмѣ²⁷ равѣ за м(и)л(о)сѣть своѣго б(о)ж(ь)ства дарова процисти ми ш(т)расли в(ла)госадиѣи въ родѣ моѣмъ и спо(до)би ме сѣгшви мѣ вѣнце(мъ) [3] тако шбои владичѣствиа исправлати ми прѣвѣкѣ(ть) испрѣва въ б(о)годарованиѣи²⁸ намѣ земли Боснѣ. По томъ же господѣ моѣмъ богѣ спо(до)блшѣмъ ме наслѣдовати прѣ(ѣ)столю мои(хъ) прѣродитель госп(о)дѣ срьбь[4]ске за ик бо²⁹ ти вѣхѣ мои прѣродителикѣ³⁰ въ земльнѣмъ ц(а)р(ь)ствѣ ц(а)р(ь)ствовавшѣ и на н(е)в(е)снок³¹ ц(а)ръство³² прѣ(ѣ)селили се. Мене же видеши землю прѣродитель мои(хъ) по ни хѣ вставлшѣ и не имѣши своѣго [5] пастира. И идохѣ въ срьбьскѣю землю желак³³ и хотѣ шкрѣпити прѣстолю родителю мои хѣ и тамо шь(дѣ)шѣ ми вѣнчань вѣхѣ³⁴ б(о)гомъ даровани(мъ) ми вѣнцемъ на кракв(ь)ство прѣродитель мои хѣ [6] тако бити ми ш Х(рист)ѣ Исѣсе в(а)говѣрномѣ и Богомъ поставлен(ь)номѣ³⁵ Стефанѣ **к**ралю Срьблѣмъ и Боснѣ и Поморию и Западнимъ странамъ. И по томъ³⁶ начехѣ съ богомъ краквати и прав(ит)и [7] прѣстолю срьбьскѣи землѣ желакъ падшаи са въз(д)вигнѣти и разоршаи се шкрѣпити. И дошѣ(дѣ)шѣ ми землѣ поморьскики тѣ пришь(дѣ)шѣ ми прѣдѣ славни и добронарочити градѣ Дѣбровни(кѣ). **И** тѣ изи[8]доше прѣдѣ кракв(ь)ство ми всепочтени властеле дѣбровьски съ всакою славою и ч(ь)стною и шпоменшѣ³⁷ краквѣствѣ ми ш своихъ законѣхѣ и швѣтѣхѣ и повелѣхѣ коѣ сѣ имали с прародители [9] кракв(ь)ства ми з господомъ воешьнскѣмъ и за то³⁸ шзговорише с краквѣствомъ ми сизи и сизи властеле: Маринь Меньчѣтиѣ, Ми ханѣ Бобалки(кѣ), Дobre Калиѣкви(кѣ), Маѣв Ждрьгови(кѣ) [10] Ждѣн Градикѣ, Никола Гдѣндѣликѣ,³⁹ и сизи властеле шсхотѣше потвердити ш краквѣства ми своѣ законѣ и швѣтѣ коѣ сѣ имали с прародители и родители кракв(ь)ства ми з госп(о)домъ⁴⁰ воешьн[11]скомъ и съ г(о)сп(о)диномъ ванѣмъ Стефаномъ и за любовѣ и за нашѣ шпѣинѣ и наши хѣ прѣвихѣ кою смо имали ш(ть) прѣва з градѣмъ Дѣбровникѣ(мъ) и с властели дѣбровьскимѣ. За то краквѣ[12]ство ми записа и потверди и волше исправи всаке законѣ и швѣтѣ и повелѣ и трьговьчѣкѣ шводе коѣ сѣ имали з господомъ воешьнскѣ(мъ). **И** по томъ⁴¹

²⁶ Kod Miklošića: чловѣчьсѣцьмь

²⁷ Kod Miklošića i Stojanovića izostavljeno.

²⁸ Kod Stojanovića: вгодарованиѣи

²⁹ Kod Stojanovića: занк во

³⁰ Kod Stojanovića: прѣродителик

³¹ Kod Miklošića: невесное

³² Kod Miklošića: царьство

³³ Kod Stojanovića: желак и

³⁴ Kod Miklošića: вѣхѣ

³⁵ Kod Stojanovića: поставлен'номѣ

³⁶ Kod Stojanovića: потомъ

³⁷ Kod Stojanovića: шпоменшѣ

³⁸ Kod Stojanovića: И зато

³⁹ Kod Miklošića: Гдѣндѣликѣ

⁴⁰ Kod Stojanovića: госп(о)дѣмъ

⁴¹ Kod Stojanovića: потомъ

Споменѡше ми кралкв(ь)ствѡ [13]⁴² више речени властеле дѡбровьски в ѡвѣтѣхъ и законѣхъ и повелахъ кок кѣтъ ималь градъ дѡбровни(кь) съ госпо(до)мь срьвьскомь и рашкв(мь) и испльнающѡ кралквьствѡ ми прѣдиюю любв(вь) [14] и швьѣинѡ з градѡмь дѡбровникѡмь и с т(о)го почтеними властели сьтворихъ м(н)л(ос)тъ кралкв(ь)ства ми и записахъ и швновихъ и бол(ь)ше испльнихъ вьвсакѡ⁴³ свободѡ и чистотѡ [15] да си имаю тези ѡвѣте и законе и повелк и тр(ь)гов(ь)чкѣ свободе твьрѣде и непотворене и ники в(т)ькмакме. **По сем**⁴⁴ же словѡ и потвьрж(д)ению кралквьства ми швѣща се и записа [16] градъ дѡбровни(кь) и властеле дѡбровьски да даю кралквьствѡ ми доходькь срьвьски по законѡ кои сѡ давали госпде срьвьскон. Також(д)е да даю кралквьствѡ ми вьвсаковмь приходѣше(мь) [17] дмитровѣ дневе. **Ѳ**. тисѡци пе(рь)пе(рь) швьѣмзи ѡвѣтѡ(мь) и закономь и начиномь до коле дрьжи и госпдѡк кралквьство ми швомзи⁴⁵ землѡ(мь) приморьскѡмь, Трѣвинькѡ [18] и Конавлѡми и Драчевицѡмь. **И** ѡ с(н)кзи се швѣщанк швѣща се кралквьство ми властелемь дѡбровьчкѡимь да има ходити дѡбровьчкѡи трьгъ и трьж(ь)ци⁴⁶ свободно и ни[19]кимь невьзбран(ь)но по всои земли и дрьжавѣ кралквьства ми да не има никто за ны(хъ) ни за ны(хъ) трьгъ похватити или чимь забавити ни властелинь ни властели(чи)ѣнь ни кто любѡ [20] ни малъ ни великь. Яко ли кто дрьзне и потвори слово **кралквьства ми** и ѡзме имь що вь швласти кралквьства ми. Да има нимь платити кралквьство ми и своѡ⁴⁷ комѡ(ре)⁴⁸ [21] а кривца того да ище кралквѡ⁴⁹ ми и швѣщава се кралквьство ми да имамь ни хъ вла(д)аннк вьлѡсти и швьваровати вѡдъ гѡсе в(т)ь тѡдѣе вѡдъ вьсаке злобе и силѣ. **И** ище се [22] швьѣтѡк кралквьство ми ако кто име що говорити или насловати градѡ дѡбровникѡ за сизи доходькь кои имаю давати кралквьствѡ ми да има кралквьство ми в(т)ь то[23]га ни хъ вранити и помагати да им се нѣкоѡ четѡ ѡ владанию или оу трьговѡцѡ не ѡчини за то и ца богъ не даи и слѡчи се нѣкок врьѣме и не вѡде снази землѡ ѡ швла(ст)⁵⁰ [24] кралкв(ь)ства ми Трѣвинкѡ и Конавлѡи Драчевице, воля кралкв(ь)ства ми не с(ь)вр(ь)ши и не шправи више реченога и не плати трьжць годѣ не швьваровати вла(д)аниѡ или нагк ни хъ [25] нѣкоѡ четѡ за шнь доходькь, да кралквьство ми не има питати вѡдъ ни хъ шнога дохотка ни кто ини по кралквьствѡ ми ни шни да сѡ дрьжани давати га. **И** по си(хъ) всѣхъ швѣща [26] се кралквьство ми и сь богодарованноу ми кралкв(ь)ства⁵¹ материю госпов(мь) кѡра ѡленѡмь и сь госпов(мь) кралицѡ(мь) кѡра Дорѡѡиѡмь и сь избраньними в(л)астели кралкв(ь)ства ми [27] **а** тѡ бѣхѡ при кралквьствѣ ми в(л)астеле⁵² жѡпань Бранко Привини(кь), дворьски Вьлкосавь Стефковѡи(кь), Дѡбрашинь Стефанѡвѡи(кь), вѡквода Влатко Вьлковѡи(кь), кнезь Вьлкаши(нь) [28] Милѡтовѡи(кь), кнезь Привок

⁴² Kod Miklošića ubačeno: ми

⁴³ Kod Stojanovića: вь всакѡ

⁴⁴ Kod Stojanovića: семѡ

⁴⁵ Kod Stojanovića: швомзи

⁴⁶ Kod Stojanovića: трьжци

⁴⁷ Kod Stojanovića: своѡ

⁴⁸ Kod Stojanovića: комѡ^р

⁴⁹ Pisar je očito zaboravio napisati -ьс, dakle pravilno bi bilo: кралквьство.

⁵⁰ Kod Stojanovića: швла^с

⁵¹ Kod Miklošića ubačeno ми.

⁵² Kod Stojanovića izostavljeno.

Мѣстнови(къ), жѣпань Бѣлиць Сѣньковиѣ, ставиць Тврѣтко Влагѣви(къ), Вѣльць Владислави(къ) и такози се шѣщавамо да вѣдетъ мегю кракѣвъ[29]ствоу ми и мегю градѣ(мъ) Дѣбровникѣ(мъ) и того властели вѣрна и всесрѣдѣчна любовѣ како ю си имали съ нимъ прѣродителѣ⁵³ и родителѣ калкъства ми господа сръбьска [30] и бо- сѣньска. И за скелово и сию правдѣ више ѣписанѣ шѣщта се кракѣвство ми на с(вѣ)- томъ евангели и прѣдѣ чѣстнимъ крѣстоу х(ристо)вѣмъ и с матерю кракѣ(ь)ства ми и съ [31] кралицѣ(мъ) и съ вѣше ре(че)н(ь)ними в(л)астели да вѣдетъ сик слово и сик шѣщанѣ записанѣ тврѣдо и непоколѣвимо до д(ь)ни и до вѣка. кто ли дрѣзне и потвори сик сло(во) и шѣщанѣ [32] наше ѣ кок се смо шѣщали и записали такови да приме на се и на свою д(ѣ)шѣвне клетви кок смо шѣби мѣи изрекли прѣдѣ с(вѣ)т(и)мъ еу(анг)еликѣмъ а кракѣвство ми да сиега⁵⁴ [33] николиже не потвори до коле⁵⁵ градѣ Дѣбровникѣ и в(л)астеле дѣбровч(ь)ци сикга не потворе и нѣкѣмъ⁵⁶ невѣрѣмъ не из- гѣбе шни и ны(хъ) дѣт(ь)ца и ны(хъ) послѣдни. И молю и за[34]прѣщамъ кѣже в(о)гъ изволи по мнѣ на прѣстолѣ кракѣвства ми да сикга не потвори нѣ паче волше да испл- ѣнитъ и потврдитъ и больше да ѣкрѣпакѣтъ. И сик шѣщтанѣ [35] и записанѣ записали потврдитъ кракѣвство ми прѣдѣ градѣ(мъ) Дѣбровникѣмъ ѣ Жрѣвница х(ь) вѣ лѣтѣхъ по рож(дѣ)ствѣ х(ристо)вѣ. Ч. Т. О. И. лѣто м(ѣсе)ца⁵⁷ же апр(ил)а вѣ .Г. д(ь)нѣ [36] И по сихъ всѣхъ више сѣврѣшени(хъ) прѣидоше всепочтени⁵⁸ властеле дѣбровч(ь)- ци Добре Калиѣкви(къ) и Маѣев⁵⁹ Жрѣгови(къ) вѣ слави дворѣ кракѣ(ь)ства ни Трѣстивниѣ и та г(о)сп(о)га [37] кѣ(ра) Елена и господа кралица кѣра Дорѣеи видѣвше шѣщанѣи и шѣкте г(осподи)на кра(ла)⁶⁰ съ градѣ(мъ) Дѣбровникѣ(мъ) више писа(на)⁶¹ и сиа болше потврдѣюще присегѣсмо прѣдѣ с(вѣ)тымъ еу(анг)[38] елкѣмъ и прѣдѣ ч(ь)стнимъ кр(ь)стоу х(ристо)вѣмъ вѣ цр(ь)кви с(вѣ)т(а)го Грѣгѣра и с наши(мъ)⁶² властели симизи и съ симизи воквода Вѣльць Хрѣватини(къ), кнезь Вѣлькота Привини(къ), кнезь Хе(ге)нѣ Драгосла[39]ли(къ), Влатко Вокводиѣ, жѣ- пань Вѣль(ь)ць Чрѣнѣговиѣ, Радославъ Привиниѣ, Вѣлькѣмирь Сѣмькови(къ), Хранѣ Вѣлькови(къ), Пѣрѣпа Хрѣватини(къ), Бѣлица Ижеса[40]ли(къ), жѣпань Диница и та- кози се шѣщтасмо и присегѣсмо вѣ вса више ѣписана, да сѣ тврѣда и непоколѣвима до д(ь)ни⁶³ и до вѣка и сик сѣврѣши се м(ѣсе)ца⁶⁴ июня .з. д(ь)нѣ. а пи(с)а логофѣ(тъ) Владе [41].

+ СТЕФАНЪ ТВРѢТКОУ ВЪ ХРИСТА БОГА КРАЛЬ СРЪБИЕМЪ И БОСНѢ И ПРИМОРИЮ

⁵³ Kod Stojanovića: прѣродителѣ

⁵⁴ Kod Stojanovića: сикга

⁵⁵ Kod Stojanovića: докле

⁵⁶ Kod Stojanovića: нѣкѣмъ

⁵⁷ Kod Stojanovića: мѣца

⁵⁸ Kod Stojanovića: все почтени

⁵⁹ Kod Stojanovića: матев

⁶⁰ Kod Stojanovića: кра

⁶¹ Kod Stojanovića: писа

⁶² Kod Miklošića: нашими

⁶³ Kod Stojanovića: дни

⁶⁴ Kod Stojanovića: мѣца

4. Prijevod

Pobožno [je] i dostojno pohvaliti istinskom vjerom i željenu riječ prinijeti svojemu dobrotvoru vladici Hristu, od koga sve stvoreno i objavljeno bi na pohvalu boža[1]nskog providenja, koje se smilova čovječjem rodu, kojega stvori prema prečistom liku svojega Božanstva, i dade mu vlast i razum, da bude [nad] svom zemaljskom stvari i da razumi[2]je i tvori sud i pravdu posred zemlje. Također zatim i meni, svome robu, za milost svoga Božanstva, darova da mi procvjeta izdanak plemenito ukorijenjeni u rodu mojemu i udostoji me dvostrukim vijencem [3] kako bih obima gospodstvima upravljao, prvo isprva u bogomdanoj nam zemlji Bosni, potom pak gospod moj Bog me počastio da naslijedim prijestol praroditelja mojih, gospode srp[4]ske, zato jer ti moji praroditelji, u zemaljskom carstvu carstvovavši, i na nebesko carstvo preselili se biše. Ja, pak, vidjevši zemlju svojih predaka ostavljenu nakon njih i da nema svojeg [5] pastira idoh u srpsku zemlju, želeći i htijući osnažiti prijestol roditelja mojih. I tamo išavši okrunjen bjeh od Boga darovanom mi krunom na kraljevstvo praroditelja mojih, [6] da budem u Hristu Isusu pobožan i od Boga postavljeni Stefan, kralj Srbima i Bosni i Pomorju i Zapadnim stranama. I potom počeh s Bogom kraljevati i praviti [7] prijestol srpske zemlje, želeći što je palo uzdignuti i što se razorilo osnažiti. I kad sam došao u zemlje Pomorske, prišavši pred slavni i dobronaročiti grad Dubrovnik, i tu izi[8]đoše pred naše veličanstvo poštena vlastela dubrovačka, sa svakom slavom i čašću i podsjetiše naše veličanstvo na svoje zakone, ugovore i povelje koje su imali s praroditeljima našeg veličanstva, [9] s gospodom bosanskom. I o tom su govorila pred našim veličanstvom ova i ova vlastela: Marin Menčetić, Mihail Bobaljević, Dobro Kaličević, Mateo Žurgović, [10] Žun Gradić, Nikola Gundulić. I ova vlastela htjela je potvrditi kod našeg veličanstva svoje zakone i ugovore koje su imali s praroditeljima i roditeljima našeg veličanstva, s gospodom bosan[11]skom i gospodinom banom Stefanom. I zarad ljubavi i zajedništva našeg i naših prethodnika koje smo imali s gradom Dubrovnikom i vlastelom dubrovačkom, zarad toga im naše veličan[12]stvo zapisa i potvrdi i bolje uredi sve zakone i ugovore i povelje i trgovačke slobode koje su imali sa gospodom bosanskom. I potom podsjetiše naše veličanstvo [13] gore spomenuta vlastela dubrovačka i na ugovore i zakone i povelje koje je imao grad Dubrovnik s gospodom srpskom i raškom. I dok sam ispunjavao prijašnju ljubav [14] i sklad s gradom Dubrovnikom i njegovom poštovanom vlastelom, učinih milost, zapisah i obnovih i bolje ispunih u svakoj slobodi i čistoti [15] da se imaju čvrstim i nepromijenjenim držati ti ugovori i zakoni i povelje i trgovačke slobode i ni od koga da ne budu otete. Poslije ove naše riječi i potvrde obeća [16] grad Dubrovnik i vlastela dubrovačka da će našem veličanstvu zakonito davati dohodak srpski, koji su davali i srpskoj gospodi, također da će našem veličanstvu davati svakog budućeg [17] Dmitrova dana dvije tisuće perpera pod ovim ugovorom, zakonom i načinom sve dok naše veličanstvo drži i gospodari ovom zemljom primorskom: Trebinjem, [18] Konavlima i Dračevicom. I ovim obećanjem obeća naše veličanstvo vlasteli dubrovačkoj da dubrovački trgovci i roba prolaze [19] po cijeloj našoj zemlji i državi slobodno, i da im toga niko se smije braniti, i da niko ne smije za njima ni za njihovom robom posegnuti ili ih čim zadržavati, ni vlastelin ni vlasteličić, niti bilo ko [20] mali ili veliki. Ako li se tko drzne i potvori riječ našu, i uzme im nešto u oblasti

kraljevstva mi, da im ja to imam platiti iz svoje komore [21] a krivca toga da imam tražiti. I obvezujem se da ću njihovo vladanije čuvati i paziti od napada, od krađe, od svake zlobe i sile, i još se [22] obvezujem ako ima tko što govoriti ili činiti prisilu gradu Dubrovniku za taj dohodak koji imaju davati mom kraljevstvu, da ima kraljevstvo mi od to[23]ga njih braniti i pomagati da im se neka šteta u vladaniju ili u trgovanju ne učini za to. I ne dao Bog, desi se neko vrijeme i ne bude ova zemlja u oblasti [24] kraljevstva mi: Trebinje, Konavle i Dračevica, ili kraljevstvo mi ne ispuni i ne napraviše rečenoga, i ne plati trgovaca, ili ne pazi vladanija, ili snađe njih [25] neka šteta za onaj dohodak, da kraljevstvo mi neće njih pitati za onaj dohodak, niti iko drugi nakon mene, niti oni da su dužni davati ga. I nakon svega ovog obeća [26] kraljevstvo mi s bogodarovanom mi kraljevstva mi materom, gospođom kira Jelenom i s gospođom kraljicom kira Dorotejom i sa izabranom vlastelom kraljevstva mi, [27] a tu biše pri kraljevstvu mi vlastela: župan Branko Pribinić, dvorski Vukosav Stefković, Dobrašin Stefanović, vojvoda Vlatko Vuković, knez Vukašin [28] Milatović, knez Priboje Mastnović, župan Bjeljak Sanković, stavilac Tvrtko Vlađević, Vukac Vladisalić. I tako obećavamo da bude među kraljev[29]stvom mi i među gradom Dubrovnikom i njegovom vlastelom vjerna i svesrdačna ljubav, kakvu su imali s njim praroditelji i roditelji kraljevstva mi gospoda srpska [30] i bosanska. I za ovu riječ i za ovu pravdu gore napisanu obeća kraljevstvo mi na svetom Evanđelju i pred časnim krstom Hristovim i s materom kraljevstva mi i s [31] kraljicom i s više rečenom vlastelom da bude ova riječ i ovo obećanje zapisano tvrdo i nepokolebljivo do dana i do vijeka: tko li se drzne i potvori ovu riječ i obećanje [32] naše na koje smo se obvezali i zapisali, neka primi na sebe i na svoju dušu one kletve koje smo mi obostrano izrekli pred svetim Evanđeljem, a kraljevstvo mi da ovo [33] nikada ne potvori, dok kada grad Dubrovnik i vlastela dubrovačka ovo ne potvore i nekom nevjerom ne izgube oni i njihova djeca i njihovi nasljednici. I molim i za[34]branjujem, koga god Bog postavi poslije mene na prijestol kraljevstva mi, da ovo ne potvori, nego štaviše bolje da ga ispunjava i potvrđuje i bolje da jača. I ovo obećanje [35] i pisanje zapisa i potvrdi kraljevstvo mi pred gradom Dubrovnikom u Žrnovnicama, godine po rođenju Hristovu 1378. mjeseca aprila 10 dan. [36] I poslije svega svršenog dođoše svepošteni vlastelini dubrovački Dobre Kalićević i Mateo Žurgović u slavni dvor kraljevstva našeg u Trstivnicu, i ja gospođa [37] kira Jelena i gospođa kraljica kira Doroteja, vidjevši obećanja i uvjete gospodina kralja sa gradom Dubrovnikom više pisane, i ova bolje potvrđujući, prisegosmo pred svetim Evanđ[38]eljem i pred časnim krstom Hristovim u crkvi svetog Grgura i s našom vlastelom, s ovima i s ovima: vojvoda Vukac Hrvatinić, knez Vukota Pribinić, knez Hegen Dragoslal[39]ić, Vlatko Vojvodić, župan Vukac Črnugović, Radoslav Pribinić, Vukmir Semković, Hrana Vuković, Purća Hrvatinić, Bjelica Ižesa[40]lić, župan Dinica. I tako obećasmo i prisegosmo u sve više upisano da je tvrdo i nepokolebljivo do dana i do vijeka. I ovo svrši se mjeseca juna 17. dan. A pisa logofet Vlade [41]. Stefan Tvrtko u Hrista Boga kralj Srbima i Bosni i Primorju.

5. Diplomatičke osobine

Invokacija

U ovoj povelji nije navedena simbolička invokacija u vidu krsta, koju je bosanska kancelarija njegovala u ranijem periodu. Od vremena nastanka Bosanskog Kraljevstva u vladarskim poveljama upotrebljava se kompleksnija verbalna invokacija, uz i dalju, povremenu, upotrebu simbolične invokacije. U ovom dokumentu prizivanje imena božijeg je zabilježeno u vidu *БЛОДЪТЕЛЮ ВЛАДИЦЪ ХРИСТОУ*.

Intitulacija

Intitulacija prvog bosanskog kralja sadrži već ranije korišteni sistem nabiranja oblasti koje su u vladarevom posjedu, s iznimkom što nisu navedene sve oblasti. Razlika u odnosu na ranije povelje je u tome što je ovo prva povelja sa kraljevskom titulom. Tvrtko je u ovoj povelji titulisan kao *ХРИСТЪ Исѣсе вл(а)говѣрномѣ и Богомъ поставлен(ь)номѣ Стефанѣ кралу Сръблкъмъ и Боснѣ и Поморию и Западнимъ странамаъ*. Također, od ove povelje svi bosanski vladari uz svoje ime nose i titulatorno vladarsko ime Stefan.

Potpisi

Iako se u bosanskim poveljama pojavljuju vlastelini kao svjedoci, nije bio ustaljen običaj njihova potpisivanja. Ovo je najstarija iz korpusa bosanskih povelja u kojoj je zabilježeno potpisivanje vladara, što će u kasnije vremenu postati opća praksa. Tvrtko je potpisan velikim crvenim slovima, čime se željela naglasiti svečanost vladara i njegove titule: *Стефанъ Тврѣткъ въ Христа Бога кралу Сръблкъмъ и Боснѣ и Приморию*. Očito je i ova promjena dio prakse uvedene iz Bizanta, preko srpske države. To potvrđuje i činjenica da je upotreba potpisa sa crvenim mastilom pravno sankcionisana još od 470. godine zakonom cara Lava I, te da niti jedna povelja bez njega nije imala punopravnu važnost.⁶⁵ Po ljepoti i luksuzu, ovom potpisu Tvrtka I u cijelom korpusu bosanskih srednjovjekovnih povelja može parirati samo još potpis kralja Stjepana Dabiše iz povelje pisane u Lušcima 1392. godine. Potpisi kasnijih vladara, iako zadržavaju crvenu boju i kaligrafsku namjeru, ipak su inferiorniji primjerci.

Arenga

Ova povelja predstavlja prekretnicu i kad je u pitanju pojavljivanje arengi u bosanskim vladarskim poveljama. Proglasivši se za kralja, Tvrtko je po uzoru na rašku i u bosansku kancelariju uveo praksu pisanja arengi. One su zabilježene u 12 bosanskih vladarskih povelja. Arenga predstavlja politički *credo* njezina potpisnika i to je u ovom slučaju naročito naglašeno. Prvi bosanski kralj najprije naglašava svoja prava na srpsku krunu, krvnu povezanost sa Nemanjićima, te činjenicu da je prijestolje neko vrijeme upražnjeno, zatim ističe da je krunu dobio božijom voljom i odredbom: *По том же господѣ моимѣ вогѣ сподобльшѣ ме наследовати прѣстоль мон(хъ) пр(ѣ)родитель госп(од)е сръвске*. Kao osnovni motiv tog čina istakao je težnju da popuni prijestol svojih predaka i da

⁶⁵ Шуица 1999: 565.

se pobrine za srpsku zemlju koja nema više svojih pastira. Naravno da je ovdje riječ o vladarskoj propagandi jer niti Tvrtko niti neki od njegovih nasljednika neće više iskazivati 'pastirske' zabrinutosti prema Srbiji.

Datiranje

U ovoj povelji pisar Vladoje naveo je i dataciju prema godini od rođenja Isusova, koja glasi: *въ лѣтѣхъ по рождѣствѣ христовѣ .чтѣи. лѣто, мѣсеца же априла въ .і. днь,* odnosno 10. aprila 1378. godine. Datacija drugog dijela povelje, kada je njeno pisanje i završeno, navedena je u obliku: *свърши се мѣсеца юниа .зі. днь,* odnosno 17. juna.

Promulgacija

U Tvrtkovoј povelji promulgaciju je dosta teško identificirati. Iz konteksta povelje je jasno da se kralj obraća Dubrovniku i njegovom stanovništvu te im obećava sigurnu trgovinu i druge povlastice, međutim, u općem narativnom stilu ove povelje niti na jednom mjestu nema direktnog ukazivanja kome je povelja upućena.

Naracija

Naracija povelje naročito je opširna i bogata te svakako predstavlja njen najznačajniji dio. Tvrtko najprije govori o okolnostima koje su prethodile posjeti Dubrovniku, tj. njegovo krunisanje za kralja, povezano s posjetom Srbiji. Nakon toga imamo prelazak na prave motive izdavanja povelje: izdavanje trgovačkih povlastica i garancija za slobodno trgovanje Dubrovčanima, te u suprotnom smjeru, zahtjev za plaćanje poreza bosanskom kralju. Kao i u svim vladarskim poveljama, i kod naše je naracija veoma subjektivna i ispričana iz isključivo vladarevog ugla gledanja, ali u tipično srednjovjekovnom stilu evocira se i evanđeoski tekst: *землю прѣродитель моихъ по нихъ вставльшѣ и не имѣштѣ свокгв пастира* (Mt. 9,36). Uopće nemamo vijesti o reakcijama Dubrovačkih izaslanika na nove vijesti i uslove.

Dispozicija

Kao pravno najvažniji dio isprave, koji očitava volju izdavača da se čin izvrši, dispozicija je i u slučaju ove povelje dosta bogata. Kralj Tvrtko, nakon proglašenja za kralja, dolazi sa svitom pred Dubrovnik, gdje se nalazi sa samim vođstvom Dubrovačke općine sa kojima usklađuje najvažnije diplomatske osnove, tj. regulišu pitanja slobode kretanja i obavljanja poslova za dubrovačke trgovce, te pitanja isplaćivanja tzv. 'srpskog' ili Svetodimitarskog dohotka, koji je isplaćivan vladarima Trebinja, Konavala i Dračevica. Tvrtko najprije utvrđuje svoje pravo na srpsko prijestolje, zatim daje 'historijski' pregled poreza koji je plaćan najprije srpskim, zatim i bosanskim vladarima te na tome gradi vlastita prava na te prihode.

Sankcija

Na sve prekršioce zaključaka ove povelje bačena je kletva koja je donesena na samom mjestu izdavanja povelje u Žrnovnicama kod Dubrovnika: *кто ли дръзне и потвори сик*

сло(во) и шещаніє наше њ кок се смо обецали и записали такови да приме на се и на свою д(ш)ш ѡне клетви кок смо швои мѣї изрекли прѣдъ с(ве)тимъ еу(ангѣ)ликъмъ. Kletva se baca na dušu prekršioca, što je i inače standardni motiv proklinjanja u bosanskim srednjovjekovnim poveljama.⁶⁶

Koroboracija

Različite su formule kojima bosanski kralj osigurava provedbu pravnih činova dogovorenih u povelji. Najprije, postoji preuzimanje odgovornosti nastale pljačkom dubrovačkih trgovaca na kraljevu komoru: ако ли кто дрзнє и потвори слово крааквѣства ми и ѡзме нмѣ що бѣ швласти крааквѣства ми. да има нмѣ платити крааквѣство ми и свое комо(ре) а кривца того да ниште крааквѣство ми и обецтава се крааквѣство ми да имамъ нихъ вла(да)никъ блюсти и швѣбаровати шдъ гѡсе штъ тадѣбе шдъ швање злове и шиле. Svojim prisustvom snagu garancija potvrđuju i veoma ugledni svjedoci, dok je Božanska garancija obezbijeđena zaklinjanjem na sveto Evanđelje i časni krst. Drugi dio povelje sadrži i dodatnu potvrdu kraljeve majke i supruge da poštuju odredbe ove povelje.

6. Ustanove i važni pojmovi

сѡгѡби шѣнац – Izraz vijenac upotrebljavan je za krunu vladara kao jednu od najvažnijih insignija regalne vlasti. Termin *sugubi vijenac* historiografski je donekle različito objašnjavao. Dosta često je isticano da označava dvostruku krunu, srpsku i bosansku, koje je Tvrtko objedinio. Time je formulirana nova pravno-dinastička koncepcija bosanske krune kojom bi on bio okrunjen bogodarovanim vijencem koji označava autonomnu vlast u samoj Bosni i sugubim vijencem, koji objedinjuje Srbiju i Bosnu. Samo je Tvrtko I od bosanskih kraljeva koristio termin sugubi vijenac.⁶⁷ Bosanska kruna je imala epitet i 'sveta', što se izričito naglašava u povelji kralja Tvrtka II Veneciji 21. 12. 1422. godine.⁶⁸

прѣстоль монхъ прѣродитель – Prijestol je jedna od najstarijih i za srednji vijek najkarakterističnijih insignija vrhovne državne vlasti. Ona podjednako pripada vladaru i dinastiji, te je isključivo nasljedna. U Tvrtkovom spominjanju ove insignije misli se na stvarnu vlast koja sa sobom nosi i sumu vrhovnih prava koja dolaze s njom.⁶⁹ Dva puta u toku bosanske srednjovjekovne historije postojala je realna opasnost da se prijestolje nađe u rukama nekog tuđinca: prvi put nakon smrti kralja Dabiše i aktiviranja Đako-

⁶⁶ Lovrenović 2012d: 173.

⁶⁷ Ђирковић 1964b: 343–370; Lovrenović 2006: 631 passim. Krunisanje kralja Tvrtka jedna je od najkontroverznijih tema u historiografiji o srednjovjekovnoj Bosni. Mnogi autori su davali vlastite poglede na okolnosti pod kojima se ono desilo, no nedostatak izvora doveo je do različitih teorija. Glavne rasprave vođene su oko prirode (jednokratno sa dvije krune ili dvokratno) i mjesta krunisanja (Mileševo ili Mili), te osobe koronatora (djed Crkve bosanske, franjevački vikar ili pravoslavni metropolit). Danas preovlađujuća teorija u bosansko-hercegovačkoj historiografiji, kojoj se pridružuju i autori ovog rada, razvijena je u radovima D. Lovrenovića: Lovrenović 1999: 227–287; Lovrenović: 2012b: 109–148, zagovara krunisanje u Crkvi sv. Nikole u Milima, a krunisanje je učinio djed Crkve bosanske.

⁶⁸ Lovrenović 2006: 460.

⁶⁹ Соловјев 1933: 85–86; Благојевић 2011: 190–195.

vačkog ugovora, 1395. godine, te drugi put u 20-im godinama 15. stoljeća, kada se kao pretendent javio Fridrih II Celjski.⁷⁰

КРАЛЬ – U sistemu hijerarhije titula srednjovjekovne Zapadne i Centralne Evrope, kraljevsko dostojanstvo bilo je odmah ispod carskog. Iako postoje razlike između pojedinih kraljevskih titula već prema tome od koga je dodijeljena, ipak se to dostojanstvo smatralo rezervisanim samo za pripadnike određene dinastije, čiji su pripadnici ispunjeni sakralnošću koja im dozvoljava takvu čast.⁷¹ Većina evropskih kraljevstava, pa tako i Bosansko, uzora je imalo u karolinškom idealu vladara, koji je poticao još od vremena Karla Velikog. Samo neke od karakteristika karolinškog kraljevstva, koje možemo prepoznati i u bosanskom primjeru, su: teoretska izbornost vladara (u okviru jedne porodice, od strane barona), nepostojanje jasno određene prijestolnice (mobilna dvorska kancelarija) itd.⁷² Jedna od posebnosti bosanske varijante srednjovjekovnog kraljevstva jeste da nikada nije usvojen princip primogeniture u nasljeđivanju, nego se titula prenosila unutar porodice, ali uz mogućnost da pređe i na bočne ogranke.⁷³

СВ. ГРЪГЊРЪ – Sv. Grgur Čudotvorac je svetac zaštitnik dinastije Kotromanića. Njemu je bila posvećena kapela na dvoru u Sutjesci. Interesantan je slučaj da je srednjovjekovna Bosna imala trojicu svetaca zaštitnika, a sve trojica su nosili ime Grgur: štovanje Sv. Grgura Čudotvorca blisko je povezano sa Crkvom bosanskom, dok u poveljama bosanskih vladara možemo naići i na pominjanje Grgura Nazianskog. S promjenom konfesionalne politike i konverzijom kralja Tomaša na katoličanstvo nakon 1446. godine papa Grgur I Veliki postaje zaštitnik Kraljevstva.⁷⁴

ЖЪПАНЫ – Titula župana karakteristična je za sve srednjovjekovne slavenske države. Označavala je lokalnog funkcionera sa dosta različitim ovlastima. Bili su to vlastelini zaduženi za organizirano funkcioniranje pojedinih župa, osnovnih teritorijalnih jedinica koje se javljaju još u spisu *De administrando imperio*, ali su često tu titulu nosili i dvorski funkcioneri. Župani su učestalo imali određene sudske ovlasti i diplomatske uloge.⁷⁵

ВОКВОДА – Vojvodska titula jedna je od vodećih titula u hijerarhiji bosanskog srednjovjekovnog društva. U različitim vremenima imala je i različito značenje, no može se reći da su nakon kralja i hercega velike vojvode bili najmoćniji bosanski velikaši. Titula je bila nasljednog karaktera, unutar jedne vlasteoske porodice.⁷⁶ Titulu velikog bosanskog vojvode nosili su najmoćniji velikaši svog doba poput Vlatka Vukovića, Sandalja Hranića, Petra Pavlovića i drugih.

ДВОРЪСКИ – Titula dvorski karakteristična je za srednjovjekovnu Bosnu i odnosi se na dvorskog kneza, odnosno upravnika ili starješinu vladarevog dvora. Na poveljama

⁷⁰ Пирковић 1962a: 8–10; Ćošković 2007: 87.

⁷¹ Kantorowicz 1957: 314–382; Lovrenović 2006: 425–450; Марјановић-Душанић 2007: 17–84.

⁷² Jackson 1986: 256–259.

⁷³ Ovakav princip nasljeđivanja postojao je i drugdje u Evropi, ali većinom u ranosrednjovjekovnom dobu, u vrijeme izrazito opasnih ratnih sukoba. Sedlar 1994: 31.

⁷⁴ Solovjev 1949: 263–279; Lovrenović 2012a: 15–35.

⁷⁵ Babić 1972: 405–412; Smiljanić 2011: 61–66. Iako je orijentisan isključivo na primjere iz srednjovjekovne Srbije, vrijedi pogledati i prilog o ovoj tituli ponuđen u: Михаљчић 2001: 77–87.

⁷⁶ Kurtović 2007: 243–261; Михаљчић 2001: 125–156.

bosanskih vladara kao dvorski spominju se: Vukosav Stefković (1378), Gojak Radosalić (1380), Mirko Radojević (1382), Gojak Dragoslavić (1392), Stipoje Ostojić (1392), Stanac Prekušić (1392), Ostojica Obrinović (1394), Stipan Hlapić (1398), Stipan Ostojić (1409), Nikola Kuklatović (1417), Vukac Vukotić (1419), Tvrtko Borovinić (1426), Ivaniš Biohanić (1433), Vladislav Klšić (1436), Stipan Vlatković (1444, 1446), Vladislav Vuković (1451), Marko Dragišić (1459), Radoje Vladimirić (1461). Ova titula se pojavljuje i na dvorovima vlastele Pavlovića i Kosača.⁷⁷

кнезь – Titula kneza zastupljena je na kompletnom južnoslavenskom prostoru. U srednjovjekovnoj Bosni ona se pojavljuje u nekoliko različitih oblika. Kod bosanske vlastele knezovi su bili rangirani ispod vojvoda, kao vlastela sa drugostepenom titulom. Zastvjeđene su izvjesne distinkcije po značaju titule kneza u XIV i XV stoljeću. Dok u ranijem periodu ovu titulu nose neki od najistaknutijih vlastelina poput Pavla Radinovića, u XV stoljeću se javlja veliki broj vlasteličića sa zvanjem kneza. Paralelno sa povećanjem broja vojvoda u XV stoljeću dolazi do opadanja značaja ove titule. Pored bosanske vlastele, kao nosioci titule kneza javljaju se utjecajne i bogate ličnosti iz bosanskih gradova koji su nazivani gradskim knezovima. Ovu titulu su nosili i istaknuti pripadnici vlaške populacije, koji se pojavljuju kao njihovi predstavnici u srednjovjekovnoj Bosni, no u kasnijem periodu u odnosu na nastanak ove povelje.⁷⁸

ставилець – Stavilac je dvorska titula koja se javlja u srednjovjekovnoj Bosni i Srbiji. Izvorno porijeklo ovog dostojanstva dijagnosticirano je u bizantskim titulama domeštika stolnika i stolnika, tako da u Bosnu također dolazi sa promjenama koje je uveo kralj Tvrtko I. Njihova dužnost na vladarevom dvoru bila je briga oko trpeze. Iako se po bizantskom dostojanstvu titula stolnika nalazi na dvadesetom mjestu, te se u bosanskim poveljama spominje nakon svih ostalih titula, stavilac je zbog opisa posla bio veoma blizak vladaru. Pored stavilca Tvrtka Vlađevića poznat je i Ivan Radivojević, stavilac kralja Ostoje.⁷⁹

логофеть – Logofet je bizantska titula koja je posredstvom povezanosti tradicije susjedne Srbije za bizantsko naslijeđe nakon krunisanja Tvrtka I Kotromanića prenesena i na prostor srednjovjekovne Bosne, zamijenivši titulu nadvornog dijaka. Ovu titulu u bizantskim i srpskim okvirima nosio je starješina vladarske kancelarije. U opis njegovih dužnosti spadali su svi poslovi oko pisanja i izdavanja isprava, odnosno državnih dokumenata.⁸⁰

доходькъ сръбьски – Srpski dohodak ili Svetodimitarski dohodak je daća koju su Dubrovčani plaćali raškim vladarima u iznosu od dvije hiljade perpera za slobodu trgovanja po njihovim zemljama. Dohodak je isplaćivan od 1268. godine za vrijeme Uroša I na Miholjdan (29. septembar), dok je za vrijeme kralja Dragutina rok isplate prenesen na Mitrovdan (8. novembar). Nakon raspada srpske države u XIV stoljeću Dubrovčani su

⁷⁷ Рудић 2004: 224–225.

⁷⁸ Раџки 1893: 15–229; Ковачевић-Којић 1978: 234, 238, 245, 246, 248, 251, 252, 254, 257; Михаљчић 2001: 88–103.

⁷⁹ Новаковић 1908: 253–254; Михаљчић 1976: 5–21.

⁸⁰ Новаковић 1908: 258–260; Станојевић 1923: 82–93; Благојевић 1999: 369–371.

isticali kako je dohodak vezan za srpsko posjedovanje Konavala, Dračevica i Trebinja, da bi ga po Tvrtkovom osvajanju ovih regija nastavili plaćati bosanskim vladarima. Dohodak je isplaćivan sve do pada srednjovjekovne bosanske države 1463. godine.⁸¹

ДИМИТРОВЕ ДНЕВЕ – Dimitrove dneve ili Dmitrovdan, odnosno Mitrovdan, pravoslavni je praznik posvećen Dimitriju Solunskom, a slavi se 26. oktobra.⁸² U ovoj povelji je spomenut u kontekstu dubrovačkog isplaćivanja srpskog dohotka, koji je po datumu isplaćivanja nazivan i Svetodimitarski dohodak u iznosu od 2.000 perpera.

КОМОРА – Komora je u srednjovjekovnoj Bosni označavala državnu blagajnu u kojoj su pohranjivani svi državni prihodi. Iz državne blagajne finansirani su brojni poduhvati poput izgradnje odbrambenih objekata, državnih misija, održavanja vladarevog dvora te, između ostalog, kako se i u ovoj povelji navodi, naknade štete pričinjene stranim trgovcima koje je vladar stavio pod svoju zaštitu. Uprava nad državnom blagajnom povjeravana je vladarevom protovestijaru. Poznati su protovestijari bosanskih kraljeva Žore Bokšić i Tripe Buća.⁸³

ВѢРА – Termin vjera u kontekstu u kojem je naveden u ovoj povelji označava lojalnost, čvrstinu zadane riječi, slično zakletvi. U srednjovjekovnoj Bosni vjera gospodska predstavljala je pravnu sintagmu i kompletan sistem na kojem je počivao odnos vladara prema vlastelinu.⁸⁴

ЗАКОН – Zakon u srednjovjekovnoj Bosni ne predstavlja odredbe pravnog kodeksa, nego ustaljene norme i običaje na kojima su počivali međusobni odnosi dviju strana.

ПОВЕЛИК, ДВѢТ, ЗАКОН, ТРГОВЬЧЬКЕ СВОБОДЕ – Srednjovjekovne povelje su dokumenti ili akti kojim se obznanjuju odluke vladara ili vlastelina. U povelji koju obrađujemo ovim izrazom definisane su ranije povelje prethodnih bosanskih i raških vladara izdate Dubrovčanima. U njima su još karakterizirani uvjeti i zakoni koje su Dubrovčani dobijali u vidu trgovačkih sloboda. Kralj Tvrtko I je tako obznanio kako Dubrovčani nastavljaju s istom praksom, kreću se i trguju po njegovim zemljama po istim uvjetima koje su imali od ranijih vladara, s iznimkom što će dohodak koji su isplaćivali srpskim vladarima od tog momenta isplaćivati njemu. Trgovačke povlastice koje su bosanski vladari ustupili Dubrovčanima definisane su kroz povelju Kulina bana iz 1189. godine.

7. Topografska analiza

ДВЪРОВНИК – Dubrovnik se razvio kao lučka stanica na antičkom plovnom putu. Propašću Epidaura preuzeo je ulogu lokalnog središta na južnom dijelu jadranske obale. Strukturu političke vlasti Dubrovačke Republike činio je knez (Rector) sa Vijećem umoljenih (Consilium Rogatorum), Malim (Consilium Minus) i Velikim vijećem (Consilium

⁸¹ Динић 2003: 727–739.

⁸² Sv. Dimitrije Solunski jedan je od najpopularnijih svetaca u Slavenskom svijetu, jedan od “vojnih svetaca” i zaštitnik Soluna. Po njemu su ime dobila naselja poput Kosovske ili Sremske Mitrovice. Russell 2010; Lovrenović 2012d: 204.

⁸³ Kovačević 1963: 289–309; Tošić 1974: 25–39.

⁸⁴ Бирковић 1962b: 318–335.

Maius). Vijeća su se sastojala od plemića (nobiles) koji se prvi put spominju 1203. godine. Ulazak stranih doseljenika u dubrovačka vijeća završen je dekretom 12. maja 1332. godine. Pravni poredak i odnosi na prostoru Dubrovačke Republike regulirani su Dubrovačkim Statutom (Liber Statutorum) iz 1272. godine. Prvobitni dubrovački teritorij prostirao se od Kantafiga do Višnjice, obuhvatajući južne padine Srđa i susjednih brda iznad tog obalnog pojasa, te poluotok Lapad i otok Lokrum. Širenje teritorija odvijalo se u tri velike faze. U prvoj fazi (prije sredine X stoljeća) dubrovački se posjed proširio na Astoreju i Elafite. U drugoj fazi (XIII–XIV stoljeće) stečeni su otoci Lastovo i Mljet, a u trećoj (XIV–XV stoljeće) veliki ruralni kopneni posjedi: Stonski rat (Pelješac), brdski dijelovi Astoreje, Dubrovačko primorje (Terrae novae) i Konavle. Mlečani su preuzeli vrhovnu vlast nad Dubrovnikom 1205. godine, međutim, Zadarskim mirom 1358. godine izgubili su sve otoke i gradove na istočnoj obali Jadranskog mora od Kvarnera do Drača. Odnosi između Dubrovnika i Ludovika I Anžuvinskog regulirani su Višegradskim ugovorom 27. maja 1358. godine po čijim odredbama su Dubrovčani ugarskoj kruni plaćali 500 dukata poreza.⁸⁵

Трѣвинѣ – Travunija pripada prvim poznatim teritorijalno-političkim okvirima formiranim po doseljavanju Slavena, a obuhvatala je južnu Dalmaciju i dio istočne Hercegovine. Trebinje je bilo najznačajnije od pet utvrđenih mjesta Travunije. Zajedno sa Travunijom Trebinje je u srednjem vijeku više puta mijenjalo patrona, prvobitno se nalazilo pod Bizantom, zatim od IX stoljeća bilo je pod vlašću raških vladara, u XI stoljeću pod patronatom Duklje, da bi pod srpske vladare došlo 1185. godine. Od 1377. godine Trebinje je pod bosanskom vlašću, te je kao dio srednjovjekovne bosanske države ostalo do njenog pada pod osmansku vlast. Dok je bilo u sastavu Bosne, Trebinje se nalazilo pod upravom bosanskih vlastelina vojvode Sandalja Hranića, hercega Stjepana Kosače te vojvode Radoslava Pavlovića. Koristeći povoljan geografski položaj u dubrovačkom zaleđu, Trebinje je tokom razvijenog srednjeg vijeka izraslo u jedan od najznačajnijih gradova u ovom dijelu Bosne.⁸⁶

Конавли – Konavle se pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku, od Plata u Župskom zaljevu, do Oštrog rta u vanjskoj Boki. Sa sjevera su ograničeni pojasom hercegovačkog krša, a sa sjeveroistoka ih Grapski jarak rastavlja od Orjena. Konavle se dijele na primorski greben, polje i viši vapnenički pojas. Polje je u jednom dijelu bilo redovito plavljeno, a po kanalima iskopanim radi odvodnjavanja dobio je i cijeli kraj me Konavle. Po legendi, Konavle su dobile ime po kanalu za vodu koji je od izvora Vodovalje do Epidaura prokopao tamošnji vojvoda, kako bi na taj način osvojio ruku djevojke Captislave. Župa Konavle bila je sastavnim dijelom Travunije. U sklopu Travunije Konavle su do XV stoljeća promijenili više vladara, od prvobitne bizantske, preko raške, dukljanske i srpske vlasti, te krajem XIV stoljeća postaju sastavni dio srednjovjekovne bosanske države. Vlast nad ovim teritorijem imala je bosanska vlasteoska porodica Sankovića, a nakon njih su vlasnici Sandalj Hranić i Radoslav Pavlović, koji su Konavle prodali Dubrovačkoj Republici i to jednu polovinu 1419, a drugu 1426. godine. Upravo je prodaja dijela Kona-

⁸⁵ Foretić 1980: 17–166; Vekarić 2011: 15–50, 205–250; Kapetanić 2011: 11–41; Pešorda-Vardić 2012: 15–96.

⁸⁶ Тошин 1998: 13–149; Јанковић/Јанковић 2009: 35–50.

vala koji je posjedovao Radoslav Pavlović dovela do Konavoskog rata 1430–1433. godine. Dvije decenije kasnije, u periodu 1451–1454. godine, nasljednik Sandalja Hranića herceg Stjepan Vukčić Kosača bezuspješno je započeo rat protiv Dubrovčana u nastojanju da zaposjedne Konavle.⁸⁷

Драчевница – Dračevica je starija župa koja je najprije ulazila u sastav Porfirogetove Travunije, a u kasnom srednjem vijeku Trebinjske oblasti. Uz Trebinje i Konavle predstavljala je pravnu osnovu na koju je isplaćivan tzv. “srpski dohodak”. Nakon raspada Srpskog carstva Dračevicom gospodare srpski župani Vojislav Vojinović i Nikola Altomanović, a poslije njih zetski gospodari Balšići. Počekom 1377. godine župa Dračevica ušla je u sastav srednjovjekovne bosanske države čiji je integralni dio bila do sloma ove države 1463. godine. Tokom XV stoljeća ovom oblašću upravljala je vlasteoska porodica Kosača. Centar župe Dračevice bio je grad Novi, koji je 1382. godine podigao kralj Tvrtko I.⁸⁸

Жрњовнице – Župa Žrnovnice spominje se u sastavu Travunije u spisu *De administrando imperio*. Poput Dračevice i Žrnovnice su u kasnom srednjem vijeku postale integralni dio Trebinjske oblasti. Dubrovčani su je postepeno asimilirali u okvir svojje Republike, pod nazivom Župa dubrovačka, dok je latinizirani naziv Breno.⁸⁹

Трстивница – Trstivnica je za vrijeme srednjovjekovne bosanske države bila jedna od župa u centralnoj Bosni. Granice ove župe u grubljim konturama se podudaraju sa granicama današnje općine Kakanj. U sastav ove župe ulazila su dva vladarska sjedišta, utvrđeni grad Bobovac i dvorac u Kraljevoj Sutjesci. Spomen rezidencijalnog dvora u Trstivnici obično se odnosi na onaj u Kraljevoj Sutjesci.⁹⁰

8. Prosopografska analiza

БАН СТЕФАН – Bosanski ban Stjepan II Kotromanić (1322–1353), sin bana Stjepana Kotromana i Elizabete, kćerke kralja Stefana Dragutina. Za svoje je vladavine proširio granice srednjovjekovne Bosne na prostor od Save do mora i od Cetine do Neretve. Priznavanjem njegove vlasti od vlasteoske porodice Stjepanića-Hrvatinića u sastav Bosne ušli su Donji Kraji te je do 1326. godine uspio osvojiti i prostor između Neretve i Cetine, triju kraških polja: Livanjskog, Duvanjskog i Glamočkog. Tokom 1326. godine od vlastele Branivojevića ban Stjepan II je preoteo Hum. Proširenjem državnog teritorija te stvaranjem mirnijeg ambijenta Stjepan II je stekao potrebne uslove za privredno i ekonomsko jačanje zemlje. U Bosni je za njegove vladavine počela eksploatacija ruda, razvoj gradova i gradskih naselja, a trgovina sa Dubrovčanima donosila je velike dohotke državnoj blagajni. Utjecaj i moć koji je Stjepan II izgradio za vrijeme svoje vladavine demonstriran je

⁸⁷ Грујић 1926: 1–121; Ридановић 1962: 299–300; Вукмановић 1980: 3–6, 64–78; Капетанић 2011: 11–41.

⁸⁸ Нграбак 1978: 7–31; Тошић 1998: 14, 85–87.

⁸⁹ Тошић 1998: 14, 46, 63–64.

⁹⁰ Анđелић 1973: 16–17, 151–152; Lovrenović 2012b: 109–149.

i kroz udaju njegove kćerke Elizabete za ugarskog kralja Ludovika I Velikog 1353. godine. Ban Stjepan II je iznenada preminuo upravo prilikom priprema za put na to vjenčanje.⁹¹

госпоѡм кѡра Еленѡмь – Bosanska kraljica Jelena, žena kneza Vladislava, brata bana Stjepana II od 1338. godine i majka Tvrtka I Kotromanića. Bila je kćerka Jurja II iz plemićke porodice Šubića te unuka hrvatskog bana Pavla I Šubića Bribirskog i njegove supruge Urse. Nakon smrti kneza Vladislava, a početkom vladavine mladog bana Tvrtka, Jelena je vladala zajedno sa svojim sinom. Godine 1354. putovala je na dvor ugarskog kralja Ludovika Velikog da bi nakon povratka iz Ugarske prisustvovala u Milima Stanku “sve Bosne, Donjih Krajeva, Zagorja i humske zemlje”. Iz rada tog sabora poznato je samo da su potvrđivane vlasteoske plemenštine i da je novi ban sa majkom zadavao vlasteli “vjeru gospodsku”. Kraljicu Jelenu srećemo i u maju 1355. godine kada je sa sinom i bosanskom vojskom došla u Duvno, odakle su Tvrtko i Jelena obavljali pregovore s cetinskim knezom Ivanišem Nelipčićem posredstvom banovca u Kninu.⁹²

госпоѡмь кралицѡмь кѡра Доротеѡмь – Bosanska kraljica Doroteja Bugarska bila je kći bugarskog vidinskog cara Ivana Stracimira i Ane, kćerke vlaškog kneza Nikole. Rođena je oko 1355. godine u Vidinu. Nakon što je kompletna porodica Ivana Stracimira odvedena u tamnicu Humnik u Slavoniji, gdje su proveli četiri godine, 1370. godine bugarski car je vraćen na prijestolje, međutim, Doroteja je ostala na ugarskom dvoru kao garancija vjernosti i odanosti njenog oca ugarskom kralju Ludoviku. Doroteja je, po Orbiniju, na ugarskom dvoru postala neka vrsta dvorske dame (tal. *damigella*) ugarske kraljice Elizabete starije. S obzirom na to da je Doroteja bila na ugarskom dvoru u isto vrijeme kada i Elizabeta Kotromanić, nije isključena mogućnost da je ugarska kraljica posredovala kod kralja Ludovika da se Doroteja pusti te da postane žena bosanskog bana Tvrtka. Ugarski kralj Ludovik I je ugovorio da Doroteja ode u Bosnu i da se tamo 1374. godine uda za bosanskog bana Tvrtka. U bosanskim poveljama ona se javlja 1375. i 1378. godine. Bosanska kraljica Doroteja umrla je 1390. godine.⁹³

жѡпан Бранко Прибиниѡ – Navodi se pod titulom župana kao svjedok u poveljama bana i kralja Tvrtka u periodu 1353–1392. godine. Kao Tvrtkova osoba od povjerenja, u ulozi svjedoka naveden je u poveljama iz 1353, 1357, 1366, 1373, 1380. i 1392. godine. Njegovu ime se javlja također i u varijanti Brajko. Sinovi su mu Vukota i Radoslav Pribinić, koji se također javljaju u ovoj povelji.⁹⁴

дворски Вѡлѡсавѡ Стефѡквиѡ – Prvi i jedini put se spominje u ovoj povelji 1378. godine pod titulom dvorski.

Добрашинѡ Стефановиѡ – Vlastelin kralja Tvrtka I Kotromanića, zabilježen je samo u ovoj povelji i to bez titule.

⁹¹ Ђирковић 1964a: 81–121; Rabić 2010: 165–186. Postoji velika historiografska praznina kada su u pitanju radovi posvećeni ovom, jednom od dvojice najznačajnijih bosanskih vladara. Razloga tome svakako je više, od nepopularnosti proučavanja vladajućeg sloja u vremenu nakon Drugog svjetskog rata, do nemogućnosti pronalaska novih izvora iz vremena njegove vladavine.

⁹² Ђирковић 1964a: 122–123; Lučić 1979: 536; Ђоровић 1940: 257–258; Мргић-Радојичић 2005: 108.

⁹³ Ђирковић 1964a: 138; Dardagan 2014: 164–167; Fermežin 1892: 40.

⁹⁴ Стојановић 1929: 80; Thallóczy 1914: 22, 25; Анђелић 1975/76: 39; Михаљчић 2002: 123.

ВОКВОДА ВЛАТКО ВАЉКОВИЋ – Istaknuti vojskovođa i utemeljitelj moći vlasteoske porodice Kosača, sin velikog vojvode Vuka, imao je brata Hranu. Za vrijeme svoga života proširio je posjede porodice Kosača na prostor Huma, šire Trebinjske oblasti i polovine Konavala. Proslavio se pobjedom nad osmanskim trupama kod Bileće 1388. godine, dok je iduće 1389. godine predvodio ratnike koje je Tvrtko I poslao na Kosovo u pomoć knezu Lazaru, gdje je bio na čelu lijevog krila antiosmanskih snaga. Javlja se i u ulozi Tvrtkova pregovarača u delikatnim situacijama sa Dubrovčanima i drugim dalmatinskim gradovima. Titulu vojvode nosio je do smrti 1392. godine. Kako nije imao muških potomaka, naslijedio ga je sposobni sinovac Sandalj Hranić Kosača.⁹⁵

КНЕЗЪ ВАЉКАШИЊ МИЛАТОВИЋ – Vukašin Milatović se prvi put spominje u ovoj povelji pod titulom kneza. Bio je najstariji sin tepčije Milata, izvjesno je da je imao braću Grgura, Sanka, Vuka te sestru Jakovicu. Nakon očeve smrti Vukašin preuzima vodeću ulogu u porodici te se tokom narednih decenija pojavljuje među svjedocima u kraljevskim poveljama kao jedan od najvažnijih predstavnika Huma. Vukašin je po svemu sudeći učestvovao u barem jednoj diplomatskoj misiji za bosanskog kralja Tvrtka I tokom 1383. godine. Uznapredovali status Vukašina Milatovića u okviru Bosanskog Kraljevstva istaknut je u obraćanju kralja Ostoje Dubrovčanima novembra 1398. godine kada je spomenut pod titulom vojvode. Prisutnost vojvode Vukašina evidentna je i u potvrdama i ispravama kralja Ostoje iz januara i februara 1399. te decembra 1400. godine. Vojvoda Vukašin Milatović umro je zasigurno u vremenskom rasponu od decembra 1400. (možda i od maja 1404), a svakako prije početka 1407. godine kada se kao predvodnik ove porodice pojavljuje vojvoda Grgur Milatović.⁹⁶

КНЕЗ ПРИБОЈ МЪСТНОВИЋ – Sin Mastna Bujanjića vjerovatno je bio knez Priboje Masnović, koji se kao svjedok spominje 1378–1399. godine. Bio je član vlasteoske porodice Masnovića iz Visokog. Njegov brat Sladić Masnović se spominje 1390. godine sa titulom peharnika. Pretpostavlja se da je njegov sin knez Radosav Pribojević, vlastelin kralja Tvrtka II, koji se javlja kao svjedok u povelji iz 1405. godine. Priboje Masnović je pored spomena u ovoj povelji titulu kneza nosio i u povelji kralja Tvrtka I iz 1380. godine upućenoj Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću. Služio je i kralja Ostoju. Pojavljuje se u njegovim dvjema poveljama iz 1399. godine kao svjedok. U Ostojinoj povelji Dubrovčanima o ustupanju sela od Kurila do Stona uredno je zabilježen sa titulom kneza, međutim, u drugoj povelji iz iste godine kojom je Ostoja potvrdio raniju Tvrtkovu povelju iz 1378. godine Priboje Masnović je zabilježen bez titule. Čini se kako se ovdje radi o pisarevoj grešci, jer je samo nekoliko dana ranije zasvjedočen pod svojom titulom knez.⁹⁷

ЖЪПАН БЪЛЈАКЪ СЪНКОВИЋ – Bjeljak Sanković prvi se put u izvorima izričito spominje 1363. godine, iako se smatra da je ženidba Sankovog sina iz 1358. godine bila upravo ženidba Bjeljaka. Poslije smrti oca Sanka Miltenovića Bjeljak preuzima upravljanje

⁹⁵ Јиречек 1978²: 324, 329; Ђоровић 1925b: 83–86; Ђоровић 1940: 323, 325, 330, 341–342; Ђирковић 1964a: 158–159, 172, 178, 181; Гошић 2000: 243–260.

⁹⁶ Kurtović 2005: 227–239.

⁹⁷ Miklosich 1858: 276; Стојановић 1929: 80; Михаљчић 2002: 123; Рудић 2003: 78; Anđelić 1980: 183–247; Anđelić 1982: 79–89.

над породичним посједима. Прихватио је политику послушности према босанском владару Твртку. Поред спомена у овој повељи Бјелјак је наведен и у Твртковој повељи о одређивању границе Сплита из 2. јуна 1390. године. Гајо је пријатељске односе са Дубровачком Републиком, с којом је био и сусјед држећи посjede од Nevesinja до мора, односно простор жупа Nevesinja, Dabra, Popova, и Primorja. Najznačajniji događaj vezan за његово име је пројаја Konavala и Vitaljine са градом Sokolom Dubrovčanima 1391. године, заједно са братом Radičem. Овај акт Sankovića изазвао је жестоке реакције краља Dabiše и босанске властеле. Као мандатари краља појављују се босанске војводе Vlatko Vuković и Pavao Radinović, који у децембру 1391. године заповједају Konavle. Међутим, како нити за вријеме напада на Konavle, нити из каснијег периода нема података о жупану Бјелјаку, чини се како је он умро прије него се десило овај напад.⁹⁸

СТАВИЛАЦЪ ТВРТКО ВЛАДКВИКЪ – Након спомена у овој повељи, у којој је наведен са титулом ставилца, Твртко Владевић се спомиње у служби босанског краља и у неколико одлука дубровачких вијећа током 1379. и 1380. године. Новембра 1379. године Владевић је долазио у Дубровник, гдје је обавио важну посјету у име босанског краља Твртка I, приликом које је преузео двије хиљаде перпера на име Светодимитарског дохотка који су Дубровчани плаћали босанској круни.⁹⁹ Фебруара 1380. године Твртко Владевић се налазио у Конавлима те је Вијеће умолjenih гласало о слању једног племића и слуге који су се требали сусрести са њим.¹⁰⁰ Само неколико дана касније овај босански властелин измиривао је новчане накнаде у име краља Твртка I.¹⁰¹

ВЛЪКЦЪ ВЛАДИСЛАЛИКЪ – Поред ове повеље, у којој је забилежен као властелин без титуле, Vukac Vladisalić се појављује као свједок са титулом приставца од двора у повељи краља Dabiše упућене кћери Stani.¹⁰²

МАРИНЪ МЕНЬЧЕТИЊЪ (ser Marino de Mençe, ser Marinus de Menze) – Marin Menčić је био дубровачки властелин, трговац и дипломата. Током своје политичке каријере успио је заузети угледан положај те постати један од најзначајнијих властелина своје генерације. Од 1345. године био је константни члан Вијећа умолjenih. Први пут се спомиње 1349. године када је постављен као *officialis super cecham*. Изабран је за једног од *sapientesa*, који су били задужени да рјешавају финансијска питања и проблеме у већи сградњом једног hospiciuma. Већ од 1348. године припадао је релативно малом кругу утјечайних личности којима је редовно сваке друге године повјеравана дужност *iudexa*. У међувремену је радио као *advocatus maioris curiae*, *advocatus communis*, *passator extra civit*. Био је и члан комисије која је имала задатак да измјени дубровачке статуте према новој политичкој ситуацији. У јулу 1358. године добио је положај kneza те је спадао у властелу која је у његово вријеме највише била у званју kneza. Године 1358. изабран је на доживотну дужност thesaurariusа. Наредних година путовао је као дубровачки посланик краљу Угарске. Развио је знатну дјелатност у свом трговачком пословању. У свим тим пословима

⁹⁸ Мијушковић 1961: 17–45; Ђирковић 1964а: 172; Смиљанић 2009: 43–44.

⁹⁹ Gelcich 1986: 237.

¹⁰⁰ Динић 1951: 16.

¹⁰¹ Динић 1951: 19. Више о Твртку Владевићу: Рудић 2005: 76–77; Мргић-Радојчић 2005: 110–111.

¹⁰² Miklosich 1858: 225; Рудић 2005: 188.

ispoljavale su se njegove trgovačke sposobnosti, kao i veliko bogatstvo. Osim ribarskih čamaca Marin je imao i veće trgovačke brodove. Svoje bogatstvo zasnovao je, između ostalog, i na trgovini solju i olovom. Imovinu je umnožavao trgujući bosanskim olovom. Trgovinom su se bavili i njegovi nasljednici, sinovi Give i Blasius.¹⁰³

Михаилъ Бобалевичъ (Michaelis Vol. de Babailo) – Mihaila Bobaljevića izvori opisuju kao dubrovačkog vlastelina, poklisara, vojnog zapovjednika i trgovca. Pretpostavlja se da je bio sin Vučete Bobaljevića. U izvorima se spominje između 1348. i 1400. godine. Zabilježena su njegova tri braka iz kojih je imao sedmero djece. Uz brata Vlaha bio je najistaknutiji predstavnik svog roda u drugoj polovini XIV stoljeća. Od sredine šezdesetih godina pojavljuje se na visokim položajima: bio je član vijeća, sudija, knez Stona, a bio je upućivan u poslanstva u Italiju i kod slavenskih vladara. Boravio je u Veneciji 1360–1361. godine, vodio pregovore sa županom Sankom 1362, prisustvovao dočeku bosanskog bana Tvrtka u Dubrovniku 1366, putovao na ugarski dvor, išao u misiju kralju Vukašinu 1367. i, konačno, boravio kao poslanik u Bosni 1378. godine. Manje je poznato Bobaljevićevo finansijsko poslovanje. Zajedno sa bratom Vlahom te sa Paskojem i Marojem Gučetićem trgovao je solju i izvezio stoku u Veneciju. Njegov sin Vukša Mišetić bio je carinik u Despotovini početkom XV stoljeća.¹⁰⁴

Добре Калићевичъ (Chalich de Dobrius) – Dobre Kaličević (Kalić) bio je dubrovački vlastelin, poklisar i vijećnik. Šturi podaci o, čini se kontroverznom, životu ovog vlastelina odnose se na period 1357–1410. godine. Bio je sin Junija Kalića, dubrovačkog vlastelina i zakupnika bosanskih carina. Imao je braću Grgoja i Marina. Izabiran je u diplomatske misije na bosanski i ugarski dvor te je bio član Vijeća umoljenih. Nakon što je počinio nepoznatu nevjericu osuđen je teškom kaznom iskopavanjem oka. Bosanski kralj Tvrtko I Kotromanić tražio je od dubrovačke vlade pomilovanje za Dobru. Pošto je izdržao šestomjesečnu kaznu zatvora, pušten je i ponovo je biran u Vijeće umoljenih.¹⁰⁵

МаѠеѡ Жѡргѡвичъ (Matheus Vite de Georgio) – Iako postoji mnogo članova dubrovačke plemićke obitelji de Georgio (slavenizirano: Žurgović), ipak, zbog hronologije i važnosti u društvu, imamo hrabrosti povući crtu jednakosti između ove dvije ličnosti: Madeo Žurgović, koji se spominje u Tvrtkovoј povelji, identičan je sa slavним zapovjednikom dubrovačkih galija u mletačko-đenovljanskom ratu 1378. godine. Spomenut je i u hronici *Annales Ragusini Anonymi* iz XVI stoljeća. Poznat je i pod nadimkom Gramarci. Iza sebe je ostavio devetero djece koja su predstavljala najsnažniju granu porodice de Georgio u narednim stoljećima.¹⁰⁶

Жѡнъ Градикъ (Johannes Mathei de Grede) – Dubrovački ekspert za komplikovane međudržavne pravne odnose Žun Gradić živio je u periodu 1335–1402. godine. Regulisao je veoma osjetljiv proces dubrovačkog priznavanja vrhovne vlasti ugarskog kralja Ludovika I 1358. godine. Više puta je biran za *iudexa* i kneza Dubrovačke Republike, bio

¹⁰³ Манкен 1960: 337–342; Kurtović 2014: 105, 267; Vekarić 2012: 38.

¹⁰⁴ Манкен 1960: 118–120; Vekarić 2012: 18; Kurtović 2014: 240.

¹⁰⁵ Miklosich 1858: 187, 189, 259, 261, 276, 440; Стојановић 1929: 77, 82, 266, 428, 441, 496; Манкен 1960: 170–171; Михаљчић 2009: 139; Vekarić 2012: 330; Kurtović 2014: 244.

¹⁰⁶ Манкен 1960: 218–225.

je poslanik na ugarskom dvoru i u Ankoni, stonski knez i sastavljač uputa za dubrovačke poslanike.¹⁰⁷

НИКОЛА ГЊИЊДЉИЊИЊ (Nicola Niffici deGondola) – Dubrovački plemić Nikola Gundulić (1345–1411) bio je stručnjak za pravna pitanja, specijalist za formulisanje pravno-obaveznih dokumenata. Često se nalazio na čelu delegacije koja je dočekivala nekog uvaženoga gosta. Obavljao je funkcije poklisara ugarskom kralju u Zadru 1374, bio je kapetan ratne galije 1379. godine i izaslanik kod dalmatinskog bana te kneza Lazara i Vuka Brankovića. Od 1380. do 1409. godine deset puta je biran za dubrovačkog kneza.¹⁰⁸

ВОКВОДА ВЪЛКЪЦ ХРЪВАТИНИЊИЊ – najmlađi sin kneza Hrvatina Stjepanića. U izvorima se javlja u dugom periodu, od 1330. pa do 1380, i to kao svjedok te nosilac titula ručnika, pristava i kneza. Imao je posjede u Donjim Krajima, župe Plivu, Tribavu i Vrbanju, a pri kraju života je nosio i titulu velikog vojvode bosanskog.¹⁰⁹

КНЕЗЪ ВЪЛКОТА ПРИВИНИЊИЊ – Pripadnik je velikaške porodice Pribinića sa područja župe Lepenice. U izvorima se pod titulom kneza javlja u periodu 1367–1395.¹¹⁰

КНЕЗЪ ХЕГЕНЪ ДРАГОСЛАЛИЊИЊ – Kneza Hegena Dragoslalića pratimo samo preko ove Tvrtkove povelje. Jedini očuvani podatak o nekom njegovom prezimenjaku ukazuje na Petka Dragoslalića koji je 1385. godine u Bosni prodao jednog roba Žori Bokšiću, ali nema nikakvog dokaza o njihovoj eventualnoj rodbinskoj povezanosti.¹¹¹

ВЛАТКО ВОКВОДИЊИЊ – Spominje se samo u ovoj povelji bez detaljnije identifikacije.

ЖУПАЊЪ ВЪЛКЪЦЪ ЧРЪЊГОВИЊИЊ – Ova povelja je jedini dokaz o životu župana Vukca Črnugovića. Prema nekim promišljanjima, njegov otac je župan Crnug koji se javlja u povelji bana Tvrtka iz 1366. godine, a čiji su posjedi u “zemlji” Bosni.¹¹²

РАДОСЛАВЪ ПРИВИНИЊИЊ – Kao i knez Vukota, i Radosav je bio pripadnik gornjelepe-ničkih Pribinića. U izvorima se javlja kao svjedok u četiri navrata, a smatra se da je on bio otac velikog kneza Radoja Radosalića.¹¹³

ВЪЛКЪМИРЪ СЕМЪКОВИЊИЊ – Pripadnik je zapadnohumske velikaške porodice Semkovića i jedna od značajnijih ličnosti u političkom životu Bosne za vrijeme vladavine kraljeva Dabiše i Ostoje. Spominje se i u povelji Sigismunda Luksemburškog iz 1394. koji mu obećava potvrđivanje starih prava ukoliko podrži njegovu kandidaturu za kralja Bosne poslije Dabišine smrti.¹¹⁴

ХРАЊИ ВЪЛКОВИЊИЊ – Bio je brat velikog vojvode Vlatka Vukovića i otac velikog vojvo-de Sandalja Hranića Kosače. Od savremenih izvora zabilježen je samo u ovoj povelji. U jednom znatno kasnijem dokumentu mletačke prvenijencije iz 1424. godine spomenuto

¹⁰⁷ Манкен 1960: 279–280; Vekarić 2012: 279–280.

¹⁰⁸ Манкен 1960: 273; Vekarić 2012: 305.

¹⁰⁹ Мргић 2003: 177.

¹¹⁰ Анђелић 1975/76: 39; Рудић 2006а: 167–168.

¹¹¹ Динић 1967: 44–45.

¹¹² Мргић 2003: 179.

¹¹³ Анђелић 1975/76: 39; Рудић 2007: 178.

¹¹⁴ Рудић 2006а: 166; Рибар 2009: 131–133.

je da je nosio titulu velikog knez bosanskog. Pored Sandalja, imao je još dvojicu sinova, Vuka i Vukca.¹¹⁵

ПѢРЊИНА ХРВАТИНИКЪ – Član je gornjevrbaske velikaške porodice Hrvatinića. Javlja se u nekoliko povelja iz 14. stoljeća i to kao nosilac titula ručnika, pristava i vojvode. Smatra se da je bio sin Hrvatina Stefanića.¹¹⁶

БѢЛИЦА ИЖЕСЛИКЪ – Spominje se samo u ovoj povelji u svojstvu svjedoka.

ЖѢПАНЪ ДИНИЦА – Rodonačelnik je porodice Dinjičić-Kovačević, čija se moć uzdigla nakon istrebljenja Zlatonosovića. Boravili su uglavnom u dolini rijeke Jadar, a nakon osmanskog osvojenja Bosne na njihovom bivšem području formirana je teritorijalno-administrativna jedinica “vilajet Kovač”. Pored neimenovanog brata, znamo da je imao i četiri sina: Kovača (kasnijeg vojvodu Bosanskog Kraljevstva), Dragišu (direktni sudionik atentata na Pavla Radenovića 1415. godine u Parenjoj Poljani), kneza Vladislava (svjedok na povelji Tvrtka II iz 1405) i Pavla.¹¹⁷

ЛОГОФЕТ ВЛАДЕ – Pisar Vladoje kojeg je Tvrtko poveo sa sobom u Bosnu nakon pobjede u Srbiji. Vladoje je bio prvoklasan pisar, koji je primjenjivao savršenu diplomatsku minuskulu okomitog tipa. Na dvoru je formirao pisarsku školu iz koje su proizašli njegovi nasljednici na mjestu kraljevskog kancelara, kao što su Tomaš Lužac ili drugi imenom nepoznati pisari. Bio je izvršilac Tvrtkove zamisli u reformi vladarske ideologije i prenošenju izvorno bizantskih kancelarijskih i dvorskih običaja u Bosnu.¹¹⁸

9. Zaključak

Svečana povelja kralja Tvrtka I Kotromanića, pisana na dvoru u Trstivnici 17. juna 1378. godine, jedan je od najznačajnijih dokumenata iz diplomatskog korpusa srednjovjekovne Bosne. Prva je to kraljevska povelja koja sadrži rijetke i dragocjene podatke o godinu dana ranije obavljenom činu krunisanja bana Tvrtka i uzdizanju Bosne u rang kraljevstva. Osim te dimenzije, ova povelja je značajna i za izučavanje drugih aspekata bosanskog srednjovjekovlja. Iz njenog sadržaja saznajemo o promjenama u praksi vladarske kancelarije koje je uveo logofet Vladoje; o početku bizantinizacije titula na bosanskom dvoru uslijed utjecaja iz Srbije; o institucijama sugubog vijenca, prijestola praroditelja itd. Neke ličnosti su u ovoj povelji prvi i posljednji put spomenute te tako ona predstavlja jedini dokaz njihove egzistencije i postignuća. Osim toga, saznajemo i informacije o ekonomsko-političkim odnosima Bosanskog Kraljevstva i Dubrovnika te o funkcioniranju isplate tributa među ovim dvjema organizacijama političke vlasti. Povelja svakako predstavlja prvorazredni izvor koji svjedoči o snazi bosanske srednjovjekovne države te o njenom očitom suverenitetu i samostalnosti.

¹¹⁵ Thallóczy 1914: 181; Kurtović 2009: 42–43.

¹¹⁶ Рудић 2003: 77.

¹¹⁷ Динић 2003²: 494–496; Рудић 2006b: 173.

¹¹⁸ Čremošnik 1950: 119–120.

Objavljeni izvori

- Bogišić, B. (1872), *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, JAZU, Zagreb
- Brković, M. (2011), *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, Biblioteka "Crkve na kamenu", knj. 121, Mostar
- Čremošnik, G. (1950), "Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka II", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Nova serija, IV–V, Sarajevo
- Динић, М. (1951), *Одлуке већа Дубровачке републике*, Књ. I, Српска академија наука, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Треће одељење, Књ. XV, Београд
- Динић, М. (1967), *Из дубровачког архива III*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, III одељење, књ. XXII, Београд
- Fermeđžin, E. (1892), *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, vol. XXIII, Zagreb
- Gelcich, J. (1986), *Monumenta Ragusina – Libri reformationum*, Tomus IV (1364–1396), Zagrabiae
- Јечменица, Д. (2015), "Повеља краља Стефана Твртка I Дубровнику", *Стари српски архив*, 14, 115–142.
- Карано Твртковић, П. (1840), *Србски споменици или старе рисовуље, дипломе, повеље и сношенија босански, српски, херцеговањски, далматински, дубровачки краљева, царева, деспота, кнезова, војвода и властелина*, Београд
- Луčić, I. (1979), *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I*, Split
- Михаљчић, Р. (2002), "Повеља краља Стефана Твртка I Котроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу (1380, март 12)", *Стари српски архив*, 1, 117–129.
- Михаљчић, Р. (2009), "Исправа о примању краља Стефана Остоје за дубровачког властелина (1399, фебруар 5)", *Грађа о прошлости Босне*, 2, 125–149.
- Miklosich, F. (1858), *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae
- Мргић, Ј. (2003), "Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу (1366, август 13, Прозор у Рами)", *Стари српски архив*, 2, 167–184.
- Мргић-Радојчић, Ј. (2005), "Повеља бана Твртка Котроманића којом потврђује баштинске поседе кнезу Влатку Вукославићу (Суша на Прозрачици, 1353. године)", *Стари српски архив*, 4, 99–114.
- Nakaš, L. (2011), *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Друштво за проучавање средњовјековне босанске историје, Посебна издања, knj. X, Рјечници, sv. 1, Сарајево
- Новаковић, С. (1912), *Законски споменици српских држава средњег века*, СКА, Београд
- Рудић, С. (2003), "Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу (1354)", *Стари српски архив*, 2, 69–83.
- Рудић, С. (2005), "Повеља краља Стефана Дабише кћерци Стани (1395, април 26)", *Стари српски архив*, 4, 173–192.
- Рудић, С. (2006а), "Повеља краља Стефана Дабише браћи Семковић (1395. 17 мај)", *Стари српски архив*, 5, 157–171.
- Рудић, С. (2007), "Повеља краља Стефана Дабише Дубровнику (17. јул 1392)", *Стари српски архив*, 6, 167–182.
- Смиљанић, А. (2009), "Писмо жупана Санка Милтеновића Дубровчанима (1359–1361)", *Грађа о прошлости Босне*, 2, 35–44.

- Соловјев, А. (1926), *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд
- Стојановић, Љ. (1929), *Старе српске повеље и писма I/1*, Београд – Сремски Карловци
- Tautu, A. L. (1980), *Acta Martini pp. V (1417–1431) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegit, Pontifica Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis*, FONTES, Series III, vol. XIV, Vatican
- Turbić-Hadžagić, A. (2011), *Bosanični pravni tekstovi u srednjovjekovnoj Bosni*, Gradačac

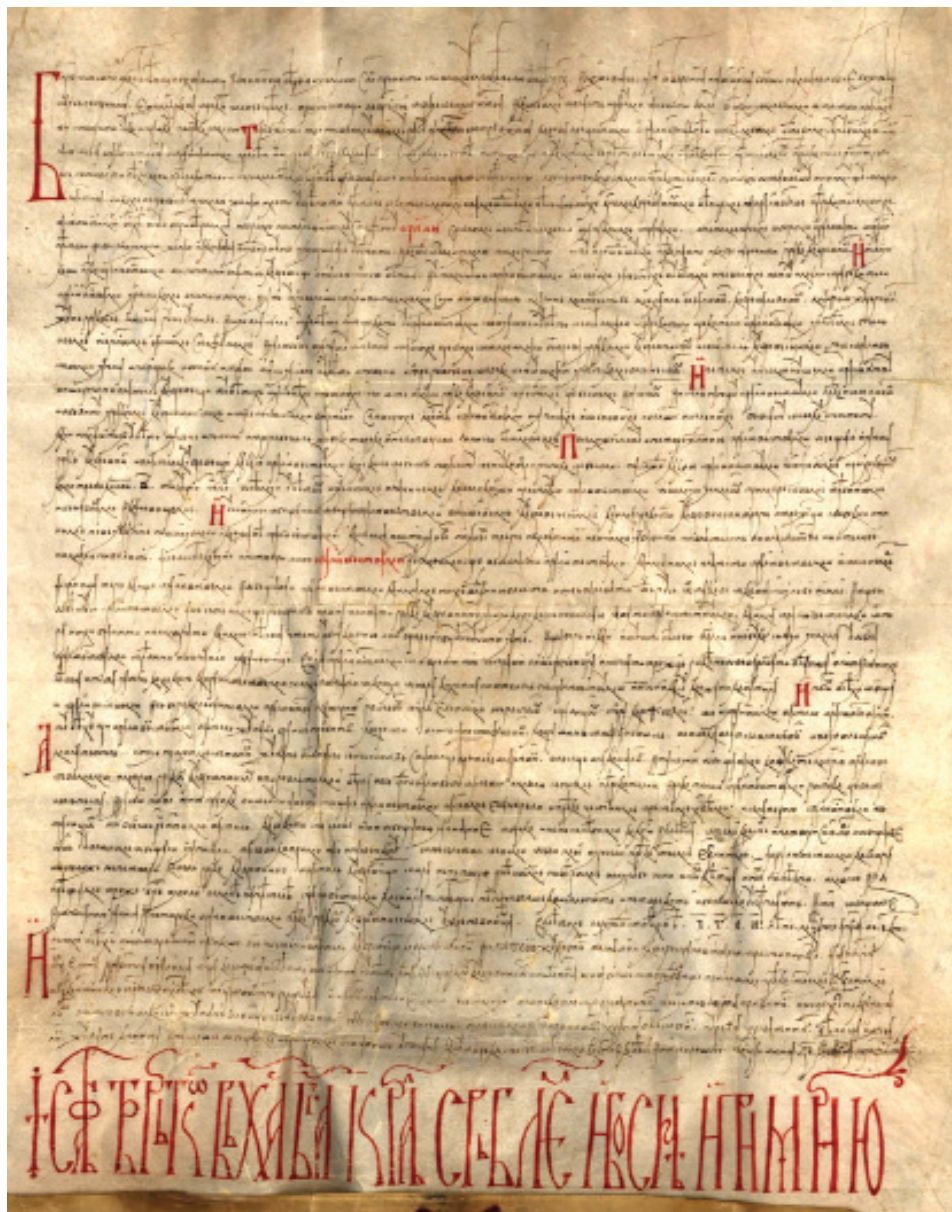
Literatura

- Anđelić, P. (1973), *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Анђелић, П. (1975/76), “Barones regni и државно вијеће средњовјековне Босне”, *Прилози Института за историју*, 11–12, 29–48.
- Anđelić, P. (1980), “Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 34, 183–247.
- Anđelić, P. (1982), “Mesnovići, Masnovići, Bubanjići, humska i bosanska vlastela”, *Hercegovina*, 2, 79–89.
- Anđelić, T. (1983), “Dijaci u srednjovjekovnoj Bosni i Humu”, *Tribunia*, 7, 81–100.
- Babić, A. (1972), “O funkciji župana u srednjovjekovnoj Bosni”, u: Begić, M. (ur.) *Zbornik radova posvećenih uspomeni Salke Nazečića*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 405–412.
- Bartlett, R. (1993), *The Making of Europe. Conquest, Colonisation and Cultural Change 950–1350*, Penguin Books, London
- Базлер, Ђ. (1975/76), “Проглашење Босне краљевином 1377. године”, *Прилози*, 11–12, 49–61.
- Благојевић, М. (1999), “Логотет”, u: Ђирковић, С., Михаљчић, Р. (ur.) *Лексикон српског средњег века*, Beograd, 369–371.
- Благојевић, М. (2011), *Српска државност у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Коло СIII, Књ. 692, Београд
- Vrković, T. (2016), (ur.) *Bosanski ban Tvrtko “pod Prozorom u Rami”*, Prozor – Sarajevo – Zagreb
- Ђирковић, С. (1962a), “О “Ђаковачком уговору””, *Историјски гласник*, 1–4, 1–10.
- Ђирковић, С. (1962b), “Верна служба и вјера господска”, *Зборник Филозофског факултета*, VI/2, 95–111.
- Ђирковић, С. (1964a), *Историја средњовековне босанске државе*, Српска књижевна задруга, Београд
- Ђирковић, С. (1964b), “Сугуби венац (прилог историји краљевства у Босни)”, *Зборник Филозофског факултета*, VIII, 343–370.
- Ђирковић, С. (1997), “Sjborj. Прилог историји сталешких скупина код Јужних Словена”, u: *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Equilibrium, Београд, 336–340.
- Ђоровић, В. (1925a), *Краљ Твртко I Котроманић*, Српска краљевска академија, Београд
- Ђоровић, В. (1925b) “Влатко Вуковић, војвода босански”, *Календар-алманах Просвета*, 83–86.

- Ђоровић, В. (1940), *Хисторија Босне*, Српска краљевска академија, Књ. СХХХХ, Друштвени и историски списи, Књ. 53, Београд
- Ћошковић, Р. (2007), "Fridrih II Celjski kao pretendent na bosansko prijestolje", *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a*, ANUBiH, Sarajevo, 85–99.
- Dardagan, A. (2014), "O bugarskim princezama na bosanskom dvoru sa posebnim osvrtom na bosansku kraljicu Doroteju", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, XVII/3, 159–168.
- Dautović, Dž. (2014), "Bosansko-ugarski odnosi kroz prizmu braka Ludovika I Velikog i Elizabete, kćerke Stjepana II Kotromanića", *Radovi Filozofskog fakulteta*, XVII/3, 141–156.
- Динић, М. (1932а), *О Николи Алтомановићу*, Српска Краљевска Академија, Посебна издања, Књ. ХС, Друштвени и историјски списи, Књ. 40, Београд
- Динић, М. (1932б), "О крунисању Твртка I за краља", *Глас СКА*, СХLVII, 135–145.
- Динић, М. (1935), "Дубровачки трибути", *Глас СКА*, CLXVIII, 203–257.
- Динић, М. (2003²), "За историју рударства у средњовековној Србији и Босни", у: *Из српске историје средњег века*, Equilibrium, Београд, 456–668.
- Engel, P. (2001), *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, I. B. Tauris, London – New York
- Foretić, V. (1980), *Povijest Dubrovnika do 1808. (Prvi dio: Od osnutka do 1526)*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb
- Grafenauer, B., Perović, D., Šidak, J. (1953), *Historija naroda Jugoslavije*, I, Školska knjiga, Zagreb
- Грујић, Р. (1926), "Конавли под разним господарима од XII до XV века", *Споменик СКА*, 66, 1–121.
- Hrabak, B. (1978), "Herceg-Novii u doba bosanskohercegovačke vlasti (1382–1482)", *Boka*, 10, 7–31.
- Jackson, R. A. (1996), "Kingship, ritual of coronation", *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 7, 256–259.
- Јанковић, М., Јанковић, Ђ. (2009), "Требиње од 7. до 12. столећа", *Трибуниа*, 12, 35–50.
- Јиречек, К. (1978²), *Историја Срба. Политичка историја до 1537. год.*, Књ. 1, Слово Љубве
- Kantorowicz, E. H. (1957), *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton University Press, Princeton
- Kapetanić, N. (2011), *Konavle u XV stoljeću*, Matica hrvatska, Gruda, Konavle
- Kovačević, D. (1963), "Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskog kralja Tvrtka", *Godišnjak Društva istoričara BiH*, 13, 289–309.
- Ковачевић-Кочић, Д. (1978), *Градска насеља средњовековне босанске државе*, ИП Веселин Маслеша, Сарајево
- Kurtović, E. (2005), "Fragmenti o Milatovićima", *Bosna Franciscana*, 12, 223–247.
- Kurtović, E. (2007), "Dileme oko titule vojvode u srednjovjekovnoj Bosni", *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja ANUBiH*, 36, 243–261.
- Kurtović, E. (2009), *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za istoriju, Historijske monografije, knj. 4, Sarajevo
- Kurtović, E. (2014), *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo
- Lovrenović, D. (1999), "Proglašenje Bosne kraljevstvom 1377. (pokušaj revalorizacije)", *Forum Bosnae*, 3–4, 227–287.
- Lovrenović, D. (2006), *Na klizištu povijesti (Sveta krana ugarska i sveta krana bosanska) 1387–1463*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo

- Lovrenović, D. (2012a), "Sv. Grgur Čudotvorac: zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne", *Bosanska kvadratura kruga*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 15–35.
- Lovrenović, D. (2012b), "Slavni dvor kraljevstva u Trstivnici (Ponovo u proglašenju Bosne kraljevstvom 1377.)", *Bosanska kvadratura kruga*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 109–149.
- Lovrenović, D. (2012c), "Kralj Tvrtko I Kotromanić (1353–1391): vladar u europskim okvirima – spomenik jednoj mogućnosti", *Bosanska kvadratura kruga*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 329–368.
- Lovrenović, D. (2012d), "Bosansko srednjovjekovlje u svjetlu političke teologije (kancelarijska 'liturgija' u bosanskim ćirilskim ispravama)", *Bosanska kvadratura kruga*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 150–212.
- Манкен, И. (1960), *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, САНУ, Посебна издања, Књ. CCCXL, Одељење друштвених наука, Књ. 36, Београд
- Марјановић-Душанић, С. (2007), *Свети краљ. Култ Стефана Дечанског*, САНУ – Clío, Посебна издања, 97, Београд
- Михаљчић, Р. (1976), "Ставилац", *Историјски часопис*, 23, 5–21.
- Михаљчић, Р. (1981), "Маричка битка", у: Ђирковић, С. (ур.) *Историја српског народа*, I књ., Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Српска књижевна задруга, Београд, 593–602.
- Михаљчић, Р. (2001), *Владарске титуле обласних господара. Прилог владарској идеологији у старијој српској прошлости*, Српска школска књига и Knowledge, Београд
- Мијушковић, Ј. (1961), "Хумска властееоска породица Санковићи", *Историјски часопис*, 11, 17–45.
- Новаковић, С. (1886), *Служба логотета (или великог логотета) у старој српској држави*, Београд
- Новаковић, С. (1908), "Византијски чиновни и титуле", *Глас СКА*, 253–254.
- Реšorda-Vardić, Z. (2012), *У предворју власти. Дубровачки антунини и касном средњем вијеку*, Завод за повјесне знаности НАЗУ у Дубровнику – Хрватски институт за повјест, Дубровник – Zagreb
- Rabić, N. (2010), "Односи Босне и Србије у вријеме Стјепана II Котроманића", *Историјска траганја*, 5, 165–186.
- Раčki, F. (1893), "Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća", *Rad JAZU*, CXVI, 15–229.
- Рибар, Т. (2009), *Западне стране у средњовјековној босанској држави*, Свет књиге, Београд
- Riđanović, J. (1962), "Konavli", *Enciklopedija Jugoslavije*, Vol. 5 (Jugos-Mak), Zagreb, 299–300.
- Рудић, С. (2004), *Босанска властела у XV веку*, рукопис докторске дисертације, Београд
- Рудић, С. (2006b), *Властела Илирског грбовника*, Историјски институт, Посебна издања, Књ. 52, Београд
- Russell, E. (2010), *St Demetrius of Thessalonica. Cult and Devotion in the Middle Ages, Byzantine and Neohellenic Studies*, Peter Lang, Bern
- Sedlar, J. (1994), *East-Central Europe in the Middle Ages, 1000–1500*, University of Eashington Press, Seattle – London
- Smiljanić, A. (2011), "Прилог познавњу сличности и разлика између Босне и Србије у средњем вијеку", *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, III/3, 61–66.

- Станојевић, С. (1923), “Студије о српској дипломатици. Дијак, граматик, нотар, канцелар, номик, логотет”, *Глас САНУ*, 106, 82–93.
- Соловјев, А. (1933), “Појам државе у средњовековној Србији”, *Годишњица Николе Тупића*, XLII, 64–92.
- Solovjev, A. (1949), “Saint Grégoire, patron de Bosna”, *Byzantion*, 19, 263–279.
- Шуица, М. (1999), “Потписи”, у: Бирковић, С., Михаљчић, Р. (ур.) *Лексикон српског средњег вијека*, Београд, 565–566.
- Šunjić, M. (1996), *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo
- Thallóczy, L. (1914), *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München
- Tošić, Đ. (1974), “Трипе Буца дубровачки трговац и протовеститар босанског краља Твртка I Котроманића”, *Годишњак Друштва историчара БиХ*, 20, 25–39.
- Тошић, Ђ. (1998), *Требињска област у средњем вијеку*, Историјски институт САНУ, Посебна издања, 30, Београд
- Тошић, Ђ. (2000), “Родоначелник племена Косача – војвода Влатко Вуковић”, *Косаче – оснивачи Херцеговине*, Гацко, 243–260.
- Ullman, W. (2005), *A Short History of Papacy in the Middle Ages*, Routledge, London – New York
- Vekarić, N. (2011), *Vlastela grada Dubrovnika, Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, sv. 1, Odsjek za povijesne znanosti HAZU, Zagreb – Dubrovnik
- Vekarić, N. (2012), *Vlastela grada Dubrovnika, Vlasteoski rodovi (A-L)*, sv. 2, Zagreb – Dubrovnik
- Вукмановић, Ј. (1980), *Конавли – Антропогеографска и етнолошка испитивања*, САНУ, Посебна издања, књ. 527, Одељење друштвених наука, књ. 85, Београд, 3–6, 64–78.

Povelja kralja Tvrtka I Dubrovčanima
 (Žrnovnice, 10. april 1378. – Trstivnica, 17. juni 1378)

Jagoda Jurić-Kappel: Hrvatski glagoljaši i Crkva bosanska – “Čto eretiče glagoleši?” Brevijar Vida Omišljanina (1396. god.)

U ovome se radu ukazuje na neka mjesta u hrvatskoglagojskim liturgijskim kodeksima, *Prvom vrbničkom brevijaru* / BrVbI (13./14. st.) i *Brevijaru Vida Omišljanina* / BrVO (1396), u kojima se spominju (bosanski) heretici (“eretici, manahei, patarini”). Podsjeća se također da se u veoma popularnom teološkom spisu, *Dijalozima Grgura pape*, sačuvanom u šest prijepisa (pet glagoljičkih i jednom latiničkom) koji su nastajali u periodu između 15. i početka 18. st. izravno citiraju bosanski “patarini”. *Brevijar Vida Omišljanina*, najznačajniji hrvatskoglagojski liturgijski spis, povezuju s Bosnom i druge odlike (grafijske, ortografske, gramatičke, leksičke i tekstovne) koje će ovdje biti kratko predstavljene.

Ključne riječi: hrvatskoglagojski brevijari, *Brevijar Vida Omišljanina*, (bosanski) heretici, bosanska srednjovjekovna pismenost.

Croatian Glagolitic writers and the Church of Bosnia – “Čto eretiče glagoleši?” Breviary of Vid Omišljanin (1396)

This article points to some places in the Croatian Glagolitic liturgical codes – the *First Breviary from Vrbnik* / *Prvi vrbnički brevijar* / BrVbI (13th/14th century) and the *Breviary of Vid Omišljanin* / *Brevijar Vida Omišljanina* / BrVO (1396), in which the Bosnian heretics (“eretici, manahei, patarini”) are mentioned. Moreover, the article reminds that Bosnian heretics (“patarini”) are directly quoted in a very popular theological document, the *Dialogues of Pope Gregorius* / *Dijalozi Grgura pape*, a document which has been preserved in six transcripts (five in Glagolitic and one in Latin scripture) written in the period between the 15th and the 18th century. The *Breviary of Vid Omišljanin*, as the most prominent Croatian Glagolitic liturgical document, is associated with Bosnia by other features as well (graphic, orthographic, grammatical, lexical and textual) that will be briefly presented here.

Keywords: Croatian-Glagolitic breviaries, *Breviary of Vid Omišljanin*, (Bosnian) heretics, Bosnian medieval literacy.

I. Uvod

Iz dosadašnjih medievističkih istraživanja poznato je da se u hrvatskoglagoljskim liturgijskim i teološkim knjigama spominju i heretici (Štefanić 1969: 192, Hercigonja 1975: 392–393). Šanjek (2003b: 11) smatra da se ovdje radi o bosanskim krstjanima. Do sada nema konkretnih i detaljnih opisa niti filoloških, historijskih ili teoloških vrednovanja ovih mjesta.

U najstarijem hrvatskoglagoljskom brevijaru, *Prvom vrbničkom (brevijaru) / BrVb1* (kraj 13./početak 14. st.) i u *Brevijaru Vida Omišljanina / BrVO* (1396. god.)¹, “hrvatskoj srednjovjekovnoj Bibliji”, koje razdvaja čitavo stoljeće, nalaze se gotovo identična mjesta u kojima se spominju “eretici, patarini, zъli katolici”. Nesumnjivo je da je Vid Omišljanin preuzeo iz starijega, *Prvoga vrbničkog brevijara* ili nekoga od nama danas nepoznatih posrednika, ovaj odlomak.²

Zasada se može pretpostaviti da se u *I. vrbničkom brevijaru* prvi put pojavljuje naziv “pataren” u jednom domaćem izvoru.

II. Odlomci iz BrVO i BrVb1 u kojima se citiraju heretici

Ovaj je tekst prijevod iz *Homilije sv. Augustina biskupa*. BrVO (122d 1–2) i BrVb1 (84a) imaju uz naziv “eretici” pojašnjenje: “eže sut’ patarini”, čega nema u latinskom originalu.

<i>Brevijar Vida Omišljanina</i>	<i>Prvi vrbnički brevijar</i>
122c 26 – 122d 1–28	84a-b
Obače vistinu egda	
g(ospod)ъ nivu. a ne cr(ъk)въ. na съ	нъ
mir’ istlъmačuetъ.	
razumêût’ se <i>eretici</i> . e-	
že sut’ <i>patarini</i> . êko n-	
epridružnici edinoi cr(ъ)-	

¹ *Brevijar Vida Omišljanina* u koju je uvezan kodeks od 468 listova pergamenta težak gotovo 10 kg. Listovi su mu široki 26.7 cm i dugi 35.5 cm. Pohranjen je u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci kao slavenski kodeks broj 3 – Cod. slav. 3 ÖNB. Ovaj je Brevijar najobimniji srednjovjekovni hrvatskoglagoljski kodeks. Pripada konzerva-tivnoj sjevernoj krčko-istarskoj grupi hrvatskoglagoljskih liturgijskih spomenika. Za *Prvi* (13.–14. st.) i *Drugi vrbnički* (14. st.) te *Padovanski brevijar* (sredina 14. st.) vezuju ga mnoge jezične, leksičke i tekstovne sličnosti tako da je jasno da su pisari ovih brevijara imali dijelom iste predloške i/ili da potječu iz istoga skriptorija. Bitno ih razlikuje prisustvo ćirilice u BrVO što znači da se glagoljaš Vid (ili neki od njegovih prethodnika) koristio i podlogama iz južnijih krajeva. U literaturi je već naglašeno njegovo posebno mjesto zbog bogatstva i duljine biblijskih čitanja i za liturgijska istraživanja. Zahvaljujem se prof. dr. Heinzu Miklasu iz Instituta za slavistiku Bečkoga univerziteta na odobrenju korišćenja teksta *Brevijara Vida Omišljanina* u digitaliziranoj obradi koju je pripremio njegov tim u okviru rada interuniverzitetskoga “Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage” (CIMA – <https://hrsm.cvl.tuwien.ac.at/>).

² Zahvaljujem se akademkinji Anici Nazor što me je upozorila na ova mjesta i obezbijedila potrebnim materijalom.

kvi. ili edinoi vêrê.

Нъ pridružaûće se edino-
mu imeni kръst'ên'skomu.
vsem' mirê primênûće se
č(lovê)kom'. êko oni v toizde vê-
rê zli sut'. veće sla-
ma neže plêveli mnet'
se. êko slama onožde d'-
no imat'. i plêveli sь p's-
eniceû i koreni imutъ. **ČT(EN)I(E)**.

Въ onoi že ľhki mrêž-
ê. êže ob'emlet' do-
brie i zьlie ribi. ne ne-
vprašavъ zьli ka-
tolici razumêû-
t' se. **D**ruĝo est' mo-
re. eže znamenuet' vel-
iki sь mir'. **A** ino est' mr-
êža. êže edinoe est' v-
êri. ili edinoe cr(ь)kve ob'-
čeno vidit se êviti.

Мeždû *eretici zьli kat-
olici*. se kupno est'. êko
eretici kriva vêruût'.

Оvi že prava vêruûće.

na
h(ръst)ьêп'skomu
primêšaûće se

pšeniceû
i koreni vkup'

veliko

Razlike između BrVO i BrVb1 u navedenom odlomku uzrokuju uobičajena kolebljivost pravopisne norme (zadržavanje *jera* vs. njegovo ostvarenje kao /a/; *hr-* vs. *kr-*) i neke sitne greške. Samo jednom nailazimo na drugačiji leksik: primênûće se BrVO vs. primêšaûće se BrVb1 i manju razliku u tekstu: koreni imutъ BrVO vs. koreni vkup' BrVb1.

III. "Čto eretiče glagoleši čto est' hrъstъ eda nêst' bogъ istin'ni?" (BrVO 308c 23–26)

U *Brevijaru Vida Omišljanina* nalaze se i druga mjesta u kojima se spominju heretici. Ovdje se predstavlja dio materijala iz ovoga Brevijara u kojem se oni tematiziraju.³ Vrednovanje ovih odlomaka tek predstoji.

74c 23–26

Sut' nêci *eretici*. iže b(og)a /vêruût'. нь ne vsьgdê c(êsa)rs/tvuûča vêruût' i **S**i vis/tinu tьmьêп' prinoseť.

³Nazive za heretike obilježila sam u navedenom tekstu kurzivom.

122c 4–28

i pr(o)č(a)ê om(i)l(i)ê s(ve)t(a)go a/vg(u)stina b(i)sk(u)pa. Egda l/ênost' vzdaút' prêpo/ žiti cr(ь)kve. i egda spa[se]/nie priêše smr'ti ap(usto)li. pride dъêvol'. i vsêê v/r'hu ih' plêveli sie. ež/e zblie s(i)ni g(ospod)ь istlьma/čuet'. I pravo vziskuet' /se. ili bludnici bud/ ut' **zloboú živuče ka/tolici**. moguť bo se re/či zblí s(i)ni. oče *eretici*. iže ot togožde ev(a) nј(e)liê sêmene. razvê krъst' êni /naricaúče se. krivimi s/vêsti na kriva zborič/a obračaút' se. **Nъ** čto gl(agol)/et' im'. po srêdê pšenice /vsêênim'. lêki videt' s/e oni naznamenani. iže ed/inogo združenìe sutь. /Obače vistinu egda /g(ospod)ь nivu. a ne cr(ьkь)vъ. nasъ / mir' istlьmačuetь.

205d 6–21

Sie ubo reče nêstь k /semrti. êko siê semrtь /ne bê k semrti. na veče k č/udesi. da sego radi v/êrovali bi. človêci v' /h(rъst)a. êko vistinu vziv/aetь semrtь. Oče viit/e kimь zakonomь lêki o/binue se. G(ospod)ь sebê reče b(og)a. /eterihь radi. iže se ot' mečutь ego. Êkože sut' *eretici*. iže sie zata/úûtь. êko s(i)nъ b(o)ži bil' /bi b(og)ь. Sliš<ê>te sie bol/êzапъ ubo siê nêstь k /semrti. na o sl(a)vê b(o)ži.

206b 15–28

Ne pomankaše *bo ereltici*. iže siê sl/išaše. **Manahei** sl(ь)nc/e sie. očima telesni/ma vidimoe. istl' kov/ano i êvleno ne takmo /č(lovê)ki. na oče i skoti vi/deče se h(rъst)a g(ospod) a mnêh/u. na katoličaskoe c/rêkve pravou̇ verou̇ /tvorahu. tako tl'ko/vanie. **Dъ**êvl' že uče/nie znaetь vêruúči. /na v kiždo potom pre(206c 1–19)možetь oče pruči se. **Mi** /že stvorihomь /simь za/konomь bluždenie. eže s/vetaê crêki ot iskoní pro/kletь. **Ne** mnêimo g(ospod)a is(us)a / h(rъst)a sie sl(ь)nce suča. eže /vidimo vshodeče ot v /stoka i v zapadъ zap/daúče. za negože teč/enie nočъ prihoditь. egož/e luče oblaci osênaút'. / eže vistinu ot mesta /v mesto zapadaetь. / **Nêstь** g(ospod)ь is(us)ь sie. nêstь /g(ospod)ь h(rъst)ь sl(ь)nceмь stvorenь. na iže sl(ь)nce stvori. v/sa têмь stvorena sutь. /i bez nego ničto že es/tь stvoreno. /**ČT(EN)I(E)**.

307c 27–307d 1 Glagolút' ubo /pogani. ili iúdêi. ili *er/etici*

308c 3–28

D(u)hъ s(ve)ti paraklit'. s/nide s n(e)b(e)sъ. i vnide vъ ap(usto)li. č(ь)ti /B(og)ь bo o(tь) cъ tьkmena sebê rodi s(i)n/a. Iže mislit' i vêrou̇ /svoeú pristaet'. i v/êruet' tьkmena suča ego o(tь)cu. v negože vêruet'. sego privlêčet' o(tь)cъ kь s(i)nu /Arii vêrova tvarь /arei *patarin'* vêruet' sьzdanie. ego o(tь)cъ ne pri/vlêče. ibo ne rasmatraetь n/a o(tь)ca. iže ne vêruet' edino tьčna. Rêš(ponь) Idête vъ vsu vse/lenuú. i prop(o)vêdajte al(elu)ê /iže vêruet' i kr'stiti se sp(a)s/en' budet'. Al(elu)ê .2. B(e)rš(ь) Vъ ime m/oe dêmuni proženut'. êziki v[ъz]gl(agol)út' novimi. zmie rukam/i v'zmut'. Slava o(tь)cu **чт(ен)и(е)**. /Čto dêešъ o ariú. čto *eretiče* gl(agol)eši. čto /est' h(rъst)ь. eda nêst' b(og)ь i/stin'ni. nъ egože stvori b(og)ь istinni. ne tebe privlêče /o(tь)cъ. ne vistinu ti razu(308d 1–12)mê o(tь)cъ. egože s(i) na ne tvr'd/iš' Fotin' reče. č(lovê)kь sam' es/t' h(rъst)ь nêst' i b(og)ь. Iže tako v/êruet'. ne o(tь)cъ ego privlêče/t'. egože o(tь)cъ privlêče reče. /ti esi h(rъst)ь s(i)nъ b(og)a živago.

/Ni bo pr(o)r(o)кь. ni bo iv(a)нъ. ne niko/teri velik' pravdnik'. нъ ed/ini i edinotъčъni. ti esi h(rъst)ь /s(i)нъ b(og)a živago Vižd' ubo /vlêčen' est'. i ot o(tъ)ca privlê/čen' est'.

334a 17–20 Vĭci /tešci imenuit se vsi n/evêrni *eretici*. eže sut' /*patarini*. (Usp. BrVO 122d 1–2)

IV. Spominjanje bosanskih heretika u *Dijalozima Grgura pape*

Štefanić (1969: 192) navodi tri primjerka glagoljicom pisanih *Dijaloga Grgura pape* (ve-oma popularnoga teološkog priručnika) koji su nastajali između 15. i 17. st.: Kožljački, Fanfonjin i Premudin. Hercigonja (1975: 392–393) dodaje ovima još tri rukopisa (od kojih je najmlađi, Bonifacijev iz 1719. god., latinički) i smatra da je hrvatskoglagoljski prijevod (kompilacija) *Dijaloga* nastao “prema neutvrđenom latinskom izvorniku vjerojatno u 2. polovini 14. st. u Italiji (Rim)”. Zanimljivo je da je autor glagoljskoga protografa “interpolirao u *Dijaloge* niz inserata koji su im svima zajednički (...), aktualiziraju njihov tekst, lokaliziraju ga u našu sredinu i upućuju na njene probleme. (...) Posebno su uočljive oštre invektive protiv patarena i bosanskoga kraljevstva: “O *nesrično kraljestvo bosansko* na koga rosa ni daž<d> ne pađi pokle rodi i shrani i brani toliko i takove *eretike* ki govore (...); To su nečisti *patarini* v *kraljestvu prokletom bosanskom* (...); Recimo da bi niki prišal *eretik* ili poganin i rekal od onoga *prokletoga kraljestva bosanskoga* v kom se hrane neverni *eretici* i pročaê (...).” (Šanjek 2003a: 24).

V. Vid Omišljanin i Bosna

Filolozi su ustanovili brojne veze između BrVO i srednjovjekovne bosanske pismenosti.⁴ Starina nekih tekstova upućuje na ćirilometod(ijan)ske izvore koji “južnim putem” iz Ohrida preko Huma, Bosne i njima susjednih oblasti stižu u glagoljaške krajeve (Mihaljević 2014, Pantelić 1977); jezik obiju (starocrkvenoslavenskih) redakcija nešto je bliži narodnom nego što je to slučaj na pravoslavnom jugoistoku; objema su zajedničke neke bitne grafijske (prije svega upotreba *đerva*)⁵ i ortografijske odlike. Iako ih razlikuje glav-

⁴Jurić-Kappel (2015; 2016), Mihaljević (1997; 2014).

⁵Mihaljević (1997: 129–130) smatra da je i proširena upotreba *đerva* u domaćim riječima u hrvatskoglagoljskim (krčkim) spomenicima podstaknuta situacijom u srodnim bosanskim ćirilničnim kodeksima u kojima se, za razliku od srpskih, *đerv* koristi. Mogu, pak, ustvrditi na temelju poznatoga materijala da obim upotrebe *đerva* u BrVO premašuje prisustvo i funkcije (za fonem /j/ u domaćim riječima ili u gramatičkom morfemu *-ić* naprimjer) ovoga znaka u sačuvanoj bosanskoj pismenosti (Jurić-Kappel 2013: 58; Kuna 1973: 94). U bosanskim spomenicima stoji *đerv* za umekšano /g/ u stranim riječima, “a u domaćima za đ i samo rijetko za ć” (Nazor 2005: 541).

Đerv je u BrVO relativno čest u narodnim riječima i to ponajviše u funkciji /ć/: (kneža) hji 348d 25, inoja 311c 28, kuja 9b 22, ojasi 271c 3, pleji 145b 23, ptijb 79d 18, srēja 367c 3, komp. veji 169a 14; u deminutivnom nastavku *-ić*: detij 145b 24, košij 183d 15, otročij 145c 10–11, (ptijb 79d 18) vs. kozličb 382c 15–16; a rijetko je za /j/: brojni 9d 18, (kozličb) kozbji 382c 15–16, jêl' bi: i da hlêbb anj(e)l' ski jêl' (*đerv* za /j/) bi č(lovê)кь 59a 4–5,

no pismo (glagoljica vs. ćirilica), povezuje ih poznavanje “sekundarnih” pisama. Smatra se da su podloge bosanskim spisima bile glagoljičke a poznata je tropismenost Vida Omišljanina.

Vrlo je vjerovatno da je glagoljaš Vid aktivno vladao trima pismima: glagoljicom, latinicom i ćirilicom. To pokazuju inicijali na sva tri pisma, miješanje slova u istoj riječi, više puta ćirilicom pisana kratica ČTI (чти) za “čtenie”, kao i ćirilčni natpisi nad minijaturama uz simbole evanđelista i na marginama. Ovo ukazuje na mogućnost ugledanja na neposredne ćirilčne podloge. Uporaba ćirilice potvrđuje, prema Mihaljeviću (2014: 61–77), “južni put” dolaska nekih od predložaka kojima se služio i Vid Omišljanin.

Fučić (1996: 9–10) je istakao umijeće iluminatora Vidova brevijara u oslikavanju inicijala. Malobrojne su minijature (simboli evanđelista: sv. Ivana, sv. Luke, sv. Marka i sv. Matije), međutim, prilično nevjesto izrađene. Imena sv. Ivana i sv. Luke (vjerovatno i sv. Marka iako dosta nečitljivo) zapisana su ćirilicom pa ih i time Fučić vezuje za Bosnu.⁶

I spominjanje heretika u hrvatskoglagoljskim brevijarima iz 13. i 14. st., a posebno u BrVO, jesu valjanim dokazom povezanosti glagoljaša s Bosnom (Jurić-Kappel 2015, 2016; Šanjek 2003: 11).

VI. Brevijar Vida Omišljanina i Zbornik krstjanina Hvala

Kodekse poput hrvatskoglagoljskih misala i brevijara ne poznaje srednjovjekovna Bosna. Već vanjski oblik knjiga govori o njihovoj različitoj funkciji. Dok je BrVO velikoga formata, 26.7 cm x 35.5 cm, glavni je predstavnik bosanske srednjovjekovne vjerske pismenosti, *Zbornik krstjanina Hvala / Hv* (1404), “džepna”, putna knjiga, veličine 17 cm x 11 cm.⁷

66d 6–7. Zanimljiv je oblik *ǰ(o)r'ǰiē* (*ǰerv* za /ǰ/), inače nepoznat krčko-istarskim govorima, u popisu svetaca u BrVO 150a 26: *sveti ǰor'ǰiē moli za nasb*. Isti je već potvrđen u *Krčkom fragmentu pasionala* iz 13. st. a nalazi se i u *Novakovu misalu* (257d) iz 1368. god. te različito pokraćen u brojnim brevijarima. Nije poznato da se oblik *ǰ(o)r'ǰiē* nalazi u nekom od bosanskih spisa.

⁶ “Jezična i pravopisna analiza brevijara Vida Omišljanina otkriva da su se redaktori služili i nekim liturgijskim knjigama iz Bosne, a one su napisane ćirilicom. Taj zaključak potkrjepljuje činjenica da nas i one malobrojne minijature u Vidovom brevijaru živo podsjećaju na bosanske minijature. To su četiri simbola evanđelista na kojima čitamo natpise prepisane ne glagoljicom nego ćirilicom: s(ve)ti Luka, s(ve)ti Iv(a)nš” (Fučić 1996: 9–10). Treba primijetiti da se najvažniji bosanski kodeksi, Hv i Ml (nastali u isto doba kao Vidov brevijar), odlikuju, za razliku od neuglednih priloga u BrVO, iznimno kvalitetnim minijaturama koje se vezuju za zapadne, talijanske majstorske škole. Nije možda beznačajno ni da se u natpisu C(BE)ТИ ИВ(A) НЪ (f.41c) Ivanovo ime okončava *ǰorom* a ne *ǰerom*, a bosanska je srednjovjekovna ćirilica bila jerovska. U ovoj je riječi “N” bliže latiničnom nego ćirilčnom liku ovoga slova. U bosanskim se kodeksima poprečna crta grafema “N” ugl. ne spušta do donje linije.

⁷ *Hvalov* je *zbornik* ćirilčni rukopis koji je – kako stoji u kolofonu na kraju kodeksa – 1404. god. Hval krstjanin izradio za Hrvoja Vukčića Hrvatinića, velikoga vojvodu bosanskoga i od 1403. splitskoga kneza. Ovom je velikašu posvećena i najljepša hrvatskoglagoljska knjiga, *Hrvojev misal* pisara Butka, nastala vjerovatno iste, 1404. godine kao i *Hvalov zbornik*.

Hvalov kodeks broji 353 lista. Nalazi se u bolonjskoj univerzitetskoj biblioteci pod kataloškim brojem MSS N° 3575-B. Talijanski lingvista Giacomo Facciolati (1682–1769) poklonio ga je papi Benediktu XIV, a ovaj bolonjskoj univerzitetskoj biblioteci. Napisan je lijepom (polu)uncijalom na sjajnom pergamentu i ukrašen

Crkva je bosanska ograničila repertoar svojih liturgijskih spisa gotovo samo na najelementarnije, određene već Konstantinovim prijevodom s grčkoga. *Hvalov rukopis* sadrži sve dijelove Novoga zavjeta kao i Psaltir, jedinu starozavjetnu knjigu koja je sačuvana na bosanskom terenu, te devet (po jednom brojanju deset) biblijskih himni, neke egzegetske sastave i, kako se smatra, nekoliko kraćih apokrifnih tekstova. Pretpostavlja se da je Apokalipsa imala poseban status i među bosanskim hereticima.

Zbornik krstjanina Hvala, najznačajniji srednjovjekovni bosanski kodeks, i *Brevijar Vida Omišljanina*, "hrvatska srednjovjekovna Biblija", nastaju istovremeno u različitim sredinama i pod poprilično drugačijim okolnostima. Zajednički im je, pak, šire kulturološki gledano, rubni položaj u odnosu na svjetske centre vjerske i političke moći, što je i omogućilo nastajanje i održavanje njihovih posebnosti poput višestoljetne upotrebe glagoljice kao neoficijalnoga pisma katoličke Crkve (za razliku od latinskoga i latiničkoga Splita) i dugovjekovno očuvanje samostalnosti i "heretičnost" Crkve bosanske.⁸ U ovome ih povezuje i izvjesna mjera subverzivnosti.

---

je brojnim minijaturama koje predstavljaju Krista, profete i svece, čime se ovaj kodeks, uz *Mletački zbornik*, prepisivan također početkom 15. st., jasno izdvaja od drugih srodnih bosanskih spomenika.

⁸ Tri izuzetno značajna liturgijska kodeksa, dva hrvatskoglagoljska: *Brevijar Vida Omišljanina* i *Hrvojev misal*, i bosanski *Hvalov zbornik* nastaju istovremeno. Oni su povezani sklopom povijesnih, crkvenih i filoloških datosti koje tek treba interdisciplinarno osvijetliti.

Kratice

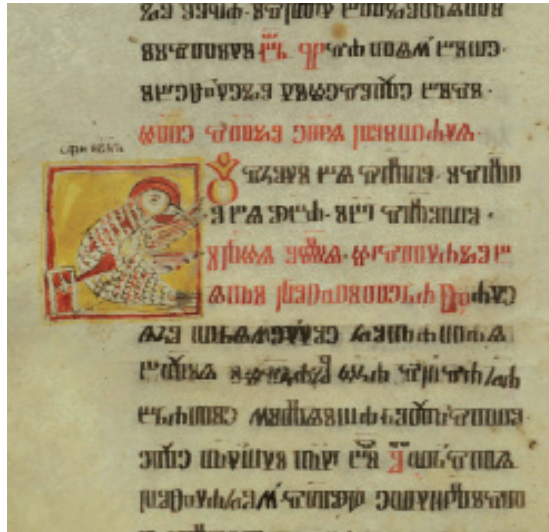
- BrVbI – *Prvi vrbnički brevijar* (kraj 13./početak 14. st.) / *The First Breviary from Vrbnik* (13th/14th c.)
 BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina* (1396) / *The Breviary of Vid Omišljanin* (1396)
 Hv – *Zbornik krstjanina Hvala* (1404) / *Codex of the Christian Hval* (1404)
 Ml – *Mletački zbornik* (početak 15. st.) / *Codex from Venice* (14th/15th c.)

Literatura

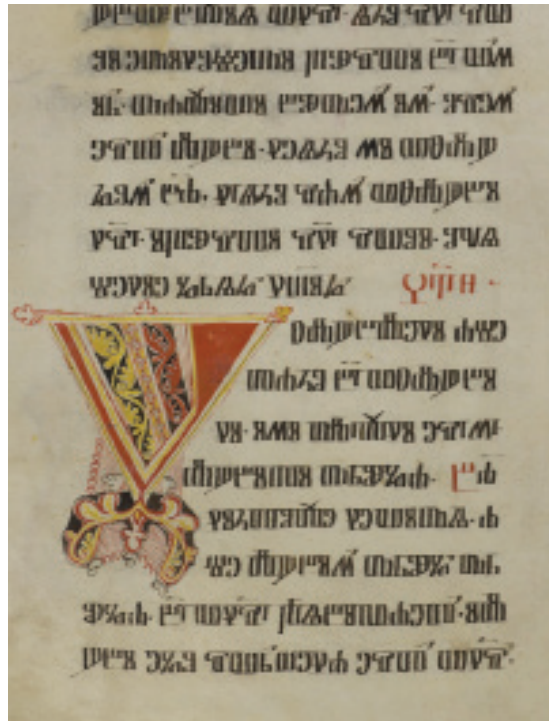
- Badurina Stipčević, Vesna, Sandra Požar i Franjo Velčić (2015), (ur.) *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, Staroslavenski institut, Zagreb
- Birnbaum, Henrik i Jos Schaecken (1997), *Das altkirchenslavische Wort. Bildung-Bedeutung-Herleitung*, (Altkirchenslavische Studien I. Slavistische Beiträge 348), Verlag Otto Sagner, München
- Damjanović, Stjepan (2005), *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Damjanović, Stjepan (2008), *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb
- Filipović, Emir O. (2016), *Bosansko kraljevstvo – historija srednjovjekovne bosanske države*, Mladinska knjiga, Sarajevo
- Fučić, Branko (1996), *Vid Omišljanin*, Omišalj-Roč, Općina Omišalj i Katedra čakavskog sabora Roč, Tipograf, Rijeka
- Hamm, Josip (1963), “Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika”, *Slovo*, 13, 43–67.
- Hamm, Josip (1970), *Staroslavenska gramatika*, (3. izd.), Školska knjiga, Zagreb
- Hercigonja, Eduard (1975), *Srednjovjekovna književnost*, Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
- Hašimbegović, Elma (2005), “Prvi pomeni krstjana u srednjovjekovnoj Bosni (Analiza izvora s kraja XII i početka XIII stoljeća)”, u: *Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu. Zbornik radova*, Sarajevo – Zagreb, 413–424.
- Hercigonja, Eduard (2006), *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb
- Jagić, Vatroslav (1913), *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Weidmann, Berlin
- Jurić-Kappel, Jagoda (2013), *Bosnien im Spiegel älterer Schriften / Bosna u ogledalu starije pismenosti. Philologisch-linguistische Studien / Filološko-lingvističke studije*, Edition Liaunigg, Wien/Beč
- Jurić-Kappel, Jagoda (2015), “Crkva bosanska i hrvatski glagoljaši: ‘Čto eretiče glagoleši?’, *Brevijar Vida Omišljanina* (1396. god.)”, Referat na *Drugom bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu u Sarajevu* (28–30. 05. 2015.), 28. 05. 2015.
- Jurić-Kappel, Jagoda (2016), “Neka zapažanja o jeziku *Brevijara Vida Omišljanina* (1396)”, *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, ur. Mateo Žagar i Tanja Kuštović, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 201–212.
- Kuna, Herta (1973), “Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog jezika”, *Simpozij Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, “Radovi Muzeja grada Zenice”, 3, 89–102.

- Kuna, Herta (2008), *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Forum Bosnae, 45, Sarajevo
- Mihaljević, Milan (1997), "Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine", *Filologija*, 29, 119–138.
- Mihaljević, Milan (2014), "Tragovi južnoga puta", *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Makedonistikata među tradicijata i sovremenite predizvici*, Skopje 2013, Makedonski jazik, LXVII, 61–77.
- Nazor, Anica (2005), "Rukopisi Crkve bosanske", u: *Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu. Zbornik radova*, Sarajevo – Zagreb, 539–562.
- Pantelić, Marija i Anica Nazor (ur.) (1977), *Breviarium Novi II. Vollständige verkleinerte Faksimile-Ausgabe der kroatisch-glagolitischen Handschrift aus dem Besitz des Archivs der Pfarre Novi Vinodol. Kommentar. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz*
- Rački, Franjo (1870), *Bogomili i Patareni*, Štamparija Dragutina Albrechta, Zagreb
- Šanjek, Franjo (prir.) (2003a), Rački, Franjo. *Bogomili i Patareni*, Priedio Franjo Šanjek, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
- Šanjek, Franjo (2003b), *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. st.)*, Barbat, Zagreb
- Štefanić, Vjekoslav (1960), *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU, Zagreb
- Štefanić, Vjekoslav (1969–70), *Glagoljski rukopisi*, JAZU, I–II, Zagreb
- Tandarić, Josip Leonard (1993), *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi, Kršćanska sadašnjost, Zagreb*, 170–185.
- Vajs, Josef (1910), *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář vrbnický)*, Naklada král. české společnosti náuk, Praha
- Žagar, Mateo (2007), *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*, Matica hrvatska, Zagreb

Slikovni materijal

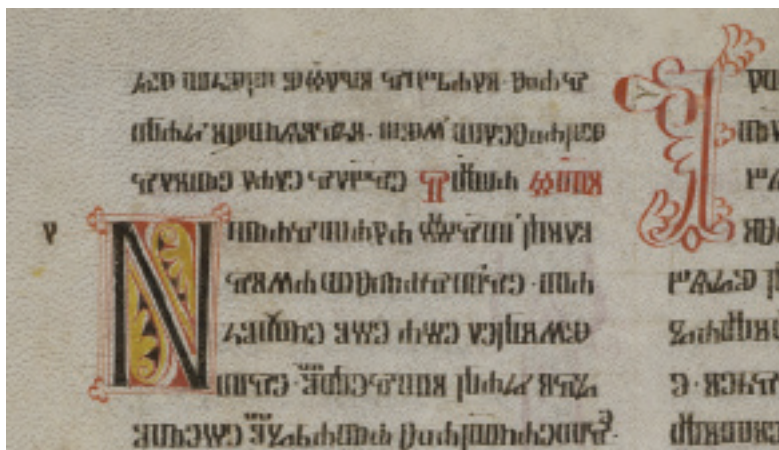

Slika 1. Oratio sv. Ivana evanđeliste (s ćirilicnim natpisom), minijatura (f. 41c)

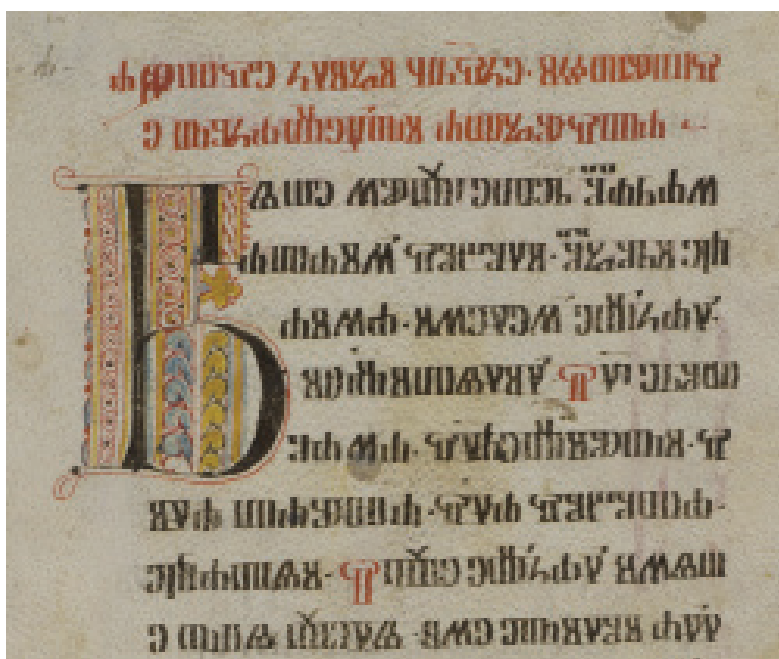

Slika 2. Inicijal V glagoljicom (f. 293c)

Slika 3. Inicijal N latinicom (f. 309c)

Slika 4. Inicijal B ćirilicom (f. 311c)

Mehmed Kardaš i Sumeja Bičević: Ćirilične isprave kancelarije bosanskog bana Stjepana II Kotromanića

U radu se analiziraju ćirilične diplomatske isprave kancelarije bosanskog bana Stjepana II Kotromanića s paleografskog i jezičkog aspekta. Razmatraju se tipovi pisma koje njeguju dijaci ove kancelarije – Priboje, Radjen, Pribisav i Kupusac – u okviru procesa minuskulizacije u bosanskoj banskoj kancelariji 14. stoljeća, dok se jezičko ispitivanje bavi prodorom zapadnoštokavskih crta u ove tekstove u kontekstu pisanoga manira.

Ključne riječi: Stjepan II Kotromanić, ćirilične isprave, Priboje, Radjen, Pribisav, Kupusac, grafija, ustav, poluustav, zapadnoštokavsko narječje, pisani manir.

Cyrillic documents from the chancellery of the Bosnian ruler Stjepan II Kotromanić

This paper analyzes cyrillic diplomatic documents from the chancellery of the Bosnian ruler Stjepan II Kotromanić considering the paleographic and linguistic aspects. The types of writings handled by the scribes of this chancellery – Priboje, Radjen, Pribisav and Kupusac – are discussed in the context of the minusculization process in the Bosnian ruler's chancellery of the 14th century, while the linguistic examination deals with the penetration of the West Štokavian characteristics in these texts in the context of the manner of writing.

Key words: Stjepan II Kotromanić, cyrillic documents, Priboje, Radjen, Pribisav, Kupusac, orthography, uncial, semi-uncial, West Shtokavian dialect, manner of writing.

O paleografskim i jezičkim karakteristikama dokumenata nastalih u ćiriličnoj kancelariji bosanskog bana Stjepana II Kotromanića nije se pisalo mnogo budući da autori radova i studija o ovoj vrsti pismenosti u srednjovjekovnoj Bosni dokumente spomenute kancelarije uglavnom nisu uključivali u izvore i korpus proučavanja ili im, pak, oni nisu bili glavni izvori i osnovni korpus. Ostaje nejasno zašto je to tako s obzirom na činje-

nicu da su povelje ove kancelarije izdate još početkom 20. stoljeća, i to u više navrata.¹ Također, istih godina objavljeni su i faksimili koji su mogli poslužiti makar preglednoj paleografskoj analizi, što bi zasigurno dosta ranije obogatilo znanja o ovoj važnoj bosanskoj kancelariji. Stoga su posebno značajna postojeća saznanja o ovim dokumentima. Na osnovu izdanja L. Thallóczya (1906. i 1914) nastala je jedina studija koja se bavi isključivo jezikom dokumenata ove kancelarije – “О языкѣ нѣкоторыхъ боснійскихъ грамотъ XIV в.” (1914) – u kojoj se M. G. Dolobko najprije osvrće na govorne crte područja na kojem su ovi tekstovi nastali te potom predstavlja dokumente čuvane u Körmendu. Dolobko je u spomenutoj studiji komentirao i najvažnije ortografske karakteristike ovih povelja, npr. upotrebu ligatura, odnosno *ѣ* i *є* za sekvence */ja/* i */je/*, vrijednost slova *ѣ*rv, upotrebu nadrednih znakova itd., dok se o pismu i oblicima slova ne govori budući da mu, kako tvrdi ovaj autor, kvalitet materijala to nije dozvolio. Vrijedna su zapažanja ovog autora o najvažnijim fonološkim specifičnostima isprava – refleksima *jata*, sudbini *ь* i *ѣ*, slogotvornih *r* i *l*, palatalnih *l* i *n* i dr., ali su komentirane i najvažnije morfološke osobenosti ovih tekstova.

G. Čremošnik u studiji o bosanskim i humskim poveljama ne daje opis isprava nastalih u kancelariji bana Stjepana Kotromanića jer mu, kako navodi, prilike u kojima je studija nastala nisu to dozvolile te će opis ovih povelja dati drugom prilikom kada to bude moguće (1949–1950: 105). Čremošnik se na pismo ovih dokumenata osvrće prilikom opisa pisma Tvrtkovih povelja tražeći kontinuitet u razvoju pisma u bosanskoj državnoj kancelariji. Iako napominje da je s banom Stjepanom II Kotromanićem počeo progres bosanske države, s čim se uporedo ponovo uspostavlja i bosanska državna kancelarija, autor na osnovu faksimila koje je objavio Thallóczy (1906) zaključuje da se “pismo u Bosni u posljednjih 70 godina nije pomaklo ni za korak dalje” (Čremošnik 1949–1950: 115).² Osim toga, ističe da svi Stjepanovi dijaci pišu izrazitu majuskulu, Kupusac čak prastaru majuskulu, osim Radjena (kod Čremošnika *Radena*) koji piše upadljivu poluminuskulu. Od ostalih radova i studija treba spomenuti doktorsku disertaciju Nevena Isailovića “Владарске канцеларије у средњовековној Босни” (2014). Iako autor u okvirima diplomatike i s tog aspekta analizira bosanske kancelarije i dokumente nastale u njima, na osnovu dosadašnjih istraživanja i same građe osvrnuo se i na jezik i pismo bosanskih povelja. Domaći jezik na kojem su pisane povelje naziva *slovenskim*, a tezu o ikavici kao maniru, detaljno razrađenu kod L. Nakaš (2010), smatra neuvjerljivom

¹ Povelje kermendskog arhiva prvi je obznanio F. Šišić 1905. godine u radu “Iz arkiva u Körmendu”, a ubrzo poslije njega, uz određene ispravke, i L. Thallóczy u radovima “Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arkiva” (1906) i “Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter” (1914). Na temelju Šišićevih i Thallóczyjevih izdanja povelje su više puta objavljivane, pa su i neke pogreške prenošene u druga izdanja. Nedavno su povelje iz kancelarije Stjepana II Kotromanića objavljene u ediciji *Grada o prošlosti Bosne* (ANURS) u ćiriličnom izdanju i adaptaciji na savremeni jezik. Priređena izdanja popraćena su kratkim raspravama o diplomatskim osobenostima dokumenata. Ipak, najveća je vrijednost što su neke od povelja iz ove kancelarije odnedavno dostupne u digitalnom izdanju na stranici *Hungaricana – Hungarian Cultural Heritage Portal*: <https://hungaricana.hu/en/>, a upravo su ova digitalna izdanja poslužila za analizu i u ovom radu.

² Pauza od 70 godina rezultat je toga što od povelja bana Mateja Ninoslava pa do povelja bana Stjepana II Kotromanića nema sačuvanih dokumenata.

i ostaje pri tome da je ikavica u poveljama odraz narodnoga govora (Исаиловић 2014: 258). Kada je riječ o pismu, Isailović smatra da je tip dokumenta uvjetovao tip pisma. Tako je minuskula bila primjerenija pismima, a ustav i poluustav svečanijim diplomama. Ističe poznatu činjenicu da su se u Bosni ustav i poluustav duže zadržali, tj. da mu se pisari vraćaju nakon diplomatske minuskule Vlada i Tomaša Lušca. U vezi s bosančicom kao posebnim tipom pisma na području Bosne i Dalmacije Isailović slijedi stav T. Raukara prema kojem se bosančica može smatrati posebnim tipom brzopisa, ali tek kao novovjekovna varijanta (Исаиловић 2014: 265).³

Paleografska, ortografska i jezička analiza ćirilčnih tekstova svih pisara ove kancelarije pokazuje da su oni potekli iz bosanske škole. Iz tih isprava poznata su imena četverice dijaka koji su ispisivali diplomatske dokumente za Stjepana II Kotromanića. To su Priboje, Radjen, Pribisav i Kupusac. Osim rečene četverice, u Stjepanovoj kancelariji djelovao je i dijak Dražeslav Bojić, čije isprave nastale u tom periodu nisu sačuvane, ali on nastavlja rad u okviru Tvrtkove kancelarije. To saznajemo iz povelje kneza Vladislava, kneginje Jelene, bana Tvrтка I Kotromanića i njegovog brata Vuka upućenoj knezu Vlatku Vukoslaviću 1353. godine u kojoj Dražeslav piše kako je najprije bio dijak *velikoslavnoga gospodina bana Stjepana*: а се пнса дражеславъ днѣкъ гѣна бана тврѣтка надворѣнн пнсць а прѣво днѣкъ велнкославнога гѣна бана стѣпана. Budući da tekstovi dijaka Dražeslava Bojića iz razdoblja službovanja u kancelariji Stjepana II Kotromanića nisu sačuvani, a nedavno je jedan od dokumenata – *Prozorska listina* (1366) nastala za vrijeme njegovog djelovanja u Tvrtkovoj kancelariji – bio predmetom paleografskog ispitivanja M. Žagara (2016), naša analiza bit će ograničena na isprave četverice spomenutih dijaka.

Od tekstova koji su nastali iz ruke dijaka Priboja sačuvana su dva originala.⁴ Prva isprava, na kojoj je potpisan Priboje, darovnica je knezu Vukoslavu Hrvatiniću, sinu Hrvatina Stjepanića, pisana na Milima. Prema dataciji Thallóczya, isprava je sačinjena oko 1322. godine, ali se njen nastanak ipak treba pomjeriti u razdoblje oko 1326. godine budući da se ban Stjepan intitulira kao gospodin Humske zemlje te se “може датирати у време непосредно после победе бана Стјепана и Дубровника над хумском властелом Бранивојевић, што се одиграло 1326. године” (Мргич 2008: 14–15). Ovom darovnicom bosanski vladar poklanja knezu Vukoslavu, u znak njegove odanosti banu, župe Banjice i Vrbanju i u njima gradove Ključ i Kotor. Druga isprava, koja se ne sadrži ime pisara, ali se po paleografskim i jezičkim odlikama jednostavno

³ Za ovaj rad posebno su nam značajni podaci o broju dokumenata izdatih i sačuvanih u ovoj kancelariji. Tako Isailović (2014: 578–579) navodi 17 isprava nastalih u kancelariji bana Stjepana II Kotromanića, od čega je 8 na slavenskom jeziku, 8 na latinskom i 1 na italijanskom. Nažalost, 6 isprava je nestalo. Od 11 sačuvanih 4 su na slavenskom jeziku.

⁴ Priboje je autor ugovora Stjepana II Kotromanića s Dubrovčanima iz 25. oktobra 1332. Originalni tekst ovog ugovora nije sačuvan, ali je njegov prijepis (1430–1455) sačinio gramatig općine dubrovačke Nikša Zvijezdić te u njemu naznačio da je tekst pisao Priboje (Codex ragusinus, fol. 52b; Miklosich LXXXV; SSA 6, 37–39; Nakaš 35). Sačuvana su još najmanje dva dubrovačka prijepisa iz kancelarije Stjepana II Kotromanića: Dubrovniku o braći Gižlić (oko 1352, prijepis Đive Parmezana; DAD, Diversa Cancellariae 18, f. 64–65; Puc. II: 27; Stoj. I: 71, br. 78; GPB 1: 24), Dubrovniku (Stonska, 15. 2. 1333, pod Srebrenikom, prijepis Nikše Zvijezdića; DAD, Liber Privilegiorum, fol. 25–25; GPB 3, 36–38).

identificira Pribojevo autorstvo,⁵ nastala je također oko 1326. godine u Moštru, u hiži velikoga gosta Radosali.⁶ Njome bosanski ban daje knezu Vukoslavu Hrvatiniću svoju “vjeru gospodsku”.

Od ostale trojice pisara sačuvana je po jedna ćirilična isprava: dijak Radjen⁷ autor je darovnice banice Jelisavete i njenog sina bana Stjepana II Kotromanića knezu Vukcu Hrvatiniću nastale 1326–1329. godine. Kako se u intitulaciji kao auktor na prvom mjesto pojavljuje banica Jelisaveta, smatra se da je Radjen bio njen lični pisar. Treći pisar je Pribisav; on je autor darovnice kojom ban Stjepan ustupa sela velikom knezu Grguru Stipaniću, a isprava je nastala 1329–1330. godine. Četvrti dijak ove kancelarije – Kupusac – ispisao je 1331. godine povelju Pavlu Vukoslaviću.

Tip zapadnog ćiriličnog pisma koji se njeguje u kancelariji Stjepana II Kotromanića varijanta je (polu)ustavne ćirilice, s tim da se odrednicom (polu)ustavno ponekad pokušava imenovati kompromisni tip pisma koji stoji između ustavnog i minuskulnog pisanja. Ovakva kvalifikacija pisma u bosanskoj kancelariji prve polovine 14. stoljeća, kada su ćirilicu već zahvatili procesi minuskulizacije, u dosadašnjim istraživanjima objašnjavana je kao svojevrсна regresija, odnosno povratak starim bosanskim uzusima, a ‘starinski tip pisma’ gotovo u istom obliku služi i u kancelarijskoj prijepisci i u bogoslužnim knjigama (Mošin 1965: 177). Da je riječ o svojevrstnoj revitalizaciji (polu)ustavnog ćiriličkog pisanja u diplomatskim dokumentima govori i činjenica da je u 13. stoljeću bosanskim vladarima već dobro poznata minuskula (Žagar 2016: 35), pa se vraćanje tradiciji objašnjava sociolingvističkim razlozima – “kao svojevrstan otpor i inzistiranje na vlastitosti” (Ibid., 54).

Međutim, važno je naglasiti kako se pojmom poluustavno pismo nerijetko pokrivaju duktusi koje na različite načine zahvaćaju procesi minuskulizacije, što će se pokazati i na primjerima pisara iz ove kancelarije, a to samo dodatno usložnjava problem preciziranja podtipova pisma unutar jednog. Upravo je koordinacija u linijskom sistemu proces koji je odigrao važnu ulogu u formiranju posebnih slovnih oblika minuskule suprotstavljajući je ustavnom pismu.⁸ Dok je, načelno uzevši, minuskula rezervirana za svjetovne tekstove – diplomatske, upravne i poslovne – koji nastaju iz praktičnih razloga i u posebnim prilikama uglavnom iz nužde, svečani liturgijski tekstovi namijenjeni su povišenom, glasnom čitanju. To znači da se može govoriti o višem i nižem funkcionalnom registru, a to se svakako odrazilo u koordinaciji i linijskom ustroju, koja je u minuskuli u central-

⁵ O tome da je Priboje autor obiju isprava: Dolobko (1914: 230), Čremošnik (1949–1950: 155).

⁶ Oba teksta imaju identičnu intitulaciju – азъ свѣтн грѣѣрь а зовомь бѣнь стѣпанъ (Mili) i азъ стн грѣѣрь а зовомь бѣнь стѣпанъ (Moštre). Nema razloga ovako konstruiranu intitulaciju smatrati pisarevom pogreškom (Mrpih 2008: 14), posebno zbog toga što se javlja u jakoj poziciji u oba teksta, gdje omaškama nema mjesta, a to što je preuzima i Pribisav samo može biti dodatni dokaz njene tačnosti.

⁷ U tekstu darovnice stoji *Radēnъ*, a u literaturi se javlja i ikavski verzija imena – *Radin*. S obzirom na to da pisar već u intitulaciji ima *i < ě* (*Stipanъ*), ali ne i u vlastitom imenu, odlučili smo se za verziju *Radjen*.

⁸ Savremena paleografska proučavanja srednjovjekovnih tekstova govore da je slovna koordinacija odnosno minuskulizacija glavni pokretač promjena u pismu, a u osnovi dinamike promjena slovnih oblika leži težnja za ekonomiziranjem. V. o tome Žagar i Paskojević (2014: 221–222).

nom dijelu linijskog sistema jednostupnjevita, a reci su četverolinijski ustrojani, za razliku od ustavnog pisma čiji je linijski ustroj zapravo dvolinijski (Paskojević 2015: 35–36).

Međutim, kod pisara u kancelariji Stjepana II Kotromanića, uostalom kao i kod pisara bosanskih crkvenih tekstova 14. i 15. stoljeća, sva slova nisu uvijek smještena u dvolinijski sistem, pa i u definiranju tipa pisma kojim su pisani – u smislu ustava ili poluustava – nema saglasnosti.⁹ Naime, čisti ustav, koji bi trebao biti rezerviran za naj-svečaniji funkcionalni registar, čak ni u najstarijim crkvenoslavenskim tekstovima ne podrazumijeva čisti neprobijeni dvolinijski ustroj,¹⁰ pa se stoga i kancelarijska i crkvena verzija zapadnog ćiriličkog pisma 14. stoljeća često definiraju kao isti tip pisma¹¹ – *poluustav*.

Savremeni grafolingvistički pristupi govore u prilog tome da se kvalifikacija tipova pisma mora zasnivati na kriterijima funkcionalne naravi; dok svečani karakter crkvenog pisma uvjetuje i sporiji ritam pisanja, što implicira i sporije mijene slovnih formi, svjetovne tekstove zahvaća proces minuskulizacije s obzirom na to da nastaju iz praktičnih razloga. U procesu ubrzanog pisanja dolazi do mijene slovnih formi. Kada se razmatraju povelje nastale u kancelariji Stjepana II Kotromanića, nema sumnje u to da se proces minuskulizacije kao glavni pokretač promjena različito manifestira od teksta do teksta. Pismo dijaka Priboja, autora dviju navedenih isprava, dobro slijedi ustavnu pravilnost slova, kao i ravnomjerno liniranje, te općenito stvara utisak odanosti starijoj školi. Njega slijedi i Dražeslav Bojić, a velika sličnost njihovih rukopisa daje povoda za razmišljanje o tome da je Bojić učio zanat u istoj školi, možda čak i direktno od Priboja.¹² Iako je jasna tendencija produžavanja poteza pojedinih slova u zamišljeni četverolinijski sistem, i to onih koji se svojim slabim dijelovima izvijaju i u najstarijim ćiriličkim tekstovima, u svojoj cjelovitoj organizaciji tekst dijaka Priboja, kao i Dražeslava Bojića, bliži je majuskulnom pisanju, a koordinacija slova je onakva kakvu svjedoče i ustavni tekstovi: u gornji dio četverolinijskog sistema prelaze slova *u* i neznatno *jat* , dok u donji dio prelaze slova *z* , *h* i *r* . Na nivou slovne morfologije, na vezu sa starijim uzorima

⁹ O problemima definiranja tog tipa ćiriličkog pisma vidi detaljnije kod M. Žagara, koji pismo Dražeslava Bojića smatra (*polu*)ustavnim (2016: 41–42). Upravo iz istih razloga – metodološke nesigurnosti kojoj je rezultat nedovoljna proučenost ustavnih tekstova – također koristimo “kompromisni naziv” (*polu*)ustav.

¹⁰ To je u skladu s tumačenjem koje kaže “da ćirilički ustav, za razliku npr. od latiničke kapitale, nikad – pa ni u najstarijim sačuvanim tekstovima – nije podrazumijevao čisti neprobijeni dvolinijski ustroj. Donju liniju u ćiriličkim tekstovima staroslavenskoga kanona iz XI. st. (npr. *Savina knjiga*, *Suprasalski zbornik*) uvijek je probijao znatan dio slova: *dobro*, *zelo*, *ruci*, *her*, *šta*, *ci*, *ksi*, *psi*, *ypsilon* (pa time i *uk*), što je zapravo samo nastavilo praksu poznatu i u grčkim srednjovjekovnim (uncijalnim) tekstovima” (Žagar 2016: 39).

¹¹ V. Mošin tvrdi da je specifičan razvoj zapadne ćirilice, koja se rodila na dukljansko-humsko-bosanskom području, na teritoriji bosanske države formirao poseban sistem pisma i pravopisa. Petrificirana dukljansko-bosanska grafija ostala je izvan grafijske i pravopisne evolucije koja se desila u nemanjičkoj državi, a starinski tip pisma u bogoslužnim knjigama gotovo u istom obliku služi i u kancelarijskoj prijevici (1965: 177).

¹² O tome, osim izgleda pisma u kompletnoj organizaciji, možda govori i konstrukcija u njihovom potpisu: oba se potpisuju kao *ДНЊКЪ ВЕЛКОСЛАВНОГА РАНА БАНА СТЪПАНА*. O mogućnosti da se pismo učilo u određenoj školi govori i činjenica da se sličan oblik grafema /z/ kao kod Priboja javlja i kod dijaka Hrvatina u povelji kralja Ostoje od 5. 2. 1399, a ujedno istog oblika kao kod dijaka Stipana Dobrinovića, čiji je učenik Hrvatina najvjerovatnije bio. Čremošnik navodi da ovaj oblik grafema /z/ odaje staru bosansku praksu (1949–1950: 155). Toj školi bi se mogao pridružiti i dijak kralja Tvrtka II Novak Gojčinić (Čremošnik 1949–1950: 157).

koje slijedi ovaj pisar možda upućuje i arhaičnija verzija slova đerv bez prečke , koja se u takvom obliku javlja u najstarijim bosanskim crkvenoslavenskim tekstovima (Grickat 1961–1962: 247).

Za razliku od Priboja, dijak Pribisav nije tako uredan, a nebriljivost u ispisivanju isprave pokazuje se u brojnim greškama,¹³ ali i u upečatljivo neravnim redovima i neujednačenim slovnim formama, što je posebno izraženo u završnim redovima teksta. Slovne forme njegovog pisma govore o mogućnosti da on nije ni vješt pisanju kancelarijskih isprava. Neobičan je račvasti oblik slova *a* , koji izgledom podsjeća na štampano latinično A, zatim slova đerv čije je stablo dvaput presječeno , dok izgled pojedinih slovnih oblika ovog pisara možda približava epigrafskom pismu: slovo slično je onom na natpisima u Podgradinju (Vego, 82) i Vlađevini (Vego, 222), a slovo , , s izvijenim nadmetnutim dijelom u vidu krila, podsjeća na slova natpisa iz Hutova (Vego, 29) i Ljubljence (Vego, 321).

Kancelarijska varijanta ćiriličke grafije dijaka Radjena traži posebnu pažnju. Paleografske odlike njegovog pisma govore o drukčijoj tradiciji od one koju slijede ostali pisari ove kancelarije, čemu možda treba tražiti uzroke u ekstralingvističkim razlozima. Ako se uvaži da je Radjen lični pisar banice Jelisavete, koja je kćerka srpskog kralja Stefana Dragutina iz dinastije Nemanjića, održavanje diplomatskih veza s Nemanjićima moglo bi objasniti prodor pravopisnih odlika koje nisu karakteristika bosanske škole, a posljedica su ugledanja na pismo i jezik onih sa kojim je bio u stalnoj prijepisci.¹⁴ Na mogućnost da je Radjen došao iz okruženja banice Jelisavete (Исаиловић 2014: 109) ne daje potvrdu grafija njegovog imena u verziji s jatom, nego upravo upućuje na diftonšku vrijednost ovoga glasa, što daje povoda za promišljanje o prostoru s diftonskom vrijednošću jata kao mjestu njegova porijekla.

Paleografska analiza njegovog pisma ozbiljno narušava ocjene o izrazitoj majuskuli pisara kancelarije Stjepana II Kotromanića budući da ovaj duktus već zahvaća proces minuskulizacije.¹⁵ To je za proučavanje bosanske kancelarije naročito važno s obzirom na to da se ubrzavanje ovoga procesa u bosanskim ispravama obično povezuje sa dovođenjem na dvor logoteta Vlada u sklopu Tvrtkovog krunisanja za kralja. Međutim, Radjenovo pismo, osim što pokazuje da je minuskulna ćirilična varijanta poznata u banskoj kancelariji, potvrđuje i to da ova verzija pisma očito nema premoć, odnosno da nema status uzornog pisanja jer je ostali pisari ove kancelarije ne slijede. Mijene slovnih formi kojima Radjen ispisuje svoj tekst već su rezultat posljedice ubrzanog pisanja: slovo *a* produžava se u oba dijela četverolinijskog sistema , slovo *b* na putu je da dobije posve

¹³ Usp. npr. ove greške: бугарскомѹ (bugarьskomu), нрѹ (viru), вѣдѣсавомѹ (Vlědēsavomь), творѹ (dvorь), трѹгѹ (drugь), све (Save).

¹⁴ Također, Čremošnikov je stav da upravo ovakvo Radjenovo pismo, koje je zapravo zanimljiv prelazni stadij iz majuskule u minuskulu, jeste tip pisma kojim se u Srbiji pisalo za vrijeme kralja Uroša i sina mu Dragutina i da u tome leži ključ Radjenovog pisma. Dalje on navodi da je Radjen vjerovatno dijak banice Jelisavete te da je pismo donio sa sobom iz Srbije. Tome bi u prilog išla i činjenica da on jedini od svih pisara stavlja krst na početku povelje, što je jedinstven slučaj u bosanskim poveljama do 1376. godine (Čremošnik 1949–1950: 116).

¹⁵ Za pismo dijaka Radjena Čremošnik (1949–1950: 115) kaže da je *upadna poluminuskula* u kojoj je četverolinijski sistem već došao do punog izražaja, ali da slova stoje tek na sredini puta a minuskulu.

Na stariju tradiciju koju slijedi Priboje ukazuje pisanje slova *jery* u primjeru дѠтѡ (Mili), koje sigurno ne pokriva staru vrijednost budući da svjedočanstva njegove zamjene imamo još u Kulinovo doba. Kao što je već navedeno, na isti način se tumači i pisanje digrafa оу u tekstu Kupusca, iako je ovom dijaku poznato i slovo у: сѡходола, внкѡ, павлѡ. Pravopis pisara ove kancelarije govori i o različitim bilježenjima vrijednosti grupe št. Kod Priboja slovo щ najvjerovatnije ima vrijednost /št/: хоще, прндѡщн (Mili), ннзащоре, монщрн, хоще (Moštre), kod Pribisava se, pored primjera щнтковнѡ, javljaju i kombinacije št што i šć нѡнавнѡнѡ, ali i Kupusac pored щнтомѡ ima šć пнѡнѡнѡцоу, шѡнтовланнѡ.

Kad je riječ o jezičkim odlikama tekstova nastalih u ovoj kancelariji, potrebno je istaći da je u historiji jezika davno uočeno kako određene dijalekatske crte zapadnoštokavskih govora markiraju srednjovjekovne tekstove ovoga područja, a najvažnija od tih crta svakako je ikavizam. Tezom o *ikavskom pisanom maniru*¹⁷ u dosadašnjim proučavanjima pokušalo se odgovoriti na ikavizme koji su prisutni u tekstovima koji zasigurno nisu nastali na ikavskom dijalekatskom terenu, "iako nije objašnjeno kada, gdje, zašto i kako je taj manir nastao" (Nakaš 2010: 32). O razlozima izbora ikavizma, pa i njegovoj dominaciji u tekstovima srednjovjekovne Bosne, trebalo bi razmišljati i u kontekstu opće slike zapadnih govora (Ivić 1956: 145); ikavski su govori i u međuriječju Bosne i Vrbasa, a takav je i livanjsko-vrbaski dijalekt (Brozović 1963: 52; 1970: 387), čiji se ikavizam odražava u tekstovima pisanim u Visokom, Kreševu, Kraljevoj Sutjesci, Bobovcu, Trstivnici (Nakaš 2010: 38). Iako se o razlozima pobjede ikavizma u pisanom izrazu srednjovjekovne Bosne još uvijek može samo nagađati, obojenost većine crkvenoslavenskih tekstova¹⁸ ovim refleksom te granice njegove rasprostranjenosti u epigrafskim tekstovima¹⁹ ukazuju na prestižnost ikavskih likova u odnosu na one u kojima se tradicionalno bilježi slovo jat, a kada određena jezička crta postane prestižna, kao što je to slučaj s ikavizmom, ona postaje i nadregionalna.²⁰

¹⁷ Teza o ikavskom maniru rukopisa srednjovjekovne Bosne istaknuta je prije H. Kune. O ikavizmu kao pi-sarskoj tradiciji odnosno maniru govorio je dijalektolog P. Ivić (1956: 145), ali i A. Belić: "Иако је у Босни (нарочито западној) икавизам у народној употреби, ипак оваква искључива употреба показује манир, стил канцеларије" (1956: 83).

¹⁸ Doista je teško pretpostaviti da je većina sačuvanih bosanskih crkvenih kodeksa s ikavskoga terena, ali treba imati u vidu i to da se i u rukopisima koji su pisani na prostoru istočnobosanskog dijalekta, kao npr. Čajn. i Ev. iz Dovolje, nalaze ikavizmi.

¹⁹ Npr., natpisi sa prostora istočnobosanskog i istočnohercegovačkog dijalekta također imaju ikavizme; ikavski refleks najprisutniji je u leksemama koje su ujedno i najfrekventnije u epigrafskom žanru, a to su oblici glagola *sěći*, vlastito ime *Stěpan* i naziv za stečak – *bělěg*. Stoga ovi likovi mogu ilustrirati dokaz funkcioniranja ikavizma u okviru manira: *usiče* (Opličići, 33), *siče* (Boljuni, 66), *usiče* (Vladevina, 223), *isikoše* (Ričica, 242), *usiče* (Vladevina, 223); *Stipko* (Premilovo, 89), *Stipka* (Veličani, 102); *biligь* (Humsko, 190), *biligь* (Sni-ježnica, 305). Usp. u zbornicima M. Vege (1962–1970).

²⁰ U tom smislu L. Nakaš kaže sljedeće: "Da bi se uopće moglo govoriti o ikavskom pisanom maniru u *ukupnoj* pismenosti srednjovjekovne Bosne potrebno je upravo pretpostaviti da je negdje na njenom teritoriju jedno vrijeme u govoru prirodno funkcionirao ikavizam. Trebalo je, također, da ikavizam ima i neku simboličku vrijednost – u smislu prestižnog govora (...) Treba li spominjati da to mjesto i vrijeme mora biti uistinu posebno da bi se govorne odlike počele javljati u pismu? Prije svega, to je mjesto u kojem postoji pisana i duhovna kultura, čemu temelj mora biti i u određenom materijalnom blagostanju. Takav argument po sebi je dovoljan za status prestižnosti jednog idioma" (2010: 33).

Međutim, pisari koji djeluju u kancelariji Stjepana II Kotromanića ne pokazuju isti odnos prema unošenju ikavskih likova u svoje tekstove.²¹ Jezik dijaka Priboja, čije su povelje nastale u Milima i Moštru, čuva diftonšku vrijednost jata, bez primjera ikavizma, dok u nešto mlađe povelje prodire ikavizam, ali ne podjednako kod svih pisara: Radjen, uz čuvanje slova jat na etimološkom mjestu, ikavizme bilježi samo u vlastitim imenima: *СТНПАНЬ*, *КАТАЛННННЬ*, a ekavski lik *СТЕПАНОМЬ*²² trebao bi biti posljedica utjecaja jezika adresata. Izraženiji ikavizam javlja se kod Pribisava: *СТНПАНЬ*, *СТНПАНННХ*, *(В)НРХ*, *ПРНДА*, *ВНРЬНО*, *ВНКЕ*, *ВНКОМЬ*, *СВНДОЦН*, *СВНДОКЬ*, *ПОСЛАНДН*,²³ a naročito Kupusca: *СТНПАНЬ*, *ВНДНННН*, *УЛОВНКОУ*, *ВНКХ*, *ВНКОМА*, *НСНКОШЕ*, *НЕВНРЬНННЬ*, *СВНДОЦН*, *СВНДОК*, *СТНПОЕ*, *АНТЬ*, što možda ukazuje na ikavski organski idiom ovih pisara. Ovakvo tumačenje podržava prisustvo drugih zapadnih crta u njihovim tekstovima. Refleks *va*, *vaz*-²⁴ javlja se upravo kod Pribisava *ва* i Kupusca *ва*, *вазех*, dok Priboje i Radjen imaju refleks */u/* ili neizmijenjenu grupu u uvodnim pasažima, u jakoj poziciji teksta – invokaciji – što je signal veze sa crkvenoslavenskim jezikom.

Zapadnoštokavskim crtama pripada i refleks praslavenskog jotovanja **/dʒ/ > /j/* koji se bilježi kod Priboja *ωτ мее до мее*, *ωс҃уєннѣ* (Mili), *ωτ мее до мее* (Moštre), Radjena *гѡсѡнѡ*, *госпоє*, *гѡсѡмь* i Kupusca *ωτ мее до мее*, dok šćakavizam prodire u tekstove Pribisava *нєнавншн* i Kupusca *пнш҃єннѡу*, *шннѡвланннѣ*. Zbog svega toga sasvim je osnovano pitanje da li ovakva distribucija jezičkih izoglosa nešto govori o mjestima nastanka ovih dokumenata odnosno porijeklu pisara?²⁵ Čini se da bi spoj ikavizma, */va/ < вь*, */j/ < /*dʒ/* te šćakavizma u tekstovima Pribisava i Kupusca mogao ukazivati na njihovo zapadnije porijeklo, dok bi Priboje i Radjen mogli biti sa središnjeg prostora na kojem se još uvijek čuva diftonška vrijednost jata. Ako je ovakvo tumačenje prihvatljivo, onda ovakav refleks jata kod Pribisava i Kupusca nije rezultat usvajanja ikavice kao prestižne, ili preciznije – njihov ikavizam ne funkcioniра u okviru manira, nego dolazi iz organskog idioma, očito zapadnijeg.

Kada se sve navedeno uzme u obzir, dolazi se do zaključka da bi detaljnije proučavanje bosanskih i humskih povelja doista moglo korigirati neka od uvriježenih tumačenja – pa i poimanje bosanskoga pisanoga manira – a ispitivanje isprava u njihovoj ukupnosti zasigurno bi otvorilo put novim spoznajama.

²¹ O refleksima jata u ovim dokumentima može se vidjeti i kod Dolobka (1914: 236–239).

²² Ovdje je zapravo riječ o vladarskoj tituli *stepan* (ovjenčan, okrunjen) u kojoj se ispoljio raški ekavizam.

²³ Njegov ikavizam rezultira pojavu jata na mjestu etimološkog */i/* – *ВѢДѢСАВОМЬ*, kao što i vokalizacija poluglasa omogućava miješanje slova *a* i poluglasa: *аза*, *брьть*, *крѣмь*, *кнѣза* (пом.), *морь*.

²⁴ U refleksu *ва(-)*, *ваз-*, *вас-* (< *вьс-*) u bosanskim diplomatskim dokumentima J. Grković-Mejdžor vidi crkvenoslavenske forme, a ne čakavske crte (2012: 25: f 18). Međutim, prije će biti suprotno s obzirom na to da se refleks *ва* često bilježi kod pisara u čijem se idiomu prepoznaju i druge *zapadne* crte, premda ne treba isključiti ni drugu mogućnost, posebno kod pisara koji su pod jačim utjecajem raške norme.

²⁵ Budući da se na osnovu različitih mjesta datiranja povelja mora pretpostaviti da je kancelarija Stjepana II Kotromanića putovala s vladarom (Brković 1985: 25), valja pretpostaviti da su i pisari s različitih dijalekatskih područja.

Literatura

- Belić, A. (1956), *Istorija srpskog jezika*, Matica srpska, Beograd
- Brković, M. (1985), "Diplomatičke formule biblijsko-teološkog sadržaja u latinskim poveljama bosansko-humskih vladara i velmoža od XII. do XV. st.", *Croatica Christiana periodica*, Vol. 9, No. 15, Zagreb, 24–35.
- Brozović, D. (1960), "O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata", *Zbornik za filologiju i lingvistiku III*, Matica srpska, Novi Sad, 68–89.
- Brozović, D. (1961–1962), "O jednom problemu naše historijske dijalektologije: stara ikavsko-ijekavska granica", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 4/5, Novi Sad, 51–57.
- Brozović, D. (1963), "O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata", *Filologija*, 4, 45–54.
- Brozović, D. (1966), "O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 2, Zagreb, 5–30.
- Brozović, D. (1970), "O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije", *Makarski zbornik*, I, 381–405.
- Brozović, D. (1973), "O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine", Simpozij "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", *Radovi III*, Muzej grada Zenice, Zenica, 81–88.
- Čremošnik, G. (1948), "Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija, sv. III, Sarajevo, 103–144.
- Čremošnik, G. (1949–1950), "Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka II", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija, sv. IV–V, Sarajevo, 106–199.
- Čremošnik, G. (1963), "Srpska diplomatska minuskula", *Slovo*, No. 13, 119–135.
- Dolobko, M. (1914), "O jazykě někatoryhъ bosnijskihъ gramotъ XIV v.", *Izvěstija Otdělenija rýsskogo jazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk*, XIX/4, 1–29.
- Đorđić, P. (1971), *Istorija srpske ćirilice – paleografsko-filološki prilozi*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd
- Grickat, I. (1961–1962), "Divoševo evanđelje", Filološka analiza, *Južnoslavenski filolog*, knjiga XXV, 227–295.
- Grković-Mejdžor, J. (2012), "Srednjovjekovno jezičko nasleđe Bosne i Hercegovine", ANURS, Banja Luka, 17–35.
- Isailović, N. (2014), *Vladarske kancelarije u srednjovjekovnoj Bosni*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
- Jurić-Kappel, J. (2008), "O dijalekatskim temeljima srednjovjekovne bosanske (vjerske) pismenosti", *Slovo*, sv. 56–57, Zagreb, 209–218.
- Kuna, H. (2008), *Bosanska srednjovjekovna književnost*, Forum Bosnae, Sarajevo
- Mošin, V. (1965), "Metodološke bilješke o tipovima pisma u ćirilici", *Slovo*, 15–16, 150–182.
- Mrgić, J. (2008), "Povelja bosanskog bana Stjepana II Kotromanića kojom knezu Vukoslavu Hrvatiniću daje župe Banjice i Vrbanju sa gradovima", *Grada o prošlosti Bosne*, knjiga 1, ANURS, Banja Luka, 11–22.
- Nakaš, L. (2010), *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Nakaš, L. (2011), *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Posebna izdanja, knjiga X, sv. I, Sarajevo

- Paskojević, K. (2015), "Paleografsko istraživanje ćirilичne diplomatske minuskule na trima dokumentima o otkupu Sokol grada", *Anali Dubrovnik*, 51/3, 31–77.
- Šišić, F. (1905), "Iz arkiva u Kormendu", *VZA*, 7, 209–227.
- Thallóczy, L. (1906), "Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormenskog arhiva", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XVIII, 401–444.
- Thallóczy, L. (1914), *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig
- Vego, M. (1962–1970), *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Izdanje Zemaljskog muzeja, I–IV, Sarajevo
- Žagar, M. (2016), "Paleografska analiza Prozorske povelje iz 1366. godine (Prilog problematiziranju tipologije ćirilичkog pisanja u srednjovjekovnoj Bosni)", u: *Bosanski ban Tvrtko "Pod Prozorom u Rami"*, Općina Prozor–Rama i Synopsis d.o.o. Zagreb, 33–60.
- Žagar, M., Paskojević, K. (2014), "Ćirilичke isprave dubrovačke kancelarije XV. stoljeća između minuskule i kurziva", *Filologija*, No. 62, 221–247.

Sébastien Moret: Organska i lingvistička Jugoslavija Aleksandra Belića

Ne postoji nedostatak uglova iz kojih se možemo baviti radom čoveka koga smo nekada smatrali “najvećim lingvistom jugoslovenskog prostora” (Točanac 1995–1996: 238) ili “najznačajnijim jugoslovenskim lingvistom dvadesetog veka” (Mindak 1996: 85). André Vaillant (1890–1977) je u svom životopisu umrlog ukazao na to da je Belić u isto vreme bio i “[d]ijalektolog, akcentolog, komparolog slovenskih jezika, opšti lingvističar” i stručnjak i žestok promoter “svog jezika, srpsko-hrvatskog” (Vaillant 1960: 14). Mogli bismo ga takođe spomenuti i kao “neumornog organizatora” i “okupitelja slavista” čija je uloga bila “kapitalna” (Mazon 1960: 338) u vremenu između dva rata, u postavljanju na noge prvih kongresa slavista i, od pedesetih godina prošlog veka, u okupljanju slavista iz različitih delova sveta (Ibid., 339–340).

Aspekt Belićevog života i dela kojim se želimo pozabaviti tiče se njegove ekstralingvističke aktivnosti kao eksperta i “diplomate”, aktivnosti koja je već nekoliko puta razmatrana u istraživanjima (između ostalog: Lederer 1963; Ekmečić 1980; Stokes 1980; Трговчевић 1986). Belić je zapravo bio i “naučnik patriota” koji je delao, tokom i nakon Prvog svetskog rata, u ime priznavanja nezavisnosti jugoslovenskih naroda oslobođenih iz okrilja imperijalizma. Od početka rata (Трговчевић 1986: 30) obratila mu se srpska vlada koja je želela da on “angažuje svoje najbolje stručnjake kako bi se izradile geografske mape i brošure u kojima bi bio predstavljen, zajedno sa naučnim argumentima, program ujedinjenja Jugoslavena” (Pavković 1998: 83), već tada u svetlu mogućeg održavanja mirovne konferencije (Трговчевић 1986: 30–31). Belić će čak završiti i kao član jugoslovenske delegacije na Parisko-versajskoj mirovnoj konferenciji, u sklopu etnografskog i istorijskog odeljka (Lederer 1963: 314).

U okviru ove studije želimo analizirati seriju Belićevih tekstova napisanih i objavljenih na francuskom jeziku tokom i nakon Prvog svetskog rata (od kojih su neki potpisani “Bélitch”), u kojima je lingvistikom opravdavao težnje svoje vlade.

Aleksandar Belić i Niška grupa

Francuska je imala svoj Komitet za studije [*Comité d'études*], Sjedinjene Američke države svoj Inquiry (Moret 2017: 11). Brzo nakon početka Prvog svetskog rata Srbija je takođe rešila da oformi grupu eksperata koja je bila zadužena za pisanje izveštaja i studija radi predstavljanja i opravdavanja srpskih nacionalnih zahteva na mirovnim konferencija-

ma, koje će neminovno biti sazvane nakon završetka konflikta (Ekmečić 1980: 20–21). U Srbiji je tako nastala Niška grupa (Ibid., 21), koja je dobila ime po imenu grada koji je tokom rata bio prestonica Srbije (Stokes 1980: 55).

Od avgusta 1914. godine (Ekmečić 1980: 20) nekolicina srpskih naučnika su na ovaj način bili sazvani i zaduženi da izlože, kroz svoje naučno delovanje, osnovanost ambicija srpske vlade, to jest nezavisne jugoslovenske države koja bi, pored Srba, Hrvata i Slovenaca, mogla takođe ujediniti i Bosance i Bugare (Ibid.). Ako je geograf i antropolog Jovan Cvijić (1865–1927) preuzeo na sebe da prikaže geografsko jedinstvo i zajednički razvoj jugoslovenskih teritorija (Ibid., 21) – “Nacionalno srpsko-hrvatsko-slovenačko jedinstvo, stoga, ne počiva isključivo na primitivnom srodstvu Srba, Hrvata i Slovenaca; niti se zasniva isključivo na postojanju jednog srpsko-hrvatskog književnog jezika niti na zajedničkoj književnosti u određenoj meri, kao što se obično misli. Stvaranju zajedničkog književnog jezika prethodio je dug period ujedinjenja i etničkog i etnobiološkog stapanja, u vreme Venecije i Turaka. Baš zahvaljujući tome, nacionalno jedinstvo ima duboku osnovu, istinski nacionalnu osnovu, te je stoga ona [...] mnogo čvršća nego što određene trenutne činjenice mogu ukazivati” (Cvijić 1923b: 266) – Belić je u međuvremenu predstavio svoje lingvističke argumente (koji će biti predstavljeni u ovoj studiji) koji su sa jasnoćom morali ukazivati na to da su u drevnim vremenima “svi srpsko-hrvatski dijalekti, uključujući i slovenačke, bili lingvistički ujedinjeni” (Ekmečić 1980: 22).

Ovo “jugoslovensko pitanje” bilo je predmet brojnih studija, nekih na srpskom, kao što je npr. Belićev tekst pod naslovom *Srbija i južnoslovensko pitanje*, koji je objavljen u vidu rukopisa u Nišu 1915. godine (Ibid.; Stokes 1980: 55). Međutim, velika većina srpskih studija o jugoslovenskom pitanju su bile napisane na francuskom, na šta ukazuju i Belićevi tekstovi koji će u daljem tekstu biti analizirani, ili Cvijićevi članci objavljeni 1923. godine u *Revue des études slaves* – ‘Pregledu slovenskih studija’ pod naslovima “Migracije u jugoslovenskim zemljama: prilagođavanje na životnu sredinu” (Cvijić 1923a) i “Migracije u jugoslovenskim zemljama: njihove posledice” (Cvijić 1923b). Odabir francuskog jezika nije bio naivan. Pored njegove ekspanzije, kao i mesta koji je francuski zauzimao u epohi koju je opisao sam Belić – “Okolnosti stvorene ovim ratom doprinele su da se poznavanje francuskog jezika značajno rasprostrani. Možda nikada, od kako ovaj svet postoji, nijedan jezik nije za tako kratko vreme, poput francuskog danas, imao toliki broj privrženika koji će uskoro biti u različitim delovima sveta, posedujući veće ili manje poznavanje francuskog jezika” (Bélich 1919d: 3) – ne sme se zaboraviti da je francuski u datim godinama još uvek smatran jezikom diplomatije i da se koristio u ministarstvima inostranih poslova i ministarstvima pravde te da je, kao takav, bio zvanični jezik mirovnih konferencija održanih 1919–1920. Stoga, na neki način, bio je jezik koji smo morali koristiti ako smo želeli da nešto predstavimo.

Među Belićevim tekstovima na francuskom koje želimo predstaviti i analizirati pojedini su bili objavljeni u vidu brošura ili knjiga (na primer Bélich 1919b i 1919d). Ovim radovima dodaćemo i manje poznate članke koje je Belić napisao 1919. godine za *Revue yougoslave* ‘Jugoslovensku reviju’ (Bélich 1919a; 1919c; 1919e), časopis koji je osnovan 1918. godine, neposredno nakon primirja, pod pokroviteljstvom Saveza srpskih, hrvat-

skih i slovenačkih akademika, čiji je Belić bio predsjednik (Valcic-Bulic 2005: 343),¹ kao i dva članka objavljena 1921. i 1925. godine² u dva velika francuska časopisa o slavistici: *Le monde slave* ‘Slovenski svet’ (Belić 1925) i *La revue des études slaves* ‘Časopis za slovenske studije’ (Belić 1921).

Kako bismo biografiju Belića, eksperta i “diplomate”, učinili što kompletnijom, voleli bismo kratko naglasiti da je, uvek spreman na saradnju sa srpskom vladom, ovaj lingvista (kao i drugi srpski naučnici sa njim³) redovno bio izaslan, tokom rata, u misiju u inostranstvo,⁴ uvek u službi promovisanja *južnoslovenskog pitanja*. Tako je 1915. godine⁵ putovao u Rusiju; početkom aprila date godine Belić i njegov kolega slavista Ljubomir Stojanović (1860–1930) izaslani su u Petrograd kako bi pridobili pomoć i podršku ruske vlade (Трговчевић 1986: 40–45; Petrovich 1980: 76) u nadi da će zaustaviti tekuće razgovore između Saveznika i Italije, diskusije koje će dovesti do potpisivanja tajnog Londonskog ugovora (26. april 1915) prema kojem bi Italija, koja je tada odlučila da ostane neutralna uprkos svom članstvu u Trojnoj alijansi, dobila određene teritorije, naročito srpske, u zamenu za ulazak u rat protiv centralnih sila. Napominjemo da je tokom svog boravka u Petrogradu Belić održao predavanje na temu *međusobnih odnosa balkanskih saveznika* (Белич 1915).

Jugoslovenski organizam

Kao što smo prikazali u drugim istraživanjima,⁶ tekstovi koje su izdale nacionalne delegacije, a koji su imali za cilj razotkrivanje raznolikih ambicija i pretenzija, sadržavali su argumente u kojima su *prirodno* i *organsko* stajali rame uz rame. Trebalo je dati težinu zahtevima, dokazujući njihov prirodni i organski karakter. Ovo će takođe biti slučaj sa jugoslovenskim studijama (Ekmečić 1980: 20) pa, stoga, i sa Belićem.

¹ Osnivanje ovog časopisa nije izuzetak. Suočeni sa Srbijom “koja je okupirana, i na tački brisanja sa mape”, srpski prognanici vrsno su iskazali “značajnu intelektualnu aktivnost”, koja je dovela do osnivanja “srpskih periodika, gotovo svuda gde su Srbi bili privremeno naseljeni” (Ibid., 341). Naime, Krf je svedočilo stvaranju *Srpskih novina* i *Zabavnika*; u Solunu je osnovana *Pravda*; Bizerta je u Tunisu svedočila stvaranju časopisa *Napred*, a Ženeva u kreiranju časopisa *La Serbie* ‘Srbija’, *La nouvelle Serbie* ‘Nova Srbija’ i *Yougoslavie* ‘Jugoslavija’ (Ibid., 341–342).

² Početkom dvadesetih godina prošlog veka Belić se ponovo latio ove teme; ovo se možda može objasniti činjenicom da, uprkos priznavanju novog kraljevstva na mirovnim konferencijama, pogranični sukobi s Italijom nisu prestajali, pri čemu Italija zauzima i Rijeku (Fiume) 1924. godine. O italijanskim zahtevima, cf. Bélič 1919a.

³ Na primer, antropolog i geolog Jovan Žujović (1856–1936) bio je poslan u Pariz, a pravnik Božidar Marković (1874–1946) je proveo tri godine u Ženevi (Трговчевић 1986: 40).

⁴ Prema L. Trgovčeviću (Ibid., 329), ovo su “planovi” Belića tokom rata: proveo je 1914. i 1915. u Srbiji, s izuzetkom meseca maja i juna 1915. godine, tokom kojih je boravio u Petrogradu; čini se da je period od januara do maja 1916. godine proveo u Rimu, pre povratka u Rusiju, gde je boravio od juna 1916. do avgusta 1917. godine; na kraju, 1918. godinu je proveo u Parizu.

⁵ O njegovom putovanju, cf. Šepić 1960.

⁶ Cf. na primer: More 2017.

Od samog prvog broja *Jugoslovenske revije*, u martu 1919. godine, Belić potvrđuje usidravanje u prirodi Jugoslavije, čiji se temelji “nalaze u istoriji i prirodi njenih ljudi, kao i u prirodi stvari koje ga okružuju” (Bélich 1919e: 8): “Jugoslavija nije više kombinacija političara; ona nije više vizija nacionalnih proroka, među kojima je bio Ljudevit Gaj⁷, niti je ona slika budućnosti velikih istoričara poput Račkog.⁸ Danas je ona jedan živ i osjetljiv organizam, osjetljiviji sada nego što će možda ikada biti, jer je tokom ovog rata proživela jednu od najvećih moralnih kriza i žrtvovala više krvi nego što je ikada izgubila” (Ibid., 12). U daljem tekstu, metaforičke reference na svet živih nastavljaju da se nižu: tokom rata, Jugoslavija je bila pogođena “teškom bolešću”, ona je sada u “oporavku”, pre no što započne svoj “novi život” (Ibid.). Dakle, zaista postoji jedna “prirodna” Jugoslavija, ona koja je “upravo oformljena od strane svih srpsko-hrvatsko-slovenačkih zemalja” (Ibid., 8), ona koja označava “integralno” udruživanje (Ibid., 10)⁹ “svih pokrajina Jugoslavije” (Bélich 1919e: 9), “od tri dela jugoslovenskih naroda” (Ibid.), pri čemu su stanovnici “ujedinjeni krvlju” (Ibid., 11). Volja Srba, Hrvata i Slovenaca da žive zajedno – oni “su pokrenuti istom željom za ujedinjenjem i istim nacionalnim težnjama” (Bélich 1918: 247) – bila je, u svakom slučaju, jednoglasna i izuzetna, kako navodi Belić:

“Kako se ne diviti ljubavi koju čak i Slovenija iskazuje prema ovoj državnoj zajednici? Sa prestonicom u Ljubljani, Slovenija je daleko od Srbije i od Beograda; čak ni u najdavnija vremena, niti u najskorijoj prošlosti, ona nikada nije bila deo političke celine sa Srbijom. Međutim, njena želja za formiranjem jedne države sa Srbijom bila je toliko strastvena da bi se moglo reći da je neprijateljska ruka ovu zajednicu mogla slomiti samo juče. Hrvatska, koja je vekovima pokušavala da profitira od svog ‘državnog zakona’ kako bi se odvojila u što je većoj meri moguće od Mađarske, nije imala dovoljno reči i jakih izraza kako bi naglasila neophodnost za najozbiljnijim i najbližim vezama između nje i drugih srpsko-hrvatsko-slovenačkih zemalja.” (Ibid., 9)

Prema Beliću, ova želja za “jugoslovenskom unijom” (Ibid.) svedoči o zajedničkoj “nacionalnoj svesti” povezanoj sa “zajedničkim poreklom” (Ibid.) koje dele. Tokom nekoliko vekova, različite jugoslovenske zemlje su bile integrisane u različite političke strukture, ali “ovo državno razdvajanje nije ih moglo razdvojiti po pitanju nacionalnog stava” (Ibid.). Veze između njih su opstale, iako do skora nisu bile otkrivene: “Bilo je dovoljno da austrougarska spoljna maska nestane kako bi se njihove veze, koje su do tada bile skoro pa nevidljive, pojavile u svetlu dana” (Ibid.). Kao rezultat toga, “trenutna [jugoslovenska] država ne predstavlja ništa više do jednog spoljnog oblika ostvarene, postojeće i nakon dugo godina ostvarene nacionalne unije” (Ibid., 10). Korišćeni pridevi nisu odabrani bez nekog interesa, jer Jugoslavija je stvarnost koju “moramo blagosloviti

⁷ Tiče se Ljudevita Gaja (1809–1872), hrvatskog lingviste, političara i pisca, koji je bio vođa nacionalnog ilirskog (hrvatskog) pokreta i reformator hrvatskog alfabeta. – S. M.

⁸ Tiče se hrvatskog istoričara Franja Račkog (1828–1894). – S. M.

⁹ Ovim poimanjem integrisane Jugoslavije, Belić se pridružio ideji jugoslovenskog “narodnog jedinstva” koja se vodila tvrdnjom da Srbi i Hrvati čine jedan isti narod. Kao što ćemo videti, Belić neće izostaviti Slovence, jer će ih takođe uvrstiti u njedra ujedinjene Jugoslavije. O pitanju *narodnog jedinstva*, možemo konsultovati: Banac 1984: 98 etc.

[...], stvarnost koja predstavlja ono što je najsvetije u koncepciji prava jednog naroda” (Ibid., 12). Za Belića, “isto poreklo” (Ibid., 9) koje ujedinjuje Srbe, Hrvate i Slovence u Kraljevinu ima jednu lingvističku realnost, a kako bi se ukazalo na to, on će se osloniti na istoriju srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika.

U svojoj argumentaciji, Belić želi da “govori kao lingvista” (Belić 1921: 21) i odbija da koristi termine “srpski”, “hrvatski” i “slovenački” za određivanje jugoslovenskih jezika:

“Danas je opštepoznato, čak i onima koji nemaju duboko znanje o tajnama slavistike i nauke o jeziku, da nazivi srpski, hrvatski i slovenački ne potpomažu mnogo razumevanje sličnosti koje postoje između jezika ili dijalekata koje govore Srbi, Hrvati i Slovenci. To su časna istorijska imena koja njihovi narodi sa ponosom nose danas; ali, ni trenutno, a ni u prošlosti, nisu određivale lingvističke individualnosti.” (Ibid., 20)

Prema njemu, nije adekvatno koristiti termine *srpski*, *hrvatski* i *slovenački*, jer

“postoje Hrvati koji govore kajkavski, drugi koji govore čakavski i oni koji govore štokavski, dok Slovenci i Srbi govore samo jednim delom kajkavskim i štokavskim dijalektom. Identifikovanje nacionalnih naziva i dijalekata bi predstavljalo veštačko i netačno odvajanje dijalekata, a primena nacionalnih pojmova na ceo domen lingvističkih jedinica bi predstavljalo proizvoljno širenje nacionalnih ili političko-nacionalnih odrednica na predmete koji nemaju direktnih veza sa ovim oznakama.” (Ibid., 27)

To bi bilo isto što i ne “dati svakom predmetu svoje ime” (Ibid.). Umesto toga, Belić predlaže korišćenje “dijalektoloških oznaka koje obuhvataju sav lingvistički sadržaj u domenu Slovenaca, Hrvata i Srba” (Ibid., 21):

“Savremeni srpsko-hrvatski jezik se sastoji, koliko znamo, iz tri dijalekta: *štokavski*, koji je osnova književnog jezika Srba i Hrvata, i koji obuhvata najveći deo kontinentalne oblasti, *čakavski*, koji je, uglavnom, govor ostrva, dalmatinskog Primorja i Istre, i *kajkavski*, koji se govori u Hrvatskoj severno od Kupe i koji, uglavnom, obuhvata tri županije stare Hrvatske [...]. Poslednji možemo nazvati takođe *hrvatskim kajkavskim* dijalektom, kako bismo ga razlučili od slovenačkog, kojem možemo nadenuti ime *kajkavski slovenački* i koji obuhvata sve slovenačke govornike.” (Ibid.)

Belić će, dakle, koristiti termine *štokavski*, *čakavski* i *kajkavski* i prikazati ih “vraćajući ove dijalekte na njihove najranije odnose” (Ibid.), koji su imali ne samo zajedničko poreklo, već su pratili zajednički razvoj proistekao iz “zajedničkog života” (Ibid., 24; naglašeno od strane Belića). Ovi originalni međusobni odnosi su bili prikazani načinom na koji su jugoslovenski dijalekti tretirali “praslovenske grupe *tj* i *dj*” (Ibid., p. 21). Prema Beliću, prelaz njihovih grupa *tj* i *dj* u odgovarajućim izrazima u kajkavskom, čakavskom i štokavskom se ne može opisati drugačije do kao posrednička faza koja je zajednička za sva tri dijalekatska varijeteta:

“Preslovenske grupe *tj* i *dj* su se razvile kod Srba, Hrvata i Slovenaca, tokom perioda njihovog jedinstva, u *t’* i *d’*, zatim [...], u daljem razvoju (prva faza), *d’* je kod govorni-

ka kajkavskog i čakavskog sve više i više gubilo svoj eksplozivni karakter, dok je kod govornika štokavnog očuvan. [...] Pre svega, kajkavski, čakavski i štokavski, vraćeni su ovom osobinom koja je karakteristična za klasifikaciju svih jugoslovenskih govornika, u stanje neposrednog i direktnog jedinstva. Ovaj zajednički govor je karakterističan po glasovima *t'* i *d'* koji se prenose i na njihove kasnije dijalekte. Kažem: na njihove kasnije dijalekte, jer ova osobina, zajednica *t'* i *d'*, ih zapravo vraća u okrilje zajedničkog govora [...]" (Ibid., 22–23)

Prema Beliću, "ne postoji samo jedna osobina koja se suprotstavlja ovoj tvrdnji"; suprotno tome, druge osobenosti govore u korist jednog "perioda ujedinjenosti", kao što su "-ga u genitivu jednine prideva i zamenice, i td." (Ibid.).

Ovu jezičku zajednicu Belić postavlja "u davna vremena kada ovi govori nisu još uvek bili preneseni širom balkanskog polustrva" (Ibid.). Ona nije bila ni savršena ni potpuna, uzevši u obzir da su već postojale "neke dijalektološke podele" (Ibid.), ali se sastojala iz ne više od "tri lagane nijanse" (Ibid., 24) koje nisu imale nikakav uticaj na tadašnje jugoslovensko jedinstvo: "Međutim, ono što je ovde najznačajnije jeste da postojanje njegove tri dijalektološke nijanse, kajkavskog, čakavskog i štokavskog, nije razdvojilo njegove govornike jedne od drugih, niti su ova tri dijalekta počela izolovano da se razvijaju" (Ibid.). Suprotno tome, "sve vodi ka tome da pretpostavimo da su između njih u to vreme postojale izuzetno jake veze, te posebno neuobičajeno bliske veze između kajkavskog i čakavskog" (Ibid.). Dakle, postojao je jedan period lingvističkog jedinstva tokom kojeg su Srbi, Hrvati i Slovenci pričali "jednim istim zajedničkim jezikom" (Ibid., 26), čak iako su posebni odnosi ujedinili kajkavski i čakavski dijalekat: "Međutim, tri dijalektološke nijanse ove stare oblasti nisu bile jednako daleke jedne od drugih; kajkavska i čakavska nijansa ukazuju na postojanje jedne tendencije ka sve većim približavanjem i formiranjem jedne dijalekatske grupe, pri čemu je štokavski zauzeo jedan drugi pravac tokom svog razvoja" (Belić 1925: 30). Ali, u svakom slučaju, ovo nije predstavljalo raskid štokavskog narečja sa drugim grupama: "Sve u svemu, nema sumnje da štokavski svakako nije prekinuo u ovom periodu svoje veze sa drugim narečjima, posebno sa velikim delom čakavskog dijalekta; ali ove veze su, uopšteno govoreći, bile labavije, udaljenije" (Belić 1921: 25).

Pri kraju svog prikaza Belić se može sada obratiti i onima koji će u svojim rukama držati sudbinu skoro oformljene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. On će im reći ne samo da je Jugoslavija, po jeziku, deo reda prirode. Takođe će reći da, u ovim uslovi- ma, neozvaničavanje ove organske Jugoslavije može pratiti "protivprirodne" pravce koji "mogu doneti [...] najkobnije posledice" (Bélich 1919e: 11) ugrožavanjem onoga za čime ceo svet žudi, a to je mir: "Sav jugoslovenski narod polaže nadu u Mirovnu konferenciju. On očekuje da veliko iskustvo i mudrost njegovih saveznika neće dozvoliti, po pitanju konačnog organizovanja Balkana, nijedan drugi koncept osim onaj koji se zasniva na istinskom cenjenju izveštaja i ozbiljne studije prirode stvari. Izostanak odluke ne bi mogao da računa na stabilnost. A stabilnost, to je ono što je pre svega potrebno svetu" (Ibid., 11). Ali, uprkos otkriću postojanja jugoslovenskog lingvističkog organizma, i dalje

postoji narod za koji nije sve baš najjasnije. Taj narod su Bugari, za koje još uvek postoji “sporni naučni problem” (Belić 1925: 38), a koji počiva na dijalektima graničnih regija između Bugarske i Srbije, i koji čine oblast Makedonije. Za neke, to je “dijalekat tranzicije ili srpsko-bugarska mešovina” (Ibid.), a za druge, čisto bugarski dijalekti. Prema Beliću, ništa od toga ne može “opravdati ovu [prethodnu] hipotezu” (Ibid.).

Makedonski problem

Prema geografu Žaku Anselu (Jacques Ancel) (1882–1943), Makedonija je svakako bila “najdelikatniji problem Evrope, [...] koji se uvek smatrao, skoro poslovično, nerešivim” (Ancel 1930: 2). Pored postojanja veoma heterogene populacije, od koje su “Francuzi devetnaestog veka načinili kulinarski model salate” (Castellan 2003: 14), Makedonija je takođe bila i “stecište lingvističkih nanosa” regiona (Ancel 1930: 6). Kako navodi Belić, nacionalni zahtevi su stoga bili brojni, a razrešenje problema teško: “Makedonsko pitanje je samo po sebi komplikovano, jer čak i sam jezik makedonske civilizacije stvarao je dovoljno naučnih problema koji nisu mogli biti razrešeni u gotovim oblicima, kao što se to nekada dešava u jednostavnijim slučajevima [...]” (Bélitch 1919b: 85). Međutim, stvari su manje-više bile rešene do kraja balkanskih ratova 1912–1913. godine podelom regiona u skladu sa Bukureškim mirom (potpisanim 10. avgusta 1913) između Grčke, Srbije i Bugarske. Ali, makedonsko pitanje je ponovo isplivalo na površinu tokom Velikog rata zahvaljujući zbližavanju Bugarske sa Nemačkom (Bélitch 1919c: 247), koja je dozvolila Sofiji da povрати jedan deo centralne Makedonije. Od tog trenutka “rođena je literatura koja se uvećavala iz dana u dan” (Ibid.; Bélitch 1919b: 6), koja je imala za cilj, s bugarske strane, dokazivanje osnovanosti aneksije, a sa savezničke strane, osporavanje iste. U svojim člancima na francuskom Belić je pokušao da lingvistički dokaže da su bugarske tvrdnje o pitanju Makedonije bile obeležene pečatom “proizvoljnosti” (Bélitch 1918: 247), te da potonje nije imalo nikakve veze sa Bugarskom, već, suprotno tome, sa Srbijom:

“Nazovimo Makedoniju prelaznom zemljom između srpskog i bugarskog naroda, kao što to čini partijarh savremene srpske slavistike, profesor Jagić¹⁰; uzmimo da postoje zajednička dobra svih slovenskih naroda juga, kako podučava profesor Milje¹¹; uzmimo da u njenom stanovništvu vidimo jednu plutajuću masu, sposobnu da se pretvori jednako u Srbe ili u Bugare, kako to vidi profesor Cvijić¹²; uzmimo, dalje, da postoji pokušaj da se u celom Makedoncu naznači deo koji ima bliže afinite prema srpskom narodu nego prema bugarskom, kao što ja to smatram – postoji samo jedna stvar koja ostaje bez sumnje, a to je da ne možemo pričati ni o kojem specifično bugarskom pravu ili o Bugarskoj u ovoj pokrajini.” (Bélitch 1919b: 14; 1919c: 252)

¹⁰ U pitanju je Vatroslav Jagić (1838–1923). – S. M.

¹¹ U pitanju je Antoine Meillet (1866–1936). – S. M.

¹² U pitanju je Jovan Cvijić, o kojem je već bilo reči. – S. M.

Kako bi se dokazalo “da je pogrešno verovati da u ovom kraju nikada nismo govorili bugarski (Bélitch 1919b: 80), Belić će raspravljati o glavnom argumentu koji koriste Bugari radi unapređenja svojih pretenzija na Makedoniju: postojanje postpozitivnog člana u bugarskom i makedonskim dijalektima. Iako će ova sličnost biti za Bugare dokaz da bi Makedoniju trebalo pripojiti Bugarskoj¹³, Belić naprotiv tome tvrdi da je takav argument zasnovan na vetru, pošto pripada “muzeju istorije nauke” (Bélitch 1919b: 86), jednoj “epohi arbitratnih i *a priori* definicija, bez temeljnih istraživanja i posebnih studija” (Ibid., 236; cf. takođe Bélitch 1918: 247):

“Već prvi slovenski filolozi, kao što je bio Kopitar, u prvoj polovini prošlog veka izrazili su mišljenje koje je bilo vrlo opravdano za to vreme, ali koje je u potpunosti pogrešno, da je upotreba postpozitivnog člana i predloga radi deklinacije (gubljenje nominalne fleksije) karakteristična za bugarski jezik od svog nastanka. Na osnovu ovog kriterijuma, počeli smo da pripisujemo makedonske dijalekte bugarskom jeziku nakon što smo utvrdili da se određene njegove karakteristike nalaze i u makedonskim dijalektima.” (Bélitch 1919b: 260)

Ali, prema njemu, ništa nije lažnije; od vremena Jerneja Kopitara (1780–1844), lingvistika je napredovala i sada vidi stvari drugačije:

“Međutim u novoj epohi, kada su lingvističke metode usavršene, sa sigurnošću je utvrđeno da su sve te osobine skorašnjeg porekla, da su se ponajviše razvijale tokom trinaestog i četrnaestog veka, kao i da je njihovo poreklo verovatno strano, a ne slovensko; da se ne javljaju samo u bugarskom jeziku, već [...] da predstavljaju jedan važan lingvistički talas koji je jednako prihvaćen i u albanskom i rumunskom jeziku.” (Ibid., p. 261)

Prema Beliću, stvari su delovale vrlo jasno: “ove odlike [kao što je postpozitivni član. – S. M.] ni na koji način ne potvrđuju bugarsko poreklo dijalekata u kojima se one javljaju” (Ibid.). Ipak, uprkos tome što predstavljaju “predstavnik novih lingvističkih struja” (Ibid.), Bugari i dalje tvrde: “Ali bugarski filolozi i svi oni koji ih tvrdoglavo prate iz razloga koji nemaju nikakve veze sa naukom, neprekidno zadržavaju ovu grešku i predstavljaju je kao neosporivu istinu” (Ibid., 262). Suočen s ovom bugarskom smetenošću, sam Belić će se poneti kao “pravi naučnik” (Ibid., 263), on će se okrenuti skorašnjim materijalima, kao što su oni prikupljeni 1912. godine, nakon što je Makedonija oslobođena od Turaka (Ibid.). Dakle, njegovo lingvističko argumentovanje nikako ne spominje postpozitivni član, ali upućuje na određene pojedinosti koje je izneo kada je bilo neophodno demonstrirati postojanje zajedničkog porekla slovenačkog, srpskog i hrvatskog jezika.

Belić će prikazati da određene fonetske karakteristike makedonskih dijalekata svedoče o zajedničkom poreklu srpskog, hrvatskog i slovenačkog jezika:

“Pre svega, neophodno je istaći fonetske karakteristike ovog dijalekta [makedonskog – S. M.] koje, po mom mišljenju, jasno ukazuju na njegov lingvistički položaj:

¹³ Cf., na primer, Ivanoff 1919.

koriste se umesto glasova *tj* i *dj*, zajednička slovenska *ć* i *dj* (*t'* et *d'*), umesto glasova koji su identični istim srpskim glasovima kojima odgovaraju; umesto zajedničkog slovenskog *skj* (*ski*) i *stj* javlja se grupa *šč* sa glasom *č* (*tch*) koji je vrlo umekšan, mekši od običnog glasa *č* u ovom dijalektu; konačno, umesto poluvokala *ž*, uvek se koristi glas *e*, a umesto poluvokala *ž*, uvek se nalazi *o*." (Ibid., 263–264)

Ovo ovde su "fundamentalne odlike" (Ibid., 268), u isto vreme i relevantne i suštinske, makedonskih dijalekata, na kojima će biti opravdano smatrati da:

"Ove tri fonetske osobine ogledaju se takvom srazmernošću koja prožima celokupnu lingvističku strukturu ovog dijalekta, da ne postoji nikakva sumnja da one čine njegovu fonetsku osnovu. Koristimo glasove *ć* i *dj* (*t'* et *d'*) u tom dijalektu na takav način da je posledica toga da ne postoji nikakva mogućnost da su oni nekada bili fundamentalni glasovi ovog dijalekta ili da su, zahvaljujući mešanju sa srpskim dijalektom, zamenili stare slovenske glasove *št* (*cht*) i *žd* (*jd*), koji su bili prvobitni glasovi ovog dijalekta." (Ibid., 264)

Iako se "bugarski jezik Bugarske svakako razlikuje od našeg makedonskog dijalekta zbog ove tri odlike" (Ibid., 266), drugačiji je slučaj sa srpskim: "Međutim, ako uporedimo odlike ovog dijalekta sa srpskim jezikom, možemo zaključiti: 1) da se slažu po pitanju upotrebe *ć* (*t'*) i *dj* (*d'*); 2) da se makedonski dijalekat slaže sa srpsko-hrvatskim dijalektom po pitanju upotrebe *šč* (*chtch*): zapadno-štokavski i čakavski; on deli ovu osobenost takođe i sa slovenačkim jezikom" (Ibid.). Stvari se čine jednostavnim, makedonski dijalekti su delili lingvističko jedinstvo srpskog, hrvatskog i slovenačkog jezika: "Drugim rečima, ako uzmemo u obzir da su srpsko-hrvatski i slovenački jezik u prošlosti formirali jedno lingvističko jedinstvo, pri čemu je *šč* kasnije zamenjeno čakavskim *št'* (*cht'*), a koje je u slovenačkom sačuvano kao *šč* (*chtch*) a u određenom delu štokavskog dijalekta zamenjeno sa *št* (*cht*), vrlo je jasno da je makedonski dijalekat sačuvao staru osobinu (vrlo umekšano *šč*)" (Ibid.). Stoga, moramo govoriti o "pripadnosti ovog dijalekta [makedonskog. – S. M.] lingvističkom jedinstvu slovenačko-srpsko-hrvatskog" (Ibid., 267), pripadnosti koja može voditi poreklo od "vrlo ranih datuma" (Ibid.); suprotno tome, sličnost sa bugarskim jezikom (uključujući i postpozitivan član) deluje mnogo skorašnjija:

"Ovo objašnjenje prošlosti zapadnog makedonskog dijalekta nam dozvoljava da poimamo njegovu starost uopšteno, kao i sve njegove skorašnje pojedinosti. Odvojen od srpsko-hrvatsko-slovenačke lingvističke zajednice u rano doba, poneo je sa sobom iz ove zajednice njene fundamentalne elemente. Krenuvši kasnije stopama grčkih elemenata, a posebno romanskih i albanskih elemenata datih oblasti, pozajmio je puno osobina koje su u početku bile strane njegovoj strukturi. Nalazeći se u izveštajima zajedno sa staroslovenskim dijalektima koje je on nasledio, zapadni makedonski dijalekat se zadržao zajedno sa njim i razvijao je zajedno sa njim određene osobine, makedonizme koji se danas koriste u svim delovima Makedonije." (Ibid., 275).

Ovim poslednjim citatom uočavamo da se, prema Beliću, sličnosti između makedonskog dijalekta i bugarskih dijalekata ne mogu negirati. One dakle nisu rezultat Prirode, već istorije i kohabitacije dijalekata u susednom području. S druge strane, Belić je pokušao da ukaže na to da je ono što vezuje makedonski dijalekat sa srpsko-hrvatsko-slovenačkom trijadom zapravo starije i mnogo značajnije. Dakle, ne postoji ni jedan valjan naučni razlog da bi se Makedonija učinila bugarskom zemljom; suprotno tome, trebalo bi je pripojiti zajednici koju ona formira sa Srbima, Hrvatima i Slovencima.

Zaključak

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je proglašena 1. decembra 1918. godine, ali nije dobila nikakvo međunarodno priznanje. Tek na mirovnim konferencijama će se potvrditi ili opovrgnuti stanje stvari uspostavljeno od strane kralja Aleksandra Karađorđevića (1888–1934). Belić je to dobro znao:

“Istina je da ova država još uvek nije priznata od strane svih članova Aeropaga velikih sila; ali, ona postoji, ona je stvarnost. Proizašla je iz suverenog prava, iz prava na samoopredeljenje naroda, utvrđena je vrhovnom moći – jednoglasnom odlukom donetom svešću naroda koji živi na njenoj teritoriji. Nadamo se, po tom pitanju, da će uskoro uslediti ratifikacija od strane Velikih sila. Jer, ne može se zamisliti da jedna sila, bilo ona velika ili mala, i danas želi da se suprotstavi posveti koja je stvorena odlukom celog jednog naroda.” (Bélitch 1919e: 8)

U skladu sa datim vremenom on je, stoga, pokušao da dokaže serijom tekstova na francuskom, pozivajući se na lingvistiku, prirodnost i pravoosnovanost Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, te da bi njoj trebalo “vratiti” makedonske teritorije, čiji su dijalekti pripadali, još od davnina, jugoslovenskom bratstvu.

Kako bi formulisao svoje lingvističke argumente, Belić je, kao što smo videli, želeo da ih zasniva na nauci, na najskorijim naučnim istraživanjima, za razliku od Bugara. Međutim, u kontekstu ranjavanja i mržnje date epohe, ponekad je isticao i druge argumente koji su bili daleko od nepristrasnosti nauke. Shodno tome, on je 1919. godine utvrdio da, čak i u slučaju kada bi Srbija imala manjak argumenata za traženje Makedonije natrag, “najosnovnija pravda bi ipak zahtevala da se ujedinjenje Srbije sa ovom teritorijom zapečati zanavek, jer je Srbija, a ne Bugarska, zaista branitelj morala i predstavlja veliki interes za ove zemlje” (Bélitch 1919c: 253).

Na kraju, zanimljivo je pitanje u kolikoj su meri neka Belićeva razmatranja povezana s političkim kontekstom. Podsetimo da, prema Beliću, postojanje lingvističkog jedinstva u davnoj prošlosti činilo se važnijim i bitnijim od skorijih odlika, znakova kohabitacije i međusobnih uticaja. Bugari su verovali upravo suprotno.

Literatura

- Ancel, J. (1930), *La Macédoine: étude de colonisation contemporaine*, Delagrave, Paris
- Banac, I. (1984), *The National Question in Yugoslavia: origins, history, politics*, Cornell University Press, Ithaca – London
- Belić, A. (1921), “Les rapports mutuels du serbo-croate et du slovène”, in: *Revue des études slaves*, t. 1, fasc. 1–2, 20–27.
- Belić, A. (1925), “Le caractère de l'évolution du serbo-croate de ses origines à nos jours”, in: *Le monde slave*, t. 2, № 4 (avril), 25–45.
- Bélič, A. (1918), “La carte linguistique de la péninsule des Balkans”, in: *La nature. Revue des sciences et de leurs applications à l'art et à l'industrie*, № 2325, 20 avril, 246–250.
- Bélič, A. (1919a), “En marge de la Question Adriatique”, in: *Revue yougoslave*, t. 1, № 3–4 (1–16 avril), 165–168.
- Bélič, A. (1919b), *La Macédoine*, Bloud & Gay, Paris – Barcelone
- Bélič, A. (1919c), “La Paix dans les Balkans et la Bulgarie”, in: *Revue yougoslave*, t. 1, № 5–6 (1–16 mai), 247–254.
- Bélič, A. (1919d), *L'Avenir des Langues dans la Péninsule Balkanique*, Ligue des universitaires serbo-croato-slovènes, Paris
- Bélič, A. (1919e), “La Yougoslavie”, in: *Revue yougoslave*, 1919, t. 1, № 1–2 (1–16 mars), 8–12.
- Castellan, G. (2003), *Un pays inconnu: la Macédoine*, Éditions Armeline, Crozon
- Cvijić, J. (1923a), “Des migrations dans les pays yougoslaves: l'adaptation au milieu”, in: *Revue des études slaves*, t. 3, fasc. 1–2, 5–26.
- Cvijić, J. (1923b), “Des migrations dans les pays yougoslaves: leurs conséquences”, in: *Revue des études slaves*, t. 3, fasc. 3–4, 254–267.
- Djordjevic, D. (ed.) (1980), *The Creation of Yugoslavia, 1914–1918*, CA – Clio Books, Santa Barbara – Oxford
- Ekmečić, M. (1980), “Serbian War Aims”, in: Djordjevic (ed.), 19–36.
- Ivanoff, J. (1919), *Les Bulgares devant le Congrès de la Paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques*, Librairie académique Paul Haupt, Berne
- Lederer, I. J. (1963), *Yugoslavia at the Paris Peace Conference: A Study in Frontiermaking*, Yale University Press, New Haven – London
- Mazon, A. (1960), “Alexandre Belić”, in: *Revue des études slaves*, t. 37, fasc. 1–4, 338–340.
- Mindak, J. (1996), “Belić, Aleksandar”, in: Stammerjohann H. (ed.), *Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 85–86.
- Moret, S. (2017), “L'ordre et le bonheur. Langues, nations, et territoires dans la réorganisation de l'Europe après la Première guerre mondiale”, in: *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, vol. 43, fasc. 2, 10–28.
- Pavković, N. F. (1998), “L'idéologie du Yougoslavisme dans l'ethnologie serbe de la première moitié du XXe siècle”, in: *Ethnologica balkanica*, vol. 2, 81–87.
- Petrovich, M. B. (1980), “Russia's Role in the Creation of the Yugoslav State, 1914–1918”, in: Djordjevic (ed.), 73–94.
- Stokes, G. (1980), “The Role of the Yugoslav Committee in the Formation of Yugoslavia”, in: Djordjevic (ed.), 51–71.

- Šepić, D. (1960), "O misiji Lj. Stojanovića i A. Belića u Petrogradu 1915. godine", u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, № 3, 449–497.
- Točanac, D. (1995–1996), "Éléments de linguistique saussurienne dans l'œuvre d'Alexandre Belić", in: *Cahiers Ferdinand de Saussure*, vol 49, 237–250.
- Vaillant, A. (1960), "Aleksandar Belić", in: *Revue des études slaves*, t. 37, fasc. 1–4, 7–16.
- Valcic-bulic, T. (2005), "Deux périodiques serbes dans la France de la Grande Guerre", in: *Revue de littérature comparée*, vol. 3, (№ 315), 341–346.
- Белич, А. (1915), "Взаимоотношения балканских союзников", in: *Сербско-болгарский спор за обладание Македонијом*, тип. П. А. Федотова, Петроград, 5–36.
- Трговчевић, Љ. (1986), *Научници Србије и стварање Југославије*, Народна књига и Српска књижевна задруга, Београд

V.
Teme iz dijalektologije

Enisa Bajraktarević: Morfološke osobine visočkoga govora s kraja 19. stoljeća

Na osnovi upitnika “Pitanja o govoru prostoga naroda” iz davne 1897, izdvojivši najznačajnija pitanja sa morfološkog nivoa (od ukupno 53 pitanja analizirali smo 24), osvijetlili smo morfološke osobine visočkoga govora.

Dobiveni podaci govore o pripadnosti visočkoga govora ijekavskošćakavskom dijalektu. To nije ništa novo, dijalektološka literatura davno je smjestila ovaj govor u ijekavskošćakavske granice (Brozović 1963: 120), osim što sada imamo dodatne morfološke primjere koji tome svjedoče.

Ključne riječi: dijalektologija, govor Visokog, upitnici iz 1897, morfologija, ijekavskošćakavski dijalekt.

Morphological traits of Visoko speech from the end of the 19th century

On the basis of the questionnaire “Questions about the speech of the common people” from 1897, identifying the most important questions from the morphological level (out of a total of 53 questions we analyzed 24 of them), we shed light on the morphological features of Visoko speech.

The data obtained indicate that the Visoko speech belongs to the ijekavskošćakavski dialect. This is nothing new, the dialectological literature has long placed this speech within the borders of the ijekavskošćakavski dialect (Brozović 1963: 120), except that we now have additional morphological examples that bear witness to it.

Uvod

Prvo detaljno ispitivanje bosanskohercegovačkih govora organizirano je krajem 19. stoljeća (1897) kada je, za potrebe Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Milan Rešetar sastavio upitnik “Pitanja o govoru prostoga naroda”. Upitnik sadrži 150 jezičkih pitanja sa fonet-sko-fonološke, morfološke, sintaksičke i leksičke razine. Ukupno je popunjeno 215 upitnika sa područja cijele Bosne i Hercegovine. Pohranjeni podaci čuvaju se u Zemaljsko-

me muzeju a sama građa nije, doskora,¹ obrađivana niti obznanjena javnosti. U skorije vrijeme (2015) građu su digitalizirali saradnici Zemaljskog muzeja i na taj način učinili je dostupnom istraživačima (Halilović 2009: 23–26). Prezentiranje građe upitnika neophodno je za osvjetljavanje bh. govora, čije su granice prostiranja potpuno izmijenjene tokom agresije na BiH (1992–1995).

U ovome radu prikazat ću odabrane morfološke osobine² koje su zabilježene u Visokom krajem 19. stoljeća, u upitnicima koje su popunili: Ibrahim Haznadarević (IH), učitelj, upitnik br. 14.584; Ruždija Ahić (RA), učitelj, upitnik br. 14.583; Alibeg Zečević (AZ), rođeni Visočanin, upitnik br. 14.582 i Nikola Mešterović (NM), upitnik br. 14.581. Donesene podatke ćemo objediniti, uporediti i pojasniti u svjetlu istraživanja ijekavsko-šćakavskog dijalekta, kome pripada visočki govor.

Građa iz upitnika s osvrtom na literaturu

Pitanje 75. Govori se: ime mu je *Pero, Aco, Jovo, Mujo*; ovo sam čuo od: *Pera, Aca, Jova, Muja*; daj to: *Peru, Acu, Jovu, Muju* (IH); ime mu je *Pero, Aco, Jovo, Mujo*; ovo sam čuo od: *Pere, Ace, Jove, Muje*; daj to: *Peri, Aci, Jovi, Muji...* (AZ, RA, NM).

Prema dobivenim odgovorima, hipokoristici u Visokom mijenjaju se kao imenice ženskog roda, tj. imaju nastavke *e*-deklinacije; podaci su drukčiji kod Ibrahima Haznadarevića koji bilježi samo nastavak *-a* u G jd.

Brozović je ranije, u komentaru Šurminovih navoda (1895: 199) o nastavcima *a*-vrste kod ove vrste imenica, opovrgnuo takvu mogućnost, kazavši da “u okolici Visokoga taj tip uopće ne dolazi u obzir” (1963: 158). Danas u Visokom nema prezimena Haznadarević, jedino Haznadari, a radi se o doseljenicima iz Crne Gore. Vrlo je vjerovatno da se radi o srođnicima učitelja Haznadarevića koji je bio na službi u Visokom a koji je porijeklom bio ijekavac šćakavac pa su stoga ovi oblici kod njega dominirajući.

Nastavak *-e* kod hipokoristika zabilježen je u sarajevskim upitnicima³ s kraja 19 st. (Halilović 2009: 30) kao i drugim istraživačkim radovima sa ijekavskošćakavskog područja (vidi: Bajraktarević 2014: 53; Bulić 2013: 198; 2014: 144; Brozović 1963: 158; Brozović 2012: 359; Halilović 1990: 321).

Pitanje 76. Govori se: *vole / volu, bisere / biseru, sine, bore, gradu, kralje / kralju, Miloše / Milošu, kovače / kovaču, gospodare / gospodaru, care / caru* (IH); *vole, bisere, grade, sine, bore, kralju, Milošu, kovaču, gospodaru, caru* (AZ); *vole, bisere, grade, sine, bore, kralju, kovaču, gospodaru, Miloše, care* (NM); *vole / volu, bisere / biseru, sine / sinu, bore / boru,*

¹ Dva upitnika iz Sarajeva obradio je i objavio S. Halilović u knjizi “Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik” 2009. godine.

² Na morfološke osobine odnose se pitanja 74–127.

³ U Sarajevu su 1897. popunjena dva upitnika: upitnik br. 14.528 i br. 14.529. Nije poznato ime (nečitak rukopis) osobe koja je popunila prvi upitnik a drugi je u Crnotini (današnji Bojnik, Dobroševići, Reljevo, Ahatović) popunio R. Kalember, učitelj reljevske bogoslovlje (Halilović 2009: 26, nap. 9).

grade / gradu, kralje / kralju, Miloše / Milošu, kovače / kovaču, gospodare / gospodaru, care / caru (RA).

Odgovori na ovo pitanje pokazuju da su vokativni nastavci *-e* (za nepalatalne osnove) i *-u* (za palatalne) krajem 19. stoljeća prilično naizmjenični, s tim da upitnici A. Zečevića i N. Mešterovića pokazuju jasnu distinkciju kada se radi o palatalnim i nepalatalnim osnovama i pripadajućim nastavcima *-e* i *-u*. Šurmin je u Sarajevu našao u vokativu imenica na nepalatal nastavak *-u* a kod onih na palatal *-e* te istakao da je “kod nekih riječi običniji nastavak *u*, a kod drugih opet *e*; stalna pravila nema” (1895: 199). U podacima iz sarajevskih upitnika čitamo vokative: “vole, bisere, grade, sine; kralju, kovaču, gospodaru; care” (2009: 30), koji su jednaki onima koji se bilježe u naša dva upitnika a koji pokazuju svojevrstu harmonizaciju ovih nastavaka. Slično bilježi i Bajraktarević (2014: 33). Naizmjeničnost ovih nastavaka susrećemo u radovima Bulića (2014: 145), Đurovića (253) i Halilovića (1990: 315).

Pitanje 77. Govori se: *s nožem, bičem, ključem, konjem, prijateljem...* (IH, AZ, NM); *s nožem / nožom, bičem / bičom, ključem / ključom, konjem / konjom, prijateljem / prijateljom, učiteljem / učiteljom, suncem / suncom, ognjištem / ognjištom, putem / putom* (RA).

Upitnici pokazuju dominantnu upotrebu instrumentalnog nastavka *-em* kod imenica m. r. na palatalni suglasnik *a* u jednome i njihovu naporednu upotrebu. Šurmin u Sarajevu kod ovih riječi nalazi uobičajen nastavak *-om* (*kòňom, kräjom, bičom*) te navodi da se nastavak *-em* javlja u malom broju slučajeva (bez primjera) (1895: 199–200). Međutim, sarajevski upitnici s kraja 19. st. donose drugačiju sliku i nastavak *-em* dosljedno iza nepčanih suglasnika (*s nožem, s ključem, s konjem*) (Halilović 2009: 31). Identični podaci su i s početka 21. st. (Bajraktarević 2014: 34).

Bulić je u dolini Spreče posvjedočio češću upotrebu nastavka *-om* iza palatala (*belájom, kàišom, kòmbajom* i dr.) (2014: 145–146) kao i Đurović u južnoj Bosni (*lđjom* Do, Vb, sa *Samòkovićom* Ka i dr.) (255).

Pitanje 79. Govori se: *kamenovi, prstenovi, hambarovi, golubovi, jastrebovi* (IH, AZ, RA, NM); *hambari* (NM).

Množina dvosložnih imenica m. r. na suglasnik uobičajena je u Visokom sa proširenom osnovom. Šurmin navodi da je “obično, da umetak *-ov-* u ovome padežu dobiju i supstantivi muškoga roda, koji imaju u nom. sg. više od jednoga sloga; govori se: *kàmenovi, pŕštenovi*” (1895: 200). Ovakvi su podaci i u sarajevskim upitnicima (Halilović 2009: 31). I Brabec navodi slične primjere: *bunarevi, komadovi, mjesecevi, zadatkovi* i sl. (2012: 96).

Pitanje 80. Govori se: *rame; dva jaja; od drveta; od stakla; od gvožđa; dijete – djeteta i dijete – djeta; čošak – čoška i čoše – čošeta* (IH); *rame; dva jaja / dva jajeta / dvoje jaja; od drveta; od stakla; od gvožđa; dijete – djeteta; čoše* (AZ); *rame; dva jaja; od drveta; od sta-*

kla; od *gvožđa* / *gvoždeta*; *dijete* – *djeteta*; *čošak* – *čoška* i *čoše* – *čošeta* (RA); *rame*; dva *jajeta*; od *drveta*; od *stakleta*; od *gvožđa*; *dijete* – *djeteta*; *čošak* – *čoška* i *čoše* – *čošeta* (NM).⁴

Iz upitnika saznajemo sljedeće:

- u Visokom je uobičajen oblik imenice *rame* (ne *ramo*);
- imenica *jaje* ima dvojake oblike: dva (dvoje) *jaja* i dva *jajeta*;
- imenica *dijete* najčešće se javlja sa proširenom osnovom u zavisnim padežima: *dijete* – *djeteta*, ali i bez umetka: *dijete* – *djeta*;
- imenica *drvo* ima proširenu osnovu u zavisnim padežima: *drvo* – *drveta*;
- imenica *staklo* najčešće se javlja bez umetka: *stakla*, ali i s umetkom: *staklo* – *stakleta* (jednako je i s imenicom *gvožđe*);
- imenice *čošak* i *čoše* imaju zasebne paradigme: *čošak* – *čoška* i *čoše* – *čošeta*.

Isti su primjeri zabilježeni u upitnicima iz Sarajeva: *rame*; dva *jajeta*; od *drveta*; od *stakla*; od *gvožđa*; *dijete* – *djeteta* i *čoše* – *čošeta* (Halilović 2009: 31).

Imenica *dijete* javlja se u savremenom sarajevskom govoru isključivo u proširenu liku (*djeteta*, *djetetom*) (Bajraktarević 2014: 43–44) a i ranije je, u upitnicima s kraja 19. i 20. st., bilježeno ovakvo stanje (Halilović 2009: 31 i 57). Neprošireni oblici (*dijete* – *dijetu* – *dijetom*) posvjedočeni u radovima Bulića (2013: 192–193; 2014: 148), Brozovića (1963: 140; 2012: 366) i Halilovića (1990: 317).

Pitanje 82. Govori se: *daj to jelenima, junacima, Turcima, ljudima, sinovima* (IH, AZ, NM); *daj to jelenima, junacima, Turcima, ljudima, sinovima* i *daj to jelenim, junacim, Turcim, ljudim, sinovim* (RA).

Pitanje 83. Govori se: *s prijateljima, s ljudima, sa zubima, sa sinovima, s gvožgjima, s kolima* (IH, AZ, NM); *s prijateljima, s ljudima, sa zubima, sa sinovima, s gvožgjima, s kolima* i *s prijateljim, s ljudim, sa zubim, sa sinovim, s gvožgjim, s kolim* (RA).

Pitanje 84. Govori se: *o junacima, o sinovima, o ljudima, po selima, na kolima, na vratima* (IH, AZ, NM); *o junacima, o sinovima, o ljudima, po selima, na kolima, na vratima* i *o junacim, o sinovim, o ljudim, po selim, na kolim, na vratim* (RA).

Prethodne tri tačke svjedoče prevagu novih množinskih nastavaka kod imenica *a*-vrste, ali i čuvaju spomen na starije oblike. Trojica anketara dosljedno bilježe samo nove nastavke, a jedan (R. Ahić) uz nove bilježi i stare.

Šurmin je dobro primijetio da je u D I i L množine “preteo mah mlađi nastavak na *-ma*”, ali i da se “čuju još i stariji oblici, osobito u govoru muhamedovaca” (1895: 201). Novi su nastavci zabilježeni u Sarajevu i koju godinu poslije Šurminova istraživanja (Halilović 2009: 31) a i u skorije vrijeme (Bajraktarević 2014: 37). Brozović je istakao dominaciju ovih oblika na cijelom ijekavskoščakavskom teritoriju (1963: 157).

Pitanje 85. Govori se: *ime joj je Fata, Kata, Angja, Jela* (IH, AZ, RA, NM).

⁴ Za *čošak* Haznadarević kazuje da se ta riječ kod muhamedanaca koristi za odaju koja je izbačena mimo zida na cestu. Zečević također navodi slično pojašnjenje za *čošak* a mjesto *staklo* kazuje da se koristi riječ *gjam*.

U Visokom, jednako kao i u Sarajevu (Bajraktarević 2014: 45; Halilović 2009: 31), zabilježeni su samo ženski hipokoristici na *-a*. Nema primjera sa *-e*.

Pitanje 86. Govori se: oj ti *kraljice, domačice, zaručnice, prepelice* (IH, AZ, NM); oj ti *kraljice, domačice, zaručnice, grlice, prepelice* i oj ti *kraljico, domačico, zaručnico, grlico, prepelico* (RA); i oj ti *zaručnico* (NM).

Haznadarević navodi da se čuje i vokativ ovih imenica sa nastavkom *-o*, ali rijetko. Imenice na *-ica* imaju, dakle, najučestalije nastavak *-e*, ali i nastavak *-o*. Sarajevski upitnici pokazali su prisutnost samo nastavka *-e* (oj ti *kraljice, domačice, zaručnice, grlice*, Halilović 2009: 31) a tako je u Sarajevu i danas (*rōdice, Sālaginice*, Bajraktarević 2014: 48). Šurmin je naveo kod ovih imenica samo nastavak *-o* (*kralīco, domačīco, djēvōjčico, majčīco*) (1895: 199).

Pitanje 87. Govori se: pet *djevojaka*, pet *godina*, pet *stotina*, pet *hiljada*; mnogo *crkava, pataka, gusaka, tužaba, ženidaba, bradava* i *bradva* i mnogo *majki, tužbi, ženidbi, bradvi*; mnogo *nogu, ruku, očiju, ušiju, kokošiju, kostiju* i mnogo *nogā, rukā, kokošā, oči, uši, kokoši* (IH, AZ); R. Ahić uz ispred spomenute primjere navodi i: *crkvā, majkā, patkā, guskā, tužbā, ženidbā, bradvā*; pet *stotin / stotina*, pet *hiljad / hiljada*, pet *godina*, pet *djevojaka*; mnogo *crkava, pataka, gusaka*; mnogo *nogu, ruku, očiju, ušiju, kokošiju, kostiju* (NM).

Napomene iz upitnika:

Haznadarević pojašnjava da se oblik mnogo *kokošiju* ne čuje često te da je frekventnije mnogo *kokoša* i *kokoši*. Ahić također daje primjer mnogo *kokošā*.

Mešterović kaže: *Pet stotin govori se običnije a pet stotina, kad se hoće izrično onolika svota da naglasi: "Dao sam pet stotina forinti za onu živu"*.

Podaci koje nam nude upitnici pokazuju prisutnost novoštokavskih nastavaka *-a, -i, -iju, -u* u G mn. imenica ž. r., dok primjerima pet *stotin*, pet *hiljad* i Mešterovićevom napomenom dokazuju i prisustvo staroga genitiva.

Stari genitiv posvjedočio je i Šurmin u Sarajevu: *pēt godīn, pēt gōdīn dānā, šē stōtīn grōšā* (1895: 200) a upitnicima iz Sarajeva s kraja 19. i 20. stoljeća prisutni su samo novi nastavci (Halilović 2009: 31, 58).

Sredinom prošloga stoljeća Brozović je ovaj oblik u značenju mjere (*hīlād, gōdīn, stōtīn*) zabilježio sjeverno od Krivaje i na lijevoj obali Bosne i istakao učestalu upotrebu ovih oblika na prostoru između spomenutih rijeka. (1963: 157) Međutim, Brozović je uočio i slabije prisustvo staroga genitiva u poređenju sa primjerima koje je u Varešu bilježio pedeset godina ranije njegov prethodnik Žuljić. A da je proces nestanka starih oblika aktivan, pokazao je, između ostalih, i fojnički kraj, gdje starih genitiva gotovo i nije bilo već pedesetih godina 20. stoljeća, ili su bili ograničeni samo *na najstereotipnije partitivne* – *ōsam stōtīn, dēsēt gōdīn* i dr. (Brozović 2012: 359).

Đurović je stari genitiv na *-o* zabilježio na cijelom teritoriju ispitivanoga područja i kod sva tri naroda, ali, također, samo u partitivnim sintagmama i kod imenica *godina, stotina* i *jabuka* (273). U gornjem toku Spreče (početkom 21. st.) zabilježen je primjer

četerest hiľad mārāk (2000: 139) a u Sarajevu zabilježeni primjer *dvādest ñ sedam gōđñ* (Bajraktarević 2014: 50) dokazuje izdržljivost staroga genitiva kroz vrijeme.

Pitanje 92. Govori se: on ima petero *djece*; kakva su to *čeljad, telad, paščad* i kakve su to *čeljadi, teladi, paščadi*; on priča o nekakvoj *čeljadi, teladi, paščadi* i on priča o nekakvim *čeljadima, teladima, paščadima* (IH, AZ, RA, NM).

Odgovori na ovo pitanje pokazuju da su u Visokom zbirne imenice na *-ad* imale i jedninsku i množinsku paradigmu. U sarajevskim upitnicima s kraja 19. st. također su zabilježeni dvojaki oblici (Halilović 2009: 31). Svi istraživači koji su se tokom 20. st. bavili ijekavkošćakavskim govorima našli su potvrde dvojake upotrebe ovih imenica (vidi: Bulić 2014: 153; Brabec 2012: 93; Brozović 2012: 362; Halilović 1990: 321). Upitnik s Bjelava s kraja 20. st. potvrđuje prisustvo množinskih nastavaka (Halilović 2009: 58) kao i istraživanje sarajevskoga govora s početka 21. stoljeća (Bajraktarević 2014: 57).

Pitanje 94. Govori se: daj to *onomu tužnomu, jadnomu, siromašnomu, neveselomu* čovjeku i daj to *onom tužnom, jadnom, siromašnom, neveselom* čovjeku i daj to *onome tužnome, jadnome, siromašnome, neveselome* čovjeku (IH); daj to *onomu tužnomu, jadnomu, siromašnomu, neveselomu* čovjeku i daj to *onome tužnome, jadnome, siromašnome, neveselome* čovjeku (AZ); daj to *onom tužnom, jadnom, siromašnom, neveselom* čovjeku i daj to *onome tužnome, jadnome, siromašnome, neveselome* čovjeku (RA); daj to *onom tužnom, jadnom, siromašnom, neveselom* čovjeku (NM).

Haznadarević napominje da se *ovi treći način čuje najviše*.

Pitanje 95. Govori se: u ovom *bogatom, srećnom, velikom, prostranom, lijepom, veselom* selu i u *ovomu bogatome, srećnome, velikome, prostranome, lijepome, veselome* selu (IH); u ovom *bogatom, srećnom, velikom, prostranom, lijepom, veselom* selu i u *ovomu bogatome, srećnome, velikome, prostranome, lijepome, veselome* selu (AZ); u ovom *bogatome, srećnome, velikome, prostranome, lijepome, veselome* selu (RA); u ovom *bogatome, srećnome, velikome, prostranome, lijepome, veselome* selu (NM).

I ovdje, također, stoji Haznadarevićeva napomena da je treći način najčešći u upotrebi, a drugi vrlo rijetko.

Odgovori na prethodna dva pitanja potvrđuju upotrebu pokretnih vokala (*-e* i *-u*) u D i L jd. pridjevskih riječi u Visokom, sa naglašenom upotrebom oblika *sa -e*, te, naravno, oblike bez pokretnih vokala.

Šurmin je našao da je u D i L jd. (m. i s. r.) najčešći nastavak *-om*, da se kod *pravoslavnijeh* čuje i *-ome* (*dōbrōme*), a da kod pridjeva na mehki suglasnik *rado bude nastavak -emu* (*žūćēmu, milijēmu*). (1895: 201). U sarajevskim upitnicima zabilježeni su dat. i lok. oblici na *-om* i *-ome*: daj to *tužnom, siromašnom, neveselom / tužnome, siromašnome, neveselome*; u *bogatome, prostranome, veselome / bogatome, prostranome, veselome* selu. (Halilović 2009: 31) A u novije vrijeme u Sarajevu su zabilježeni jedino oblici bez pokretnih

vokala: *dīvnōm*; (*na tōm fakultētu*) *prīrodnōm*, (*po bēzu*) *tànkōm*, (*u tōm*) *dīvnōm* (*bráku*); (*u*) *stārōj*, (*u*) *nōvōj*. (Bajraktarević 2014: 93).

Pitanje 98. Govori se: *s ovijem*, *s onijem*, *s tijem*, *s dobrijem*, *s poštenijem*, *s mojijem*, *s tvojjem*, *s našijem*, *s vašijem*, *s boljjem*, *s višijem* čovjekom i *s ovim*, *s onim*, *s tim*, *s dobrim*, *s poštenim*, *s mojim*, *s tvojim*, *s našim*, *s vašim*, *s boljim*, *s višim* čovjekom (IH, AZ); *s ovim*, *s onim*, *s tim*, *s dobrim*, *s poštenim*, *s mojim*, *s tvojim*, *s našim*, *s vašim*, *s boljim*, *s višim* čovjekom (RA, NM).

Napomena Haznadarevića: *Čuje oba načina jednako.*

Pitanje 99. Govori se: *s dobrijem*, *s vjernijem*, *s čestitijem*, *s našijem*, *s vašijem*, *s boljjem*, *s mojijem* prijateljima i *s dobrim*, *s vjernim*, *s čestitim*, *s poštenim*, *s našim*, *s vašim*, *s boljim*, *s mojim* prijateljima (IH, AZ); *s dobrim*, *s vjernim*, *s čestitim*, *s poštenim*, *s našim*, *s vašim*, *s boljim*, *s mojim* prijateljima (RA, NM).

Haznadarević opet ukazuje na jednakočujnost ovih oblika.

Zabilježeni primjeri, i pored Haznadarevićeve napomene o naprednosti, ipak pokazuju dominaciju nastavaka stare mehke osnove u zamjeničko-prijedjevskoj paradigmi. Pa ipak, da je prisustvo dugih oblika bilo neupitno, svjedoče i Brozovićevi primjeri iz visočke regije: *mđjiēm*, *mòijē*, *svòijē*, *svòijjē*, *nāšiē* (2012: 369).

U sarajevskim upitnicima s kraja 19. st. zabilježeni su samo dugi nastavci: *s ovijem*, *s onijem*, *s tijem*...; *s dobrijem*, *s vjernijem*, *s čestitijem*... (Halilović 2009: 32). Dugi nastavci bili su konstanta i susjednih šćakavskih govora kroz 20. st. (vidi: Bulić 2014: 155, 158, Đurović 67–68, Halilović 1990: 322). U novije vrijeme primjetna je ekspanzija kratkih nastavaka, šta se može tumačiti izravnim uticajem standardnog jezika (Bajraktarević 2014: 79–80).

Pitanje 101. Govori se: dao je *nama* a ne *vama* i dao je *nami* a ne *vami* i dao je *nam* a ne *vam*; on je *nas* zvao a ne *vas* i on je *naske* zvao a ne *vaske*; dao *nam* je, dao *vam* je i dao *vi* je; čuo *nas* je, čuo *vas* je; kupi *sebi* nešto vina; zovi *svoju* majku (IH); dao je *nama* a ne *vama* i dao je *nami* a ne *vami*; on je *nas* zvao a ne *vas*; dao *nam* je, dao *vam* je; čuo *nas* je, čuo *vas* je; kupi *sebi* nešto vina; zovi *svoju* majku (AZ); dao je *nama* a ne *vama*; on je *nas* zvao a ne *vas*; čuo *nas* je, čuo *vas* je; kupi *sebi* nešto vina; zovi *svoju* majku (RA, NM).

Haznadarević pojašnjava da su zamjenički oblici *nas*, *vas*, *nama*, *vama*, *nam*, *vam* specifični za govor *muhamedanaca*, dok su oblici *nami*, *vami*, *vaske*, *naske* odlika govora *pravoslavnih*.

Iz predloženih odgovora saznajemo da su anketari u dva slučaja čuli stare zamjeničke oblike *nami*, *vami* te da su u sva četiri upitnika prisutni oblici: *nama*, *vama*, *nam*, *vam*, *nas*, *vas*, *sebi*, *svoju*. Haznadarević pojašnjava da su oblici *nami*, *vami*, *vaske*, *naske* karakteristika govora *pravoslavnih*, tj. doseljenika iz susjednih ijekavskoštakavskih govora.

Šurmin je našao da se u Sarajevu u D, I i L mn., uz oblike *nāma*, *nām* i *vāma*, *vām*, upotrebljavaju i stari oblici *nāmi* i *vāmi* (1895: 202), međutim, potvrde za to nema ni u anketi dvije godine iza Šurminova rada (Halilović 2009: 32) niti u upitniku s Bjelava, s

kraja prošloga stoljeća (Isto 2009: 38). Ovaj oblik na području ijekavskošćakavskog dijalekta nije zabilježen u ranijim istraživanjima (vidi: Bulić 2013: 205; 2014: 153; Đurović 279; Halilović 1990: 322).

Peco bilježi zamjenice *nāmi*, *vāmi* na području Podveležja i Dabra i od jedne stare muslimanke iz Bileće i tumači opstanak ovih oblika izravnim uticajem centralnohercegovačkoga govora u kome su “ovi oblici i danas sasvim obični ne samo kod muslimana nego i kod ostalih predstavnika toga govora” (2007: 198–199). Vjerovatno se, i u našem slučaju, radi o tome da su *nami*, *vami*, *naske*, *vaske* jednostavno registrirane kao poznate riječi koje se čuju, ali od pridošlica, a ne od samih Visočana.

Pitanje 102. Govori se: ja sam *je* vidio, ti si *je* kupio, on *je* hvali i on *je* je vidio, on *je* je kupio; to je za *njih*, skočio megju *njih*, hvalio je vas a ne *njih*; ja sam *ih* vidio, ja sam *ih* čuo i ja sam *hi* (ili *hin*) vidio, ja sam *hi* (ili *hin*) čuo; on je *njih* hvalio, *njih* štovao i on je *njihke* (ili *njiha*) hvalio, *njihke* (ili *njiha*) štovao; dao *njoj* i dao *njojzi* (IH); ja sam *je* vidio, ti si *je* kupio, on *je* hvali i on *je* je vidio, on *je* je kupio; to je za *njih*, skočio megju *njih*, hvalio je vas a ne *njih*; ja sam *hin* vidio, on je *njiha* hvalio, *njiha* štovao; dao *njoj* i dao *njojzi* (AZ, RA, NM).

Podaci koje nam nude odgovori na ovo pitanje pokazuju da su u Visokom kraju 19. st. bili uobičajeni akuzativni zamjenički oblici: *njih*, *njiha* (i *njihke*, IH); enklitike *je*, *ih*, *hin* (i *hi*, IH) te dativni *njoj*, *njojzi*. U Haznadarevićevom *njihke* vidimo osobinu iz susjednih štakavskih govora a ne osobinu viškočkoga govora.

Akuzativ mn. imao je i u Šurminovo vrijeme različite oblike: *nīh*, *nīha*, *hi*, *hin*, (rijetko) *ih* i (kod pravoslavaca i katolika) *i(h)* te oblike *nāskē* / *vāskē* (1895: 202), ali je, prema Đuroviću, taj oblik Šurmin vjerovatno čuo od nekog predstavnika istočnih ili južnijih štakavskih govora gdje je uobičajen. (278) U sarajevskim upitnicima iz ovog perioda zabilježene su forme: *nī*, *nīh*, *nīha*; *i*, *ih* (Halilović 2009: 32) a na Bjelavama, stoljeće kasnije: *nīh*, *nīhā* i *hī* (Isto: 358).

Brozović navodi da je najfrekventniji akuzativni oblik u fojničkoj dolini *nī(h)a*, te da je često čuo: *hīn* i (enkl.) *hīn*, i rjeđe: *hīnā*, *hīnā*, *hī*. Oblici *hi*, *hin*, *hina*, pojasnio je dalje Brozović, rašireni su po cijelome ijekavskošćakavskom prostoru (vidi: Bajraktarević 2014: 64–65, Bulić 2014: 153, Brabec 2012: 105; Halilović 1990: 322. Uporedi i: Bulić 2013: 206; Đurović 281–282) i predstavljaju jednu od općebosanskih musl. osobina (Uporedi: Đurović 281–282; Jahić, 2002: 177). Međutim, on je otišao i korak dalje istaknuvši da su ovi oblici i *nastali baš u ijekavskošćakavskom dijalektu*, tj. da su oni autohtona iješč. karakteristika (1963: 158).

Pitanje 103. Govori se: *taj* čovjek; *ovaj*, *taj*, *onaj* čovjek i *ovi*, *ti*, *oni* čovjek, s napomenom da su zadnji primjeri rijetki (IH, RA); *taj* čovjek i *ovi*, *ti*, *oni* čovjek (AZ); *ovaj*, *taj*, *onaj* čovjek i *ovi*, *ti*, *oni* čovjek; *ta* čovjek (NM).

Pokazne zamjenice muškog roda, kako možemo vidjeti, javljaju se su formama *ovaj*, *taj*, *onaj* i *ovi*, *ti*, *oni*; jednaput i *ta* čovjek.

Šurmin je 1895. godine u Sarajevu zabilježio frekventniju upotrebu *pokaznih pronomena òvī, ònī, tī* u odnosu na *òvāj, ònāj, tāj* (1895: 202). Međutim, upitnik iz Sarajeva donosi samo oblik *taj* (sa napomenom da nema oblika *ti, ta*), uz *ovi, oni* (Halilović 2009: 32) a stoljeće poslije Valjevac je na Bjelavama evidentirala samo zamjenice *òvāj / òvī, tāj* (Isto: 58). Pa, ipak, istraživanje sarajevskog govora s početka 21. st. pokazuje prisustvo zamjenica *ovaj / ovi* i *taj* (Bajraktarević 2014: 880).

Okolni iješć. govori imaju očekivane dijalekatske oblike pokaznih zamjenica. Brozović je u fojničkoj dolini našao da *zamjenice ovaj, taj, onaj glase redovito òvī, tī, ònī* po analogiji na *koji, čiji, neki* i dr., jedino je na području Kreševa uočio frekventniju upotrebu punih oblika (2012: 369). Halilović je u Tuholju zabilježio još raznolikije forme pokaznih zamjenica u nom. jedn. m. r. Najčešći su oblici nastali u simbiozi partikula *evo, eno* i pokaznih zamjenica: *èvī, ètī, ènī; èvovī, evòvī, ètotī, etòtī, ènonī, enònī; èvāj, ètāj, ènāj*; zatim oblici: *òvī, òtī, ònī*; najrjeđi su standardnojezički oblici: *òvāj, tāj, ònāj* (1990: 323). I Bulić je u sprečanskom kraju zabilježio, uz standardnojezičke oblike, i: *èvāj, ètāj, ènāj; èvī, ètī, ènī; èvovī, ètotī, ènonī; òtāj*. (2014: 155–156) Pavešić je u Lepenici našao da ove zamjenice obično glase *òvī, ònī, òtī, tī* ali i, rjeđe, *òvāj, ònāj, òtāj, tāj* (1960: 377). Slika pokaznih zamjeničkih likova nije drugačija ni u tešanjско-maglajskoj regiji. Tamo je Bulić, uz standardnojezičke, zabilježio i obilje dijalekatskih formi: *òvī, èvī, ònī; vò (štà vò prèkīdā); ètā* i sl. (2013: 208).

Pitanje 105. Govori se: vidio sam *njegova, njena, njihova, Markova, Petrova* oca; daj to *njegovu, njenu, njihovu, Markovu, Petrovu* ocu (IH, AZ, RA); vidio sam *njegovoga, njenoga, njihovoga, Markovoga, Petrovoga / Petrova* oca (NM).

Haznadarević naglašava da je umjesto *njenom* češće *njezinu* (i *njezinomu*). Zečević također ističe oblik *njezinoga* kao dominirajući. Ahčić naglašava isto: *Ne govori se niti njenom, niti njenu, nego njezinu*.

Dakle, u Visokom su bili učestaliji nastavci imeničke deklinacije kod ovih zamjenica, uz prisutne – zamjeničko-pridjevske obrasce promjene. Zamjenica *njen* bila je obična samo u formi *njezin* a javljala se i sa kratkim (*njezina*) i sa dugim nastavcima (*njezinoga*).

Šurmin je u Sarajevu uočio dominaciju *pronominalne deklinacije (nègovoga, nègovomu)* te istakao da su imenički nastavci kod *ljudi pismenijeh* prava rijetkost (1895: 203). Ipak, dvije godine kasnije u Sarajevu bilježe se i jedni i drugi nastavci: vidio sam *négova, nézinoga*; daj to *négom, nézinu* (Halilović 2009: 32). Da se situacija vremenom izmijenila u korist dugih oblika, pokazuju isključivo zamjeničko-pridjevski oblici koji su stoljeće kasnije zabilježeni na Bjelavama (*nègovōg, nègovōm*) (Isto: 58).

Brozović je u fojničkoj dolini kod ovih zamjenica posvjedočio očuvanost oblika imeničke deklinacije (uz jedan izuzetak – *nézinōm*) (2012: 369) a učestalije zamjeničko-pridjevske (uz prisutne imeničke) forme zabilježili su Halilović (*nègovōm sīnu, néžinōg brāta; nègova brāta*) (1990: 323) i Bulić (*nègovōg sīna, néžinōg; nègova đījēta*) (2014: 155).

Zamjenica *njen* ranije je, na cijelome iješćakavskom području, bila prisutna samo sa partikulom *-zi-*, o čemu svjedoče radovi: Bulića (2014: 155), Brozovića (2012: 369), Đurovića (285), Šurmina (1895: 203), Halilovića (1990: 322–323; 2009: 32).

Oba su oblika (i *nen* i *nezin*) posvjedočena u tešanjско-maglajskom (Bulić 2013: 207) i sarajevskom kraju (Bajraktarević 2014: 77).

Pitanje 107. Govori se: sa *svih* strana i sa *sviju* strana; ne ću *ni za što*, *ni za kakvu* cijenu, *ni pod kakvim* uvjetom, *nijesam ni od koga čuo*, nema *ni u jednom* selu (IH); sa *svih* strana i sa *sviju* strana; *nijesam ni od koga čuo*, nema *ni u jednom* selu; za *nikakvu* cijenu; pod *nikakvim* uvjetom; nema u *nijednom* selu (AZ); sa *sviju* strana; ne ću *ni za što*, *ni za kakvu* cijenu, *ni pod kakvim* uvjetom, *nijesam ni od koga čuo*, nema *ni u jednom* selu (RA, NM).

Zečević ipak kaže da su uobičajeniji oblici *ni za kaku* cijenu, *ni pod kakim* uvjetom.

Dakle, zamjenica *sav* u G mn. ima najčešće nastavak starih tvrdih osnova (*sviju*), uz prisutan oblik *svih*. Odrične zamjenice u zavisnima padežima primaju prijedlog koji razdvaja prefiks od osnove (*nijesam ni od koga čuo*, nema *ni u jednom* selu...). A. Zečević, anketar koji je naveo oblike za *nikakvu*, pod *nikakvim* u *nijednom*, istakao je da je uobičajenija druga forma, tj. *ni za kaku* cijenu, *ni pod kakim* uvjetom.

Ovakvi su zamjenički oblici zabilježeni i u sarajevskim upitnicima iz ovog perioda (Halilović 2009: 32), kasnije na Bjelavama (*n̄ ot kogā*, *n̄ za šta*) (Isto: 58), u dolini rijeke Fojnice (*n̄ u koga*, *n̄ Ÿ u čemu*) (2012: 368) te u Sarajevu u novije doba: *n̄ s kīm*, *n̄ u kog*, *n̄ po čem*. (Bajraktarević 2014: 73).

Pitanje 109. Govori se: *jedanest*, *dvije stotine*, *tri stotine* i *trides*, *četeres*, *trista*, *dvjesta*; *dvadeset*, *trideset*, *četrdeset*, *pedeset*, *šezdeset* i *pet stotina*, *šest stotina* (IH); *jedanest*, *dvanest*, *trinest*, *četrest*, *dvadest*, *tridest*, *četeres*, *pedeset*, *šeset*, *dvjesta*, *trista*, *četiri stotine*, *pet stotina*, *šest stotina* (AZ); *jedanest*, *dvanest*, *trinest*; *dvadest*, *tridest*, *četeres*, *pedeset*, *šeset*, *četiri sto* (ne – *četrsta*) (RA); *jedanest* i *jedanes*, *itd.*; *dvaes* i *pe groša*; *dvjesta* i *dvjesti* (NM).

Haznadarević napominje da *na ovi drugi način govore neki Hercegovci*.

Dominiraju sažeti i modificirani brojevni oblici uz rjeđe, pune oblike: *jedanest*, *dvanest*, *trinest*; *dvadest* / *dvaes*, *tridest* / *trides*, *četeres*, *šezdeset* / *šeset* i: *dvadeset*, *trideset*, *četrdeset*, *pedeset* te: *dvjesta* / *dvjesti* / *dvije stotine*, *trista* / *tri stotine*, *četrsta* / *četiri sto* / *četiri stotine*, *pet stotina*, *šest stotina*.

Glavni brojevi od *jedanaest* do *devetnaest* u sažetim oblicima zabilježeni su i u susjednim ijekavskoćakavskim govorima (vidi: Bajraktarević 2014: 109; Bulić 2013: 215; 2014: 159; Brabec 2012: 108; Brozović 2012: 374; Halilović 2009: 32; Šurmin 1895: 203).

Dvojako pisanje desetica (*dváes* i *dvádeset*, *šésêt* i *šezdèsêt*) svjedočio je i Šurmin krajem 19. stoljeća. Neobičan je (i upitan) njegov primjer *pésêt* (navodi uz *pedesêt*) (1895: 203). U fojničkoj dolini posvjedočeni su i jedni i drugi oblici, sa češćim sažetim: *dvádest*, *dvâjst*, *trídest*, *trîes*, *četrêz dinárâ*, *šês*, *šêsêt*, *šeesêt* (Brozović 2012: 374); i u ostalim iješč. govorima uobičajeniji su oblici desetica sa različitim fonetskim izmjenama (vidi: Bajraktarević 2014: 109; Bulić 2013: 215; 2014: 159; Brabec 2012: 108; Halilović 1990: 325).

Pitanje 118. Govori se: *reci mi!, kaži mi!, bježi tamo!; recite!, kažite!, bježite!* te, rijetko, *recte!, kažte!, bježte!, bježmo!* (IH, RA); *reci mi!, kaži mi!, bježi tamo!; recite!, kažite!, bježite!* (AZ); *reci mi!, kaži mi!, bježi tamo!* (NM).

Imperativ u jednini nije sklon uprošćavanju a množinski imperativ ima i pune i elidirane oblike: *recite!, kažite!, bježite!* i *recte!, kažte!, bježte!, bježmo!*

Šurmin, također, bilježi slične oblike: “*vidte, rècte, hòdite i hòte, bjěšte (bježite)*” (1985: 204) kao i sarajevski upitnici: “*kaži mi (ne: kaž mi); bježi tamo (a ne: bjež tamo); kažite / kašte, bježte...; idite, sjète*” (Halilović 2009: 33 i 60). Slične primjere nalazimo i na ostalom ijekavskošćakavskom području (vidi: Bajraktarević 2014: 123; Bulić 2014: 166; Brabec 2012: 128; Đurović 12; Halilović 1990: 329).

119. Govori se: ja *ću doći, reći, maći, oplesti, izvesti, pasti...* i ja *ću doć, reć, mać, oplest, izvest, past...* i *doću, reću, naću, poću, dovešću, pašću, ješču* (IH), Zečević navodi iste primjere i: *doći ću, reći ću, naći ću, poći ću, dovesti ću, pasti ću, jesti ću...* (isto i RA); ja *ću doć, reć, mać, oplest, izvest, past...* i *doću, reću, naću, poću, dovešću, pašću, ješču* (NM).

Haznadarević ističe prve primjere kao najučestalije.

Odgovori ukazuju na učestalost supinskog infinitiva u futuru I kada je pomoćni glagol na prvome mjestu: *ću doć, reć, mać...*; prisustvo elidiranih oblika: *doću, reću, naću, poću...* kao i na upotrebu neizmijenjenih oblika: *doći ću, reći ću, naći ću* i ja *ću doći, reći, maći*.

Skraćeni oblici futurskog infinitiva u sarajevskim upitnicima navode se kao odlika govora muslimana, a puni oblici – govora pravoslavaca (Halilović 2009: 33). Supinski infinitiv karakterističan je za cijelo bh. govorno područje, o čemu svjedoče brojni dijalektološki radovi (vidi: Bajraktarević 2014: 130; Brabec 2012: 128; Bulić 2013: 229; 2014: 164; Đurović, 311; Halilović 1990: 330). Prosti oblici futuru I od glagola na *-ći* (bez glagola na *-ti*) i gl. enklitike zabilježeni su također u dosadašnjim radovima o iješć. govorima (vidi: Bajraktarević 2014: 131; Bulić 2013: 229; 2014: 164; Halilović 1990: 330; Halilović 2009: 60; Šurmin 1895: 204).

U ijekavskošćakavskim govorima rijetko su prisutni primjeri složenog oblika futuru I s infinitivom na prvom mjestu. Radi se uglavnom o futurskim oblicima glagola *ići* ili izvedenim od njega (Bajraktarević 2014: 131; Bulić 2013: 229; 2014: 164).

Zaključni osvrt

Na osnovi upitnika “Pitanja o govoru prostoga naroda” iz davne 1897, izdvojivši najznačajnija pitanja sa morfološkog nivoa (od ukupno 53 pitanja analizirali smo 24), osvijetlili smo morfološke osobine visočkoga govora.

Dobiveni podaci govore o pripadnosti visočkoga govora ijekavskošćakavskom dijalektu. To nije ništa novo, dijalektološka literatura davno je smjestila ovaj govor u ijekavskošćakavske granice (Brozović 1963: 120), osim što sada imamo dodatne morfološke primjere koji tome svjedoče.

Neke od zabilježenih morfoloških osobina višočkoga govora su:

- hipokoristici se mijenjaju kao imenice ženskog roda, tj. imaju nastavke *e*-deklinacije;
- naizmjenično su prisutni jedninski vokativni nastavci *-e* (za nepalatalne) i *-u* (za palatalne osnove) kod imenica m. r.;
- dominantna je upotreba instrumentalnog nastavka *-em* kod imenica m. r. jd. na palatalni suglasnik;
- množina dvosložnih imenica m. r. na suglasnik uobičajena je sa proširenom osnovom;
- običajan je oblik imenice *rame*;
- imenica *jaje* ima dvojake oblike: dva (dvoje) *jaja* i dva *jajeta*;
- imenica *dijete* najčešće se javlja sa proširenom osnovom u zavisnim padežima: *dijete – djeteta*, ali i bez umetka: *dijete – djeta*;
- imenica *drvo* ima proširenu osnovu u zavisnim padežima: *drvo – drveta*;
- imenica *staklo* najčešće se javlja bez umetka: *stakla*, ali i s umetkom: *staklo – stakleta* (jednako je i s imenicom *gvožđe*);
- imenice *čošak* i *čoše* imaju zasebne paradigme: *čošak – čoška* i *čoše – čošeta*;
- prisutna je dominacija novih množinskih nastavaka D I i L kod imenica *a*-vrste;
- ženski hipokoristici imaju u pravilu završno *-a*;
- imenice na *-ica* imaju u V jd. najčešće nastavak *-e*, ali i nastavak *-o*;
- zbirne imenice na *-ad* imaju i jedninsku i množinsku paradigmu;
- dominiraju nastavci stare mehke osnove u zamjeničko-pridjevskoj paradigmi;
- uobičajeni akuzativni oblici zamjenica za 3. l. su: *je, ih, hin* (i *hi*); *njih, njiha* (i *njihke*, IH);
- pokazne zamjenice muškog roda javljaju se su formama *ovaj, taj, onaj* i *ovi, ti, oni* (i *ta*);
- prisutniji su nastavci imeničke deklinacije kod pridjevskih zamjenica;
- zamjenica *njen* javlja se samo u formi *njezin*;
- dominiraju sažeti i modificirani brojevnici oblici;
- imperativ u jednini nije sklon uproščavanju a množinski imperativ ima i pune i elidirane oblike;
- običan je supinski infinitiv u futuru I kada je pomoćni glagol na prvome mjestu.

Literatura

- Bajraktarević, E. (2014), *Morfološke osobine ijekavskošćakavskoga govora Sarajeva*, magistarski rad u rukopisu, Biblioteka Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 1–160.
- Brabec, I. (2012), *Govor Tuzle i okolice*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. X, Sarajevo, 51–243.
- Brozović, D. (2012), *Govor u dolini rijeke Fojnice*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. X, Sarajevo, 243–425.
- Bulić, R. (2013), *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskog kraja*, Planjax, Tešanj
- Bulić, R. (2014), *Arhaičniji govori u gornjem toku Spreče: živinički kraj*, Printcom, Tuzla
- Đurović, R. J. (1989), *Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXXVIII, Beograd, 9–378.
- Halilović, S., Tanović, I., Šehović, A. (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Biblioteka “Bosnistika”, Sarajevo, 9–67.
- Halilović, S. (1990), *Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. VI, Sarajevo, 249–357.
- Jahić, Dž. (2002), *Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. VIII, Sarajevo, 7–236.
- Pavešić, S. (1960), *O narodnom govoru Lepenici u Bosni*, Ljetopis JAZU, knj. LXIV, Zagreb
- Peco, A. (2007), *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Izabrana djela, knj. I, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 9–291.
- Šurmin, Đ. (1895), *Osobine današnjega sarajevskog govora*, Rad JAZU, knj. XLI, Zagreb, 186–209.

Ana Tereza Barišić: Naglasni sustav jezika šokačkih pismica

U radu se, na temelju literature i istraživanja na korpusu šokačkih pismica, proučavaju i analiziraju naglasci hrvatskoga standardnoga jezika, tonične i atonične riječi, proklitike i enklitike te niječnica *ne* kao prednaglasnica. Kako naglasni sustav hrvatskoga standardnoga jezika danas bilježi četiri vrste naglasaka, a u jeziku šokačkih pismica uočen je, a time i zabilježen stari, tzv. zavinuti naglasak ili akut koji je danas gotovo izgubljen, od velikog je značaja analizirati i zabilježiti tu pojavu. Cilj rada je stoga, s obzirom na pravila o raspodjeli naglasaka, istražiti i opisati naglasne pojave u jeziku šokačkih pismica nekad i sad te uočiti koliko se stara akcentuacija očuvala u današnjem govoru slavonskoga dijalekta. Rad donosi i brojne primjere odstupanja od pravila naglasnog sustava hrvatskoga standardnoga jezika, a filološka analiza korpusa vršena je na prikupljenom materijalu tiskanom u knjizi *Šokačke pismice* Slavka Jankovića te na zapisanim stihovima autohtone kazivačice snaš' Anke Lazić, rođene Maratović iz Vrhovine, šokačkog sela smještenog petnaestak kilometara sjeverozapadno od Slavonskog Broda.

Ključne riječi: hrvatski standardni jezik, slavonski dijalekt, naglasni sustav, akcentuacija, akut.

The accentual system in the Language of Šokac short songs

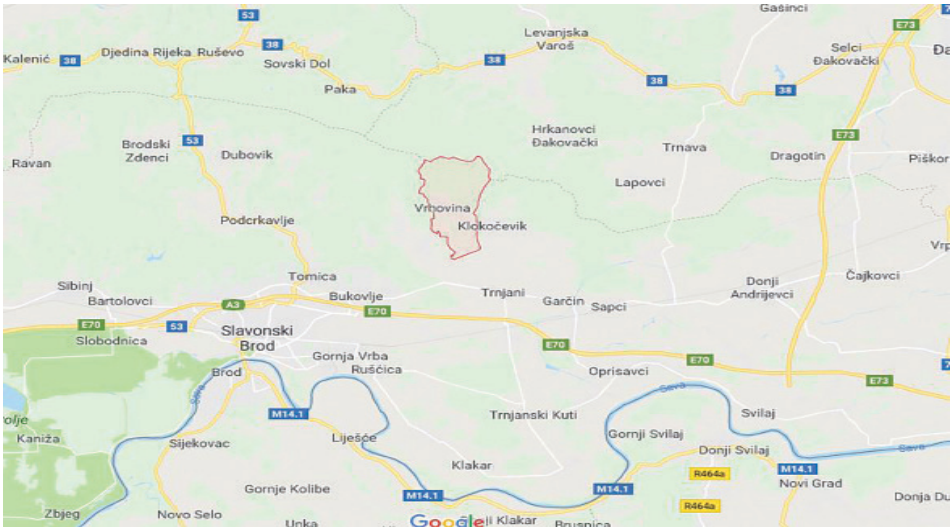
This study, based on literature and research conducted on the body of Šokac short songs, studies and analyzes the accents of the Croatian standard language, tonic and atonic words, proclitics and enclitics and the negative *ne* as the pre-stressed word. Since, nowadays, the accentual system of the Croatian standard language registers four types of accents, but the ancient or the so-called curved accent or the *acute*, which has almost disappeared at the present time, was caught sight of and hereby registered in the language of Šokac short songs, so it is of great significance to analyze and register this phenomenon. Therefore, the aim of this study regarding the rules on accent distribution is to conduct the research and describe the accentual phenomena in the language of Šokac short songs before and now, and to observe to which extent the ancient accentuation is preserved in the current-day speech of the Slavonian dialect. This work also brings numerous examples of exceptions to the rules of the accentual system of the Croatian standard language, the philological analysis of the corpus of Šokac short songs was carri-

ed out on the gathered materials which were printed in the book *Šokac songs* by Slavko Janković and in the registered verses of a native narrator, an elderly woman, Anka Lazić, maiden name Maratović, from Vrhovina, a Šokac village situated about fifteen kilometres north west of Slavonski Brod.

Key words: Croatian standard language, Slavonian dialect, accentual system, accentuation, acute.

1. Uvod

Selo Vrhovina, koje danas broji svega malo više od dvjestotinjak stanovnika,¹ nalazi se u sastavu općine Garčin, osnovane 1993. godine sa sjedištem u Garčinu. Selo je smješteno na južnim obroncima Dilj-gore, 9 km sjeverozapadno od Garčina. Susjedna su mu naselja Korduševci na zapadu, Klokočevik na istoku te Šušnjevcima na jugu. U blizini je većega grada Brodsko-posavske županije Slavnskoga Broda.

Slika 1. Geografski položaj Vrhovine

Zašto Vrhovina? “Ako se za nekoga može kazati da je uspio u (ne)svjesnom naumu ostati jedinstven, onda je to Vrhovina, odnosno Vrovina² kako joj s ljubavlju tepaju nje-

¹ Prema popisu stanovništva iz 2011. godine Vrhovina je imala 261 stanovnika. Nažalost, trend odlaska mladog stanovništva sve je veći te se po nekim vlastitim procjenama očekuje još veći pad broja žiteljstva u nadolazećim godinama. Ako bi se promatrala starosna slika populacije u selu Vrhovina, daleko je dominantnije staro stanovništvo.

² Lokalni naziv za Vrhovinu je Vrovina, a žiteljstvo se prozvalo Vrovcima. Otuda i naziv za govor – vrovački govor čiji će se oblik koristiti kroz rad.

zini žitelji. (...) tamo je vrijeme već poodavno stalo. Kao da je još uvijek 'jutro života' o kojemu govore čiča Miša, baka Eva, teta Marija"³ ili kazivačica snaša Anka.

Vrovačka govorna slika nije do sada bila prikazivana niti je o tom mjestu bilo zabilježene literature. Za povijesni dio poslužila je povjesnica Ilije Maoduša (2014) *Vrhovina*, a za govornu sliku i njezin opis okosnicu je činio članak Stjepana Sekereša (1966) "Govor našičkoga kraja" jer se govor Vrhovine svrstava u govor Slavonske Posavine. U vrijeme nastanka ovoga rada kazivačica Anka Lazić preminula je.

Od velike je važnosti zabilježiti naglasak starijeg stanovništva koje u sebi nosi nekađašnju životnost, karakteristike nacionalnog identiteta i sliku prostora mijenjanu kroz vrijeme koje sve više uzima, a malo daje. Stanovništvo sela je staro, malobrojno, obično nenaviknuto na promjene koje novo vrijeme nosi sa sobom. Mladi više ne govore govorom starih, ne služe se arhaičnim riječima, mnogi ni ne poznaju leksik starih Vrovaca. Vrijeme neminovno odnosi i donosi nove generacije, a sa sobom i nove stvari, običaje i navike. Slavonska tradicija ovisi o kazivačima koji "imaju nemjerljive zasluge za očuvanje baštine slavonskoga sela i čovjeka, njegova dijalekta, govora, običaja, kulture, gastronomije i svega što danas podrazumijevamo pod slavonskom tradicijom (Maoduš 2014: 7)".

U ovome će se radu poseban naglasak staviti na govor, točnije naglasak.

2. Povijesna crtica

Ako bi se govorilo o točnom postanku sela Vrhovina, ne može se sa sigurnošću utvrditi vrijeme postanka, nego se o njegovom postanku i formiranju često poseže za legendom. Maoduš (2014: 20) tumači kako je "prvo spominjanje Vrhovine vezano za 1422. godinu, kada se to selo spominje kao najveće i najuglednije, pa je po njemu cijelo tadašnje imanje dobilo svoje ime. (...) korijen naziva Vrhovine vezan je za vrhove brda ispod kojih su bile kuće". Sršan (2001: 9) navodi kako je "prema popisu Turaka 1579. godine selo Vrhovina pripadalo Sandžaku Požega. Sandžak se sastojao od nekoliko kadiluka (kotara), a kadiluci su se sastojali od nahija (današnjih općina). Vrhovina je pripadala kadiluku Brod i nahiji Brezna"⁴.

Ovi su podatci izuzetni jer ako se uzme u obzir to da se u povijesti naseljavanja Slavonije razlikuju tri faze: prva nakon Karlovačkog mira 1699. godine, druga nakon Požarevačkog mira 1718. godine i treća nakon Beogradskog mira 1739, kada je Austrija preuzela Slavoniju sve do Save i započela razvitak sela oko Broda i na blagim padinama Dilj-gore, dolazi se do zaključka kako je selo Vrhovina već tada bilo naseljeno mjesto i koliko-toliko razvijenije od brojnih drugih sela jer je 1579. godine zabilježeno, prema Sršanu (2001: 132), kako je tadašnje stanovništvo "živjelo u 17 kuća i plaćalo porez na pšenicu, drva, vrt, košnice, sijeno, konoplju, repu, grah i sl.". Dakle, Vrhovina je postojala

³ Iz Predgovora Dražena Boroša u knjizi Ilije Maoduša *Vrhovina* iz 2014.

⁴ Maoduš (2014: 20) bilježi kako je Brezna naziv za istoimenu potok koji se spominje još prije četiri tisuće godina prije Krista. I danas postoji potok Brezna čije vode izvire iz više izvora iznad Korduševaca, a poznatiji su izvori "Vrućac" i "Ljeskovac".

još u 15. stoljeću,⁵ a u vremenu razvitka brojnih sela i gradova na inicijativu Austrije u 18. stoljeću u okolici Broda, ona je već imala podrobnije razrađenu strukturu sela i daleko uređeniju poljoprivredu i obrtništvo. No, pri navođenju zadnje informacije o uređenosti i razvijenosti toga sela treba biti oprezan jer se veličina i sastav stanovništva mijenjao kroz stoljeća. Prilikom pada Vrhovine pod osmansku vlast njezino stanovništvo nije htjelo prihvatiti islam pa je došlo do iseljavanja, a ti su krajevi potom bili naseljeni vlaškim martolozima.⁶ Po selima se broskog kotara pa tako i u Vrhovinu doseljavaju i katolički Vlasi iz zapadne Bosne koji su pripadali etničkoj skupini Šokaca.⁷ Godine 1687. s odlaskom Osmanlija odlaze i vlaški martolozi iz Vrhovine te opustjela područja sela počinju naseljavati hrvatske izbjeglice iz Bosne. Ta je seoba trajala od 1695. do 1700. a znatno je popunila praznine u seoskoj populaciji oko Broda. Ive Mažuran (1966: 121) navodi kako u zapisniku popisne komisije iz 1698. godine stoji “da je Vrhovina vrlo siromašno selo. Kućice su tako bijedne, da se više od toga ne može ni zamisliti. Sve su bile načinjene od spletena šiblja i bez ikakva premaza blatom, s krovom od slame”. Tijekom nekoliko sljedećih desetljeća selo se povećavalo da bi se u selo doselili konačno i pravoslavni Vlasi, koji su ostali u broskoj okolici nakon odlaska Osmanlija.⁸ Demografsko obnavljanje slavonskog posavskog graničnog pojasa potpomognula je Austrija, ponajprije zbog vlastite sigurnosti.

3. Govor prošlih vremena broskih kotarana

Maoduš (2014: 28) navodi kako postoje dva pisma Tome Barnabina, kasnije đakovačkog kanonika, iz 1355. godine po kojima se najbolje može vidjeti govor tadašnjih žitelja “područja istočnog i jugoistočnog dijela broskog kotara, dakle zemljišta od Dilja preko Vrhovine, Garčina, oko potoka Brezne i Biđa sve do Save. Bio je to govor panonske, zapadnoekavske kajkavske struje, ili drugim riječima, da su se na tome zemljištu još u to vrijeme štokavski ikavski i kajkavski ekavski govori nalazili u punom miješanju”. Zašto?

⁵ Marković (2002: 374) pak postanak sela Vrhovine bilježi i u srednjem vijeku kada se “Vrhovina nalazila u susjedstvu vlastelina Brezne koje je pripadalo Đakovačkoj biskupiji. Kao prvi poznati vlasnik imanja Vrhovina spominje se 1281. godine plemić imenom Bartolo za kojeg se smatra da je bio podrijetlom Talijan. Godine 1324. imanje je pripalo Nikoli Trutelj iz roda Boričevića”.

⁶ Ti Vlasi nisu bili etnički Srbi, već potomci romanskih prastanovnika koji su prije naseljavanja u Bosnu živjeli u krajevima središnjih dijelova Balkanskog poluotoka. Turci su ih povukli u Bosnu gdje su oni pristupili u službu njihove martološke čete (martolozi – pripadnici vojnih pograničnih formacija koje su Turci organizirali). Vlaški mortolozi služili su Turcima u doba mira za održavanje reda kod rimokatolika, a u slučaju rata kao pomoćne čete koje su upadale u kršćanski teritorij i odande donosile Turcima bogat plijen (Maoduš 2014: 59).

⁷ Maoduš (2014: 59) ističe kako su se “oni kao rimokatolici do kraja srednjeg vijeka potpuno pohrvatili. Prema svojoj tradicijskoj kulturi, jeziku, običajima, načinu odijevanja i narodnim pjesmama Šokci su bili srodni slavonskim Hrvatima, pa su se zato u novoj sredini brzo snašli. Naseljavanje sela šokačkim stanovništvom iz Bosne nije se odvijalo u jednoj seobenoj struji, već su se te seobe zbivale postupno, tijekom više desetljeća. Zapravo, o njima nema izvornih dokumenata koji bi nas o tome obavijestili. Turske vlasti za takve seobe nisu pokazivale poseban interes pa o njima nema ni posebne evidencije”.

⁸ Više o razvoju i razvitku sela u Ilija Maoduš: *Vrhovina* (25–27, 58–61).

Bosanski⁹ su doseljenici sa sobom nosili i svoj ikavski i jekavski govor. Naselivši slavonska područja, poprimali su govor starosjedilaca, a tamo gdje su bili brojniji, zadržavali su svoje govorne značajke. Dakle, područje Slavonske Posavine, tj. sela oko Broda, ispod Dilja, naročito područje oko Save, rijeke između Bosne i Hrvatske, područje je na kojem zbog migracijskih razloga dolazi do miješanja starosjedilačkoga¹⁰ i doseljenoga stanovništva, a time i preklapanja njihova govora. Tu govornu sliku upotpunjuju i doseljenici iz Like i Gorskog kotara između dva svjetska rata te u poslijeratnim godinama migracijski val, kako bilježi Maoduš (2014: 60), “iz srednjeg dijela istočne Dalmacije, susjedne Bosne te ponešto iz zapadne Hrvatske”.

Imajući na umu navedene podatke, pitanje je možemo li ovdje govoriti o autohtonom vrovačkom govoru ili o govoru koji je posljedica mješavine govora migranata?

4. Naglasni sustav hrvatskoga standardnoga jezika i slavonski dijalekt

Hrvatski standardni sustav¹¹ poznaje četiri naglaska. Naglasak je isticanje sloga visinom i jačinom glasa. Dakle, naglašeni se slog istiche jačinom (intenzitetom) pa naglašeni dio riječi izgovaramo jače, dužinom (kvantitetom) koja nam otkriva da naglašeni slog može biti dug ili kratak i visinom (intonacijom), tj. kretanjem tona, padanjem ili rastom jačine i visine glasa što znači da intonacija može biti silazna (ako se tijekom izgovora naglašenoga sloga ton spušta) i uzlazna (ako se tijekom izgovora naglašenoga sloga ton podiže). Karakteristika naglasnoga sustava hrvatskoga standardnoga jezika je muzikalan ili melodijski akcent.¹²

Uzimajući u obzir navedene činjenice, prozodija kao znanstvena disciplina unutar fonologije, koja se bavi proučavanjem prozodijskih jedinica hrvatskoga standardnoga jezika, bilježi četiri naglaska i pravila naglašavanja riječi u hrvatskom standardnome sustavu:

kratkosilazni” \ \	kratkouzlazni” \
dugosilazni”” ^	dugouzlazni”” /

⁹ To su doseljenici iz Dervente, Kreševa, Fojnice, Visokog, Maglaja koje je Maoduš (2014: 61) okarakterizirao ikavskim govornicima. Nadalje, u Slavoniju doseljavaju (1692.–1702.) i Hrvati katolici iz Tuzle, Majevice, Semberije, Kaknja, Olova, Vareša, Kreševa, Zenice, Žepča i Tešnja. Doseljenici iz Bosne, kojih je bilo najviše, donijeli su jekavski govor i noviju akcentuaciju (Pavičić 1953: 166).

¹⁰ O hrvatskim starosjediocima u brodskom kraju, kako navodi Maoduš (2014: 63), postoje vjerodostojni podatci koje su zabilježili crkveni vizitatori toga kraja, a riječ je o Tomi Ivkoviću, Marijanu Maraviću, Petru Nikoliću i Nikoli Olovčiću. Iz njihovih se izvješća vidi da su na brodskom području u doba osmanske vladavine postojale katoličke župe u Brodu, Vrhovini, Podcrkavlju i Garčinu.

¹¹ O prozodijskom sustavu, naglasnim svojstvima, raspodjeli naglasaka, zanaglasnoj dužini, izgovornoj (naglasnoj) cjelini više u Stjepko Težak i Stjepan Babić: *Gramatika hrvatskoga jezika* (79–85), Eugenija Barić i dr.: *Hrvatska gramatika* (66–72), Josip Silić i Ivo Pranjković: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (18–21).

¹² Uzlazna ili silazna modulacija kombinirana je s dužinom ili kraćinom. Vidi u Dubravko Škiljan: *Uvod u lingvistiku*.

- jednosložne riječi mogu imati samo silazne naglaske,
- trosložne i ostale višesložne riječi na srednjem slogu mogu imati samo uzlazne naglaske,
- dvosložne i višesložne riječi mogu imati sva četiri naglasaka na prvom slogu,
- na posljednjem slogu u hrvatskim standardnim riječima ne stoji naglasak.

Kod izgovaranja riječi neki su slogovi naglašeniji od ostalih. Upravo na tom naglašenom dijelu nalazi se naglasak. On ima razlikovnu ulogu u riječi što znači da o njemu ponekad ovisi njezino značenje.¹³ No razlikovnu ulogu ima i nenaglašena (zanaglasna) dužina (ùnuka, ùnūkā) koja se nalazi iza naglašenoga sloga.¹⁴

Kada se govori o akcentuaciji, potrebno je spomenuti i naglasnu (izgovornu) cjelinu koju čini jedna naglašena (naglasnica, tonična riječ) i jedna ili više nenaglašenih (nenaglasnica, atonična – klitika: enklitika i proklitika) riječi ispred ili iza nje koja se uz nju veže u izgovoru. Prozodija proklitike¹⁵ definira riječima koje se nalaze ispred naglašene riječi s kojom čine naglasnu cjelinu, a enklitike¹⁶ riječima koje se nalaze iza naglašene riječi i zajedno s njom čine naglasnu cjelinu. One nikada ne postaju naglašene riječi za razliku od proklitika kod kojih do prelaska naglasaka može doći samo u riječima sa silaznim naglaskom¹⁷ pa one postaju naglašene¹⁸ ili nenaglašene kada se nađu ispred riječi s uzlaznim naglaskom.¹⁹

Poštuju li se ova pravila akcentuacije te i sam četveronaglasni sustav ili vrovački govor čuva u sebi staru akcentuaciju, odnosno dolazi li do kakvih izuzetaka ili je to obrazac naglašavanja karakterističan za vrovačko govorno područje, pokazat će analiza dvostih.

Vrovački govor ili govor sela Vrhovina u ovom će se radu smatrati i nazivati slavonskim dijalektom posavskog poddijalekta, odnosno šokačkim govorom,²⁰ iako Ljiljana Kolenić (1997: 101) smatra pridjev *slavonski* neprikladnim jer se “unutar slavonskog dijalekta govori o podravskom, posavskom i baranjskom poddijalektu”²¹ i slavonski dija-

¹³ Lúk u značenju ‘oružje’ i lúk u značenju ‘povrće’.

¹⁴ Može se nalaziti u osnovnom obliku neke riječi (zāgonĕtka), na tvorbenom sufiksu (čūdāk) ili na nastavku (dōbrĭh).

¹⁵ To su jednosložni (od, do, u, za, s(a)) i dvosložni prijedlozi (među, mimo, preko, prema) i prijedlozi složeni s prefiksom (ispod, ispred, iznad, između), veznici (a, i, ni, da) i niječna čestica ne.

¹⁶ To su **glagolske enklitike**: nenaglašeni oblici prezenta pomoćnoga glagola biti: sam, si, je..., nenaglašeni oblici aorista pomoćnoga glagola biti: bih, bi, bi..., nenaglašeni oblici prezenta pomoćnoga glagola htjeti: ću, ćeš, će..., **zamjeničke enklitike**: nenaglašeni oblici osobnih zamjenica u genitivu (me, te, ga, je, nas, vas, ih), u dativu (mi, ti, mu, joj, vam, im), akuzativu (me, te, ga, nj, je, ju, nas, vas, ih), nenaglašeni oblici povratne zamjenice (se, si) i **čestica (riječca)** li.

¹⁷ Žurim ũ grād. Znām te dōbro. Ništa nĕ znām. Niječnica *ne* uvijek postaje naglašena ispred glagola s početnim silaznim naglascima (znām – nĕznām, trĕbām – nĕtrĕbām).

¹⁸ Ovisno o riječi s koje prelazi, naglasak na proklitici može postati kratkouzlazni (Ništa nĕ znām) ili kratkosilazni (Žurim ũ grād).

¹⁹ To je u vōdi. Jak je na jĕziku.

²⁰ O podjeli slavonskog dijalekta na različite tipove govora više u Josip Lisac: “Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja”.

²¹ Posavski (na jugu, uz rijeku Savu), podravski (na sjeveru, uz rijeku Dravu) i baranjski poddijalekt (južno od granice s Mađarskom).

lekt²² smatra nazivom za hrvatske staroštokavske govore u Slavoniji i Baranji, a narodu je Vrhovine taj govor slavonskoga dijalekta poznat kao šokački.

Slavonski se dijalekt smatra najarhaičnijim dijalektom štokavskoga narječja te ga čini skupina staroštokavskih govora. Tim se dijalektom govori u Slavonskoj Posavini, Slavonskoj Podravini i hrvatskom dijelu Baranje, ali i izvan granica Hrvatske.²³ Poddijalekti se slavonskoga dijalekta dijele na mjesne govore koji se razlikuju naglaskom, glavovima, oblicima i leksikom. Posavski je poddijalekt ikavski i poluikavski (ikavsko-jekavski), manjim dijelom ekavski, podravski je ekavski, a baranjski ikavsko-ekavski. Za slavonski je dijalekt karakteristična stara akcentuacija što se posebno uočava u čuvanju starinskih jezičnih oblika, neijekavskom izgovoru jata, šćakavizmu, posebnosti tvorbe riječi i leksičkim osobitostima.

Koliko se god slavonski dijalekt približavao svojim karakteristikama štokavskom narječju, hrvatski se standardni jezik ne smije poistovjećivati sa štokavskim narječjem. Hrvatski standardni jezik zasnovan je na novoštokavskom dijalektu jekavskog izgovora. Osnovica je štokavsko narječje, ali ne u cjelini, nego oni štokavski idiomi u novijoj literaturi nazvani zapadnim novoštokavskim. "Standardni se jezik određuje kao 'autonoman vid jezika', uvijek normiran i višefunkcionalan pri čemu autonomnost toga jezika podrazumijeva neovisnost spram dijalektalne osnovice" (Brozović 1970: 127).

5. Akcenatska klasifikacija Milana Moguša

S obzirom na naglasni sustav, govore slavonskog dijalekta možemo podijeliti prema akcenatskoj klasifikaciji²⁴ Milana Moguša na više skupina.

Stara podjela je ona čija akcentuacija bilježi tri stara naglasaka (~, ˘, \) na svim starim mjestima. Tako se u Slavoniji govori južno od Đakova, oko Vrpolja u mjestima Strizivojna, Velika Kopanica, Stari Perkovci, Divoševci, Beravci, Sikirevci. Takav se sustav može čuti u nekoliko mjesta oko Valpova (Slavonska Podravina).²⁵

Novija akcentuacija podrazumijeva uporabu zavnutog naglasaka (~) koji se javlja redovito u određenim kategorijama i po tome se razlikuje od treće skupine u kojoj se zavnuti naglasak javlja samo djelomično. Ta akcentuacija bilježi i stara tri naglasaka (~, ˘, \), ali i nove naglaske (/, \). Za noviju akcentuaciju karakteristično je pomicanje akcenatskog mjesta.²⁶ Tako se govori u Slavonskoj Podravini na zapadu od Vukosavljevice i Špišić Bukovice kod Virovitice pa do istočne granice iza Osijeka, u Slavonskoj Posavini istočno od Nove Gradiške pa do krajnjih istočnih granica hrvatske Posavine, u središ-

²² Lisac (2003: 5) slavonski dijalekt također smatra jednim od štokavskih dijalekata, a naziva ga i 'nenovoštokavskim arhaičnim šćakavskim dijalektom'.

²³ Bosanka Posavina, zapadnobačko Podunavlje i na mađarskoj strani uz Dunav.

²⁴ O tome podrobnije u Ljiljana Kolenić: "Slavonski dijalekt".

²⁵ Mjesta s ovom akcentuacijom zahvaćaju krajnji istok ikavsko-jekavskoga govora i prepoznatljivi su po navedenim primjerima akcentiranih riječi (nosili, kázàli, otàc, rùkà, naròd, vodà, divòjka, kràlj, sačùvàm, kazivò, rùkòòm).

²⁶ Može se čuti i vòda i rùka, ali i govorili i kázàli, otàc, ràdnik, kazivò, sačùvàm.

njem istočnom dijelu Slavonije oko Našica, Đakova, Vinkovaca, u sjevernom dijelu hrvatske Baranje. Izvan granica Hrvatske prepoznatljiv je u zapadnobačkom Podunavlju oko Belog Manastira, u sjeveroistočnoj Bosanskoj Posavini oko Orašja i na mađarskoj strani uz Dravu.

Treću skupinu čini akcentuacija sa zavnutim naglaskom (akutom) koji se samo povremeno rabi, tj. uočljiv je na prvom i srednjem slogu, tako da se ista riječ može čuti i sa zavnutim naglaskom i s kojim drugim naglaskom.²⁷

Iločku skupinu čini stariji dvoakcenatski sustav,²⁸ sustav s poluprenesenom silinom²⁹ i novijim četveroakcenatskim sustavom.³⁰

Analiza naglasnih pojava u jeziku šokačkih dvostiha pokazat će u koju se skupinu govora po akcenatskoj klasifikaciji može svrstati govor Vrhovine.

6. Analiza naglasnih pojava u jeziku šokačkih pismica/dvostiha³¹

Ne bi li se sveobuhvatnije uočile razlike u naglasnome sustavu dvostiha nekad i sad, a time i jednostavnije opisale, primjeri se prikazuju tablično. S lijeve strane tablice dvostisi su navedeni u izvornom obliku, onako kako ih je kazivala snaš' Anka, a na desnoj strani tablice zabilježeni su naglasci na tim istim riječima kako ih bilježe rječnici³² hrvatskoga jezika. Kako se obilježja slavonskog dijalekta većinom javljaju na leksičkoj razini, primjeri poput dijalektizama, lokalizama neće biti izuzetak. U njima će se dapače, kao i u analiziranom razgovoru s izvornom govornicom snaš' Ankom Lazić, samo potvrditi očuvanost i bogatstvo slavonske akcentuacije.

Lisac (2003) zaključuje da je u slavonskom dijalektu čest akcenatski sustav s pet naglasaka (~, ɔ, \, /, \) iako bi se taj sustav mogao svesti na tri akcenta (~, ɔ, \), te da je akut gotovo izgubljen. Analiza dvostiha pokazat će u kolikoj je mjeri danas akut gotovo izgubljen i možemo li potvrditi Liščevu tezu o akcenatskom sustavu.

Primjeri Jankovićevih dvostiha Ankine akcentuacije	Primjeri dvostiha rječnika Vladimira Anića i Bratoljuba Klaića
Alaj imam dva obrāza bila, tulipāni, diki sačūvani.	Alaj imam dva òbraza bila, tūlipāni, diki sačūvani.

²⁷ Mjesto oko Velike u središnjem zapadnom dijelu Slavonije i u nekoliko mjesta u zapadnom dijelu Slavonske Podravine sjeveroistočno od Virovitice. Primjeri s akcentuacijom su: rādnik – rādnik, sačūvam – sačūvam, divōjka – dīvojka.

²⁸ Bēbā, bilō, volīo, promīrīt, onē, zāpērci.

²⁹ Primjeri poput: īz Lovāsa, vōdā.

³⁰ Primjeri poput: ōrasa, Māra, ōstalo.

³¹ Termin *pismice* preuzet je od Slavka Jankovića koji u svojoj knjizi *Šokačke pismice I.* navodi i razloge zašto ih tako zove, no autorica će koristiti termin *dvostisi* jer je terminološki opravdaniji.

³² *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića, Novi Liber, I. izdanje, Zagreb, 1991., *Rječnik stranih riječi* Bratoljuba Klaića, NZMH, Zagreb, 2002.

Alaj imam dva obrāza jedra, što i' svaka hulja ne ūjēda.	Alaj imam dva ōbraza jedra, što i' svaka hulja ne ūjeda.
Alaj imam oči namamljive, kad namāme, onda i ne māre.	Alaj imam oči namamljive, kad nāmame, onda i nē mare.
Alaj smo se sastāle sestrice, nas četiri kano golubice.	Alaj smo se sāsatale sēstrice, nas četiri kano golubice.
Bila rékla ³³ i svilēni kōnci, nij' mi krivo, što me vole mōmci.	Bila rékla i svileni kōnci, nij' mi krivo, što me vole mōmci.
Crkva mala a ja počimālja ³⁴ , dika s kora poglēdati mōra.	Crkva mala a ja počimālja, dika s kora poglēdati mōrā.
Garavūša ³⁵ svaka bečarūša ³⁶ , a plavōjka najljepša đevōjka.	Garāvūša svaka bečāruša a plāvōjka najljepša đevōjka.
Svadili se ja i mōja dika za kašiku ³⁷ kisēloga mlika.	Svadili se ja i mōja dika za kāšiku kiseloga mlika.
Kad zapivam u našemu gāju, čuje dika u devētom kraju.	Kad zāpivam u našemu gāju, čuje dika u dēvetom kraju.
Moja dika u tambūru svira, kako svira, u srce me dīra.	Moja dika u tāmburu svira, kako svira, ū srce me dīra.
Poslo lola svog rođenog drūga, neka pazi, tko drāgoj dolāzi.	Poslo lola svog rōdenog drūga, neka pazi, tko drāgoj dolāzi.
Dika mi se svako veče jāvlja, na pēndžeru ³⁸ milost mi ostāvlja.	Dika mi se svako veče jāvlja, na pēndžeru milost mi ostāvlja.
Bože spari ko za koga māri, dva ljiljana, mene i dragāna.	Bože spari ko za koga māri, dva ljiljana, mene i dragāna.
Primjeri zapisa kazivačice Anke i njezina akcentuacija	Primjeri dvostihā rječnika Vladimira Anića i Bratoljuba Klaića
Svekrva mi debēla pa tānka, traži snāju koja ima tāla ³⁹ .	Svekrva mi dēbela pa tānka, traži snāju koja ima tāla.
Svekrva mi milosti poslāla, kobasice i malo masnice ⁴⁰ .	Svekrva mi milosti pōslala, kobāsice i malo māsнице.

³³ U ovom kontekstu odnosi se na ženski kaputić (*njem.* Röcklein), ali se dijalektalno upotrebljava i za muške plave kapute od valjane vune, išarane na donjim rubovima i oko rukava, kako ga nose seljaci u Posavini kao ostatak uniforme nekadašnje Vojne krajine.

³⁴ Lokalizam, djevojka ili žena koja je prva počinjala pjevati u zboru ili na sijelu, proštenju ili kakvim drugim prilikama.

³⁵ Djevojka ili žena tamne kose.

³⁶ Vesela, raskalašena, razuzdana žena. Značenje je često negativno konotirano jer se veže uz im. m. r. *bečar* (*tur.* bekjar) koja označava vesela, raskalašena, razuzdana čovjeka; veseljaka, bekrijū, mangupa koji živi samčkim, razuzdanim životom.

³⁷ Od turske riječi *kašik* u značenju 'žlica'.

³⁸ Od turske riječi *pendžere* u značenju 'prozor'.

³⁹ Od njemačke riječi *Teil* u značenju 'dio nasljedstva, miraz'.

⁴⁰ U Anićevu rječniku dano je samo objašnjenje u značenju 'modrica', no u ovom se kontekstu odnosi na kolač od dizana tijesta, tzv. makovnjaču i orahnjaču.

Obuci dragi ti košulju plāvu, onda dođi po mene garavu.	Obuci dragi ti kòšulju plāvu, onda dođi po mene garavu.
Moj se dika ná me naljútio, jer me nije dvāput poljúbio.	Moj se dika ná me naljútio, jer me nije dvāput poljúbio.
Ja govēdim, dika za svinjāma, cilo selo gledalo za nāma.	Ja gòvedim, dika za svinjāma, cilo selo gledalo zà nama.
Ako si me i rodila mājko, od mog lica nisi gazdarica.	Ako si me i ròdila mājko, od mog lica nisi gazdarica.
Selo viče na mōga Milāna, nejakog ga ostāvila máma.	Selo viče na mōga Milana, nejakog ga ostavila māma.
Moja majka bila počimāljska, a ja mila od njé naučila.	Moja majka bila počimāljska, a ja mila od nje naučila.
Ljubio me, sad kaže da nije, toga mi je majko najžāljske.	Ljubio me, sad kaže da nije, toga mi je majko nájžaljske.
Lako loli služiti militéra, kad kod mene rúča i večera	Lako loli služiti militéra, kad kod mene rúča i večera
Svaka gora čeka lista svōga, a ja lolo odgovora tvōga.	Svaka gora čeka lista svōga, a ja lolo odgovora tvōga
Urodile šljive ko koprive, eto novci, ženite se mōmci.	Uròdile šljive ko kòprive, eto novci, žènite se mòmci.
Neću ružit sela nijednōga, jer ja nè znām di imam drāgoga.	Neću ružit sela nijednoga, jer ja nè znām di imam drāgoga.
Svi mi kážu da ja imam lažu ⁴¹ , i ja lažem pa se š njíme slāžem.	Svi mi kážu da ja imam lažu, i ja lažem pa se š njime slāžem.
Nema raja što divōjke žive, još da znāju da se ne udāju.	Nema raja što divojke žive, još da znājū da se nè udāju.
Oj, komšijo ⁴² , prva diko mōja, prilaz priđi u kiljér ⁴³ unídi.	Oj, kòmšijo, prva diko mōja, prilaz priđi u kiljer unídi.
Oj, kakí je koji bečár nije, ne zná uja ni da se nasmíje.	Oj, kàki je koji bečár nije, nè zna uja ni da se nasmije.

Analiza naglašanih riječi u tablici pokazala je kako se šokačke riječi vrovačkoga govora uvelike akcenatski razlikuju od istih tih naglašanih riječi po standardnome četveroakcenatskom sustavu hrvatskoga jezika. Dakle, s obzirom na naglasni sustav hrvatskoga standardnog jezika, vrovački govor redovito bilježi i zavnuti naglasak u velikom broju riječi (bila, sačūvani, ne ujēda, namāme, kōnci, mōmci, počimāljska, mōra, plavōjka, đevōjka, mōja, gāju, devētom, drāgoj, javlja, pēndžeru, ostāvjska, plāvu, naljútio, dvāput, poljúbio, govēdim, mājko, mōga, svōga, tvōga, nije, nijednōga, kážu, slāžem, divōjke) te ga dosljedno provodi. Analizom je uočena samo nekolicina riječi identičnog naglaska

⁴¹ Lokalizam u značenju 'lažljivac' čiji se samo standardni oblik pronalazi u Aničevu rječniku dok lokalizam nije zabilježen.

⁴² Od turske riječi *komşu* u značenju 'susjed'.

⁴³ Od njemačke riječi *Kühler* u značenju 'djevojačka sobica, kućar'.

(rékla, drúg, mári, snàju, tâla, militéra, nè znàm, unídi) što je zanemarivo s obzirom na broj analiziranih riječi.

Razlika je uočena i u prelasku naglasaka na proklitiku. U primjerima na desnoj strani tablice nema izuzetaka od pravila koje nalaže naglasni sustav hrvatskoga standardnog jezika dok se u vrovačkom govoru unutar naglasne cjeline naglasak uredno zadržava na naglasnici te ne prelazi na proklitiku (ne ujěda, ne máre, u sřce, za nàma, od njé, š njíme, ne udájú, ne zná). Izuzetak su od navedenog jedino primjeri (ná me, nè znàm). Zanimljiv je primjer naglašavanja u naglasnoj cjelini s enklitikom (kaki je) gdje se uočava također, za hrvatski akcenatski sustav, netipičan naglasak.

7. Zaključak

Nakon provedene analize vrovačkog govora kazivačice Anke Lazić može se sa sigurnošću utvrditi kako vrovački govor pripada staroštokavskom govoru slavonskog dijalekta koji se uvelike razlikuje od novoštokavskoga govora na kojem se temelji književni jezik. Dakle, analizom se pokazalo kako vrovački govor pripada drugoj skupini govora po akcenatskoj klasifikaciji Milana Mogušá i bilježi ne samo stara tri naglasaka (~, ˘, \) nego i nove naglaske (/, \), a zavinuti se naglasak (~) redovito javlja u određenim kategorijama što je i uočljivo u brojnim primjerima deseteračkih dvostiha.

Analizom su uočena brojna odstupanja od standardnog četveroakcenatskog sustava hrvatskoga jezika jer vrovački govor bilježi uz naglaske standardnoga jezika i stari zavinuti naglasak, tzv. akut (sestrice, drágoga, deběla, tânka, đevõjka). Ako se u primjerima vrovačkoga govora na riječi i pojavi identičan naglasak naglasku standardnoga jezika, on se redovito bilježi na drugom, nestandardnom mjestu (namamljive/namàmljive, četiri/čétiri, golubice/golúbice, rodila/ròdila, garavùša/garàvuša, bečarùša/bečàruša, koprive/kòprive, zapìvam/zàpivam, tambùru/tàmburu, kobasice/kobàsice, masnice/màsнице) što je pokazala i analiza zabilježenih dvostiha u tablici. Brojna su odstupanja uočena i u naglasnim cjelinama i prelasku naglasaka na proklitiku.

Zabrinjavajući je podatak što šokački staroštokavski govor i pripadajući mu akut danas aktivno koristi samo starije stanovništvo. Rijetko se čuje u mlađe populacije. U kontekstu navedenoga vrijeme će pokazati je li Lisac u pravu kada zaključuje da je akut gotovo izgubljen i potisnut standardnim govorom u zaborav. Stoga je i svrha ovoga rada kroz zabilježeno jezično blago očuvati vrovački govor od zaborava.

8. Literatura

- Anić, Vladimir (2006), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb
- Barić, Eugenija i dr. (2005), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*, Matica hrvatska, Zagreb
- Janković, Slavko (1967–1974), *Šokačke pismice I–III. Dvostihovi – deseterci 1–6145. Napjevi 1–100*, Matica hrvatska, Vinkovci.
- Klaić, Bratoljub (2002), *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
- Kolenić, Ljiljana (1997), “Slavonski dijalekt”, *Croatica*, god. 27, br. 45–46, 101–116.
- Lisac, Josip (2003), “Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja”, *Migracijske i etničke teme*, god. 19, br. 1, 7–16.
- Maoduš, Ilija (2014), *Vrhovina*, Općina Garčin, Garčin
- Marković, Mirko (2002), *Slavonija, povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Golden marketing, Zagreb.
- Mažuran, Ive (1966), *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. i 1702. godine*, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek
- Pavičić, Stjepan (1953), *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- Sekereš, Stjepan (1966), “Govor našičkoga kraja”, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knjiga 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 209–297.
- Silić, Josip i Pranjković, Ivo (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Sršan, Stjepan (2001), *Popis Sandžaka Požega 1579. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek
- Škiljan, Dubravko (1985), *Uvod u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb
- Težak, Stjepko i Babić, Stjepan (2000), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb

Senahid Halilović: Sto dvadeset godina dijalektologije u Bosni i Hercegovini

Počeci dijalektologije u Bosni i Hercegovini vezuju se za kraj XIX stoljeća – za Šurminove radove iz 1895, Rešetareva *Pitanja o govoru prostoga naroda* i aknetu Zemaljskog muzeja iz 1897. godine. Prva polovica XX stoljeća donijela je svega desetak radova, dok je druga polovica prošlog stoljeća bila vrlo plodna. Skromnija dijalektološka aktivnost nastavljena je i početkom XXI stoljeća. Bosanskohercegovački govori prilično ravnomjerno su istraženi u tridesetak monografija, u brojnim obimnijim i sitnijim radovima, u lingvogeografskim poduhvatima, a sagledani su i u nekoliko sinteza. Najviše je obrađivana fonetika, potom morfologija; akcentu i sintaksi posvećeno je manje pažnje, a tvorbi riječi i leksici najmanje.

Ključne riječi: bosanskohercegovački govori, dijalekt, dijalektologija, govor, lingvistička geografija.

One hundred and twenty years of dialectology in Bosnia and Herzegovina

The beginnings of dialectology in Bosnia and Herzegovina are related to the end of the 19th century – to Šurmin's works from 1895, to Rešetar's Questions about the Speech of the Common People, and to the survey of the National Museum in 1897. The first half of the twentieth century yielded only a dozen of works, whereas the second half of the last century was very fruitful. More modest dialectological activities continued in the early 21st century.

Bosnian-Herzegovinian speeches have been fairly equally researched in about thirty monographs, in numerous large- and small-scale researches, in linguistic geography endeavors, and they have been summarized in several syntheses. Phonetics was most elaborated, then morphology; less emphasis is placed on accent and syntax, and the least to word formation and vocabulary.

Key words: Bosnian-Herzegovian speeches, dialect, dialectology, speech, linguistic geography.

1. Dijalektologija srednjojužnoslavenskog jezika nastala je u drugoj polovici XIX stoljeća. Kao i drugdje u svijetu, isprva je bila pomoćna jezička grana, dopunski izvor podataka za lingvistiku. Osamostaljuje se početkom XX stoljeća i do polovice tog stoljeća postepeno se oblikuje kao zasebna naučna disciplina. U njenom razvoju do kraja XX st. ocrtala su se tri velika razdoblja: druga polovica XIX, prva polovica i druga polovica XX stoljeća, s tim što se ove vremenske cjeline ne razdvajaju oštro. U prvom razdoblju istraživanje dijalekata bilo je podređeno normativnim potrebama i historiji jezika, istraživanja su bila izolirana, mnogi su radovi nepouzđani. Dijalektološki rezultati ovog razdoblja bili su skromni, ali u datim uvjetima nisu mogli biti drugačiji. U drugom razdoblju manje je amaterskih radova, više se pažnje posvećuje tehnici i organizaciji rada, javljaju se istraživači koji se dijalektologijom ne bave samo usputno, pristupa se svestranom terenskom i historijskom proučavanju dijalekata, radovi obuhvaćaju sve veći broj pojava, pojavljuju se prve sinteze. U ovome razdoblju ostvaren je znatan napredak dijalektologije, ali će tek dostignuća iz trećeg razdoblja umanjiti naslijeđeno zaostajanje za drugim narodima. U trećem razdoblju više je dijalektologa u institutima i na katedrama, više se koriste metode lingvističke geografije i uopće metode moderne lingvistike, planski se uklanjaju praznine na dijalektološkoj karti, sve je više prinosa koji zahvaćaju šire područje, više je radova u brojnim uglednim domaćim i stranim stručnim časopisima, sinteze sadrže potpuniju sliku dijalekata, narječja i jezika kao cjeline, dijalektolozi se uključuju u velike međunarodne, slavenske i neslavenske projekte (Brozović 1960a).

Opća slika uglavnom vrijedi i za Bosnu i Hercegovinu, s tim što se o bosanskoj dijalektologiji može govoriti tek od posljednje decenije XIX stoljeća i što je drugi period u BiH donio vrlo malo.

2. Počeci bosanske dijalektologije padaju u posljednju deceniju XIX stoljeća. Kao početna godina može se uzeti 1895, u kojoj su objavljena prva dva rada o bosanskohercegovačkim govorima: jedan o sarajevskom govoru (Šurmin 1895), a drugi o hercegovačkim govorima (Šurmin 1895a). Ta dva rada Đure Šurmina (1867–1937) nisu ostala usamljena u bosanskoj dijalektologiji XIX stoljeća: Milan Rešetar (1860–1942) sastavio je prvi upitnik za ispitivanje bosanskohercegovačkih govora (Rešetar 1897), a anketu je proveo Zemaljski muzej u Sarajevu. Šurminovi radovi ocijenjeni su kao zastarjeli i prilično nepouzđani – ovo osobito vrijedi za rad o sarajevskom govoru, čija je građa prikupljena uglavnom na metodološki nepravilan način i praćena je dobrim dijelom netačnim opaskama. Uprkos tome, u dijalektološkoj literaturi XX st. često su navođeni i koristili su nauci, dok građa prikupljena pomoću Rešetarevih *Pitanja o govoru prostoga naroda* nije bila dostupna istraživačima sve do najnovijeg vremena.

3. U prvoj polovici XX stoljeća bosanska dijalektologija dobila je svega desetak raznovrsnih priloga. Ovo razdoblje otvaraju radovi filologa Mateja Milasa (Milas 1903) i historičara Vladimira Ćorovića (Ćorović 1907), a zatvara rad Jovana Vukovića (Vuković 1937), sva tri o mostarskom govoru. Mnoštvo pouzdanih podataka o pojedinim bosanskohercegovačkim govorima sadrži Rešetareva sinteza *Der štokavische Dialekt* (Rešetar

1907). Prvu deceniju obilježili su još skromni prinosi učitelja Mije Žuljića o govoru Vareša (Žuljić 1908) i doktorska disertacija Atifa Hadžikadića (1884–1945) o govoru Dervente, pisana na njemačkom i odbranjena 1910. u Beču, prva u bosanskoj dijalektologiji (Hadžikadić 2012). Krajem dvadesetih godina Milivoj Pavlović objavio je vrijedan rad o govoru Jajca i okolice (Pavlović 1927), a Danilo Vušović u monografiji o govorima Stare Hercegovine obuhvaća i zapadnu oblast, koja seže do rijeke Trebišnjice (Vušović 1927). Tridesete godine obilježili su značajni prinosi Gojka Ružičića o ikavskim govorima oko Lašve, Vrbasa, Rame i Neretve (Ružičić 1934), o govoru muslimana i katolika na lijevoj strani Bosne, od Save do Lašve (Ružičić 1936) i o dotad nezapaženom ekavsko-jekavskom govoru tešanjско-maglajskog kraja (Ružičić 1936a).

4. Druga polovica XX stoljeća najplodniji je period u razvitku bosanske dijalektologije.

4.1. Početkom pedesetih godina Milivoj Pavlović objavljuje izvještaje o ispitivanjima govora u dolini Plive i na desnoj strani sliva Vrbasa (Pavlović 1951), potom govora Travnika i okolice, Bugojna, Gornjeg Vakufa, Prozora, Livna i Duvna (Pavlović 1952), povezuje pojedine crte koje idu od Travnika do livanjsko-duvanjskog kraja i preko Bugojna do Rame (Pavlović 1953). Izvještaj Ivana Brabeca (1907–1985) o ispitivanjima govora tuzlanske oblasti (Brabec 1954) najavljuje prvog značajnog istraživača ijekavskoščakavskog dijalekta. Njegova doktorska teza o govorima od Drine do Bosne i od Save do Krivaje, koju je odbranio 1955. u Zagrebu, korištena je u dijalektologiji i prije objavljivanja (Brabec 2012). Tako i izvještaj Dalibora Brozovića (1927–2009) o terenskim ispitivanjima u dolinama Fojnice i Bosne (Brozović 1957) najavljuje plodnu aktivnost dijalektologa čiji će radovi ostati u temeljima bosanske dijalektologije. I njegova je doktorska teza, koju je odbranio 1957. u Zagrebu, a u kojoj je obradio govore u slivu rijeke Fojnice (Brozović 2012), imala značajnu ulogu u dijalektologiji i prije objavljivanja. U isto vrijeme prilogom o govoru sela Bune kod Mostara (Peco 1957) počinje dijalektološka aktivnost Asima Pece (1927–2011), najzaslužnijeg istraživača bosanskohercegovačkih govora. Dušanka Ignjatović ispitala je govore gornje Rame (Ignjatović 1957) i zapadne Hercegovine (Ignjatović 1958), a Fahra Matijašić govore Glamčkog polja (Matijašić 1958). Fonetske osobine govora tuzlanskog kraja Brabec je sistematizirao dovodeći ih u vezu s fonetskim osobinama drugih štokavskih govora (Brabec 1957/1958). Krajem pedesetih godina objavljeni su Brabecovi prilozi o govorima u međuriječju Bosne i Vrbanje (Brabec 1959) te o govorima srednje Bosne od Zavidovića do Travnika (Brabec 1960), Brozovićev nastavak izvještaja o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice (Brozović 1959) i rad u kome donosi nove podatke o govorima livanjskog, fojničkog, visočkog i vareškog kraja (Brozović 1960), Vukovićev prilog o govorima u Neumu i okolici (Vuković 1959), Pavešićev o govorima uz gornji tok Lepenice (Pavešić 1960) i Vukomanovićev o govorima Jajca i okolice (Vukomanović 1960).

4.2. Početak šezdesetih godina obilježili su Brozovićev izvještaj o dijalektološkim istraživanjima između Bosne i Krivaje (Vareš, Kraljeva Sutjeska, Vijaka), koji sadrži i zapa-

žanja o sarajevskom govoru (Brozović 1961), rad Đenane Čustović o ikavskim govorima stanovnika Livanjskog polja (Čustović 1961), dvije značajne studije Asima Pece – jedna o akcentu sela Ortiješa kod Mostara (Peco 1961), a druga o mjestu jekavskog centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima Hercegovine (Peco 1962), te Vukovićev rad o govoru Imljana kod Skender-Vakufa (Vuković 1962). Uslijedili su izvještaji o istraživanju govora desetak sela između planine Zvijezde i rijeke Krivaje (Finka, Pavešić 1963), napose Očevije i Vijake kod Vareša (Pavešić 1963), poredba akcenata glagola u mostarskom govoru s Vuk – Daničićevim akcentima (Matijašić 1963/1964), Vukovićevi prilozi o kreševsko-lepeničkom govoru (Vuković 1963) i govoru Žepe (Vuković 1964), kao i njegov pogled na bosanske i hercegovačke ijekavske govorne tipove (Vuković 1963a). Objavljena je i doktorska teza Asima Pece (odbranjena 1958. u Beogradu) o govorima istočne Hercegovine, klasično djelo u literaturi o štokavskom narječju (Peco 1964). Ijekavskošćakavskom (istočnobosanskom) dijalektu osigurano je zasebno mjesto na karti štokavskog narječja velikom Brozovićevom sintezom (Brozović 1966), koja ostaje jedan od najvažnijih radova bosanske dijalektologije. Oaza posavskog ikavskog dijalekta u okolici Orašja u Bosanskoj Posavini dobila je svog istraživača u Josipu Baotiću (Baotić 1966). O jekavskim oazama zapadno od Neretve izvijestio je Asim Peco (Peco 1967), a Dragoljub Petrović o osnovnim osobinama govora Zmijanja (Petrović 1967). Kraj šezdesetih godina donio je radove o silaznim akcentima van prvoga sloga u govorima od Jablanice na Neretvi preko centralne Bosne ka Savi i preko zapadne Bosne ka Uni (Peco 1970), o govorima Bošnjaka zapadne Bosne (Petrović 1970), o fonetskim i morfološkim osobinama govora Srba u Kladnju i okolici (Remetić 1970) te o sintaksi imotsko-bekijskog govora (Šimundić 1970).

4.3. Sedamdesetih godina nastavljena je plodna dijalektološka aktivnost. Početkom sedamdesetih objavljena je monografija o govoru Zmijanja; istraživanjem su obuhvaćena sela u okolici Banje Luke, Prijedora, Sanskog Mosta, Ključa i Mrkonjić-Grada (Petrović 1971), kao i monografija o govoru Imotske krajine i Bekije, regije u zapadnoj Hercegovini između Imotskog polja i donje Neretve (Šimundić 1971). Vrijedan prilog posvećen je sintaksi padeža u govoru starosjedilaca Bosanske Posavine (Baotić 1971); uslijedili su radovi o adaptaciji ijekavaca štakavaca ikavskošćakavskom okruženju u selima kod Jajca (Čorić 1972) i o glasovima *č* i *dž* u govoru katoličkog stanovništva u Jajcu i okolici (Vukomanović 1972), o vokalizmu u govoru Jelaha, područja između Teslića, Tešnja i Doboja (Okuka 1972/1973; up. i dijalektološke tekstove iz donjeg toka Usore: Okuka 1973). U posebnoj publikaciji štampani su referati i diskusija sa banjalučkog savjetovanja o projektu “Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku” (Šipka 1974); u uvodnom izlaganju Dragomir Vujičić opširno izvještava o tome šta je sve dotad učinjeno u istraživanju bosanskohercegovačkih govora (Vujičić 1974), a Dalibor Brozović ukazuje na različite aspekte projekta sistematskog proučavanja bosanskohercegovačkih govora (Brozović 1974). Pokrenut je “Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik”, prva čisto dijalektološka publikacija u BiH, u kome će se u prvom redu objavljivati rezultati rada na spomenutom projektu, ali i monografski opisi bosanskohercegovačkih govora. U prvoj knjizi objavljeni su prvi dio

opsežne monografije o ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne (Peco 1975), *Upitnik za ispitivanje bosanskohercegovačkih govora s 2058 pitanja* (Vuković i dr. 1975; štampan 1976. i kao posebna sveska za potrebe terenskog rada) i bibliografija dotadašnjih radova o bosanskohercegovačkim govorima s kratkim sadržajem bibliografskih jedinica (Vujičić 1975). U drugoj knjizi objavljeni su spisak govornih osobina (Peco i dr. 1979a) i registar leksema obuhvaćenih Upitnikom (Baotić 1979a). Nastavak anotirane bibliografije objavljan je i u nekoliko narednih knjiga (Ćerić, Arnaut 1979; Hadžimejlić 1982; Hadžimejlić, Kuna 1983; Halilović 1985a). Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina obavljeno je terensko istraživanje širom Bosne i Hercegovine, a već od kraja sedamdesetih počinje objavljivanje sistematizirane i djelimično obrađene građe. Najprije je ukazano na najvažnije fonetske (Vujičić i dr. 1979), prozodijske (Brozović 1979) i morfološke (Peco 1979) osobenosti govora sjeverozapadne Bosne; potom je obrađena i dostupnom učinjena građa s područja sjeverne i sjeveroistočne Bosne, između rijeka Vrbasa i Drine (fonetske osobine: Vujičić 1985; prozodijske: Brozović 1985; morfološke: Peco 1985; sintaksičke: Baotić 1985). Zatim je obrađena građa s područja centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne (fonetske osobine: Vujičić 1990; morfološke: Peco 1990) i najposlije građa s područja Hercegovine i jugoistočne Bosne (fonetske osobine: Halilović 2002; morfološke: Hadžimejlić 2017). Sintaksičke osobine sagledane su u bosanskohercegovačkim govorima kao cjelini (Baotić 1999/2000). U drugoj polovici sedamdesetih godina pojavile su se monografije o zapadnobosanskim ijekavskim govorima (Dešić 1976), o govoru sela Obadi u bosanskom Podrinju (Simić 1978) i o akcenatskom sistemu sela Kostreča u Bosanskoj Posavini (Baotić 1979). Vrijedi spomenuti i radove o glagolskom prilogu prošlom, s posebnim osvrtom na govor Srba u kladanjskom kraju (Remetić 1977) i o govoru sela Kovača kod Duvna (Jurčević 1979), kao i monografiju o jeziku Hasana Kikića, koja sadrži i podatke o govoru Gradačca i okolice (Smailović 1979).

4.4. I osamdesete godine bile su plodne u razvoju bosanske dijalektologije. U prvoj polovici osamdesetih objavljen je drugi dio monografije o ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne (Peco 1982), kao i monografija koja rasvjetljava dijalekatsku sliku u međuriječju donjih tokova Bosne i Vrbasa, posvećena doseljeničkom ikavskošćakavskom govoru u okolici Dervente, oazi južnošćakavskih govora u ovom dijelu Bosne (Baotić 1983). Obrađeni su govor Gornjih Capardi kod Zvornika (Đukanović 1983) i podveleških sela u blizini Mostara (Peco 1983). Opisani su fonetsko-fonološki i morfološki sistem govora u slivu rijeke Rame (Okuka 1983) i fonetsko-fonološki sistem govora Visokog (Valjevac 1983). Posebni radovi posvećeni su ekavsko-jekavskom govoru Kladnja i obližnjih Plahovića (Remetić 1981), govoru Donjeg Birča (Vujičić 1981) i Drežnice (Okuka 1982; Okuka 1983a), akutu u govoru ikavaca u okolici Orašja (Baotić 1982), sintaksičkoj konstrukciji *s + genitiv* u govorima istočne Bosne (Remetić 1981a) i habitualu (Halilović 1985). Iz druge polovice osamdesetih potječu monografije o ikavskošćakavskim govorima zapadne Hercegovine (Peco 1986) i o govoru Tuholja kod Kladnja (Halilović 1990), kao i prilozi o ikavskom govoru Srba u jugozapadnoj Bosni (Vujičić, Baotić 1989) i o govoru Tuzle i okolice (Kasumović 1990).

4.5. Devedesetih godina objavljene su monografije o govorima južne Bosne i visoke Hercegovine (Đurović 1992), o govorima između Neretve i Dubrovnika (Halilović 1996), Potkozarja (Dalmacija 1997) i livanjsko-duvanjskog kraja (Ramić 1999). Posebni prilozi posvećeni su govoru Mostara (Šator 1997; Peco 1998) i Duvna (Kovačević 2000), afrikatima u bosanskohercegovačkim govorima (Peco 2000), fonetskim osobinama govora Željove kod Banovića (Remetić 1999), vokalizmu govora Baraća kod Mrkonjić-Grada (Dragičević 2000) te ikavsko-ijekavskoj razmеди u jugozapadnoj Bosni (Ramić 1998).

5.1. Početkom XXI stoljeća objavljene su monografije o ijekavskoštakavskim govorima istočne i jugoistične Bosne (Jahić 2002) i o govorima u slivu Lašve (Valjevac 2002), kao i knjiga o akcentu Vrhprače kod Pala (Tepavčević 2007), a posebni prilozi posvećeni su mostarskom govoru (Šator 2001), govoru starosjedilaca Bosanske Posavine (Baotić 2002; Jozić 2004), fonetskim osobinama govora trebavskih Srba (Dragičević 2004) i prozodijском sistemu u govoru Kladnja i Plahovića (Remetić 2004). Zbornik *Jezik u Bosni i Hercegovini* sadrži osvrt na položaj bosanskohercegovačkih govora u štokavskome narječju i kartu dijalekata na području BiH (Brozović 2005), dosad najobimniju sintezu o bosanskohercegovačkim govorima (Halilović 2005) te priloge o unutarnjoj razvedenosti bosanskohercegovačkih govora s obzirom na nacionalnu pripadnost govornika (Halilović 2005a) i o dijalekatskoj leksici (Valjevac 2005). Iz prve decenije XXI stoljeća potječu još radovi o konsonantizmu bosanskohercegovačkih govora (Peco 2001) i sintaksi govora dobojskog kraja (Tanasić 2004), o govoru u slivu Soline (Matošević 2006), Donjeg Kamička kod Sanskog Mosta (Pehlić 2009), Banje Vrućice kraj Teslića (Dragičević 2007), okolice Orašja (Jozić 2008), Čelinca (Dragičević 2009) i Dervente (Dragičević 2010), o sarajevskom govoru do kraja XX stoljeća (Halilović 2009), o refleksu jata u govoru Žepča (Lončarić 2010). U posebnoj su knjizi objedinjeni Bulićevi radovi o razvoju dijalektologije u BiH, o govorima tuzlanskog, živiničkog, srebreničkog i tešanjско-maglajskog kraja; u prilogu je i bibliografija radova o bosanskohercegovačkim govorima od 1985. do 2008. godine (Bulić 2009).

5.2. U drugoj deceniji XXI stoljeća objavljene su četiri monografije: Refik Bulić obradio je ekavsko-jekavske govore tešanjско-maglajskog kraja (Bulić 2013) i govore u gornjem toku Spreče (Bulić 2014); Muhamed Arnaut govor starosjedilaca Zenice (Arnaut 2017), a Dragomir Kozomara posavske govore između Vrbasa i Ukriine (Kozomara 2016). Posebni prilozi posvećeni su govorima u okolici Dervente (Dragičević 2011), ekavsko-jekavskim govorima u Bosni i Hercegovini (Bulić 2112), govoru Srebrenice (Bulić 2012a), govoru Travnika krajem XIX stoljeća (Alić 2012), govorima okoline Šipova (Cukut 2018) i Bastasa u Livanjskom polju (Kozomara 2018).

6. Bosanskohercegovački govori obrađivani su i u lingvogeografskim poduhvatima, kako onima koji su pokrenuti u BiH, tako i onima koji su međunarodnoga karaktera.

Zemaljski muzej u Sarajevu organizirao je 1897. godine popunjavanje Rešetarevih *Pitanja o govoru prostoga naroda*, prvog upitnika za ispitivanje bosanskohercegovačkih govora. Upitnik je sadržavao 150 pitanja, a u okviru jednoga pitanja tražen je odgovor i

za desetak leksema. Popunjeno je 215 upitnika; neki od njih sadrže podatke iz dva, tri ili više mjesta, ali dragocjena dijalekatska građa, prikupljena širom zemlje u vrijeme izrade prvih lingvističkih atlasa u Evropi, nije iskorištena za pripremu atlasa bosanskohercegovačkih govora.

Drugo opsežno istraživanje bosanskohercegovačkih govora pomoću upitnika organizirali su od 1975. do 1986. Institut za jezik u Sarajevu i Komisija za lingvistička ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH. *Upitnik za ispitivanje bosanskohercegovačkih govora* popunjen je u 224 mjesna govora; u radu na terenu sudjelovalo je trideset istraživača, uglavnom dijalektologa (Halilović 2012). Prikupljena građa djelimično je obrađena i objavljena na stranicama *Bosanskohercegovačkog dijalektološkog zbornika* u spomenutim radovima Josipa Baotića, Dalibora Brozovića, Milorada Dešića, Jasne Hadžimejlić, Senahida Halilovića, Asima Pece i Dragomira Vujičića, ali je izostala planirana sinteza jer je rad na ovome projektu zaustavljen početkom 90-ih godina XX stoljeća. Ta je građa, uz neophodne dopune i provjere na terenu, osnova *Bosanskohercegovačkog lingvističkog atlasa*, pokrenutog 2017. u Akademiji nauka i umjetnosti BiH, kojim je obuhvaćeno 230 mjesnih govora.

Regionalni *Općekarpatiski atlas* završen je sedamdesetih godina XX stoljeća; u njemu su tri bosanskohercegovačka punkta: Mudrike kod Travnika, Umoljani kod Trnova i Vukovsko kod Kupresa, a ispitivači su bili Josip Baotić, Dragomir Vujičić i Nevenka Gošić.

Rad na *Općeslavenskom lingvističkom atlasu*, u kome sudjeluju dijalektolozi iz svih slavenskih zemalja i Njemačke, otpočeo je 1958. godine. U njemu je prikazano trinaest bosanskohercegovačkih govora: Dobretići (Jajce), Drvetine (Bugojno), Grude (Ljubuški), Guber (Livno), Jasenik (Gacko), Kreševo, Lohovo (Bihać), Lug (Jablanica), Milići (Vlasenica), Špionica (Srebrenik), Tramošnica (Gradačac), Vijaka (Vareš), Žepa (Rogatica). Terensko istraživanje obavili su šezdesetih i sedamdesetih godina XX stoljeća Bogdan Dabić, Nevenka Gošić, Smail Karačević, Gojko Kraljević, Slobodan Remetić, Mate Šimundić, Dragomir Vujičić, Slavko Vukomanović i Jovan Vuković. Upitnici su uništeni tokom rata 1992–1995, te je narednih desetak godina Bosna i Hercegovina bila izvan projekta. Novono je organizirano terensko istraživanje 2005. i 2006. godine, a istraživači su bili Josip Baotić, Refik Bulić, Snježana Ćerić, Milan Dragičević, Senahid Halilović i Slobodan Remetić (Halilović 2010). Dijalektolozi okupljeni oko *Općeslavenskog lingvističkog atlasa* objavili su opsežnu zbirku opisa fonoloških sistema 130-ak mjesnih govora triju južnoslavenskih jezika. Fonološke sisteme trinaest bosanskohercegovačkih govora opisali su Dalibor Brozović, Dragomir Vujičić, Snježana Ćerić, Nevenka Gošić i Slobodan Remetić (Fonološki opisi 1981).

Bosanskohercegovački lingvisti od 2010. uključeni su i u rad na *Evropskom lingvističkom atlasu*, koji preuzima građu iz *Općeslavenskog lingvističkog atlasa*; u njemu je sedam punktova iz Bosne i Hercegovine: Drvetine (Bugojno), Grude (Ljubuški), Jasenik (Gacko), Lohovo (Bihać), Lug (Jablanica), Špionica (Srebrenik) i Vijaka (Vareš).

7. U leksikografskim poslovima učinjeno je malo. U pojedinim radovima (npr. Šurmin 1895; Pavešić 1960; Malbaša 1976) i monografijama (Hadžikadić 2012; Brabec 2012;

Halilović 1996) nalaze se liste lokalizama ili regionalizama. U malobrojnim rječnicima obrađena je leksika fočanskog kraja (Trhulj 2002), orijentalizmi u okolini Orašja (Baotić 2007), leksika zapadne Hercegovine (Šamija 2004; Kraljević 2013), Potkozarja (Dalmacija 2004), Posavine i Semberije (Pavlović 2008), tešanjskog (Ljevaković 2014) i glamočkog kraja (Bojinović 2016).

8. Počeci bosanske dijalektologije padaju u posljednju deceniju XIX stoljeća: iz 1895. potječu dva rada Đure Šurmina, a iz 1897. Rešetarev upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora i anketa Zemaljskog muzeja. Prva polovica XX stoljeća donijela je svega desetak radova, dok je druga polovica XX stoljeća bila vrlo plodna – upravo su sedamdesete i osamdesete godine XX stoljeća najplodnije u razvitku bosanske dijalektologije. Poslije zastoja devedesetih godina nastavljena je skromna dijalektološka aktivnost i početkom XXI stoljeća. Bosanskohercegovački govori prilično ravnomjerno su istraženi u tridesetak monografija, u brojnim obimnijim i sitnijim radovima, u lingvogeografskim poduhvatima, a obrađeni su i u sintezama Milana Rešetara (Rešetar 1907), Pavla Ivića (Ivić 1985), Asima Pece (Peco 1989), Josipa Lisca (Lisac 2003), Senahida Halilovića (Halilović 2005) i Miloša Okuke (Okuka 2008). Najviše je obrađivana fonetika, potom morfologija; akcentu i sintaksi posvećeno je manje pažnje, a tvorbi riječi i leksici najmanje. Asim Peco najzaslužniji je istraživač istočnohercegovačkog i zapadnog ikavskog dijalekta, Dalibor Brozović istočnobosanskog, a Josip Baotić posavskog ikavskog dijalekta.

Literatura

- Alić, Elmedina (2012), "Govor Travnika krajem XIX stoljeća", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova, Lingvistika*, I, Slavistički komitet, Sarajevo, 147–152.
- Arnaut, Muhamed (2017), "Govor zeničkih Muslimana starosjedilaca", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, XI, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 11–290.
- Baotić, Josip (1966), "Prilog problematici posavskog ikavskog dijalekta u bosanskoj Posavini", *Prilozi proučavanju jezika*, II, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, 85–89.
- Baotić, Josip (1971), "Sintaksa padeža u govoru starosjedilaca bosanske Posavine", *Prilozi proučavanju jezika*, VII, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, 105–140.
- Baotić, Josip (1979), "Akcenatski sistem sela Kostrča u bosanskoj Posavini", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 159–267.
- Baotić, Josip (1979a), "Registar leksema obuhvaćenih Upitnikom za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 311–347.
- Baotić, Josip (1982), "Akut u govoru starosjedilaca bosanske Posavine danas", *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, 2, Skoplje, 53–63.
- Baotić, Josip (1983), "Ikavskošćakavski govor u okolini Devente", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 7–208.
- Baotić, Josip (1985), "Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Iz sintakse", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, V, Institut za jezik i književnost, Institut za jezik, Sarajevo, 337–372.
- Baotić, Josip (1999/2000), "Iz sintakse bosanskohercegovačkih govora", *Radovi Hrvatskoga društva za znanost i umjetnost*, VII/VIII, Sarajevo, 33–71.
- Baotić, Josip (2002), "O govoru starosjedilaca bosanske Posavine", *Župa Tolisa 1802–2002*, Tolisa, 415–444.
- Baotić, Josip (2007), *Orijentalizmi u govoru starosjedilaca bosanske Posavine*, Institut za jezik, Sarajevo, 195.
- Bojinović, Miloš (2015), "Rječnik glamočkog govora", *Srpski dijalektološki zbornik*, LXII, SANU, Beograd, 246.
- Brabec, Ivan (1954), "Rad na ispitivanju govora tuzlanske oblasti u 1951. godini", *Ljetopis JAZU*, 59, JAZU, Zagreb, 173–174.
- Brabec, Ivan (1957/1958), "Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju (upoređene sa osobinama u drugim štokavskim govorima)", *Pitanja književnosti i jezika*, knj. IV i V, sv. b, Sarajevo, 43–68.
- Brabec, Ivan (1959), "Istraživanje govora stanovništva na lijevoj obali Bosne", *Ljetopis JAZU*, 63, JAZU, Zagreb, 421–422.
- Brabec, Ivan (1960), "Istraživanje govora u srednjoj Bosni", *Ljetopis JAZU*, 64, JAZU, Zagreb, 343–346.
- Brabec, Ivan (2012), "Govor Tuzle i okolice", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, X, Institut za jezik, Sarajevo, 51–241.
- Brozović, Dalibor (1957), "Izveštaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice", *Ljetopis JAZU*, 62, JAZU, Zagreb, 375–380.

- Brozović, Dalibor (1959), "Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice (nastavak)", *Ljetopis JAZU*, 63, Zagreb, 431–438.
- Brozović, Dalibor (1960), "Dijalektološka istraživanja u Bosni (okolica Livna i visočki kraj)", *Ljetopis JAZU*, 64, Zagreb, 347–351.
- Brozović, Dalibor (1960a), "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, I, Filozofski fakultet, Zadar, 51–65.
- Brozović, Dalibor (1961), "Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni (okolica Kraljeve Sutjeske i Vareša i lijeva obala Krivaje)", *Ljetopis JAZU*, 65, JAZU, Zagreb, 334–351.
- Brozović, Dalibor (1961/1962), "O jednom problemu naše historijske dijalektologije – stara ikavsko-jekavska granica", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, IV–V, Novi Sad, 51–57.
- Brozović, Dalibor (1966), "O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, II, JAZU, Zagreb, 119–208.
- Brozović, Dalibor (1973), "O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine", *Radovi sa Simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Muzej grada Zenice, Zenica, 81–88.
- Brozović, Dalibor (1974), "O dijalekatskom aspektu Projekta", "O načelnim i metodološkim pretpostavkama projekta Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinkronijska deskripcija i odnos prema suvremenom standardnom jeziku", "Još jedan osvrt na zadatke Projekta", Šipka (1974), 42–44, 65–80, 113–116.
- Brozović, Dalibor (1979), "Govori sjeverozapadne Bosne: Akcenatske značajke", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 101–118.
- Brozović, Dalibor (1985), "Prozodijske značajke sjeverne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, V, Institut za jezik i književnost, Institut za jezik, Sarajevo, 171–200.
- Brozović, Dalibor (2005), "Mjesto bosanskohercegovačkih govora u štokavskome narječju", *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 10–13.
- Brozović, Dalibor (2012), "Govor u dolini rijeke Fojnice", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, X, Institut za jezik, Sarajevo, 243–425.
- Bulić, Refik (2009), *Iz bosanske dijalektologije*, Tuzla, PrintCom, 196.
- Bulić, Refik (2012), "Ekavsko-jekavski govori u Bosni i Hercegovini", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova, Lingvistika*, 1, Slavistički komitet, Sarajevo, 153–163.
- Bulić, Refik (2013), *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskoga kraja*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 383.
- Bulić, Refik (2014), *Arhaičniji govori u gornjem toku Spreče: Živinički kraj*, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla, 209.
- Bulić, Refik (2014a), "Govor Bošnjaka Srebrenice", *Sarajevski filološki susreti II, Zbornik radova*, I, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 9–20.
- Cukut, Slađana (2017), "Važnije osobine vokalizma srpskih govora okoline Šipova", *Prilozi proučavanju jezika*, 48, Filozofski fakultet, Novi Sad, 209–219.
- Čustović, Đenana (1961), "Narodni govor" (Livanjskog polja), *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija*, n. s., sv. XV–XVI, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 91–117.

- Ćerić, Snježana, Muhamed Arnaut (1979), "Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima (od 1975. do 1978)", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 349–363.
- Ćorić, Božo (1972), "O jednom primeru međudijalekatske adaptacije", *Zbornik za jezik i književnost*, I, Titograd, 99–105.
- Ćorović, Vladimir (1907), "Der Dialekt von Mostar", *Archiv für slavische Philologie*, XXIX, Berlin, 497–517.
- Dalmacija, Stevo (1997), *Ijekavski govori Potkozarja*, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kočić", Banja Luka, 264.
- Dalmacija, Stevo (2004), *Rječnik govora Potkozarja*, Glas srpski, Banja Luka, 363.
- Dešić, Milorad (1976), "Zapadnobosanski ijekavski govori", *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXVIII, SANU, Beograd, 317.
- Dragičević, Milan (2000), *Spisi o zapadnijim srpskim govorima*, Banja Luka, 123.
- Dragičević, Milan (2007), "O govoru Srba Banje Vrućice kraj Teslića I (fonetske i morfološke osobine)", *Srpski dijalektološki zbornik*, LIV, SANU, Beograd, 323–401.
- Dragičević, Milan (2009), "Prilozi građi za proučavanje srpskih govora iz čelinačkog kraja u zapadnoj Bosni", *Srpski jezik*, XIV, Beograd, 421–430.
- Dragičević, Milan (2010), "Važnije glasovne osobine govora Srba iz nekih naselja u okolini Dervente u severnoj Bosni", *Južnoslovenski filolog*, Institut za srpski jezik SANU, LXVI, Beograd, 231–253.
- Dragičević, Milan (2011), "O morfološkim osobinama govora Srba triju naselja iz okoline Dervente u severnoj Bosni", *Južnoslovenski filolog*, LXVII, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 216–239.
- Đukanović, Petar (1983), "Govor sela Gornje Caparde (kod Zvornika)", *Srpski dijalektološki zbornik*, XXIX, SANU, Beograd, 191–294.
- Đurović, Radoslav (1992), "Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine", *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXVIII, SANU, Beograd, 9–378.
- Finka, Božidar, Slavko Pavešić (1963), "Izveštaj o istraživanju govora u području između planine Zvijezde i rijeke Krivaje u Bosni", *Ljetopis JAZU*, 68, JAZU, Zagreb, 291.
- Fonološki opisi (1981), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslavenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja ANUBiH, LV, Odjeljenje društvenih nauka, 9, Sarajevo, 828.
- Hadžikadić, Atif (2012), "Dijalekt grada Dervente (Prilog srpskohrvatskoj dijalektologiji)", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, X, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 9–50.
- Hadžimejlić, Jasna (1982), "Bibliografija radova (od 1978. do 1981)", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 307–356.
- Hadžimejlić, Jasna, Zvezdana Kuna (1983), "Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima (od 1981. do 1983)", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 355–379.
- Hadžimejlić, Jasna (2017), "Morfološke osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, XI, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 297–433.
- Halilović, Senahid (1985), "Habitual u štokavskom dijalektu", *Književnost i jezik*, 1–2, Beograd, 51–55.

- Halilović, Senahid (1985a), "Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima (od 1983. do 1985)", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, V, Institut za jezik i književnost, Institut za jezik, Sarajevo, 373–392.
- Halilović, Senahid (1990), "Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VI, Institut za jezik i književnost, Institut za jezik, Sarajevo, 249–358.
- Halilović, Senahid (1996), "Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VII, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 286.
- Halilović, Senahid (2002), "Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VII, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 241–342.
- Halilović, Senahid (2005), "Bosanskohercegovački govori", *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 15–51.
- Halilović, Senahid (2005a), "Bosanskohercegovački govori i nacionalna pripadnost", *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 71–77.
- Halilović, Senahid (2009), "Sarajevski govor do kraja XX stoljeća", *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo, 5–66.
- Halilović, Senahid (2010), (ur.), *Materijal bosanskohercegovačkih punktova za Općeslavenski lingvistički atlas*, Građa, XXIX, Centar za leksikologiju i leksikografiju, knj. 1 (1–5. dio), Sarajevo
- Halilović, Senahid (2012), "Bosanskohercegovački lingvistički atlas: Dvije ankete i jedna izoglosa", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova, Lingvistika*, I, Slavistički komitet, Sarajevo, 171–184.
- Ignjatović, Dušanka (1957), "Ispitivanja govora u oblasti Klis – Sinj u Dalmaciji i Gornje Rame u Bosni", *Glasnik SAN*, VIII, sv. 2, SAN, Beograd, 186–187.
- Ignjatović, Dušanka (1958), "Izveštaj o ispitivanju govora u srednjoj Dalmaciji, dalmatinskoj Zagori i zapadnoj Hercegovini", *Glasnik SAN*, X, sv. 3, SAN, Beograd, 350–351.
- Ivić, Pavle (1985), *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje*, 2. izd., Matica srpska, Novi Sad
- Jahić, Dževad (2002), "Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VIII, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 7–236.
- Jozić, Željko (2004), "Glagolski sustav ikavskojekavskih posavskih govora", *Filologija*, 43, HAZU, Zagreb, 31–54.
- Jozić, Željko (2008), "O morfološko-naglasnim razlikama posavskih govora u Slavoniji i Bosni", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, XIV, HAZU, Zagreb, 187–196.
- Jurčević, Ivan (1979), "Prilog proučavanju govora sela Kovača kod Duvna", *Prilozi proučavanju jezika*, XV, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, 101–119.
- Kasumović, Ahmet (1990), "O govoru Tuzle i okoline", "O govoru naselja Mosnik", *Jezik i folklor*, Univerzal, Tuzla, 59–69.
- Kovačević, Marko (2000), "Duvanjski govor i njegove posebnosti", *Duvanjski zbornik*, Zagreb – Tomislavgrad, 493–511.
- Kozomara, Dragomir (2016), "Fonetske i morfološke osobine srpskih posavskih govora između Vrbasa i Ukline", *Srpski dijalektološki zbornik*, LXIII, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 580–733.
- Kozomara, Dragomir (2018), "Sudbina vokalskih skupina u govoru Bastasa (kod Bosanskog Grahova)", *Srpski jezik*, XXIII, Beograd, 513–522.

- Kraljević, Ante (2013), *Rječnik zapadnohercegovačkoga govora*, Široki Brijeg – Zagreb, 466.
- Lisac, Josip (2003), *Hrvatska dijalektologija I: Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing i Tehnička knjiga, Zagreb, 167.
- Lončarić, Mijo (2010), “Žepčanski govor – prilog istraživanju jata”, *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija Žepče 1458.–2008*, Hrvatski institut za povijest – Općina Žepče, Zagreb – Žepče, 72.
- Ljevaković, Kemal (2014), *Rječnik tešanjškoga kraja*, Opća biblioteka, Tešanj, 436.
- Malbaša, Zdravko (1976), “Iz leksike sela Donjih Ramića kod Ključa u Bosanskoj Krajini”, *Prilozi proučavanju jezika*, XII, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, 95–118.
- Matijašić, Fahra (1958), “Izvištaj o ispitivanju govora Glamočkog polja”, *Glasnik SAN*, X, sv. 3, SAN, Beograd, 350.
- Matijašić, Fahra (1963/1964), “Akcentat glagola u savremenom mostarskom govoru u odnosu na Vukov i Daničićev sistem”, *Južnoslovenski filolog*, Institut za srpskohrvatski jezik XXVI, sv. 1–2, SAN, Beograd, 337–368.
- Matošević, Alen (2006), “Hrvatski govor u slivu rijeke Soline”, *Gradovrh*, Matica hrvatska, Tuzla, 104–132.
- Milas, Matej (1903), “Današnji mostarski dijalekat”, *Rad JAZU*, knj. CLIII, JAZU, Zagreb, 47–98.
- Okuka, Miloš (1972/1973), “Neke osobnosti vokalizma današnjeg govora donjeg toka Usore”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, VII, Filozofski fakultet, Sarajevo, 83–100.
- Okuka, Miloš (1973), “Dijalektološki tekstovi iz donjeg toka Usore”, *Zbornik za filologiju i lingvistik*, XVI/2, Matica srpska, Novi Sad, 207–213.
- Okuka, Miloš (1982), “Glas h u govoru Muslimana Drežnice u Hercegovini”, *Književnost i jezik*, XXIX, 2, Beograd, 102–105.
- Okuka, Miloš (1983), *Govor Rame*, Svjetlost, Sarajevo, 144.
- Okuka, Miloš (1983a), “Govorne osobine stanovništva Drežnice”, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, Etnologija, n. s., sv. 38, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 63–80.
- Okuka, Miloš (2008), *Srpski dijalekti*, SKPD Prosvjeta, Zagreb, 320.
- Pavešić, Slavko (1960), “O narodnom govoru u Lepenici u Bosni”, *Ljetopis JAZU*, sv. 64, JAZU, Zagreb, 362–393.
- Pavešić, Slavko (1963), “Izvištaj o proučavanju govora u selu Očeviji i Vijaci u Bosni”, *Ljetopis JAZU*, 67, JAZU, Zagreb, 298–304.
- Pavlović, Milivoj (1927), “O stanovništvu i govoru Jajca i okoline”, *Srpski dijalektološki zbornik*, III, SAN, Beograd, 97–112.
- Pavlović, Milivoj (1951), “Dijalekatska ispitivanja u Kosjeriću, Sječkoj Rijeci i srednjoj Bosni”, *Glasnik SAN*, knj. III, sv. 2, SAN, Beograd, 276–277.
- Pavlović, Milivoj (1952), “Ispitivanje ikavskih dijalekata u BiH”, *Glasnik SAN*, IV, sv. 2, SAN, Beograd, 318–319.
- Pavlović, Milivoj (1953), “Izvištaj o ispitivanju ikavskih govora u Bosni i Hercegovini”, *Glasnik SAN*, knj. V, sv. 2, SAN, Beograd, 325.
- Pavlović, Ilija (2008), *Rječnik govora Srba Posavine i Semberije*, Beoknjiga, Beograd, 253.
- Peco, Asim (1957), “Govor sela Bune”, *Zbornik za filologiju i lingvistik*, I, Matica srpska, Novi Sad, 169–181.

- Peco, Asim (1961), "Akcenat sela Ortiješa", *Grđa Naučnog društva NR BiH*, X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 7, Sarajevo, 5–51.
- Peco, Asim (1962), "Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine", *Južnoslovenski filolog*, XXV, Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd, 295–328.
- Peco, Asim (1964), "Govor istočne Hercegovine", *Srpski dijalektološki zbornik*, XIV, Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd, 1–200.
- Peco, Asim (1967), "Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini", *Južnoslovenski filolog*, XXVII, sv. 1–2, Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd, 267–336.
- Peco, Asim (1970), "Ostaci starije akcentuacije u bosanskohercegovačkim govorima", *Anali Filološkog fakulteta u Beogradu*, 10, Filološki fakultet, Beograd, 265–272.
- Peco, Asim (1975), "Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne, I dio: Uvod i Fonetika", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, I, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 7–264.
- Peco, Asim (1979), "Govori sjeverozapadne Bosne: Morfološke osobine", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 119–157.
- Peco, Asim, Dalibor Brozović, Dragomir Vujičić, Josip Baotić (1979a), "Spisak govornih osobina obuhvaćenih Uputnikom za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 269–310.
- Peco, Asim (1982), "Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne, II dio: Akcenat, Oblici, Tekstovi", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 7–258.
- Peco, Asim (1983), "Govor Podveležja", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 209–281.
- Peco, Asim (1985), "Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Morfologija", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, V, Sarajevo, 201–336.
- Peco, Asim (1986), "Ikavskošćakavski govori zapadne Hercegovine", *Djela ANUBiH*, knj. LXI, Odjeljenje društvenih nauka, ANUBiH, knj. 35, Sarajevo, 230.
- Peco, Asim (1989), *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, 4. izdanje, Naučna knjiga, Beograd, 303.
- Peco, Asim (1990), "Morfološke osobine govora u centralnom pojasu Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Institut za jezik, Sarajevo, 125–247.
- Peco, Asim (1998), "Mostarski govor u svjetlosti hercegovačkih govora kao cjeline", *Hercegovina*, 10, Mostar, 85–94.
- Peco, Asim (2000), "Izgovor afrikata u bosanskohercegovačkim govorima", *Hercegovina*, 11–12, Mostar, 209–223.
- Peco, Asim (2001), "Konsonantizam bosanskohercegovačkih govora", *Srpski dijalektološki zbornik*, XLVIII, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 607–696.
- Pehlić, Amina (2006), "Fonetsko-fonološke osobine govora Donjeg Kamička (kod Sanskog Mosta)", *Pismo*, IV/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 54–72.
- Pehlić, Amina (2009), "Fonetsko-fonološke osobine govora Donjeg Kamička (kod Sanskog Mosta): Vokalizam", *Pismo*, VII/1, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, 11–25.

- Petrović, Dragoljub (1967), "Neke osobine govora Zmijanja", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, X, Filozofski fakultet, Novi Sad, 565–567.
- Petrović, Dragoljub (1970), "Prilog poznavanju muslimanskih govora zapadne Bosne", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XIII/1, Filozofski fakultet, Novi Sad, 335–352.
- Petrović, Dragoljub (1971), "O govoru Zmijanja", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XIV/1–2, XV/1–2, *Matica srpska*, Novi Sad, 211.
- Ramić, Nikola (1998), "Ikavsko-ijekavska razmeđa u jugozapadnoj Bosni", *Srpski jezik*, III/1–2, Beograd, 267–280.
- Ramić, Nikola (1999), "Livanjsko-duvanjski govorni tip", *Srpski dijalektološki zbornik*, XLVI, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 263–426.
- Remetić, Slobodan (1970), "Fonetske i morfološke karakteristike govora Srba u Kladnju i okolini", *Prilozi proučavanja jezika*, VI, Novi Sad, 105–133.
- Remetić, Slobodan (1977), "Sudbina glagolskog priloga prošlog u centralnim dijalektima srpskohrvatskog jezika (s osvrtom na situaciju u jednom istočnobosanskom govoru)", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 7, Beograd, 71–78.
- Remetić, Slobodan (1981), "O još jednom nezapaženom ekavsko-jekavskom bosanskom govoru", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 11, Beograd, 181–186.
- Remetić, Slobodan (1981a), "Konstrukcije tipa 'Šta čine s one dece' u govorima istočne Bosne", *Južnoslovenski filolog*, XXXVII, Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd, 265–272.
- Remetić, Slobodan (1999), "O glasovnim osobinama govora Željove (kod Banovića)", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLII, Matica srpska, Novi Sad, 399–432.
- Remetić, Slobodan (2004), "O šestočlanom prozodijskom sistemu u govoru Kladnja i okoline", *Život i delo akademika Pavla Ivića*, Subotica – Beograd – Novi Sad, 651–659.
- Rešetar, Milan (1897), *Pitanja o govoru prostoga naroda*, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 22.
- Rešetar, Milan (1907), *Der štokavische Dialekt*, Wien, 320.
- Ružičić, Gojko (1934), "Glavnije osobine nekih ikavskih govora zapadne Bosne", *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, I, Beograd, 31–45.
- Ružičić, Gojko (1936), "Izveštaj o ispitivanju govora katolika i muslimana na levoj obali Bosne, između Bosanskog Broda i Lašve", *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. III, Beograd, 35–37.
- Ružičić, Gojko (1936a), "Jedan nezapažen bosanski govor", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XVI, sv. 1, Beograd, 230–255.
- Simić, Milorad (1978), "Govor sela Obadi u bosanskom Podrinju", *Srpski dijalektološki zbornik*, XXIV, SANU, Beograd, 3–124.
- Smailović, Ismet (1979), *Jezik Hasana Kikića*, Glas, Banja Luka, 204.
- Šamija, Ivan Branko (2004), *Rječnik imotsko-bekijskog govora*, Zagreb
- Šator, Muhamed (1997), "Mostarski govor kroz stoljeća", *Hercegovina*, 9, Mostar, 207–217.
- Šator, Muhamed (2002), "Slika mostarskog govora u Anketi o jeziku 1897. godine", *Hercegovina*, 13–14, Mostar, 229–248.
- Šimundić, Mate (1970), "Sintaksa govora Imotske krajine i Bekije", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XIII/1, Matica srpska, Novi Sad, 217–234.
- Šimundić, Mate (1971), "Govor Imotske krajine i Bekije", *Djela ANUBiH*, knj. XLI, Odjeljenje društvenih nauka, ANUBiH, knj. 26, Sarajevo, 219.

- Šipka, Milan (1974), (ur.), "Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora: Dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive", *Posebna izdanja*, 2, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 128.
- Šurmin, Đuro (1895), "Osobine današnjega sarajevskog govora", *Rad JAZU*, knj. CXXI, JAZU, Zagreb, 186–209.
- Šurmin, Đuro (1895a), "Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom", *Nastavni vjesnik*, III, 1894/1895, Zagreb, 164–175.
- Tanasić, Sreto (2004), "Iz sintakse govora dobojskog kraja: Padeži sa finalnim značenjem", *Život i delo akademika Pavla Ivića*, Subotica – Beograd – Novi Sad, 479–488.
- Tepavčević, Andrija (2007), *Akcentat Vrhprače – sela iz jugoistočnog dijela opštine Pale*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 218.
- Trhulj, Sead (2002), *Rječnik moje majke: Prilog leksičkom blagu bosanskog jezika*, 2. izdanje, Alef, Sarajevo, 162.
- Valjevac, Naila (1983), "Govor visočkih Muslimana: Akcentat i fonetika", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 283–354.
- Valjevac, Naila (2002), "Govor u slivu Lašve", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IX, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 3–290.
- Valjevac, Naila (2005), "Dijalekatska leksika", *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 53–69.
- Vujičić, Dragomir (1974), "Ciljevi i zadaci istraživanja u okviru projekta Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku"; Šipka (1974), 15–33.
- Vujičić, Dragomir (1975), (ur.), "Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, I, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 265–339.
- Vujičić, Dragomir, Milorad Dešić, Asim Peco (1979), "Govori sjeverozapadne Bosne: Fonetske osobine", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 11–101.
- Vujičić, Dragomir (1985), "Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Fonetske osobine", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, V, Institut za jezik i književnost, Institut za jezik, Sarajevo, 13–170.
- Vujičić, Dragomir (1981), "Prilog proučavanju govora Donjeg Birča", *Radovi ANUBiH*, LXX, Odjeljenje društvenih nauka, ANUBiH, 21, Sarajevo, 195–211.
- Vujičić, Dragomir, Josip Baotić (1989), "O dosad nepoznatom ikavskom govoru Srba u jugozapadnoj Bosni", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, VIII, HAZU, Zagreb, 163–169.
- Vujičić, Dragomir (1990), "Fonetske osobine govora centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Institut za jezik, Sarajevo, 13–124.
- Vukomanović, Slavko (1960), "Izveštaj o ispitivanju govora Jajca i okoline", *Glasnik SAN*, XII, sv. 2, SAN, Beograd, 232–234.
- Vukomanović, Slavko (1972), "Glasovi č i dž u govoru katoličkog stanovništva u Jajcu i okolini", *Zbornik za jezik i književnost*, I, Titograd, 19–27.
- Vuković, Jovan (1937), "Karakteristične osobine mostarskog govora", *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, knj. XVII, sv. 1–12, Beograd, 953–964.

- Vuković, Jovan (1959), "Etnološko-folkloristička ispitivanja u Neumu i okolini. Narodni govor", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s., XIV, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 111–116.
- Vuković, Jovan (1962), "Govorne osobine" (Imljana), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Etnologija, XVII, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 27–49.
- Vuković, Jovan (1963), "Kreševsko-lepenički govor", *Posebna izdanja*, III, Naučno društvo BiH, Sarajevo, 287–311.
- Vuković, Jovan (1963a), "Bosanski i hercegovački ijekavski govorni tipovi (u svetlu raščlanjivanja ijekavskog narečja)", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Etnologija, n. s., XVIII, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 17–28.
- Vuković, Jovan (1964), "Govorne osobine" (Žepa), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Etnologija, n. s., sv. XIX, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 45–62.
- Vuković, Jovan, Dalibor Brozović, Asim Peco, Dragomir Vujičić (1975), "Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, I, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 341–407.
- Vušović, Danilo (1927), "Dialekt istočne Hercegovine", *Srpski dijalektološki zbornik*, SKA, III, Beograd, 71.
- Žuljić, Mijo (1908), "Današnji vareški dijalekat", *Školski vjesnik*, XV, 36–41, 148–151, 255–258, 347–351, 425–428, 495–499, 572–575, 669–672, 772–777, 894–908, Sarajevo

Jasmina Hrnjica: Govor Gorana kod Konjica

Cilj rada je zabilježiti i od zaborava sačuvati osobeno jezičko blago dijela općine Konjic, konkretnije govor šireg područja Gorana, koji su dio teritorijalne i govorne cjeline što se tradicionalno zove Klis. Rad se bavi isključivo govorom Bošnjaka i rezultat je više od decenije dugog bilježenja leksike i drugih jezičkih odlika goranskoga govora, a nastao je na osnovu neposrednih, spontanih i usmjerenih razgovora sa govornicima.

Odlike govora Gorana su na fonetskom planu vidljive u jednosložnoj zamjeni jata (*djéte, sjéno*) i jekavskom jotovanju (*snjég, ljéha*); sekundarnim jekavizmima (*djérat, vjêr*), ali i dosljednim ikavizmima (*nèdilja, kùdilja, sikira*); frekventnoj upotrebi grupa *šćl/s* i *žđl/z* (*šćâp/šâp, ògnišće/ògnjîše, gvôžde/gvôže*); čuvanju glasa *h* (*hádet, herèza, zòhòr*) te glasa *j* u sekvencama *dj* (*mèja, grâja*) i *jd* (*dóji, póji*). Na morfološkom planu bitna obilježja su: krnji infinitiv (*rádit, ić*), imperativni morfem *dêr/dêra* (*nùdêra, dèdêra, ùzmidêr*), ženska imena na *-e* (*Fáte, Zláte*) i *-o* (*Šémso, Šéhro*), a osnovno leksičko obilježje ovoga govora je čuvanje velikog broja turcizama (*âlčak, pàrmak, fûrda*) te osobena leksika ovoga kraja (*šućúrevica, gòšica, ròvača, tàndrc, cìba, lága, záli*).

Gljučne riječi: Gorani, Klis, Konjic, narodni govor, sjevernohercegovački govorni tip, *š(ć)* akavizmi, lokalizmi.

The Speech of Gorani near Konjic

The aim of this paper is to record and preserve in memory the unique linguistic treasure of one part of the Konjic municipality, more specifically the speech of the broader area of Gorani, that linguistically and territorially belongs to the part that has traditionally been called Klis. The paper has analyzed exclusively the speech of the local Bosniaks and has been the result of a decade-long recording of the lexicon and other linguistic features of the Gorani speech, produced by means of direct, spontaneous and directed conversations with the speakers.

The peculiarities of the Gorani speech at the phonetic level are most obvious in one-syllable replacement of *jat* (*djéte, sjéno*) and jekavian iotation (*snjég, ljéha*); secondary jekavian elements (*djérat, vjêr*), as well as the consistent usage of ikavian words (*nèdilja, kùdilja, sikira*); frequent usage of the *šćl/s* and *žđl/z* groups (*šćâp/šâp, ògnišće/ògnjîše, gvôžde/gvôže*); the preservation of the sound *h* (*hádet, herèza, zòhòr*), as well as the sound *j* in sequences *dj* (*mèja, grâja*) and *jd* (*dóji, póji*). Morphologically important features include: infinitive without final *-i* (*rádit, ić*), imperative morpheme *dêr/dêra* (*nùdêra, dèdêra, ùzmidêr*), female names

ending in *-e* (*Fáte, Zláte*) and *-o* (*Šémso, Šéhro*). The basic lexical feature of this speech is the preservation of a large number of Turcisms (*álčak, pàrmak, fàrda*) as well as the lexicon unique to this region (*šučúrevica, gòšica, ròvača, tàndrc, cìba, lága, záli*).

Key terms: Gorani, Klis, Konjic, folk speech, northern Herzegovinian speech type, Š(ć) akavian words, localisms.

1. Uvod

1.1. Geografski položaj Gorana i Klisa

Gòrani¹ su selo u sjeverozapadnom dijelu općine Konjic. Šire područje čine sela: Gorani, Blučići, Oteležani, Čelina, Pačerani i Studenčica, s identičnim govornim crtama i minimalnim razlikama na nivou idiolektu.

Gorani su dio teritorijalne i govorne cjeline² što se tradicionalno zove Klis,³ a koja čini otprilike trećinu teritorija općine Konjic. Klis se prostire od ijekavskošćakavske Fojnice i Kreševa na sjeveru i sjeveroistoku do ikavskošćakavske Rame na zapadu te obuhvata cijeli sliv rijeke Neretvice (desna pritoka Neretve) od njenog izvora do Buturović-Polja kao i sliv rijeke Seončice. Na sjeverozapadu Klis graniči s ikavskim gornjovrbaskim selima (*Prjévor/Prívor*), a od Ivan-planine na istoku i ijekavskošćakavske visoke Hercegovine na istoku i jugoistoku dijeli ga kompleks sela u slivu rijeke Kraljušćice te rijeka Neretva i Jablaničko jezero. Na jugu i jugozapadu je ikavsko-jekavska Jablanica sa jekavskim podbokševičkim selima koja graniče s Klisom i imaju skoro identična jezička obilježja.

Gorani se nalaze u donjem toku rijeke Neretvice, između nje i planine Bokševica, te su u neposrednoj blizini ramske i jablaničke govorne zone. Bokševica ih dijeli od sliva Toščanice, za koji Okuka (1983: 30) tvrdi da je donja južna granica između ikavskošćakavskih i ijekavskošćakavskih govora.

1.2. Dosadašnja saznanja o govoru Gorana i Klisa

U knjizi *Govor Rame* M. Okuka utvrđuje da “krajnju južnu tačku gdje se dodiruju ijekavski i ikavski šćakavski govori predstavlja Toščanica, koja pripada ovom prvom tipu”, te

¹ Područje Gorana je naseljeno još od prahistorijskog doba, a pored tragova rimske kulture karakteriše ga i više nalazišta stećaka (evidentirano ih je 179), koje lokalno stanovništvo zove *mašèta*, v. u: *Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika iz 2009. godine* kojom se “Prirodno i historijsko područje u selu Gorani, općina Konjic, proglašava (se) nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine” (Službeni glasnik BiH, broj 1/10). Gorani se spominju u popisu Kliškog sandžaka iz 1550. godine, u kojem se bilježi da selo ima 174 muslimanske i 11 kršćanskih kuća, v. u knjizi: *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine* (Spaho, Aličić 2007: 206–211).

² U geografskom, historijskom, tradicionalnom i jezičkom pogledu Gorani su dio Klisa te govor Gorana odražava bitne odlike govora cijeloga Klisa (koji obuhvata više od 50 sela i zaselaka). Kako se rad temelji na bilješkama nastalim na širem području Gorana, tako je i naslovljen, a za sveobuhvatnu analizu govora Klisa nužno bi bilo provesti relevantno i opsežno istraživanje na terenu.

³ Ovaj dio nekadašnjeg kadiluka i nahije Neretva bio je u sastavu Kliškog sandžaka od njegovog osnivanja 1537. godine do kraja 16. vijeka, v. u knjizi: *Bosanski pašaluk* (Šabanović 1959).

da “cio sliv rijeke Neretvice (desne pritoke Neretve u samoj blizini ušća Rame), sa lijevom stranom sliva rječice Toščanice pripada ijekavskoščakavskom dijalektu. Tako se, onda, južna granica iješč. dijalekta ne zaustavlja na Bitvinji, kako je to utvrdio D. Brozović (IješčD, 163) nego se spušta u kotlinu Neretvice, koja u stvari čini prijelazni pojas između ikavskih šćakavskih i ijekavskih štokavskih govora” (Okuka 1983: 30). Isti autor navodi da “na samom jugu treba da se nalazi ikavsko-jekavski idiom, koji se, po M. Rešetaru, stere oko Jablanice u Muslimana (Bošnjaka, op. a.), odnosno, ‘zwischen Konjic und Mostar’ (Dialekte, 81–82)”.

Radosav J. Đurović u radu “Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine” prihvata tvrdnje koje je naveo M. Okuka te izdvaja kao poseban “iješč. neretvičko-kraljušćički” tip govora (desnu obalu rijeke Neretve od sliva rijeke Kraljušćice, slivove rijeka Seoničice i Neretvice od Bitovinjine preko Studenske planine do sliva rijeke Toščanice) i kaže da je: “Izdvajanje nkr. u oblasti: Neretva, Toščanica – pl. Bitovinja – razvođe Trešanice i Kraljušćice, za sada (je) pretpostavka koju treba dokazati terenskim radom” (Đurović 1992: 46–48).

Nijedan od pet upitnika jezičke ankete *Pitanja o govoru prostoga naroda* koji su popunjeni u Konjicu 1897. godine nije popunjen na području Klisa, a u okviru obimnog projekta Instituta za jezik u Sarajevu pod nazivom “Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema standardnom jeziku”, koji je trajao od 1975. do 1986. godine, ispitivač G. Kraljević je 1982. godine upitnik br. 63 popunio u Džanićima (Halilović 2012: 178), selu koje je smješteno u gornjem toku rijeke Neretvice.

2. Fonetske odlike govora Gorana

2.1. Vokalizam⁴⁴

2.1.1. Refleks jata

U govoru Gorana se mjesto jata u dugim slogovima javlja jednosložni refleks (*bjélo, odjélo, djéte, sjéno, tjélo, cvjélit /dirati, rasplakati/, mjéna, cjépat*), a rjeđe dvosložni (*prijétuga /mučnina/*), što ovaj govor udaljava od govora ikavske Rame i Vrbasa te donekle i od ijekavske Fojnice i Konjica, a približava govoru jablaničkog pojasa oko planine Bokševice i lijeve strane sliva Toščanice (Brozović 1956: 285; Okuka 1983: 30–31; Upitnik /br. 14464/ 1897: 4; Đurović 1992: 46–47).

Kraćenje jata u poziciji iza *l* i *n* uglavnom proizvodi jekavsko jotovanje (*ljéha, ljékovi, kljéha, snjég, pòtlje/pòslje*), sa sporadičnim i nedosljednim nejotovanim formama (*pljêtko /pljêtko /pritka/, L'jésće češće od Ljése; kl'jésa češće od kljésća*).

Grupa *-re-* u imenicama sporadično čuva jekavski refleks (*grjéšnik, brjég, drjém*, ali nikad *grjehòta*), a u glagolima daje *-ri-* (*gòrit, pogòrit, òstarit*).

Javlja se sekundarni jat u grupi *-ir-* kod glagola (*pribjerat, sàbjerat, obàzdjerat se, djérat*), imenica (*pjêr, vjêr, nêmjêr, kòmpjêr, sjeròta*) i priloga/pridjeva (*mjérno,*

⁴⁴ Vokalski sistem je peteročlan, a akcenatski sistem uglavnom odgovara istočnohercegovačkom, sa četiri akcenta i postakcenatskom duljinom.

němjerno). Pojedini ikavizmi su dosljedni (*nědilja, ponědiljak, sikira, kùdilja, grihòta, vùdit, pripòvidit, razùmit, dvì, òbadvì*). Uvijek je *nìsam*, nikad *nijèsam*.

Ikavski je refleks jata u *pre-/pre, pred i preko (prisúšit, pridrugováçit, prisjest, prič, prinòçit; prilivoda, prigìblac; priko, priđ)*, kao i u govorima Rame i Fojnice (Okuka 1983: 34; Brozović 1956: 292).

Mali je procenat ekavizama (*dětelina, zěnica, óvde/vóvde/vóde, ónde/nónde, zanovétalo* (im.), *zanovétat, prélo*). Javljaju se oblici *néma* i *nějma*.

U govoru Bošnjaka ovoga kraja dosljedno se javlja turcizam *dédo*, nikad *djěd/děd(a)/dìd(a)*.

2.1.2. Redukcije vokala

Bilježi se redukcija svih vokala, i ne samo poslijeakcenatskih: *a* (*břte < brāte*), *e* (top. *Sōnica < Sèonica, Sārājvo*), *i* (*nòste, lěste, sklònte; vělka*), *o* (*vākō, nākō, vámo; nòlišno/nolišno*) te *u* (*žèldac*). Kao i u govorima Rame i Fojnice, i ovdje dolazi do regresivne asimilacije i sažimanja u grupama: *-ao > -ō* (*dòšō, rěkō; pòsō, mīsō, ūzō*), *-uo > -ō* (*skìnō, mětnō, zóvnō*), *-ae- > -ē-* (*jedānēst/jedānēs, dvānēst/dvānēs*) te nedosljedno u grupi *-eo > -ō* (*dòvō, pđčō; jěō, měō*). Kao i u govoru Rame (Okuka 1983: 45) grupa *-ao- > -a-* (*zāva* i *sāne*), za razliku od fojničkog govora u kojem Brozović (1956: 300) za primjer *zāova* bilježi da *-ao-* ostaje "a ako se stegne, daje ā".

2.1.3. Alternacije vokala

Bilježe se zamjene vokala pa: *e > a* (*jamènjija, rāšnjik < lješnjik, lješnjak*), *a > e* (*šèrāf*), *a > i* (*dosādišnjì*), *i > u* (*sùrutka*), *i > e* (*fāmēlija*), *u > o* (*kokùruz, āčkōsom < ačkōsum*), *u > a* (*maštùluk*).

2.1.4. Grupe ro/ra i or/er

Grupa *ro/ra* daje *re* u oblicima *grěblje* (lok. *Blūčičkō grěblje, Kāurskō grěblje*), *grěb* (lok. *Bùdinov grěb*) i *rěst, nārěst*. Ne čuje se *rěbac/vrěbac* i *ùkresti*, što je inače odlika sjevernohercegovačkoga govornog tipa i po čemu se ovaj govor djelimično razlikuje od govora Rame (Okuka 1983: 38) i Fojnice (Brozović 1956: 277) koji čuvaju morfemu *vreb-*. Glagol *mđći* javlja se, kao i u susjednim govorima (Brozović 1956: 280; Okuka 1983: 39), u oblicima *mđre* i *ně mere*.

Zbirni brojevi i brojne imenice i ovdje imaju morfem *-er-* tipa *čėtvero, čėtvērica* (Brozović 1956: 374; Okuka 1983: 107; Đurović 1992: 105).

2.1.5. Prijeglas

Prijeglas nije potpuno stabilan pa se iza pojedinih prednjonepčanih suglasnika u instrumentalu javlja *-om* uporedo sa *-em* (*sāçom, maçom, kàišom, koláčom*, lok. *lza/ Križom*), ali je u većini primjera siguran (*kó(l)cem, pútem, òcem, nòžem; križevi, pánjevi, mīlěci /ne mīlćovi ili mīlćevi/; kó(l)čěvā, slučajěvā*), što govor Gorana udaljava od ramskog i fojničkog (Okuka 1983: 83; Brozović 1956: 301), gdje je prijeglas značajno poremećen.

2.2. Konsonantizam

2.2.1. Afrikate

Opozicija č:ć, dž:đ u potpunosti je očuvana u govoru Gorana (ali ne i u cijelom Klisu), što ga udaljava od govora Fojnice (Brozović 1956: 323–325), gdje se opozicija potpuno gubi, a donekle i od govora Rame, u kojoj ima “izvjesnih kolebanja” (Okuka 1978: 57). Pojedine riječi su i ovdje usvojene s afrikatama ć i đ (*ćutura, ćirāk, ćehra; đemper, đem, đezva*; te bošnjačka imena: *Đemāl, Đevdo, Đemka/o, Nėđād*), ali nije riječ o nerazlikovanju nego o prvobitnom usvajanju.

2.2.2. Š(ć)akavizmi

Gorani su, kao i južni i istočni dio Rame (Okuka 1983: 64), *šćakavsko-šćakavski*, a pojava je raširena i u dolini Fojnice te u dolini Bosne i Usore (Brozović 1956: 330; Halilović 2005: 19). Grupa *šć* dosljedno daje *š*, a grupa *žd* daje *ž* kod starijih govornika, dok se kod mlađih javljaju naporedno *šć/š* i *žć/ž*. Š(ć)akavizmi se bilježe u inicijalnoj poziciji: *š(ć) āp, š(ć) ūk, š(ć) ěnćina* /pas lotalica/, *š(ć) ěta* /šteta/, *š(ć) ědit* /štedjeti/, *Š(ć) it, Š(ć) ipe*; u medijalnoj: *ògnīš(ć)e, puš(ć) ěnica, koš(ć) ūrina, ūš(ć) ap, puš(ć) àjna, rāš(ć) ina*, lok. *Pròšīš(ć)e i Dnīš(ć)a, đrš(ć) at*; i u finalnoj: *prīš(ć) i vjėš(ć)*.

Grupa *žd/ž* manje je frekventna i javlja se samo u medijalnoj poziciji: *gvòž(đ)e, gròž(đ)e, zvīž(đ)a, zvīž(đ) enjāk, drėž(đ) at*, ali nikad u pridjevu *mòžđani*.

2.2.3. Staro i novo jotovanje

Staro i novo jotovanje je, kao i u drugim bh. govornicima, nepotpuno provedeno pa se od starijih govornika čuje: *divjī* (pored *divlji*), *gòvejī, mlājī, ròjenī* (rođeni), *sùdje* te nedosljedno *ròđjāk*. Nejotovane forme sačuvane su i u nazivima lokaliteta (*Pòrėđje, Zàgradje, Klokotje*).

Do jotovanja dolazi u imenicama *pljėga* i *smėtlje*. U komparativu nekih pridjeva/priloga javljaju se kraći, jotovani oblici (*rāđė, čīšćė, kāšnjė*), ali se javljaju i pridjevi na *-iji*: *gòvedijī, (Gòvedijā pėćina), tėletijī* (Peco 2007: 318), gdje dvosložni nastavak onemogućava jotovanje. Uvijek je *sùhlji* (nikad *suši*). U procesu novog jotovanja i ovdje su ostali nez mijenjeni *s* i *z* (*kòzjak, klāsje, pāsji*), što se bilježi i u imenima lokaliteta (*Pāsják, Třsje*).

Jekavsko jotovanje se javlja u oblicima glagola *ćerat* i glagolima izvedenim od ovoga glagola (*òcerat, dòcerat, pričerat, pòcerat, išćerat*), te u obliku *đė* i priložima izvedenim od *đe* (*nėđe, nīđe, svūđel/svāđe*), gdje dolazi do jotovanja uz gubljenje konsonanta *g*. U govoru Gorana se nikad ne jotuju oblici: *djevōjka, djėca, djėver, sjėst, izjest*.

2.2.4. Sekvence *dj' i *jd'

Čuva se sonant *-j-* u sekvencama **dj'* (*mėja*, lok. *Mėje, prėja, žėja; tųjī, mlājī, slājī; štò je djėte, vāzda mu tųjė slājė; svė je lāhnjė dđk je isān mlājī*), te u oblicima glagola *rādati* (*rájat, rājā, rājala; nīje tākō víkala dđk je rājala*) i **jd'* (*dóji, póji, iztji, obájī, nanjī*). Pojavu

bilježi i Okuka (1983: 65–66) u selima koja su u dodiru sa Klisom, te Brozović (1956: 319) u fojničkom govoru.

2.2.5. Redukcije konsonanata

Bilježe se redukcije u svim pozicijama. U inicijalnoj se redukuju: *p* (*tīca*, *čēla*, *šēnica*, *sòvat*), *v* (*jēverica*), *h* (*ljèb* /i/ *hljèb*), *râst* /i/ *hrâst*), *râš(ć)ina*, *râstov*) i *š* (u izrazu *tâ ćeš*). Redukuje se *k* u imenici *ćerka*, pored koje su u upotrebi i sve druge varijante ove imenice (*šći/šći/šćēr/šćēr/ćēr*). U medijalnoj poziciji ispada: *t* (*mâsan*, *svjēski*), *r* (*čâšaf*, *kòmpjēr*), *g* (*jânje*), *n* (*isân*), *p* (*òklada*, *osòvat*), *d* (*osèlit*, *ljùstvo*, *ljùski/ljùski*, *dòpanē*, *òsustvo*), *v* (*mèdjed*, *sjèdok* te u oblicima zamjenica: *vàkò* /ovakvo/, *tàkò* /takvo/, *nàkò* /onakvo/); *d* u priložima: *sàd*, *kàd* i *kùd* ispred enkl. oblika gl. *htjeti* (*sà ću*, *kà ću*, *kùću*). U finalnoj poziciji ispada: *t* (*jēs*, *jòpē/òpē*); *ć/go* (*ve*; *vè ti lèti dà ti ne ùjagmē òtić*), *h* u 1. l. jd. aorista (*štò jà òzēbo*; *òdo jà*), te *d* u prilogu *nàsre* (*sjèò nàsre sòbē*).

Redukuju se vokalsko-konsonantske grupe: *-li-* i *-nu-* u ž. r. gl. pr. radnog (*mīsla*, *smīzla*); *-di-* u 2. l. mn. imperativa (*hòte*, *jète*), *-ek-* u zamjenicama (*nàkav* i *nàkva*), *-je-* u prilogu *svédno*. Imenica *djète* se deklinira bez *-et-* (*nè dirāj mi djèta*).

2.2.6. Alternacije konsonanata

Brojne su zamjene konsonanata: *f > h* (*jùhka*), *f > p* (*prâtar*), *p > f* (*sàfùn*), *p > v* (*tèvsija*, *kòvča*), *j > g* (*hégbet*), *b > v* (*Avdùlāh*, *àvdest*, *nàovdān*; *jā bi otiji májki nàovdān*, *svédno štò je tòlki pūt*), *v > b* (*zòba*), *f > v* (*kàvez*), *m > v* (*gúvno*), *b > h* (*ohòrit*), *d > t* (*limunáta*), *l > z* (*kàzdrma*), *p > h* (*klùhko*), *s > t* (*pòtlje*), *nj > lj* (*dìmljāk*, *súmlja*), *h > s* (*stjèt*), *z > ž* (*ražljútít*), *ć > š* (*sīnošnjī*).

Dosljedno *s > š* u oblicima 1. i 2. l. mn. aorista (*òdošmo*, *unìjošmo*, *dòjošte*). Nedsljedno alternira grupa *pr > b* (*bèzime*), te *b > pr/br* (*prezòbraz/brezòbraz*; *prezòbrazu mjèrē nìje*).

U riječima orijentalnoga porijekla *k > ć* i *g > đ* u inicijalnoj i medijalnoj poziciji (*čēnār* < kenar, *ćilim* < kilim, *ćëif* < keyfli, *ćòpek* < köpek, *ćenífa* < kenef; *ćemer* < kemer / prostorija na svod/; *đùbre* < gübre, *đòvda* < gövde /tjelesna građa/ i *berìcet* < bereket). Naporedo se javljaju *kàurin/đàurin* i *kàur/đàur* (*ù kaure smjèrio*; *kàurine bēčkī*; *E, jēs đàur, vrāg mu bàba bìo*). Do alternacije ne dolazi u imenicama: *kèške*, *lègenj* i *jènga*.

2.2.7. Metateza

Do metateze dolazi u riječima: *rjézga* (jezgra), *vàs* (sav), *vóde* (ovdje), *galéba* (bàlega), (*h*) *òmune* (mohune, mahune), *nálet* (tur. *lanet*, proklet, prokletnik; *nálet* i *šéjtan*; *nálet ga nē bìlo*), *šàrvale* (šalvare), *nànule* (nalune), *tèhvìd* (tevhid).

2.2.8. Umetanje glasova

Umeću se u inicijalnoj poziciji pokaznih zamjenica: *n* (*nònjā/ā/ò*), *v* (*vòvāj/ā/ò*) i grupa *to* (*tòtāj/ā/ò*). Sonant *n* se umeće i u medijalnoj poziciji u oblicima glagola *nàiči* (*nànić*, *nànijē/ nanije*), te nedosljedno u prezentu glagola *bìti* (*bùdnēm/ēš/ē...*, pored: *bùdēm*).

Umeće se *j* (*jùlār*); *r* (*tèrlāl* i *terlālīt*; *nè smijēš prīd njīm ništa pripòvidit*, *òdmā rastèrlālī pò mahālī*) i *d* (*zdrāk*, *Nèvizdrāci*) te nedosljedno z (*zdògovòr*). Javlja se isključivo oblik *mlādež* (ne *mādež* ili *ben*).

2.2.9. Glas h

Glas *h* se čuva u inicijalnoj i medijalnoj poziciji u riječima gdje mu je po etimologiji mjesto i uz brojne pojave sekundarnoga *h*, dok se u finalnoj poziciji često gubi.

U inicijalnoj poziciji bilježi se npr. u riječima: *haga*, *hādet*, *hākrep*, *hālāt*, lok. *Halu-ge*, *hāmāl*, *harāmija*, *hārār*, *hāsta*, *hāstāl*, *hāturljiv*, *hlāpīt*, *hlòmovina*, *hāvāz*, *havētinja*, *havètnjāk*, *hasli* (vjerovatno), *heglènisat*, *hégbet*, *helācīt*, *hèravo*, *herènda*, *herèza* (brava), *hizmet*, *hlād*, *holúja*, *homájlija*, *hòra*, *hóran/hòran*, *hřđa*, *hřhorina*, *hřzat*, *hřvānje*, *hudòvica*, *hujdùrma*, te u izrazima: *hāla-hāla*, *hèlem/hèle/helenèjse* i u bošnjačkim imenima: *Hismet*, *Hismija*, *Hìsmeta*, nekad i *Hésma*.

U medijalnoj poziciji *h* se javlja u riječima: *bāhnut*, *būha*, *dūhān*, *kāhar*, *zòhòr*, *krèhñit*, *lāhko*, *lāhnjē*, *mahāna/māhana*, *māhrama*, *mèrhāba*, *muhānat*, *nāhlipat*, *òhanit*, *ohòrit*, *sāhat*, *mèhko*, *pjéhe*, *plāho*, *sòha*, *súho/súho*, *tāhminā*, *tāhta*, *trèhñit*, *trūhñit*, *tuhāfli*, *uhavizat*, *vèhñit*, *vèhto*, *vihòrit*, *zaherèzit* /zaključati/, *zahřdat*.

U finalnoj poziciji se, slično kao i u govoru Rame i Fojnice (Okuka 1983: 53; Brozović 1956: 334), glas *h* dosljedno gubi u aoristu glagola (*òdo*, *pādo*; *òdo jā kò' tetkē*), Gmn. pridjeva, pridjevskih zamjenica i rednih brojeva: *téškī* (*bílo je i téškī dánā pa se pridevèralo*), *svòjī* (*néma ljèba bez svòjī rùkū*), *přvī* (*přvī dánā nīje bílo lāhko*); te u Gmn. enklitičkog oblika zamjenice *oni* (*jā i nè vidīm*) i u prilogu *òdmā*.

Grupa *hv* skoro dosljedno daje *f* (*fāla*, *fālīt*, *prifatīt*, *fātāt*, *pòfatāt*, *svātīt/sfātīt*), što je i inače odlika bošnjačkih govora, a nedosljedno se provodi samo u imenici *kāfa* pored koje se bilježi i *kāhva*, što se očuvalo i kao naziv ugostiteljskog objekta (*bíla nónde na Vèlijama*, *rèklo bi se u Skòpljinòj kàhvi*).

2.2.10. Glas f

Glas *f* se čuva u riječima u kojima mu je po porijeklu mjesto: *findžān*, *fūrda*, *frknut*, *fřljava*, *fèñjer*, *fřcat*, *fāsovat*, *friško*, *fùčija*, *firaun*, *sòfra*, *zafřljúcit*, *hòšaf*.

Naporedno se javljaju *v* i *f* u oblicima: *hèvtal/hèfta*, *jèvtin/jèftin*, *tèvsija/tèfsija*, *Šivtār/Šiftār* i *Šiptār*. U manjem broju riječi javlja se neetimološko *f*: *méjtef* < mekteb, mektep; *māštrafa* < masraba, *sāfún* < sapun, sabun; *kófa* < kova; *kāluf* < kalup, kalip. Uvijek je *kāvez* (nikad *kafez*).

2.2.11. Glas j

Pored riječi u kojima mu je po etimologiji mjesto, glas *j* se dosljedno javlja u: *jùlār*, *dvājes*, *trījes*, te nedosljedno u: *jòpè/òpè*, *dājidža/dāidža* i *nějma/néma*. U islamskim terminima *j* se javlja iza glasa *k* u poziciji ispred vokala (*zèkjāt*, *rùkjju*, *Kjāba*) ili između dva vokala (*kirājet*).

3. Morfološke odlike

3.1. Imenice

Bošnjačka muška imena i hipokoristici na *-o* dosljedno se mijenjaju po bosanskom tipu promjene (*Mújo-Mújē-Múji, Rífo-Rífē-Rífi*). Hipokoristici nekad, osim na *-o* (*Íbro, Kémo, Háso, Néso*), završavaju na *-a* (*Müsa, Jüsa*) i *-e* (*Fike, Håse*) i tada se ovi drugi mijenjaju kao imenice srednjeg roda s proširenom osnovom (*Fíketa, Håseta*). Pojedina muška imena u finalnoj poziciji imaju zvučno *z* mjesto bezvučnog *s* (*Ėnez, Müriz, İdriz, Åbåz*).

Ženska imena, pored standardnog nominativnog nastavka *-a* (*Muníra, Hajríja, Rabíja, Zèhra*), često imaju *-e* (*Fáte, Zláte, Káde, Đúle*) i *-o* (*Šémso, Šéhro, Đémko, Méjro*), što se bilježi i u ramskom govoru te u zapadnobosanskom poddijalektu (Okuka 1983: 84; Halilović 2005: 29).

I ovdje su, kao i u ramskom govoru (Okuka: 1983: 93), indeklinabilni pojedini toponimi iz grupe *pluralia tantum*: iz *Kúte* (*Kúte*), i *Šípe* (*Šípe < Šcípe*), *så Vrse* (*Vrše*), na *Kučåne* (*Küčåne < Kučani*), dok neki imaju standardnu promjenu: iz *Hérå* (*Hére*), sa *Homåtlíjå* (*Homåtlíje*), iz *Gorånå* (*Gòrani*).

Česte su desibilizirane forme u DLjd. (*krüşki, ðkuki, májki, brġgi, ràjliki, /na/ Homètåljki*). Nastavak *-ima* u DILmn. često se krati u *-ma* (*ljúdma, čèljådma, čòbånma, kònjma, kokóšma, Grèvícma, Gòrånma*). U govoru Gorana, kao ni u fojničkom govoru (Brozović: 1956: 360–364), nisu zabilježeni primjeri sa *-im*, što Okuka (1983: 89–92) u ramskom navodi ujednačeno sa *-ma*.

U Lmn. imenice *mjèsto* čuva se oblik *mjèstå* (*vídġm nå mjèstå imå màčè*).

Kod pojedinih imenica dolazi do rodovske preobrazbe pa su *påuz/pòtpåuz* i *òs, ðsovi* muškoga roda, *špòre* i *prègrs(ć)e* srednjeg, a *güş(ć)erica* ženskog.

3.2. Zamjenice

Nenaglašeni oblik zamjenice *òna* u dativu redovno glasi *jom* (*jå jòm govòrim*), a naglašeni *njòm/njóme* (*džåbè ti je njóme govòrit*) ili *njózi* (Okuka 1983: 96–100). Genitiv i akuzativ zamjenica *òni/e/a* glase *nġhå* (*håj tí nġhå vråti*). Opća zamjenica *svako* dosljedno ima oblik *svåk* (*svåk bi påmetovò*), kao i u ramskom govoru.

3.3. Pridjevi

Superlativna morfema *nåj-* dolazi uz pridjeve (*nåjpråvíjġ, nåjlješví/nåjlješvġ, nåjzadnjġ/nåjzådnjġ*), priloge (*nåjpotlje/nåjpotlġe, nåjprije/nåjprġjela*) i uz broj (*nåjprvġ/nåjprvġi*), što je obilježje i ramskoga govora (Okuka 1983: 106). Ponekad *naj-* dolazi uz glagol (*nåjvolġm/nåjvòlġm*), kao i u istočnobosanskom sjevernom poddijalektu (Halilović 2005: 21). Bilježi se i odvajanje prefiksa od priloga (*nåj mi je mřžè, nåj mi je prèčè*), što spominje i Brozović (1956: 372) u fojničkom govoru, te Halilović (2005: 33) u međuriječju Bosne i Vrbasa.

3.4. Glagoli

Osnovne odlike glagolskog sistema su: dosljedan krnji infinitiv (*rádit, kòpat, ić*), grupa *-nu*-ponekad daje *-ni-* (*òhanit, oklíznit, polenit*); aorist u 2. i 3. l. mn. ima nastavke *-šmo, -šte* (*uníjošmo, dójošte*), a glagol *biti* je sveden na oblik *bì* (*mì bi s vàmà; vì bi tò bòljè*). Imperfekt je slabo očuvan, a bilježe se samo oblici *bìjāše* i *hòtijāše*; glagoli nepotpunog značenja za dopunu imaju infinitiv (*pòčeo rádit, vòlio príčat*); a nesvršeni oblik gl. pr. radnog glagola *vidjeti* i *čuti*, kao i u ramskom govoru, nekad ima oblik: *vidávali, čuvávõ*. Futur II je često u upotrebi i kod starijih govornika (*dà budēš dòšla navrjēme; bìdēš li me ljútila, nēš òtić*), za razliku od ramskoga govora (Okuka 1983: 114).

Kod starijih govornika sačuvala se uz glagole riječca *dēr(a)* kojom se nutka, potiče na nešto (*úzmidēr; dēr úzmi; dēdēr úzmi; dēdēr; dēr*). Ovu pojavu spominje Halilović (2005: 32) kao odliku južnog poddijalekta u zapadnom dijalektu (bilježi *hòdidēra*), te Okuka (1982: 119) u govoru Rame (samo *dēdēr*). U govoru Gorana *der* se koristi uz riječce *dè* i *nù* kada im se daje imperativni ton: *dēdēra (dēdēra sjēdi), nùdēra (nùdēra tí* u značenju *slūšāj dōk ti gòvorim)*. Kod glagola koji se u 2. l. jd. imperativa završavaju na *-di* ili *-ni* dolazi do elizije (*hòdēra, vīdēra, stāndēra*), a kod ostalih glagola nema kraćenja (*údidēra, skūhājđēra, mètnidēr*). Ponekad se *der* udvoji (*vidēradēr, stāndēradēr*).

3.5. Prilozi

Mnogi prilozi zabilježeni u govoru ovoga kraja bilježe se i u susjednim govorima (Brozović 376–378; Okuka 116–118; Đurović 321–323) poput: *vòdā, sùblizu, stǎrmu, svàkud, svàgdi, dówle; ižvečēr, prikodān, prija, nájpotlje, kàšnje, skòrom, vāzda, svùjutro; màksuz, òfrljē, džābē/džābe, ištihā, đūtūre, hairli, pjēše, nābaška, dābet; pòhaile, tōlīč* (malo). U govoru Gorana su česti i prilozi: *bǎrdu, vóvde, òdāvlē/odāvle, òdānlē/odānle, nājna(s)trāgu, nēhote* (nenamjerno), *nāpobaška, nāovdān, svósve, hégbet, pjēhe, čāsom, tāhmīnā* (napamet, otprilike), *naopòsum* (suprotno od naopako), *ljūski* (kako treba), *apašćare* (očigledno, potpuno), *svāđe* (svugdje), *utišac* (ustopu, brzo), *hāsālet(e)* (namjerno, isključivo radi toga), *muhājim* (specijalno, posebno), *iprijuba* (koliko-toliko), *zāli* (besposleno), koje susjedni govori ne bilježe.

4. Sintaksičke odlike

4.1. Imenice, imenske riječi i prijedložno-padežni izrazi

Uobičajene su prijedložno-padežne konstrukcije: *u + genitiv* (*ù mene, ù Hrnjicā*), *za + prijedložni akuzativ* (*tā ti je za ù džep*), *do + prijedložni akuzativ* ili *genitiv* (*dò na Njive; dō izā Bāščā*). Udvajanje prijedloga uobičajeno je i ispred pojedinih općih imenica i naziva lokaliteta (*prikuća, pòtkuća; Pòdlipa, Pòstjene, Podoblāčije, Ūskruške*) kod kojih je već došlo do srastanja prijedloga s imenicom (*mòre òtić dō na Pòdlipu; hājte dō na prikuću; izāji dō pod Ūskruške*). Česta je konstrukcija *za + infinitiv* (*jèl tō za prāt/nósat/òbūć*) mjesto akuzativa (*za prānje*). Prijedlog *rādi/pòrad(i)* javlja se na mjestu *zbōg* (*àko*

si rãdi mēne dōšō, nīsi trēbō). Prijedlog sa javlja se uz instr. sredstva (*s kōnjma, s kōlima, s rùkama; dōšli s kōnjma*).

Bilježi se i oblik *su* (*sù čīm si dōšō?; làti sù dvī rùke*). Često su u upotrebi prijedlozi: *nīže, vīše, viš/viž, prīko, ūci, prīja* (*nīže vrátā; vīš peći; viž glávē, prīko léđā, ūci Bājrama, prīja mēne*). Frekventni su vokativni oblici: *b̄rte* (*ah, mōj b̄rte*), *bóna* (*štā čekāš, bóna?*) i *bòlan* (*đē si, bòlan nē bio?*). Umjesto prisvojne se koristi enk. obl. lične zamjenice (*dānas mi nāni dōva*).

4.2. Glagolski oblici

Objekat uz prijelazne glagole (*čekati, tráziti, iskati*) mjesto u akuzativu dolazi u genitivu (*čekāj rúčka, tráži mu čárē, isći pītē*). U kratkom potvrdnom ili odričnom odgovoru forma *jèsam/nisam* redovno zamjenjuje glavni glagol (*– Pòstīš li? – Jèsam. – Pūšīš li? – Nīsam.*). Umjesto glagola *ima li, hoće li* čuje se oblik *jàda* (*jàda nam Áhmē? jáda će vīšē?*).

Krnji perfekt je skoro dosljedna pripovjedna crta u govoru ovoga kraja (*dōšō ù kuću – nīkogā néma; sjēo... mīslīm štā ću, kù' ću...; prāvō mi, b̄rte, ūspjelo*), a česta je i upotreba habituala (*jā bi otīji; òn bi vāzda rēci; mī bi dōji*), što je odlika i doline Lašve, te fojničke i tuzlanske oblasti (Halilović 2005: 33; Brozović 1956: 380). U pripovijedanju je redovna upotreba imperativa (*jā ūrani i donēsi vòdē; hā jā dōji, òni pūt mene*), pasivnih i bezličnih konstrukcija (*ubijēno u pójam; išpaćeno; pričā se, ràščulo se; óceralo ĩ'*), te glagolskih priloga (*jā mu rēkāv; a òna ti nē budāvši l' jēna; ne fálēc mu zákona; nē valjā ĩđūc jēst*). U upotrebi je i okamenjeni oblik potencijala *bī rēkō* (*bī rēkō, vī nas čekali; vāma, bī rēkō, i žāo*).

4.3. Riječce, konektori i druge pojave

U živoj su upotrebi riječce: *bē* (*bē i Zilka mi se ljūtnula*), *bēli* (*nēcu bēli*), *dābet* (posebno, naročito; *svī prigōnē, a tī jōpē dābet*), *izglēdā* (moguće, čini se), *ljē* (*jā, ljē, ne mōgu*), *māj* (evo; *māj ti vō*). Čuje se i *pāček/pāčem* u značenju korekcije ranijeg navoda (*bīo je vēc dōšō... pāček nīje... slāgaću...*), *čūdo* (što; *čūdo ĩ' jōš néma*), *hā* (čim; *hā na vrāta, òdmā žā oči*), *bivā* (*tī bivā nēš*). Umjesto veznika *ili* čuje se oblik *jali* (*jali òn jali tī, nēko mōrā*).

Zamjenica *nīšta* koristi se u značenju *sāmo* i *sāmo štō* (*jā jom nīšta ūčini lja joj samo rekoh/; fála, mī ēvo nīšta jēli i pòšli*).

5. Leksičke i leksičko-semantičke odlike

5.1. Tuđice

5.1.1. Turcizmi

Na ovom prostoru se čuvaju brojni turcizmi očuvani i u drugim bosanskim narodnim govorima (Halilović 1991: 35–45; Škaljić 1966), a ima i onih koji se drugdje ne bilježe. U goranskom govoru su česti: *fūrda* (sitno sjeckana iznutrica), *pēškeš* (dar), *pēškīr* (ručnik), *direk* (greda, drveni stub), *tāhta* (daska), *čēhra* (lice), *čēngelē* (kuka), *džìgerica* (je-

tra), *hégbet* (impozantan, puno), *harabátinja* (dotrajalo, svaki predmet u lošem stanju), *hujdùrisat* (udesiti, nabaviti), *džilitat se* (skakati, izvijati se), a bilježe se i: *háridž* (vanjski, koji je izvana), *ezgijanje* (pjevanje), *mème* (grudi, dojka), *bònluk* (izobilje), *úrganj* (debelo uže), *rečátit* (pričati), *úkailit* (umoliti, odobrovoljiti), *hásulit* (dogoniti, uređivati), *hòjnat* (provoditi vrijeme beskorisno), *apaščáre* (otvoreno), *velhásul* (dobro, kako treba).

Neki turcizmi su do danas sačuvali svoj izvorni oblik i značenje (*čòrap*, *findžān*, *pèsin*, *tamām/tāmām*); neki su djelimično promijenili oblik (*sèdep* < se bep /uzrok/, *kùckun* < kuskum /podrepnjak/, *máksuz* < mahsus, *hilna* < hila /nepravda/, *hátur* < hatar, *sindžir* < zincir, *buzuhúrit* < bizar /uznemiravati/), dok su neki dobili potpuno novo značenje (*pàrmak* < tur. prst, ovdje dio drvene ograde; *álčak* < tur. podlac, ovdje vješt, snalazljiv; *gùrbet* < tur. tuđina, ovdje neuredan, zapušten čovjek, *gàzap* < tur. bijes, a ovdje /kao i gurbet/ neuredan, zapušten čovjek, *đibra* < tur. komina, ostatak od voća nakon destilacije, ovdje šibica; *tùtkum* < tur. *tutkun*, oduševljen, ovdje zaglupljen, koji teško shvaća; *hakarètine* < tur. *hakaret*, uvreda, sramota, ovdje prnje, drolje; *udžilitit se* < *cilt*, koža, ovdje slabo se obući na hladnoći).

5.1.2. Romanizmi

Pored uobičajenih romanizama (*bòca*, *bàla*, *kàca*, *drām*, *kàmara*, *bisage*, *vèrige*), u govoru Gorana susreću se i oblici: *krepoš(ć)ina* (od krepati), *havizat*, *pèngat*, *raspèngat* i *zapèngat* (*uže mi se zapengalo*, *treba to sad raspengat*), (*h*)*avertit* (razbuditi), *bàstat* (odgovarati), *bèndat* (slušati, uvažavati; *ne bèndā nīkoga*), *kàpula* (crveni luk), *čimīna* (sasušeni i odrezani listovi povrća), *čòtat* (šepati na jednu nogu, hramati), *jàketa* (jakna), *kàšūn* (oveća kutija), *spīla* (stijena, veća kamen; lok. *Rāvnā spīla*) i dr.

5.1.3. Germanizmi

Zabilježeni su: *curīk/cùrik* (nazad), *cvikeri* (naočale), *krājcer* (sitan novac; *nè dām nī krājcera*), *òfinger* (vješalica), *himber* (domaći crveni sok), *gànjek/gànjak* (hodnik), *hàjcānje* (loženje, nagovaranje), *šàlter* (prekidač), *šūšter* (obučar), *kúfer* (putna torba), *špíglo* (ogledalo), *štòkrla* (stolica bez naslona), *šlifer* (navlaka za jorgan), *krigla* (čša), *fòrānge* (zavjese), *flèka* (mrlja), *fúšerit* (loše raditi), *fèrtik* (kraj), *šlèver* (pružni prag), *štréka* (pruga, linija), *rèsto* (ostatak) i dr. I ovdje su uobičajeni germanizmi vezani za automobilsku industriju (*šic*, *hàuba*, *šòfēr*, *šòfersājba*, *gèpek*).

5.2. Osobena lokalna leksika

Govor Gorana (i Klisa u cjelini) ima osobenu leksiku koja zahtijeva obimnije istraživanja, a ovdje se, kao potvrda, navodi samo neznatan dio leksičke građe koja se čuva. Tako se čuje: *šúćúrevica* (ptica kukavica), *klīkavac* (ptica djetlić), *gòšica* (noćna ptica iz porodice sova), *jējna* (sova), *zlògodina* (ptica ždral), *utišac* (pril. ustupu), *ròvača* (alatka), *hàndāc* (sijeno složeno i vezano kao dvije spojene bale koje se tovore na konja), *gřljāk* (gornji dio vunene čarape), *nápreshnjāk* (nazuvak, kratka pletena čarapa), *podlepútīt* (zgrabiti, prigrabiti), *àptāk* (spreman), *blentòvina* (neozbiljan, na svoju ruku), *bùnjāk* (smetljište),

cība (ljuljačka), *čünča* (šara, dezen na ponjavi), *dobrina* (apstr. imenica, eufemizam; *nòsi tedobrina*), *bēnde* (izraz lica, čehra; *òbjesio bēnde*, tj. snuždio se), *gùljire* (kolektivna radnja, berilje, one koje beru), *hantřšelj* (prostor na samaru između natovarenih strana; previše, preko mjere), *hòjkli* (mehko, pogodno jesti; *prāvò hòjkli, mòre se*), *lága* (cucla, duda), *rečátit* (pričati, razgovarati), *hagàlučit* (uživati), *prěško* (sirovo, nepečeno), *tàndrc* (nekontrolisano uzbuđenje), *žužèljica* (uholaža), *hàvetan* (vrijedan, u svemu ispravan), *havètnjāk* (šalj.-iron. odabranik; *imā òna ònog svòg havetnjáka, blàgo njē*), *ždràkule* (izmišljeno biće kojim se plaše nemirna djeca), *šášak* (kamen), *sóla* (vremenska nepogoda, grād), *bròcāk* (torba, nosi se o ramenu), *bréma* (ručno pletena korpa, šira na vrhu), *pláha* (ovčije meso sušeno odvojeno od kosti), *čēhva* (sorta jabuke), *putinjača* (sorta kruške).⁵⁵

Zaključak

Rad potvrđuje da je govor Gorana (i Klisa) u pogledu refleksa jata *jekavski*, sa provedenim jekavskim jotovanjem i brojnim sekundarnim jekavizmima, ali i ikavizmima. *Ś(ć) akavizmi* koji su sačuvani i u nazivima brojnih lokaliteta bitna su odlika goranskoga govora koja ga povezuje sa susjednim govorima Rame i Fojnice, a udaljava od štakavske visoke Hercegovine. U govoru Gorana su očuvane sve četiri afrikate, što nije slučaj sa govorom cijeloga Klisa (npr. Parsovići, Podhum). Čuvaju se glasovi *h* i *f*, te glas *j* u sekvencama **dj* i **jd*. Prijeglas je u govoru Gorana znatno stabilniji nego u ramskom i fojničkom govoru. Muška imena i nadimci se mijenjaju po bosanskom tipu promjene, a ženska imena često u nominativu imaju nastavke *-e* i *-o*. Čuvaju se brojni turcizmi, a nije zanemarljiv ni broj romanizama i germanizama. Značajna odlika govora Gorana je osobena lokalna leksika koja zaslužuje posebnu pažnju i istraživanje.

⁵⁵ Do akumulacije Jablaničkog jezera Klis je bio izrazito voćarski kraj. Stariji govornici pamte brojne nazive voćaka, a autorica je zabilježila čak 38 različitih sorti krušaka (*bàtva, buzduhámlija, čèpeklja, hambàruša, pàtrvka, lísavka, rúnkuša, sidička, šèmenklja, šíp, zerdemúnija, zřnjka...*), koje su se nekad na ovom prostoru uzgajale a danas ih uglavnom više nema.

Literatura

- Brozović, Dalibor (1956), "Govor u dolini rijeke Fojnice", u: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. X, Sarajevo, 243–425.
- Đurović, Radosav (1992), "Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine", u: *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXXVIII, SANU, Beograd, 9–378.
- Halilović, Senahid (1991), *Bosanski jezik*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo
- Halilović, Senahid (2002), "Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne", u: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj.VIII, Institut za jezik, Sarajevo, 239–342.
- Halilović, Senahid (2005), "Bosanskohercegovački govori", u: *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, 15–51.
- Halilović, Senahid, Tanović, Ilijas, Šehović, Amela (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Biblioteka Bosnistika, Slavistički komitet, Sarajevo
- Halilović, Senahid (2012), "Bosanskohercegovački lingvistički atlas: Dvije ankete i jedna izoglosa", u: *Prvi bosanskohercegovački slavistički kongres*, knj. I, Slavistički komitet, Sarajevo, 171–184.
- Okuka, Miloš (1983), *Govor Rame*, Svjetlost, Sarajevo
- Peco, Asim (1964), "Govor istočne Hercegovine", *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XIV, Beograd, 1–200.
- Peco, Asim (2007), *Govori zapadne Hercegovine*, knjiga II, u: Izabrana djela I–VI, Bosansko filološko društvo, Sarajevo
- Pitanja o govoru prostoga naroda* (1897), Zemaljski muzej u Sarajevu (Zemaljska štamparija), FAZM, Inventar folkl. zapisa III, N° 14464–14468, Sarajevo
- Škaljić, Abdulah (1966), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, IP Svjetlost, Sarajevo

Zenaida Karavdić: Slavenski genitiv u bosanskohercegovačkim govorima

U bosanskohercegovačkim govorima slavenski genitiv je još uvijek prilično živa kategorija i to bilježi većina ispitivača. Međutim, kako se ponekad umjesto genitiva javlja i akuzativ, to se u ovom radu pokušalo pronaći uvjete pod kojima se javlja slavenski genitiv. Na osnovu podataka iz literature, ispitano je zavisi li pojava slavenskog genitiva od vrste imenske riječi u objektu, zatim "individualiziranosti" imenice u objektu (je li imenica vlastita ili opća, konkretna ili apstraktna, brojiva ili nebrojiva, u jednini ili u množini, označava li živo ili neživo, je li određena ili neodređena, je li ispred ili iza glagola, ima li uza se pojačivač ili ne) te obuhvata i jačine negacije (je li predikat prost ili složeni s infinitivom, je li glagol svršeni ili nesvršeni, je li u indikativu ili kojem glagolskom načinu te je li statičan ili dinamičan). Ustanovljeno je da od svih ponuđenih kriterija pojavu slavenskog genitiva uvjetuje imenica, a ne zamjenica u objektu te prisustvo pojačivača, što govori u prilog tome da je slavenski genitiv u bosanskohercegovačkim govorima prisutan kao pravilo, a ne izuzetak uvjetovan sintaksičko-semantičkom okolinom, ali da ipak nosi određenu dozu stilogenosti.

Ključne riječi: slavenski genitiv, bosanskohercegovački govori, negacija, individualizacija, pojačivač.

Slavic genitive in Bosnian-Herzegovinian dialects

In Bosnian-Herzegovinian dialects Slavic genitive is still quite a living category, which is the fact recorded by most of dialectologists. However, as an accusative sometimes occurs in place of a genitive, this paper aims to find the conditions under which the Slavic genitive appears. Based on literature data, it was examined whether the phenomenon of the Slavic genitive depends on the word class in the object position, then on individualization of a noun in the object position (whether the noun is proper or common, concrete or abstract, countable or uncountable, in singular or plural, animate or inanimate, definite or indefinite, topicalized or neutral, and whether there is an intensifier or not), or it comprises the scope of negation intensity (whether the predicate is simple or complex with the infinitive, whether the verb is perfective or imperfective, in indicative or other mood, static or dynamic). The corpus data has shown that the phenomenon of the Slavic genitive is conditioned by the noun, and not the pronoun in the object position, or the

presence of the intensifier, which suggests that the Slavic genitive in Bosnian-Herzegovinian dialects is present as a rule, and not an exception conditioned by a syntactic and semantic environment, and what is more, it carries a certain dose of stylogenic quality.

Key words: Slavic genitive, Bosnian-Herzegovinian dialects, negation, individualization, intensifier.

Uvod

Slavenski genitiv¹ je živa kategorija u svim bosanskohercegovačkim govorima, što pokazuje mnoštvo zabilježenih primjera. Čuvanje slavenskog genitiva predstavlja karakterističnu, arhaičnu sintaksičku crtu bosanskohercegovačkih govora² jer se on u okolnim govorima uglavnom gubi (npr. Ђупић 1977: 112, Sekereš 1975: 189, 1980: 181; Николић 1972: 695, Симић 1980: 28–29), a zabilježeno je i da se, što se tiče standardnog jezika, slavenski genitiv prije javljao češće (Гортан-Премк 1962: 136). Međutim, kako su u najnovijim standardizacijskim procesima neke karakteristične dijalekatske pojave dignute u ravan standarda, možda će se i slavenski genitiv, koji se ranije osjećao kao dijalektizam, ponovo početi češće upotrebljavati, naročito zbog dijalekatske osnove koja obiluje njime. Jedan od ciljeva ovoga rada stoga je registriranje slavenskog genitiva u drugoj polovini dvadesetog stoljeća na području Bosne i Hercegovine pa tako korpus čine podaci iz dosadašnjih opisa bosanskohercegovačkih dijalekata, tj. dijalekatski tekstovi i/ili njihovi opisi,³ većinom iz sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća, a kontrolni korpus su podaci iz govora Sarajeva iz 2012. i 2013. godine. Pritom, kontrolni korpus, kao znatno manji i stoga nesrazmjernan, služi više za poređenje s jednim današnjim govorom, jer bi za stvarnu kontrolu ipak trebalo ponovo skupiti podatke sa svih ranije ispitivanih punktova, i više, kako bi korpusi bili srazmjerni i kako bi se dobila cjelokupna današnja slika.

Uvjeti za slavenski genitiv koji se navode u gramatikama uglavnom se svode na to da dolazi uz zanijekane prelazne glagole, da je zamjenjiv akuzativom bez promjene značenja te da je, zbog rjeđe upotrebe, stilski obilježen (Jahić et al. 2000: 378). Ovih ćemo se uvjeta

¹ U literaturi se u posljednje vrijeme gotovo isključivo govori o genitivu negacije umjesto o slavenskom genitivu, što je sigurno precizniji termin jer se odnosi na pojavu genitiva uvjetovanu negacijom glagola i izvan slavenskih jezika. Međutim, s obzirom na to da se ovaj rad oslanja prvenstveno na slavenske jezike i ovu pojavu u njima, kao i da je na našim prostorima termin slavenski genitiv uobičajen za ovu pojavu, to se on zadržava i u ovom radu.

² "...da se slovenski genitiv daleko više čuva u jeziku pisaca iz Bosne i Hercegovine nego u jeziku pisaca iz drugih krajeva." (Гортан-Премк 1962: 136)

³ Konkretnije: Derventa (Baotić 1983), Posavina (Baotić 2012), Kostrč (Baotić 1979), Tuzla (Brabec 2012), Tuholj (Halilović 1990), Usora (Окука 1973), Sliv Lašve (Valjevac 2002), Fojnica (Brozović 2012), Očevije i Vijaka (Pavešić 1963), Visoko (Valjevac 1983), južna Bosna i visoka Hercegovina (Ђуровић 1992), Rogatica (Јахић 1983), Сарајево код Зворника (Ђукановић 1983), istočna Bosna (Jahić 2002), Podrinje (Симић 1978), istočna Hercegovina (Пецо 1964), Podveležje (Песо 1983), међуријеčје Neretve i Ријеке dubrovačke (Halilović 1996), Rama (Окука 1983), Livanjsko polje (Čustović 1961), Livno i Duvno (Раамић 1999), Vanija i Kordun (Петровић 1978), Змијанје (Петровић 1972), Imotska krajina i Bekija (Šimundić 1971), zapadna Bosna (Дешић 1976).

u ovom radu strogo držati, pa se primjeri koji graniče s partitivnošću, a u dijalektološkim tekstovima ih ima dosta (npr. *Neće da donese ni vode ni drva* (Baotić 2012: 43), *ja neš šale uzeti mekinja* (Дешић 1976: 278)) neće uzeti u razmatranje. Iz istog razloga većina primjera s glagolom *nemati* upotrijebljenim u ličnom glagolskom obliku neće ući u analizu jer se kod njih genitiv (partitivni) može javiti i uz potvrdni oblik, a neće se uzimati u obzir ni primjeri s bezličnom upotrebom ovog glagola (*nema čokolade u prodavnici*), opet stoga što uz njih genitiv stoji i kad nisu zanijekani (*ima čokolade u prodavnici*), što ih onda na sinhronom planu razdvaja od slavenskog genitiva, koji stoji isključivo uz zanijekane glagole.⁴

Osim bezlično upotrijebljenog glagola *imati/nemati*, u dijalektima su zabilježeni i drugi glagoli uz koje objekat dolazi u genitivu bez obzira na to jesu li u potvrdnom ili odričnom obliku (npr. *Ne mereš pregledat sile i Gledam ove djece* (Петровић 1978:125)).⁵ Njih je teško razlučiti od pravih primjera za slavenski genitiv jer su i jedni i drugi zamjenjivi akuzativom bez promjene značenja (ukoliko ih uopće treba razdvajati), ali su, za svaki slučaj, zanemareni svi primjeri s glagolima koje su dijalektolozi koji su proučavali bosanskohercegovačke govore zabilježili kao one s mogućom genitivnom rekcijom. Osim toga, ni genitiv u ustaljenim izrazima (kao: *ne da mi mira, ne vodi računa*, up. Menac 1979: 72) ne ulazi u ovu analizu jer se u njima mogu javiti dosta arhaične konstrukcije (npr. Гортан-Премк 1962: 143).

Pored ovih, zanemareni su i uobičajeni primjeri u kojima ne možemo sa sigurnošću utvrditi radi li se o genitivu ili akuzativu, kao što su imenice muškog roda koje označavaju osobu (osim u dijalektima u kojima se muška lična imena na *-o* i *-e* mijenjaju prema *a*-deklinaciji), lične zamjenice (osim ponekad lične zamjenice za 3. lice ženskog roda – kad se javlja u obliku (*n*)*ju*) te ostalim primjerima u kojima se, i pored zabilježenih akcenata, iz bilo kog razloga ne može sa sigurnošću utvrditi o kom je padežu riječ (up. Menac 1979: 68–69).

Što se tiče zamjenjivosti akuzativa i genitiva uz zanijekane glagole, nailazimo na slučajeve, kod istog govornika koji inače koristi slavenski genitiv, u kojima je akuzativ nezamjenjiv genitivom:

⁴ Up. "Perlmutter i Moore (1999) smatraju da su i potvrdne i niječne egzistencijalne rečenice neakuzativne rečenice u kojima objekt iz polazne strukture ne postaje subjekt u površinskoj strukturi – subjekta nema (kao u hrvatskome) ili je on semantički 'prazna' zamjenica (kao u engleskome) pa dobivamo bezlične rečenice. U niječnim rečenicama takav objekt pojavljuje se u genitivu, poput objekta u prijelaznim rečenicama koji se također može pojaviti u genitivu." (Zovko Dinković 2011: 290) ili "Tu nije riječ o pravom slavenskom genitivu jer se ne upotrebljava pod utjecajem negacije. Budući da se genitiv pojavljuje s prelaznim glagolom kako u potvrdnom tako i u niječnom obliku, on očito nosi sa sobom neka druga značenja, u prvom redu značenje partitivnosti, nepotpunog zahvaćanja objekta glagolskom radnjom" (Menac 1979: 72).

⁵ Prema podacima iz opisa bosanskohercegovačkih govora, objekat u genitivu se javlja uz glagole *baciti, braniti, cijepati, čekati, čuti, čuvati, dati, dočekati, držati, gledati, goniti, izabrati, koštati, ložiti, moliti, nadati se, odnijeti, ostaviti, paziti, pitati, platiti, pobiti, podizati, poжити, postiti, prati, pripadati, prodati, pustiti, radati, razumjeti, slušati, skupljati, spasiti, osuditi, trati, tražiti, ustaviti, utesati, uzeti, vikati, vidjeti, zvati i žaliti* (Karavdić 2016). Up. "Kao partitivno može se shvatiti i značenje genitiva uz perceptivne glagole: *vidjeti svijeta, čuti svakojakih novosti i sl.*" (Menac 1979: 75). Kao objašnjenje za pojavu genitiva uz ove glagole možda bi, umjesto partitivnosti, bolje objašnjenje bilo to da genitiv implicira apstrakciju, dok je akuzativ znatno konkretniji (Menac 1979: 70).

*Mama, ja ti ćilima po podu neću. / Mama, ja ti ćilim po podu neću.
Nijedno djete ne može zamjeniti to djete. / *Nijedno djete ne može zamjeniti tog djeteta.⁶*

Prema tome, očigledno je da je slavenski genitiv uvjetovan još nekim pojavama, izvan zanijevanosti predikata. Dakle, glavni cilj ovog rada je otkriti koji su uvjeti za pojavu slavenskog genitiva u bosanskohercegovačkim dijalektima.

Analiza

Od ukupno 524 primjera objekta uz odrične glagole, zanemarivši prethodno navedene konstrukcije, u genitivu ih je zabilježeno 369, a u akuzativu 155, što već na prvi pogled potvrđuje navode dijalektologa da bosanskohercegovački dijalekti čuvaju slavenski genitiv. Međutim, u kontrolnom korpusu iz novijeg perioda, u govoru Sarajeva, od ukupno 144 primjera, s genitivom je tek 36, a s akuzativom 108 primjera. Na osnovu ovoga bi se moglo zaključiti da je upotreba slavenskog genitiva u opadanju, ali je potrebno prije toga razmotriti detaljnije o kojim se konstrukcijama radi.

Vrsta riječi u objektu

O slavenskom genitivu napisano je mnoštvo radova koji se odnose na sve slavenske jezike.⁷ Međutim, s obzirom na to da je upotreba slavenskog genitiva različita u pojedinim slavenskim jezicima, to ćemo se ovdje više oslanjati na literaturu vezanu za bosanski jezik, a iz radova o ostalim jezicima uzeti samo one zaključke koji su primjenjivi na bosanski jezik. Tako je u literaturi, normativnoj (npr. Jonke 1952/53: 124; Ivšić 1970: 360; Гортан-Премк 1971: 79; Menac 1979: 68), kao i dijalektološkoj (npr. Zima 1877: 193–196; Maretić 1910: 266), odavno je primijećeno da se neodređene zamjenice javljaju uvijek u akuzativu. Gortan-Premk (1971: 78–81) to tumači njihovom težnjom ka gubljenju paradigme i pretvaranju u priloge, što je također posvjedočeno i u kajkavskom i u čakavskom i u štokavskom dijalektu. Međutim, kako ćemo kasnije detaljnije razmatrati, ako se složimo s Heinzovom (prema Фелешко 1995: 16) načelnom pretpostavkom da je osnovna funkcija genitiva da izražava opće (sadržinski neprecizirane) odnose između dva pojma, nasuprot akuzativu, čija je glavna funkcija objekatska, dakle konkretna (Гортан-Премк 1971: 150), ograničenje može donekle biti i značenjsko – npr. pokazne zamjenice podrazumijevaju konkretnost, pa ih je logičnije očekivati u akuzativu, što se, s druge strane, ne

⁶ Vera Hrgić, Grbavica, Sarajevo, 77 godina (Karavdić 2014)

⁷ Npr. Partee et al. (2012) (i drugi radovi istih autora) u kojima se zaključuje da i u ruskom jeziku akuzativ ustupa mjesto genitivu u novije vrijeme, mada se genitiv još uvijek koristi, s razlikama u značenju u odnosu na akuzativ; Horvat (1862) gdje se za slovenski jezik tvrdi da je genitiv obavezan poslije zanijevanog glagola; Witkos (2008), u kome se također ističe obaveznost upotrebe slavenskog genitiva; u Willis et al. (2013) potvrđuju se gornji navodi te se dodaje da je u češkom ovaj genitiv iščezao (str. 362) usljed općenitog gubljenja genitiva kao padeža direktnog objekta, a pod utjecajem njemačkog jezika, u slovačkom se čuva genitiv uz bezličnu upotrebu glagola *nemati* (što ovdje ne ubrajamo u slavenski genitiv), kao i u lužičkosrpskom, u kome se u standardu slavenski genitiv još čuva, naročito uz glagole *měć* (imati), *dać* (dati), *dostać* (dobiti), *wědžeć* (znati), a u dijalektima je češći u donjolужиčkom nego u gornjolужиčkom, mada se i tu gubi pod utjecajem njemačkog, dok je u bugarskom (i makedonskom, op. moja) iščezao skupa s deklinacijom.

može reći i za zamjenicu *nešto*, čija se pojava u akuzativu onda može tumačiti težnjom za nepromjenjivošću, što potvrđuje i činjenica da se upravo ona najčešće pretvara u prilog.

U korpusu se u ulozu objekta javljaju uglavnom imenice (408), od kojih je velika većina u genitivu (354: *не знаш вјеронауке; On nie nikad glave okreto*; ali: *kad nije žena izašla na njivu nikad kopat kokuruze; ne bi trebali stožinu udarat*). Zamjenica je 108, od kojih je velika većina u akuzativu (100: *ne zna ništa; Ja od tebe nisam nikad ništa zaradijo*; ali: *Он ње не би узо; нијесам ја моје ранила*), što potvrđuje navode iz literature da se zamjenice, od kojih su uglavnom u našem korpusu prisutne *to* i *(ni)šta*, čak i uz glagol *nemati*, javljaju u akuzativu. Samim tim, pojava zamjenica u slavenskom genitivu, ma kako malobrojna bila (*Toga nije na Božić njegov pojeo niko; nisi mi isplatijo svega*), može biti snažan argument u prilog tezi da je slavenski genitiv još uvijek živ.

U kontrolnom korpusu 108 je ukupno primjera s imenicom, a sa zamjenicom 36. Od toga, s imenicom u genitivu je 34 primjera, a u akuzativu 74, što govori o prevlasti akuzativa nad genitivom, ali, s druge strane, od svih primjera sa zamjenicom nalazimo dva u genitivu (*Ma nema toga u mene, niđe...; ne može toga, ih*), što bi značilo da je impuls za slavenski genitiv i danas ipak očuvan.

Imenice u objektu

Timberlake (1975: 124–127) kao jedan od uvjeta za pojavu akuzativa umjesto genitiva iza negiranih glagola u ruskom jeziku navodi individualiziranost, koju onda pojašnjava tako što kao individualizirane navodi imenske riječi koje su lična imena, kao vrstu imenica koja je najviše individualizirana, zatim konkretne imenice, koje je, nasuprot apstraktnim, lakše individualizirati, potom brojive, koje onda mogu biti i pojedinačne, nasuprot nebrojivim, koje uvijek podrazumijevaju neodređenu masu pa su stoga manje individualizirane. I imenice koje označavaju nešto živo doživljavaju se kao individualiziranije nego one koje označavaju neživo, kao i one u jednini, nasuprot imenicama u množini. Konačno, individualiziranije su imenice koje su određenije, što se u sintaksičkom smislu može izraziti raznim dopunama imenici (Timberlake ih zove modificiranim). Pored toga, objekt ispred glagola je individualiziraniji nego ako je iza, pa će u ruskom jeziku češće doći u akuzativu, dok pojačivači “deindividualiziraju” imenicu i u njihovom će se prisustvu češće javiti genitiv.

Očigledno je da je i u ruskom i u bosanskom jeziku genitiv padež s apstraktnijim značenjem nego akuzativ, a i uvjeti individualiziranosti su općeniti, nevezani za konkretno ruski jezik, pa bi se moglo očekivati da će i u bosanskom jeziku djelovati ova pravila. Jasna Vince (2006–’07) dokazala je ove Timberlakove postavke u hrvatskom jeziku, dodavši još jedan kriterij individualiziranosti, a to je muški rod. Darinka Gortan-Premk (1962, 1971) i Antica Menac (1979) također dolaze do sličnih zaključaka, tj. da što je imenica individualiziranija, to je vjerovatnoća pojave akuzativa umjesto genitiva veća. Stoga bismo s pravom istu situaciju mogli očekivati i u korpusu bosanskohercegovačkih dijalekata.

Ličnih imena je u našem korpusu, kao i inače, jako malo u odnosu na ostale imenice. Zabilježeno ih je samo 7, ali ih je 6 u genitivu (*не признам Туре; не би уна нашла*

наког Јове ниђе), а само једна у акузативу (*Vasiliju neće da svežu*), што је супrotno од очекиваног. Објашњење би могло бити да је славеники генитив у босанскохерцеговачким дијалектима, за разлику од већине осталих славениких језика, неvezан за значење именике, што се углавном и тврди за њега у том периоду (уп. Гортан-Премк 1971: 83; Willis et al. 2008: 366). Контролни корпус не пружа довољно података – само су два лична имена, ријеч је о називу новина и празника, и оба су у акузативу (*Mirso mu nije ni Božić čestito; а ја Ослобођење не читам*).

С обзиром на то да је корпус дијалекатски, очекује се више конкретних него апстрактних именика, generalно. И заиста, од укупног броја примјера с именицама, конкретних је 309, а апстрактних 97. Велика већина и конкретних (272: *Ne skidaju muhamedani кара; нико му није знаво тије збјегова*; али: *kad nije žena izašla na njivu nikad kopat kokuruze*) и апстрактних именика (82: *jer nikaka zakona ne voli; а здравља нећу ни наћ*; али: *није позно чобаницу*) је у генитиву, тако да и ови примјери показују да славеники генитив није vezан за значење именике. У контролном корпусу више је апстрактних именика (68 насрам 40 конкретних). С обзиром на то да се и једне и друге чеће јављају у акузативу, то је и овдје случај, с тим да је конкретних нешто више у акузативу (27 насрам 13 у генитиву), али и апстрактних (54 насрам 14 у генитиву). Узевши у обзир ипак да је у генитиву омјер готово једнак (13 конкретних и 14 апстрактних), очигледно је да овај критериј ни данас није на снази.

Однос бројивих и небројивих именика у корпусу је 315 : 91. И једних и других је више у генитиву – 275 бројивих (*Нећемо више careva i kraljeva; не зна ме антресе*; али: *не би требали стоžину ударат*) и 79 небројивих (*да не jede njezina mesa; немам мира*; али: *није уопште добро да jede zeñje meso kad je трудна*), тако да је очито да ни овај значењски критериј не игра улогу у појави славениког генитива. У контролном корпусу однос бројивих и небројивих именика је 94 : 14, што представља већи удио небројивих па корпуси нису сразмјерни. Међутим, како је небројивих једнак број и у генитиву и у акузативу (по 9), то је јасно да овај критериј ни данас није на снази.

Именика које означавају живо укупно има 89, док оних за неживо има 319. Ипак, и оне које означавају живо знатно се чеће јављају у генитиву (71 примјер: *nisam znala doktura; ја нисам ћуо ни керова*) него у акузативу (18 примјера: *He би ли његову ићер излијечио*), што значи да се ни овај критериј не може примјенити на босанскохерцеговачке дијалекте. У контролном корпусу само је 8 именика које означавају живо, готово подједнако распоређених – 3 у генитиву и 5 у акузативу. Иако их је нешто више у акузативу, и број и однос су премали да би се извео икакав закључак.

Посматрамо ли број именика, можемо закључити да је, очекивано, знатно већи број примјера у једнини (329) него у множини (77). Међутим, велика већина примјера у једнини је у генитиву – њих 286 (*не подносим врућине; не брије brade*), док је у акузативу само 43 (*nisam volijo školu; не отварајте положај*). Према томе, ни критериј броја није релевантан за појаву славениког генитива у босанскохерцеговачким дијалектима. У контролном корпусу омјер једнине и множине је сличан, с тим да је више примјера у једнини у акузативу (66) него у генитиву (21) па је могуће да је у међувремену овај критериј почео дјеловати.

Kao što je ranije navedeno, imenice u objektu mogu biti određene na različite načine – atributima, rečenicom, kontekstom... U korpusu je u velikoj većini slučajeva u pitanju kongruentni ili nekongruentni atribut, pa se, zbog malobrojnosti ostalih primjera (kao što je određenost klauzom ili kontekstom, up. Гортан-Премк 1962: 140–141), nije dalje razrađivao tip dopune. U svakom slučaju preovladava “neodređenost” objekta, tj. u ulozi objekta nalazi se samo imenica, bez dopuna – u 423 primjera, naspram 92 primjera imenice s nekom dopunom. Kao i u prethodnim kriterijima, velika većina i jednih i drugih su u genitivu, pa je tako i onih s dopunom 71 u genitivu (*ali ti meni ne vrati onije novina; нико није зна тога сукна почет; ali: Не би ли његову ићер излијечио*), što pokazuje kako ni ovaj kriterij ne vrijedi za naš korpus. S druge strane, od ukupno 26 primjera s dopunom u kontrolnom korpusu, 22 su u akuzativu, pa bi se ovaj kriterij trebao danas dodatno istražiti i u ostalim dijalektima.

Iako s jedne strane imamo Timberlakeovo shvatanje da je povlačenje objekta ispred glagola njegova individualizacija te da bi ga u tom slučaju trebalo očekivati u akuzativu, dok s druge strane, odstupanje od uobičajenog reda riječi predstavlja stilizaciju, a stilizacija se često ističe kao osobina slavenskog genitiva (Jahić et al. 2000: 378; Stolac, Vlastelić 2004), što su dva upravo suprotstavljena principa. U našem korpusu objekat se ispred glagola⁸ gotovo podjednako javlja i u genitivu – 87 primjera (*ko ne zna kose nalatit; ти жене нису вјенчо*) i u akuzativu – 74 primjera (*a sin mater nikad trpio nije; nije to država imala*), s tim da su primjeri u akuzativu većinom zamjenice, ali ne u enklitičkom obliku, pa se mogu posmatrati zajedno s imenicama. Ovakvo stanje pokazuje da mjesto objekta zapravo ne igra ulogu u pojavi slavenskog genitiva (a i stilogenost dolazi u pitanje). U kontrolnom korpusu znatno je veći broj objekata ispred glagola u akuzativu – 18, naspram 7 u genitivu, što bi moglo ići u prilog Timberlakeovoj tezi, ali bi se to trebalo detaljnije istražiti u drugim dijalektima.

Uloga pojačivača u ruskom je tolika da postoje konstrukcije u kojima je genitiv moguć jedino ako je prisutan tzv. pojačivač negacije (v. Partee et al. 2012: 5). Što se tiče stanja na našim prostorima, u radu Antice Menac (1979: 70), koja je proučavala hrvatske pisce iz druge polovine dvadesetog stoljeća, primjeri s pojačivačem i objektom u genitivu zauzimaju, prema njenim riječima, “prilično reprezentativno mjesto” s 30% primjera, iako je ukupan udio genitiva u zanjekanim rečenicama 20,24%, što nije prevelika razlika, naročito uzmemo li u obzir to da su u njen korpus ušli i primjeri s glagolom *nemati* te ustaljeni izrazi.

U našem korpusu, od primjera s pojačivačem (od kojih je najčešći (*n*)i, a javljaju se još i *nijedan, nikakav, više...*), 59 ih je s genitivom (*Ni konca tuđeg ne ću; stožine i ne udaramo za ona...*), a 34 s akuzativom (*na sve me stra da u treñu ne preživim; odjelo mi nemoj spremat nikako*). Međutim, od primjera s akuzativom, u njih 22 objekat je zamjenica koja se, kako smo ranije vidjeli, i inače češće javlja u akuzativu, tako da se, izbacimo li te primjere, razlika znatno povećava u korist genitiva. U kontrolnom korpusu, međutim, od ukupnog broja primjera s pojačivačem (24), samo je jedna trećina u genitivu, s

⁸ Pri vađenju primjera, kako predikat može biti složeni, ili prosti, ali u složenom glagolskom obliku, kao težišna riječ glagola odabrana je ona koja nosi značenje.

tim da je i inače više primjera s akuzativom. Dakle, situacija u glavnom korpusu svjedoči o tome da pojačivač igra veliku ulogu u pojavljivanju genitiva umjesto akuzativa, dok je danas ta tendencija vjerovatno u opadanju, s tim da bi trebalo ispitati i ostale dijalekte prije konačnog zaključka.

Timberlake (1975: 130–132) navodi još jedan, čisto morfološki kriterij, a to je da se imenice naše *e*-deklinacije češće javljaju u akuzativu i to objašnjava time što jedino ta deklinacija ima poseban nastavak za akuzativ, različit i od nominativa i od genitiva, što dodatno individualizira te imenice, za razliku od imenica drugih dviju deklinacija koje jednostavno nemaju tu morfološku mogućnost. Kako smo vidjeli, Jasna Vince (2006–'07: 219) pak navodi da se u hrvatskom jeziku u akuzativu najčešće javlja muški rod, za razliku od Darinke Gortan-Premk (1962: 138), koja imenice muškog roda najčešće bilježi u genitivu, objašnjavajući to činjenicom da se gubljenjem dužina genitiv jednine *e*-deklinacije izjednačava s akuzativom množine, te da zbog preciznosti dolazi do širenja akuzativa, s tim da dodaje da se to ne odnosi na prostor u kojem se dužine čuvaju, a to je Bosna i Hercegovina. Kao što vidimo, podaci iz literature su pomalo kontradiktorni, što bi već na prvu moglo voditi zaključku da kriterij roda možda i nije toliko relevantan.

U našem korpusu, u genitivu se najčešće nalaze imenice ženskog roda – njih 207 (*nemoj cure dijerat*), upola ih je manje u muškom rodu – 114 (*nikakog karaktera nemaju*), a tek sedmina otpada na srednji rod (*нико није зна тога сукна почет*). Međutim, gotovo je isti omjer i objekata u akuzativu – 35 ženskog roda (*nit imam potparu*), 12 muškog (*nije moga u nju turit ni svoj mali prst*) i 5 srednjeg (*odjelo mi nemoj spremat nikako*). Podaci za genitiv bi mogli možda donekle opravdati tezu da se imenice muškog roda češće javljaju u akuzativu, ali pored gotovo jednakog omjera i za rod objekta u akuzativu, mora se imati na umu to da veliki broj primjera imenica (i zamjenica) muškog roda kad označavaju živu osobu nije uzet u obzir, tako da u tom slučaju razlika između broja imenica muškog i ženskog roda, čini se, nije toliko značajna kako bi se potvrdilo da rod utječe na pojavu ili odsustvo slavenskog genitiva. U kontrolnom korpusu podjednak je broj imenica muškog i ženskog roda u genitivu (po 12), a u akuzativu je nešto više ženskih (38, naspram 33 muškog roda), tako da i on pokazuje kako rod ne utiče na pojavu genitiva, odnosno akuzativa kao objekta zanijevanog glagola.

Glagoli u predikatu

Timberlake (1975: 127–129) kao distinktivnu uvodi i osobinu širine, odnosno snage negacije glagola. Tako će glagoli čija se negacija odnosi samo na radnju, a ne proteže se na objekt, kao i glagoli sa slabom negacijom, uza se imati objekt u akuzativu, dok će glagoli čija se negiranost proteže i na objekt zahtijevati genitiv. Stoga će se genitiv prije pojaviti uz prosti predikat, nego uz složeni s infinitivom kod kojeg je zanijevan pomoćni glagol jer se na taj način negacija “razvodnjava”, budući da se objekt veže prvenstveno za infinitiv, koji nije neposredno zanijevan, nego tek preko pomoćnog glagola. U slučaju dva infinitiva, vjerovatnoća za pojavu genitiva još je manja.

Isto tako, genitiv će se češće pojaviti uz nesvršene glagole, čija se negacija proteže na cijeli događaj, za razliku od negacije svršenih glagola, koja je ograničena samo na krajnju

tačku trajanja radnje pa je samim tim “uža” i ne zahvaća objekt kao negacija nesvršenih glagola (što potvrđuje i Krasovitsky 2008: 6).

Negacija u neindikativnim oblicima glagola, naročito u kondicionalu, također je slabija nego u indikativu, samim tim što se indikativom tvrdi, a imperativom ili kondicionalom ostavlja otvorena mogućnost. Stoga je genitiv vjerovatniji u indikativu nego u imperativu ili kondicionalu, kao i u izjavnim rečenicama, nasuprot upitnim, jer zapitanost ostavlja prostor i za drugačiji događaj, baš kao i kondicional i imperativ. U usložnjenim predikatima, u kojima je negiran prvi glagol nepotpunog značenja, objekat je još jednom riječju udaljen od negacije, čime ona slabi, pa se uz usložnjeni predikat očekuje prije objekat u akuzativu nego u genitivu.

Također, uz glagole opažanja i osjećanja, kao i uz egzistencijalne i glagole posjedovanja, objekt će se češće javiti u genitivu zbog veće involviranosti i semantičke zavisnosti objekta od glagola, čime se na njega lakše proteže negacija.

I ove su postavke propitivane u domaćoj literaturi. S potonjim se slaže zaključak Jasne Vince (2006–’07: 617) da će statični glagoli (u koje možemo ubrojiti i glagole opažanja i osjećanja i egzistencijalne, i glagole posjedovanja, kao i mnoge druge) prije imati objekat u genitivu, nego u akuzativu. Isto tako, u hrvatskom jeziku ona (2006–’07: 621) pokazuje i kako se genitiv češće javlja uz nesvršene glagole (za razliku od nekih drugih jezika u različitim stadijima, up. Krasovitsky et al. 2008: 6), dok se uz složene predikate, tj. uz infinitiv, češće javlja akuzativ (Vince 2006–’07: 622).

U našem korpusu, od 130 primjera složenog predikata, čak 92 je s genitivom (*ne mogu podić ruke; ne volim ja prvi počet swaђе*), a od 38 s akuzativom, 18 je zamjenica, koje se i inače javljaju u akuzativu, pa se broj imenica smanjuje na 20 (*i netidne platit pristojbu*). U kontrolnom korpusu samo su dva primjera sa složenim predikatom, oba s objektom u akuzativu (*mada nemam plan promjenit broj telefona; Ne zna pare uzet...*), što je premalo za donošenje bilo kakvih zaključaka. Pored mogućnosti da je pravilo slavenskog genitiva u bosanskohercegovačkim dijalektima bilo dovoljno jako da se u njima i “preko infinitiva” objekat javlja u genitivu, kao što je to npr. i danas u slovenskom (Pirnat 2015: 7), ne treba zanemariti ni činjenicu da se ovakav objekat u nekim radovima naziva “udaljenim” (Pirnat 2015: 7), što aludira i na bliskost, odnosno razdvojenost objekta od glagola. Moguće je da u pitanju zaista nije obim negacije, nego čisto red riječi, jer je u svim našim primjerima objekat uglavnom vrlo blizu nekog oblika negacije, s najviše jednom ili dvije riječi između, bez obzira na vrstu predikata, a ako je zaista udaljen od negacije, objekat će se javiti u akuzativu: *није уопште добро да jede zeђе месо кад је трудна*.

Nesvršenih je glagola zabilježeno također znatno više nego svršenih (364 naspram 151) i većina (256) ih je u genitivu (*ne nose gaća; немој ми доносит ужине данас*; ali: *он ни своју рођену матер не почитује*), ali su i svršeni većinom (107) u genitivu (*Toga nije na Božić njegov pojeo niko*). U kontrolnom korpusu svi primjeri s genitivom su uz nesvršene glagole, dok je svršenih 31 primjer i svi su u akuzativu (*Što nisi metla dukat; Roki još nije oslobodio svoj auto*). Primjeri pokazuju da se donekle poštuje pravilo o genitivu uz nesvršene glagole, ali se to isto ne bi moglo tvrditi o akuzativu uz svršene, osim možda u najnovije vrijeme, što bi trebalo dodatno istražiti.

Vežanost pojave genitiva ili akuzativa vezano za modalnost nije moguće podrobno objasniti na primjerima iz korpusa jer ih se u imperativu i kondicionalu javlja svega 31, ali ih je i dalje većina – 21 – u genitivu (*ne dijeraј žene; ne би се окусило кајмака*; ali: *не отварајте положај; каже да му не би присново вука*). U kontrolnom korpusu samo je jedan primjer za kondicional, u akuzativu (*da ne bi izgubilo svoj ćar praznovanje*). Za ovaj kriterij bilo bi potrebno dodatno, usmjereno istraživanje. Vežano za njega, upitnih rečenica u korpusu također je premalo da bi se izveo bilo kakav zaključak.

Odnos statičnih i dinamičnih glagola je nejednak – zabilježeno je ukupno 334 statična i 181 dinamični glagol. I dok se objekat statičnih glagola zaista češće javlja u genitivu – 226 : 108 (*za života nisam svoje upamtijo kuće; što tu nisu u životu dopustili sreće*; ali: *nisam volijo školu*), s tim da je većina primjera za akuzativ zamjenica, isto tako se i dinamični češće javljaju u genitivu – 138 : 43 (*не да унијет столова; Nit smo mi kobile uitili*; ali: *ја то нисам могу уфатум*), ali su i ovdje u akuzativu većinom zamjenice. Podaci upućuju na to da se statičnost ili dinamičnost glagola ne mogu uzeti kao kriterij za pojavu slavenskog genitiva. U kontrolnom korpusu i jedni i drugi javljaju se isključivo u akuzativu (*не бrijem bradu; niko не benda vjeru. Uopšte*).

Zaključak

Korpus je pokazao da je u bosanskohercegovačkim dijalektima slavenski genitiv vrlo živa kategorija, prisutna više kao pravilo nego uvjetovana određenim sintaksičkim ili semantičkim kriterijima, kao što su neličnost imenice, njena apstraktnost, nebrotivost, neživot, množina, rod, neodređenost imenice, njeno mjesto u odnosu na glagol, te prosti predikat, nesvršenost i statičnost glagola. Jedini uvjeti za pojavu slavenskog genitiva koje je korpus ponudio jesu vrsta imenske riječi u ulozi objekta – zamjenice, naročito to i ništa, češće će se pojaviti u akuzativu nego u genitivu, mada upravo pojava zamjenica i u akuzativu, čak i u novije doba, svjedoči o tome da je slavenski genitiv prije neutralno pravilo nego emfatični izuzetak. S druge strane, drugi je kriterij prisustvo pojačivača, što, pored pojačane negacije, daje slavenskom genitivu i određenu dozu stilogenosti.

Literatura

- Фелешко, К. (1995), *Значење и синтакса српскохрватског генитива*, Матица српска – Вукова založba – Орфелин, Београд – Нови Сад
- Гортан-Премк, Д. (1962), “Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику”, *Наш језик*, н. с. XII, св. 3–6, 130–148.
- Horvat, P. L. (1862), *Slovenski genitiv*, Programm des kaiserl. konigl. Gymnasiums zu Neustadt am Schlusse des Schuljahres, Laibach, 3–16.
- Ivšić, S. (1970), *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Jonke, Lj. (1955), “Nekoliko kraćih odgovora”, *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 4, br. 1, 30–32.
- Karavdić, Z. (2014), *Sintaksičke osobine ijekavskošćakavskoga govora Sarajeva*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Karavdić, Z. (2016), “Pregled dosadašnjih proučavanja sintakse bosanskohercegovačkih dijalekata”, u: Kalajdžija, A. (ur.) *Drugi simpozij o bosanskom jeziku, Zbornik radova*, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 183–267.
- Maretić, T. (1910), *Jezik slavonskih pisaca, prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj*, Zagreb
- Menac, A. (1979), “Slavenski genitiv u suvremenom hrvatskom književnom jeziku”, *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 26, br. 3, Zagreb, 65–76.
- Partee, B. H. et al. (2012), “The Role of Verb Semantics in Genitive Alternations: Genitive of Negation and Genitive of Intensionality”, in: Grønn, A., Pazelskaya A. (eds.) *The Russian Verb, Oslo Studies in Language*, 4(1), 1–29. <http://www.journals.uio.no/osl>
- Pirnat, Ž. (2015), “Genesis of the Genitive of Negation in Balto-Slavic and Its Evidence in Contemporary Slovenian”, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 10, 3–52.
- Timberlake, A. (1975), “Hierarchies in the Genitive of Negation”, *The Slavic and East European Journal*, Vol. 19, No. 2, Special Issue: Soviet-American Russian Language Contributions, 123–138.
- Stolac, Diana; Horvat Vlastelić, Anastazija (2004), “Slavenski genitiv kao problem kontrastivnih sintaktičkih opisa”, u: Stolac, Diana; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris (ur.) *Suvremena kretanja u nastavi stranih jezika*, Zagreb – Rijeka, 431–442.
- Vince, J. (2008), “Uzmac genitiva izravnoga objekta”, *Slovo*, sv. 56–57 (2006–07), Zagreb, 615–626.
- Willis, D., Lucas, C., Breitbarth, A. (eds.) (2013), *The history of negation in the languages of Europe and Mediterranean*, Volume I, Case studies, Oxford studies in diachronic & historical linguistics, Oxford University Press
- Witkos, J. (2008), “Genitive of Negation in Polish and Single-Cycle Derivations”, *Journal of Slavic Linguistics*, 16, 247–287.
- Zima, L. (1877), *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Djela 7, JAZU, Zagreb
- Zovko-Dinković, I. (2011), “Egzistencijalni glagoli u hrvatskome”, *Suvremena lingvistika*, 72, 279–294.

Izvori

- Baotić, Josip (1979), "Akcenatski sistem sela Kostrča u bosanskoj Posavini", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 235–242.
- Baotić, Josip (1983), "Ikavskočakavski govor u okolini Dervente. IV. dio. Sintaksičke osobine", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 156–174.
- Baotić, Josip (2012), "Sintaksa padeža u govoru starosjedilaca bosanske Posavine", u: *Približavanje jeziku ili približavanje jezika*, Biblioteka Bosnistika, Posebna izdanja 11, Slavistički komitet, Sarajevo, 40–79.
- Brabec, Ivan (2012), "Govor Tuzle i okolice", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. X, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 150–238.
- Brozović, Dalibor (2012), "Govor u dolini rijeke Fojnice. V. Značajke sintakse i tvorbe", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. X, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 389–392.
- Čustović, Dženana (1961), "Narodni govor (Livanjskog polja)", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Etnologija, XV–XVI, Sarajevo, 91–117.
- Ђупић, Драго (1977) "Говор Бјелопавлића. IV. Синтакса", *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, Институт за српскохрватски језик, Београд, 109–183.
- Дешић, Милорад (1976), "Западнобосански ијекавски говори. Трећи дио. Синтакса", *Српски дијалектолошки зборник*, XXI, Институт за српскохрватски језик, Београд, 276–304.
- Ђукановић, Петар (1983), "Говор села Горње Цапарде (код Зворника). Синтакса", *Српски дијалектолошки зборник*, XXIX, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, 258–265.
- Ђуровић, Радослав (1992), "Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине", *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVIII, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, 334–365.
- Halilović, Senahid (1996), "Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke. A. Tekstovi", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VII, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 235–245.
- Halilović, Senahid (1990), "Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja). V. Sintaksa", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. VI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Institut za jezik, Sarajevo, 335–339.
- Јахић, Џевад А. (1983), "Ловачка лексика и фразеологија у рогатичком крају. Дијалектолошки текстови – приповиједања", *Српски дијалектолошки зборник*, XXIX, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, 383–401.
- Jahić, Dževad (2002), "Ijekavskočakavski govori istočne Bosne. Tekstovi", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VIII, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 207–215.
- Николић, Мирослав (1972), "Говор села Горобиља. Четврти одељак. Синтакса", *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Институт за српскохрватски језик, Београд, 693–702.
- Окука, Милош (1973), "Дијалектолошки текстови из доњег тока Усоре", *Зборник за филологију и лингвистику*, XVI/2, Матица српска, Нови Сад, 207–213.
- Okuka, Miloš (1983) *Govor Rame*, Svjetlost, Sarajevo
- Pavešić, Slavko (1963), "Izvrještaj o proučavanju govora sela Očeviji i Vijaci u Bosni. V. Sintaksa", *Ljetopis JAZU*, 67, JAZU, Zagreb, 303–304.

- Пецо, Асим (1964), "Говор источне Херцеговине. Трећи дио. Синтакса", *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, Институт за српскохрватски језик, Београд, 165–185.
- Ресо, Асим (1983), "Govor Podveležja. Tekstovi", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 277–278.
- Петровић, Драгољуб (1978), *Говор Баније и Кордуна*, Матица српска – Просвјета, Нови Сад – Заргеб
- Петровић, Драгољуб (1973), *О говору Змијања*, Матица српска, Књижевно одељење, Библиотека Зборника за филологију и лингвистику, Нови Сад
- Рамић, Никола (1999), "Ливањско-дувањски говорни тип. Из синтаксе", *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, 393–399.
- Секереš, Стјепан (1975), "Govor slavonske Podravine", *Zbornik za filologiju i lingvistiku* VIII/1, Matica srpska, Novi Sad, 185–208.
- Секереš, Стјепан (1980), "Govor Srba u južnoj Baranji. Sintaksa", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXIII/2, Matica srpska, Novi Sad, 163–169.
- Симић, Милорад (1978), "Говор села Обади у Босанском подрињу. Четврти одјељак. Синтакса", *Српски дијалектолошки зборник*, XXIV, Институт за српскохрватски језик, Београд, 88–103.
- Симић, Радоје (1980), "Синтакса левачког говора", *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, 13–143.
- Šimundić, Mate (1971), *Govor Imotske krajine i Bekije*, Djela XLI, Odjeljenje društvenih nauka, 26, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Valjevac, Naila (1983), "Govor visočkih Muslimana. Tekstovi", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 352–354.
- Valjevac, Naila (2002), "Govor u slivu Lašve. Tekstovi", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IX, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 269–285.

Sanja Ledić: Dijalektizmi u Andrićevoj *Travničkoj hronici*

Cilj rada jest pronaći vezu Andrićeve leksike u romanu *Travnička hronika* s dijalekatskim odlikama govora Travnika, gdje je smještena radnja romana, ali i odlikama drugih bosanskih govora. Naime, Andrić je dijalektizme upotrebljavao u svojim djelima samo onoliko koliko je to bilo nužno i opravdano. Stoga, zanimljivim se učinilo istražiti koliko je to bilo potrebno u ovom romanu. Travnik pripada ikavskošćakavskom dijalektu BiH te je leksika iz romana najviše promatrana iz tog ugla.

Ključne riječi: Andrić, dijalektizam, govor Travnika, ikavizam, toponim.

Dialectisms in Andrić's *Travnik Chronicle*

The aim of the paper is to find the link of Andrić's lexicon in the novel *Travnik Chronicle* with the dialectical characteristics of the speech of Travnik, where the novel's action takes place, as well as the characteristics of other Bosnian words. Namely, Andrić used dialectisms in his literary works only to the extent which was necessary and justified. Therefore, it was interesting to find out how much this was needed in this novel. Travnik belongs to the Ikavian- Shtokavian dialect of Bosnia and Herzegovina, and the lexicon from the novel is mostly viewed from that angle.

Key words: Andric, dialectism, Travnik's speech, ikavism, toponym.

Svojim jezičnim identitetom Ivo Andrić smatrao je cijeli štokavski univerzum, stoga u njegovom književnom stvaralaštvu nije bilo jezičnih prepreka ni granica. Međutim, može li to upućivati na nemogućnost stvarnog pronalaska jezičnog identiteta ili traumatičan odnos prema jeziku? Pogled u leksiku Andrićeve *Travničke hronike* pokazuje da se on nekada gubio u dosljednosti prikazivanja likova, bez obzira na to što je službeno u jednom trenutku svoga stvaralaštva prihvatio beogradsku normu pisanja, ali zadržao govor likova kao važan moment uživljanja u temu o kojoj govori. Čini se neobičnim da fratri u *Travničkoj hronici* u većini dijaloga govore ekavicom, mada se ponegdje javlja i ikavica, što samo dokazuje Andrićevo poznavanje ikavskih osobina govora travničkog

kraja. Koliko je na to utjecala njegova lektorica Vera Stojić, svakako treba uzeti u obzir jer se usporedbom različitih izdanja ovoga djela uviđaju izmjene na jezičnom planu. Unatoč jezičnoj nedosljednosti, leksika *Travničke hronike* potvrđuje veliki broj dijalektizama i turcizama, što Andrića prema jezičnom kazivanju neizbježno vezuje za Bosnu.

Ivo Andrić, vrsni majstor pera, govor naroda, naših *običnih ljudi*, na zanimljiv je način interpretirao doživljajem stranca Defosea u *Travničkoj hronici*:

“Osećao je uhom i po smislu kako tišina prodire u svaku njihovu rečenicu između reči i u svaku reč između slova... Razabirao je njihove samoglasnike, bez boje i bez jasne granice, od kojih govor dečaka i devojčica izgleda kao nehatno gukanje koje se gubi u tišini.” (Andrić 2004: 119)

Premda je bio zagovornik jedne standardnojezične norme, ipak, u korist što boljeg uživanja u ambijent, pronalazimo tipične dijalekatske osobine Bosne. U romanu *Travnička hronika* postoji određen broj osobina srednjobosanskoga govora travničkoga kraja, ali i drugih bosanskih govora s kojim se Andrić susretao. Travnička regija, gdje je smještena radnja ovoga romana, pripada zapadnom ili mlađem ikavskom (ikavskošćakavskom) dijalektu BiH, odnosno njegovom južnom poddijalektu te, promatrano uže, centralnobosanskom govornom tipu. Međutim, Andrićeva dijalekatska leksika svoje korijene ima i u drugim bh. dijalektima počev od Travnika, preko Sarajeva, do Višegrada, ali i drugih naših gradova. Bez leksike svojstvene bosanskom podneblju njegovo djelo zasigurno ne bi bilo toliko uvjerljivo i realno, mada Andrić najčešće nije išao za tim da bude dosljedan u prikazivanju dijalekatskog govora, nego mu je pribjegavao onoliko koliko je to smatrao nužnim i opravdanim. Pored govora Travnika, čije odlike u ovom romanu pobuđuju posebno zanimanje, ne smijemo zanemariti niti ostale dijalekte BiH koji su utjecali na očuvanje bosanskih govora u jeziku ovoga pisca. To su, prije svih, ijekavskošćakavski dijalekt (Sarajevo) te istočnobosanski dijalekt (Višegrad), koji su, uz travnički ikavskošćakavski, zapravo dijalekti Andrićeva djetinjstva i mladosti, gdje je mogao ubilježiti najviše izraza koje će kasnije crpiti za svoje stvaralaštvo.

Međutim, da bi u svoja djela unio što više lokalne obojenosti, morao je ponekad, iako ne uvijek i svugdje gdje je to bilo moguće, oslanjati se na jezik mjesta o kojem govori i u kojem se radnja odvija. Tako je u njegovoj leksici i kad su ijekavski oblici u pitanju:

“Za ove je ijekavizme pisac, po svome kazivanju, skoro emotivno vezan. U ovom obliku su mu puniji, bliži, i on ih u njihovom kontekstu, ne može drukčije ni izgovoriti, a da ne izgube od svoje ekspresivnosti. Neki od ovih oblika su u kasnijim izdanjima zamenjivani, verovatno lektorskim intervencijama, odn. insistiranjem njihovim kod pisca.” (Stanojčić 1967: 54)

Cilj rada jest iz ogromnog leksičkog blaga koje posjeduje *Travnička hronika*, kao i cjelokupno književno stvaralaštvo Ive Andrića, izdvojiti leksiku koja ima prizvuk dijalekatskoga govora na relaciji Travnik – Sarajevo – Višegrad. Budući da je Andrićevo stvaralaštvo bilo pod budnim okom lektora, osobito njegove kolegice gospođe Vere Stojić, zanimljivim se učinilo uporediti jedno od prvih izdanja *Travničke hronike* (1947.), u

kojem se nalazi više specifičnih oblika riječi kao i u premijernom izdanju (1945.), s onim kasnije objavljenim (1964., 2004.) u kojim su, nažalost, mnogi dijalekatski izrazi zamijenjeni standardnima.

U ovom radu nas će najviše zanimati područno ili teritorijalno raslojavanje jezika, gdje nailazimo na kategorije: dijalektizam, regionalizam, provincijalizam i lokalizam, koji se ponekad u svom značenju prepliću.

Dijalekt je govor određenog područja, a dijalekatska riječ je dijalektizam. Dijalekatska leksika promatra se kao izrazito markirana u odnosu na standardni jezik te se u njegovom korpusu može naći samo u posebnim kontekstima kada služi kao izrazito stilističko sredstvo. Dijalektizam prepoznajemo prema sljedećim odrednicama te ih dijelimo na vrste: 1. potpuni leksički – od standardnojezičnih se leksema potpuno razlikuju izrazom. Ukoliko za obilježavanje istog označenika postoji druga riječ koja je standardizirana: *jok – ne*; 2. fonološki – dijalektizmi koji se razlikuju fonološkim i prozodijskim značajkama od standardnojezičnih leksema, tj. ukoliko se bilo kojom pojedinošću glasovne strukture razlikuju od onih koji su standardizirani: *živiti – živjeti, taka – takva, gorila – gorjela*; 3. tvorbeni – od standardnojezičnih se leksema razlikuju afiksom (prefiksom ili sufiksom). Ako se i oblikovno razlikuje od standardizirane: *najvoleti – najviše voljeti*: “Mi bismo najvoleti kad bismo između njih i nas mogli metnuti neku neprelaznu planinu” (Andrić 2004: 65); 4. leksičko-semantički – leksemi kojima se u standardnome jeziku pridružuje jedan, a u dijalektu drugi sadržaj. Ako se značenjem razlikuje od standardizirane, iako se jednako označavaju: *ispucati*: “...na miris vune u punim i nedavno ‘ispucanim’ dušecima” (Andrić 2004: 18), 5. etnografski – leksemi koji imenuju stvari ili pojave karakteristične za pojedine krajeve: *salep*.

Andrić je kroz svoj život u Bosni od ranog djetinjstva i mladosti imao dodira s trima bosanskim dijalektima. S obzirom na njegov kratki boravak u najranijem djetinjstvu, za Travnik ga je vjerojatno vezivalo najmanje izravnih sjećanja, mada je Andrić dolazio u Travnik i kasnije, vjerojatno neizravno prikupljajući građu za svoja djela u kojim su ovaj grad i njegovi ljudi bili u središtu pažnje (*Travnička hronika, Priča o vezirovom slonu*).

Drugi dijalekt iz kojeg je Andrić po svemu sudeći mogao crpiti leksičku građu za svoja djela svakako je istočnobosanski ijekavskošćakavski dijalekt kojem pripada govor Sarajeva. “Ovaj dijalekt, kao i većina ikavskošćakavskih govora, razvio se na tlu srednjovjekovne Bosne. Stekao je poseban položaj u krugu štokavštine zbog izrazite genetske posebnosti...” (Halilović 2005: 15).

Vrijedni podatci o izvornoj dijalekatskoj leksici Sarajeva sačuvani su u *Ljetopisu Mula-Mustafe Bašeskije*. Osobito je zanimljiva leksika koja se odnosi na stare, danas već izumrle zanate. Poput Bašeskije, i Andrić u svom djelu navodi mnoge od njih pa kod oba pisca nalazimo nazive: *abadžije, berberi, čibugdžije, dunderi, čurčije*... Istu dijalekatsku leksiku Bašeskijina *Ljetopisa* i Andrićeve *Travničke hronike* pronalazimo i u primjerima: *zâduha, sūkno, antèrija, čòha, čibuk, bâlav*...¹

¹ Usporedba dijalekatske leksike kod Mula-Mustafe Bašeskije i Ive Andrića te upitnika *Pitanja o govoru prostoga naroda*, koji se čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, rađena je na osnovi podataka u knjizi: S. Halilović, I. Tanović, A. Šehović: *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*.

Dobar pokazatelj dijalekatske slike u BiH predstavlja Upitnik koji je pripremio M. Rešetar, a proveo i sačuvao Zemaljski muzej u Sarajevu. Pri upoređivanju dijalekatskih značajki pronađenih u navedenom upitniku sa dijalekatskim značajkama *Travničke hronike*, slobodno možemo tvrditi da je Andrić građu crpio iz sarajevskoga govora, ali i svih drugih govora Bosne i Hercegovine koje je imao priliku čuti. Podudarnost dijalektizama u *Travničkoj hronici* i *Upitniku* nalazimo i u primjerima: *ljucki, faliti (faleć), moreš, đel niđe, taki/taka...* Prevladavaju i specifične riječi u odnosu na danas standardne: "Između grad i varoš podvučena je druga riječ, i dopisano: 'Za Sarajevo vele, da je varoš (a ne grad)..." (Halilović 2009: 36). Tako i kod Andrića susrećemo iste lekseme: *varoš, sokak, škrljak, zejtin, mejdan, čaršija, ićindija...*

Treći dijalekatski govor koji je mogao utjecati na Andrića jest govor Višegrada. Višegradski govor pripada jugoistočnom poddijalektu istočnohercegovačkog dijalekta BiH, a unutar njega istočnobosanskom govornom tipu. Višegradski kraj nalazi se u prijelaznom pojasu prema istočnobosanskom dijalektu. Kada se radi o regionalizmima i dijalektizmima, ne možemo biti sigurni gdje je pojedine oblike riječi Andrić čuo, a budući da je svoje školske dane proveo u Višegradu, možda su neke od riječi ostale baš iz tog njegovog životnog razdoblja, što će donekle i potvrditi pojedini oblici riječi pronađeni u romanu.

Ipak, s obzirom na smještenost radnje romana, očekivali bismo najviše odlika govora doline Lašve i Travnika.

"Govor u slivu Lašve, najvećim svojim dijelom, prema zamjeni jata dio je velikog ikavskog kompleksa." (Valjevac 2002: 88)

Međutim, u *Travničkoj hronici* Andrić nije previše išao za tim da prikaže ikavizam kao važnu osobitost kraja u koji je smjestio radnju ovog romana. Unatoč tome, u djelu ipak pronalazimo ikavske riječi, što nam dokazuje da je pisac ove osobine bio svjestan, samo što ju u govoru likova nije nastojao dosljedno upotrebljavati. Tako u jednom trenutku Andrić citira pjesmu koju pjeva puk u gučegorskoj crkvi: "Zdraaavo tilo Iiisusovo!..." (Andrić 2004: 274), čime dokazuje da itekako poznaje narodnu i vjersku baštinu, te način govora tog područja. Ikavska se zamjena jata u *Travničkoj hronici* javlja i u drugim primjerima dijalekatskih oblika riječi, najčešće u dijalogu likova:

- *živiti, živili < živjeti* – Ikavski oblici ovoga glagola javljaju se četiri puta već na samom početku romana. Naila Valjevac nam daje potvrdu ovih oblika kao osobine govora u dolini Lašve: "živli su lípo" (Valjevac 2002: 92), "môra se živít" (Valjevac 2002: 98). Ove oblike moguće je čuti i u govoru Višegrada. Zabilježena su tri tipa ikavizama različite prirode u ijekavskoštakavskom istočnobosanskom govoru: "Morfološke ikavizme imamo u ovim slučajevima: *doživít (...), živila, živili...*" (Jahić 2002: 86).
- *gorila < gorjela, gorjeti* – Na ikavski oblik ovoga glagola kod Andrića nailazimo u izreci "Ničija nije do zore gorila" (Andrić 1947: 10), a potvrđen je i u lašvanjskom govoru: "Ikavski refleks dosljedan je i u sljedećim oblicima: *gòrila...*" (Valjevac 2002: 94). Ova pojava analoškoga je tipa i javlja se i u drugim dijalektima pa je možemo smatrati regionalizmom. Tako je ovaj oblik zabilježen i u sara-

jevskom govoru do kraja 20. st.: “Musl. imaju: *gorit*, a prav. *goret(i)*...” (Halilović 2009: 26). Međutim, u govoru Višegrada moglo bi biti drugačije: “Na najvećem dijelu terena u iješt.ib. se javlja glagol *gòreti*...” (Jahić 2002: 82).

- *likar, likarske nauke, likarija, likaruše* – Ikavski refleks jata u ovim riječima potvrđen je i u govoru Travnika jer “kratko *ě (jat)* obično se reflektuje u *i: snìgovi*” (Valjevac 2002: 91). Ove izvedenice od riječi *lijek* vjerojatno su sačuvane u Andrićevom sjećanju vezanom za fratre, ali i za puk, pa i ne čudi dosljednost ikavskoga refleksa u njima.
- *viditi* – Ovaj ikavizam u nekim se dijalektima smatra analoškom pojavom, no u govoru u slivu Lašve “Ikavska zamjena uglavnom je provedena i u glagolima VII vrste s jatom u osnovi: ... *sidit*, ... *jèdva ga vđila*, ...” (Valjevac 2002: 98). Dakle, premda je ova pojava regionalno potvrđena, ona ipak prati i sustav govora u slivu Lašve pa je možemo smatrati dijalektizmom i regionalizmom.
- *pokripljenje* – glagolska imenica nastala od glagola *okrijepiti, pokrijepiti*, ikavski *okripiti, pokripiti*...

Suglasnička skupina *hv* nije dosljedno očuvana u bosanskim govorima. Ovu je osobinu Andrić mogao čuti gotovo u svakom od ova tri dijalekta u Bosni: “Ne fáleć’ mu vjere!” (Andrić 2004: 286). Tako i u govoru Sarajeva nailazimo na iste primjere: “Govori se: *fala, faliti*” (Halilović 2007: 28). Također je prisutno i sekundarno, neetimološko *h* pa Valjevac nalazi primjere: “*hastal*..., na *hastalu*...” (Valjevac 2002: 139), a Andrić piše: “U oba *hastaluka* fra Luka se pokazao velik i neustrašljiv kao lekar i redovnik.” (Andrić 2004: 207). Dakle, dvije homonimne riječi različitog značenja zapravo su orijentalizmi od kojih prva znači *stol*, a druga *bolest*. Glas *h* kod Andrića se ponegdje gubi pa nailazimo na riječi *adžija, ajde, divanana, rđav, aljkav*... Peco objašnjava da su neki turcizmi u *Travničkoj hronici* dati u “nepravilnom obliku” upravo zbog izostavljanja inicijalnog *h*, navodeći primjere: “*alvat* (*halvat*), *alka* (*halka*), *am* (*ham*), *amam* (*hamam*), (...) *asura* (*hasura*),... Primjeri ove vrste pripadaju jednom dijalekatskom tipu bosanskog područja. Andrić je to znao, a moguće je da je takve oblike on nosio i u svom vlastitom vokabularu, iako je mogao znati i za druge njihove likove, one sa fonemom *h*” (Peco 2007: 352).

Valjevac bilježi kako je u govoru u slivu Lašve poznata promjena *dj (đ) > j* navodeći primjer *Gospojina*, koji pronalazimo i u *Travničkoj hronici*: “Pre odlaska, o Maloj Gospojini, posetio je zajedno sa gospođom Davil manastir u Gučoj Gori.” (Andrić 2004: 271). Međutim, da to nije samo osobina travničkoga govora, potvrđuje *Ljetopis Mula-Mustafe Bašeskije* u kojem je data slika sarajevskoga govora u 18. stoljeću, te se također navodi ovaj primjer: “na dan *Gospojine*” (Halilović 2009: 11). Isti primjer navodi i Jahić, a vezano za izgovor glasa *j* u poziciji između *o* i *i*: “*Gospojina*” (Jahić 2002: 126).

Oblici s glasom *jat gđje, nigđje* u Lašvanskoj dolini najčešće imaju oblik *s i*, ali može se čuti i jekavizirane oblike gdje je *dj > đ: đe, niđe*. U *Travničkoj hronici* također nalazimo takav primjer: “...ali se niđe neće moći zagrijati...” (Andrić 2004: 377). Ovi oblici riječi javljaju se u više dijalekata, što znači da se radi o regionalizmima. Tako u govoru Bjelava nalazimo primjer jotacije suglasnika *d*: “*svägđe*” (Halilović 2007: 49). Dosljedno izvršena jotacija *tj > ć* nije česta osobina travničkoga kraja, što znači da ju je Andrić čuo u drugim

govorima pa nalazimo primjere: *proćerao, naćerao, doćerati*. Skupina *ds > c* zabilježena je u nekim bosanskim govorima, a može se čuti i u govoru Travnika. Tako i u *Travničkoj hronici* pronalazimo primjer: “Hoćeš ljucki?” (Andrić 2004: 251). Ovaj primjer i slični njemu zabilježeni su i u govoru Sarajeva: “Govori se: (...) *ljucki, gracki, gospocki, bracki...*” (Halilović 2007: 28).

Promjena suglasnika *ž > r* osobina je koja je rasprostranjena u bosanskim govorima, a najčešće se upravo javlja u prezentu glagola *moći* (*možeš > moreš*), kojeg u tom obliku susrećemo i kod Andrića: “Ne moreš nigdje dobiti kiridžije.” (Andrić 2004: 300).

Metateza, odnosno zamjena suglasnika može se primijetiti u mjesnom prilogu *odatile > ôtālē*, gdje se i gubi suglasnik *d*: “Sakriju se u grmlje pored puta i otale nožićima presijeku vreću na ponekom denjku.” (Andrić 2004: 300).

Morfološki sustav Andrićevoga pripovijedanja uglavnom se slaže s onim u standardnome jeziku, mada možemo naći dijalektizme u gotovo svim vrstama riječi. Dijalektizme, odnosno regionalizme, koje je zasigurno i danas moguće čuti u okolici Travnika, ali i u govorima većine drugih gradova BiH, prepoznajemo u mnogim imenicama. Imenicu *čeljad* u sarajevskom govoru bilježi Đuro Šurmin: “Za svoje čeljadi učinio, za svoje djece uzo hljeba...” (Halilović 2009: 21), a u travničkom kraju glasi *čeljād* (Valjevac 2002: 209).

Riječ *dūnder*, kao i kod Andrića, spominje se u popisu sarajevskih zanata od 15. do 19. st. s objašnjenjem: “drvodjelja, tesar i zidar ujedno” (Halilović 2009: 16). Međutim, danas u travničkom govoru ova riječ može imati i negativan prizvuk u značenju *kvazi-majstor*.

Tu su i druge riječi dijalekatskoga zvuka: *mahala, avlija, stuga, krmestina, brazgotina, magaza, peksinluk, aranija* (u travničkom govoru češće je *rànija*), *butum, sepet, babine, jalija, mušterija, čibuk, teferič, magaza* (moguće je kod starijeg stanovništva u Travniku čuti i oblik *mogāza*), *krmak, zejtin* (i *zéjtan*), *kiljer, tāraba, mūtvak, bēlāj...*

Kada se govori o muškim imenima, nadimcima, odnosno hipokoristicima, kod Andrića nalazimo uobičajene nazive koji su tipični za Bosnu. Npr. “...neki Ibro Žvalo, posljednji čovek u varoši, kočijaš i pijanica...” (Andrić 2004: 269). Postojanje ovoga imena u bosanskim dijalektima potvrđeno je i u travničkom kraju (Valjevac 2002: 190).

Nominativ množine imenica muškog roda -o javlja se u većini bh. dijalekata. Kod Andrića nalazimo primjer: “Turčin do Save, a Švabo od Save.” (Andrić 2007: 15). Ova osobina zabilježena je i u govorima vezanim za Andrićevo stvaralaštvo. “Oblici nominativa plurala imenica muškog roda tipa *dóšlo, Švábo* nisu jednoobrazni na čitavom terenu iješt.ib.” (Jahić 2002: 173).

Neki od pridjeva u kojim prepoznajemo dijalekatski prizvuk su: *jalov, aljkav, gajtanli, sipljiv, (za)tumbast, izđikalī, sukneni, razđrljen*. Posvojni pridjevi izvedeni od prezimena u travničkom govoru često su skraćeni redukcijom sloga -ev-. I kod Andrića susrećemo primjer *Hafizádića bašta*, umjesto standardnog oblika *Hafizadićeva*.

Glagolski oblici specifičnog dijalekatskog prizvuka pronađeni su u primjerima: *zadramiti, povileniti, uzmučiti se, bazditi (bazdjeti), preturiti, telaliti, izđikati*. Andrić nije previše upotrebljavao oblikovne glagolske dijalektizme, osim već navedenih primjera

zamjene suglasnika (*može > more*) te izostavljenih infinitivnih nastavaka (*vidit, valjat, potavnit*).

Međutim, u rečenici “Tude nema ništa, tude ga ne može boli.” (Andrić 2004: 199) glagolski oblik *boli* sugerira da se radi o reduciranom obliku infinitiva *boljeti* – ikavski *boliti*, kojem je izostavljen nastavak *-ti*. Da se ne radi o tiskarskoj pogrešci dokazuju i druga izdanja (Andrić 1947: 236; Andrić 1964: 224).

Naila Valjevac zaključuje o govoru u slivu Lašve: “Samo izuzetno zabilježen je i infinitiv bez infinitivnog nastavka, i to kod glagola čija se osnova završava suglasnikom *-s*, tipa *istres...* Pojedinačni su primjeri bez infinitivnoga nastavka: *sà ću se nàpi vòdē...*” (Valjevac 2002: 231). Ista autorica naglašava da su ovakve forme uobičajene u istočno-hercegovačkim govorima, što bi kod Andrića, uvjetno rečeno, mogla biti veza s govorom Višegrada. Oblici imperativa imaju standardni oblik: *Hodi ‘vamo bliže...* (Andrić 2004: 252) kao i reducirani oblik *ajde < hajde*.

Kada su u pitanju dijalekatski oblici glagola, zanimljivo je da su to najčešće semantički dijalektizmi, tj. Andrić ih koristi u značenjima koja nisu svojstvena standardnom jeziku: npr. *udariti*: “Trgovina je udarila preko Bosne...” (Andrić 2004: 294), *izbiti* u značenju *naglo se pojaviti, svidjeti – obaviti, gledati – nastojati...* Dijalekatsku notu imaju i priloz: *šsprēka, ‘vākō*. Potvrdu postojanja u travničkom govoru nalazimo u primjeru: “*Vākō prózor òma kod vrátā.*” (Valjevac 2002: 277).

Kada daje riječ likovima, Andrić koristi mnoge usklike i čestice te druge konektore bosanskoga dijalekatskog prizvuka kao što su: *bòlan, àma, jòk, jà, è, dè, nùto, nà*.

Bògami – ovu uzrečicu možemo čuti u većini naših dijalekata pa i u govoru grada i okolice Travnika: “*Nè znām, bògami, nè znām ti pràvo kázāt.*” (Valjevac 2002: 276).

Zbirka Andrićevih misli i zapažanja *Znakovi pored puta*, gdje je bilježio zanimljivosti s kojim se susretao, također ponegdje sadrži duh Bosne. On se može prepoznati i u poglavlju *Većiti kalendar maternjeg jezika* u kojem se osvrnuo na neke riječi i izraze koji su mu privukli pažnju ili koje je negdje imao priliku čuti. Tako je od jednog seljaka u Bosni čuo rečenicu: “*Rodilo je, vala, rodilo, da se unijeti neće moći.*” (Andrić 1984: 590). I u *Travničkoj hronici* nalazimo konektor *vālā* koji pojačava značenje rečenice: “*Vala, fra Luka, slušaj...*” (Andrić 2004: 206).

Specifičnom Andrićevom kategorijom smatra se zamjenica *vas – sav* zbog različite njezine distribucije u djelima ovoga pisca. “U sistemu normativnog književnog jezika zamenica *vas (=sav)* predstavlja nesumnjivi arhaizam, odnosno dijalektizam.” (Stanojčić 1967: 80).

Kako bi govor likova bio što živopisniji da ga gotovo “možemo čuti”, ponekad se javljaju i dijalekatski nazivi, oblici imena i etnika karakterističnih dijalektalnom govoru: *Bunaparta* (< Napoleon Bonapart), *Inglez* (< Englez), *Stambol* (< Istanbul).

Izbor jezika kojim se Andrić služi rezultat je njegove potrebe da ambijent i temu o kojoj djelo govori poveže i s dosljednošću u jeziku. Iako dobar poznavatelj standardnoga jezika, u jezik svojih djela unosi i dijalektizme, regionalizme, orijentalizme i druge riječi tipične za određene slojeve društva te određene krajeve. Radi se o težnji da se postigne lokalni kolorit. Njegov odnos prema dijalektalnim pojavama sadrži neke osobitosti koje

bi se mogle povezati čak i sa sentimentalnošću. Sve ostalo upućuje na to da je, ipak, više težio standardnome jeziku, ali je itekako bio svjestan potrebe da govoru likova udahne ponešto od dijalekatskoga kazivanja.

“Andrićev izbor riječi, kao uostalom ni izbor drugih jezičnih sredstava (posebice onih npr. na morfosintaktičnoj razini) nije nimalo slučajan, nego (...) je naprotiv vrlo poman i rafiniran te (...) ima više nego važnu ulogu ponajprije u karakterizaciji likova i gradnji ozračja u kojima se odvijaju radnje...” (Pranjković 2003: 177)

Stoga se govor likova u *Travničkoj hronici* bitno razlikuje od piščevog pripovijedanja, bilo da se radi o ijekavici, ikavici ili, pak, o dijalekatskim oblicima standardnih riječi. Kako god, Andrić je svjestan da se razlikuje čak i govor obrazovanijih ljudi, činovnika, od onih “običnih” ljudi na ulici. Svakako, tu je i težnja za približavanjem narodu.

“U Andrićevu slučaju to su riječi svojstvene pojedinim bosanskim govorima (u prvom redu srednjobosanskim, posebice govorima travničkoga kraja). Takve riječi i/ili oblici, koji imaju vrlo važnu ulogu osobito u karakterizaciji likova, mogu, ponajprije, imati kakvu fonološku, morfonološku ili morfološku osobitost svojstvenu bosanskim govorima.” (Pranjković 2003: 169, 170)

Međutim, u *Travničkoj hronici*, unatoč primjerima koji idu u prilog tezi o očuvanju bosanskih govora u jeziku ovoga pisca, nailazimo i na nelogičnosti. Naime, iako Andrić likovima daje, ako ništa, ijekavski izgovor, čudno je da fratri u ovom romanu najčešće govore ekavicom. To je pogotovo upečatljivo ako uporedimo arhivske spise fratara iz Doca i Guče Gore s govorom kojim oni progovaraju u *Travničkoj hronici*. Nelogičnost je osobito naglašena ako uporedimo *Godišnjak* fra Jake Baltića, rukopis sačuvan u samostanu Guča Gora, i arhiv dolačke župe sa jednim citatom iz *Travničke hronike*, gdje govori dolački župnik fra Ivo Janković. U *Godišnjaku* piše:

“Na 29. prosinca (1843) hode Husref Paša iz Bosne prominjen od Sultana, a na misto njega dojde za Vezira u Bosnu Čamil Paša. Husref Pašu žali sva Bosna: biaše čovik dobar i za krstjaneh. On nikoga u svom vladanju posiko nije. Fratri osobito žale njega jer izgubiše u njega velika prijatelja. On kad je pošo, obećo je fratrim da će njihove potrebe Devletu prikazati.” (Fišić 2004: 78)

Ili, pak, u izvještaju o tijeku gradnje crkve u Docu, koji se čuva u župnom arhivu, piše:

“Prisvitli moj sovjetniče i Države Bosanske Veziru Huršid Paša... Posli nego ova moja Svitla i Carska zapovid k vama stigne na znanje vam se čini i daje. Buduć da pokraj Travnika u Varoši rečenom Dolac ima katolička Crkva odveć tisna, imajuća samo u duljini aršina 20... rad što nemore zauzet pribivaoca mloštvo, niti u njoj mogu se obredi i običaji njiovi zgodno obvršavati...” (Fišić 2004: 87)

Međutim, u *Travničkoj hronici* Andrić nije težio tome da fratri govore ikavicom niti da njihov govor suviše teži dijalektalnim odlikama, iako je bio svjestan njihovog pučkog

načina govora kada piše: “Fratrī su tiho pevali svojim seljačkim glasovima, u horu, Bogorodičine litanije.” (Andrić 1947: 285). Ali kada daje riječ dolačkom fratru, on govori ova-ko: “Gospodine, što je gori put to su turski gosti ređi. Mi bismo najvoleli kad bi između njih i nas mogli metnuti neku neprelaznu planinu.” (Andrić 1947: 78).

U Andrićevoj leksici zapaženo mjesto imaju arhaizmi kao, kako smo već rekli, riječi koje su zastarjele i za koje danas imamo nove nazive. Ova činjenica navodi nas na razmišljanje da je Andrić istinski čuvar stare leksike. Tako se susrećemo sa zastarjelim riječima kao što su: *mintan*, *kiridžija*, *denjak*, *oka*, *kotarice*, *škrļjak*, *ordija*, *mejdandžija*, *domazluk*, *doksat*, *čekmedže*, *bedevija*, *đibra*, *dućandžija*, *mušebak*, *čepenak*, *čafir*, *minderluk*, *šiljte* (op.: kod starijeg stanovništva u Travniku čuje se i oblik *šilte*), *arar*, *talumiti*, *furuna*, *amanet*, *softa*, *duvar*, *džeriz*, *tàs*, *mangala*, *jedekile*, *čiverica* i mnoge druge. Ove riječi danas više funkcioniraju u dijalektima, naravno, kod starijega stanovništva, pa ako su nekad i pripadale standardu, danas ih možemo s punim pravom smatrati dijalektizmima.

Neizostavan dio leksike u svakom dijalektu, pa onda i standardnom jeziku, predstavljaju tzv. područne realije, tj. nazivi zemljopisnih predjela koje zajedničkim imenom nazivamo toponimima. “Toponim (grč. *Topos* – mjesto i *onoma* – ime) je svako ime mjesta a i tu se može napraviti diferencijacija pa se imena brda i planina zovu oronimi, imena voda (jezera rijeka, potoka) hidronimi a imena naseljenih mjesta ekonimi ili ojkonimi.” (Lisičić 2012: 5).

Ivo Andrić zasigurno je u svoje stvaralaštvo ubilježio veliki broj naziva mnogih manjih i većih mjesta Bosne i Hercegovine, koji će i na taj način zauvijek ostati upisani u literaturi. Tanović ih naziva geografskim realijama ili mikrotoponimima jednoga mjesta, u našem slučaju to su mikrotoponimi Travnika i okolice. Tako je u *Travničkoj hronici* najviše toponima travničkoga kraja: *Dòlac*, *Gûčã Gòra*, *Sòfa*, *Vilènica*, *Šùmèće*, *Kònak*, *Türbe*, *Kùpila*, *Kàlibunâr*, *Zábilje*, *Òrašje*, *Ósòje*, *Karàula*, *Pàklãrevo*, *Karãuldžik*, *Kàjabaša*, *Jánkovići*. Kada su u pitanju toponimi Travnika, u praksi najveći problem predstavlja nerazlikovanje afrikata na ovom području pa je ponekad teško po tome odrediti naziv toponima. Tako se npr. za jedno isto mjesto i na službenim mjestima javlja-ju dva naziva: *Putićevo* i *Putičevo*, dok stanovnici afrikat u nazivu najčešće izgovaraju umekšano, a bilježe palatalno. Međutim, u jednom izvoru o Docu kod Travnika pri nabranjanju toponima, tj. sela koja pripadaju župi Dolac, nalazimo oblik Putačevo: “... Ilovača, Guvno (Guvna), Slimena, ... Putačevo...” (Fišić 1978: 30), što ujedno upućuje na izvorni oblik ovoga toponima te moguću njegov pravilni oblik danas.

Zanimljiv i prepoznatljiv doprinos Andrićevoj pisanoj riječi dali su i mnogobrojni frazemi koji se nalaze u njegovim djelima. Neki od njih svojstveni su podneblju u koje je Andrić smjestio radnju svojih djela, ali mnogi su i općepoznati u standardnom jeziku.

U svojem stvaralaštvu Andrić je upotrebljavao brojne primjere od kojih ćemo izdvojiti samo neke: “mi smo svakom dosada u leđa pogledali” (Andrić 2004: 7), “kad bi im njihov nãm udarao na nos.” (Andrić 2004: 10), “Jedna od onih žena za koje u nas kažu da im se ništa nije otelo.” (Andrić 2004: 47), “Ono pas a ovo mu brat” (Andrić 2004: 83), “podudarati se u dram i u nokat” (Andrić 2004: 203), “beri pamet” (Andrić 2004: 208) itd.

Novija izdanja *Travničke hronike* kao i svih drugih Andrićevih djela ne daju nam pravu sliku dijalektizama koje je pisac upotrebljavao pišući svoja djela. Ovoj tvrdnji pridonose i podatci Živojina Stanojčića koji dosljedno bilježi neke promjene u izdanjima *Travničke hronike*, a tiču se između ostalog i dijalektizama.

Tako u izdanju *Travničke hronike* iz 1947. nalazimo primjer oblika imenice u D mn. *konjma*: "...jer je većina zamišljala konsule kao visoke dostojanstvenike koji nose sjajne odore, pune gajtana i odličja, jaše na dobrim konjma ili se voze u hintovima." (Andrić 1947: 20).

Oblik *konjma* nalazimo i u primjerima: "Iz kapija će još dugo turska deca pljuvati konjma u noge..." (Andrić 1947: 28), "Tada su oboje usporavali konjma hod i približavali se jedno drugom..." (Andrić 1947: 268).

Analizom različitih izdanja došlo se do zaključaka kako je oblik *kônjma* dosljedan u izdanju iz 1945., dok se gotovo izjednačava u upotrebi sa standardnim oblikom *kònjima* u izdanju iz 1947., a već 1963. oblik *kônjma* potpuno je zamijenjen oblikom *kònjima*. Valja naglasiti da se oblik *kònjma* i danas može čuti u ruralnijim predjelima okolice Travnika.

Redaktorskih je izmjena mnogo u kategoriji ijekavizam – ekavizam jer su mnoge riječi koje su se u prvim izdanjima našle u ijekavskom obliku kasnije ekavizirane, iako je Andrić, prvobitno, bio svjestan zašto ih je napisao upravo u ijekavskom obliku.

"Za ove je ijekavizme pisac, po svome kazivanju, skoro emotivno vezan. U ovome obliku oni su mu, puniji, bliži, i on ih, u njihovom kontekstu, ne može drukčije ni izgovoriti, a da ne izgube od svoje ekspresivnosti." (Stanojčić 1967: 54)

Tako u izdanju iz 1947. piše: "...jer on je uzeo osamdeset i prvu godinu od Svetog Ive ljetnjeg." (Andrić 1947: 243), dok u izdanju 2004. piše: "...jer je on uzeo osamdeset i prvu godinu od Svetog Ive letnjeg." (Andrić 2004: 204). Nestalnost u vezi s refleksima glasa Ъ pronalazimo i u obliku glagola *vidjeti*. U izdanju 1947. nailazimo na rečenicu: "Krenućeš ti, akobogda, inšalah, krenuti, ja kako, pa će se viditi i čuti upola svijeta šta je i ko je Murat..." (Andrić 1947: 360), dok u istoj rečenici u ćirilničnom izdanju iz 1964. stoji oblik *vuđemu*.

Redaktorsku promjenu bilježimo i u riječi *kandžija* < *kamdžija*. Izdanje iz 1947. bilježi rečenicu: "Seljak koji je išao uz volove tukao ih je čas po mršavim kukovima, čas po mekoj njušci, a konja je šibao kamdžijom jedan krupan, razdrljen i preplanuo varoški Turčin..." (Andrić: 1947: 320). U izdanju iz 1964. promijenjen je oblik – *канџијом*.

Proučavati leksiku jednog velikana, pa čak i nobelovca pisane riječi, često nije zahvalno ni lako, jer postavljati nove teze može ponekad biti sklisko područje za nas koji se okušavamo u lingvističkim istraživanjima. Osobito je to tako kada se radi o proučavanju dijalektizama kod pisca čiji je stav da dijalektizme treba upotrebljavati u književnosti samo onda kad je to stilski nužno i opravdano. Međutim, unatoč svemu, ovaj rad uspio je bar donekle otkriti Andrićeva odstupanja od standardnoga jezika u korist što boljeg uživljanja u temu i ambijent koji opisuje u svom djelu. Mada je radnja smještena u Travnik, zbog Andrićeva stava o dijalektalnom u književnosti, javila se potreba da se da

jedna šira slika bosanskih osobina u njegovu djelu. Cilj rada bio je pokušati pronaći riječi koje su dijalekatske, ali s unaprijed utvrđenom spoznajom da će malo njih biti isključivo vezano za Travnik kao središte radnje ovoga romana. Zbog toga je u radu naglašena travnička toponimija, dakle nazivi travničkih naselja i mjesta koje Andrić u djelu navodi, kao nešto što je autohtono vezano za ovo jezično područje.

Izvori i literatura

- Andrić, Ivo (2004), *Travnička hronika*, Biblioteka Dani, Sarajevo
- Andrić, Ivo (1947), *Travnička hronika (konsulska vremena)*, "Tipografija" grafičko-nakladnog zavoda, Zagreb
- Andrić, Ivo (1964), *Travnička hronika (konzulska vremena)*, Prosveta, Beograd
- Dragičević, Rajna (2007), *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd
- Finka, Božidar (1973), *Stilistika u dijalektologiji*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
- Grupa autora (2004), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 1–12, EPG, Novi liber, Zagreb
- Halilović, Senahid (2005), *Bosanskohercegovački govori*, Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo – Sarajevo
- Halilović, Senahid, Tanović, Ilijas, Šehović, Amela (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Biblioteka Bosnistika, Knjiga 1, Slavistički komitet, Sarajevo
- Halilović, Senahid, Palić, Ismail, Šehović, Amela (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Halilović, Senahid (2011), "Orijentalizmi u pripovijeci Put Alije Đerzeleza: Uvodne napomene", u: Tošović, Branko (ur.) *Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*, Institut za slavistiku univerziteta Karl Franz u Grazu, Beogradska knjiga
- Jahić, Dževad (2002), "Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, Knjiga 8, Sarajevo
- Lisičić, Sulejman (2012), *Toponimi*, Izdavačko-grafička kuća Planjax, Tešanj – Travnik
- Lovrenović, Ivan (2013), "Ovdje se dram radosti dušom plaća", u: *Zbornik radova: Prva međunarodna znanstvena konferencija u oblasti književnosti i jezika*, Travnik
- Mahmutović, Alisa (2012), *Kao frazeološki rječnik – Rječnik frazema s poredbenom česticom "kao"*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb
- Muljačić, Žarko (1998), "Tri težišta u proučavanju jezičnih elemenata 'stranog' porijekla", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 23–24, 265–280.
- Peco, Asim (2007), *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Izabrana djela 1–6, Knjiga 1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo
- Peco, Asim (1990), *Književni jezik i narodni govori*, Prva književna komuna, Ljubljana
- Peco, Asim (1980), *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd
- Peco, Asim (2007), *Radovi o turcizmima*, Izabrana djela 1–6, Knjiga 5, Bosansko filološko društvo, Sarajevo
- Pranjaković, Ivo (2003), *Jezik i beletristika*, Disput, Zagreb
- Stanojčić, Živojin (1967), *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*, Novi dani, Beograd
- Škaljić, Abdulah (1973), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo
- Valjevac, Naila (2002), *Govor u slivu Lašve*, Institut za jezik, Sarajevo

Mira Menac-Mihalić i Anita Celinić: Završno *l* u glagolskom pridjevu radnom u štokavskim govorima u Hrvatskoj¹

Problematika razvoja završnoga *l* u glagolskom obliku radnoga pridjeva muškog roda jednine česta je tema u analizi fonologije i morfologije velikoga dijela hrvatskih govora, i to svih narječja – i čakavskoga, i kajkavskoga, i štokavskoga, a kad je riječ o štokavskima, ta je tema gotovo nezaobilazna. Jer – osim u svega nekoliko štokavskih govora koji na tom mjestu imaju završno *l* i koji se opet samom tom činjenicom izdvajaju – u većini ostalih štokavskih govora završno je *l* zahvaćeno promjenama, i to ili samostalno ili zajedno sa samoglasnikom koji mu prethodi. Dijalektolozi ovu temu gotovo redovito obrađuju u analizama pojedinačnih govora, a hipoteze o razvoju i kronologiji promjena mogu se naći u sintetičkim radovima. Među njima ponekad nema slaganja u tumačenju vrsta i redosljeda promjena, osobito kod radnih pridjeva s jednovokalnim završetkom na *a* (tip *pa*, *čita*). Tako postoje prijevori o tome je li se *l* vokaliziralo ili je otpalo, je li postojalo duženje prethodnog samoglasnika ili nije te, ako jest, je li do njega došlo prije ili nakon promjene, odnosno je li provedena kontrakcija ili nije, a ako jest, je li prema prvom ili prema drugom elementu. Zbog ograničenog prostora, u ovom se radu ne osvrćemo na literaturu koja iznosi hipoteze o vrstama i kronologiji promjena koje su zahvaćale završno *l* u pojedinim govorima. Spominjemo tek da je o tome vrlo argumentirano i s dobrim pregledom terenske situacije pisao već Rešetar (2010)² te mnogi drugi filolozi, npr. M. Moguš (1977), Lukežić (2012. i 2015), S. Halilović (1996).

U radu problematiku analiziramo u štokavskim organskim govorima unutar Hrvatske. Na jezičnim kartama koje donosimo promatrano je područje (štokavsko narječje) označeno zelenom bojom. To smo područje na kartu ucrtale na temelju dijalektološke karte D. Brozovića (1997), karte M. Lončarića (1996) "Kajkavsko narječje" iz istoimene knjige te neobjavljene karte predviđene za Hrvatski jezični atlas.

Ova je analiza nastala na temelju relativno opsežne građe za jezične atlase – planirani Hrvatski jezični atlas (HJA) i za Općeslavenski lingvistički atlas (OLA). Kako istraživanja za HJA još nisu dovršena pa za određene govore u njegovoj građi nedostaju podatci, za ta smo se područja koristile građom prikupljenom i drugim istraživanjima te onom objavljenom u dijelu literature. Analiza je obuhvatila stotinjak punktova. Za

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom [8706].

² Prijevod knjige iz 1907. *Der Štokavische Dialekt*.

neke manje dijelove područja podataka, međutim, i dalje nema. Na karti 5 prikazani su analizirani punktovi. Tumač kratica punktova donosi se na kraju rada.

Glavni dio ovoga rada predstavljaju četiri jezične karte i pripadajući komentari. Budući da se u velikom broju punktova u radnom pridjevu sg. m. ne može razlučiti razvoj završnoga *l* od samoglasnika koji mu je u polaznom sustavu prethodio, sve četiri karte pokazuju suvremeno stanje, odnosno rezultat razvoja tih dvaju fonema zajedno.

Prva je od njih svodnoga, uopćavajućeg tipa. Na njoj je prikazano kojim fonemom ili fonemima danas završavaju radni pridjevi svih tipova glagola osim onih s polaznim *-rʎl*. Glagolski pridjevi s polaznim *-rʎl* u mnogim govorima odudaraju od pravila koja vrijede za ostale glagole. Zato je dio njihove problematike prikazan odvojeno, na 4. karti. Na prvoj je karti, dakle, uopćeno prikazano kako su terenski raspoređeni tipovi završetaka radnih pridjeva svih glagola koji su u polaznom sustavu završavali slijedom vokal + *l*. Ta je karta po tipu kartografiranja kombinirana. Na njoj su, gdje je to omogućavala terenska gustoća podataka, područja s pojedinim tipovima označena iscrtkanim ploham; tamo gdje su podatci bili rjeđi ili na područjima na kojima se isprepleću različiti tipovi, podatci su označeni na isti način iscrtkanim znakovima, samo za istražene punktove, bez povezivanja u plohu. Ostale su jezične karte znakovne, s označenim podacima za pojedinačne punktove.

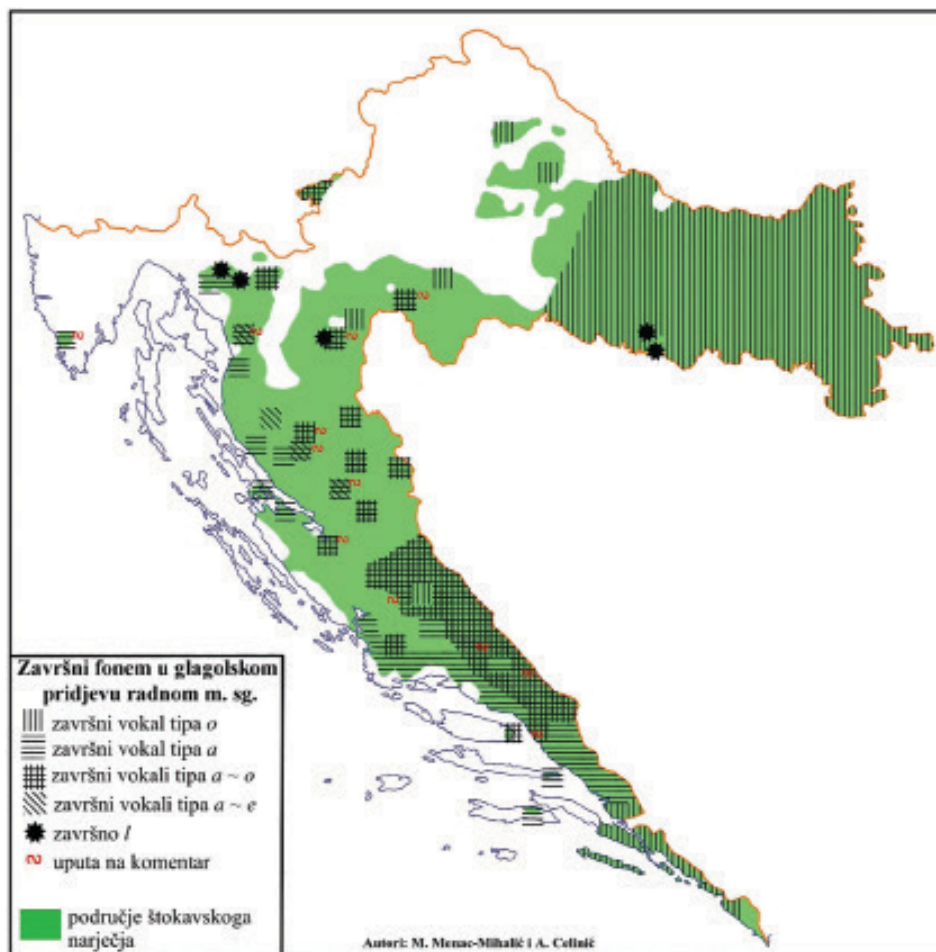
***

Karta završnoga fonema u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine

Karta 1 uopćavajuća je karta koja prikazuje tipološku klasifikaciju radnoga pridjeva sg. m. prema kriteriju fonema kojim taj oblik završava. Tipologija se odnosi na radne pridjeve kod kojih je postojao slijed *V + l* ili konkretno *al, el, il, ulp*³, pri čemu su spomenuti vokali *a, e, i, u* nastali od odgovarajućih vokala polaznoga sustava te od polaznih *ě, ə, ę, ɔ*. S obzirom na učestalost, riječ je o većini glagola; slijed *r + l*, zastupljen u vrlo malome broju glagola, na ovoj se karti zbog specifičnog razvoja nije uzimao u obzir. Također, karta ne pokazuje proces, odnosno razvoj odnosa između dvaju završnih fonema u polaznom sustavu – je li došlo do vokalizacije, sažimanja, gubljenja... te eventualno kakva bi bila relativna kronologija tih pojava, kao niti to postoje li na njihovu mjestu dva ili jedan fonem te, ako su dva, je li među njih umetnut intervokalni suglasnik. Ti su konkretni rezultati prikazani na ostalim trima kartama. Konačno, napominjemo da na kartama nisu prikazani suprasegmentni odnosi (prozodija), već samo segmentni. U građi za ovaj rad zato samo masnim slovom označavamo mjesto naglaska.

Kao što pokazuje legenda, s obzirom na završni fonem radnog pridjeva, hrvatski se štokavski govori načelno mogu svrstati u dvije skupine – osnovnu i kombiniranu. U osnovnoj su oni govori u kojima r. pr. uvijek završava istim vokalom, bez obzira na krajnji vokal osnove. To su govori označeni:

³ Za *ol* u građi uglavnom nije bilo potvrda pa pri kartografiranju taj tip nije uziman u obzir.

Karta 1: Završni fonem u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine

- okomitim crtama – za završni vokal tipa *o* (1. tip)
- vodoravnim crtama – za završni vokal tipa *a* (2. tip)

U drugoj su, kombiniranoj skupini, govori kojima radni pridjev sg. m. završava različitim vokalima (obično dvama) u ovisnosti o vokalu kojim završava glagolska osnova. Ti su govori označeni:

- rešetkom – za završne vokale tipa *a ~ o* (3. tip)
- kosim crtama – za završne vokale tipa *a ~ e* (4. tip)

Zvijezdicom su označeni govori s očuvanim završnim sonantom *l* (5. tip).

1. tip – Okomitim su crtama, dakle, označeni oni govori kojima r. pr. završava vokalom *o*, odnosno *Vl > (V)o*. Tom tipu pripadaju:

- govori s dvovokalnim završetkom, kod kojih r. pr. završava slijedom dvaju vokala (podtip *Vl > Vo*, npr. *dao, vidio, počeo, izuo*), među kojima je u nekim govorima umetnut intervokalni sonant *j* ili *v* (*VV > VjV* ili *VvV*, npr. *počejo* ili *počevo*) te
- govori s jednovokalnim završetkom, kod kojih na kraju radnoga pridjeva dolazi samo jedan vokal (podtip *Vl > o*, npr. *do, počo, izo*; kod glagola kojima osnova završava na *i* u tom podtipu ponekad dolazi do devokalizacije *i* u *ĭ* odnosno *j*: *donĭollndonjo, nosĭollnosjo, vidĭollvidjo*).

Nije rijetkost da se oba podtipa javljaju u istom govoru, pri čemu njihova distribucija može ovisiti o:

- naglašenosti – tako da se npr. kod glagola s naglaskom na vokalu koji neposredno prethodi završnome *o* javlja prvi (dvovokalni), a kod glagola s naglaskom na slogovima ispred – drugi (jednovokalni) tip – Grubišno Polje *dao, pao* prema *čito, kovo*
- vokalu kojim završava osnova – tako da npr. kod polaznoga *al* r. pr. završava na *o*, a kod polaznih *il, el* na dvovokalni slijed *io, eo* – npr. u Batrini *do, kovo* prema *tio, vidio, uzeo*
- konkretnome glagolu, tako da su kod glagola istog tipa osnove i istih naglasnih uvjeta neki oblici r. pr. leksikalizirani – npr. u Babinom Polju na Mljetu: *uzo* prema *počejo*, u Dubrovniku *uzo* prema *počeo*
- slobodnom izboru govornika, vjerojatno u ovisnosti o brzini i načinu govora – npr. u Bjelovaru: *uzo* i *uzeo*.

Primjeri:

Aljmaš: *do, kazivo, vidijo, teo, počo, izuo*

Gradište: *do, čito, vidio, uzeo, izuo*⁴

Sopje: *davo, pavo, čito, bacjo, nosjo, jevo, uzevo, rastevo*

Babino Polje: *do, čito, bijo, jijo, počejo, uzo, dignujo, izvujjo* (!)

Dubrovnik: *do, spjegavo, svuko, vidijo, puštijo, uzo, sjeollisio, čeo, počeo*

Cavtat: *do, mogo, rasto, digo, vidio, puštio, ijolljeo, počeo, dignuo*

2. tip – Vodoravnim su crtama označeni oni govori kojima r. pr. završava vokalom *a*. Podtipovi su unutar toga tipa oblikovani na sličan način kao i kod prethodnoga. To znači da postoje govori s radnim pridjevom na *a* koji završavaju slijedom dvaju vokala: *Vl > Va*, s umetnutim intervokalnim sonantom *j*⁵ ili bez njega (podtip *daja, vidija, počea izuja* – kakav je konkretno zabilježen samo u Dinjiški na otoku Pagu, s dubletnim *dajallda*) te govori s jednovokalnim završetkom radnog pridjeva. Taj se, drugi podtip u ovome tipu javlja samo kod glagola s tematskim vokalom *a* (podtip *al > a*, npr. *da, gleda, drža*), a kod drugih nije zabilježen ni u jednome govoru (pretpostavljeno **vida, *poča, *iza*).

⁴ govor s podijeljenim akcentom

⁵ U ovom tipu nije zabilježeno intervokalno *v*.

Podtip *al > a* daleko je najprošireniji među govorima s ovim tipom radnog pridjeva, kao što pokazuje naša druga karta. Upravo zbog toga što se u ovome tipu govora situacija *Vl > a* konkretizirala samo kod glagola na *a* (*al > a*), u njemu se ne javlja tolik broj kombinacija podtipova kao kod radnih pridjeva na *o*. U većini je govora ovoga tipa situacija uglavnom ujednačena u obliku: *da, gleda, vidija, uzeja, izuja*).

Primjeri:

Dinjiška: *dajallda, držajalldrža, kovajallkova, vidija, počeja, izuja*

Vid: *da, moga, vidija, počeja, metnijallmetnuja*

Omiš: *da, kaživa, vazeja, seja, izvujaja (!)*

Sučuraj: *da, moga, resta, metnija, uzeja*

Kotezi: *da, moga, vidija, uzeja, izvujaja, pokisnujallpokisnijallpokisa*

Račišće: *da, rasta, vidija, ija, obričija, vazeja, izuja*

U skupini u kojoj radni pridjevi završavaju različitim vokalima u ovisnosti o vrsti glagola, odnosno o tematskom vokalu, nalaze se dva tipa govora:

3. tip – Rešetkom su označeni govori kod kojih glagolima s tematskim vokalom *a* radni pridjev završava na *a*, a glagolima s ostalim tematskim vokalima – na *o*, odnosno *al > a* prema *il, el, ul > io, (e)o, (u)o*, s umetnutim intervokalnim sonantom ili bez njega, npr. *da, kova ~ vidi(j)o, poč(e)(j)o, iz(u)(j)o*. Podtipovi koji se javljaju na terenu isti su kao i kod prethodne skupine – s jednovokalnim ili dvovokalnim završetkom.

Primjeri:

Perković: *da, moga, udarijo, uzejo, počejo, izvujajo*

Jabuka: *da, resta, iša, moga, ijo, tijo, udarijo, uzejo*

Sumartin: *da, moga, bijo, vidijo, uzeo, počeo, izuo*

Sebišina: *da, moga, vidijo, uzejo, metnujo, izujajo*

4. tip – Kosim su crtama označeni govori kod kojih glagolima s tematskim vokalom *a* radni pridjev završava na *a* (*al > a*), a glagolima s vokalom *i* završava na *e* (*il > ije*). U tom tipu radni pridjevi glagola s tematskim vokalima *e* i *u* završavaju različito, s *e* ili s *a*, ovisno o govoru, a učestala je i pojava dubleta *ijellija*.

Primjeri:

Krivi Put: *gleda, piva, vodijellvodija, uzeja, poče, čuja*

Lovinac: *da, moga, sijellsija 'sjeo', bijellbija 'bio', vidijellvidija, udarijelludarija, pustijellpustija, uzejelluzeja, izuje 'izuo'*

Gospić: *da, nabuba, odnija, napija, ostavija, napravije, stavije*

Donje Pazarište: *sta, uzeje, doveje, naje, poje, popeje se, omastije, skinije, uboje*

5. tip – Zvezdicom su na karti označeni malobrojni štokavski govori kod kojih postoji završno *l* kao i u polaznom sustavu, dakle *Vl > Vl*.

Primjeri:

Slunj: *dal||da, došal||doša, bil||bio, jell||jeo, zrell||zreo, držal||drža*

Magića Mala: *dal, legal, spal, rastal, bacal, mogal||mogo, izašal||izašo, vidil, sill||sijo, til||tijo, jil, nosil, izul, uzel, donel, počel*

Siče: *mogal, držal||držo, kazival||kazivo, dal, pal, sišal, vidil, pustil, sil, jil, bil, izul, uzel, donel*

Mrkopalj: *restal||resta, čital, koval, išal, dal, pal, sidil||sidija, nosil||nosija, donesal||donil||donija, ill||ija, volil||volija, počel||počea*

Arealni pogled na završno *l* u radnom pridjevu sg. m., pa tako i samu jezičnu kartu, usložnjavaju još dva problema: 1. postojanje iznimaka, većinom leksikaliziranih primjera koji u pojedinim govorima odudaraju od osnovnog pravila, i 2. govori u kojima sustavno postoje dvostrukosti u tvorbi radnog pridjeva. U obama slučajevima na karti je ucrtana uputa na komentar (tilda). Kao leksikalizirani oblici koji odudaraju od pravila što vrijedi u pojedinom govoru većinom su zabilježeni neki glagoli s polaznim *el*. Sustavne dvostrukosti u tvorbi postoje u nekoliko govora, većinom na rubovima osnovnih tipova.

Prostiranje

1. tip – Dva su kompaktna područja s radnim pridjevom na *o*: prvo, ujedno i najveće kompaktno područje s ujednačenim završetkom radnog pridjeva jest u sjevernom dijelu Hrvatske – područje Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema; drugo je na krajnjem jugu Hrvatske. U Slavoniji od navedenoga odudaraju samo govori Siča i Magića Male, u slavonskome dijalektu, sa, za štokavsko narječje rijetkim, očuvanim završnim *l* (u Magića Mali dubletno s *o*). Govori sa završnim *o* dolaze i zapadnije – u Bjelovaru, u štokavskom otoku na Kalniku (Osijek Vojkovački), u okolici Petrinje (Križ Hrastovački), u Gornjoj Glini nedaleko od Slunja, u Topuskom dubletno s kombiniranim tipom *a ~ o*. (U samom Slunju situacija je drukčija.) Na jugu Hrvatske područje s *o* prostire se od lijeve obale Neretve na jug, sve do Konavala, s iznimkom Opuzena i nedalekog mjesta Podgrađina (Vukša-Nahod 2014). To uključuje i istočni, štokavski dio poluotoka Pelješca i dubrovačko otočje. Govori toga tipa jesu: Komazini na području Slivna, Brijesta, Ston, Trsteno, Dubrovnik, Cavtat, Babino Polje na Mljetu, Luka na Šipanu. Sasvim u okruženju drugih tipova radnog pridjeva, tip na *o* postoji u Siveriću kraj Drniša te dijelom u Biskupiji kod Knina gdje je zabilježena složenija situacija u kojoj manji dio mjesta ima r. pr. *al > a*, a drugi, veći dio *al > o*. Ovome tipu pripada i govor Peroja u Istri.

2. tip – Od desne obale Neretve – uključivši i Opuzen i Podgrađinu na lijevoj strani – na sjever počinje područje radnog pridjeva na *a*, i to većinom uz priobalje. Od Metkovića prema Imotskom taj se tip prostire u unutrašnjosti sve do granice s BiH (Desne kraj Metkovića, Vid, Kotezi kraj Vrgorca, Zaostrog, Raščane), kao i u otočnim štokavskim govorima Račišća na Korčuli i Sućurja na Hvaru. Od Makarske, u kojoj supostoji zajedno uz kombinirani tip radnog pridjeva na *a ~ o*, taj tip ide uz obalu na sjever, zahvaćajući

uži ili širi pojas dalmatinskih štokavskih govora koji su ili uz more ili u zapadnijem dijelu unutrašnjosti bliže moru, do Šibenika (Omiš, Čišla, Primorski Dolac, Čavoglave, Šibenik) a, prema dosad istraženim punktovima, većinom i dalje na sjever sve do Svetoga Jurja južno od Senja (Ražanac, Karlobag, Sveti Juraj) i do Krivoga Puta u kojem dolazi dubletno s kombiniranim tipom $a \sim e$. Tipu na a pripada i štokavska Dinjiška na otoku Pagu te dio Like (Trnovac), u kojoj u nekim govorima supostoji s kombiniranim tipom $a \sim e$ (Gospić, Lovinac). Radni pridjev na a nadalje postoji i kod dijela goranskih štokavaca (Lič, Mrkopalj – u njemu dubletno sa završnim l).

3. tip – Kombinirani tip $a \sim o$ može se pratiti u kopnenoj Dalmaciji od imočansko-lovrečkoga područja (Sebišina, Runović, Studenci, Lovreć, Dobrinče), odakle se južno spušta na more u Makarskoj (gdje supostoji s tipom radnog pridjeva na a), zastupljen je i u nasuprotnom otočnom Sumartinu na Braču. Sumartin je jedini otočni govor s kombiniranim tipom $a \sim o$, čime se ujedno razlikuje od drugoga srednjodalmatinskoga štokavskog otočnog govora – Sućurja na Hvaru. Od imočansko-lovrečkoga područja kombinirani se tip $a \sim o$ prostire dalje na sjever istočnijim dijelom kopnene unutrašnjosti Dalmacije, preko područja Sinja i Knina (Aržano, Sinj, Jabuka, Brnaze, Otok, Gala, Biskupija, Kistanje). Situacija na području Drniša i šibenskoga zaleđa, iako nije još potpuno istražena, u pogledu radnog pridjeva pokazuje se prilično neujednačena jer se na tome području javljaju govori s različitim tipovima. Kombinirani tip $a \sim o$ dolazi tako u Perkoviću i Badnju – dok u, kako je već navedeno, Šibeniku, Primorskom Dolcu i Čavoglavama dolazi tip sa završnim a , a u Siveriću tip $s o$. I u Biskupiji kod Knina zabilježena je složenija situacija u kojoj manji dio mjesta ima r. pr. $al > a$, a drugi, veći dio $al > o$. Kombinirani se tip $a \sim o$ javlja sjevernije u Ražancu te u većinom istočnijem dijelu Like (Gračac, Udbina, Boričevac, Korenica). U Ličkom Osiku također je zastupljen taj tip, uz pokoji primjer $il > ija$. Dolazi i dalje na sjeveru, u Kordunu – u Slunju postoji dubletno sa završnim l , a dubletno s o postoji i u Topuskom u Banovini. Konačno, taj je tip zastupljen i u štokavskom Gomirju kod Vrbovskoga u Gorskom kotaru te kod žumberačkih štokavaca (Kunčani, Radatovići).

4. tip – Drugi, rjeđi, kombinirani tip $a \sim e$ zastupljen je na relativno uskom području od Krivoga Puta u zaleđu Senja, zapadnim, podvelebitskim dijelom Like, od sjevernoga do južnoga dijela Velebita. Smješten je između govora s tipom radnog pridjeva na a , sa zapadne strane, i kombiniranog tipa $a \sim o$, s istočne. Potvrđen je u mjestima Krivi Put, Donje Pazarište, Gospić, Lovinac, od kojih u Krivome Putu, Gospiću i Lovincu dubletno s tipom na a .

5. tip – Završno je l u radnom pridjevu kod štokavskih govora u Hrvatskoj zabilježeno u svega nekoliko punktova. Osim već spomenutih mjesta Siče i Magića Mala (u njoj dubletno sa završnim o) na području slavonskoga dijalekta, tako je u Slunju, gdje supostoji s kombiniranim tipom $a \sim o$ te kod goranskih štokavaca u Sungeru i Mrkoplju – u potonjem dubletno s tipom na a . Govor Mrkoplja u dijelu se literature navodio i kao čakavski

(Hraste 1956: 466), a istraživač toga punkta za HJA (Šimunović) napominje kako je oblik na *l* tu noviji.

U okviru spomenutih pet tipova – tri osnovna (sa završnim *a*, *o* i *l*) i dva kombinirana (*a ~ o* i *a ~ e*) – ima govora u kojima se javljaju pojedinačni primjeri koji odstupaju od pravila. Većinom je riječ o pokojem glagolu s tematskim vokalom *e* u kojem je *el > e*, i to konkretno o glagolima *uze* ili *poče*. Osim u govorima s kombiniranim tipom *a ~ e* (Krivi Put, Gospić), u kojima bi se oni mogli protumačiti stezanjem *eje > e*, takvi su primjeri zabilježeni i u više drugih govora (Lički Osik, Karin, Badanj, Sinj, Aržano, Peroj), koji pripadaju ili tipu na *a* ili kombiniranom tipu *a ~ o*.

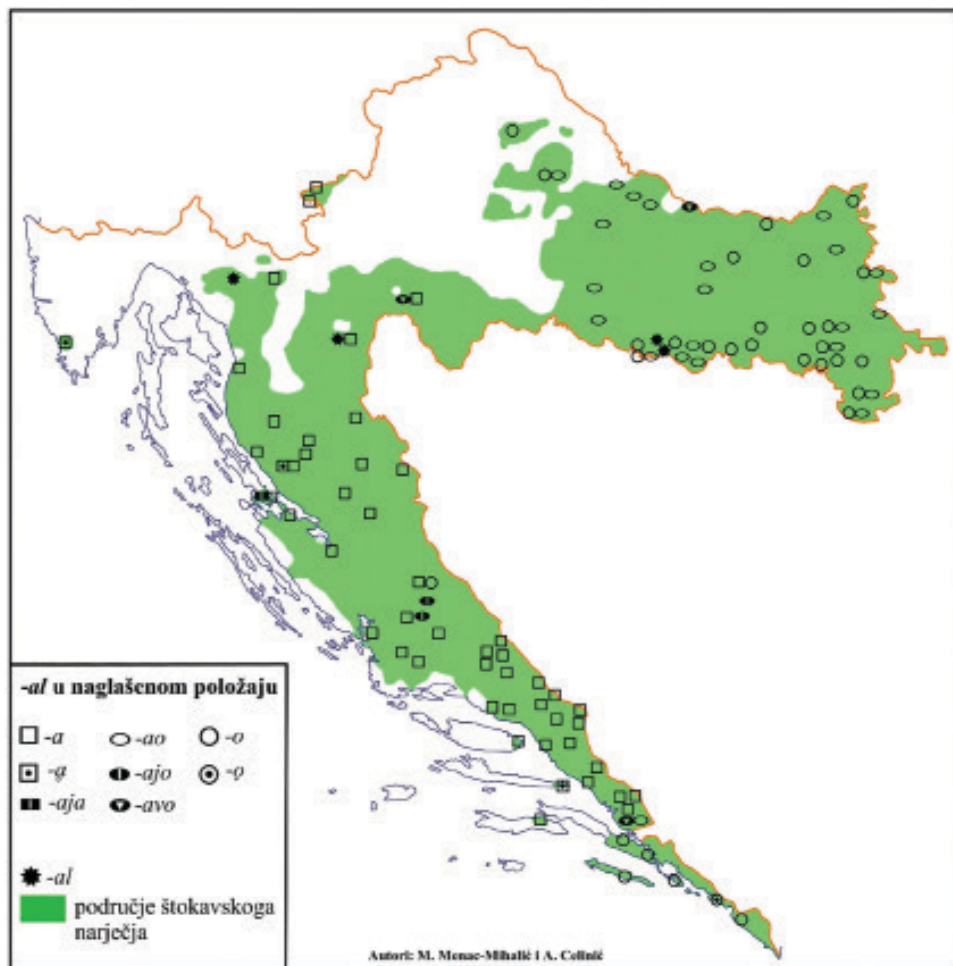
***

Na sljedećim trima kartama pokazujemo rezultate razvoja polaznog slijeda samoglasnik + *l* na završetku radnog pridjeva sg. m. u trima konkretnim slučajevima:

- *al* u naglašenom položaju (tip **dal*)
- *el* u naglašenom i nenaglašenom položaju (tip **uzel*)
- *rl* u naglašenom položaju (tip **trl*).

Za razliku od prve karte, na kojoj se pokazuje *završni fonem* radnog pridjeva, na ostalim se trima kartama pokazuje *rezultat razvoja slijeda dvaju završnih fonema* – završnoga *l* i samoglasnika koji mu je prethodio. Na taj se način podatci u tim trima kartama dijelom podudaraju s onima na prvoj karti, ali su dopunjeni informacijom o tipu odnosa završnoga *l* i prethodnog samoglasnika, koji su u većem broju govora tako prepleteni da ih nije moguće odijeliti. Na tim kartama na ovaj način pokazujemo suvremeno stanje, odnosno rezultate suodnosa tih dvaju polaznih fonema, bez namjere da utvrdimo koji su se razvojni procesi pri tome dogodili i kakav je bio njihov redosljed. Kako smo napomenule na početku, za sigurnije zaključke toga tipa smatramo da bi u analizu trebalo uključiti širi korpus podataka – kako arealno, tako i u pogledu same građe koja se za svaki pojedini punkt razmatra. Osim podatka o završnom fonemu, koji se ovdje donosi artikulacijski preciznije (zatvaranje vokala *o*, velarizacija vokala *a*), tri karte koje slijede pokazuju tako je li u konkretnim tipovima radnih pridjeva sg. m. riječ o jednovokalnim ili o dvovokalnim završetcima te je li među njih umetnut intervokalni sonant i koji. Za razliku od prve karte, koja je kombiniranog tipa s iscrtkanim plohama i znakovima, ostale su tri karte znakovne. Oblik simbola kojima su označeni dvovokalni završetci upućuje na drugi, krajnji vokal (npr. pravokutnik za *-aja*, oval za *-ao*, *-ajo*, *-avo*).

Karta 2 – Glagolski pridjev radni muškoga roda jednine na *-al* u naglašenom položaju

Karta 2: Završno *-al* u naglašenom položaju u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine

U skladu s tipovima tvorbe radnih pridjeva kako su prikazani na prvoj karti, polazi se slijed *-al* u naglašenom položaju (glagoli tipa **dal*, **pal*, **bral*) dao u sjevernijem dijelu Hrvatske (Slavonija, s iznimkom posavskih punktova Siče i dijelom Magića Male, Baranja i zapadni Srijem te na zapad u kajkavsko područje uvučeni štokavski govori) ili jednovokalni završetak *-o* ili dvovokalni završetak *-ao*, koji se u mnogim govorima javljaju kao dublete. Jednovokalni završetci na karti su označeni kvadratom ili krugom, a dvovokalni ovalnim znakom.

U južnijem dijelu Hrvatske, od krajnjeg juga do Neretve – s iznimkom Opuzena – te na dubrovačkim otocima, dolaze također radni pridjevi na *-o* (koje je u Dubrovniku zatvoreno: *o*), pri čemu je dvovokalni završetak, s intervokalom, zabilježen samo u Komazinima na području Slivna (*pavo, davo, brao*). Od Neretve na sjever, kako u priobalju, tako i u unutrašnjosti (Dalmacija, Lika) naglašeno *-al* dalo je u većini punktova *-a*. Od toga od istraženih punktova odudaraju Badanj s dubletnim *-a* i *-ajo* (*pal||pajo*), Siverić s *-ajo* (*dajo, pajo, stajo*) te Biskupija s dubletnim *-a* i *-o* (*da, kaziva||kazivo*). U skladu s fonološkim razvojem, to je *-a*, budući da je dugo, ponegdje velarizirano, npr. u Sućurju na Hvaru, Peroju u Istri (*dq, pq*). Među punktovima na *-a* osobito se ističe Dinjiška na Pagu s dvovokalnim završetkom *-aja* (*daja, paja, imaja*). Završno *-a* na sjever ide sve do Gorskoga kotara (Gomirje), Korduna (Slunj, dubletno s *-al*) i Banovine (Topusko, dubletno s *-avo*), a dolazi i kod žumberačkih štokavaca.

Zvjezdicom je označeno završno *l*, odnosno *-al* > *-al*, zabilježeno je u Sičama (*pal, dal*), Magića Mali (kod nekih glagola dubletno s *-o*), u Slunju (dubletno s *-a*) te u Mrkoplju. Umetanje intervokalnog sonanta *v* u završetak *-avo* potvrđeno je u trima međusobno udaljenim punktovima: u Sopju (Podravina) (*davo, pavo*), u Komazinima na lijevoj strani Neretve (u tom punktu samo u dijelu glagola) i u Topuskom (*-avo* dubletno s *-a*). Intervokalno *j* potvrđeno je u dvovokalnom završetku *-ajo* u Badnju i Siveriću, uz već spomenutu Dinjišku.

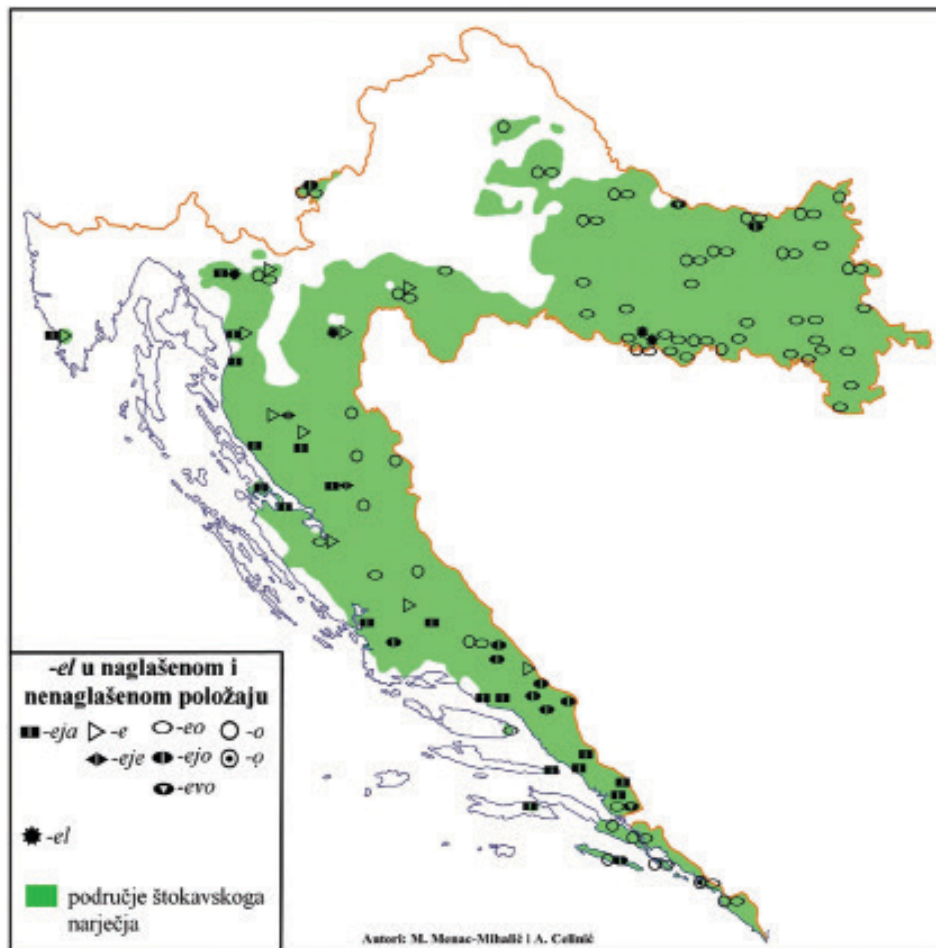
Karta 3 – Glagolski pridjev radni muškoga roda jednine na *-el* u naglašenom i nenaglašenom položaju

Radni pridjevi na *-el* (od **-el, *-el, *-el*, tipa **uzel, *počel*, potencijalno i **s(j)el, *ht(j)el, *jel* i sl.), ili barem nekoliko njih koji su u govoru učestaliji (**uzel, *počel*), u dijelu govora odudaraju od osnovnoga tipa tvorbe koji je prikazan na karti 1. Osim toga, pojava jednovokalnoga ili dvovokalnoga završetka u nekim punktovima ovisi o tome je li riječ o naglašenome ili o nenaglašenom slogu. Tako u dijelu punktova naglašeno **-el* redovito daje dvovokalni, a nenaglašeno može dati jednovokalni ili dvovokalni završetak.

Na području Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema te u štokavskim govorima uvučenima u kajkavsko područje *-el* je češće dalo *-eo* (Kutjevo *uzeo, počeo*), rjeđe *-o* koje u nekim govorima dolazi uz *-eo* (Šaptinovci *uzo, dono, počeo, seo*) ili *-ejo* (Podravski Podgajci *uzo, dono, počeo, sedeo, teo, sazrej||sazreo*).

Podjednako je i na krajnjem jugu Hrvatske, od Konavala do Neretve, s time što su na tom području dvostrukosti (*-o* i *-eo*) gotovo redovite. U Dubrovniku je zbog dužine jednovokalna varijanta zatvorenija: *-o* (*uzo, počeo*).

Od Neretve (s uključenim Opuzenom) na sjever dolaze većinom dvovokalni završeci na *-a* ili *-o*, u skladu s rasporedom pokazanim na karti 1; pri tome je kod obaju tipova radnih pridjeva često umetanje intervokalnoga *j* (*-eja, -ejo*). U takvom se terenskom rasporedu po ovome tipu glagola razlikuje srednjodalmatinski otočni štokavski govor Sumartina (sa završetkom *-eo*) od Sućurja (s *-eja*) (Sumartin *uzeo*, Sućuraj *uzeja*), koji se podudara s Račišćem na Korčuli (*vazeja*), pa i sa Dinjiškom na Pagu (*uzeja*).

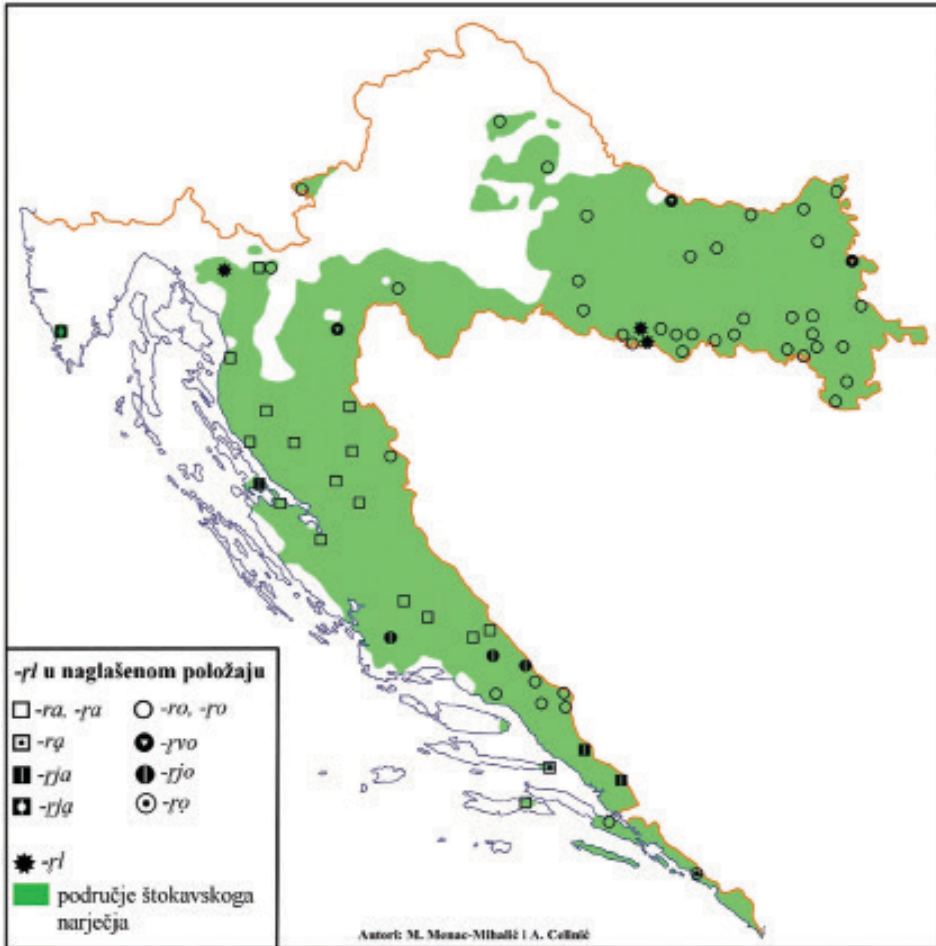
Karta 3: Završno -el u naglašenom i nenaglašenom položaju u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine

U Sićama i Magića Mali, kao i u Mrkoplju (dubletno s -eja) i Slunju (dubletno s -e) nastavak je -el (Siće, Magića Mala *uzel, donel, počel*).

Među ostalim se govovima mogu izdvojiti oni koji u ovom tipu radnoga pridjeva imaju završetak na -e, jednovokalni ili dvovokalni (-eje). Tako je -e potvrđeno u Aržanu, Badnju, Ličkom Osiku (u svim trima spomenutim punktovima *uze, poče*), Karinu (dubletno s -eo – *uze, poče, žeo*), Donjem Pazarištu (dubletno s -eje – *naje, poje, uzeje, doveje, popeje se*), Krivom Putu (dubletno s -eja – *poče, uzeja*), Peroju (dubletno s -eja – *uze, počeja*), Slunju (uz -el i -eo – *jel, zrel, uze, poče, čeo*) te Gomirju u Gorskom kotaru (*poče, uzo, jeo*) i Topuskom u Banovini (*uzolluze, počollpoče, sazreo*). Intervokalno je *v* u dvovokalnom završetku -evo potvrđeno u Sopju (*videvo, uzevo, sjevo, živevo, jevo*) i u

Komazinima (*poževo, ujevo, plevo, mevo* prema *uzeo, počeo*). Intervokalno je *j* u dvovokalnom završetku *-ejo* potvrđeno u dijelu punktova Dalmatinske zagore i u Žumberku.

Karta 4 – Glagolski pridjev radni muškoga roda jednine na *-rl* u naglašenom položaju

Karta 4: Završno *-rl* u naglašenom položaju u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine

Karta pokazuje rezultate razvoja polaznog slijeda *rl* u naglašenom položaju. Glagola koji idu u taj tip iznimno je malen broj, a u građi za jezične atlase od njih su relativno sustavno zabilježeni samo glagolski pridjevi **trǣ* od glagola **trti* i **vrl* od **vrći*. No, u dosta govora podatak izostaje jer imaju ili samo prefigurane oblike glagola (**satro*) ili drugu osnovu (**trati* umjesto **trti*, **vršiti* umjesto **vrći*). To je razlog zbog kojega se na ovoj

karti nalazi manje podataka nego na ostalima. Simbolima nisu odijeljeni govori u kojima je *r* zadržalo slogotvornost u dodiru s vokalom (nastalim od *-l*) od onih govora u kojima je *r* slogotvornost izgubilo i prenijelo je, zajedno s naglaskom, na završni vokal. Razlog je tomu što je slogotvornost u građi ponekad bilježena nepouzdana.

U Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu u ovom tipu glagola radni pridjev redovito završava na *-o* (*-roll-ŕo*) (Vukovar, Cerna, Babina Greda, Gradište, Ivankovo, Šaptinovci, Darda, Lipik *tŕo*, Podravski Podgajci, Trnava, Orubica, Batrina, Garčin, Štitar *tŕo*), s iznimkom Siča i Magića Male u kojima je, kao i u Mrkoplju, *-ŕl* (Siče, Magića Mala, Mrkopalj *tŕl*). Završno *-o* javlja se i na bjelovarskom području, kod kalničkih i žumberačkih štokavaca, u Topuskom (Banovina), Slunju (Kordun). U južnijem dijelu Hrvatske, uz krajnji jug (Dubrovnik – sa zatvorenim *o* – *tŕo*, Brijesta – *tŕo*), završno je *-o* zabilježeno na imočansko-lovreckom, omiškom i dijelu sinjskoga područja (Sebišina *tŕo*), u Perkoviću, a od ličkih govora u Boričevcu. Drugdje uglavnom dolaze oblici na *-a* – Čavoglave *vŕa*, Badanj *tra*, Lovinac *vŕa*, *tra* (u Sućurju i Peroju velarizirano). U nekim dalmatinskim govorima i kod tipa na završno *-a* i kod tipa na završno *-o* između slogotvornoga *r* i završnog vokala postoji sonant *j* (*-ŕjo* u Aržanu, Perkoviću, Jabuci – *vŕjo*, *tŕjo*; *-ŕja* u Vidu, Kotezima kraj Vrgorca, Dinjiški – *vŕja*, *tŕja*; *-ŕja* u Peroju – *tŕja*), a u nekoliko govora sjevernije Hrvatske sonant *v* ispred završnoga *o* (*-ŕvo* u Slunju, Sopju i Aljmašu – *tŕvo*). Nije zabilježen ni jedan primjer sa završnim *r*.

***

U ovom smo radu temi završnoga *l* u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine pristupile sinkronijski i geolingvistički, nudeći tipologiju suvremenog stanja neovisno o tumačenjima povijesnog razvoja. Smatramo, naime, da se pouzdane zaključke o razvoju, odnosno procesu (vokalizacija, otpadanje, sažimanje...) uglavnom ne može donijeti na temelju građe samo iz štokavskih govora, već da u razmatranje nužno treba uključiti cjelinu hrvatskoga jezika, odnosno i druga dva narječja, pogotovo čakavsko. Osim toga, za sigurnije zaključke vjerojatno će trebati razmotriti situaciju od punkta do punkta, uključujući pri tome podatke ne samo o završnome *l* u pridjevu radnom sg. m., nego i u drugim vrstama riječi (imenice, pridjevi) (**kotal*, **debel*), pa i u situacijama kad se *l* nalazi na završetku sloga u sredini riječi (**selski*, **zalva*, **palci*). Tek bi takvo, sveobuhvatno istraživanje dovelo do pouzdanijih zaključaka o razvoju i kronologiji promjena.

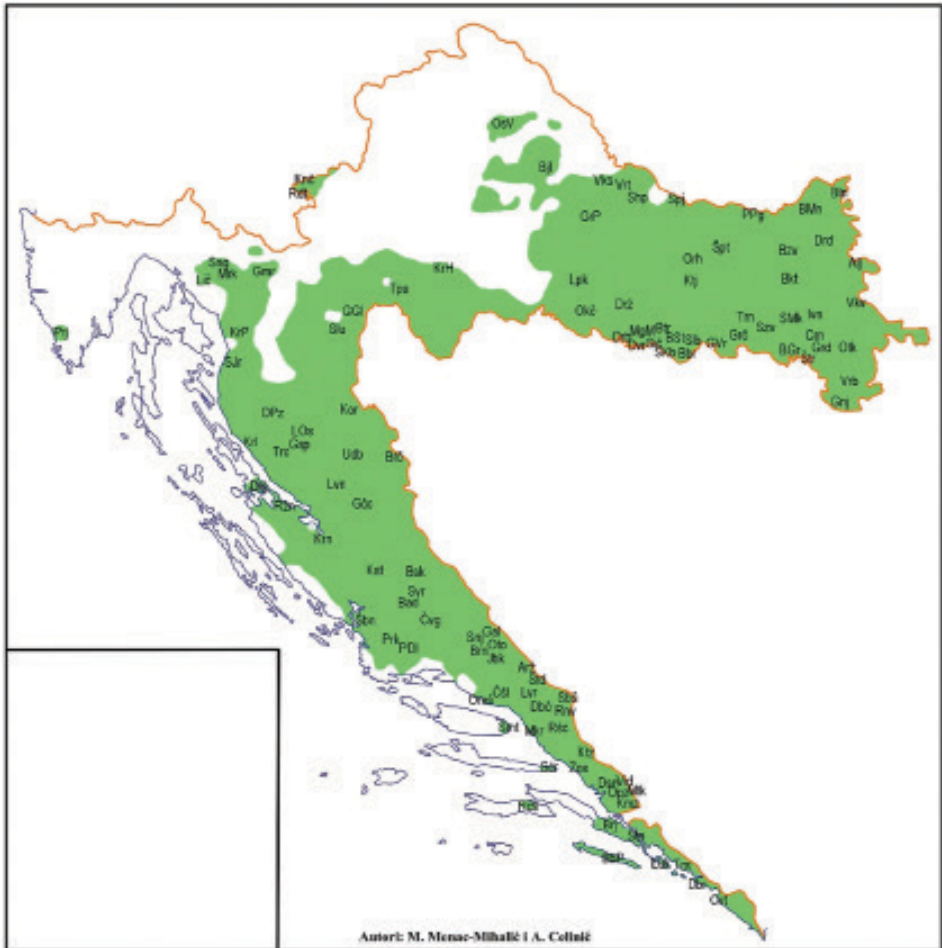
Problematika razvoja završnoga *l* u glagolskom obliku radnoga pridjeva muškoga roda jednine analizirana je u štokavskim organskim govorima unutar Hrvatske na temelju građe za jezične atlase (HJA, OLA), građe prikupljene u drugim istraživanjima te one objavljene u dijelu literature, u stotinjak punktova.

Donesene su četiri jezične karte. Na prvoj je karti uopćeno prikazano kako su terenski raspoređeni tipovi završetaka radnih pridjeva svih glagola koji su u polaznom sustavu završavali slijedom vokal + *l*. S obzirom na završni fonem radnoga pridjeva hrvatski su štokavski govori svrstani u osnovnu i kombiniranu skupinu. U osnovnoj su oni govori

u kojima radni pridjev sg. m. uvijek završava istim fonemom (*o*, *a*, *l*), bez obzira na krajnji vokal osnove. U kombiniranoj su skupini govori kojima radni pridjev sg. m. završava različitim vokalima (obično dvama) u ovisnosti o vokalu kojim završava glagolska osnova (završni vokali tipa *a* ~ *o* i završni vokali tipa *a* ~ *e*).

Na trima su kartama posebno razrađeni rezultati razvoja slijeda dvaju završnih fonema – *-al* u naglašenom položaju, *-el* u naglašenom i nenaglašenom položaju te *-rl* – i njihovo prostiranje. Pokazano je koji se tipovi završetaka radnih pridjeva u tim glagolima javljaju, je li riječ o jednovokalnim ili o dvovokalnim završetcima te postoji li u potonjima intervokal. Karte zorno pokazuju terenski raspored pojedinih tipova završetaka.

Ključne riječi: završno *l* u glagolskom obliku radnoga pridjeva muškog roda jednine, štokavski govori u Hrvatskoj, jezične karte.

Karta 5: Područje štokavskoga narječja u Hrvatskoj i analizirani punktovi

Kratice punktova

Dnj – Dinjiška; Dsn – Desne; GGl – Gornja Glina; Bzv – Bizovac; Bkt – Beketinci; Drd – Darda; Szv – Strizivojna; Alj – Aljmaš; Arž – Aržano; Bad – Badanj; BbP – Babino Polje; Bbr – Bebrina; BGr – Babina Greda; BjI – Bjelovar; BMn – Beli Manastir; Brč – Boričevac; Brj – Brijesta; Brn – Brnaze; Bsk – Biskupija; BSt – Brodski Stupnik; Btn – Batina; Btr – Batrina; Crn – Cerna; Cvt – Cavtat; Čšl – Čišla; Čvg – Čavoglave; Dbč – Dobrinče; Dbr – Dubrovnik; DPz – Donje Pazarište; Drž – Drežnik; Dvr – Davor; Gal – Gala; Gčc – Gračac; Gmr – Gomirje; Gnj – Gunja; Grč – Garčin; Grd – Gradište; GrP – Grubišno Polje; Gsp – Gospić; GVr – Gornja Vrba; IvN – Ivankovo; Jbk – Jabuka; Kmz – Komazini; Knč – Kunčani (Žumberak); Kor – Korenica; KrH – Križ Hrastovački; Krl – Karlobag; Krn – Karin; KrP – Krivi Put; Kst – Kistanje; Ktj – Kutjevo; Ktz – Kotezi; Lič – Lič; LOs – Lički Osik; Lpk – Lipik; Luk – Luka (Šipan); Lvn – Lovinac; Lvr – Lovreć; MgM – Magića Mala; Mkr – Makarska; Mrk – Mrkopalj; Mtk – Metković; Okč – Okučani; Omš – Omiš; Opz – Opuzen; Orb – Orubica; Orh – Orahovica; OsV – Osijek Vojkovački; Otk – Otok (kraj Vinkovaca); Oto – Otok (kraj Sinja); PDI – Primorski Dolac; PPg – Podravski Podgajci; Prj – Peroj; Prk – Perković; Rčš – Račišće; Rdt – Radatovići (Žumberak); Rnv – Runović; Ršć – Raščane; Ržn – Ražanac; Sbs – Sebišina; Sčr – Sućuraj; Shp – Suhopolje; Sič – Siče; SJr – Sveti Juraj; SKb – Slavonski Kobaš; Slb – Slobodnica; Slu – Slunj; SMK – Stari Mikanovci; Smt – Sumartin; Sng – Sunger; Snj – Sinj; Spj – Sopje; Std – Studenci; Stn – Ston; Svr – Siverić; Šbn – Šibenik; Špt – Šaptinovci; Štr – Štitar; Tps – Topusko; Trc – Trnovac; Trn – Trnava; Trs – Trsteno; Udb – Udbina; Vid – Vid (kraj Opuzena); Vks – Vukosavljevica; Vkv – Vukovar; Vrb – Vrbanja; Vrt – Virovitica; Zos – Zaostrog

Izbor iz literature

- Babić, Ivan (2008), *Studenački rječnik*, Studenci
- Brozović, Dalibor (1997), "Narječja hrvatskoga jezika", *Hrvatski leksikon 2*, Leksikografski zavod MK, Zagreb, 155–156.
- Crnić Novosel, Mirjana (2016), "Govor Liča". *Rasprave, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 42/2, Zagreb, 333–352.
- Čilaš Šimpraga, Ankica (2007), "Govor Krivoga Puta kod Senja", *Fluminensia*, god. 19, br. 1, 57–74.
- Čilaš Šimpraga, Ankica (2010), "Ikavski štokavski govori između rijeke Krke i Neretve", u: A. Celinčić, I. Kurtović Budja, A. Čilaš Šimpraga, Ž. Jozić (ur.) *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*, Književni krug Split – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Split – Zagreb
- Halilović, Senahid (1996) "Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke", *Bosansko-hercegovački dijalektološki zbornik*, VII, Institut za jezik, Sarajevo
- Hraste, Mate (1956), "Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1, Zagreb, 387–479.
- Klaić, Adolf Bratoljub (2007), *Bizovačko narječje*, Matica hrvatska, Ogranak Bizovac, Bizovac
- Lončarić, Mijo (1996), *Kajkavsko narječje*, Zagreb

- Lukežić, Iva (2008), "Mrkopaljski govor", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 14, Zagreb, 293–324.
- Lukežić, Iva (2012), *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Rijeka
- Lukežić, Iva (2015), *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Zagreb – Rijeka – Čavle
- Menac-Mihalić, Mira (2005), *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj (S Rječnikom frazema i Značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema)*, Zagreb
- Moguš, Milan (1977), *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb
- Moguš, Milan (1978), "Pogled na današnji jurjevački govor", *Filologija*, 8, Zagreb, 227–232.
- Rešetar, Milan (1907), *Der Štokavische Dialekt*, (Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung; 4), Wien
- Rešetar, Milan (2010), *Štokavski dijalekat*, Podgorica
- Vranić, Silvana, Crnić, Mirjana (2008), "Iz fonologije govora Mrkoplja", *Čakavska rič*, XXXVI, br. 1–2, Književni krug Split, Split, 119–131.
- Vukša Nahod, Perina (2014), "O slivanjskome području i o slivanjskim govorima", u: Šešelj, Stjepan (ur.) *Petar Tutavac Bilić: hrvatski publicist, književnik, jezikoslovac i prevoditelj*, Nerevanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Južnohrvatski ogranak DHK, Hrvatska kulturna zaklada, Općina Slivno, Matica hrvatska Neum, Hrvatsko slovo, Zagreb, 13–27.

Rukopisna građa

Upitnici za Hrvatski jezični atlas

Upitnici za Općeslavenski lingvistički atlas

Baza podataka seminarskih radova studenata Kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu: Tihana Klajzner 2013: Beketinci; Dijana Čakarić 2000: Drežnik; Luka Velić 2014: Knin i okolica; Antonia Tomić 2008: Siverić; Ivana Dražić 2013: Slavonski Kobaš; Koraljka Roje 2004: Suhopolje; Lidija Rozalija Škrinjarić 2003: Suhopolje

Crnić Novosel, Mirjana (2015), *Štokavski ikavski govori u Gorskom kotaru (fonološki i morfološki aspekt)*, doktorat, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka

Sikirica, Miroslav (2017), *Morfologija govora Jabuke*, Završni rad Preddiplomskog sveučilišnog studija hrvatskog jezika i književnosti Odjela za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Filozofski fakultet, Odsjek za hrvatski jezik i književnost, Zadar

VI.

Bosanski, hrvatski i srpski
jezik u svijetu: Lektorati
i status na odsjecima za
slavistiku

Vesna Požgaj Hadži i Tatjana Balažić Bulc: Hrvatski, srpski i bosanski jezik na stranim sveučilištima: nekad i danas, a ubuduće?

Uzimajući u obzir dugogodišnje lektorsko iskustvo i gostovanja na mnogim slavistikama u svijetu, u radu je riječ, prije svega, o lektoratima hrvatskoga jezika i književnosti na stranim sveučilištima, ali se osvrćemo i na lektorate srpskoga, bosanskoga te slovenskog jezika. Budući da su se slavističke paradigme vremenom mijenjale, te su promjene utjecale i na status pojedinih lektorata. Prvo se predstavljaju lektorati “jugoslavenskih jezika” na stranim slavistikama u doba Jugoslavije. Na većini je slavistika centralno mjesto zauzimala rusistika oko koje su se nizali ostali slavenski jezici, književnosti i kulture, među kojima i lektorati srpskohrvatskoga, slovenskog i makedonskog jezika. Burne društveno-političke promjene 1990-ih godina na tlu Jugoslavije utjecale su i na status i na reorganizaciju pojedinih lektorata na stranim slavistikama.

Danas se može govoriti o novoj, još nedefiniranoj slavističkoj paradigmi koju obilježava zatvaranje slavističkih katedri i nezainteresiranost za poučavanje malih slavenskih jezika. Zato u promociji i afirmaciji bilo kojeg jezika, književnosti i kulture na stranim sveučilištima veliku ulogu imaju lektori koji se stalno moraju stručno usavršavati. Usprkos činjenici da neki lektorati imaju uhodanu tradiciju (npr. hrvatski), u vezi s njima još uvijek ima niz problema. Zaključuje se da, za razliku od slovenskoga jezika, dugoročna sustavna strategija promocije hrvatskoga, srpskog i bosanskog jezika u svijetu ne postoji i da bi ona trebala biti jedan od prioriteta jezične politike svake od država.

Ključne riječi: slavistika, lektorati hrvatskog jezika, lektorati srpskog jezika, lektorati bosanskog jezika, jezična politika.

Croatian, Serbian, and Bosnian at Foreign Universities: the Past, the Present – and the Future?

Taking into consideration many years of experience as a foreign language instructor and a visiting lecturer at numerous Slavic Studies in the world, the paper primarily focuses on departments of Croatian language, literature, and culture at foreign universities, but also

looks at departments of Serbian, Bosnian, and Slovenian. Given that Slavic paradigms have changed over time, these changes have affected the status of certain departments. We first present the departments of “Yugoslavian languages” at foreign Slavic Studies in former Yugoslavia. At most Slavic Studies, Russian Studies occupied the central position, followed by other Slavic languages, literatures, and cultures, among which were departments of Serbo-Croatian, Slovenian, and Macedonian. Tumultuous social and political changes of the 1990s in former Yugoslavia affected the status and the reorganisation of certain departments at foreign Slavic Studies.

At the threshold of the millennium, we could talk about a new, as yet undefined Slavic paradigm that is characterised by the closing of Slavic departments and disinterestedness in teaching small Slavic languages. Therefore, in the promotion and affirmation of any language, literature, and culture at foreign universities, foreign language instructors have an important role, and they need to engage in permanent professional development. In spite of the fact that some departments have an established tradition (for example, Croatian and Slovenian), there are still a number of problems related to these departments. The conclusion is that, except for Slovenian, there is no long-term strategy for promoting Croatian, Serbian, and Bosnian in the world, and that should be one of the priorities of language policy in each of the countries.

Keywords: Slavistic Studies, Departments of Croatian language, Departments of Serbian language, Departments of Bosnian language, language policy.

1. Uvod

Lektorat je integralni dio studija određenog jezika, književnosti i kulture, najčešće u okviru slavističkih katedara i/ili instituta na stranim sveučilištima. Pritom moramo voditi računa da različite zemlje imaju različite koncepte studija i različite slavističke tradicije (u nekima postoje samostalni studiji jezika, književnosti i kulture, u nekima katedre, u nekima lektorati, u nekima tečajevi i sl.). Kada je riječ o lektoratima jezika na stranim sveučilištima o kojima govorimo u ovome radu, na njihov su status ostavile traga promijenjene društveno-političke okolnosti 1990-ih godina na srednjojužnoslavenskom području, a naročito kriza humanističkih znanosti posljednjih desetljeća. Cilj je rada predstaviti lektorate hrvatskoga, srpskog i bosanskog jezika na stranim sveučilištima uzimajući u obzir ne samo dostupnu literaturu, nego i naša, ukupno 30-godišnja lektorska iskustva te brojna gostovanja na evropskim, azijskim i američkim sveučilištima. Najprije predstavljamo kratku povijest lektorata od Drugog svjetskog rata do danas govoreći o različitim slavističkim paradigmama koje su se vremenom mijenjale. Slijedi prikaz lektorata hrvatskoga, srpskog i bosanskog jezika na stranim sveučilištima i na kraju model dobre prakse u kojem ukratko predstavljamo lektorate slovenskoga jezika, literature i kulture.

2. Kratka povijest lektorata

Govoreći o kroatistici izvan granica hrvatskoga jezičnog i etničkog prostora, Marko Samardžija (2008) govori o tri slavističke paradigme. U prvoj slavističkoj paradigmi (od kraja 19. st. do kraja Drugog svjetskog rata) jezgreni dio proučavanja bila je djelatnost Ćirila i Metoda, (staro)crkvenoslavenski jezik i paleoslavističke teme, dok su živi slavenski jezici bili u drugome planu i proučavali se u sklopu poredbenoslavističkih tema. Nakon Prvog svjetskog rata šire se slavistički studiji i zanimanje za jezike i književnosti južnih Slavena; slavistika dobiva na važnosti; spomenimo samo praški lingvistički krug i prva dva slavistička kongresa u Pragu 1929. i Warszawi 1934. (detaljnije u Samardžija 2008: 134–135). U drugoj slavističkoj paradigmi (nakon Drugog svjetskog rata do 1991), paleoslavistiku je “zamijenila rusistika oko koje su ‘slagani’ ostali slavenski jezici i književnosti” (Samardžija 2008: 135), a o trećoj slavističkoj paradigmi govori se od 1991. do danas. Za našu temu važno je razdoblje druge i treće slavističke paradigme kojima dodajemo i četvrtu slavističku paradigmu.

2.1. Druga slavistička paradigma: nakon Drugog svjetskog rata do 1991.

Kao što smo rekli, nakon Drugog svjetskog rata rusistika postaje dominantnom studijskom grupom, i to ne samo u slavenskim zemljama koje u pravilu imaju veće i razgranatije slavističke institute i samostalne studije pojedinih slavenskih jezika i kultura, već i u neslavenskim zemljama u kojima prevladava rusistika, a ostali su slavenski jezici, književnosti i kulture zastupljeni djelomično, nepotpuno ili čak marginalno (Požgaj Hadži i dr. 2007). Razlozi za tu promjenu leže u izvanjezičnim, prije svega političkim razlozima i blokovskoj podjeli svijeta na Istok i Zapad, gdje ruski jezik postaje antipod engleskome jeziku (Samardžija 2008: 135). Zato u to vrijeme zapadnoevropske zemlje i SAD razvijaju studije slavenskih jezika, i to ne iz ljubavi prema slavenskim jezicima već “da Zapad ima dojam da kontrolira Istok” (Nikolić 2013: 29).

Ubrzo nakon Drugog svjetskog rata u tadašnjoj Jugoslaviji počeli su se organizirati ljetni slavistički seminari za strane slaviste koje je zanimala jugoslavistička (slovenistička, kroatistička, serbistička i makedonistička) problematika. Tako je 1950. utemeljen jedinstveni jugoslavenski *Seminar za strane slaviste* čija je organizacija povjerena Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na čelu s uglednim hrvatskim jezikoslovcima (od 1950. do 1970. voditelji su bili Antun Barac, Mate Hraste i Ivo Frangeš). Upravo je taj seminar poslužio kao model kasnije osnovanim seminarima. Zbog nezadovoljstva saveznim seminarima, od sredine 1960-ih počeli su se organizirati nacionalni seminari: prvi je bio *Seminar slovenskog jezika, literature i kulture* 1965,¹ zatim 1968. *Seminar za makedonskiot jazik, literatura i kultura*, godine 1971. *Međunarodni slavistički centar Socijalističke Republike Srbije te Zagrebačka slavistička škola* (osnovana 1970, ali je zbog

¹ O sjećanjima na prve seminare može se pročitati u jubilarnim zbornicima *Seminara slovenskog jezika, literature i kulture* povodom 40. (2004) i 50. obljetnice (2014) (v. <http://centerslo.si/seminar-sjlk/zborniki-ssjlk/>) te pogledati na filmu (<http://centerslo.si/seminar-sjlk/#film>, pristupljeno 29. 6. 2017).

financijskih i organizacijskih problema započela radom 1972) kojoj je u toj “podjeli posla” pripalo da predstavlja hrvatsku kulturu, prvenstveno hrvatski jezik i književnost.² Navedeni seminari postali su uobičajen način učenja pojedinih jezika, književnosti i kultura za koje su strani slavisti dobivali stipendije. Osim stipendija za spomenute seminare u bilateralne ugovore o kulturnoj, prosvjetnoj i znanstvenoj suradnji među pojedinim državama nalazile su se i odredbe o lektoratima i lektorima “jugoslavenskih jezika” na stranim sveučilištima (Samardžija 2008: 135), dakle hrvatskosrpskoga odnosno srpskohrvatskog, slovenskog i makedonskog jezika. Dok su lektorati slovenskog i makedonskog jezika bili organizirani samostalno, lektorati hrvatskosrpskoga funkcionirali su po određenom “ključu”. Tako je u Hrvatskoj o njima brinula Komisija za lektorate na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu koja je svoje prijedloge slala u Saveznu komisiju za kulturne veze s inozemstvom u Beogradu. Pritom su postojala nenapisana pravila “raspodjele” lektorata prema kojima je npr. Zagreb slao lektora u tadašnji Lenjinograd, Beograd u Moskvu, Sarajevo u Kijev itd. Treba spomenuti to da su do 1990. godine, osim službenih i dominantnih konvencijskih lektorata koji proizlaze iz ugovora o kulturnoj, prosvjetnoj i znanstvenoj suradnji između Hrvatske i drugih zemalja, postojale još tri vrste lektorata: a) oni koji nisu bili vezani uz jugoslavenske ustanove, a vodili su ih hrvatski građani ili ljudi porijeklom iz Hrvatske te Bosne i Hercegovine, b) lektorati na temelju stvarnog ili “prešutnog” dogovora između hrvatske i strane visokoškolske ustanove kamo su odlazili gosti-lektori te c) lektorati (katedre i samostalni studij) koje su organizirali hrvatski iseljenici i emigranti (Samardžija 2008: 135–136).

Osim nacionalnih seminara slovenskoga i makedonskoga jezika postojali su i lektorati tih jezika na stranim sveučilištima, ali oni su, u usporedbi s lektoratima hrvatskosrpskog jezika, zauzimali marginalnu ulogu (ne zaboravimo da je hrvatskosrpski jezik bio prestižnim u Jugoslaviji i glavno sredstvo komunikacije ne samo u njoj nego i izvan njezinih granica). Što se lektorata slovenskoga jezika tiče, od 1970-ih godina o njima kontinuirano vodi brigu Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani i tadašnja Komisija za afirmaciju slovenskoga na neslovenskim sveučilištima – ta sustavna briga utjecala je na veliku promjenu u trećoj slavističkoj paradigmi kada se situacija stubokom promijenila. Danas zasigurno možemo reći da jedino lektorati slovenskog jezika, književnosti i kulture vode sustavnu jezičnu politiku.

2.2. Treća slavistička paradigma: devedesete godine 20. st. i reorganizacija lektorata

Politička i sociolingvistička previranja 1990-ih godina na srednjojužnoslavenskom prostoru odrazila su se i na reorganizaciju “jugoslavenskih lektorata” i afirmaciju nacionalnih lektorata hrvatskoga i srpskoga jezika, uz već postojeće lektorate slovenskog i makedonskog jezika. Što se tiče nekadašnjih lektorata srpskohrvatskog jezika, i hrvatska i srpska

² Sažeto prema Stjepan Damjanović i Evelina Rudan, *Trideset seminara Zagrebačke slavističke škole (1972–2001)*, <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1432&naslov=trideset-seminara-zagrebacke-slavisticke-skole-19722001> (pristupljeno 27. 8. 2017).

strana bila je zainteresirana za njihovo “preuzimanje” s drukčijim statusom i imenom na katedrama i/ili institutima stranih sveučilišta. U uređenju toga pitanja sudjelovale su nadležne institucije novonastalih država, konkretnije u Hrvatskoj je u okviru tadašnjega Ministarstva prosvjete, kulture i športa (danas Ministarstva obrazovanja i znanosti, dalje u tekstu Ministarstvo), *ad hoc* osnovan Odbor za lektorate koji je prve lektore uputio na četiri sveučilišta i visoka učilišta u Republici Mađarskoj. Odlazak hrvatskih lektorica i lektora na strana sveučilišta zavisio je od potpisivanja bilateralnih ugovora o kulturnoj, prosvjetnoj i znanstvenoj suradnji s drugim državama (Samardžija 2008).³ Ministarstvo od 1994. i službeno brine o lektoratima hrvatskoga jezika i književnosti na stranim visokim učilištima i tada je, kao što piše Samardžija (2008: 136-137), “napravljena prva ‘inventura’ pitanja i problema u vezi s hrvatskim lektoratima u inozemstvu”. Najosjetljiviji je problem bio kako “objasniti ‘drugoj strani’ da lektorice i lektori hrvatskoga ne mogu preuzimati obaveze koje su nekada imali jugoslavenski konvencijski lektori čije su obaveze znatnim dijelom bile dimenzionirane državnim okvirom i ‘jugoslavističkim’ opsegom studija” (Samardžija 2008: 136). Kod nekih je sveučilišta to bilo izuzetno lako i hrvatski su lektori prihvaćeni paralelno sa srpskima (npr. poljska sveučilišta), kod drugih izuzetno teško (npr. francuska ili njemačka sveučilišta), negdje su lektorati ostali u sklopu studija bosanskoga, hrvatskog i srpskog (npr. Sveučilište u Grazu), a negdje pod službenim imenom kao *serbo-croato* (talijanska sveučilišta, v. Ferluga Petronio 2002: 105). Drugi problemi, neki od njih aktualni su i danas, bili su manje osjetljivi i odnosili su se na opskrbu lektorata odgovarajućom literaturom, poticanjem odlaska na “neatraktivne lektorate” (za koje i danas hrvatski lektori dobivaju devizni mjesečni dodatak, imaju osiguran smještaj itd.), povećanje broja lektorata, godišnja stručna savjetovanja za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, profesionalizaciju lektorskoga zanimanja, osnivanje centra za hrvatski jezik kao strani/drugi itd. (Samardžija 2008, Pasini 2008, Požgaj Hadži i dr. 2007). Govoreći o trećoj slavističkoj paradigmi, Samardžija (2008: 138) zaključuje da je ona neartikulirana, što ima za posljedicu zatvaranje studija malih jezika, kao neatraktivnih i nekonkurentnih, čak i u zemljama s jakom slavističkom tradicijom (npr. Njemačkoj). Čini nam se da je danas u vezi s tim situacija puno gora i da možemo govoriti o novoj, četvrtoj slavističkoj paradigmi, koju dodajemo Samardžijinoj podjeli.

2.3. Četvrta slavistička paradigma: kriza slavistike

Nažalost, mnogima još uvijek nije jasno da slavistike kakva je nekad bila odavno više nema. Današnja se slavistika našla “u ćorsokaku”, i kod nas, i u svijetu i, bez strategije proučavanja i poučavanja slavenskih jezika, književnosti i kultura. Činjenica je da se potražnja za studijem slavistike, pa tako i južnoslavenskih jezika posljednjih desetljeća smanjila i još se smanjuje. Razloga za to ima više, spomenimo samo neke od njih. Globa-

³ Prema riječima lektorice koja već 25 godina radi na jednom od poljskih sveučilišta, a bila je prije 1990-te lektorica srpskohrvatskoga jezika poslana iz Beograda, Hrvatska je vrlo brzo krenula u organiziranu promociju svojih lektorata nudeći literaturu za lektorate, studentima stipendije za ljetne škole itd. (Anketa, privatni arhiv).

lizacijski procesi odrazili su se i na slavistiku jer je ona (kao i druge humanističke znanosti) zapala pod pritisak samoopravdanja, a ona jednostavno ne može funkcionirati na gospodarskom načelu. Reorganizacijama studija posljednjih desetljeća smanjen je broj slavistika (npr. u Njemačkoj), također je smanjen i broj profesora (njihovim odlaskom u mirovinu studiji se često gase, za mlade se ne otvaraju nova mjesta itd.), a smanjena su i financijska sredstva. Nadalje, smanjuje se broj studenata i njihov interes za slavistiku – jedan od razloga može biti i nejasno definirane mogućnosti njihova zaposlenja na tržištu rada. Slažemo se s Erdman-Pandžić (2001: 102) koja, opisujući situaciju na njemačkim sveučilištima, upozorava da je riječ o lančanoj reakciji “koja ide od oskudnog prestiža⁴ slavenskih kultura preko slabe potražnje na tržištu rada, lošeg personalnog i materijalnog ustroja instituta do slabe potražnje studenata”.⁵ Začuđuje činjenica da se o tom problemu, nažalost, još nije počelo ozbiljno raspravljati. Štoviše, to nije bila ni tema međunarodnoga slavističkog kongresa u Minsku 2013. godine (osim u kuloarima), dakle institucije koja je zamišljena kao “kohezivna snaga slavistike” (Nikolić 2013: 29).⁶ Nadajmo se da će biti temom sljedećega kongresa koji će se održati 2018. u Beogradu.

3. Lektorati jezika na stranim slavistikama

3.1. Hrvatski jezik

Lektorati hrvatskoga jezika i književnosti na stranim visokim učilištima – kako ih službeno nazivaju na stranici hrvatskoga Ministarstva, mogu biti: a) konvencijski lektorati koji proizlaze iz ugovora o kulturnoj suradnji između Republike Hrvatske i drugih zemalja; b) lektorati hrvatskoga jezika koji nisu u nadležnosti Ministarstva, ali ih vode hrvatski građani ili ljudi porijeklom Hrvati; c) lektorati za koje Hrvatska misli da su od strateške važnosti, pa ih ona u cijelosti novčano pokriva, npr. katedre hrvatskoga jezika, književnosti i kulture koje je osnovalo hrvatsko iseljeničtvo u Australiji početkom 1980-ih godina, a u Kanadi nešto kasnije i d) cjeloviti studiji hrvatskoga jezika i književnosti (Samardžija 2001).⁷

⁴ Za razliku od situacije u Njemačkoj, u Mađarskoj je južna slavistika, konkretnije kroatistika, dobila na prestižu, što se odražava u većem zanimanju za učenje hrvatskoga jezika (Barić 2002: 100).

⁵ Na problem masovnoga zatvaranja slavistika, gubljenja studenata, rezanja troškova, nejasnog profila za pošljavanja upozoravaju i hrvatski lektori na različitim sveučilištima, npr. Sveučilište u Grazu, Sveučilišni koledž u Londonu itd. (v. Požgaj Hadži 2017).

⁶ Zato treba pohvaliti Klub studenata južne slavistike A-302 koji u listopadu 2015. organizirao II. međunarodnu studentsku konferenciju: *Jučer, danas, sutra – slavistika* tematizirajući položaj slavistike i njezinu budućnost, a prije svega mogućnosti populariziranja slavistike i međusobnu suradnju slavenskih zemalja (v. <http://a-302.ffzg.hr/>, pristupljeno 29. 6. 2017).

⁷ Dinka Pasini (2008) navodi drukčiju podjelu: pod ingerencijom i uz potporu tadašnjega Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa (MZOŠ) jesu: lektorati klasičnoga tipa (22), katedre s lektoratom (9), Centar za hrvatske studije (2), Institut za prevodjenje (1), tečajevi (2). Jednoj trećini pripadaju lektorati u skrbi MZOŠ, a dvije trećine lektorata nisu pod njegovom ingerencijom.

Hrvatsko Ministarstvo⁸ trenutno brine o 30 službenih razmjenskih lektorata te 4 centra za hrvatske studije u Australiji i Kanadi koje sufinancira. Osim navedenih lektorata i centara koji u 21 zemlji obuhvaćaju više od 2.000 studenata, Ministarstvo u cijelosti ili djelomično podupire još 40-tak samostalnih lektorata koji nisu u njegovoj nadležnosti. S obzirom na broj govornika hrvatskoga jezika, ne možemo reći da zanimanje za hrvatski jezik ne postoji. Problem na koji upozorava i Samardžija (2008) jest nejednakomjerna raspoređenost pojedinih lektorata hrvatskoga: izuzetna gustoća npr. u Poljskoj i Francuskoj, a s druge strane velike bjeline, npr. nijedan lektorat u Njemačkoj.⁹ S obzirom na probleme s kojima se susreću slavistike u svijetu, danas je aktualno nekoliko pitanja (čak i za izuzetno dobro organizirane lektorate kao što su lektorati slovenskoga): a) kako zadržati postojeće lektorate, b) kako motivirati studente za studij npr. hrvatskoga, a ne nekog drugog južnoslavenskog jezika, c) kako sustavno pripremati lektore za odlazak na strana sveučilišta (uključujući i godišnja usavršavanja lektora), d) kako sustavno pratiti stanje pojedinih lektorata na stranim sveučilištima itd.

Što se tiče hrvatskoga jezika kao stranog, posljednjih desetljeća puno je napravljeno (objavljene su monografije, počevši od prve 2005. o ovladanju hrvatskim kao inim jezikom, v. Jelaska i sur. 2005),¹⁰ različiti udžbenici i priručnici, od 2006. izlazi časopis *Lahor* za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik, pokrenuti su skupovi *Hrvatski kao drugi i strani jezik – HIDIS*, različiti projekti (npr. *Materinski i inojezični hrvatski i strani jezik*, voditeljica Zrinka Jelaska), održani okrugli stolovi, uz *Croaticum* pokrenut je i Centar za hrvatske studije pri Filozofskom fakultetu u Splitu te Riječka kroatistička škola itd.). Bez obzira na to smatramo da još uvijek postoje otvoreni problemi koje treba što prije riješiti, a odnose se na: a) profesionalizaciju lektorskoga zanimanja (onako kako je to napravila Slovenija¹¹ i što predlažu neki od lektora hrvatskoga jezika, v. Požgaj Hadži 2017), b) strategije promocije lektorata hrvatskog jezika, književnosti i kulture, c) osmišljenu strategiju pripreme za odlazak na lektorat i stručnoga usavršavanja lektora, d) osnivanje središnje institucije koja bi brinula o različitim programima koji se tiču hrvatskog jezika kao stranog/drugog, što smo već predložili sredinom 1990-ih godina. I konačno, osmisliti dugoročnu nacionalnu strategiju promicanja hrvatskoga jezika, književnosti i kulture na stranim sveučilištima. Nažalost i danas moramo konstatirati da sustavna jezična politika Republike Hrvatske ne postoji. Slažemo se s Kovačecom (2006: 95) da nijedna hrvatska vlast, osim pukih deklaracija, nije ponudila sustavnu koncepciju jezične politike ni hrvatskoga kao prvog, ni hrvatskoga kao drugog, ni hrvatskoga kao

⁸ V. <https://mzo.hr/hr/rubrike/lektorati> (pristupljeno 1. 7. 2017).

⁹ V. popis lektorata hrvatskoga jezika i književnosti na stranim sveučilištima za 2016/17. https://mzo.hr/sites/default/files/dokumenti/2017/01/adrese_lektorati_2016-2017_17_1_2017-web.pdf (pristupljeno 1. 7. 2017).

¹⁰ V. i druge monografije: Požgaj Hadži i sur. 2007, Cvikić 2016.

¹¹ Lektori slovenskog jezika zaposleni su na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani i oni, prema potrebama, 'rotiraju' od jednoga do drugoga lektorata i imaju takoreći 'diplomatski' status (u usporedbi s lektoratima hrvatskoga, a naročito srpskoga jezika). Za razliku od slovenskih lektora, hrvatski su lektori zaposleni na hrvatskome Ministarstvu na određeno vrijeme (mandat im traje 3 godine, s produženjem maksimalno za 1 godinu); nakon toga moraju boraviti u Hrvatskoj najmanje 1 godinu i tek se onda, ako žele, prijaviti na novi lektorat.

stranog jezika, što svakako otežava i promociju hrvatskoga jezika, književnosti i kulture na stranim sveučilištima (pitamo se možemo li uopće govoriti o bilo kakvoj sustavnoj hrvatskoj jezičnoj politici?). Zato se zaista ne možemo složiti s prvom rečenicom kojom se predstavljaju lektorati na stranici hrvatskoga Ministarstva koja glasi: "Afirmacija hrvatskoga jezika, književnosti i kulture jedan je od prioriteta hrvatske politike."¹² Smatramo da hrvatski kao ini jezik, njegova književnost i kultura nisu postali niti dijelom hrvatske jezične politike, a kamoli njezinim prioritetom.

3.2. Srpski jezik

Slično kao i lektorati hrvatskoga jezika, lektorati srpskog jezika organizirani su danas na nekoliko načina: a) konvencijski lektorati na osnovi ugovora između različitih nadležnih institucija Republike Srbije i drugih država, b) lektorska nastava srpskoga u sklopu slavističkih ili drugih humanističkih studija koja je u nadležnosti stranih slavistika/instituta i oni biraju nastavnički kadar, c) studijska nastava najčešće u sklopu slavistika pojedinih država koju vode državljani te zemlje i biraju se prema internim pravilima tog sveučilišta (Krajišnik 2014: 221–222). Trenutno brigu o lektoratima vode različite institucije (npr. Ministarstvo prosvete, nauka i tehnološkog razvoja Republike Srbije, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu i Narodna biblioteka Srbije), među kojima nema adekvatne komunikacije, što ćemo pokazati u nastavku rada.

O aktualnoj situaciji u vezi s lektoratima srpskog jezika na stranim sveučilištima rječito govori ovih nekoliko naslova koji su bili izbačeni u Googlu pod natuknicom "lektorati srpskog jezika" (pristupljeno 4. 7. 2017): *Lektorati srpskog jezika izumiru; Zbog nemara države gase se lektorati srpskog jezika, Zabrinjavajuće stanje naših lektorata: Nemar gasi srpski jezik; Srpski jezik nestaje sa univerziteta širom sveta, gubimo katedru po semesteru; Ugroženi lektorati za srpski jezik na univerzitetima u inostranstvu; Gase se lektorati: Umesto srpskog uči se hrvatski; Srpski se uči u 12 gradova Evrope* itd. Pišući o lektoratima srpskog jezika, Vesna Krajišnik (2014: 219) navodi da je naišla na nepremostive poteškoće, jer nijedna srpska državna institucija nema cjelovitih podataka ni o njihovom broju, ni o distribuciji lektorata. Koristeći se dostupnim podacima (Banauh-Bjelanović 2007), prije svega rezultatima dobivenim u sklopu projekta Tempus Reflex,¹³ autorica je došla do podatka da su lektorati srpskog jezika u nadležnosti Republike Srbije 2000. bili u 14 država, a 2013. samo u 9 država. Prema riječima Sonje Hornjak,¹⁴ sudionice projekta Reflex, kao samostalni studijski program srpski jezik se danas izučava u samo 12 gradova u Evropi. S druge strane broj lektorata jedino je povećan u SAD-u, i to na prestižnim sveučilištima na kojima se srpski izučava u sklopu BHS-a, a na web-stranicama pojedini-

¹² V. <https://mzo.hr/hr/rubrike/lektorati> (pristupljeno 17. 6. 2017).

¹³ V. ...Da te ceo svet razume! Srpski jezik u svetu i jezici sveta u Srbiji, <http://www.slideshare.net/REFLESS/refless-da-te-ceo-svet-razume> (pristupljeno 4. 7. 2017).

¹⁴ V. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Srpski-se-uci-u-12-gradova-Evrope.It.html> (pristupljeno 4. 7. 2017).

nih sveučilišta “reklamira se kao nešto *novo i egzotično*”. Istražujući problem lektorata srpskoga jezika, autorice su naišle i na nekoliko pozitivnih primjera, npr. na Sveučilištu za strane studije Hankuk u Seulu srpski je samostalan studij u trajanju od četiri godine, a na svakoj je godini tridesetak studenata. Hornjak zaključuje da je situacija s lektoratima srpskoga zabrinjavajuća i da bi što prije trebalo utvrditi pod čijom su oni nadležnošću. Naime, kao što smo rekli, njima se direktno ili indirektno bave različite institucije među kojima nedostaje međusobna suradnja i utvrđena strategija, što možemo potvrditi i iz vlastitog iskustva.¹⁵

Kao što pokazuju naslovi na početku prethodnog odlomka, o alarmantnom stanju srpskih lektorata posljednjih godina puno se pisalo i još se uvijek piše u srpskim medijima, prije svega o njihovom zatvaranju zbog nemara nadležnih institucija i nepostojanju odbora/tijela koje bi se bavilo strategijom srpskoga kao stranog jezika. Ovdje je, prema riječima Vide Ognjenović, “reč o prvorazrednom kulturno-političkom skandalu i o ubistvu kulturnih veza sa svetom”.¹⁶ O tom se problemu govorilo i na međunarodnim skupovima posvećenim izučavanju i učenju srpskog kao stranog jezika u organizaciji Centra za srpski kao strani jezik pri Filološkom fakultetu u Beogradu. Tako je npr. na završetku drugoga Međunarodnog naučnog skupa s naslovom *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II* (gdje su između ostaloga predstavljeni lektorati srpskoga u Francuskoj, Njemačkoj, Sloveniji, Poljskoj, Japanu i Grčkoj) upozoreno na najvažnije probleme u vezi s organizacijom i nastavom srpskog jezika kao stranog u zemlji i inozemstvu. Spomenimo neke od njih: uspostavljanje tješnje suradnje s nadležnim ministarstvima u cilju stvaranja jedinstvene baze podataka o nastavi srpskoga u svijetu, neophodnost obuke lektorskoga kadra u sklopu magistarskih studija ili drugih oblika usavršavanja, uspostavljanje bliže suradnje sa zemljama u okruženju u kojima još uvijek nema lektorata srpskoga ili bi se oni trebali otvoriti, osiguranje financijskih sredstava za organizaciju takvih skupova itd. (Krajišnik, ur. 2011: 5).

Lektori srpskog jezika na stranim sveučilištima zaista su u nezavidnu položaju; prema riječima Srđana Papića, lektora u Katovicama na Sveučilištu u Šleziji, “prepušteni su sami sebi”; ne dobivaju nikakav novčani dodatak, lektorat im ne ide u staž, pa čak nemaju ni socijalno osiguranje. On poručuje nadležnim institucijama koje bi morale brinuti o lektoratima srpskoga da “ako ne misle da srpski lektorati propadnu, lepo treba da sednu u auto i odu do Skoplja, Zagreba ili Ljubljane, da vide kako tamo ljudi rade i da to urade u Srbiji”.¹⁷

¹⁵ Da ne postoji komunikacija među njima, potvrđuje i podatak da je jedna od nadležnih institucija u Beogradu tvrdila da na ljubljanskom Filozofskom fakultetu postoji razmjenski lektor srpskog jezika, a zapravo ga nije bilo. Naime, prema tadašnjem Sporazumu o sudjelovanju na području kulture i obrazovanja između Slovenije i Srbije potpisanom 2007, ratificiranom 2013. (v. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/118320>, pristupljeno 4. 7. 2017), na Filološkom fakultetu Sveučilišta u Beogradu od 2008/09. djeluje lektorat slovenskog jezika koji u potpunosti financira slovenska strana, dok srpska strana do sada još nije ispunila svoju obavezu.

¹⁶ V. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:526084-Srpski-jezik-nestaje-sa-univerziteta-sirom-sveta-gubimokatedru-po-semestru> (pristupljeno 4. 7. 2017).

¹⁷ V. <http://www.slobodnaevropa.org/content/zbog-nemara-drzave-gase-se-lektorati-srpskog-jezika/25191371.html> (pristupljeno 4. 7. 2017).

Bez obzira na zabrinjavajući položaj lektorata i lektora srpskoga na stranim sveučilištima, sudionici već spomenutog projekta Reflex, a u suradnji sa centrima za srpski jezik kao strani Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Novom Sadu, pokreću magistarski studij za srpski jezik kao strani s težištem na metodi srpskog jezika kao stranog i funkcionalnoj gramatici srpskog jezika (Krajišnik 2014: 224). Prva generacija studenata upisana je školske godine 2015/16; neki od njih već rade kao lektori, neki izvode nastavu srpskog jezika s migrantima, neki u Institutu za strane jezike itd.¹⁸ Svakako izuzetno dobar potez!¹⁹

3.3. *Bosanski jezik*

Na primjerima hrvatskih i srpskih lektorata na stranim sveučilištima vidjeli smo kakva je uloga države koja ulaže/ne ulaže u svoje lektorate. Svakako se možemo složiti s mišljenjem Krystine Žukowske²⁰ koja kaže da “postoji svijest o tome da bosnistika u inostranstvu nema šanse da se razvije bez potpore države-majke, jer upravo je država, čega možda šira javnost nije svjesna, odgovorna za to kako izgleda studij njezinog jezika i kulture u inostranstvu”. Pitanje je kada će Bosna i Hercegovina krenuti u promociju bosanskog jezika i kulture na stranim sveučilištima/institutima. Bojimo se da će to još potrajati.

Kada je riječ o bosanskom jeziku kao stranom i lektoratima bosanskoga na stranim sveučilištima i mi smo, kao kolegica Krajišnik (2015) pišući o lektoratima srpskog jezika, naišle na nepremostive teškoće u prikupljanju bilo kakvih podataka. Prema nama dostupnim podacima, u vezi s tim objavljeno je nekoliko radova u *Zborniku radova iz lingvističke s Prvog bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa*,²¹ poglavlje Bosanski, hrvatski i srpski jezik u svijetu: Lektorati i status na odsjecima za slavistiku. Uz bosanski jezik na stranim sveučilištima vezani su radovi koji govore o imenovanju bosanskog jezika u Rusiji (Ljevo-Ovčina 2012) i o statusu bosanskog jezika u Srbiji, Makedoniji i Kosovu, pogotovo u obrazovanju i masovnim medijima (Muratagić-Tuna 2012). Ožujka 2015. u Sarajevu je održan *Drugi simpozij o bosanskom jeziku: Istraživanje, normiranje i učenje bosanskog jezika – dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive*. Usprkos činjenici da se spominje učenje bosanskoga jezika, u zaključcima Simpozija²² nema nijedne riječi o bosanskom jeziku, književnosti i kulturi na stranim sveučilištima. Izgleda da je bosnistika tek na početku svog puta u svijet.

¹⁸ Zahvaljujem kolegici Vesni Krajišnik na informacijama u vezi sa srpskim jezikom kao stranim.

¹⁹ Kao informaciju navodimo podatak se u sklopu mreže Ceepus A-37 koju izuzetno dobro vodi već više od dva desetljeća Institut za slavistiku Sveučilišta u Grazu radilo na interdisciplinarnom “joint programmeu” *Teaching Bosnian/Croatian/Serbian as Foreign Languages* koji nažalost nije zaživio. U njemu su sudjelovale različite institucije: Institut za slavistiku Sveučilišta u Grazu (pokretač projekta), Filozofski fakulteti iz Ljubljane (kao vanjski suradnik), filozofski fakulteti iz Zagreba, Sarajeva i Novog Sada. Program je bio namijenjen diplomiranim kroatistima, srbistima i bosnistima iz navedenih fakulteta.

²⁰ Riječ je o članku *Južna slavistika kao zrcalo raspada sistema* objavljenom 2010. u časopisu (*sic!*), v. <http://www.sic.ba/rubrike/temat/krystyna-zukowska-juzna-slavistika-kao-zrcalo-raspada-sistema/> (pristupljeno 20. 7. 2017).

²¹ V. <http://www.slavistickikomitet.ba/Zbornik-Jezik-Web-Final.pdf> (pristupljeno 5. 7. 2017).

²² V. <http://izj.unsa.ba/bs/zakljucci-s-drugog-simpozija-o-bosanskom-jeziku> (pristupljeno 5. 7. 2017).

4. Za kraj – primjer dobre prakse: lektorati slovenskog jezika, literature i kulture

Kao što smo vidjeli, o statusu i položaju lektorata “jugoslavenskih jezika” (srpskohrvatskoga, slovenskog i makedonskog) na stranim sveučilištima, a nakon 1990-ih godina lektorata hrvatskoga, srpskog i bosanskog jezika autonomno odlučuju slavistike/instituti stranih sveučilišta i zato, između ostaloga, među njima postoje velike razlike. Kreatori jezične politike pojedinih država, matične kroatistike, srbistike i bosnistike, a naročito lektori koji odlaze na strana sveučilišta morali bi dobro poznavati raznolikost lektorata i potreba pojedinih sveučilišta. Rezultati dosadašnjih istraživanja obrazovnog i stručnog profila lektora (Požgaj Hadži i dr. 2007, Pasini 2008, Požgaj Hadži 2017) pokazali su da je u tom lancu uloga lektora u promicanju i afirmaciji određenoga jezika, književnosti i kulture izuzetno značajna. Ne upuštajući se ovdje u detaljniji profil lektora, spomenimo samo nekoliko karakteristika koje se očekuju od njih: kompetentnost, otvorenost za različite aktivnosti (nove projekte, rad na udžbenicima, komunikaciju s domaćim kolegama poštujući kulturološke razlike itd.), sposobnost afirmacije lektorata na različite načine, prisutnost u svim aktivnostima stranoga sveučilišta (npr. dan otvorenih vrata, jezične radionice u školama, proslave različitih praznika itd.).

Ne smijemo zaboraviti da, ako ne vodimo brigu o lektoratima u svijetu, dugoročno gubimo kulturno-političke pozicije koje ionako imamo samo u određenim državama. Toga nažalost nisu dovoljno svjesni prije svega kreatori jezičnih politika novonastalih država. Želimo li da se naši jezici podučavaju, lektorati trebaju biti atraktivni i konkurentni. Isto tako mislimo da “priču” treba preokrenuti: krenuti od sadržaja i “potreba” tržišta i studenata te “biti javno prisutan” u određenoj sredini. Pritom treba voditi računa o tome da mali jezici “trebaju dobar publicitet: trebaju održati pozitivnu javnu prisutnost, trebaju prèstiž, a on je tijesno povezan s medijskom potporom” (Žanić 2007: 353–354).

Kao model odlične promocije jezika i kulture na stranom sveučilištu pogledajmo primjer lektorata slovenskog jezika književnosti i kulture o kojima brine *Slovenski na stranim sveučilištima (STU)*, koji je jedan od programa krovnoga Centra za slovenski kao drugi/strani jezik (dalje u tekstu Centar). Lektorati i studiji slovenskog jezika, književnosti i kulture djeluju na različitim evropskim sveučilištima, kao i u Japanu, Kini, SAD-u i Argentini. Prema podacima za 2015/16. riječ je o 57 različitih sveučilišta, od njih na čak 26 može se diplomirati slovenski i nastaviti sa studijem slovenistike na poslijediplomskom studiju.²³ Program financira nadležno Ministarstvo za visoko školstvo Republike Slovenije, a pri organizaciji sudjeluje i Ministarstvo za vanjske poslove; osim toga Centar pridobiva sredstva iz različitih projekata i od sponzora u Sloveniji i svijetu.²⁴ Lektori imaju iskustva u poučavanju slovenskog jezika kao stranog i, kao što smo već rekli, većina je njih zaposlena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani (v. fusnotu

²³ V. <http://centerslo.si/na-tujih-univerzah/predstavitev-programa-stu/> (pristupljeno 5. 7. 2017).

²⁴ Tako je npr. 2014/15. lektore slovenskog jezika na 9 sveučilišta financirala samo RS, na 34 sveučilišta financirala je RS i država primateljica i na 14 sveučilišta samo država primateljica, v. http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/LP-05_zs-splet_2.pdf (pristupljeno 4. 7. 2017).

11). U okviru programa STU imaju organizirana godišnja dvodnevna stručna usavršavanja, i to tri puta godišnje. Osim toga sudjeluju i u znanstvenim i stručnim susretima slovenista i slavista, kao što su *Seminar slovenskog jezika, literature i kulture*, simpozij *Obdobja* itd.²⁵

Cenar sustavno brine o promociji i afirmaciji slovenskog jezika, književnosti i kulture u sklopu različitih kulturnih projekata: *Svjetski dani slovenske literature* 2006, *Svjetski dani slovenskog dokumentarnog filma* 2012, *Svjetski dani slovenskog jezika* 2014, *Svjetski dani slovenske kulture* 2016.²⁶ U sklopu zadnjeg projekta lektori su pripremali e-materijale za poučavanje slovenske kulture na stranim sveučilištima (skupine lektora birale su pojedine teme, npr. država i narod, prirodna i kulturna baština, gospodarstvo, turizam i kulinarika, znanost i tehnologija, književnost, glazba, likovna umjetnost, arhitektura i oblikovanje i sport. Svi materijali nalaze se u e-učionici i lektori ih mogu popravljati/prilagođavati potrebama svojih studenata i njihovoj jezičnoj kompetenciji.²⁷

Naše izlaganje na Drugom bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu 28. svibnja 2015. završile smo viješću o otvaranju lektorata slovenskog jezika na Filozofskom fakultetu u Sveučilištu u Sarajevu od jeseni 2015/16. Kao što smo upoznate, on uspješno djeluje, tako da primjer dobre prakse promocije i afirmacije lektorata na stranome sveučilištu imate u svom okruženju.

Literatura

- Banauh-Bjelanović, Blanka (2007), "Položaj srpskoga kao stranog jezika u zemlji i inostranstvu", u: M. Dešić (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, Beograd, 243–245.
- Barić, Ernest (2002), "Stanje kroatistike na sveučilištu u Pečuhu", u: S. Botica (ur.) *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, Filozofski fakultet, Zagreb, 100–101.
- Cvikić, Lidija (2016), *Hrvatski kao ini jezik – odabrane teme*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
- Erdmann-Pandžić, Elisabeth (2001), "Studij hrvatskog jezika, književnosti i kulture na Sveučilištu u Erlangenu i Nürnbergu", u: S. Botica (ur.) *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, Filozofski fakultet, Zagreb, 102–103.
- Ferluga, Petronio (2002), "Stanje kroatistike na talijanskim sveučilištima", u: S. Botica (ur.) *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, Filozofski fakultet, Zagreb, 104–105.
- Jelaska, Zrinka i sur. (2005), *Hrvatski kao drugi/strani jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Kovačec, August (2006), "Hrvatski jezik i Europa", *Jezik*, 53, 87–96.
- Krajišnik, Vesna, ur. (2011), *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II: tematski zbornik radova. 2*, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, Beograd

²⁵ O njihovim aktivnostima na stranim sveučilištima može se pročitati u izvještajima lektora, <http://centerslo.si/o-nas/letna-porocila/> (pristupljeno 4. 7. 2017).

²⁶ V. <http://centerslo.si/na-tujih-univerzah/kulturni-projekti/> (pristupljeno 4. 7. 2017).

²⁷ Više o tome u knjižici http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/Svetovni-dnevi-kulture_splet_nova-1.pdf (pristupljeno 5. 7. 2017).

- Krajišnik, Vesna (2014), "Lektorati srpskog jezika", u: S. Tanasić (ur.) *Srpski jezik i aktuelna pitanja jezičke politike*, Zbornik Instituta za srpski jezik SANU, 2, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 217–225. http://www.isj-anu.rs/rubrike/uploaded/Zbornik,%20jezicka%20politika%20kona%C4%8Dna_1.pdf (pristupljeno 27. 8. 2017).
- Ljevo-Ovčina, Amela (2012), "Imenovanje bosanskog jezika u Rusiji: Ima li bosanskog u ruskom?", u: S. Halilović (ur.) *Bosanskohercegovački slavistički kongres I. Zbornik radova*, Slavistički komitet i Filozofski fakultet, Sarajevo, 235–244.
- Muratagić-Tuna, Hasnija (2012), "Status bosanskog jezika u Srbiji, Makedoniji i Kosovu", u: S. Halilović (ur.) *Bosanskohercegovački slavistički kongres I. Zbornik radova*, Slavistički komitet i Filozofski fakultet, Sarajevo, 245–253.
- Nikolić, Davor (2013), "Slavistika bez vizije", *Vijenac: novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost*, 21, 512, 29. <http://www.matica.hr/vijenac/512/Slavistika%20bez%20vizije/> (pristupljeno 20. 7. 2017).
- Pasini, Dinka (2008), "Lektorati hrvatskoga jezika na visokoškolskim ustanovama u inozemstvu", *Croatian Studies Review*, 5, 140–147.
- Požgaj Hadži, Vesna (2017), "Hrvatski jezik kao strani unutar slavističkoga, evropskog i svjetskog konteksta", u: B. Martinović i D. Mikulaco (ur.) *Kroatistika unutar slavističkoga, evropskog i svjetskog konteksta – zbornik radova*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli (u tisku), Pula
- Požgaj Hadži, Vesna i dr. (2007), *Hrvatski izvana*, Školska knjiga, Zagreb
- Samardžija, Marko (2008), "Poučavanje hrvatskoga na stranim sveučilištima i visokim učilištima u prošlosti i danas", *Croatian Studies Review*, 5, 133–139.
- Samardžija, Marko (2001), "Kroatistika u Ljubljani i slovenistika u Zagrebu", Okrugli stol, u: V. Požgaj Hadži (ur.) *Prvi slovensko-hrvatski slavistički skup*, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Ljubljana, 151–176.
- Žanić, Ivo (2007), *Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Podaci o autorima

Tatjana Balažić Bulc
Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani
tatjana.balazic-bulc@guest.arnes.si

Enisa Bajraktarević
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
enisa.ivojevic@ff.unsa.ba

Ana Tereza Barišić
Osnovna škola "Vjekoslav Klaić", Garčin
anaterza.barisic@gmail.com

Sumeja Bičević
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
k.sumeja@gmail.com

Sedina Brkić-Međedović
Srednja medicinska škola u Tuzli
medjedovic.sedina@gmail.com

Hatidže Burnić
Osnovna škola "Harmani I" u Bihaću
hatidze_b@hotmail.com

Kimeta Buševac
JU Prva osnovna škola Srebrenik
kimeta.b@hotmail.com

Anita Celinić
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
acelinic@ihj.hr

Ivana Čagalj
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
icagalj@ffzg.hr

Dženan Dautović
dzenandautovic@gmail.com
Zavičajni muzej Travnik

Enes Dedić
Institut za historiju Univerzitet u Sarajevu
enesdedich@gmail.com

Elma Durmišević-Cernica
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
elmicad@gmail.com

Evelina Grozdanova
Filološki fakultet Sveučilišta u Plovdivu
evypool@yahoo.co.uk

Robert Grošelj
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
robert.groselj@ff.uni-lj.si

Sandra Hadžihalilović
Sveučilište u Zadru
saaandra@gmail.com

Senahid Halilović
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
senahid.halilovic@ff.unsa.ba

Đenita Haverić
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
dzenitahaveric@yahoo.com

Miroslav Hrdlička
Filozofski fakultet u Zagrebu
miroslavhrdlicka@yahoo.com

Jasmina Hrnjica
JU OŠ "Hilmi ef. Šarić" u Hadžićima
jasminahrnjicaha@gmail.com

Jagoda Jurić-Kappel
jagoda.kappel@univie.ac.at

Enisa Kajtazović
rukeus@yahoo.com

Mehmed Kardaš
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
mehmed.kardas@ff.unsa.ba

Zenaida Karavdić
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
zenaida.karavdic@izj.unsa.ba

Marina Katnić-Bakaršić
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
marinakatnic@bih.net.ba

Josip Lasić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
jlastic@ffst.hr

Anđelka Lazić
Visoka škola strukovnih studija za vaspitače
andjelka11@gmail.com

Sanja Ledić
Katolički školski centar "Petar Barbarić" u Travniku
herakovic.sanja@gmail.com

Amela Ljevo-Ovčina
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
amela.ljevo-ovcina@ff.unsa.ba

Emel Mehurić
karaman.ml@gmail.com

Mira Menac-Mihalić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
mmenac@ffzg.hr

Emira Mešanović-Meša
Pedagoški fakultet Univerziteta u Sarajevu
mesanovicemira@hotmail.com

Vesna Mikolič

Institut za jezikoslovne studije ZRS Koper i Odsjek za humanistiku Univerziteta u Trstu
vesna.mikolic@zrs-kp.si

Magdalena Nigoević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
magda@ffst.hr

Dunja Pavličević-Franić

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
dunja.pavlicevic-franic@ufzg.hr

Гергана Петкова

Медицински универзитет – Пловдив
gi4e82ap@abv.bg

Neda Pintarić

Filozofski fakultet u Zagrebu
npintari@ffzg.hr

Vesna Požgaj Hadži

Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani
vesna.hadzi@guest.arnes.si

Sébastien Moret

Univerzitet u Lozani
sebastien.moret@unil.ch

Nina Spicijarić Paškvan

Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci
nspicijaric@hazu.hr

Amela Šehović

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
amela.ami.sehovic@gmail.com

Saška Štumberger

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
saska.stumberger@ff.uni-lj.si

Vice Šunjić

Sveučilište u Zadru
vsunjic@unizd.hr

Paul-Louis Thomas
Université Paris-Sorbonne
paul-louis.thomas@paris-sorbonne.fr

Slavica Vrsaljko
Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru
slavicav@unizd.hr

BOSANSKOHERCEGOVAČKI SLAVISTIČKI KONGRES
ZBORNIK RADOVA (KNJIGA 1)

Za izdavača
Senahid Halilović

UDK
Lejla Hajdarpašić

Dizajn korica
Tarik Jesenković